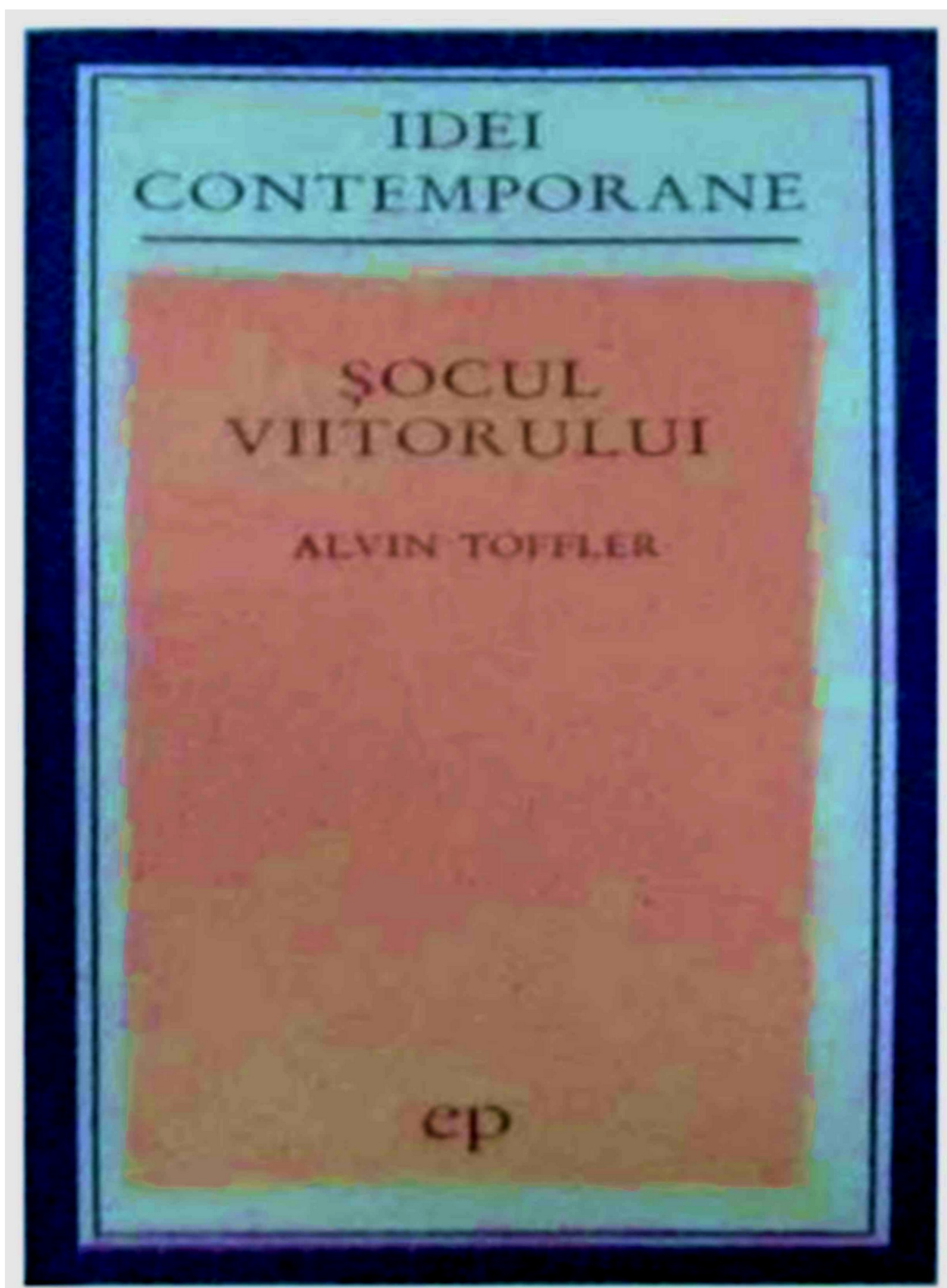

ALVIN TOFFLER

ŞOCUL VIITORULUI

1973

EDITURA POLITICĂ, BUCUREŞTI

Coperta de: VALENTINA BOROŞ

Traducere de: LEONTINA MOGA ŞI GABRIELA MANTU

Control ştiinţific de: CĂTĂLIN ZAMFIR

Cuvânt înainte de: SILVIU BRUCAN

ALVIN TOFFLER

FUTURE SHOCK

Random House New York, 1970

Cuprins

Cuvânt înainte

„Şocul viitorului” este un produs tipic al ambianţei americane de la sfârşitul anilor '60, când mutaţii demografice de o amploare fără precedent au dus la sufocarea urbană, când răsturnări bruşte în modul de viaţă pricinuite de revoluţia tehnologică s-au împletit cu explozia rasială şi cu rebeliunea din universităţi şi când pe deasupra acestor fenomene copleşitoare a izbucnit ceea ce se numeşte „criza ecologică”, descoperirea alarmantă că poluarea apei, aerului şi solului ameninţă însăşi existenţa umană.

„Şocul viitorului” este strigătul unei societăţi asediate de crize şi speriate de incapacitatea instituţiilor ei de a le controla.

Cartea lui Alvin Toffler este în acest sens extrem de reprezentativă. Aşa se explică vâlva pe care a produs-o, succesul ei de librărie şi faptul că titlul ei a intrat în limbajul curent şi a devenit o formulă de referinţă în literatura socială, în presă, în jargonul omului de cultură contemporan.

Tot combătând teoria „excepţionalismului american”, istoricii şi sociologii care cad în cealaltă extremă a unor legităţi universale absolute scapă din vedere că în această ţară imensă cât un continent s-au vărsat patru mari fluvii migratoare din celelalte continente, care au dus la contopirea unor rase şi naţionalităţi diferite într-un imens creuzet demografic, că aici s-a produs o evoluţie istorică în care dinamica productivităţii industriale şi puterea de expansiune a capitalismului, lipsit de frânele rămăşiţelor feudalismului european, s-au afirmat ca nicăieri altundeva; dacă la începutul acestui secol, 60% din populaţia americană trăia încă în mediul rural, în prezent muncitorii şi funcţionarii formează majoritatea absolută a populaţiei active, iar în agricultură au rămas ocupaţi doar 3,6%! Într-o singură generaţie, marile oraşe şi-au dublat şi chiar triplat populaţia, şi concomitent numărul americanilor care au evadat din metropolele zgomotoase şi poluate spre suburbii a trecut de 70.000.000. Paralel cu legendarul exod spre vest şi middle-west a avut loc năvala negrilor din sud spre nord, unde reprezintă acum peste un milion jumătate în New York, peste un milion în Chicago şi Detroit, iar în capitală, Washington, peste 70%!

În campusurile universitare mişună peste 7.000.000 de tineri. Toate au crescut în proporţii neliniştitoare, ca acele animale uriaşe care apar deasupra oraşelor în filmele de groază ale televiziunii americane. Nu-i de mirare că mutaţii demografice şi dezrădăcinări sociale atât de formidabile pricinuiesc tensiuni, nevroze, anxietăţi la o scară fără precedent, că consumul de calmante şi somnifere, pentru a nu mai vorbi de marijuana, haşiş, L. S. D. şi alte

stupefiante, bate toate recordurile, că bolile cardiace sunt pe primul loc, iar numărul psihiatrilor şi specialiştilor în boli nervoase a crescut cu 44% în numai cinci ani.

Toate aceste procese sociale şi calamităţi sociale au fost impulsionate, accelerate, iar uneori generate de revoluţia ştiinţifică-tehnică contemporană: în numai două decenii, comunicaţiile au devenit universale şi instantanee, informaţiile au făcut explozie, transporturile aviatice au întrecut sunetul, armele au devenit planetare ca rază de acţiune şi putere distructivă. Iar caracteristica acestei revoluţii rezidă în aceea că descoperirile ei şi inovaţiile tehnice se aplică cu atât mai rapid cu cât nivelul de dezvoltare economico-tehnologică este mai înalt. În America viteza impactului social al revoluţiei tehnice a depăşit atât de mult limitele normale, încât oamenii au început să privească tehnologia modernă ca pe o forţă supranaturală imposibil de stăpânit, ameninţătoare şi ostilă societăţii. *Imperativul tehnologic* lansat de Galbraith a surclasat chiar şi mitul sacrosanct al ideologiei capitaliste – *free enterprise,* libera întreprindere.

Pentru a înţelege „şocul viitorului”, cititorul trebuie să-l proiecteze pe acest enorm ecran american. Meritul lui Alvin Toffler este de a fi reuşit să prindă aspectele caracteristice ale noii fenomenologii sociale, operând pe întreaga gamă extraordinar de diversă a rapidelor transformări moderne în producţie, comunicaţii, transporturi, informaţii şi a schimbărilor pe care acestea le produc în ritmul de viaţă al omului, în deprinderile şi habitudinile sociale, în mobilitatea şi relaţiile oamenilor, în organizaţiile şi instituţiile lor sociale. Teoria lui este că aceste schimbări constituie procesul prin care viitorul invadează viaţa oamenilor, că ritmul accelerat în care se produc pune la încercare însăşi capacitatea de adaptare a omului, şi că atunci când această capacitate este covârşită, consecinţa este *şocul viitorului.* Definit laconic, şocul viitorului este reacţia la suprastimulare.

Într-adevăr, în mod ideal, revoluţia ştiinţifică-tehnică ar fi trebuit să se producă într-o societate umană în care omul controlează toate mecanismele economice şi sociale, inclusiv tehnica. În cadrul conceptual al unui asemenea model social, şocul viitorului pe care-l suferă astăzi societatea americană ar putea fi descris ca tributul pe care ea îl plăteşte pentru întârzierea ei istorică.

Când Toffler se întreabă dacă se poate trăi într-o societate care a scăpat de sub control, el nimereşte – cum sună o expresie americană – drept în ochiul taurului. Aici e aici şi nu poţi să nu fii de acord cu autorul când, după ce înşiră asemenea fenomene sociale explozive ca urbanizarea, conflictul etnic, migraţia, populaţia, crima, face constatarea că efortul de a le capta şi ţine sub

control este din ce în ce mai ineficace în cadrul sistemului social respectiv. Şi atunci – se întreabă el din nou – cum putem preîntâmpina şocul viitorului în proporţii de masă, ajustând selectiv ritmul schimbării, ridicând sau coborând nivelul stimulării, când guvernele par incapabile chiar şi să îndrepte schimbarea în direcţia corectă?Până aici totul este în regulă. Ideea că trăim într-o societate în schimbare, într-o lume în schimbare şi în genere conceptul de schimbare socială (*social change*) este acceptată cvasiunanim în literatura social-politică americană. Fenomenele descrise în această carte s-au impus atenţiei cu o asemenea forţă, încât chiar şi acele şcoli de gândire care respingeau în trecut ideea de schimbare socială, acum o acceptă. Dar, aşa cum vom vedea, revizuirea acestei păreri are un caracter *tactic,* fiind subordonată în ultimă instanţă scopului strategic al salvgardării sistemului în ansamblu.

Poate în nici un alt domeniu al ştiinţelor sociale nu apare acest substrat ideologic mai transparent ca în futurologie. Caracteristica principalelor proiecţii în viitor elaborate în America constă în aceea că sunt extrem de lungi în privinţa *schimbărilor tehnologice* şi extrem de scurte în privinţa *schimbărilor sociale.* Scenariul tipic începe ca o prezentare impresionantă a descoperirilor ştiinţifice care în următoarele trei decenii vor instaura era electronicii şi a calculatoarelor, a ciberneticii, a automatizării şi energiei nucleare, pentru ca în cele din urmă să aterizeze lin într-o societate în care structurile sociale sunt păstrate în forma actuală ca într-un *freezer* istoric.

În Lumea Standard a anului 2000 anticipată de Tierman Kahn şi Anthony Wiener, revoluţia cibernetico-informatică va permite guvernelor să conducă societatea aşa cum un pilot mânuieşte avionul, dar „oamenii de afaceri vor continua să fie intens ocupaţi cu afacerile lor” ca într-o adevărată *businessopia!* Revoluţia tehnetronică, descrisă în termeni temerari de Brzezinski ca o forţă care răstoarnă totul – moravuri, structuri sociale, valori şi concepţii –, până la urmă lasă capitalismul intact. Chiar şi cutremurătoarele proiecţii ale dezechilibrului ecologic gen „Limitele creşterii”, care anunţă prăbuşiri cataclismice în anul 2000 sau 2100, au drept premisă că „nu vor avea loc schimbări mari în valorile umane şi nici în funcţionarea sistemului populaţie-capital aşa cum a operat în ultimele secole”. Alvin Toffler se fereşte cu grijă de aceste „părţi esenţiale” cum le-ar numi Caragiale. Câmpul lui de cercetare nu se extinde asupra sistemului global; el nu urmăreşte nici efectele pe care tehnologia modernă le are asupra structurii sociale şi a relaţiilor de clasă şi nici asupra funcţionării sistemului economic. Problematica socială este limitată la *patologia* socială, la maladiile sociale pe care le provoacă supraindustrializarea şi la *stress-ul* la care este supus organismul biologic, biosistemul uman, când

este confruntat cu schimbări atât de rapide încât depăşesc capacitatea lui de adaptare. Preocuparea esenţială a autorului este stabilirea unui diagnostic corect şi prescrierea unui tratament, a unei terapii menite a vindeca sau măcar a alina durerile pricinuite de şocul viitorului, ceea ce el numeşte „strategie pentru supravieţuire”. Reţetele oferite încep cu cele la nivel personal, şi apoi la nivel de grup, reorganizarea învăţământului, supunerea tehnicii, planificarea şi, în sfârşit, educaţia futurologică, inclusiv forme organizate pentru a-i obişnui pe oameni să trăiască colectiv în viitor – democraţia anticipatoare.

Dar problema esenţială pe care o ridică Toffler însuşi, cea a controlului social, fără de care omul nu poate domestici forţa tehnologiei moderne şi năvala ei în viaţa socială, rămâne deschisă. Autorul nu oferă nici o reţetă în această privinţă. El nici măcar nu se întreabă dacă se poate realiza controlul social într-un sistem care funcţionează pe baza proprietăţii şi a iniţiativei private şi al cărui stimulent principal este profitul maxim.

Departe de noi gândul că răspunsul la problema controlului social este simplu sau că există vreo reţetă gata preparată, cu atât mai mult cu cât este vorba de o societate atât de complexă ca cea americană. Ceea ce ţinem însă să subliniem este că a preconiza drept soluţie modificări de comportament personal sau de grup, reforme în învăţământ şi educaţie, măsuri de planificare şi de trăire colectivă în viitor înseamnă a rămâne la suprafaţa lucrurilor. *Controlul social reclamă transformări profunde şi radicale nu numai în suprastructura, ci şi în bază, reclamă schimbarea întregului sistem.*

În mod evident, Toffler nu este dispus să abordeze problema într-un mod atât de radical. Ca fost editor al cunoscutei reviste „Fortune”, care s-a specializat în ierarhia corporaţiilor miliardare pe plan mondial, el nici nu simte chemare spre o asemenea comandă socială. Ceea ce însă el reuşeşte să facă cu succes este să prezinte pregnant acest „cancer al istoriei”, acest conflict între o *tehnologie avansată* şi o *societate întârziată.*

Dat fiind că revoluţia ştiinţifică-tehnică este un fenomen mondial, iar efectele ei se resimt peste tot, modelul lui Toffler, în care aceste efecte sunt ridicate la pătrat, are, ca să spunem aşa, o însemnătate internaţională. Terenul său de predilecţie fiind America, vedem aceste efecte printr-o lupă care are darul de a revela puternic fenomene şi procese imperceptibile cu ochiul liber sau aflate aiurea doar într-o formă incipientă, embrionară.

Numai că tehnologia nu acţionează în mod direct asupra vieţii sociale şi politice, ci prin intermediul forţelor sociale, al claselor şi naţiunilor, şi de aceea consecinţele umane şi sociale ale revoluţiei tehnologice nu sunt identice în toate tipurile de organizare socială, după cum cunosc grade şi intensităţi

diferite în raport cu nivelul de dezvoltare economică al unei ţări sau alteia. Asemenea fenomene descrise de Toffler sub noţiunea de „tranzienţă”, ca rochiile de hârtie purtate o singură dată şi apoi zvârlite la coş, ca şcolile construite temporar pentru a fi ulterior mutate după necesităţi sau ca automobilele care nu trebuie să dureze decât doi, maximum trei ani, potrivit concepţiei „demodării planificate”, ţin în mod evident de un sistem economic care are nevoie de o stimulare artificială a consumului pentru a maximiza profiturile şi a preîntâmpina crizele de supraproducţie. Viziunea toffleriană a unei societăţi industriale general valabile care se află în faza trecerii la „supraindustrialism”, ca şi conceptul „societăţii postindustriale” al lui Daniel Bell nu reprezintă decât forme de escamotare a diferenţelor de orânduire socială şi de camu flare a conflictelor de clasă din sânul societăţii capitaliste, într-un anumit sens, aceste formule sunt oferite ca o alternativă la teoria marxistă, la modelul marxist de rezolvare a contradicţiilor societăţii capitaliste, care constituie un răspuns la problema fundamentală ridicată de Toffler – *controlul social.*

În acelaşi timp, noi, marxiştii, ştim prea bine că revoluţia ştiinţifică-tehnică, prin însăşi forţa ei obiectivă, produce o serie de efecte în orice societate, indiferent de sistemul economic şi social. Industrializarea este însoţită peste tot de urbanizare, iar accelerarea acestui proces prin efectul revoluţiei ştiinţifice-tehnice constituie un fenomen social căruia sociologii români i-au şi consacrat câteva studii remarr cabile. Cititorului român nu-i va fi greu să identifice în paginile cărţii de faţă şi alte efecte pe care le resimte societatea noastră, chiar dacă ele nu capătă proporţiile unui şoc al viitorului. Dealtfel, ele au constituit şi constituie obiectul unei preocupări constante a partidului şi statului nostru, iar măsurile şi deciziile adoptate pe acest plan, inclusiv iniţierea unei acţiuni de prospectare ştiinţifică a dezvoltării economico-sociale ca metodă de fundamentare a actualelor planuri economice, sunt binecunoscute. Aici se deschide în faţa cercetătorilor marxişti din România un vast câmp de investigaţie concretă şi de elaborare teoretică creatoare, deoarece marele salt în ştiinţă şi tehnică, precum şi prefacerile sociale adânci din lumea contemporană ridică *probleme noi,* care cer *soluţii noi.* „Şocul viitorului” este în acest sens un stimulent, demonstrmd o dată mai mult că aceste *probleme noi* reclamă o viziune revoluţionară nu numai asupra tehnologiei, ci şi asupra *societăţii.*

Silviu Brucan

Introducere

Această carte îşi propune să înfăţişeze ce li se întâmplă oamenilor atunci când schimbările care intervin în viaţa lor îi copleşesc. Ea tratează despre felul în care reuşim – sau nu reuşim – să ne adaptăm viitorului.

S-a scris mult despre viitor. Cărţile despre lumea ce va să vină au, în majoritatea lor, un timbru aspru, metalic. Paginile de faţă se ocupă însă cu aspectul „moale” sau uman al zilei de mâine. De asemenea se ocupă de căile pe care vom ajunge probabil la acest „mâine”. Ele tratează probleme banale din viaţa noastră zilnică: produsele pe care le cumpărăm şi le aruncăm, locurile pe care le părăsim, comunităţile în sânul cărora trăim, oamenii care se perindă, cu paşi tot mai grăbiţi, prin viaţa noastră. Prietenia şi viaţa de familie sunt cercetate în perspectiva viitorului.

Sunt investigate noi şi ciudate subculturi şi moduri de viaţă, împreună cu o diversitate de alte teme, de la politică şi terenuri de joc la salturi în spaţiu şi la sex.

Ceea ce uneşte toate acestea – în carte ca şi în viaţă – este curentul năvalnic al schimbării, care a devenit atât de puternic încât răstoarnă instituţiile, modifică valorile şi ne usucă rădăcinile. Schimbarea reprezintă procesul prin care viitorul irupe în viaţa noastră, şi e necesar să ne ocupăm mai îndeaproape de ceea ce se întâmplă nu numai ca perspectivă istorică, dar şi sub aspectul interesului indivizilor care trăiesc fremătând această experienţă.

Acceleraţia schimbării în vremurile noastre este ea însăşi o forţă elementară. Tendinţa de accelerare areconsecinţe atât personale şi psihologice cât şi sociologice, în paginile ce urmează vor fi cercetate pentru prima oară sistematic efectele acceleraţiei. Cartea demonstrează, în mod convingător, sper, că suntem hărăziţi a suferi o dezastruoasă prăbuşire adapţională dacă nu vom reuşi, în timpul cel mai scurt posibil, să controlăm ritmul schimbării în problemele personale, ca şi în problemele societăţii în general.

În 1965 am folosit pentru prima oară, într-un articol publicat în revista „Horizon”, termenul „şocul viitorului” pentru a descrie tensiunea distrugătoare şi dezorientarea cărora le cad pradă indivizii când trebuie să suporte schimbări foarte mari într-un timp foarte scurt. Obsedat de această idee, mi-am petrecut următorii cinci ani vizitând zeci de universităţi, centre de cercetare, laboratoare şi agenţii guvernamentale, citind nenumărate articole şi studii ştiinţifice şi stând de vorbă cu sute de experţi care se ocupă cu diversele aspecte ale schimbării, ale comportării de adaptare, ale problemelor viitorului. Laureaţi ai Premiului Nobel, hippies, psihiatri, medici, oameni de afaceri, futurologi de profesie, filozofi şi educatori şi-au manifestat preocuparea în legătură cu

schimbarea, neliniştea în legătură cu adaptarea, temerile în legătură cu viitorul. Două idei tulburătoare mi s-au conturat în urma tuturor acestor investigaţii.

În primul rând a devenit limpede că şocul viitorului nu mai e un pericol potenţial, îndepărtat, ci o adevărată boală de care suferă deja un număr mare de oameni. Această condiţie psiho-biologică poate fi descrisă în termeni medicali şi psihiatrici. Este boala schimbării.

În al doilea rând, pe măsură ce progresam în cercetările mele, eram din ce în ce mai înspăimântat văzând cât de puţine lucruri cunosc despre adaptabilitate atât cei care promovează şi determină schimbări imense în societatea noastră, cât şi cei care pretind că se ocupă cu pregătirea noastră pentru a putea face faţă acestor schimbări. Intelectuali de vază vorbesc frumos despre „educaţia în vederea schimbării" sau despre „pregătirea oamenilor pentru viitor". În realitate însă nu ştim nimic despre felul în care ar trebui să ne pregătim. Într-un mediu înconjurător atât de rapid schimbător, cum nu i-a mai fost dat omului niciodată să cunoască, rămânem într-o stare de jalnică ignoranţă asupra posibilităţilor de adaptare ale animalului uman.

Psihologii, la fel ca şi politicienii noştri, sunt nedumeriţi de rezistenţa, aparent iraţională, faţă de schimbare pe care o manifestă anumiţi indivizi şi anumite grupuri. Şeful unei corporaţii care vrea să reorganizeze un departament, educatorul care vrea să introducă o nouă metodă de învăţământ, primarul care vrea să realizeze o integrare paşnică a raselor din oraşul său – toţi, la un moment dat, se lovesc de această rezistenţă oarbă. Ştim însă foarte puţin despre cauzele care o generează. Pe de altă parte, de ce sunt unii oameni însetaţi de schimbare şi chiar se înflăcărează de dragul ei, făcând tot ce le stă în putere ca să-i dea viaţă, pe când alţii fug de ea? Nu numai că n-am găsit răspunsuri la aceste întrebări, dar am descoperit că ne lipseşte o teorie adecvată a adaptării, fără de care e puţin probabil că vom reuşi vreodată să aflăm răspunsurile.

Scopul acestei cărţi este deci de a ne ajuta să cădem la o înţelegere cu viitorul – de a ne ajuta să facem faţă în mod mai eficient atât schimbărilor din viaţa personală cât şi celor din viaţa socială, prin cunoaşterea mai profundă a modului cum răspund oamenii la schimbare. În vederea realizării acestui obiectiv, cartea prezintă o nouă şi cuprinzătoare teorie a adaptării.

Ea atrage, de asemenea, atenţia asupra unui aspect important, care adesea e trecut cu vederea. Aproape întotdeauna analiza efectelor produse de schimbare se -concentrează mai mult asupra destinaţiei spre care ne duce schimbarea decât asupra vitezei cu care se face călătoria. În această carte

încerc să arăt că ritmul schimbării are implicaţii diferite, uneori chiar mai importante decât cele legate de *direcţiile* schimbării. Pentru a putea înţelege ce înseamnă adaptabilitatea, trebuie mai întâi să pătrundem sensul acestei idei. Orice încercare de a defini „conţinutul” schimbării trebuie să includă ca parte integrantă a acestui conţinut şi consecinţele pe care le are ritmul în care se face schimbarea.

William Ogburn, cu celebra sa teorie a decalajului cultural, a arătat cum se nasc tensiunile sociale din cauza ritmurilor inegale de schimbare în diferitele sectoare ale societăţii. Conceptul de şoc al viitorului – şi teoria adaptării care derivă din el – presupune că trebuie să existe un echilibru nu numai între ritmurile schimbării în diferite sectoare, dar şi între rapiditatea schimbării din mediul înconjurător şi ritmul lent al adaptării umane. Căci şocul viitorului se naşte din prăpastia crescândă dintre aceste două ritmuri.

Cartea îşi propune însă mai mult decât expunerea unei simple teorii. Ea vrea să demonstreze, de asemenea, o metodă. Pe vremuri oamenii studiau trecutul pentru a arunca oarecare lumină asupra prezentului. Eu însă am întors oglinda timpului, convins fiind că o imagine coerentă a viitorului ne va putea furniza informaţii preţioase şi pentru prezent. Căci e din ce în ce mai greu să înţelegi problemele personale ale individului, ca şi cele de ordin general fără a face uz de viitor ca de un instrument intelectual, în paginile ce urmează, mă voi folosi de acest instrument pentru a demonstra ce se poate realiza cu ajutorul lui.

În sfârşit, şi acesta nu e, desigur, aspectul cel mai puţin important, cartea îşi propune să-l transforme pe cititor printr-o metodă subtilă, dar foarte pertinentă. Pentru a reuşi să facem faţă în mod corespunzător schimbărilor rapide din existenţa noastră, va fi necesar să adoptăm o nouă atitudine faţă de viitor, să devenim conştienţi de rolul pe care viitorul îl joacă în prezent. Cartea aceasta îşi propune să dezvolte conştiinţa viitorului la cititor. În măsura în care, după ce va fi terminat de citit cartea, cititorul se va surprinde gândind la evenimentele viitoare, făcând speculaţii în privinţa lor sau încercând să le anticipeze, cartea îşi va fi dovedit utilitatea.

Odată aceste obiective stabilite, urmează la rând rezervele pe care le avem de făcut. Mai întâi, trebuiesă ţinem seama de perisabilitatea faptelor. Orice reporter ştie din experienţă că se intâmplă adesea ca, lucrând la un reportaj, lucrurile să-şi schimbe aspectul şi sensul chiar înainte de a-şi aşterne frazele pe hârtie. În prezent, întreaga noastră lume e o poveste în care întâmplările se succed cu repeziciune. De aceea este inevitabil ca într-o carte scrisă de-a lungul mai multor ani anumite fapte să fie depăşite în intervalul

dintre perioada cercetării, perioada redactării şi momentul publicării. Unii profesori de la Universitatea A se mută între timp la Universitatea B. Anumiţi oameni politici care aveau poziţia X trec între timp la poziţia Y.

Deşi m-am străduit în tot cursul elaborării cărţii să ţin *Şocul viitorului* în pas cu timpul, unele date prezentate sunt fără îndoială deja perimate. (Aceasta se întâmplă, bineînţeles, cu multe cărţi, deşi autorilor nu le prea place să vorbească despre acest lucru.) Perimarea datelor are însă o semnificaţie deosebită în cazul de faţă, întrucât serveşte la verificarea tezei înseşi a cărţii privind rapiditatea schimbărilor. Scriitorilor le este din ce în ce mai greu să ţină pasul cu realitatea. Încă nu am învăţat să concepem, să cercetăm, să scriem şi să publicăm într-un „timp real”.

De aceea, cititorii vor trebui să se preocupe mai mult de probleme generale decât de amănunte.

Trebuie să facem, de asemenea, o rezervă în legătură cu auxiliarul „va”. Nici un futurolog nu lucrează cu „preziceri”. Acestea sunt lăsate pe seama oracolelor de la televiziune şi a astrologilor din ziare.

Oricine cunoaşte cât de cât complexităţile previziunii nu va pretinde că poate face prognoze absolute. Este ceea ce cu subtilă ironie spune un proverb chinezesc: „E foarte greu să faci profeţii, mai ales în privinţa viitorului”.

Aceasta înseamnă că orice afirmaţie cu privire la viitor ar trebui de fapt să fie însoţită de un şir întreg de rezerve: „dacă, şi, dar, pe de altă parte”. A introduce însă într-o carte ca cea de faţă toate rezervele necesare ar însemna să-l înăbuşim pe cititor sub o avalanşă de „s-ar putea ca”. Şi, pentru că n-am vrut să folosesc această modalitate, mi-am permis să vorbesc ferm, fără ezitări, având încredere că cititorul inteligent va înţelege că este o chestiune de stil. Cuvântul „va” trebuie citit întotdeauna ca şi cum ar fi precedat de „probabil” sau „după părerea mea”. De asemenea, toate datele cu privire la evenimente viitoare trebuie judecate la justa lor valoare.

Imposibilitatea de a vorbi cu precizie şi certitudine despre viitor nu înseamnă însă a nu vorbi deloc. Acolo unde există „date ferme”, desigur că ele trebuie luate în consideraţie. Dar acolo unde acestea lipsesc scriitorul conştient de răspunderea sa – chiar şi omul de ştiinţă – are atât dreptul cât şi obligaţia de a recurge la alte feluri de probe, inclusiv date anecdotice, impresii, precum şi părerile unor oameni bine informaţi. Am procedat astfel ori de câte ori a fost necesar şi nu consider că trebuie să-mi cer iertare pentru asta.

Când te ocupi de viitor, cel puţin în scopul arătat aici, e mai important să ai imaginaţie şi intuiţie decât să fii „exact” sută la sută. Chiar dacă o teorie nu e absolut exactă, ea poate fi extrem de folositoare. Până şi erorile pot fi

folositoare. Hărţile globului pământesc trasate de cartografii medievali erau atât de imprecise, atât de pline de erori flagrante încât astăzi, când aproape întreaga suprafaţă a Pământului a fost cartografiată, ele suscită doar zâmbete condescendente.

Totuşi fără aceste hărţi marii exploratori n-ar fi putut descoperi niciodată Lumea Nouă. Iar hărţile mai bune şi mai exacte de astăzi n-ar fi putut fi elaborate dacă oamenii care lucrau cu datele limitate ce le stăteau pe atunci la dispoziţie nu şi-ar fi aşternut pe hârtie concepţiile îndrăzneţe despre lumi pe care nu le văzuseră niciodată.

Noi, care explorăm viitorul, suntem asemenea acelor vechi cartografi, şi în acest spirit sunt prezentate aici conceptul de şoc al viitorului şi teoria adaptabilităţii – nu ca ultimul cuvânt, ci ca o primă aproximare a noilor realităţi, pline de primejdii şi de făgăduieli, pe care le-a creat tendinţa de accelerare.

Partea întâi
MOARTEA PERMANENŢEI
A 800-A PERIOADĂ DE VIAŢĂ

În cele trei scurte decenii ce ne mai despart de secolul al XXI-lea, milioane de oameni obişnuiţi, normali din punct de vedere psihologic vor avea de făcut faţă unei coliziuni bruşte cu viitorul. Mulţi cetăţeni ai celor mai bogate şi mai avansate naţiuni din punct de vedere tehnologic din lume vor găsi că e din ce în ce mai greu să ţină pasul cu schimbările neîncetate care caracterizează vremea noastră. Pentru ei viitorul va fi sosit prea devreme.

Această carte tratează despre schimbare şi despre felul cum ne putem adapta la ea. Tratează despre cei cărora schimbarea se pare că le prieşte, care călăresc cât mai sus pe valurile ei, precum şi despre mulţimea celor care-i opun rezistenţă sau caută să fugă de ea. Tratează despre capacitatea noastră de adaptare. Tratează despre viitor şi despre şocul pe care-l provoacă.

În ultimii trei sute de ani, societatea occidentală a fost prinsă într-un iureş al schimbării. Furtuna, departe de a se potoli, pare că-şi adună acum noi forţe. Schimbarea îşi rostogoleşte talazurile peste ţările supraindustrializate tot mai repede şi cu o forţă nemaipomenită. În urma ei răsare o faună socială cu tot felul de ciudăţenii – de Iţi biserici psihedelice şi „universităţi libere” până la oraşe ale ştiinţei în Arctica şi cluburi pentru troc de neveste în California.

De asemenea se ivesc specimene stranii: copii care la doisprezece ani nu mai au nimic copilăresc în ei; adulţi care la cincizeci de ani se comportă ca nişte copii de doisprezece ani. Apar oameni bogaţi care se joacă de-a sărăcia,

programatori de calculatoare care se îndoapă cu LSD; anarhişti care, sub cămăşile lor murdare de doc, sunt de fapt nişte conformişti revoltători şi conformişti care, sub gulerele lor scrobite, sunt în realitate nişte anarhişti revoltători. Apar preoţi căsătoriţi şi predicatori atei şi evrei budişti zen.

Avem pop... şi op... şi artă cinetică... Există cluburi de *playboys* ... amfetamine şi tranchilizante... mânie, belşug şi uitare. Multă uitare.

Se poate oare explica un peisaj atât de straniu fără a recurge la jargonul psihanalizei sau la clişeele sumbre ale existenţialismului? E ca şi cum o nouă şi curioasă societate ar irupe în mijlocul nostru. Există oare o cale de a o cunoaşte, de a-i modela dezvoltarea? Cum se poate ajunge la un acord cu această societate?

Multe din lucrurile ce ne par de neînţeles ar deveni mult mai limpezi dacă am lua în consideraţie ritmul accelerat al schimbării, care transformă uneori realitatea într-un fel de caleidoscop ce se mişcă încontinuu. Căci acceleraţia schimbării loveşte nu numai industriile sau naţiunile. E o forţă concretă care pătrunde adine în existenţa noastră personală, ne sileşte să interpretăm noi roluri şi ne ameninţă cu o boală nouă, de un mare impact psihologic. Această boală nouă poate fi numită „şocul viitorului”, iar cunoaşterea originii şi a simptomelor ei poate explica multe lucruri care altfel desfid orice analiză raţională.

Musafirul nepregătit

Termenul paralel „şocul cultural” a şi început să se introducă în vocabularul curent. Şocul cultural este efectul pe care imersiunea într-o cultură străină îl are asupra vizitatorului nepregătit. Voluntarii Corpului Păcii suferă de această boală în Borneo sau Brazilia. Marco Polo a suferit şi el probabil de ea în Katay. Şocul cultural este ceea ce se întâmplă când un călător se pomeneşte deodată într-un loc unde „dă” poate să însemne „nu”, unde „preţul fix” e supus tocmelii, unde a fi lăsat să aştepţi în anticamera unui birou nu reprezintă un motiv de supărare, unde râsul poate să însemne mânie. Este ceea ce se întâmplă când regulile psihologice familiare, care-l ajută pe individ să existe într-o societate, sunt deodată anulate şi înlocuite cu altele care apar ciudate sau de neînţeles.

Fenomenul de şoc cultural explică într-o mare măsură sentimentele de înstrăinare, dezorientare şi frustrare care îi chinuie pe americani când au de-a face cu alte societăţi. El provoacă o întrerupere a comunicării, o interpretare greşită a realităţii, o incapacitate de adaptare. Totuşi şocul cultural este relativ

blând în comparaţie cu boala mult mai serioasă care e şocul viitorului. Şocul viitorului este dezorientarea extremă cauzată de sosirea prematură a viitorului.

Şi n-ar fi exclus să devină cea mai importantă boală a zilei de mâine.

Şocul viitorului nu va fi găsit în *Index Medicus* sau în vreo altă listă de anormalităţi psihologice. Totuşi, dacă nu se iau măsuri inteligente pentru a-l combate, milioane de fiinţe umane se vor găsi din ce în ce mai dezorientate şi vor deveni într-o măsură crescândă incapabile de a se descurca în mediul lor înconjurător.

Neliniştea, nevroza de masă, iraţionalitatea şi violenţa nestăvilită, care se manifestă deja în viaţa contemporană, sunt doar o imagine premergătoare a ceea ce ne aşteaptă dacă nu vom reuşi să înţelegem boala şi s-o tratăm.

Şocul viitorului este un fenomen al timpului, un produs al ritmului foarte rapid de schimbare în societate. El se naşte din suprapunerea unei noi culturi pe o cultură veche. Este şocul cultural în propria noastră societate. Dar impactul lui e cu mult mai grav. Căci membrii Corpului Păcii, ca şi majoritatea călătorilor în ţări străine, au în general sentimentul reconfortant că vor regăsi la reîntoarcere cultura pe care au lăsat-o în urmă. Pe când victimele şocului viitorului nu beneficiază de acest refugiu.

Dacă scoatem un individ din mediul său cultural şi-l transpunem subit într-un mediu complet diferitde al lui, cu un complex de reguli diferite la care trebuie să reacţioneze – concepţii diferite despre timp, spaţiu, muncă, dragoste, religie, sex şi toate celelalte –, dacă îi luăm apoi orice nădejde de a reveni într-un peisaj mai familiar, dezrădăcinarea pe care o va suferi va fi de două ori mai grea. În plus, dacă această nouă cultură se află ea însăşi într-o permanentă frământare şi dacă – ceea ce e chiar mai rău – valorile sale sunt în permanentă schimbare, senzaţia de dezorientare va deveni şi mai intensă. Dispunând de puţini indici cu privire la ce tip de comportament este raţional în împrejurări radical schimbate, victima poate să devină un pericol pentru ea însăşi ca şi pentru ceilalţi.

Închipuiţi-vă acum că e vorba nu numai de un individ, ci de o întreagă societate, o întreagă generaţie, inclusiv membrii săi cei mai slabi, cei mai puţin inteligenţi, cei mai iraţionali, care deodată se găsesc transportaţi în această lume nouă. Rezultatul este dezorientarea în masă, şocul viitorului pe scară largă.

Aceasta este perspectiva pe care omul o are acum în faţă. Schimbarea se prăvăleşte peste capetele noastre ca o avalanşă şi majoritatea oamenilor sunt complet nepregătiţi pentru a-i face faţă.

Ruptura cu trecutul

Oare toate acestea sunt exagerate? Cred că nu.

A devenit o banalitate să afirmi că trecem în prezent prin „a doua revoluţie industrială”. Această formulare e menită să ne dea o idee despre rapiditatea şi profunzimea schimbării din jurul nostru. Dar, pe lângă faptul că e banală, este şi înşelătoare. Căci ceea ce se întâmplă în prezent are probabil o semnificaţie mult mai mare, mai profundă şi mai cuprinzătoare decât revoluţia industrială. De fapt, unele opinii autorizate – şi care devin tot mai numeroase – susţin că momentul de faţă reprezintă nimic mai puţin decât un al doilea punct de revoluţionară discontinuitate din istoria umanităţii, comparabilă ca dimensiuninumai cu prima mare ruptură în continuitatea istorică – trecerea de la barbarie la civilizaţie.

Această idee apare tot mai des în scrierile unor oameni de ştiinţă şi ale unor tehnologi. Fizicianul britanic sir George Thomson, laureat al Premiului Nobel, afirmă în *Viitorul previzibil* că paralela istorică cea mai apropiată de timpul prezent nu este revoluţia industrială, ci „inventarea agriculturii în era neolitică”. John Diebold, expertul american în automatică, atrage atenţia că „efectele revoluţiei tehnice pe care o trăim în prezent vor fi mai profunde decât orice transformări sociale pe care le-am cunoscut în trecut”. Sir Leon Bagrit, constructorul britanic de calculatoare, subliniază că automatizarea reprezintă ea însăşi „cea mai mare transformare din întreaga istorie a omenirii”.

Oamenii de ştiinţă şi inginerii nu sunt însă singurii care împărtăşesc aceste opinii. Sir Herbert Read, filozof al artei, afirmă că trăim „o revoluţie atât de fundamentală încât trebuie să ne întoarcem cu multe secole în urmă ca să-i găsim o paralelă. E posibil ca singura transformare comparabilă să fie aceea care a avut loc între epoca veche şi epoca nouă de piatră... ”. Iar Kurt W. Marek, cunoscut sub numele de C. W. Ceram ca autor al cărţii *Zei, morminte şi savanţi* spune: „Noi, cei din secolul al XX-lea, încheiem o eră a omenirii de cinci mii de ani... Nu ne aflăm, după cum presupunea Spengler, în situaţia Romei la începutul istoriei Occidentului creştin, ci în situaţia din anul 3000 î.e.n. Ochii noştri se deschid ca aceia ai omului preistoric şi vedem o lume cu totul nouă”.

Una din declaraţiile cele mai remarcabile asupra acestui subiect i se datorează lui Kenneth Boulding, economist eminent şi sociolog plin de imaginaţie.

Afirmând că momentul de faţă reprezintă o cotitură capitală în istoria omenirii, Boulding observă că „în ceea ce priveşte numeroase serii statistice legate de activităţile omenirii linia care desparte istoria umană în două părţi

egale e cuprinsă în istoria prezentă", „într-adevăr, secolul nostru reprezintă Marea Linie Mediană care trece prin centrul istoriei umane. Astfel, susţine el, lumea de astăzi... e tot atât de diferită de lumea în care m-am născut pe cât era de diferită lumea de atunci de cea a lui Iuliu Cezar. M-am născut, s-ar putea spune, la mijlocul istoriei omeneşti. Aproape tot atât de mult s-a întâmplat de când m-am născut eu cât s-a întâmplat în toată istoria omenirii până atunci. " Această declaraţie surprinzătoare poate fi ilustrată în mai multe feluri. S-a spus, de exemplu, că dacă ultimii 50.000 de ani ai existenţei omului ar fi împărţiţi în perioade de viaţă de circa 62 de ani, s-ar ajunge la cifra de 800 de asemenea perioade. Din aceste 800 de perioade, 650 au fost petrecute în peşteri.

Abia în ultimele 70 de perioade de viaţă a devenit posibil să se comunice efectiv de la o perioadă la alta, şi aceasta datorită scrisului. Abia în ultimele şase perioade de viaţă, masele de oameni au ajuns să vadă cuvântul tipărit. Abia în ultimele patru perioade a devenit posibil să se măsoare timpul cu oarecare precizie. Abia în ultimele două a fost folosit pentru prima oară motorul electric. Iar majoritatea covârşitoare a tuturor bunurilor materiale pe care le folosim în viaţa noastră zilnică au fost produse în ultima perioadă – cea prezentă, a 800-a.

A 800-a perioadă de viaţă reprezintă o ruptură bruscă cu întreaga experienţă trecută a omenirii, deoarece în cursul acestei perioade relaţia dintre om şi resurse a suferit o răsturnare, ceea ce apare în chip evident în domeniul dezvoltării economice. În cursul unei singure perioade de viaţă, agricultura, baza iniţială a civilizaţiei, şi-a pierdut caracterul predominant la o naţiune după alta. În prezent, în douăsprezece dintre cele mai dezvoltate ţări, agricultura foloseşte mai puţin de 15% din populaţia activă din punct de vedere economic. În Statele Unite, unde fermele agricole hrănesc 200.000.000 de americani, plus alte 160.000.000 de oameni de pe întregul glob pământasc, această cifră a scăzut deja sub 6% şi continuă să scadă rapid.

Dealtfel, dacă agricultura este primul stadiu al dezvoltării economice, Iar industrialismul cel de-al doilea, constatăm în prezent că şi al treilea stadiu a fost brusc atins. Aproximativ din 1956, Statele Unite au devenit prima mare putere unde peste 50% din forţa de muncă a încetat să mai poarte gulerul albastru al muncitorului manual sau de fabrică. Numărul muncitorilor cu gulere albastre a fost depăşit de către cel al aşa-numiţilor lucrători cu gulere albe – din comerţul cu amănuntul, administraţie, comunicaţii, cercetare, învăţământ şi alte categorii de servicii.

Pentru prima oară în istoria omenirii, o societate s-a eliberat în cursul

unei singure perioade de viaţă nu numai de jugul agriculturii, dar în câteva scurte decade a reuşit să se elibereze, de asemenea, de jugul muncii manuale. S-a născut prima economie din lume bazată pe servicii.

De atunci ţările avansate din punct de vedere tehnologic au păşit, una după alta, în aceeaşi direcţie.

Astăzi, dintre naţiunile a căror agricultură a scăzut la nivelul de 15% sau mai jos, gulerele albe depăşesc pe cele albastre în Suedia, Anglia, Belgia, Canada şi Olanda. Zece mii de ani pentru agricultură. Un secol sau două pentru industrializare. Şi acum, în faţa noastră se deschide era supraindustrializării.

Jean Fourastie, planificatorul şi filozoful social francez, afirmă că „nimic nu va fi mai puţin industrial decât civilizaţia născută din revoluţia industrială”.

Semnificaţia acestei idei uimitoare se cere bine analizată. U Thant, secretarul general al Naţiunilor Unite, a reuşit să sintetizeze poate cel mai bine semnificaţia trecerii la supraindustrialism când a spus: „Caracteristica principală şi cea mai extraordinară a economiilor dezvoltate în prezent constă în faptul că ele pot obţine – în cel mai scurt timp imaginabil – resurse în sorturile şi cantităţile pe care decid să le aibă. Deciziile nu mai sunt limitate de resurse. Acum deciziile sunt cele care creează resursele. Iată schimbarea revoluţionară fundamentală – poate cea mai revoluţionară pe care omul a cunoscut-o vreodată”.

Această răsturnare monumentală a avut loc în a 800-a perioadă de viaţă.

Actuala perioadă de viaţă este, de asemenea, diferită de toate celelalte din cauza extinderii nemăsurate a mărimii şi scopului schimbării. Evident că au existat şi alte perioade de viaţă în care s-au produs răsturnări epocale. Războaiele, epidemiile, cutremurele de pământ şi foametea au zguduit multe orânduiri sociale anterioare. Dar toate aceste şocuri şi răsturnări au fost cuprinse în graniţele unei societăţi sau ale unui grup de societăţi adiacente. A durat mai multe generaţii, uneori chiar secole, până când impactul lor s-a făcut simţit dincolo de aceste graniţe.

În actuala perioadă de viaţă însă, graniţele au fost sfărâmate. Legăturile sociale formează o reţea atât de strânsă încât consecinţele evenimentelor contemporane iradiază instantaneu în toată lumea. Un război în Vietnam schimbă aliniamentele politice fundamentale la Pekin, Moscova şi Washington, provoacă proteste la Stockholm, afectează tranzacţiile financiare la Zurich, declanşează mişcări diplomatice secrete în Algeria.

Într-adevăr, nu numai evenimentele *contemporane* iradiază instantaneu; se poate spune că în prezent simţim şi impactul tuturor evenimentelor *trecute* într-un fel nou. Căci trecutul se repercutează asupra noastră. Suntem prinşi în

ceea ce s-ar putea numi „un salt al timpului”.

Un eveniment care în trecut a afectat doar o mână de oameni în momentul când s-a produs poate să-şi facă simţite consecinţele pe scară mare în prezent.

Războiul peloponesiac, de exemplu, a fost doar o mică încăierare potrivit standardelor moderne. În timp ce Atena, Sparta şi alte câteva oraşe-state vecine se războiau, populaţia de pe restul globului nu avea cunoştinţă şi nici nu era tulburată de acest război. Indienii zapoteci care trăiau pe atunci în Mexic au rămas absolut neatinşi de război, iar vechii japonezi nu i-au simţit în nici un fel impactul.

Totuşi războiul peloponesiac a schimbat în mod profund cursul ulterior al istoriei Greciei. Modificând deplasarea oamenilor, repartiţia geografică a genelor, a valorilor şi a ideilor, el a influenţat evenimentele petrecute ulterior la Roma şi, prin intermediul Romei, în întreaga Europă. Într-o oarecare măsură, europenii de astăzi sunt oameni diferiţi deoarece a avut loc acest conflict.

Pe de altă parte, în reţeaua strânsă a lumii de astăzi, aceşti europeni îi influenţează atât pe mexicani cât şi pe japonezi. Orice urmă a impactului pe care războiul peloponesiac l-a avut asupra structurii genetice, asupra ideilor şi a valorilor europenilor de astăzi este exportată în prezent în toate părţile lumii. Mexicanii şi japonezii de astăzi resimt impactul îndepărtat şi de două ori transferat al acelui război, în timp ce strămoşii lor, deşi au trăit chiar în vremea când a avut loc, n-au ştiut nimic de el.

Astfel, evenimentele trecutului, sărind oarecum peste generaţii şi secole, reapar, urmărindu-ne şi transformându-ne fără să ştim.

Dacă ne gândim nu numai la războiul peloponesiac, ci şi la construirea Marelui Zid al Chinei, la ciuma neagră, la luptele bantuşilor împotriva hamiţilor – într-un cuvânt la toate evenimentele importante din trecut –, implicaţiile cumulative ale saltului vremii devin tot mai sensibile. Tot ce s-a întâmplat unor oameni din trecut îi afectează în mod virtual pe toţi oamenii de astăzi. Nu întotdeauna s-au petrecut însă lucrurile astfel. Acum întreaga istorie ne ajunge din urmă, şi această deosebire, în mod paradoxal, este la baza rupturii noastre cu trecutul. Astfel, sensul schimbării se modifică fundamental. Străbătând spaţiul şi timpul, schimbarea capătă în această a 800-a perioadă de viaţă o putere şi o rază de acţiune cum n-a avut nicicând până acum.

Deosebirea calitativă decisivă între această perioadă de viaţă şi toate celelalte anterioare este însă tocmai cea care e trecută cel mai uşor cu vederea.

Căci nu numai că am extins scopul şi scara schimbării, dar i-am modificat

în mod radical rapiditatea.

Am eliberat o forţă socială cu totul nouă – un curent de schimbare atât de accelerat încât influenţează noţiunea noastră de timp, revoluţionează tempoul vieţii zilnice şi afectează însuşi felul în care „simţim” lumea din jurul nostru. Noi nu mai „simţim” viaţa aşa cum o „simţeau” oamenii în trecut. În aceasta constă deosebirea finală, diferenţa care separă pe adevăratul om contemporan de toţi ceilalţi. Căci această acceleraţie se află la baza impermanenţei – a tranzienţei – care pătrunde în conştiinţa noastră şi o condiţionează, afectând în mod radical raporturile noastre cu ceilalţi oameni, cu lucrurile, cu întregul univers de idei, artă şi valori.

Pentru a înţelege ce se întâmplă cu noi în timp ce ne îndreptăm spre era supraindustrialismului, trebuie să analizăm procesul acceleraţiei şi să elucidăm conceptul tranzienţei. Dacă acceleraţia este o nouă forţă socială, tranzienţa este echivalentul ei pe plan psihologic; atâta timp cât nu vom înţelege rolul pe care aceasta îl joacă în comportarea omului contemporan, toate teoriile noastre despre personalitate, toată psihologia noastră vor rămâne premoderne.

Lipsită de conceptul tranzienţei, psihologia nu va putea ţine seama de fenomenele specific contemporane.

Modificând raporturile noastre cu resursele ce ne înconjură, extinzând în mod brutal câmpul de acţiune al schimbării şi, ceea ce e hotărâtor, accelerându-i demersul, am rupt în mod ireversibil cu trecutul. Ne-am rupt de vechile moduri de gândire, de simţire, de adaptare. Am aranjat scena pentru o societate complet nouă şi acum alergăm în mare grabă spre ea.

Aceasta e crucea pe care o poartă a 800-a perioadă de viaţă. Capacitatea de adaptare a omului e pusă sub semnul întrebării – Cum îi va merge lui în această nouă societate? Va putea el oare să se adapteze noilor comandamente? Sau, în caz negativ, va putea el să modifice aceste comandamente?

Înainte de a încerca să răspundem la aceste întrebări, trebuie să ne îndreptăm atenţia spre forţele îngemănate ale acceleraţiei şi tranzienţei. Trebuie să aflăm în ce fel modifică ele textura existenţei şi cum se dăltuiesc vieţile şi sufletele în forme noi şi nefamiliare. Trebuie să înţelegem în ce mod – şi de ce – suntem confruntaţi, pentru prima oară, cu potenţialul exploziv al şocului viitorului.

TENDINŢA DE ACCELERARE

La începutul lunii martie 1967, în Canada de est, un copil de unsprezece ani a murit de bătrâneţe.

Ricky Gallant avea doar unsprezece ani din punct de vedere cronologic, dar suferea de o boală ciudată numită progerie – bătrâneţe prematură – şi prezenta caracteristicile unei persoane în vârstă de nouăzeci de ani. Simptomele progeriei sunt senilitatea, arterele sclerozate, calviţia, muşchii vlăguiţi şi pielea zbârcită. Şi când a murit, Ricky era cu adevărat un om bătrân. În cei unsprezece ani ai săi a parcurs toate transformările biologice ale unei vieţi întregi.

Cazurile de progerie sunt extrem de rare. Într-un sens metaforic însă, societăţile cu o tehnică dezvoltată suferă toate de această boală curioasă. Ele nu îmbătrânesc, nu devin senile. Dar suferă toate de ritmuri de schimbare supranormale.

Mulţi dintre noi au o vagă „senzaţie” că lucrurile se mişcă mai repede. Medicii, la fel ca şi cadrele de conducere, se plâng că nu pot ţine pasul cu ultimele noutăţi din domeniul lor. Aproape că nu există consfătuire sau conferinţă în ziua de azi la care să nu se pomenească, ca un fel de ritual, despre „sfidarea schimbării”. Mulţi se simt neliniştiţi – îi obsedează ideea că schimbarea a scăpat de sub control.

Dar nu toţi împărtăşesc această nelinişte. Milioane de oameni trec prin viaţă ca nişte somnambuli şi-şi văd de drum ca şi cum nimic nu s-ar fi schimbat din deceniul al patrulea până acum, ca şi cum nimic n-ar avea să se schimbe vreodată. Trăind într-o perioadă care, fără îndoială, e una dintre cele mai fascinante din întreaga istorie a Omenirii, ei încearcă să se dea la o parte, să-i bareze calea, ca şi cum, ignorând-o, ar fi posibil s-o facă să dispară. Ei caută o „pace separată”, o imunitate diplomatică faţă de schimbare.

Ii poţi vedea pretutindeni: oameni bătrâni, resemnaţi în faţa morţii ce-i aşteaptă şi care încearcă să evite cu orice preţ intruziunea noului. Oameni îmbătrâniţi, de treizeci şi cinci sau patruzeci şi cinci de ani, preocupaţi de agitaţiile studenţeşti, de problemele sexuale, de LSD sau de fustele mini şi care caută cu tot dinadinsul să se convingă pe ei înşişi că, la urma urmelor, tineretul a fost totdeauna revoltat şi că ceea ce se întâmplă astăzi nu se deosebeşte cu nimic de ceea ce a fost în trecut. Chiar şi în sânul tineretului se vădeşte o neînţelegere a schimbării: există studenţi atât de ignoranţi în privinţa trecutului încât nu observă nimic neobişnuit trăind prezentul.

Lucrul cel mai neliniştitor este că marea majoritate a oamenilor, inclusiv oamenii culţi şi rafinaţi, socotesc ideea schimbării atât de ameninţătoare încât încearcă să-i nege existenţa. Chiar şi mulţi dintre cei care din punct de vedere

intelectual înţeleg acceleraţia schimbării în realitate nu sunt pătrunşi de acest lucru şi când îşi fac proiecte personale de viitor nu iau în consideraţie acest fapt social crucial.

Timp şi schimbare

De unde *ştim* că schimbarea se accelerează? În fond nu există o modalitate absolută de măsurare a schimbării, într-un univers atât de îngrozitor de complex, fiecare societate în parte înregistrează în mod simultan un număr virtual infinit de curente de schimbare.

Toate „lucrurile” – de la cel mai infim virus până la cea mai mare galaxie – în realitate nu sunt lucruri, ci procese. Nu există un punct static, o stare de neschimbare asemenea Nirvanei, în raport cu care să putem măsura schimbarea. Schimbarea este, prin urmare, în mod necesar relativă.

Ea este, de asemenea, inegală. Dacă toate procesele ar avea loc cu aceeaşi rapiditate, sau dacă s-ar acce lera sau s-ar încetini concomitent schimbarea, ar fi imposibil de observat. Viitorul însă invadează prezentul cu viteze diferite. Devine astfel posibil să compari viteza diferitelor procese pe măsură ce se desfăşoară. Ştim, de exemplu, că, în comparaţie cu evoluţia biologică a speciilor, evoluţia culturală şi socială este extrem de rapidă. Ştim că unele societăţi se transformă din punct de vedere tehnologic sau economic mai rapid decât altele. Ştim, de asemenea, că diferite sectoare din sânul aceleiaşi societăţi prezintă rate diferite de schimbare – acea disparitate pe care William Ogburn a denumit-o „decalaj cultural”. Tocmai această inegalitate a schimbării o face măsurabilă.

Avem totuşi nevoie de un etalon care să ne dea posibilitatea de a compara procese atât de diverse, iar acest etalon este timpul. Fără timp schimbarea n-are nici un sens. Iar fără schimbare timpul s-ar opri în loc. Timpul poate fi conceput ca intervale în cursul cărora au loc evenimentele. Tot aşa cum banii ne dau posibilitatea să stabilim atât valoarea merelor cât şi valoarea portocalelor, timpul ne permite să comparăm diferite procese. Când spunem că construcţia unui stăvilar durează trei ani, în realitate spunem că ea durează de trei ori atât oît îi trebuie Pământului ca să înconjure Soarele sau de 31.000.000 de ori atât cât e necesar ca să ascuţi un creion. Timpul este moneda de schimb care face posibilă compararea ritmurilor în care se înfăptuiesc procese foarte deosebite unele de celelalte.

Dată fiind însă inegalitatea schimbării, deşi suntem înarmaţi cu acest etalon, ne găsim totuşi în faţa unor greutăţi infinite când vrem să măsurăm

schimbarea.

Când vorbim de ritmul schimbării, ne referim la numărul de evenimente ce se îngrămădesc într-un interval de timp fixat în mod arbitrar. Astfel e necesar să definim „evenimentele”. E necesar să selectăm cu precizie intervalele. E necesar să fim foarte atenţi în privinţa concluziilor pe care le tragem din diferenţele pe care le observăm. De altfel suntem astăzi mult mai avansaţi în ceea ce priveşte măsurarea schimbării în procesele fizice decât în procesele sociale... De exemplu, ştim mult mai bine cum să măsurăm ritmul în care curge sângele prin corp decât ritmul în care un zvon se răspândeşte în societate.

În ciuda tuturor acestor limite, există totuşi un consens foarte larg, începând de la istorici şi arheologi şi, trecând prin toată gama, până la savanţi care se ocupă cu ştiinţele naturii, sociologi, economişti şi psihologi, în legătură cu faptul că multe procese sociale se accelerează într-un mod impresionant, mai mult chiar: spectaculos.

Oraşe subterane

Vorbind în cifre rotunde, biologul Julian Huxley afirmă că „ritmul evoluţiei umane în cursul istoriei cunoscute este cel puţin de 100.000 de ori mai rapid decât ritmul evoluţiei preumane”. Invenţii sau perfecţionări de o amploare care în paleoliticul timpuriu ar fi necesitat poate 50.000 de ani pentru a fi realizate, spune el, „se realizează într-un singur mileniu către sfârşitul erei, iar odată cu instaurarea civilizaţiei unitatea schimbării se reduce la un secol”. Ritmul schimbării, accelerându-se în cursul ultimilor 5.000 de ani, a devenit, după cum spune el, „deosebit de evident în ultimii 300 de ani”.

Romancierul şi omul de ştiinţă C. P. Snow vorbeşte, de asemenea, despre actuala vizibilitate a schimbării.

„Până în acest secol... ”, scrie el, schimbarea socială era „atât de lentă încât trecea neobservată într-o viaţă de om. Acum lucrurile stau altfel. Ritmul schimbării a crescut atât de mult încât imaginaţia noastră nu mai poate ţine pasul”. Într-adevăr, spune psihologul social Warren Bennis, pedala de acceleraţie a fost apăsată atât de tare în ultimii ani încât „nici o exagerare, nici o hiperbolă, nici o enormitate nu va reuşi să înfăţişeze amploarea şi ritmul schimbării... În fapt, numai exagerările mai pot aproxima într-o oarecare măsură adevărul”.

Oare ce schimbări justifică un asemenea limbaj supraîncărcat? Să ne ocupăm de unele dintre ele – schimbarea intervenită în procesul în care

oamenii constituie oraşe. În prezent are loc cea mai rapidă şi mai vastă urbanizare din câte a cunoscut vreodată lumea. În 1850 numai patru oraşe de pe suprafaţa Pământului aveau o populaţie de 1000000 sau mai mult. În 1900 numărul lor crescuse la nouăsprezece, în 1960 însă existau deja o sută patruzeci şi unu, iar în prezent populaţia urbană din lume creşte într-un ritm de 6,5% pe an, după cum afirmă Edgar de Vries şi J. P. Thysse de la Institutul de ştiinţe sociale din Haga. Această singură cifră statistică înseamnă o dublare a populaţiei urbane din lume în decurs de unsprezece ani.

Ca să ne dăm seama ce înseamnă schimbarea pe o scară atât de colosală, să ne imaginăm ce s-ar întâmpla dacă toate oraşele existente, în loc să se extindă, şi-ar păstra dimensiunile actuale. Pentru a crea condiţii de locuit noilor milioane de orăşeni, ar trebui să construim în acest caz câte un duplicat pentru fiecare dintre sutele de oraşe care aglomerează deja globul.

Un nou Tokio, un nou Hamburg, o nouă Romă şi un nou Rangoon, şi toate acestea în decurs de unsprezece ani. (Aceasta explică de ce arhitecţii urbani francezi proiectează oraşe subterane – magazine, muzee, depozite şi fabrici ce urmează să fie construite sub pământ, iar un arhitect japonez a făcut proiectul unui oraş ce ar urma să fie construit pe stâlpi în largul oceanului.) Aceeaşi tendinţă acceleratoare se manifestă în mod direct şi în consumul de energie al omului. Dr. Homi Bhabha, atomistul indian de curând decedat, care a prezidat prima Conferinţă internaţională pentru folosirea paşnică a energiei atomice, analizând această tendinţă, făcea următoarea demonstraţie: „Să spunem că litera «Q» reprezintă energia obţinută prin arderea a circa 33 miliarde de tone de cărbune. În primele optsprezece secole şi jumătate ale erei noastre, totalul energiei consumate se ridica în medie la mai puţin de o jumătate de Q pe secol. Dar în 1850 ritmul a crescut la un Q pe secol. În prezent ritmul este de circa 10 Q pe secol”. Înseamnă, în linii mari, că jumătate din energia consumată de oameni în ultimii 2000 de ani a fost consumată în ultima sută de ani.

Un aspect dramatic îl capătă accelerarea creşterii economice la naţiunile care se întrec acum pe tărâmul supraindustrialismului. În ciuda faptului că pornesc de la o bază industrială largă, procentajele anuale ale creşterii producţiei în aceste ţări sunt formidabile.

Iar ritmul creşterii este şi el în creştere.

În Franţa, de exemplu, în cei 29 de ani care s-au scurs între 1910 şi izbucnirea celui de-al doilea război mondial, producţia industrială a crescut doar cu 5%.

Între 1948 şi 1965 însă, deci numai în 17 ani, a crescut cu circa 220%. În

prezent, rate de creştere de 5 – 10”>/o pe an nu sunt neobişnuite la naţiunile cele mai industrializate. Există, desigur, suişuri şi coborâşuri, dar direcţia schimbării a rămas aceeaşi.

Astfel, în cele douăzeci şi una de ţări aparţinând Organizaţiei pentru cooperare şi dezvoltare economică – naţiunile „avute” –, rata medie anuală de creştere a produsului naţional brut în 1960 – 1968 s-a aflat între 4,5 şi 5,0%. Statele Unite s-au dezvoltat într-un ritm de 4,5%, iar Japonia s-a plasat în fruntea tuturora, cu creşteri anuale medii de 9,8%.

Implicaţia revoluţionară a unor asemenea cifre este că în societăţile dezvoltate producţia totală de bunuri şi servicii se dublează la fiecare cincisprezece ani, iar timpul de dublare se reduce în continuare.

Aceasta înseamnă, cu alte cuvinte, că într-o asemenea societate adolescentul are în jurul său practic de două ori mai multe lucruri noi făcute de mâna omului decât aveau părinţii săi pe când el era copil mic. Înseamnă că în momentul când adolescentul de astăzi va ajunge la vârsta de treizeci de ani, poate chiar mai devreme, se va fi produs o nouă dublare a bunurilor. În decursul unei vieţi de şaptezeci de ani vor avea loc probabil cinci asemenea dublări, şi, având în vedere că creşterea are loc în progresie geometrică, în momentul când individul va ajunge la bătrâneţe societatea din jurul lui va produce de treizeci şi două de ori atât cât producea când s-a născut.

Asemenea schimbări în proporţia dintre vechi şi nou au, după cum vom arăta, un impact electrizant asupra obiceiurilor, credinţelor şi imaginii pe care şi-ofac milioane de oameni despre ei înşişi. Niciodată încă în istoria anterioară, această proporţie nu a suferit o transformare atât de radicală într-o perioadă atât de scurtă de timp.

Motorul tehnologic în spatele acestor prodigioase fapte economice se aude huruind marele motor al schimbării – tehnica.

Nu vrem să spunem prin aceasta că tehnica e singurul izvor al schimbării în societate. Răsturnări sociale se pot declanşa din cauza schimbării compoziţiei chimice a atmosferei, a alterării climatului, a modificării fertilităţii şi a numeroşi alţi factori. Tehnica însă este fără doar şi poate o forţă majoră, care activează tendinţa de accelerare.

Pentru majoritatea oamenilor, termenul de tehnică înseamnă uzine cu coşuri fumegânde sau hale de maşini care fac un zgomot infernal. Simbolul clasic al tehnicii mai este poate şi astăzi linia de asamblare, creată de Henry Ford cu o jumătate de secol în urmă şi pe care Charlie Chaplin a transformat-o într-o icoană socială pregnantă a vremurilor noastre în *Timpuri noi.* Acest simbol n-a fost însă niciodată corespunzător, dimpotrivă a fost chiar derutant,

căci tehnica a însemnat întotdeauna mai mult decât fabrici şi maşini. Inventarea jugului de ham în evul mediu a dus la schimbări radicale în metodele agricole şi a reprezentat un progres tehnic tot atât de important ca şi inventarea cuptorului Bessemer cu câteva secole mai târziu. În plus, tehnica include şi tehnologia, precum şi maşinile care pot fi necesare sau nu pentru a o aplica. Ea include metodele de provocare a reacţiei chimice, de creştere a peştilor, de plantare a pădurilor, de iluminare a teatrelor, de numărare a voturilor sau de predare a istoriei.

Vechile simboluri ale tehnicii sunt încă şi mai derutante astăzi, când procesele tehnologice cele mai înaintate sunt executate departe de linii de asamblare sau de cuptoare deschise. Într-adevăr, în electronică, în tehnica spaţiului, în majoritatea noilor industrii, o linişte relativă şi un mediu curat înconjurător sunt caracteristice – uneori chiar esenţiale. Iar linia de asamblare – organizarea unor armate de oameni care execută operaţii simple ce se repetă – este un anacronism. E timpul ca simbolurile tehnicii să fie modificate – să ţină pasul cu schimbările tot mai rapide ale tehnologiei înseşi.

Accelerarea apare uneori în mod spectaculos în unele cifre statistice, ca de exemplu, cele privind progresul realizat în transporturi. S-a amintit astfel că în anul 6000 î.e.n. cel mai rapid mijloc de transport pe care omul îl avea la dispoziţie pentru a străbate distanţe mari era caravana de cămile, care parcurgea în medie 13 km pe oră. Abia în anul 1600 î.e.n., când a fost inventat carul, viteza maximă s-a ridicat la circa 30 km pe oră.

Această invenţie a fost atât de impresionantă şi s-a dovedit că era atât de greu să se depăşească acea limită de viteză, încât peste circa 3 500 de ani, când prima diligenţă a început să circule în Anglia în 1784, ea nu realiza în medie mai mult de 16 km pe oră.

Prima locomotivă cu aburi, care a început să circule în 1825, avea o viteză maximă de numai 20 km pe oră, iar marile corăbii ale timpului străbăteau oceanul cu jumătate din această viteză. Abia în anii '80 ai secolului al XIX-lea, omul, cu ajutorul unei locomotive cu aburi perfecţionate, a reuşit să atingă viteza de 160 km pe oră. Omenirea a avut deci nevoie de milioane de ani ca să atingă acest record.

A fost însă nevoie de numai cincizeci şi opt de ani pentru a depăşi de patru ori limita atinsă, astfel că în 1938 omul străpungea în aer bariera de 500 km pe oră. A durat doar cât o scăpărare de douăzeci de ani până când s-a dublat şi această limită. În 1960 avioane rachetă s-au apropiat de viteze de 6.000 km pe oră, iar oameni în capsule spaţiale înconjurau Pământul cu 28.000 km pe oră. Dacă s-ar întocmi un grafic, linia reprezentând progresul înregistrat

de generaţia trecută ar sări afară din pagină, pe verticală.

Fie că ne ocupăm de distanţe parcurse, de altitudini atinse, de minerale extrase sau de energie explozivă domesticită, este evidentă aceeaşi tendinţă accelerată. Schema aici, ca şi în o mie de alte serii statistice, este absolut limpede şi precisă. Se scurg milenii sau secole şi apoi, în vremurile noastre, se produce o explozie subită a limitelor, o săritură fantastică înainte.

Explicaţia acestei situaţii rezidă în faptul că tehnica se hrăneşte cu propria ei substanţă. Tehnica face posibilă mai multă tehnică, după cum putem constata dacă examinăm ce se petrece cu procesul inovaţiei.

Inovaţia tehnică constă dintr-un ciclu de trei stadii înlănţuite şi care se nasc unul din celălalt. Întâi e ideea creatoare şi realizabilă. Apoi vine aplicaţia practică. A treia fază este difuzarea în sânul societăţii.

Procesul se încheie, cercul se închide, dar difuzarea tehnicii cuprinzând noua idee face să prolifereze, la rândul ei, noi idei creatoare. Apare în mod evident că în prezent intervalul dintre stadiile acestui ciclu 3-a scurtat.

E un fapt cunoscut că 90% din totalul oamenilor de ştiinţă din toate timpurile trăiesc în prezent şi că zilnic se fac noi descoperiri ştiinţifice. În plus, noile idei sunt puse în aplicare mult mai repede decât înainte. Timpul dintre concepere şi darea în folosinţă a fost redus în mod radical. Aceasta reprezintă una dintre deosebirile esenţiale dintre noi şi strămoşii noştri. Apollonios din Perga a descoperit secţiunile conice, dar abia peste 2.000 de ani acestea au fost aplicate în problemele de mecanică. Au trecut secole întregi între momentul când Paracelsus a descoperit că eterul poate fi folosit ca anestezic şi momentul când a început să fie folosit în acest scop.

Chiar şi în vremuri mai apropiate se observă acelaşi fenomen de întârziere. În 1836 a fost inventată o maşină care secera, treiera, lega paiele în snopi şi umplea sacii cu grăunţe. Această maşină era şi ea bazată pe o tehnologie veche de cel puţin douăzeci de ani la data aceea. Totuşi abia peste un secol, după 1930, au putut fi găsite în comerţ asemenea combine.

Primul patent englez pentru o maşină de scris a fost emis în 1714. Dar a trebuit să treacă un secol şi jumătate pentru ca maşinile de scris să apară pepiaţă. A durat un secol întreg până ce ideea lui Nicholas Appert, care a descoperit modul de conservare a alimentelor, şi-a găsit o aplicare largă în industria alimentară.

În prezent, un asemenea interval între idee şi aplicaţie e aproape de neînchipuit. Şi asta nu pentru că am fi mai isteţi sau mai puţin leneşi decât strămoşii noştri. Dar odată cu scurgerea timpului s-au inventat o seamă de procedee sociale în vederea accelerării procesului. Constatăm astfel că

intervalul dintre primul şi al doilea stadiu al ciclului de inovaţie – între idee şi aplicare – a fost redus în mod substanţial.

Astfel, examinând douăzeci de inovaţii importante, cum sunt alimentele congelate, antibioticele, circuitele integrate, pielea sintetică ş.a., Frank Lynn a constatat că de la începutul acestui secol şi până în prezent timpul mediu necesar pentru ca o descoperire ştiinţifică majoră să fie transpusă într-o formă tehnologică utilă s-a redus cu peste 60%. În prezent, o vastă şi înfloritoare industrie de cercetare şi dezvoltare acţionează în mod deliberat în vederea scurtării intervalului într-o măsură tot mai mare.

Dacă însă o idee nouă are nevoie de mai puţin timp pentru ca să ajungă pe piaţă, ea are, de asemenea, nevoie de mai puţin timp ca să se răspândească în societate. Astfel, intervalul dintre al doilea şi al treilea stadiu al ciclului – între aplicare şi difuzare – a fost, de asemenea, micşorat, iar ritmul difuzării devine ameţitor de rapid. Istoria a numeroase aparate de uz casnic e grăitoare în acest sens. Robert B.

Young, de la Institutul de cercetări Stanford, a urmărit să afle cât timp se scurge între prima apariţie comercială a unui nou aparat electric şi momentul când industria producătoare atinge producţia de vârf a articolului în cauză.

Young a constatat că pentru un grup de aparate introduse în Statele Unite înainte de 1920 – cuprinzând, între altele, aspiratorul de praf, maşina de gătit electrică şi frigiderul – intervalul mediu dintre introducere şi producţia de vârf a fost de treizeci şi patru de ani. Pentru alt grup însă, apărut în perioada 1939 – 1959 – cuprinzând tigaia electrică, televizorul şicombinaţia spălător-uscător –, intervalul a fost de numai opt ani. Intervalul s-a redus cu peste 76%.

„Grupul postbelic – spunea Young – a demonstrat în mod elocvent cit de repede creşte viteza ciclului modern”.

Viteza crescândă a inventării, exploatării şi difuzării accelerează, de asemenea, întregul ciclu. Căci maşinile şi utilajele noi reprezintă nu numai produsul unor idei creatoare, ci totodată o sursă de alte idei creatoare.

Orice maşină sau utilaj nou schimbă într-un anumit sens toate maşinile şi utilajele existente prin faptul că ne dă posibilitatea de a le combina într-un fel nou. În timp ce numărul noilor maşini sau tehnici creşte în progresie aritmetică, numărul combinaţiilor posibile creşte în mod exponenţial. Într-adevăr, fiecare nouă combinaţie poate fi considerată în sine ca o nouă supermaşină.

Calculatorul, de exemplu, a creat posibilitatea de a se întreprinde o foarte complicată acţiune spaţială.

În combinaţie cu aparate de percepţie, cu echipament de comunicaţie şi cu surse energetice, calculatorul a devenit parte a unui agregat care reprezintă

o supermaşină – o maşină cu care se poate ajunge în spaţiul cosmic pentru a-l investiga. Dar, pentru ca maşinile şi aparatele să poată fi combinate într-un fel nou, ele trebuie să fie modificate, adaptate, perfecţionate. Astfel, însuşi efortul de a integra maşini în supermaşini ne obligă să facem noi inovaţii tehnice.

De asemenea este foarte important a se înţelege că inovaţia tehnică nu se limitează la combinarea şi recombinarea maşinilor şi aparatelor. Noile maşini sugerează sau determină nu numai transformarea altor maşini, ele oferă şi noi soluţii pentru probleme de ordin social, filozofic sau chiar personal. Ele modifică întregul mediu înconjurător intelectual al omului – felul în care gândeşte şi concepe lumea.

Noi învăţăm cu toţii de la mediul nostru înconjurător, pe care îl scrutăm neîncetat – deşi uneori poate în mod inconştient –, în căutare de modele pe care să le imităm. Dar nu numai oamenii reprezintă asemenea modele. Maşinile ocupă un loc din ce în ce mai important. Prezenţa lor ne condiţionează în mod inconştient gândirea în anumite direcţii. E ştiut, de exemplu, că ceasornicul a apărut cu mult înainte ca Newton să fi formulat imaginea sa despre lume ca fiind un imens mecanism de ceasornic – un concept filozofic ce a avut o influenţă extraordinară asupra dezvoltării intelectuale a omului. Imaginea cosmosului ca un mare ceasornic implică ideea cauzei şi a efectului, precum şi importanţa stimulenţilor externi în raport cu cei interni şi care în prezent modelează comportarea noastră, a tuturora. Ceasornicul a influenţat şi concepţia noastră despre timp, astfel încât ideea că ziua este împărţită în douăzeci şi patru de segmenţi egali, de câte şaizeci de minute fiecare, a devenit aproape o parte integrantă din fiinţa noastră.

De curând, calculatorul a stârnit o furtună de noi idei cu privire la om ca făcând parte din sisteme mai mari, despre fiziologia lui şi felul cum învaţă, cum îşi aminteşte, cum ia hotărâri. Efsctiv, toate disciplinele intelectuale, de la politologie până la psihologia familiei, au fost asaltate de un val de ipoteze pline de fantezie, declanşat de inventarea şi răspândirea calculatorului, şi impactul său încă nu s-a făcut în întregime resimţit. Astfel, ciclul inovator, alimentându-se singur, capătă o viteză tot mai mare.

Dacă însă tehnica poate fi comparată cu un motor uriaş, cu un accelerator puternic, atunci ştiinţa trebuie considerată drept combustibilul care îl alimentează. Şi astfel ajungem la punctul cardinal al procesului de acceleraţie în societate, căci motorul este alimentat cu un combustibil din ce în ce mai îmbogăţit.

Ştiinţa e combustibil Ritmul în care omul a adunat cunoştinţe folositoare despre el şi despre univers a crescut în spirală timp de circa 10.000 de ani.

Ritmul a făcut un salt mare înainte odată cu inventarea scrierii, dar chiar şi după aceea a rămas destul de lent timp de secole.

Următorul mare salt înainte în dezvoltarea cunoştinţelor a avut loc abia odată cu inventarea tiparului mobil, în secolul al XV-lea, de către Gutenberg şi alţii. Până la 1 500, luînd drept bază evaluări cât se poate de optimiste, Europa producea cărţi într-un ritm de 1.000 de titluri pe an. Grosso modo, aceasta înseamnă că trebuia să dureze un secol întreg pentru a produce o bibliotecă de 100.000 de titluri. În 1950, după patru secole şi jumătate, ritmul se accelerase în aşa măsură încât Europa producea 120.000 de titluri pe an. Ceea ce înainte durase un secol acum se realiza în numai zece luni. În 1960, cu numai zece ani mai târziu, ritmul făcuse alt salt important, astfel încât activitatea unui secol putea fi înfăptuită în numai şapte luni şi jumătate. Iar pe la mijlocul anilor '60 producţia de cărţi pe scară mondială, inclusiv Europa, se apropia de cifra fantastică de 1000 de titluri pe *zi.*

Fără îndoială că nu orice carte reprezintă un câştig net pentru progresul cunoaşterii. Totuşi se constată că, de fapt, curba apariţiei accelerate a cărţilor merge paralel cu ritmul în care omul câştigă noi cunoştinţe. De exemplu, până la Gutenberg erau cunoscute numai 11 elemente chimice. Antimoniul, cel de-al 12-lea element, a fost descoperit cam în perioada când Gutenberg lucra la invenţia sa. Trecuseră două sute de ani de când fusese descoperit cel de-al 11-lea, arsenicul. Dacă descoperirea elementelor ar fi continuat în acelaşi ritm, până în prezent am fi avut de adăugat doar două sau trei elemente la tabelul periodic de la Gutenberg încoace. În realitate, în cei patru sute cincizeci de ani ce s-au scurs după Gutenberg, s-au descoperit şaptezeci de elemente şi din 1900 încoace au fost izolate şi restul de elemente, nu într-un ritm de unul la două secole, ci de unul la fiecare trei ani.

De altfel se pare că ritmul creşte în continuare, în prezent, de exemplu, numărul revistelor şi articolelor ştiinţifice se dublează cam la fiecare cincisprezece ani, la fel ca şi producţia industrială din ţările avansate. După cum arată biochimistul Philip Siekevitz, „cunoştinţele căpătate în ultimele trei decenii asupra naturii fiinţelor vii reduc aproape la zero importanţa oricărei perioade comparabile din istoria omenirii în ceea ce priveşte descoperirile ştiinţifice”, în prezent, guvernul Statelor Unite singur produce 100.000 de referate în fiecare an, plus 450.000 de articole, cărţi şi comunicări. Pe plan mondial, literatura ştiinţifică şi tehnică creşte în fiecare an cu aproximativ 60.000.000 de pagini.

Calculatorul a făcut irupţie pe scenă în jurul anului 1950. Cu capacitatea lui nemaipomenită de analiză şi diseminare de date extrem de variate, în

cantităţi incredibile şi la viteze ce depăşesc orice putere de închipuire, calculatorul a devenit o forţă majoră în sprijinul achiziţiei accelerate de cunoştinţe. În combinaţie cu alte puternice instrumente analitice, care slujesc la cercetarea universului invizibil din jurul nostru, el a făcut să crească cu o viteză uluitoare ritmul achiziţiei de cunoştinţe.

Francis Bacon spunea că „cunoaştere înseamnă putere”. Transpusă în termeni contemporani şi în contextul nostru social, această reflecţie ar suna „cunoaştere înseamnă schimbare”, iar achiziţia accelerată de cunoştinţe, alimentând marele motor al tehnicii, accelerează schimbarea.

Fluxul situaţiilor

Descoperire. Aplicare. Impact. Descoperire. E o reacţie în lanţ a schimbării, o curbă lungă care se ridică abrupt şi care reprezintă acceleraţia dezvoltării sociale a omului. Această tendinţă de accelerare a atins acum un nivel care nu mai poate fi considerat ca „normal”, oricâte eforturi de imaginaţie s-ar face.

Instituţiile normale ale societăţii industriale nu o mai pot cuprinde, iar impactul ei zdruncină toate instituţiile noastre sociale. Acceleraţia este una dintre forţele sociale cele mai importante şi cel mai puţin înţelese.

Dar asta e doar jumătate din problemă, căci acceleraţia schimbării este în acelaşi timp o forţă psihologică. Deşi problema a fost aproape total ignorată de către psihologie, ritmul crescând al schimbării in lumea din jurul nostru tulbură echilibrul nostru intern, modificând însuşi felul în care percepem viaţa.

Acceleraţia exterioară se transformă în acceleraţie interioară.

Se poate ilustra această idee – bineînţeles, în rnod foarte schematic – dacă reprezentăm existenţa individuală ca un mare canal prin care curge experienţa.

Acest curent de experienţă constă – sau e conceput ca constând – din nenumărate „situaţii”. Acceleraţia schimbării în societatea înconjurătoare modifică puternic curentul situaţiilor din acest canal.

Nu există o definiţie precisă a situaţiei, totuşi ar fi imposibil să ne adaptăm experienţei dacă mintal nu am împărţi-o în asemenea unităţi maniabile. Pe de altă parte, deşi graniţele dintre situaţii nu sunt întotdeauna precise, fiecare situaţie e în sine „un întreg”, reprezintă o anumită integrare.

Fiecare situaţie are, de asemenea, anumite componente identificabile, în care se includ „lucruri” – o garnitură fizică de obiecte naturale sau produse de oameni. Fiecare situaţie se petrece într-un „loc” – o poziţie sau o arenă în care

se desfăşoară acţiunea. (Nu întâmplător rădăcina latină „situ” înseamnă loc.) Fiecare situaţie socială are şi ea, prin definiţie, o distribuţie de personaje – oameni. Situaţiile implică, la rândul lor, o localizare în reţeaua organizaţională a societăţii şi un context de idei sau de informaţii.

Orice situaţie poate fi analizată în termenii acestor cinci componente.

Dar situaţiile implică şi o dimensiune separată, adesea trecută cu vederea deoarece se intersectează cu toate celelalte. Aceasta este durata – intervalul de timp în care situaţia se produce. Două situaţii identice în toate celelalte privinţe nu sunt la fel dacă una din ele durează mai mult decât cealaltă. Căci timpul intră în combinaţie într-un mod hotărâtor, schimbând semnificaţia sau conţinutul situaţiilor. Aşa cum marşul funebru cântat într-un tempo prea rapid devine un clinchet vesel de sunete, la fel o situaţie care trenează are cu totul altă savoare sau înţeles decât una care ne surprinde cu un stacato, producându-se subit şi dispărând tot atât de repede.

Iată deci primul punct delicat în care tendinţa de accelerare dintr-o societate mare se izbeşte de experienţa obişnuită, zilnică a individului contemporan.

Căci acceleraţia schimbării, după cum vom arăta, scurtează durata multor situaţii. Aceasta nu numai că le modifică puternic „savoarea”, dar grăbeşte şi trecerea lor prin canalul experienţei. În comparaţie cu societatea în care schimbarea e mai puţin rapidă, mult mai multe situaţii trec acum prin canal în fiecare moment, şi aceasta implică transformări profunde în psihologia umană.

Deoarece obişnuim să ne concentrăm atenţia pe rând asupra fiecărei situaţii, ritmul înalt în care curg situaţiile pe lângă noi complică nemăsurat de mult întreaga structură a vieţii, multiplicând numărul rolurilor pe care trebuie să le jucăm şi numărul alegerilor pe care suntem siliţi să le facem. Aşa se explică senzaţia de complexitate înăbuşitoare pe care ne-o dă viaţa contemporană.

În plus, curentul accelerat de situaţii ce străbate canalul solicită o muncă mult mai intensă din partea mecanismelor complexe de concentrare prin care se schimbă atenţia de la o situaţie la alta. Comutatorul trebuie întors mai des înainte şi înapoi, există mai puţin timp pentru a se ocupa în linişte de fiecare situaţie în parte. De aici provine acea senzaţie vagă amintită mai sus că „lucrurile se mişcă mai repede”.

Ele se mişcă într-adevăr mai repede. În jurul nostru.

Şi datorită nouă.

Mai există însă şi o altă modalitate, chiar mai semnificativă, prin care

acceleraţia schimbării din societate face să devină mai anevoioasă adaptarea noastră la viaţă. E vorba de invazia fantastică a noutăţii, a noului în existenţa noastră. Fiecare situaţie e unică.

Dar adesea situaţiile se aseamănă între ele. De fapt, aşa reuşesc oamenii să înveţe din experienţă. Dacă fiecare situaţie ar fi cu totul nouă, fără nici o asemănare cu situaţiile trăite anterior, capacitatea noastră de adaptare n-ar avea nici o şansă de succes. Acceleraţia schimbării însă modifică radical echilibrul dintre situaţiile noi şi cele familiare. Viteza în creştere a schimbării ne sileşte să facem faţă nu numai unui curent mai rapid, dar şi unui număr crescând de situaţii care nu au nimic comun cu experienţele noastre anterioare. Şi implicaţiile psihologice ale acestui simplu fapt, pe care le vom analiza mai târziu, sunt explozive în cel mai înalt grad.

„Când lucrurile pornesc să se schimbe în exterior, o schimbare paralelă se produce curând şi în interior” – spune Christopher Wright de la Institutul pentru studierea problemelor omului şi ştiinţei. Natura acestor schimbări interne este însă atât de profundă încât pe măsură ce tendinţa de accelerare face să crească viteza, va fi pusă la grea încercare capacitatea noastră de a trăi în cadrul parametrilor ce au definit până acum omul şi societatea. Sau, după cum arată psihanalistul Erik Erikson, „în prezent, în societatea noastră, cursul firesc al evenimentelor constă tocmai în faptul că ritmul schimbării va continua să se accelereze până la limitele neatinse ale adaptabilităţii umane şi instituţionale”.

Pentru a supravieţui, pentru a se feri de ceea ce am denumit şocul viitorului, individul trebuie să devină infinit mai adaptabil şi mai capabil decât a fost până acum. El trebuie să găsească noi modalităţi de a se ancora în viaţă, căci toate rădăcinile vechi – religia, naţiunea, comunitatea, familia sau profesiunea – sunt smulse acum de ciclonul tendinţei de accelerare. Pentru a reuşi însă în această direcţie, el trebuie să ajungă să înţeleagă mai bine în ce mod pătrund efectele acceleraţiei în viaţa sa personală, cum se strecoară în comportamentul său şi modifică calitatea existenţei sale. Trebuie să înţeleagă, cu alte cuvinte, ce înseamnă tranzienţa.

RITMUL VIEŢII

Până nu demult îi întâlneai figura pretutindeni: la televiziune, pe stâlpii de afişaj din aeroporturi şi gări, pe foi volante, cutii de chibrituri şi în reviste.

Era o creaţie inspirată a lui Madison Avenue – un personaj de ficţiune, cu care milioane de oameni se puteau identifica în mod subconştient. Tânăr şi

bine legat, purta o servietă, îşi cerceta ceasul de mână, având aerul unui om de afaceri care se grăbeşte să ajungă la următoarea întâlnire. Avea însă o protuberantă enormă pe spate. Căci dintre omoplaţi îi ieşea o cheie în formă de fluture, de tipul celor folosite pentru a întoarce arcul la jucăriile mecanice. Textul care însoţea această imagine îndemna pe directorii „cu arcul întins” să se „destindă” poposind la hotelurile Sheraton. Acest om grăbit, cu arcul întins, era şi mai este încă un simbol grăitor al milioanelor de oameni ai viitorului, care se simt la fel de grăbiţi şi împinşi din spate ca şi cum ar avea şi ei o cheie enormă înfiptă între omoplaţi.

Individul mediu cunoaşte prea puţin şi se preocupă încă şi mai puţin de ciclul inovaţiei tehnologice sau de legătura dintre achiziţia de cunoştinţe şi ritmul schimbării. Pe de altă parte, el îşi dă foarte bine seama de ritmul propriei sale vieţi – oricare ar fi acest ritm.

Ritmul vieţii este adesea discutat de către oamenii obişnuiţi. E oarecum ciudat însă că nu s-a bucurat de nici o atenţie din partea psihologilor sau a sociologilor.

E aici o lipsă flagrantă în ştiinţele comportamentale, căci ritmul vieţii influenţează în mod profund comportamentul, provocând reacţii puternice şi contradictorii la diverşi oameni.

Se poate spune într-adevăr că ritmul vieţii trage o linie de-a curmezişul umanităţii, împărţind-o în lagăre, declanşând divergenţe aprige între părinţi şi copii, între Madison Avenue şi Main Street, între bărbaţi şi femei, între americani şi europeni, între Est şi Vest.

Oamenii viitorului Locuitorii Pământului sunt deosebiţi nu numai prin rasă, naţiune, religie sau ideologie, ci de asemenea, într-un anumit sens, prin poziţia lor în timp. Dacă vom cerceta actualele populaţii de pe glob, vom vedea că există un grup minuscul care mai trăieşte vânând şi umblând în cete în căutarea hranei, aşa cum făceau oamenii cu milenii în urmă. Alţii, reprezentând marea majoritate a omenirii, nu depind de vânătoarea de urşi sau de culesul fructelor de pădure, ci de agricultură. Ei trăiesc în multe privinţe la fel cum trăiau strămoşii lor cu secole în urmă. Aceste două grupuri luate la un loc reprezintă probabil 70% din totalul omenirii actuale. Aceştia sunt oamenii trecutului.

Pe de altă parte, ceva mai mult de 25% din populaţia globului trăieşte în societăţile industrializate.

Aceşti oameni sunt produsele primei jumătăţi a secolului al XX-lea şi duc o viaţă modernă. Ei s-au format sub influenţa mecanizării şi a educaţiei de masă, dar au păstrat amintirea nostalgică a trecutului agricol al ţării lor.

Aceştia sunt oamenii prezentului.

Restul de 2 sau 3% din populaţia lumii nu mai sunt nici oameni ai trecutului, nici ai prezentului. Căci în principalele centre ale schimbării tehnice şi culturale există milioane de bărbaţi şi femei despre care se poate spune că trăiesc de pe acum după modul de viaţă al viitorului.

Ceea ce îi caracterizează în special pe oamenii viitorului este faptul că ei sunt deja angrenaţi într-un ritm nou, mai rapid, de viaţă. Ei „trăiesc mai repede” decât oamenii din jurul lor.

Unii oameni sunt atraşi cu putere de acest ritm extrem de accelerat al vieţii – şi fac tot ce le stă în putinţă pentru a-i deschide cale liberă –, simţindu-se neliniştiţi, nervoşi şi nelalargul lor când ritmul se încetineşte. Dorinţa lor cea mai aprigă e „să fie acolo unde e acţiunea”. (De fapt, unora nici nu le pasă despre ce acţiune e vorba, numai să se desfăşoare destul de repede.) James A. Wilson a constatat, de exemplu, că atracţia exercitată de rapiditatea vie spatele mult discutatului „brain-drain” – migrarea în masă a savanţilor europeni spre Statele Unite şi Canada. Analizând cazurile a 517 oameni de ştiinţă şi ingineri englezi care au migrat, Wilson a ajuns la concluzia că aceştia s-au lăsat atraşi nu numai de salariile mai mari şi condiţiile mai bune de cercetare, ci şi de ritmul mai rapid. Migranţii, scrie el, „nu se simt dezorientaţi de ceea ce ei numesc ritmul mai rapid din America de Nord; dimpotrivă, s-ar spune că *preferă* acest ritm de viaţă”. Un veteran al mişcării pentru drepturi civile din Mississippi observa: „Oamenii obişnuiţi cu viaţa urbană mai grăbită... nu se pot acomoda multă vreme în Sudul rural. Din această cauză, oamenii pornesc mereu la drum fără nici un motiv special. Călătoria este drogul mişcării”. În aparenţă fără nici un rost, deplasările cu maşina reprezintă un mecanism de compensare. Trebuie să înţelegem atracţia puternică pe care un anumit ritm al vieţii o exercită asupra individului pentru a putea explica o comportare ce altfel apare inexplicabilă sau „fără finalitate”.

Dar, în timp ce pe unii acest ritm nou şi rapid îi face să jubileze, pe alţii, dimpotrivă, îi îngrozeşte şi ei nu ştiu ce să facă „pentru a scăpa de iureşul acesta infernal”, cum spun ei. A te lăsa antrenat de societatea supraindustrială ce se naşte înseamnă a te angaja într-o lume ce se mişcă din ce în ce mai repede.

Unii preferă să se dezangajeze şi să meargă în voie, cu pasul lor propriu. Un spectacol de revistă intitulat *Opriţi lumea – vreau să cobor* a avut un succes ră sunător la Londra şi New York acum câţiva ani, şi asta nu întâmplător!

Cvietismul şi căutarea de noi modalităţi de a „opta pentru fugă” sau de a „o şterge din loc”, care îi caracterizează pe unii hippie (dar nu pe toţi), ar putea

fi motivate mai curând prin strădainţa inconştientă de a scăpa de un ritm de viaţă pe care mulţi îl găsesc intolerabil decât prin aversiunea lor proclamată cu glas tare faţă de valorile civilizaţiei tehnologice.

Pentru ei societatea e o „alergare de şoareci” – un termen ce se referă cu deosebire la ritm.

Oamenii în vârstă vor reacţiona şi mai violent împotriva oricărei noi accelerări a schimbării. Concluzia că vârsta adeseori se corelează cu conservatorismul e bazată pe date matematice precise, şi anume: timpul trece mai repede pentru bătrâni.

Când un tată în vârstă de cincizeci şi cinci de ani îi spune fiului său în vârstă de cincisprezece ani că va mai trebui să aştepte doi ani până va avea o maşină proprie, acest interval de 730 de zile reprezintă doar 4 la sută din existenţa tatălui până la data respectivă şi peste 13 la sută din existenţa băiatului. E firesc deci ca băiatului intervalul să i se pară de treipatru ori mai mare decât tatălui. Tot astfel două ore din viaţa unui copil de patru ani vor conta cât douăsprezece ore din viaţa mamei în vârstă de douăzeci şi patru de ani. A-i cere unui copil să aştepte două ore ca să capete o bomboană este egal cu a-i cere mamei să aştepte paisprezece ore o ceaşcă de cafea.

S-ar putea să existe şi o bază biologică pentru asemenea deosebiri în atitudinea subiectivă faţă de timp.

„Odată cu înaintarea în vârstă – scrie psihologul John Cohen de la Universitatea din Manchester –, anii calendaristici par să se micşoreze progresiv. Retrospectiv, fiecare an pare mai scurt decât ultimul an, aceasta fiind poate o consecinţă a încetinirii treptate a proceselor metabolice”. În raport cu încetinirea propriilor lor ritmuri biologice, oamenilor bătrâni li se va părea că lumea se mişcă mai repede chiar dacă n-ar fi aşa.

Indiferent de cauze, fapt este că orice accelerare a schimbării, având drept urmare aglomerarea, într-un interval dat, a unui număr mai mare de situaţii în fluxul experienţei, se amplifică în percepţia persoanelor în vârstă. Pe măsură ce ritmul schimbării în societate se accelerează, tot mai mulţi oameni bătrâni resimt cu acuitate diferenţele. Ca urmare ei „ies din coloană”, se retrag într-un mediu privat, rupând contactele cu lumea din afară în rapidă mişcare şi vegetând astfel până la moarte. Problemele psihologice ale oamenilor în vârstă nu vor putea fi probabil rezolvate până ce nu se va găsi calea – cu ajutorul biochimiei sau al reeducării – de a le modifica simţul timpului sau de a amenaja enclave structurate pentru ei, în care ritmul vieţii să fie controlat, şi poate chiar reglat, în raport cu un calendar cu „scară mobilă”, care să reflecte propria lor percepţie subiectivă a timpului.

Numeroase alte conflicte greu de înţeles – între generaţii, între părinţi şi copii, între soţi şi soţii – pot fi explicate prin atitudinea diferenţiată faţă de acceleraţia ritmului vieţii. Acelaşi lucru e valabil şi în privinţa ciocnirilor între culturi.

Fiecare cultură are propriul său ritm caracteristic.

Romancierul şi eseistul iranian F. M. Esfandiary povesteşte despre o ciocnire produsă între două sisteme cu ritm diferit cu prilejul construirii unei căi ferate în ţara sa, unde au colaborat ingineri germani în perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial. Iranienii şi popoarele din Orientul Mijlociu au în general o atitudine mult mai nepăsătoare faţă de scurgerea timpului decât americanii sau vesteuropenii. Deoarece echipele de lucru iraniene întârziau în mod regulat dimineaţa cu câte zece minute, nemţii, care sunt de o punctualitate exemplară şi totdeauna foarte grăbiţi, i-au concediat în masă. Inginerii iranieni s-au străduit însă din răsputeri să le explice că după standardele din Orientul Mijlociu muncitorii dădeau dovadă de-a dreptul de eroism prin punctualitatea lor şi, dacă nu se renunţă la concedieri, în curând nu va mai fi nimeni care să vină să lucreze, în afară de femei şi copii.

Această indiferenţă faţă de timp e exasperantă pentru oamenii obişnuiţi să se mişte repede şi să numere minutele. Astfel, italienii din Milano sau Torino, oraşe industriale din nord, îi privesc cu dispreţ pe sicilieni, care se mişcă mai încet, stilul acestora de viaţă fiind încă reglat de ritmurile mai domoale din agricultură.

Popoarele opun adeseori o rezistenţă activă schimbării ritmului, ceea ce explică antagonismul patologic faţă de ceea ce mulţi privesc ca o „americanizare” a Europei. Noua tehnologie pe care se bazează supraindustrialismul, elaborată în mare parte în laboratoarele de cercetare americane, aduce cu sine o accelerare inevitabilă a schimbării în societate şi în acelaşi timp o accelerare a ritmului vieţii individuale.

Deşi oratorii antiamericani îşi aleg adeseori drept ţintă pentru săgeţile lor calculatoarele sau Coca-Cola, în realitate ceea ce resping ei s-ar putea să fie cu totul altceva, de exemplu invadarea Europei de către un sens al timpului străin de ei. America – vârf de lance al supraindustrialismului – reprezintă un tempo nou, mai rapid şi cât se poate de nedorit.

Această atitudine reiese şi din furtuna de proteste care a întâmpinat recent introducerea drugstore-urilor americane la Paris. Pentru mulţi francezi existenţa acestora reprezintă dovada revoltătoare a unui sinistru „imperialism cultural” din partea Statelor Unite.

Americanilor, pe de altă parte, le e greu să înţeleagă o reacţie atât de

pătimaşă faţă de un inocent rezervor de sifon cu robinet. Explicaţia constă în faptul că la „Le Drugstore” francezul însetat înghite în grabă un cocteil cu lapte, în loc să petreacă o oră sau două la un aperitiv, pe terasa unui bistro. Trebuie să spunem că în ultimii ani, pe măsură ce s-a răspândit noua tehnologie, circa 30.000 de bistrouri au fost nevoite să-şi tragă definitiv obloanele, victime, după cum se exprimă revista „Time”, ale unei „culturi grăbite”.

Aşteptarea duratei

Pentru a înţelege de ce accelerarea ritmului vieţii ajunge să devină supărătoare şi chiar să provoace o ruptură, e necesar a pătrunde înţelesul conceptului de „aşteptare a duratei”.

Percepţia timpului de către om e strâns legată de ritmurile sale interne. Dar reacţiile sale faţă de timp sunt condiţionate de cultură. O parte din această condiţionare constă în elaborarea, în mintea copilului, a unei serii de aşteptări asupra duratei evenimentelor, a proceselor sau a relaţiilor. Într-adevăr, una dintre formele de cunoaştere cele mai importante pe care le împărtăşim copilului este cunoaşterea duratei lucrurilor. Această cunoaştere este transmisă pe căi subtile, neorganizate şi adeseori inconştiente. Totuşi nici un individ nu ar putea acţiona eficient fără a dispune de un număr însemnat de aşteptări ale duratei corespunzător experienţei sociale.

Încă din copilărie copilul învaţă, de exemplu, că tata pleacă de dimineaţă la lucru şi nu se întoarce acasă timp de mai multe ore. (Dacă se întoarce totuşi, înseamnă că ceva nu e în regulă, programul s-a răsturnat. Copilul îşi dă seama de asta. Chiar şi câinele familiei – care, de asemenea, şi-a însuşit un număr de aşteptări ale duratei – îşi dă seama când se produce o întrerupere a rutinei.) Copilul învaţă curând că „timpul de masă” nu e o chestiune de un minut şi nici de cinci ore, ci că în mod obişnuit durează între cincisprezece minute şi o oră. Învaţă că a merge la un film înseamnă două-patru ore, dar că o vizită la medicul pediatru nu durează mai mult de o oră. Învaţă că programul de şcoală durează şase ore. Învaţă că relaţiile cu un profesor se întind de obicei pe un an şcolar, dar că relaţiile cu bunicii săi vor fi probabil mult mai îndelungate. Unele relaţii vor dura probabil toată viaţa. În comportarea adultului, practic tot ceea ce facem, de la expedierea unei scrisori şi până la dragoste, este bazat pe anumite prezumţii, exprimate sau neexprimate, cu privire la durată.

Tocmai aceste aşteptări ale duratei, diferite în fiecare societate, care se învaţă de timpuriu şi sunt adânc înrădăcinate, suferă un şoc când se schimbă

ritmul vieţii.

Aceasta explică şi deosebirea fundamentală dintre cei ce suferă în mod acut din cauza ritmului accelerat al vieţii şi cei cărora acesta le prieşte. Dacă individul nu-şi ajustează aşteptările asupra duratei ţinând seama şi de accelerarea continuă, el va aprecia că două situaţii asemănătoare în alte privinţe vor fi asemănătoare şi în ceea ce priveşte durata. Tendinţa de accelerare implică însă că cel puţin anumite feluri de situaţii vor fi comprimate în timp.

Individul' care şi-a însuşit principiul acceleraţiei – care e pătruns până în măduva oaselor şi totodată a înţeles şi cu creierul său că lucrurile se mişcă mai repede în lumea din jurul lui – va compensa în mod automat, inconştient, comprimarea timpului. Ştiind că situaţiile vor dura mai puţin, el va fi prins mai rar pe picior greşit şi va fi mai rar zguduit decât cel care îşi păstrează fixe aşteptările asupra duratei, decât cel care n-a învăţat să anticipeze scurtarea frecventă a duratei situaţiilor.

Pe scurt, ritmul vieţii trebuie considerat ca ceva mai mult decât un simplu mod de exprimare, o sursă de glume, de exclamaţii, recriminări sau dispreţ faţă de alţii. Este o variabilă psihologică de o importanţă hotărâtoare, care a fost aproape complet ignorată. În cursul erelor trecute, când societatea suferea puţine schimbări, oamenii nu-şi dădeau seama de existenţa acestei variabile. În cursul unei vieţi de om, ritmul varia foarte puţin. Tendinţa de accelerare însă modifică fundamental această situaţie. Căci tocmai prin adoptarea unui ritm mai grăbit al vieţii se face simţită în existenţa individului viteza mărită a uriaşelor schimbări ştiinţifice, tehnologice şi sociale. O mare parte a comportării umane este motivată de atracţia sau antagonismul faţă de ritmul vieţii ce-i este impus individului de către societate sau de grupul înăuntrul căruia se află. Neputinţa de a înţelege acest principiu este cauza eşecului pe care-l înregistrează educaţia şi psihologia, care au sarcina de a pregăti oamenii în vederea unui rol eficient în societatea supraindustrială.

Conceptul de tranzienţă

Multe din teoriile noastre cu privire la transformările sociale şi psihologice prezintă o imagine valabilă a omului în societăţile relativ statice, dar o imagine distorsionată şi incompletă a omului cu adevărat contemporan. Ele nu fac o diferenţiere critică între oamenii trecutului sau ai prezentului şi oamenii viitorului. Această diferenţiere este cuprinsă în termenul „tranzienţă”'.

Conceptul de tranzienţă oferă o verigă a cărei lipsă se face de mult

simţită în teoriile sociologice ale schimbării şi psihologia fiinţelor umane individuale.

Integrându-le pe ambele, el ne permite să analizăm într-un fel nou problemele transformărilor rapide. Şi, după cum vom vedea, el ne oferă o metodă – elementară, dar eficientă – pentru măsurarea inductivă a vitezei fluxului de situaţii.

Tranzienţă este noua „instabilitate” în viaţa de fiecare zi. Ea se exprimă printr-o senzaţie, un sentiment de nepermanenţă. Desigur, filozofii şi teologii şi-au dat întotdeauna seama că omul este o fiinţă efemeră. În sensul acesta larg, tranzienţă a făcut întotdeauna parte din viaţa omului. Astăzi însă sentimentul nepermanenţei e mai acut şi mai profund.

Personajul Jerry, din *Grădina zoologică* de Edward Albee, se caracterizează el însuşi ca un „permanent trecător”. Iar criticul Harold Clurman scrie, vorbind despre Albee: „Nici unul dintre noi nu are un lăcaş sigur, un adevărat cămin. Toţi suntem la fel, «oameni în camere de închiriat de pretutindeni», încercând cu desperare şi înfrigurare să stabilim relaţii sufleteşti cu vecinii noştri”. Suntem, de fapt, cu toţii, cetăţeni ai erei tranzienţei.

Totuşi nu numai relaţiile noastre cu oamenii devin din ce în ce mai fragile şi mai nepermanente. Dacă examinăm experienţa omului cu privire la lumea din afara lui, vom identifica mai multe clase de relaţii.

Astfel, în afară de legăturile sale cu ceilalţi oameni, vom vedea că individul are relaţii şi cu obiecte. De asemenea va trebui să cercetăm relaţiile sale cu locurile. Sunt de analizat şi legăturile sale cu mediul insti tuţional şi organizaţional în care trăieşte, la fel ca şi relaţiile sale cu anumite idei sau cu curentul de informaţii din societate.

Aceste cinci relaţii – plus timpul – reprezintă urzeala experienţei sociale. De aceea, după cum am arătat mai înainte, lucrurile, locurile şi oamenii, organizaţiile şi ideile sunt componentele de bază ale tuturor situaţiilor. Relaţia specifică a individului cu fiecare din aceste componente este ceea ce structurează situaţia.

Şi tocmai aceste relaţii, pe măsură ce se produce acceleraţia în societate, se scurtează, sunt reduse în timp. Relaţiile care înainte durau perioade îndelungate acuma au şanse aşteptate de viaţă mai scurte.

Această scurtare, această comprimare dă naştere unei senzaţii aproape tangibile că trăim fără rădăcini şi în nesiguranţă, printre dune mişcătoare.

Tranzienţa poate fi de fapt definită în mod mai precis prin viteza cu care se modifică relaţiile noastre. Ar fi poate destul de greu de demonstrat că situaţiile, ca atare, trec mai repede prin experienţa noastră decât înainte; le-am

putea însă descompune în părţi componente pentru a măsura viteza cu care aceste componente intră şi ies din viaţa noastră – pentru a măsura, cu alte cuvinte, durata relaţiilor.

Vom înţelege mai uşor conceptul de tranzienţa dacă vom gândi în termenii ideii de „circulaţie a mărfurilor”. Intr-o băcănie, de exemplu, laptele se vinde mai repede decât conservele de sparanghel. Se vinde şi se înlocuieşte mai repede. „înlocuirea” e mai rapidă. Negustorul avizat cunoaşte ritmul de desfacere al fiecărei mărfi din magazin, precum şi ritmul general al întregului magazin. El ştie că ritmul de desfacere este un indicator de bază al bunului mers al întreprinderii.

Prin analogie putem spune că tranzienţa este egală cu viteza de „circulaţie” a diferitelor tipuri de relaţii din viaţa unui individ. De asemenea, fiecare dintre noi poate fi caracterizat în termenii acestei viteze.

Pentru unii dintre noi, viaţa are o viteză de circulaţie mult mai redusă decât pentru alţii. Oamenii trecutului şi ai prezentului duc o viaţă de „tranzienţă rela tiv joasă” – relaţiile lor tind să aibă o durată îndelungată. Oamenii viitorului însă trăiesc într-o „tranzienţă înaltă” – o condiţie în care durata relaţiilor este scurtată, iar „înlocuirea” relaţiilor extrem de rapidă. Pentru ei, lucrurile, locurile, oamenii, ideile şi structurile organizaţionale „se uzează” mai repede.

Aceasta influenţează neînchipuit de mult felul în care ei recepţionează realitatea, sentimentul lor de angajare şi capacitatea lor – sau incapacitatea – de a face faţă realităţii. Această „înlocuire” rapidă, combinată cu creşterea noului şi a complexităţii în mediul înconjurător, pune la grea încercare capacitatea de adaptare şi creează primejdia şocului viitorului.

Dacă vom reuşi să demonstrăm că relaţiile noastre cu lumea exterioară devin tot mai trecătoare, implicit se va dovedi întemeiată şi ipoteza noastră cu privire la accelerarea fluxului situaţiilor. Şi atunci vom ajunge să ne considerăm pe noi înşine şi pe ceilalţi într-un fel nou, mai profund. Să explorăm deci viaţa unei societăţi de înaltă tranzienţă.

Partea a doua

TRANZIENŢA OBIECTE: SOCIETATEA CARE AZVÂRLE

„Barbie, o fetiţă de 30 cm, din material plastic, este păpuşa cea mai renumită, care a cunoscut cel mai mare succes de piaţă. De la introducerea ei în fabricaţie, în 1959, populaţia de păpuşi Barbie din lume a ajuns la cifra de 12.000.000, depăşind populaţia umană din Los Angeles, Londra sau Paris. Fetiţele o adoră pe Barbie pentru că are o înfăţişare foarte naturală şi poate fi

gătită frumos. Mattel, Inc, fabricanţii lui Barbie, oferă spre vânzare şi o garderobă completă, cuprinzând rochii de fiecare zi, rochii pentru recepţii, costume de baie şi de schi.

De curând Mattel a anunţat că va pune în vânzare o nouă păpuşă Barbie, perfecţionată. Noua versiune are o siluetă mai suplă, gene „adevărate”, se poate îndoi şi răsuci din mijloc, ceea ce îi dă un caracter mult mai umanoid. De asemenea, Mattel a anunţat că toate domnişoarele care vor dori să cumpere o nouă Barbie vor beneficia de o reducere dacă vor preda păpuşa veche.

Ceea ce Mattel a omis să spună este că, schimbându-şi păpuşa veche pentru un model mai perfecţionat din punct de vedere tehnologic, fetiţa de astăzi, cetăţeană a lumii supraindustriale de mâine, va învăţa o lecţie fundamentală cu privire la noua societate, şi anume că relaţiile omului cu *obiectele* sunt din ce în ce mai trecătoare.

Suntem înconjuraţi de un ocean de obiecte fizice produse de oameni, ocean care, la rândul lui, se află într-un ocean şi mai vast de obiecte naturale. Din ce în ce capătă însă mai multă importanţă pentru individ mediul produs cu ajutorul tehnic. Suprafeţele de plastic sau de beton, luciul irizat al unui automobil sub lumina de neon a străzii, imaginea uimitoare a peisajului citadin văzut prin fereastra unui avion cu reacţie – acestea sunt realităţile ce fac parte din existenţa omului. Obiectele făcute de oameni pătrund în conştiinţă şi o modelează. Cantitatea acestor obiecte creşte cu o forţă explozivă, atât în mod absolut cât şi în raport cu mediul natural, şi va creşte tot mai rnult în societatea supraindustrială.

Antimaterialiştii tind să minimalizeze importanţa „obiectelor”. Obiectele însă au o semnificaţie foarte mare, nu numai din cauza funcţiei lor utilitare, ci şi din cauza impactului lor psihologic. Între noi şi obiecte se stabilesc relaţii. Obiectele influenţează simţul nostru de continuitate sau discontinuitate. Ele joacă un rol în structura situaţiilor, iar reducerea în timp a relaţiilor noastre cu obiectele accelerează ritmul vieţii.

De asemenea, atitudinea noastră faţă de obiecte reflectă judecăţi fundamentale de valoare. Cât de impresionantă e deosebirea dintre noua generaţie de fetiţe care aleargă bucuroase să predea păpuşile lor Barbie în schimbul noului model perfecţionat şi cele care, asemenea mamelor şi bunicelor lor, pe vremuri, se ataşau de o păpuşă şi nu voiau să se despartă de ea până ce păpuşa nu ise strica din cauza vârstei înaintate. În această deosebire se oglindeşte contrastul dintre trecut şi viitor, dintre societăţile bazate pe permanenţă şi societatea nouă, care înaintează cu paşi repezi, bazată pe tranzienţă.

Mireasa în rochie de hârtie

Cultura în care trăieşte fetiţa cu păpuşa preschimbată oferă numeroase exemple ale caracterului din ce în ce mai trecător al relaţiilor dintre oameni şi obiecte. Fetiţa îşi dă foarte curând seama că păpuşile Barbie nu sunt singurele obiecte fizice care intră şi ies fără încetare din viaţa ei fragedă. Scutece, bărbiţe, şerveţele de hârtie Kleenex, prosoape, sticle de sifon nerecuperabile – toate se perindă acasă la ea şi, după folosire, sunt aruncate fără milă. Gogoşi de mălai se cumpără împreună cu tigaia de prăjit, care e apoi aruncată după o singură folosire. Spanacul, ambalat într-o pungă de plastic, se fierbe într-o oală cu apă clocotindă şi apoi se aruncă punga. Tava cu mâncare ce ţi se oferă în timp ce stai la televizor se aruncă deseori împreună cu resturile. Casa fetiţei e un fel de maşină de prelucrare, prin care curg obiecte ce intră şi ies cu o viteză din ce în ce mai mare. Încă de la naştere, ea se află prinsă, fără putinţă de scăpare, într-o cultură în care obiectele sunt azvârlite.

Ideea de a folosi un produs o singură dată sau un timp foarte scurt şi apoi de a-l înlocui e împotriva concepţiei societăţilor sau indivizilor care au cunoscut sărăcia. Acum câtva timp, Uriel Rone, care lucrează ca cercetător la Agenţia franceză de publicitate „Publicis", îmi spunea: „Gospodina franceză nu e obişnuită să arunce vreun produs. Îi place să păstreze lucrurile, chiar şi lucrurile vechi. Agenţia noastră a lucrat pentru o societate care voia să introducă un fel de perdele de plastic ce se aruncau după folosire.

Am întreprins un studiu al pieţei pentru această societate, dar am constatat că rezistenţa era prea puternică". Rezistenţă care începe însă să dispară în toată lumea civilizată.

Astfel, un scriitor, Edward Maze, sublinia că mulţi americani, călătorind în Suedia la începutul deceniului al 6-lea, au rămas uimiţi de curăţenia ce domnea în această ţară. „Am fost pur şi simplu impresionaţi văzând că pe marginea străzilor nu erau sticle goale de bere şi de suc, aşa cum, spre ruşinea noastră, există în America. Dar peste câţiva ani nu mică ne-a fost mirarea când am văzut că şi de-a lungul şoselelor suedeze zăceau tot felul de sticle azvârlite... Ce se întâmplase? Urmând modelul american, Suedia devenise şi ea între timp o societate care cumpără, foloseşte şi aruncă lucruri". În Japonia de astăzi, ţesăturile de hârtie „de folosit şi aruncat" sunt atât de răspândite încât batistele de pânză sunt consi derate demodate, pentru a nu mai vorbi de faptul că sunt neigienice. În Anglia se poate cumpăra cu 6 pence „o perie de dinţi de folosit şi aruncat", având un strat de pastă de dinţi pentru o singură

întrebuinţare. Până şi în Franţa, brichetele de aruncat sunt foarte răspândite. De la ambalajele de carton pentru lapte până la rachetele care vehiculează nave spaţiale, produsele create pentru folosinţa de scurtă durată sau pentru o singură dată devin tot mai numeroase şi mai importante pentru modul nostru de viaţă.

Introducerea recentă a îmbrăcămintei de hârtie sau din semihârtie a marcat un pas mai departe pe calea folosinţei de scurtă durată. Magazinele de lux ca şi cele ce desfac îmbrăcăminte pentru clasele muncitoare au făcut să răsară secţii întregi care se ocupă cu producerea de îmbrăcăminte din hârtie în culori vesele şi cu desene fanteziste. Revistele de modă prezintă rochii, pijamale şi chiar rochii de mireasă făcute din hârtie – de o eleganţă care îţi ia ochii. Într-una din aceste reviste, mireasa poartă o trenă lungă, albă, din hârtie ce imită dantela şi din care, scrie redactorul revistei, se vor putea face, după ceremonie, nişte „perdele grozave de bucătărie”.

Îmbrăcămintea de hârtie este în special indicată pentru copii. Iată ce scrie un expert în modă: „Fetiţele vor fi în curând libere să-şi răstoarne îngheţata pe rochiţe, să le picteze cu acuarele sau să le taie în bucăţi, după cum li se va năzări, în timp ce mamele vor zâmbi încântate de spiritul creator al progeniturii lor”. Iar pentru adulţii care vor dori să-şi manifeste de asemenea simţul creator există chiar şi o „rochie pe care cumpărtoarea urmează s-o picteze singură” şi care se vinde împreună cu pensula. Preţul: doi dolari.

Preţul, desigur, este un factor determinant al exploziei de hârtie. Astfel, un magazin universal prezintă rochii simple confecţionate din ceea ce denumeşte „fibră de celuloză şi nylon de care nu-mi pasă”.

Dar nu numai aspectul economic prezintă importanţă; răspândirea civilizaţiei care îşi aruncă produsele după o singură întrebuinţare are însă şi consecinţe psihologice grave.

Se dezvoltă astfel o mentalitate a consumatorului care foloseşte şi aruncă, mentalitate corespunzătoare produselor de pe piaţă. Răspândirea acestei tendinţe „de descotorosire” în sânul societăţii implică o durată mai redusă a relaţiilor dintre om şi lucru. În loc să ne simţim legaţi de un singur obiect un timp relativ îndelungat, suntem legaţi pentru perioade scurte de obiecte succesive care îl înlocuiesc.

Supermarket-ul dispărut Tendinţa către tranzienţă se manifestă chiar şi în arhitectură – tocmai acel element din mediul fizic înconjurător care în trecut contribuia cel mai mult la sentimentul de permanenţă al omului. Fetiţa care-şi predă păpuşa Barbie în schimbul unei reduceri de preţ îşi va da, desigur, seama şi de tranzienţă blocurilor sau a altor clădiri mari din jurul ei. Distrugem

pietrele de hotar. Dărâmăm străzi întregi şi oraşe şi ridicăm altele noi cu o viteză ameţitoare.

„Vârsta medie a locuinţelor s-a redus în mod continuu – scrie E. F. Carter, de la Institutul de cercetări Stanford –, de la o durată virtualmente nelimitată pe vremea cavernelor până la aproximativ o sută de ani pentru casele construite în Statele Unite în perioada colonială şi la circa patruzeci de ani în prezent”. Iar Michael Wood, un scriitor englez, spunea: Americanul „şi-a construit lumea abia ieri şi el îşi dă prea bine seama cât de fragilă şi de schimbătoare este această lume. La New York se întâmplă ca blocuri întregi să dispară literalmente peste noapte, iar faţa unui oraş se schimbă adeseori pe de-a-ntregul în cursul unui an”.

Romancierul Louis Auchincloss îşi vărsa necazul: „E îngrozitor să trăieşti la New York, căci e un oraş fără istorie... Toţi cei opt străbunici ai mei au trăit în acest oraş... şi numai una dintre casele în care au locuit... se mai află în picioare. Asta este ceea ce vreau să spun când vorbesc de trecutul care nu lasă urme”. Alţi new-yorkezi mai puţin patricieni, ai căror strămoşi au debarcat în America mai de curând, sosind aci din Puerto Rico, din satele Europei răsăritene sau de pe plantaţiile din Sud, îşi vor exprima sentimentele probabil într-un fel diferit. Totuşi „trecutul care nu lasă urme” e un fenomen real şi va continua probabil să se răspândească, înghiţind chiar şi multe din oraşele îmbibate de istorie ale Europei.

Buckminster Fuller, urbanistul-filozof, a descris o dată New Yorkul ca un „proces evolutiv continuu de evacuări, demolări, mutări, terenuri temporar virane, instalări noi şi da capo. Acest proces este identic în principiu cu rotaţia anuală a culturilor la ferme – aratul, semănatul noii seminţe, recoltatul, aratul din nou şi semănatul unui alt tip de plantă. Majoritatea oamenilor socotesc că şantierele de construcţii care blochează străzile New Yorkului... sunt impedimente temporare, care vor dispărea curând, îndată ce situaţia va redeveni normală. Ei mai trăiesc încă cu ideea că permanenţa reprezintă normalul, ceea ce e o rămăşiţă a concepţiei newtoniene despre univers. Despre cei care au trăit în New York de la începutul secolului se poate spune că au făcut direct experienţa relativităţii einsteiniene”.

Mi-am dat seama şi eu printr-o experienţă personală de ceea ce înseamnă integrarea „relativităţii einsteiniene” în conştiinţa copiilor. Acum câtva timp, soţia mea a trimis-o pe fiica noastră, în vârstă de doisprezece ani, la un supermarket situat la câteva corpuri de case depărtare de apartamentul nostru din Manhattan. Fetiţa mai fusese la acest magazin o dată sau de două ori. Peste o jumătate de oră însă se întoarse nedumerită acasă. „Probabil că a

fost demolat – zise ea –, nu l-am găsit”. Nu fusese demolat; Karen căutase magazinul în alt loc căci nu cunoştea încă bine împrejurimile. Dar ea e un copil al erei tranzienţei. O asemenea idee nu i-ar fi trecut niciodată prin cap unui copil aflat într-o situaţie asemănătoare în urmă cu numai o jumătate de secol. Mediul ambiant era atunci mult mai durabil, iar legăturile noastre cu el mai puţin tranzitorii.

Economia nepermanenţei în trecut, permanenţa reprezenta idealul. Fie că era vorba de o pereche de cizme, fie că se construia o catedrală – întreaga energie creatoare şi productivă a omului tindea către maximalizarea durabilităţii produsului. Ceea ce construia omul era menit să dureze, asta era legea lui. Atât timp cât societatea din jur rămânea relativ neschimbată, fiecare obiect avea o funcţie precis determinată, iar logica economică impunea o politică a permanenţei. Chiar dacă trebuiau reparate din când în când, cizmele care costau cincizeci de dolari şi durau zece ani erau mai ieftine decât cele care costau zece dolari şi durau doar un an.

Pe măsură ce ritmul general al schimbărilor se accelerează în societate, economia permanenţei este înlocuită – şi trebuie să fie înlocuită – de economia tranzienţei.

În primul rând, progresul tehnic tinde să reducă costurile producţiei mult mai repede decât costurile reparaţiilor. În timp ce producţia se automatizează, reparaţiile rămân în rnare măsură operaţii meşteşugăreşti. Aceasta înseamnă că adeseori e mai ieftin să înlocuieşti un obiect decât să-l repari. Din punct de vedere economic e mai raţional să produci obiecte ieftine, nereparabile, care se aruncă, chiar dacă nu sunt atât de durabile ca obiectele reparabile.

În al doilea rând, progresul tehnic face posibilă perfecţionarea obiectelor pe măsură ce înaintăm în timp. Calculatorul din generaţia a doua e mai bun decât cel din prima generaţie, iar al treilea e mai bun decât al doilea. Deoarece putem anticipa că în viitor progresul tehnologic va continua, că perfecţionările vor avea loc la intervale şi mai scurte, se pare că din punct de vedere economic e mai raţional să produci obiecte de folosinţă scurtă decât de folosinţă îndelungată. David Lewis, un arhitect şi urbanist din cadrul Asociaţiei pentru proiecte urbane din Pittsburgh, vorbeşte despre unele blocuri de apartamente din Miami care sunt demolate după numai zece ani de existenţă. Sistemele perfecţionate de condiţionare a aerului din noile blocuri afectează rentabilitateaacestor blocuri „vechi”. Ţinând seama de toate costurile implicate, revine mai ieftin să demolezi blocuri vechi de zece ani decât să le transformi.

În al treilea rând, pe măsură ce schimbarea se accelerează şi pătrunde în

colţurile cele mai îndepărtate ale societăţii, creşte şi incertitudinea cu privire la viitoarele necesităţi. Recunoscând inevitabilitatea schimbării, dar ignorând care vor fi cerinţele pe care ni le va impune, nu îndrăznim să angajăm resurse importante pentru anumite obiecte fixate în mod rigid şi menite să servească unor scopuri neschimbătoare. Evitând angajarea în forme şi funcţii fixe, producem pentru folosinţă pe termen scurt sau căutăm să facem ca produsul însuşi să devină adaptabil.

„Procedăm cu prudenţă” pe plan tehnic.

Răspândirea culturii care îşi foloseşte şi îşi aruncă produsele, obişnuinţa de a ne descotorosi de tot mai multe lucruri sunt răspunsul la aceste presiuni puternice. Pe măsură ce schimbarea se accelerează, iar complexităţile se înmulţesc, ne putem aştepta la o dezvoltare şi mai mare a principiului de descotorosire, la o amputare şi mai serioasă a relaţiilor omului cu obiectele.

Terenul de joc portabil În afară de descotorosire există şi alte reacţii care au acelaşi efect psihologic. De exemplu, asistăm în prezent la crearea pe scară mare a unor obiecte menite să servească pentru mai multe scopuri pe termen scurt, în loc de un singur scop. Acestea nu sunt obiecte de aruncat. De obicei sunt prea mari şi costisitoare pentru a fi azvârlite. Dar sunt construite în aşa fel încât pot fi demontate dacă e necesar şi repuse în funcţiune după fiecare folosire.

Astfel, Comitetul pentru învăţământ din Los Angeles a hotărât ca 25% din clasele de şcoală să fie în viitor construcţii temporare, care să poată fi mutate după necesităţi. Toate districtele şcolare principale din Statele Unite folosesc în prezent un număr de clase temporare. Şi se fac în continuare asemeneaconstrucţii. Clasele temporare reprezintă în industria construcţiilor şcolare ceea ce îmbrăcămintea de hârtie reprezintă în industria îmbrăcămintei – un preaviz al viitorului.

Construcţiile şcolare temporare dau posibilitatea de a se face faţă modificărilor rapide în densitatea populaţiei. Dar construcţiile şcolare temporare, la fel ca şi îmbrăcămintea de aruncat, presupun relaţii între om şi obiect de o durată mai redusă decât în trecut.

Construcţia şcolară temporară îi învaţă, aşadar, pe copii anumite lucruri chiar în absenţa învăţătorului.

La fel ca şi păpuşa Barbie, ea îi oferă copilului o lecţie vie despre nepermanenţa mediului său înconjurător. Abia ajunge copilul să-şi facă o imagine despre încăperea clasei – felul în care se încadrează în arhitectura

înconjurătoare, rezonanţa pe care o are, senzaţia pe care i-o dă pupitrul într-o zi călduroasă, materialele şi mirosurile nedefinite care dau o individualitate proprie oricărei construcţii şi o integrează în realitate – când iată că această construcţie ca obiect fizic e mutată din mediul său în altă localitate pentru a servi altor copii.

Localurile şcolare mobile nu sunt, dealtfel, un fenomen pur american. În Anglia, arhitectul Cedric Price a proiectat ceea ce el numeşte „centura ideilor" – o întreagă universitate mobilă menită să servească pentru 20.000 de studenţi în North Staffordshire. „Ea va fi constituită -mai mult din clădiri temporare decât din clădiri permanente". Va folosi „în mare măsură despărţituri mobile, cu geometrie variabilă" – săli de clasă, de exemplu, construite în vagoane de cale ferată, astfel încât să poată fi garate în orice punct al incintei de 6 km.

Pe planşetele de desen ale inginerilor şi arhitecţilor se nasc fără încetare domuri geodezice care pot adăposti expoziţii, baloane din plastic umplute cu aer folosite ca posturi de comandă sau birouri de şantiere, o întreagă varietate de structuri temporare care pot fi demontate şi mutate. În oraşul New York, Departamentul parcurilor a hotărât să construiască douăsprezece „terenuri de joc transportabile" – mici terenuri de joc temporare, ce vor fi instalate pe spaţiile virane din oraş, până ce li se va găsi acestora o altă folosinţă, terenurile de joc urmând a fi atunci demontate şi mutate în altă parte. A fost o vreme când terenul de joc era un loc fix, în apropierea casei, unde se jucau copiii şi poate, la rândul lor, aveau să se joace şi copiii copiilor, fără să intervină schimbări deosebite. Terenurile de joc supraindustriale însă refuză să rămână unde sunt aşezate. Ele sunt temporare chiar de la naşterea lor.

„Palatul de distracţii" modular

Reducerea duratei relaţiilor dintre om şi lucruri a determinat proliferarea obiectelor de folosit şi aruncat, iar structurile temporare se înmulţesc datorită răspândirii rapide a „modularismului". Modularismul poate fi definit ca încercarea de a atribui o permanenţă mai mare unor structuri pe seama reducerii permanenţei structurilor. Proiectul lui Cedric Price pentru „centura ideilor", de exemplu, prevedea ca locuinţele pentru studenţi şi localurile facultăţilor să fie construite din moduli de oţel presat, care să poată fi ridicaţi cu macarale şi introduşi în scheletul construcţiei, scheletul devenind astfel singura parte oarecum permanentă a structurii. Modulii apartamentelor pot fi mutaţi dintr-un loc într-altul după nevoie sau chiar, în principiu, pot fi înlocuiţi cu alţii.

Trebuie să subliniem aici că din punctul de vedere al duratei relaţiilor deosebirea dintre mobilitate şi aruncarea lucrurilor este foarte redusă. Chiar dacă modulii nu sunt înlăturaţi, ci doar rearanjaţi, rezultatul este o configuraţie nouă, o entitate nouă. În realitate e acelaşi lucru ca şi cum o structură fizică ar fi fost înlăturată şi s-ar fi creat una nouă, deşi o parte dintre părţile componente sau chiar toate rămân aceleaşi.

În prezent, chiar şi unele construcţii presupuse „permanente” sunt construite după un plan modular, astfel încât pereţii interiori şi despărţiturile să poată fi schimbate după nevoie, pentru a forma o nouă distribuire de încăperi. De fapt, peretele mobil ar putea servi foarte bine ca simbol al societăţii tranziente. Aproape nu există birouri de societăţi unde să nu te împiedici, când intri, de o mulţime de muncitori care mută birourile din loc în loc şi reorganizează spaţiul interior prin mutarea despărţiturilor, în Suedia s-a obţinut de curând un nou triumf al modularismului: într-un bloc model din Uppsala, *toţi* pereţii sunt mobili. Chiriaşul are nevoie doar de o şurubelniţă pentru a-şi transforma în întregime spaţiul de locuit, creîndu-şi astfel un nou apartament.

Uneori însă modularitatea este direct combinată cu posibilitatea de a folosi şi arunca. Obişnuitul creion cu pastă, pe care-l găseşti pretutindeni, poate servi drept exemplu în acest sens. Vechea pană de gâscă avea o aşteptare de viaţă îndelungată. Dacă nu survenea vreun accident, dura foarte mult şi putea fi ascuţită (adică reparată) din când în când, prelungindu-i-se viaţa. Stiloul a reprezentat un mare progres tehnic, deoarece beneficiarul îl poate purta asupra sa, când se deplasează. E o unealtă de scris cu propria sa rezervă de cerneală şi deci cu un grad de utilitate mai mare. Inventarea creionului cu pastă a consolidat şi extins acest progres. Este, de asemenea, un toc cu rezervă proprie de cerneală, dar în plus atât de ieftin încât îl arunci când rezerva se termină. A fost creată prima combinaţie de toc cu cerneală pe care îl poţi folosi şi arunca.

Cu toate acestea nu am depăşit încă atitudinile psihologice determinate de penuria de obiecte. Mai există încă şi în ziua de azi oameni care au un sentiment de vinovăţie când aruncă un creion cu pastă folosit. Răspunsul dat de industria tocurilor acestei realităţi psihologice a fost crearea unui creion cu pastă construit pe principiul modular – un cadru exterior, pe care beneficiarul poate să-l păstreze, şi o rezervă, respectiv un modul cu pastă, care se aruncă şi se înlocuieşte. Prin expulzarea rezervei cu pastă, întreaga structură capătă o viaţă mai lungă pe socoteala substructurii.

Există însă mai multe părţi decât întreguri. Şi fie că le schimbă aranjamentul pentru a crea noi întreguri, fie că le aruncă şi le înlocuieşte,

beneficia rul provoacă o trecere mai rapidă a obiectelor prin viaţa lui, o scădere generală a duratei medii a relaţiilor sale cu obiectele. Rezultă de aci o nouă fluiditate, mobilitate şi tranzienţă.

Unul dintre exemplele cele mai pregnante de arhitectură menită să întruchipeze aceste principii a fost planul preconizat de Joan Littlewood, directoare de teatru engleză, cu ajutorul lui Frank Newby, inginer constructor, Gordon Pask, consultant de sisteme, şi Cedric Price, arhitectul „centurii de idei”.

Domnişoara Littlewood dorea să se construiască un teatru în care versatilitatea să fie maximalizată, în care să poată prezenta orice, de la o piesă de teatru obişnuită la un miting politic, de la un spectacol de dans la un meci de lupte greco-romane – de preferinţă toate în acelaşi timp. Dorea, după cum se exprima criticul Reyner Banham, o „zonă de probabilitate totală”. Rezultatul a fost un plan fantastic pentru „Palatul de distracţii”, cunoscut, de asemenea, sub denumirea de „Primul spaţiu uriaş mobil din lume”. Planul nu prevedea o clădire cu destinaţii multiple, ci un fel de joc constructiv de dimensiuni mari, o garnitură de părţi modulare care pot fi îmbinate într-o varietate aproape infinită de feluri.

Câteva turnuri verticale, mai mult sau mai puţin „permanente”, adăpostesc diverse servicii – ca, de exemplu, WC-uri şi unităţi de control electronic –, iar în vârful lor sunt instalate poduri rulante care ridică modulii şi-i asamblează, formând orice configuraţie temporară dorită. După ce se termină spectacolul, apar macaralele, care dezasamblează sălile de spectacol, sălile de expoziţie şi restaurantele şi le depozitează în magazie.

Iată cum îl descrie Reyner Banham: „... Palatul de distracţii este un echipament urban folosibil timp de zece ani. Zi de zi, această maşină uriaşă neofuturistă îşi va deplasa şi reaşeza părţile mobile – pereţi şi podele, rampe şi coridoare, escalatoare, scaune şi acoperişuri, scene şi ecrane de film, sisteme de sunet şi lumină –, fixate doar parţial în zidărie, în timp ce publicul se va îmbulzi în coridoare şi pe scări, apăsând pe butoane ca să vadă cum se întâmplă lucrurile.

Când se va realiza acest plan (şi e scris în stele că se va întâmplă, undeva, în curând), el va însemna indeterminarea ridicată la o nouă putere; nici un spaţiu interior, monumental şi permanent, nici o siluetă eroică, proiectată pe cer, nu va mai supravieţui pentru posteritate... Căci singurul element permanent vizibil al Palatului de distracţii va fi structura de «susţinere», pe care va parazita arhitectura tranzitorie”.

Proiectanţi ai unei arhitecturi cunoscute în prezent ca „plug-in” * sau

„clip-on” ** au proiectat oraşe întregi bazate pe îdeea „arhitecturii ţtranziente”.

Extinzând concepţia pe care este bazat proiectul „Palatului de distracţii”, ei propun construirea a diferite tipuri de moduli, cărora ar urma să li se stabilească diverse aşteptări de viaţă. Astfel, miezul unei construcţii ar fi construit pentru o durată de douăzeci şi cinci de ani, în timp ce pentru camerelemodul de implantat s-ar prevedea o durată de numai trei ani. Dând frâu liber gândurilor sale, ei imaginează în continuare zgârie-nori mobili care nu se sprijină pe fundaţii fixe, ci pe maşini gigantice „acţionând ca temelie” sau pe perne de aer. Invenţia cea mai recentă este o întreagă aglomerare urbană, eliberată de poziţia fixă, care pluteşte pe o pernă de aer acţionată de energie nucleară şi îşi schimbă forma interioară într-un ritm mai rapid chiar decât se întâmplă astăzi cu clădirile din New York.

Indiferent dacă aceste viziuni vor deveni sau nu realitate, fapt este că societatea înaintează în această direcţie. Răspândirea civilizaţiei care foloseşte şi aruncă lucruri, crearea unor structuri tot mai temporare, răspândirea modularismului merg pas în pas şi toate la un loc conspiră în vederea aceluiaşi ţel psihologic: efemerizarea legăturilor dintre om şi obiectele care-l înconjură.

<notă>
* a implanta, a înfige. – *Nota trad.*
**** a îmbina, a prinde. – *Nota trad.*
</notă>

Revoluţia închiriatului

Mai există un fenomen care modifică în mod drastic nexul om-obiect: revoluţia închiriatului. Răspândirea închirierii, una din caracteristicile societăţilor ce aleargă spre supraindustrializare, este strâns legată de toate tendinţele descrise mai sus. Legătura dintre automobile de închiriat, şervete care se folosesc şi se aruncă şi. . Palatul de distracţii” al lui Joan Littlewood poate să nu fie vizibilă la prima vedere: o cercetare mai atentă însă va evidenţia puternice asemănări interne. Căci şi închiriatul intensifică tranzienţa.

În timpul depresiunii, când milioane de oameni au rămas fără casă şi slujbă, dorinţa de a avea un cămin propriu reprezenta una dintre motivaţiile economice cele mai puternice în societăţile capitaliste, în Statele Unite, dorinţa de a avea o casă proprie se manifestă încă cu putere; totuşi imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, procentul imobilelor noi cu apartamente de închiriat a crescut în mod astronomic. În 1955 apartamentele

de închiriat reprezentau doar 8% din noile construcţii pentru locuinţe. În 1961 au atins 24%. În 1969, pentru prima oară în Statele Unite, s-au dat mai multe autorizaţii de construit pentru blocuri cu apartamente de închiriat decât pentru case individuale. A locui într-un apartament cu chirie e la modă pentru mai multe motive.

Este mai ales la modă printre oamenii tineri, care, după cum se exprimă profesorul Burnham Kelly, de la Institutul tehnologic din Massachusetts, vor „o locuinţă cu minimum de bătaie de cap”.

Minimum de bătaie de cap este tocmai ceea ce beneficiarul unui produs de folosit şi aruncat obţine pentru banii săi. Structurile temporare cu componenţii lor modulari promovează aceeaşi atitudine.

Angajamentele pentru un apartament închiriat sunt prin definiţie angajamente pe termen mai scurt decât cele pentru cumpărarea unei case proprii. Tendinţa de a folosi pentru locuit apartamente cu chirie merge deci paralel cu tendinţa de a reduce tot mai mult legăturile cu mediul fizic *.

Un fapt şi mai izbitor însă a fost înflorirea recentă a activităţii de închiriere în domenii în care aceasta era aproape necunoscută în trecut. David Riesman scria: „Oamenii ţin la maşinile lor; le place să vorbească despre ele – ceea ce se reflectă în multe interviuri –, dar afecţiunea lor nu este aproape niciodată atât de mare încât să devină de durată”.

Industria automobilelor a fost prima care a reuşit să distrugă noţiunea tradiţională că o achiziţie importantă trebuie să însemne un angajament permanent. Schimbarea anuală a modelului, publicitatea intensă susţinută de industrie, care acordă cu uşurinţă compensaţii pentru maşinile vechi, au făcut ca achiziţia unei maşini noi (sau a unei noi maşini uzate) să devină un eveniment relativ frecvent în viaţa cetăţeanului de rând american. Astfel s-a scurtat intervalul dintre diversele achiziţii, scurtându-se totodată şi durata relaţiei dintre proprietar şi fiecare vehicul în parte.

<notă>

* De reţinut că milioane de proprietari americani care şi-au cumpărat o casă plătind un aconto de 10% sau mai puţin băncilor şi altor instituţii de credit reprezintă doar nişte surogate de proprietara. Pentru aceste familii, rata lunară plătită băncilor nu diferă întru nimic de rata chiriei plătite proprietarului. Proprietatea lor are un caracter metaforic şi, întrucât n-au avansat sume prea importante pentru ea, adeseori le lipseşte şi sentimentul de angajare, caracteristic pentru proprietarul de casă.

</notă>

În ultimii ani însă a apărut o nouă forţă spectaculoasă care a revoluţionat

conceptele cele mai profund înrădăcinate ale industriei automobilelor, şi anume e vorba de închirierea maşinilor. În prezent, în Statele Unite milioane de automobilişti îşi închiriază din când în când automobile pentru perioade variind de la câteva ore până la câteva luni. Numeroşi locuitori din oraşele mari, în special din New York, unde parcarea reprezintă un coşmar, nu vor să-şi cumpere maşină, preferind să închirieze una pentru excursiile de weekend la ţară sau chiar pentru unele deplasări în oraş care sunt mai anevoios de făcut cu mijloace de transport publice. În prezent automobilele pot fi închiriate cu minimum de formalităţi aproape la orice aeroport, gară sau hotel din Statele Unite.

Americanii au dus cu ei şi în alte ţări obiceiul de a închiria. Aproape jumătate milion de americani închiriază maşini în fiecare an în ţările de peste ocean, unde fac călătorii, şi cifra va creşte probabil la aproape un milion în 1975. Marile societăţi americane care activează în prezent în branşa închirierilor în circa cincizeci de ţări de pe glob încep să se lovească de concurenţa străină. Pe de altă parte, automobiliştii europeni încep să calce şi ei pe urmele americanilor. O caricatură din „Paris Match” prezenta o fiinţă venită din alte sfere stând lângă farfuria ei zburătoare şi întrebând un poliţist unde poate închiria un automobil. Ideea capătă tot mai multă priză.

Paralel cu închirierea de maşini s-a dezvoltat în Statele Unite un nou gen de magazin universal – un magazin care nu vinde nimic, ci închiriază totul.

Există în prezent 9.000 de asemenea magazine în Statele Unite, cu un volum anual de închirieri de ordinul a un miliard de dolari şi cu o rată a creşterii de 10 până la 20% pe an. Cu cinci ani în urmă, 50% din aceste magazine nu existau. Astăzi nu există aproape nici un produs care să nu poată fi închiriat, de la scări şi echipament pentru îngrijirea gazonului până la haine de vizon şi tablouri originale Rouault.

La Los Angeles există firme de închiriat care oferă copaci şi arbuşti agenţiilor imobiliare care vor să amenajeze peisaje temporare pentru case model.

„Plantele înfrumuseţează – închiriaţi plante vii” – se poate citi pe pancarta fixată pe caroseria unui camion din San Francisco. La Philadelphia se pot închiria cămăşi. În alte părţi, americanii închiriază aproape totul: de la rochii de seară până la cârji, bijuterii, aparate TV, echipament de camping, aparate de condiţionat aerul, cărucioare pentru invalizi, lenjerie, schiuri, magnetofoane, rezervoare de şampanie şi argintărie. Un club de pe coasta de vest a Americii a închiriat un schelet omenesc pentru o demonstraţie,iar un anunţ publicitar apărut în „Wall Street Journal” recomanda: „închiriaţi o vacă”.

Acum câtva timp, revista suedeză pentru femei „Svensk Damtidning” a publicat în cinci numere consecutive un articol despre lumea din 1985. Printre alte lucruri se prevedea că la acea dată „vom dormi în paturi montate în perete, iar când vom voi să luăm micul dejun sau să citim vom apăsa pe butoane; sau poate că vom închiria un pat din acelaşi loc de unde vom închiria masa şi tabloul, şi maşina de spălat rufe”.

Americanii nerăbdători nu aşteaptă însă până în 1985. Unul din aspectele cele mai semnificative ale comerţului înfloritor cu obiecte de închiriat îl prezintă creşterea închirierii de mobilă. Unii industriaşi şi numeroase firme de închiriat se oferă să mobileze în întregime apartamente mici pentru numai 20 – 50 de dolari pe lună, inclusiv lenjeria de pat, covoarele şi scrumierele. „Soseşti în oraş dimineaţa – spunea o stevardesă de avion –, iar seara ai deja casa instalată”. Iată şi părerea unui canadian transferat la New York: „Mobila e nouă, e veselă şi n-am nevoie să-mi bat capul cu transportul ei din loc în loc de câte ori sunt transferat”.

William James scria odată că „existenţele bazate pe a avea sunt mai puţin libere decât existenţele bazate pe a face sau pe a fi”. Dezvoltarea sistemului de închiriere reprezintă o îndepărtare de la existenţa bazată pe „a avea” şi reflectă creşterea lul „a face” şi „a fi”. Dacă oamenii viitorului trăiesc mai repede decât oamenii trecutului, ei trebuie să fie, de asemenea, mult mai flexibili. Sunt ca nişte alergători pe un teren accidentat, şi e greu să ocoleşti un obstacol când eşti încărcat cu bagaje. Ei vor să se bucure de avantajele bogăţiei şi de tot ceea ce tehnologia are de oferit mai nou, dar nu vor să aibă răspunderea care era legată până acum de acumularea posesiunilor.

Ei îşi dau seama că pentru a supravieţui în mijlocul incertitudinilor provocate de schimbările rapide trebuie să se obişnuiască să călătorească fără bagaje.

Închirierea are drept efect direct înmulţirea numărului oamenilor care intră în relaţii succesive cu acelaşi obiect, reducându-se astfel, în medie, durata acestor relaţii. Existând acest principiu la un număr foarte mare de produse diverse, reiese în mod clar că extinderea sistemului de închiriere merge în paralel şi accentuează impactul obiectelor de folosit şi aruncat, al structurilor temporare şi al modularismului.

Necesităţi temporare

Trebuie să ne ocupăm acum puţin şi de noţiunea de îmbătrânire, căci teama de îmbătrânire a produsului îi împinge pe oamenii de afaceri spre

inovaţii” tot aşa cum îl împinge pe consumator către produse închiriate, temporare sau bune de folosit şi de aruncat, însăşi ideea de îmbătrânire este tulburătoare pentru oameni crescuţi cu idealul permanenţei şi e cu atât mai deconcertantă când se preconizează a fi planificată. Îmbătrânirea planificată a fost recent ţinta unor critici sociale atât de numeroase încât cititorul neavizat ar putea fi tentat s-o considere drept cauza primă sau chiar exclusivă a tendinţei de scurtare a duratei relaţionale.

Fără îndoială că unii oameni de afaceri caută în mod deliberat să reducă viaţa utilă a produselor pentru a-şi asigura vânzarea unor produse de înlocuire. De asemenea e cert că multe din noile modele, pe care consumatorii americani (şi alţii) s-au obişnuit să le vadă schimbându-se an de an, nu sunt consistente din punct de vedere tehnic. Automobilele din Detroit nu realizează în prezent un kilometraj mai mare per litru de benzină decât realizau cu zece modele în urmă, iar societăţile petroliere, în ciuda tuturor aditivilor cu care îşi fac reclamă, pun tot o broască ţestoasă în rezervor, nu un tigru. De asemenea este incontestabil că Madison Avenue adeseori exagerează importanţa unor noi caracteristici şi împinge consumatorii să se debaraseze de bunuri numai parţial uzate pentru a lăsa loc liber noilor produse. Consumatorul se află prins adeseori într-o cursă bine construită – un produs vechi, a cărui moarte a fost grăbită în mod voit de fabricantul său, şi apariţia simultană a unui „nou model îmbunătăţit”, pe care reclama îl prezintă ca fiind ultimul triumf al tehnicii celei mai avansate.

Totuşi numai aceste câteva aspecte nu sunt suficiente pentru a explica ritmul fantastic al circulaţiei de produse din viaţa noastră. Îmbătrânirea rapidă este o parte integrantă a procesului de acceleraţie – un proces care cuprinde nu numai durata de viaţă a bujiilor de automobil, ci şi a unor întregi societăţi. Determinat de dezvoltarea ştiinţei şi de accelerarea achiziţiei de cunoştinţe, acest proces istoric nu, ooate fi pus numai pe seama planurilor tenebroase ale câtorva afacerişti contemporani.

Fără doar şi poate, îmbătrânirea se produce fie că e „planificată”, fie că nu e. În ceea ce priveşte obiectele, ele îmbătrânesc în trei situaţii. În primul rând atunci când un produs se deteriorează literalmente în aşa mod încât nu-şi mai poate îndeplini funcţiunile – rulmenţii se ard, ţesăturile se rup, ţevile ruginesc. Presupunând că aceleaşi funcţiuni trebuie să fie îndeplinite mai departe în folosul consumatorilor, neputinţa unui produs de a le îndeplini marchează momentul când devine necesară înlocuirea lui. Această îmbătrânire e cauzată de o incapacitate funcţională.

Îmbătrânirea se produce, de asemenea, atunci când apare pe scenă un

produs nou, care îndeplineşte funcţiunile produsului anterior cu mai multă eficienţă decât ar putea s-o facă acesta. Noile antibiotice acţionează mai eficient în vindecarea infecţiilor decât vechile antibiotice. Noile maşini de calculat sunt infinit mai rapide şi mai ieftine decât modelele antice de la începutul deceniului al 7-lea. Această îmbătrânire se datorează unui progres tehnic substanţial.

Dar îmbătrânirea se produce, de asemenea, pe măsură ce se modifică necesităţile consumatorului, atunci când se schimbă şi funcţiunile pe care produsul le are de îndeplinit. Aceste necesităţi nu sunt atât de simplu de descris cum îşi închipuie uneori cei ce critică planificarea îmbătrânirii. Un obiect, fie că e vorba de un automobil sau de un cuţit de deschis conserve, poate fi evaluat pe baza mai multor parametri. Un automobil, de exemplu, e mai mult decât un mijloc de transport. El este o expresie a personalităţii proprietarului, un simbol al situaţiei sale sociale, o sursă a plăcerii pe care o provoacă viteza, precum şi a unei mari varietăţi de stirnulenţi senzoriali – tactili, olfactivi, vizuali etc. Satisfacţia pe care consumatorul o obţine de la aceşti factori poate, în funcţie de aprecierea sa, să cântărească mai greu decât satisfacţia pe care i-o dă un consum mai redus de benzină sau o capacitate mai mare de depăşire.

Ideea tradiţională că fiecare obiect are o singură funcţiune bine definită e în contradicţie cu tot ceea ce ştim despre psihologia umană, despre rolul valorilor în luarea de decizii, precum şi cu bunul-simţ în general. Toate produsele sunt multifuncţionale.

Acum câtva timp mă aflam într-o mică librărie şi priveam cum un băieţel cumpăra jumătate de duzină de radiere roz. Curios să aflu motivul pentru care avea nevoie de atâtea radiere, am luat una în mână ca să mă uit mai bine la ea.

„Şterge bine?” – l-am întrebat pe băiat. „Nu ştiu – mi-a spus –, dar îmi plac pentru că miros frumos”. Şi într-adevăr miroseau bine. Fuseseră parfumate de către fabricantul japonez probabil pentru a acoperi un miros chimic neplăcut. Pe scurt, nevoile pe care le îndeplinesc produsele variază în funcţie de cumpărător şi de timp.

Într-o societate în care mărfurile nu sunt abundente, cerinţele sunt oarecum universale şi neschimbătoare, deoarece sunt strâns legate de funcţiunile „organice”. Pe măsură ce belşugul creşte însă, necesităţile umane sunt mai puţin legate de supravieţuirea biologică şi individualizarea lor se accentuează. În plus, într-o societate angrenată în schimbări complexe şi foarte rapide, necesităţile individului – ce se nasc din interacţiunea sa cu mediul

exterior – se schimbă, de asemenea, cu o viteză relativ mare. Cu cât mai rapid se schimbă societatea, cu atât mai temporare sunt necesităţile.

Adeseori consumatorul simte o vagă dorinţă de schimbare, fără măcar să-şi poată da prea bine seama care necesitate ar vrea să o satisfacă. Publicitatea încurajează această stare de spirit, dar crearea ei ca atare nu poate fi pusă pe seama publicităţii.

Tendinţa către durate relaţionale mai scurte se inte» grează astfel mult mai adine în structurile sociale decât s-ar părea, judecind după controversele despre îmbătrânirea planificată sau despre eficienţa manipulativă a lui Madison Avenue.

Rapiditatea cu care se modifică necesităţile consumatorilor se reflectă în graba cu care cumpărătorii se leapădă de fidelitatea faţă de produse şi de mărcile de fabricaţie. Donald F. Turner, asistentul procurorului general şi specialist de seamă în materie de publicitate, afirmă că unul din obiectivele de bază ale reclamei este de a crea „preferinţe durabile". În acest caz însă, publicitatea nu-şi atinge obiectivul, căci trecerea de la o marcă la alta a devenit atât de frecventă şi de obişnuită încât provoacă în momentul de faţă, după cum scria o revistă a industriei alimentare, „cele mai mari dureri de cap publicităţii naţionale".

Numeroase mărci dispar de pe piaţă. Printre mărcile care continuă să existe, se produce o permanentă schimbare de poziţii. Henry M. Schachte spunea nu de mult: „Nu există aproape nici o categorie de bunuri de consum în care mărcile care astăzi se află în frunte să fi avut aceeaşi poziţie cu zece ani în urmă". Astfel, dintre zece mărci principale de ţigări americane, numai una, Pali Mal, şi-a menţinut în 1966 aceeaşi poziţie pe piaţă pe care o avea şi în 1956. Camei a căzut de la 18 la 9% din volumul vânzărilor totale; Lucky Strike s-a prăbuşit şi mai rău, de la 14 la 6%. Alte mărci s-au ridicat, ca Salem, de exemplu, care a crescut de la 1 la 9%.

Între timp au mai avut loc şi alte fluctuaţii.

Oricât de neînsemnate ar părea asemenea schimbări văzute în perspectiva istorică, această veşnică deplasare, influenţată, dar nu determinată de către publicitate, introduce în viaţa de toate zilele a individului un dinamism ameţitor şi sporeşte senzaţia de viteză, de tumult şi de nepermanenţă a societăţii.

Maşina de fabricat bagatele

Preferinţele în continuă mişcare, ce se nasc din schimbările tehnice

accelerate şi interacţionează cu ele, nu numai că modifică gradul de popularitate a produselor şi mărcilor, dar le scurtează şi ciclul de viaţă. Expertul în automatică John Diebold nu oboseşte să le amintească mereu oamenilor de afaceri că trebuie să-şi conceapă produsele în termene de existenţă mai scurte. Firmele „Smith Brothers – Picături de tuse”, „Bicarbonat de prăjituri Calumet” şi „Săpun Ivory” au devenit instituţii americane în virtutea îndelungatei lor domnii pe piaţă. În viitor, declară el, puţine vor fi produsele ce se vor bucura de o asemenea longevitate. Fiecărui consumator i s-a întâmplat să se ducă la supermarket sau la magazinul universal pentru **a** se reaproviziona cu un produs şi să constate că nu-şi mai poate procura aceeaşi marcă sau acelaşi produs. În 1966 circa 7.000 de noi produse au apărut în supermarket-urile americane.

55% din articolele ce se află acum în vânzare nu existau cu zece ani în urmă. Iar dintre produsele ce se găseau atunci 42% au dispărut cu totul. În fiecare an, procesul se repetă sub forme din ce în ce mai acute. Astfel, în 1968 au apărut 9 500 de noi articole de consum preambalate, dintre care numai unul din cinci a atins cota prevăzută de vânzare. Se produce o uzură tăcută, dar rapidă, care ucide produsele vechi, în timp ce produsele noi se revarsă în flux continuu.

„Unele produse care înainte se menţineau pe piaţă douăzeci şi cinci de ani în şir – scrie economistul Robert Theobald – acum nu mai pot conta decât cel mult pe cinci ani. În domeniile în rapidă schimbare ale farmaceuticii şi electronicii, perioada este adeseori numai de şase luni”. Pe măsură ce viteza schimbărilor se accelerează, corporaţiile vor crea probabil noi produse, ştiind prea bine că vor rămâne pe piaţă numai câteva săptămâni.

În această privinţă, de asemenea, prezentul ne serveşte o imagine a ceea ce va fi viitorul, şi anume pe un plan cu totul neaşteptat; extravaganţele se revarsă peste societăţile cu tehnica avansată val după val. În ultimii ani, în Statele Unite, în Europa occidentală şi în Japonia am fost martorii unei popularităţi subite şi ai unui colaps tot atât de rapid al modei „pieptănătură Bardot”, „frumuseţe gen Cleopatra”, James Bond şi Batman, ca să nu mai vorbim de abajururi Tiffany, supermingi, cruci de fier, ochelari de soare pop, insigne şi butoni de manşetă cu lozinci protestatare sau glume pornografice, afişe cu Allen Ginsberg sau Humphrey Bogart, gene false şi nenumărate alte fleacuri şi ciudăţenii care reflectă cultura pop în rapidă transformare şi se acordă cu ea.

Cu ajutorul mijloacelor moderne de difuzare şi al unor metode rafinate de comercializare, asemenea bagatele explodează pe scenă literalmente peste

noapte şi dispar tot atât de repede. Specialiştii în comerţul cu bagatele pregătesc dinainte produselor cicluri de viaţă din ce în ce mai scurte. Astfel, la San Gabriel, California, există o societate a cărei firmă este intitulată „Compania Wham-O”. Această companie e specializată în producţia de tot felul de năzbâtii la modă: în anii '50 a introdus hula-hoop *, iar mai de curând aşa-numita superminge. Această minge de cauciuc, care sare foarte sus, s-a bucurat de un succes atât de mare la adulţi ca şi la copii, încât mulţi adulţi puteau fi văzuţi jucându-se cu mingea în holul Bursei „Pacific Coast”. Directorii din Wall Street dăruiau mingi prietenilor lor, iar un funcţionar superior al Radiodifuziunii se plângea că „toţi directorii noştri sunt pe sală şi se joacă cu supermingi”.

Wham-O şi alte asemenea societăţi nu se simt de loc dezorientate când produsele lor cad pradă unei morţi subite, căci ele înseşi o anticipează. Ele s-au specializat în proiectarea şi fabricarea de produse „temporare”.

<notă>

* un cerc pe care îl învârteşti în jurul corpului. – *Nota trad.*

</notă>

Faptul că în mare măsură bagatelele sunt generate artificial subliniază şi mai mult semnificaţia lor. Producţia de bagatele nu e un lucru nou în istoria omenirii. Dar niciodată încă n-au pătruns ca acum, cu iuţeala fulgerului şi în asemenea profunzime în conştiinţa oamenilor şi niciodată încă nu a existat o asemenea coordonare perfectă între cei ce dau naştere bagatelei, mass media care sunt gata s-o popularizeze şi societăţile care pornesc de îndată la exploatarea ei.

Înaintăm cu repeziciune înspre era produsului temporar, fabricat cu metode temporare, pentru a servi unor necesităţi temporare.

Reducerea legăturilor noastre cu mediul fizic înconjurător, circulaţia accelerată a lucrurilor sunt doar o mică parte într-un context mult mai cuprinzător.

Să mergem deci mai departe cu explorarea vieţii în societatea de intensă tranzienţă.

LOCURI: NOII NOMAZI

În fiecare vineri după masă, la 4:30, Bruce Robe, un cadru de conducere din Wall Street, înalt, cu părul încărunţit, îşi umple servieta neagră de piele cu o grămadă de hârtii, îşi ia pardesiul de pe cuierul din vestibul şi pleacă de la birou. Apoi se succed o serie de etape – aceleaşi de peste trei ani. Întâi coboară

cu ascensorul douăzeci şi nouă de etaje până la parter. Apoi merge zece minute pe străzile aglomerate până la eliportul din Wall Street. Acolo se urcă într-un elicopter, care îl lasă, peste opt minute la aeroportul „John F. Kennedy”. Se urcă apoi într-un avion cu reacţie al Companiei „Trans-World Airlines” şi îşi ia cina, în timp ce maşina uriaşă se înalţă deasupra Atlanticului, virează şi se îndreaptă spre vest. Peste o oră şi zece minute, dacă avionul nu are întârziere, părăseşte grăbit clădirea aeroportului din Columbus, Ohio, şi se urcă într-un automobil care-l aşteaptă. Peste alte treizeci de minute ajunge, în sfârşit, la destinaţie: acasă.

Patru nopţi pe săptămână, Robe locuieşte la un hotel din Manhattan. Celelalte trei nopţi le petrece cu soţia şi copiii săi, la Columbus, la o distanţă de 500 de mile. Căutând să îmbine părţile bune ale celor două lumi: o slujbă bună în centrul financiar al Americii şi o viaţă de familie în mediul rural relativ liniştită din Midwest, el face în total, dus şi întors, circa 50.000 de mile pe an.

Distanţa nu mai are acum importanţa de pe vremuri. Niciodată relaţiile omului cu locul nu au fost atât de numeroase, de fragile şi de temporare. În societăţile avansate din punct de vedere tehnic, şi în special pentru cei caracterizaţi ca „oameni ai viitorului”, a se deplasa, a se transfera dintr-un loc într-altul, mutându-şi regulat şi familia, a devenit o a doua natură. Vorbind la figurat, „ne folosim” de locuri şi le aruncăm la fel cum facem cu Kleenex sau cu cutiile de bere. Vedem cu ochii noştri cum locul îşi pierde tot mai mult însemnătatea în viaţa omului.

Se dezvoltă în sânul nostru o nouă rasă de nomazi şi puţini sunt cei ce-şi dau seama de proporţiile, de răspândirea şi de semnificaţia migraţiilor lor.

Clubul celor 3.000.000 de mile

În 1914, după cum arată Buckminster Fuller, americanul obişnuit parcurgea în medie 2 500 de km pe an, în care intrau circa 2.000 km de mers pe jos de acasă şi înapoi. Ceea *ra* înseamnă că anual parcurgea numai 500 de mile cu mijloace de tracţiune animală sau mecanică. Luînd drept bază această cifră de 2 500, se poate aprecia că americanul mijlociu din acea perioadă parcurgea în total 13.000 km în întreaga viaţă *. Astăzi americanul mediu, posedând maşină, parcurge 16.000 km pe an. El trăieşte mai mult decât tatăl sau bunicul său.

<notă>

* Calculat la o viaţă probabilă de cincizeci şi patru ani. Aşteptarea de viaţă pentru bărbaţii albi era în 1920, în Statele Unite, într-adevăr de 54,1 ani.

</notă>

„La 69 de ani – scria Fuller cu câţiva ani în urmă – ... fac parte dintr-o categorie de mai multe milioane de fiinţe umane care în cursul vieţii lor au parcurs fiecare câte 4 800.000 de kilometri sau mai mult” – de peste treizeci de ori mai mult decât parcurgea americanul din 1914 într-o viaţă întreagă.

Cifrele totalizate sunt ameţitoare. În 1967, de exemplu, 108.000.000 de americani au făcut 360.000.000 de excursii, în care au petrecut cel puţin o noapte la peste 160 km distanţă de casă. Numai aceste excursii reprezintă 500.000.000.000 km/călător.

Chiar fără să punem la socoteală avioanele cu reacţie, camioanele, autocarele, trenurile, metrourile şi altele de acest fel, constatăm că investiţiile sociale legate de mobilitate sunt uimitoare. Peisajul american e înzestrat cu şosele şi drumuri pavate în ritmul incredibil de peste 320 km pe zi, şi asta zi de zi în ultimii douăzeci de ani, ceea ce reprezintă 113.000 km de noi drumuri şi şosele în fiecare an, adică o lungime suficientă pentru a înconjura globul de trei ori. În timp ce populaţia Statelor Unite a crescut în această perioadă cu 38,5%, lungimea drumurilor şi şoselelor a crescut cu 100%. Calculate sub alt unghi, cifrele sunt şi mai impresionante: numărul kilometrilor parcurşi de călători în Statele Unite a crescut in ultimii douăzeci şi cinci de ani într-un ritm de 6 ori mai rapid decât populaţia.

Această creştere revoluţionară a mobilităţii în spaţiu pe cap de om se prezintă oarecum la fel la toate naţiunile avansate din punct de vedere tehnic. Cine urmăreşte traficul în orele de vârf pe Strandveg din Stockholm, pe vremuri o stradă atât de liniştită, rămâne înmărmurit de priveliştea ce i se oferă. La Rotterdam şi Amsterdam, străzi construite cu numai cinci ani în urmă suferă de o aglomeraţie îngrozitoare; numărul automobilelor s-a înmulţit cu o rapiditate pe care nimeni nu şi-ar fi putut-o închipui.

În afară de intensificarea mişcării zilnice între casă şi diverse puncte din vecinătate, există, de asemenea, o creştere fenomenală a călătoriilor de afaceri şi de vacanţă, care implică înnoptarea în afara casei.

Aproape 1 500.000 de germani îşi vor petrece vacanţa în vara asta în Spania, şi multe alte sute de mii vor popula plajele din Olanda şi Italia. Suedia primeşte în fiecare an peste 1200.000 de vizitatori din ţări nescandinave. Peste 1000.000 de străini vizitează Statele Unite, în timp ce circa 4.000.000 de americani călătoresc peste Ocean în fiecare an. Un ziarist scria, pe drept cuvânt, în „Figaro” despre „schimburi gigantice de oameni”.

Această mişcare permanentă a oamenilor, încoace şi încolo, pe faţa Pământului (şi uneori pe dedesubt) este una dintre caracteristicile societăţii

supraindustriale. Dimpotrivă, naţiunile preindustriale par îngheţate, congelate, populaţiile lor fiind puternic ataşatede un singur loc. Expertul în transporturi Wilfred Owen vorbeşte despre „prăpastia dintre naţiunile imobile şi cele mobile”. El arată că pentru ca America Latină, Africa şi Asia să ajungă la acelaşi număr de kilometri de drumuri în raport cu suprafaţa lor cât există în prezent în Comunitatea Economică Europeană ele ar trebui să paveze circa 64.000.000 km de drumuri. Acest contrast are profunde consecinţe economice, dar totodată şi consecinţe complexe culturale şi psihologice, peste care adeseori se trece cu vederea. Căci migranţii, călătorii şi nomazii nu sunt acelaşi gen de oameni ca cei ce rămân fixaţi în acelaşi loc.

Flamenco în Suedia Poate că din punct de vedere psihologic modalitatea cea mai semnificativă de mişcare pentru individ este deplasarea geografică a căminului său. Această formă dramatică a mobilităţii geografice se manifestă, de asemenea, în chip izbitor în Statele Unite, precum şi la celelalte naţiuni avansate. Vorbind despre Statele Unite, Peter Drucker spunea: „Cea mai mare migraţie din istoria noastră a început în perioada celui de-al doilea război mondial şi a continuat de atunci fără întrerupere, cu aceeaşi intensitate”. Iar politologul Daniel Elazar descrie marile mase de americani care „au început să se mişte din loc în loc, în cadrul fiecărui cordon (urban)... păstrând un mod de viaţă nomad, dar urban, fără a fi ataşaţi în mod permanent de vreun oraş anume”.

Între martie 1967 şi martie 1968 – într-un singur an deci – 36 600.000 de americani (fără a pune la socoteală copiii sub un an) şi-au schimbat locul de rezidenţă. Aceasta reprezintă mai mult decât populaţia din Cambodgea, Ghana, Guatemala, Honduras, Irak, Israel, Mongolia, Nicaragua şi Tunisia luate la un loc.

E ca şi cum întreaga populaţie a acestor ţări ar fi fost dislocată dintr-o dată. Şi mişcări pe scară atât de mare au loc în Statele Unite în fiecare an. În fiecare an, începând din 1948, un american din cinci şi-a schimbat adresa: şi-a luat copiii, câteva lucruri din gospodărie şi a început o viaţă nouă în alt loc. Până şi marile migraţii ale istoriei, hoardele mongole, mişcarea către vest a europenilor în secolul al XIX-lea, par derizorii dacă ţinem seama de datele statistice.

Acest ritm înalt de mobilitate geografică din Statele Unite nu-şi are probabil echivalent nicăieri în lume (statisticile sunt, din păcate, mai mult întâmplătoare); dar chiar şi în ţările avansate unde tradiţia mai joacă un rol important legăturile antice între om şi loc sunt distruse. Revista de ştiinţe sociale „New Society”, ce apare la Londra, informează că „englezii sunt poate o

rasă mai mobilă decât îşi închipuiau ei înşişi... 11% din întreaga populaţie din Anglia şi Ţara Galilor au locuit în 1961 în actuala lor locuinţă mai puţin de un an... În anumite părţi din Anglia se pare chiar că mişcarea migratoare a căpătat un caracter frenetic. În Kensington peste 25% au locuit în casele lor mai puţin de un an, în Hampstead 20%, în Chelsea 19%”.

În Franţa, criza continuă de locuinţe determină o încetinire a mobilităţii interne, dar chiar şi aci un studiu făcut de demograful Guy Pourcher arată că în fiecare an 8 – 10% din numărul total de francezi îşi schimbă locuinţa. În Suedia, R. F. Germania, Italia şi Olanda, rata migraţiei interne pare să fie în creştere. Iar Europa întreagă cunoaşte un val de migraţie internaţională în masă cum n-a mai existat din perioada dislocărilor în al doilea război mondial.

Prosperitatea economică din Europa de nord a creat în multe ţări o criză de mână de lucru (cu excepţia Angliei), atrăgând mase de muncitori agricoli şomeri din ţările mediteraneene şi ale Orientului Mijlociu.

Aceştia vin cu miile din Algeria, Spania, Portugalia, Iugoslavia şi Turcia. În fiecare vineri dupăamiază, 1.000 de muncitori turci se urcă la Istanbul într-un tren ce se îndreaptă spre nord, către pământurile făgăduinţei. Staţia terminus subterană a trenului la Miinchen a devenit un punct de debarcare pentru mulţi dintre ei, şi Miinchen are acum propriul său ziar în limba turcă. La Koln, în uriaşa uzină „Ford”, un sfert din muncitori sunt turci. Alţi străini s-au răspândit în Elveţia, Franţa, Anglia, Danemarca şi departe, în nord, până în Suedia. Nu e mult de când soţia mea şi cu mine, aflându-ne în Anglia, în oraşul Pangbourne, datând din secolul al XII-lea, am fost serviţi de chelneri spanioli. Iar la Stockholm am vizitat restaurantul „Vivel”, situat în centrul oraşului, devenit loc de întâlnire pentru spaniolii transplantaţi, cărora le e dor să audă muzică flamenco la masa de seară. În restaurant nu era nici un suedez; în afară de câţiva algerieni şi de noi, toţi vorbeau spaniola.

De aceea nu m-a surprins să aflu că sociologii suedezi discută în prezent cu aprindere dacă populaţiile de muncitori străini ar trebui să fie asimilate de cultura suedeză sau, dimpotrivă, să fie încurajate să-şi păstreze propriile lor tradiţii culturale – aceeaşi problemă a „creuzetului” care îi preocupa pe sociologii americani pe vremea perioadei de imigraţie liberă în Statele Unite.

Migraţie către viitor Există totuşi deosebiri însemnate între categoriile de oameni care se află în mişcare în Statele Unite şi cele care sunt antrenate în migraţiile europene. În Europa, cea mai mare parte a noii mobilităţi trebuie atribuită tranziţiei continue de la agricultură la industrie sau, cu alte cuvinte, de la trecut la prezent. Numai o mică parte este cuprinsă în tranziţia de la industrialism la supraindustrialism. În Statele Unite, dimpotrivă, permanenta

redistribuire a populaţiei nu mai este determinată, în primul rând, de reducerea mâinii de lucru din agricultură, ci se naşte din răspândirea automatizării şi a noului mod de viaţă propriu societăţii supraindustriale, modul de viaţă al viitorului.

Aceasta reiese în mod limpede dacă analizăm cine sunt *cei* care se deplasează în Statele Unite. E adevărat că unele grupuri înapoiate din punct de vedere tehnologic şi dezavantajate, ca, de exemplu, negrii din mediul urban, sunt caracterizate prin rate înalte de mobilitate geografică, de obicei în împrejurimi sau în acelaşi district. Aceste grupuri însă reprezintă doar un strat redus al populaţiei totale şi ar fi o mare greşeală să se presupună că ratele înalte de mobilitate geografică se corelează numai cu sărăcia, şomajul sau ignoranţa. De fapt constatăm că oamenii care au absolvit cel puţin un an de colegiu (un grup în creştere continuă) se deplasează mai mult şi mai departe decât cei care n-au fost deloc la colegiu. Constatăm astfel că populaţiile de tehnicieni şi liber-profesionişti sunt printre cele mai mobile dintre toţi americanii şi că un număr crescând de cadre de conducere prospere se deplasează la mari distanţe şi foarte des. (Printre cadrele de conducere ale Corporaţiei internaţionale pentru comerţul de maşini circulă gluma că iniţialele firmei IBM înseamnă „Am fost mutat” *.) în supraindustrialismul ce se naşte, tocmai aceste grupuri – profesionale, tehnice şi manageriale – sunt cele care cresc atât ca număr absolut cât şi ca pondere în totalul forţei de muncă.

De asemenea, ele dau societăţii aspectul său caracteristic, după cum muncitorul de fabrică, îmbrăcat în salopetă, întruchipa elementul caracteristic al societăţii industriale.

Aşa cum milioane de muncitori rurali, şomeri minaţi de sărăcie, se revarsă din trecutul agricol în prezentul industrial al Europei, mii de savanţi, ingineri şi tehnicieni europeni aflueazâ în Statele Unite şi în Canada, naţiunile cele mai supraindustriale. În Germania de vest, profesorul Rudolf Mossbauer, laureat al Premiului Nobel pentru fizică, a anunţat că se gândeşte să emigreze în America, deoarece nu e de acord ou unele măsuri financiare şi administrative din patria sa. Miniştrii guvernelor europene, preocupaţi de „prăpastia tehnică”, au privit neputincioşi în timp ce „Westinghouse”, „Allied Chemical”, „Douglas Aircraft”, „General Dynamics” şi alte corporaţii importante americane trimiteau emisari la Londra sau Stockholm ca să ademenească cât mai multe talente, de la astrofizicieni până la ingineri de turbine.

<notă>

* International Business Machine = IBM; I've Been Moved = IBM. – *Nota trad.*

</notă>

Există însă un „brain-drain” simultan chiar înăuntrul Statelor Unite, unde mii de oameni de ştiinţă şi ingineri se mişcă într-un sens şi într-altul, asemenea particulelor dintr-un atom. Sunt de fapt modele binecunoscute ale mişcării. Două curente principale, unul dinspre nord şi unul dinspre sud, converg în California şi în celelalte state de pe coasta Pacificului, având drept staţie intermediară Denver. Alt curent principal se îndreaptă dinspre sud către Chicago şi Cambridge, Princeton şi Long Island. Un contracurent îi duce înapoi pe oameni, către industriile spaţiale şi electronice din Florida.

În privinţa mişcării cadrelor de conducere, modelul geografic e mai puţin evident, dar circulaţia acestora e şi mai intensă. Cu zece ani în urmă, William Whyte afirma, în cartea sa „Omul organizaţional”, că „pentru societatea americană, omul care îşi părăseşte casa nu e o excepţie, ci însăşi cheia pentru înţelegerea ei.

Aproape prin definiţie, omul organizaţional este un om care şi-a părăsit casa... şi care de atunci continuă să ducă o viaţă nomadă”. Caracterizarea sa, corectă încă pe atunci, este azi şi mai conformă cu realitatea.

Într-un articol intitulat *Cum se adaptează familia unui cadru de conducere la deplasările continue de-a lungul ţării,* „Wall Street Journal” pomeneşte de „ţigani corporatişti”. În acest articol se descrie viaţa lui M. E. Jacobson, un director al lanţului de magazine cu amănuntul „Montgomery Ward”. El şi soţia sa, amândoi în vârstă de patruzeci şi şase de ani în momentul când apărea articolul, se mutaseră de douăzeci şi opt de ori în cei douăzeci şi şase de ani de căsătorie. „Parcă am trăi tot timpul în cort” – povestea soţia sa. Desigur, cazul lor este ieşit din comun; mii de oameni în situaţii asemănătoare se mută însă în medie o dată la doi ani şi numărul acestora e în creştere. Şi asta nu numai pentru că aşa cer interesele de serviciu, în permanentă schimbare, dar şi fiindcă membrii conducerii superioare a corporaţiilor consideră că mutarea frecventă a succesorilor lorpotenţiali reprezintă o cale necesară pentru formarea profesională.

Această mişcare a cadrelor de conducere din casă în casă, ca şi cum ar fi nişte figuri de şah pe o tablă de dimensiuni continentale, l-a făcut pe un psiholog să propună în glumă un sistem de economisire a banilor denumit,”familia modulară”. Conform acestui sistem, cadrul îşi părăseşte nu numai casa, ci şi familia. Compania îi găseşte apoi o familie potrivită (selecţionată pe baza unor caracteristici personale, identice cu cele ale soţiei şi copiilor părăsiţi). Apoi alt cadru itinerant „e implantat” în familia părăsită.

Se pare că nimeni nu a luat ideea în serios – nu încă.

Pe lângă marile grupuri de liber-profesionişti, tehnicieni şi cadre de conducere, antrenaţi într-o horă continuă de „cămine muzicale”, mai există în societate multe alte grupuri deosebit de mobile. O puternică instituţie militară cuprinde zeci de mii de familii care, fie pace, fie război, se mută neîncetat din loc în loc: „N-are nici un rost să mă mai obosesc cu aranjarea unei noi case – spunea soţia unui colonel cu ironie în glas. – De câte ori ne mutăm într-un nou apartament, nu se mai potrivesc nici perdelele, nici covoarele. De acum înainte o să-mi amenajez interiorul automobilului”. Zeci de mii de muncitori constructori calificaţi sunt, de asemenea, cuprinşi în acest şuvoi. Pe alt plan există peste 750.000 de studenţi care urmează cursurile unor colegii din afara statului lor natal, plus alte sute de mii care îşi fac studiile în cadrul statului lor natal, dar în altă localitate decât cea în care se află căminul familial. Pentru milioane de oameni, şi în special pentru „oamenii viitorului”, căminul familial este acolo unde îl găseşti.

Sinucideri şi autostop

Asemenea mişcări de maree umane produc diverse efecte secundare, care adeseori trec neobservate. Întreprinderile care livrează clienţilor marfă acasă cheltuiesc sume importante cu ţinerea la zi a listelor de adrese. Acelaşi lucru e valabil şi pentru societăţile de telefoane. Din cei 885.000 de abonaţi care apar în cartea de telefoane a anului 1969 pentru Washington, mai mult de jumătate aveau alte adrese decât în anul precedent. Diverse organizaţii şi asociaţii întâmpină, de asemenea, greutăţi pentru a se ţine la curent cu noile adrese ale membrilor lor. În cursul unui singur an, o treime din membrii Societăţii naţionale pentru învăţământ programat, o organizaţie de cercetări în domeniul învăţământului, şi-au schimbat domiciliul. Până şi prietenii pierd adeseori contactul unii cu alţii din cauza deselor schimbări de adrese.

În ciuda unor asemenea inconveniente, această eliberare de sub tirania geografiei deschide perspective care încântă milioane de oameni. Viteza, mişcarea şi chiar mutarea semnifică factori pozitivi pentru mulţi.

Aşa se explică ataşamentul psihologic pe care americanii şi europenii îl manifestă faţă de automobil – încarnarea tehnologică a libertăţii spaţiale. Ernest Dichter, cercetător în domeniul motivaţiei, a debitat la timpul său multe bazaconii freudiene, dar a dat dovadă de capacitate introspectivă plină de subtilitate când a afirmat că automobilul reprezintă „cel mai pregnant însemn al calificării”, la îndemâna occidentului obişnuit. „Automobilul a devenit simbolul modern al iniţierii. Pentru tânărul de şaisprezece ani, obţinerea

carnetului de conducere reprezintă momentul intrării sale în societatea adultă”.

În societăţile prospere, scrie el, „majoritatea oamenilor au suficient de mâncare şi locuiesc destul de bine. După ce au realizat acest vis milenar al omenirii, ei caută acum să-şi procure noi satisfacţii.

Doresc să călătorească, să descopere lumea, să fie independenţi, cel puţin din punct de vedere fizic”.

Eliberarea dintr-o ipoziţie socială fixă este atât de strâns legată de eliberarea dintr-o poziţie geografică fixă încât atunci când omul supraindustrial se simte constrâns din punct de vedere social primul său impuls este de a se muta în alt loc. O asemenea idee cu greu i-ar trece prin cap unui ţăran care a trăit toată viaţa în satul său sau unui miner care munceşte în adâncul pământului. „O mulţime de probleme se rezolvă prin migraţie. Pleacă. Călătoreşte!” – spunea un student de-al meu care se pregătea să intre în Corpul Păcii. Mişcarea devine o valoare pozitivă în sine, o afirmare a libertăţii, nu numai o reacţie faţă de presiuni exterioare sau o fugă de ele. O anchetă întreprinsă printre 539 de abonaţi ai revistei „Redbook” a căutat să stabilească de ce s-au schimbat adresele lor în anul precedent. Pe lângă asemenea motive ca „familia se mărise şi casa devenise neîncăpătoare” sau „doream o ambianţă mai plăcută”, peste 10% au răspuns „voiam o schimbare”.

Tentaţia deplasării se manifestă în mod foarte pregnant printre autostopiste, care au început să constituie o categorie sociologică aparte. Astfel, o tânără fată catolică din Anglia renunţă la slujba ei ca agent de publicitate pentru o revistă şi pleacă cu o prietenă să facă autostop până în Turcia. La Hamburg, fetele se despart. Prima, Jackie, face o croazieră în insulele Greciei, ajunge la Istanbul şi în cele din urmă se întoarce în Anglia, unde se angajează la altă revistă.

Rămâne aici atâta timp cât e necesar ca să-şi strângă bani pentru o nouă călătorie. Apoi se întoarce şi lucrează ca chelneriţă, refuzând să fie avansată în slujbă pe motiv că „n-am de gând să rămân mult timp în Anglia”. La douăzeci şi trei de ani, Jackie este o autostopistă experimentată, parcurge neobosită drumurile Europei, cu un primus cu gaze în rucsac, făcând mereu semn cu degetul mare; revine în Anglia pentru câte şapte-opt luni, apoi pleacă din nou la drum. Ruth, în virstă de douăzeci şi opt de ani, a trăit astfel ani de zile, durata cea mai mare a unei şederi în acelaşi loc fiind de trei ani. Autostopul ca mod de viaţă, spune ea, e foarte plăcut, căci îţi dă posibilitatea să cunoşti oameni diferiţi „fără să-ţi creezi obligaţii”.

Fetele tinere mai ales – dornice probabil de a scăpa de sub controlul familiei – sunt călătoare păşi onate. O anchetă făcută în rândul fetelor care

citesc revista „Seventeen” („Şaptesprezece”), de exemplu, a arătat că 40,2% au făcut una sau mai multe călătorii „importante” în cursul verii dinaintea anchetei; 69% din aceste călătorii au fost făcute în afara statului natal, iar 9% în străinătate. Atracţia călătoriilor începe însă cu mult înainte de adolescenţă. Beth, fiica unui psihiatru din New York, aflând că o prietenă de-a ei fusese într-o călătorie în Europa, a izbucnit în. lacrimi: „Am deja nouă ani şi n-am fost încă în Europa!” Această atitudine favorabilă faţă de deplasare se reflectă şi în rezultatele unor anchete care-i arată pe americani ca mari admiratori ai călătorilor. Din unele cercetări întreprinse la Universitatea Michigan reiese că în răspunsurile ce se dau la anchete apar adeseori termenii de „norocoşi” sau „fericiţi” cu privire la cei ce pot face călătorii. A călători înseamnă a căpăta prestigiu, ceea ce explică de ce atât de mulţi călători americani păstrează pe valizele sau servietele lor etichetele companiilor aeriene mult timp după ce s-au întors din călătorie. Un mucalit povestea că cineva îşi făcuse o întreprindere pentru spălarea şi călcarea etichetelor vechi de avion pentru călătorii care vor să-şi afişeze situaţia socială.

În schimb, mutarea într-o nouă locuinţă constituie mai curând un motiv de compătimire decât de invidie.

Toată lumea se lamentează cu glas tare ce greu e să te muţi. În realitate, cei care s-au mutat deja o dată se vor muta mult mai uşor din nou decât cei care nu s-au mutat niciodată. Sociologul francez Alain Touraine explică aceasta prin faptul că „după ce au făcut o schimbare oamenii se simt mai puţin ataşaţi de comunitate şi sunt mai înclinaţi să se mute din nou... ” Iar im activist sindical britanic, R. Clark, declara nu de mult la o conferinţă internaţională asupra forţei de muncă că mobilitatea este poate o obişnuinţă formată în perioada studenţiei. El observa că aceia care studiază la colegii departe de casa familială au o mobilitate mai mare decât muncitorii manuali, fără studii superioare şi care sunt mai legaţi de casă.

Aceşti oameni, care au trecut prin colegii, se deplasează şi în viaţa lor ulterioară mai mult decât ceilalţi, transmiţând chiar şi copiilor lor un fel de a gândi care înlesneşte mobilitatea. În timp ce pentru numeroase familii de muncitori o mutare reprezintă o necesitate la care se gândesc cu groază, consecinţă a şomajului sau a altor greutăţi, pentru clasele mijlocii şi superioare mutarea este legată de cele mai multe ori de o îmbunătăţire a condiţiilor de viaţă.

Pentru ei, a călători e o plăcere şi a schimba locuinţa înseamnă a se muta într-o casă mai bună.

Migranţii trişti „Imobilii” însă manifestă atitudini surprinzător de

deosebite. Nu numai ţăranul din India sau din Iran rămâne legat de un singur loc o viaţă întreagă. Milioane de muncitori cu guler albastru, mai ales din industriile înapoiate, trăiesc în acelaşi fel. Pe măsură ce progresul tehnic îşi croieşte însă drum în economiile înaintate, făcând să se demodeze industrii întregi aproape peste noapte şi creînd altele noi, milioane de muncitori necalificaţi şi semicalificaţi sunt obligaţi să-şi schimbe locuinţa. Economia pretinde mobilitate, şi majoritatea guvernelor occidentale – în special Suedia, Norvegia, Danemarca şi Statele Unite – cheltuiesc mari sume de bani pentru a le da posibilitate muncitorilor să se recalifice în alte meserii, iar aceştia îşi părăsesc apoi locuinţele în căutarea de noi slujbe. Pentru minerii de la minele de cărbuni din Appalachia sau pentru muncitorii textilişti din provinciile franceze, acest proces este însă cât se poate de chinuitor. Dar şi pentru muncitorii din marile oraşe, smulşi din casele lor în urma sistematizărilor urbane, dislocarea reprezintă adesea o suferinţă atroce, chiar dacă au fost reinstalaţi în apropiere de fostele lor locuinţe.

„Aceste reacţii pot fi calificate cu adevărat ca o expresie a *suferinţei”* – spune dr. Marc Fried de la Centrul de studiere a comunităţii, Spitalul general din Massachusetts. Oamenii au sentimentul că au suferit o pierdere dureroasă, sunt obsedaţi de nostalgii, manifestă o atitudine de deprimare generală, au simptome frecvente de deznădejde psihologică, socială sau somatică... se simt neputincioşi, se lasă împinşi de mânie, au tendinţa de a idealiza locuinţa pierdută.

„Reacţiile – arată el – sunt ciudat de asemănătoare cu cele provocate de moartea unei fiinţe apropiate”.

Sociologul Monique Viot, de la Ministerul Francez pentru Probleme Sociale, afirmă: „Francezii sunt foarte ataşaţi de mediul lor geografic; chiar atunci când au slujbe la 30 sau 40 km depărtare, sunt refractari – extrem de refractari – la o mutare. Sindicatele numesc asemenea mişcări «deportări»-”.

Există însă şi persoane culte, dispunând de suficiente mijloace materiale, care se arată îngrozite când sunt puse în situaţia de a-şi schimba locuinţa. Scriitorul Clifton Fadiman, povestind cum s-a mutat din liniştitul Connecticut la Los Angeles, îşi aminteşte că „mă simţeam zdrobit, tot felul de boli, dureri ciudate fizice şi psihice făcuseră parcă explozie în mine. În cursul următoarelor şase luni, toate bolile s-au vindecat. Neurologul... a diagnosticat «un şoc de cultură» ... ” Căci schimbarea locuinţei familiale, chiar şi în condiţiile cele mai avantajoase, impune o serie de reajustări psihologice foarte dificile.

Într-un studiu celebru asupra unei suburbii canadiene numite Crestwood Heights, sociologii J. R. Seeley, R. A. Sim şi B. W. -Loosley arată: „Rapiditatea cu

care trebuie înfăptuită tranziţia şi profunzimea schimbării pe care trebuie s-o sufere individul impun o flexibilitate cât mai mare a comportamentului şi o stabilitate a personalităţii. Ideologia, uneori şi vorbirea, obişnuinţele privind alimentaţia, ca şi preferinţele privind aranjamentul locuinţei trebuie modificate aproape de la o zi la alta şi aceasta fără a dispune de o orientare clară asupra măsurilor de adoptat".

Modalităţile cu ajutorul cărora oamenii realizează aceste ajustări au fost schiţate de psihiatrul James S. Tyhurst de la Universitatea din Columbia Brita nică. „Cu prilejul cercetărilor de teren făcute asupra indivizilor recent imigraţi – spunea el – s-a putut stabili... un profil destul de precis. La început omul este preocupat de prezentul imediat, se străduieşte să găsească de lucru, să câştige bani, să-şi asigure un adăpost. Aceste trăsături sunt însoţite adeseori de nelinişte şi de o activitate psihomotrice crescută... ".

Pe măsură ce se accentuează senzaţia de straniu şi de incongruitate pe care o resimte individul în noul mediu, apare o nouă fază, „sosirea psihologică".

Această fază se caracterizează prin anxietate şi depresiune, o preocupare continuă de sine însuşi, adeseori cu preocupări somatice şi simptome somatice; individul se retrage din societate, în contrast cu faza anterioară, când era foarte activ, şi manifestă o oarecare suspiciune şi ostilitate. Sentimentul de a fi neajutorat şi diferit de ceilalţi devine tot mai intens, perioada aceasta caracterizându-se printr-o stare de permanentă frământare şi nemulţumire. O asemenea perioadă de tulburări, mai mult sau mai puţin intense, poate dura de la... una la mai multe luni.

Abia pe urmă începe faza a treia. Aceasta se manifestă printr-o relativă adaptare la noul mediu înconjurător, printr-o încadrare în acest mediu sau, în cazuri extreme, „se produc tulburări şi mai grave, ce se manifestă printr-o puternică agitaţie psihică, dezvoltarea unor dispoziţii mentale anormale şi pierderea simţului realităţii". Pe scurt, unii oameni nu reuşesc să se adapteze niciodată.

Instinctul reîntoarcerii acasă

Dar chiar cei ce se adaptează nu mai sunt la fel ca înainte, căci orice schimbare de domiciliu impusă distruge o reţea complexă de vechi relaţii, stabilind o serie de altele noi. Această ruptură, mai ales dacă se repetă de mai multe ori, dă naştere acelei „lipse de angajare", pe care mulţi scriitori au remarcat-o la oamenii cu o mare mobilitate. Omul în permanentămişcare e de

obicei prea grăbit ca să poată prinde rădăcini într-un loc. Directorul unei companii de aviaţie, de exemplu, afirma că evită să se angajeze în viaţa politică a comunităţii sale, deoarece „peste câţiva ani nu voi mai locui probabil aici. Plantezi un pom, dar nu ajungi niciodată să-l vezi cum creşte mare”.

Angajarea are multe forme. Una dintre acestea este ataşamentul faţă de loc. Nu putem înţelege semnificaţia mobilităţii fără a recunoaşte mai întâi centralitatea locului fix în arhitectura psihologică a omului tradiţional. Această centralitate se reflectă în cultura noastră în nenumărate feluri. În fond, civilizaţia a început cu agricultura – ceea ce înseamnă aşezare, sfârşitul jalnicelor pribegii şi migraţii ale nomadului paleolitic. Însuşi termenul de „înrădăcinare”, căruia îi acordăm acum atâta atenţie, e de origine agricolă. Nomadul precivilizat, care ar asculta o discuţie despre „rădăcini”, cu greu ar putea înţelege conceptul.

Noţiunea de rădăcină e folosită în sensul unui loc fix, un „domiciliu” permanent ancorat. Într-o lume aspră, înfometată şi periculoasă, locuinţa familială, chiar dacă nu era mai mult decât o colibă, reprezenta un ultim refugiu, înrădăcinat în pământ, transmis din generaţie în generaţie, legătura omului cu natura şi totodată cu trecutul. Imobilitatea locuinţei era considerată ca ceva de la sine înţeles, iar literatura abundă în referiri pline de respect la adresa locuinţei familiale. „Caută-ţi liniştea acasă. Căci acasă e cel mai bine” sunt versuri din *Instrucţiuni pentru gospodine,* un manual din secolul al XVI-lea de Thomas Tusser, şi există zeci de asemenea „homilii” * întreţesute în cultura noastră. „Casa mea e castelul meu”... „Nicăieri nu-i mai bine ca acasă”... „Casă, scumpă casă”... Glorificarea siropoasă a casei familiale a atins poate apogeul în Anglia secolului al XIX-lea, tocmai în perioada când industrialismul începuse să dezrădăcineze populaţia rurală, transformând-o în mase urbane. În versurile lui Thomas Hood, poetul săracilor, „fiecare inimă şopteşte Acasă, Acasă în sfârşit... ” Iar Tennyson schiţează searbădul tablou clasic: „Un cămin englez – amurgul cenuşiu cernându-se Pe pajişti umede de rouă, pe copaci, Mai blând chiar decât somnul – tot lucrul rostuit, O boare ce aduce liniştea străveche”.

<notă>

* Joc de cuvinte în engleză: *home* (*casa familială*)*; homily =* homilie, predică. – *Nota trad.*

</notă>

Într-o lume răscolită de revoluţia industrială şi în care lucrurile nu erau nicidecum „rostuite”, casa familială era portul, punctul fix în mijlocul furtunii. În orice caz, dacă nu altceva, reprezenta posibilitatea de statornicire într-un loc.

Dar, vai, asta era poezie, nu realitate, căci forţele care aveau să-l smulgă pe om din aşezarea sa stabilă nu puteau fi oprite în loc.

Demiterea geografiei Nomadul din trecut pribegea prin furtuni şi călduri arzătoare, mânat din urmă de foame, dar îşi ducea cu sine cortul din piele de bivol, familia şi restul tribului. Ducea cu el cadrul său social, precum şi, de cele mai multe ori, structura fizică pe care o numea cămin. Dimpotrivă, noii nomazi de astăzi îşi abandonează mediul fizic. (Aceasta devine o cifră în tabelele ce indică ritmul în care se schimbă lucrurile în decursul existenţei lor.) De altfel, ei abandonează totul, în afară de familie, cadrul social cel mai apropiat.

Degradarea importanţei locului, declinul angajării faţă de loc se exprimă în nenumărate feluri. Semnificativă în acest sens este hotărârea luată recent de colegiile din Statele Unite de a nu mai pune accentul pe considerente geografice la admitere. În virtutea tradiţiei, aceste colegii de elită aplicau candidaţilor criterii geografice, dând prioritate studenţilor domiciliaţi la distanţe mari de localităţile unde se află colegiile, în speranţa de a putea constitui astfel un corp cât mai diversificat de studenţi. Între 1930 şi 1950, de exemplu, Harvard a împărţit în mod egal numărul studenţilor admişi între cei domiciliaţi în New England şi cei din New York. „în prezent – spunea un cadru de conducere al universităţii – nu mai ţinem prea mult seama de împărţirea geografică”.

Mobilitatea a amestecat toate lucrurile în aşa măsură încât deosebirile importante dintre oameni nu mai sunt legate în mod strict de loc. Se poate deci afirma că angajarea s-a deplasat de la structuri sociale legate de loc (oraş, stat, naţiune sau împrejurimi) la legături (corporaţie, profesiune, reţea de prieteni) ce sunt, prin natura lor, mobile, fluide şi, din punct de vedere practic, nelegate de loc.

Angajarea însă pare să se coreleze cu durata relaţiei, înarmaţi cu o serie de aşteptări ale duratei condiţionate cultural, ne-am obişnuit cu toţii să atribuim un conţinut emoţional acelor relaţii care ni se par a fi „permanente” sau relativ de lungă durată, în timp ce ne reţinem emoţia, pe cât posibil, în ceea ce priveşte relaţiile de scurtă durată. Există, desigur, excepţii, una dintre acestea fiind flirturile scurte de vară.

În general însă, luînd drept bază o largă diversitate de relaţii, corelaţia rămâne valabilă. Descreşterea angajării faţă de loc nu este deci determinată de mobilitate ca atare, ci de un factor concomitent cu mobilitatea – durata mai scurtă a relaţiei cu locul.

În şaptezeci de oraşe principale din Statele Unite, inclusiv New York, domicilierea într-un loc este în medie de mai puţin de patru ani, în comparaţie

cu domicilierea în acelaşi loc toată viaţa, caracteristică pentru ţăran. Schimbarea domiciliului implică întreruperea a numeroase alte relaţii, astfel încât atunci când un individ încetează relaţia cu o locuinţă el încetează de obicei relaţia sa şi cu tot felul de locuri „satelite” din vecinătate. El schimbă supermarket-ul, staţia de benzină, staţia de autobuz şi frizeria, curmând astfel brusc o serie de alte relaţii odată cu relaţia sa cu locuinţa. Trăgând o linie, se poate spune că în cursul existenţei noastre nu numai că trecem prin mai multe locuri decât înainte, dar legătura cu fiecare loc se menţine, în medie, un interval din ce în ce mai scurt.

Astfel începem să înţelegem mai bine în ce mod tendinţa de accelerare caracteristică societăţii afectează individul. Căci această restrângere a relaţiilor omului cu locul merge în paralel cu trunchierea relaţiilor sale cu lucrurile. În ambele cazuri, individul este silit să facă şi să rupă legăturile mai repede, în ambele cazuri, nivelul tranzienţei creşte. În ambele cazuri, omul îşi dă seama că ritmul vieţii se înteţeşte.

OAMENI: OMUL MODULAR

În fiecare primăvară, pretutindeni în statele răsăritene ale S.U.A. începe o migraţie asemănătoare cu cea a lemingilor*. Individual sau în grupuri, încărcaţi cu saci de dormit, pături şi costume de baie, circa 15.000 de studenţi americani îşi aruncă cât colo cursurile şi se lasă călăuziţi de un instinct de orientare precis spre ţărmul însorit de la Fort Lauderdale, Florida. Timp de aproximativ o săptămână, această masă înghesuită şi forfotindă de amatori ai soarelui şi ai dragostei înoată, dorm, flirtează, se umflă cu bere, urlă şi se tăvălesc în nisip. La sfârşitul perioadei, fetele în bikini şi curtezanii lor bronzaţi îşi fac bagajele şi pornesc într-un exod de masă. Din cabina instalată de autorităţile oraşului în semn de bun-venit pentru această armată sălbatică, se poate auzi acum megafonul bubuind: „Maşină cu două locuri poate lua un pasager până la Atlanta... Doresc un loc până la Washington... La 10 pornim spre Louisville... ”. În câteva ore nu mai rămâne nimic din marea „Petrecere-cu-soare-şi-băutură” în afară de mucuri de ţigări şi cutii de bere aruncate în nisip şi circa 1,5 milioane de dolari în registrele de casă ale negustorilor locali, care socotesc această invazie anuală o afacere ruşinoasă, pentru că pune în pericol morala publică, dar sănătoasă, pentru că asigură un profit frumuşel.

<notă>

* Leming – mamifer rozător asemănător cu hârciogul. – *Nota trad.*

</notă>

Ceea ce-i atrage pe tineri este nu numai marea pasiune pentru soare. Şi nu e vorba numai de dragoste, o problemă care se poate rezolva şi în altă parte. Ca să ne exprimăm cu cuvintele unei studente de nouăsprezece ani din New York care a participat recent la aceste festivităţi: „Aici nu-ţi pasă de ceea ce faci sau spui, căci, oricum, n-ai să te mai întâlneşti cu aceşti oameni”.

Ceea ce oferă riturile de la Fort Lauderdale este o aglomerare tranzientă de oameni, cu posibilitatea de a se forma o mare diversitate de relaţii interpersonale temporare. Şi tocmai această temporaritate este ceea ce caracterizează tot mai mult relaţiile umane pe măsură ce înaintăm spre supraindustrialism. Căci, aşa cum lucrurile şi locurile trec precipitându-se prin viaţa noastră, tot aşa trec şi oamenii.

Preţul „angajării”

Urbanismul – modul de viaţă al orăşeanului – a constituit un subiect de preocupare pentru sociologi încă de la începutul secolului. Max Weber sublinia un fapt evident atunci când spunea că oamenii de la oraşe nu pot să-şi cunoască îndeaproape toţi vecinii, aşa cum îi cunoşteau când trăiau în comunităţi mici.

Georg Simmel a dus această idee cu un pas mai departe, făcând o afirmaţie oarecum ciudată, şi anume că un individ urban care ar avea reacţii afective faţă de toate persoanele cu care vine în contact sau care şi-ar îmbâcsi creierul cu tot felul de informaţii despre ele „ar ajunge la o atomizare completă internă şi la o stare mentală de plâns”.

Louis Wirth, la rândul său, a consemnat caracterul fragmentar al relaţiilor urbane. „Caracteristic pentru orăşeni este faptul că se întâlnesc unii cu alţii în roluri foarte segmentate... – scria el. – Interdependenţa lor se limitează la aspecte cât se poate de fracţionate din cercul lor de activităţi”. În loc să ne angajăm faţă de personalitatea totală a fiecărui individ pe care-l întâlnim, susţine el, suntem nevoiţi să menţinem contacte parţiale şi superficiale cu unii dintre ei. Ne interesează vânzătorul de încălţăminte în măsura în care avem nevoie să ne servească bine, fără să ne preocupe câtuşi de puţin faptul că soţia lui e alcoolică.

Aceasta înseamnă că stabilim relaţii cu un grad redus de angajare cu majoritatea oamenilor din jurul nostru. În mod conştient sau inconştient, definim relaţiile noastre cu cei mai mulţi oameni în termeni funcţionali. Atâta timp cât nu ne lăsăm implicaţi în problemele de familie ale vânzătorului de încălţăminte, în speranţele lui de viitor, în visurile şi frustrările lui, el rămâne

pentru noi perfect interşanjabil cu orice alt vânzător de egală competenţă. De fapt aplicăm astfel principiul modular relaţiilor umane. Am creat fiinţa de care ne putem debarasa: omul modular.

În loc să ne încurcăm cu omul întreg, ne angrenăm într-un modul al personalităţii sale. Fiecare personalitate poate fi imaginată ca o configuraţie unică a mii de asemenea moduli. Nici o persoană nu e interşanjabilă în întregime cu alta, dar anumiţi moduli pot fi înlocuiţi. Deoarece intenţionăm să cumpărăm o pereche de pantofi şi nu vrem să obţinem prietenia, dragostea sau ura vânzătorului, nu e necesar să ne angajăm sau să intrăm în legătură cu toţi ceilalţi moduli care-i formează personalitatea. Relaţia noastră e bine delimitată. Există o răspundere limitată de ambele părţi. Relaţia impune anume forme reciproc acceptate de comportament şi comunicare. Ambele părţi îşi dau seama, în mod conştient sau nu, de limitări şi legi. Greutăţi se pot naşte numai dacă una din părţi depăşeşte limitele stabilite în mod tacit, dacă încearcă să se conecteze cu vreun modul care nu interesează funcţiunea în cauză.

O vastă literatură sociologică şi psihologică se ocupă în prezent de alienarea care s-ar naşte, pare-se, din această fragmentare a relaţiilor. O bună parte din retorica existenţialismului şi a revoltelor studenţeşti deplânge această fragmentare. Se spune că nu suntem destul de „angajaţi” faţă de omul de lângă noi. Milioane de tineri sunt în căutarea unui „angajament total”.

Înainte de a accepta concluzia – care se bucură de atâta popularitate – că modularizarea e în sine un rău, ar fi poate bine să examinăm lucrurile maiîndeaproape. Teologul Harvey Cox, repetând cele spuse de Simmel, afirmă că într-un mediu urban încercarea de a te „angaja” total faţă de fiecare poate duce numai la autodistrugere şi la vid efectiv. Omul urban, scrie el, „trebuie să aibă relaţii mai mult sau mai puţin impersonale cu majoritatea oamenilor cu care vine în contact tocmai pentru a putea alege anumite prietenii, pe care să le cultive şi cărora să li se dedice... Viaţa lui reprezintă un punct care vine în atingere cu zeci de sisteme şi sute de oameni. Posibilitatea de a cunoaşte mai bine pe unii dintre ei este condiţionată de reducerea la minimum a relaţiilor sale cu mulţi alţii. Pentru omul urban, a apleca urechea la palavrageala factorului poştal devine un act de pură amabilitate, căci nu-l interesează probabil în nici un fel oamenii de care factorul ţine să-i vorbească”.

Dealtfel, înainte de a deplânge modularizarea ar fi bine să ne întrebăm dacă am prefera într-adevăr să ne întoarcem la condiţia tradiţională a omului, în care fiecare individ era legat probabil de personalitatea întreagă a unui mic număr de oameni, şi TIU de modulii mai multor personalităţi. Omul tradiţional a fost atât de idealizat, s-au brodat în jurul lui atâtea floricele romantice, încât

deseori trecem cu vederea consecinţele pe care le-ar avea o asemenea reîntoarcere. Aceiaşi scriitori care se lamentează din cauza fragmentării sunt şi cei care cer libertate, uitând de nelibertatea oamenilor legaţi prin relaţii totale. Căci orice relaţie implică obligaţii şi aşteptări mutuale. Cu cât e mai profund angajată o relaţie, cu atât mai mare e presiunea fiecărei părţi asupra celeilalte în vederea împlinirii acestor aşteptări. Cu cât e mai strânsă şi mai totală relaţia, cu atât intră, ca să spunem aşa, mai mulţi moduli în joc, şi cu atât mai numeroase sunt cerinţele noastre.

Într-o relaţie modulară, cerinţele sunt strict limitate. Atâta vreme cât vânzătorul de încălţăminte îşi îndeplineşte serviciul său destul de limitat faţă de noi, îndeplinind prin aceasta aşteptările noastre destul de limitate, nu-i cerem să creadă în acelaşi dumnezeu ca noi, nici să fie ordonat acasă, nici săîmpărtăşească vederile noastre politice, nici să prefere aceleaşi feluri de mâncare sau să asculte acelaşi gen de muzică ca noi. Ii dăm libertate în toate celelalte chestiuni, după cum şi lui îi este indiferent dacă suntem atei sau evrei, comunişti sau adepţi ai lui John Birch. Nu tot astfel se petrec lucrurile cu relaţia totală şi nici n-ar fi posibil. Într-un anumit sens deci, fragmentarea şi libertatea merg împreună.

Cu toţii se pare că avem nevoie de anumite relaţii totale în viaţa noastră. Dar a incrimina faptul că nu putem avea asemenea relaţii este un nonsens. Şi a prefera o societate în care individul are relaţii integrale cu un număr mic, *în loc* să aibă relaţii modulare cu un număr mare, înseamnă a dori să te reîntorci la temniţa trecutului – un trecut când indivizii au fost poate mai strâns legaţi unii de alţii, dar când au fost, de asemenea, mai strict înlănţuiţi de convenţii sociale, de moravuri şi relaţiile între sexe, de restricţii politice şi religioase.

Cele de mai sus nu înseamnă că relaţiile modulare nu implică riscuri sau că aceasta este cea mai bună lume posibilă. Există, de fapt, aşa cum vom încerca să arătăm, riscuri serioase în situaţia dată. Până în prezent însă, toate discuţiile publice şi de specialitate cu privire la aceste probleme n-au atins punctul nevralgic, căci au trecut cu vederea o dimensiune critică a tuturor relaţiilor interpersonale: durata lor.

Durata relaţiilor umane

Sociologi ca Wirth s-au referit în treacăt la caracterul tranzitoriu al legăturilor umane în societatea urbană. N-au făcut însă nici o încercare sistematică de a pune în legătură durata mai scurtă a legăturilor umane cu durata mai scurtă a altor feluri de relaţii.

De asemenea nu s-au străduit să demonstreze reducerea progresivă a acestor durate. Totuşi atâta timp cât nu vom fi analizat caracterul temporal al legăturilor umane, vom interpreta greşit înaintarea către supraindustrialism.

În primul rând, reducerea duratei *medii* a relaţiilor umane e un corolar al creşterii numărului acestor relaţii. Individul urban mediu de astăzi vine probabil în contact cu mai mulţi oameni într-o săptămână decât ţăranul feudal într-un an sau poate chiar în toată viaţa lui. Legăturile ţăranului cu alţi oameni cuprindeau, fără îndoială, şi unele relaţii trecătoare, dar cei mai mulţi oameni pe care îi cunoştea erau aceiaşi de-a lungul întregii sale vieţi. Omul urban are poate un grup de bază de oameni cu care interacţionează o perioadă îndelungată de timp, dar, pe de altă parte, el interacţionează cu alte sute, poate chiar mii de oameni, pe care îi va întâlni o dată sau de două ori şi care apoi vor dispărea din nou în anonimat.

Noi toţi abordăm relaţiile umane, aşa cum abordăm şi alte feluri de relaţii, cu o serie de aşteptări implicite ale duratei. Presupunem că anumite feluri de relaţii vor dura mai mult decât altele. De altfel, relaţiile cu ceilalţi pot fi clasificate în funcţie de durata lor prezumată. Ele variază, bineînţeles, de la cultură la cultură şi de la om la om. Cu toate acestea, se poate stabili următoarea ordine ca fiind tipică în cadrul unor mari categorii ale populaţiei din societăţile industriale avansate.

Relaţii de lungă durată. Socotim că legăturile cu membrii cei mai apropiaţi ai famliei şi, într-o măsură mai mică, cu celelalte rude se vor extinde de-a lungul vieţii persoanelor respective. Această aşteptare nu se realizează întotdeauna, după cum indică numărul crescut al divorţurilor şi al familiilor destrămate. Totuşi teoretic contractăm mai departe căsătorii „până ce moartea ne va despărţi”, iar idealul social preconizează o relaţie pe viaţă. Se poate discuta dacă o asemenea aşteptare este caracteristică sau realistă într-o societate de mare tranzienţă. Fapt este însă că legăturile de familie sunt prezumate a fi de lungă durată, dacă nu chiar pe viaţă, şi că persoanele care rup asemenea relaţii se expun oprobriului societăţii.

Relaţii de durată mijlocie. Patru clase de relaţii intră în această categorie. În ordinea descendentă a aşteptărilor de durată, acestea sunt relaţiile cu prietenii, vecinii, colegii de muncă şi persoanele care fac parte din aceeaşi biserică, aceleaşi cluburi sau aceeaşi organizaţie voluntară ca şi noi.

Se presupune că prieteniile supravieţuiesc de obicei aproape atâta timp ca şi legăturile familiale. Societăţile civilizate pun mare preţ pe „prieteni vechi”, iar ruperea unei prietenii e considerată oarecum ca un lucru blamabil. Se admite totuşi că un anumit tip de prietenie, cunoştinţa, e mai puţin durabil.

Relaţiile dintre vecini nu mai sunt considerate ca angajamente de lungă durată – deoarece viteza circulaţiei geografice e prea mare. Se presupune deci că vor dura atâta timp cit individul rămâne în aceeaşi locuinţă interval care, în medie, devine tot mai scurt. A rupe relaţiile cu un vecin poate să implice alte dificultăţi, dar nu reprezintă un cap de acuzaţie.

Relaţiile dintre colegii de muncă adeseori echivalează relaţiile de prietenie şi, uneori, relaţiile de vecinătate. Mai ales printre gulerele albe, printre tehnicieni şi cadre, relaţiile create de locul de lucru comun durează de obicei un timp mai îndelungat.

Această aşteptare însă e pe cale de a suferi mari schimbări, după cum vom vedea în continuare.

Relaţiile de coasociere – legăturile cu oamenii care fac parte din aceleaşi organizaţii cetăţeneşti sau religioase, partide politice sau altele – se transformă uneori în prietenie, dar asocierile individuale de acest fel, ca atare, sunt considerate a fi mai perisabile decât prieteniile, legăturile cu vecinii sau tovarăşii de muncă.

Relaţii de scurtă durată. Majoritatea relaţiilor cu personalul din sfera serviciilor, dacă nu chiar toate, intră în această categorie. Aci sunt cuprinşi vânzătorii, furnizorii la domiciliu, lucrătorii de la staţiile de benzină, lăptarii, frizerii, coaforii etc. Circulaţia acestor relaţii e relativ rapidă, iar persoana care întrerupe asemenea relaţii în general nu e blamară Fac excepţie de la regulă profesioniştii, ca, de exemplu, medicii, avocaţii şi notarii, cu care relaţiile sunt presupuse a fi oarecum mai durabile.

Această categorie nu e, desigur, absolută. Mulţi dintre noi ar putea cita o relaţie în sfera „serviciilor” care a durat mai mult decât o relaţie de prietenie, de slujbă sau de vecinătate. De asemenea, cei mai mulţi dintre noi vor putea cita un număr de relaţii destul de durabile în propria noastră viaţă – acelaşi medic pe care l-am consultat ani de-a rândul sau un prieten de şcoală cu care am păstrat legături foarte strânse. Fără a fi neobişnuite, asemenea cazuri sunt relativ puţine la număr în viaţa noastră. Ele apar asemenea unor flori cu tulpine lungi, care se înalţă deasupra unui câmp de iarbă, în care fiecare fir reprezintă o relaţie pe termen scurt, un contact tranzient. Tocmai durabilitatea acestor legături le face să iasă în evidenţă. Asemenea excepţii nu infirmă regula, ele nu schimbă cu nimic esenţa problemei, şi anume că una peste alta, *în medie,* relaţiile interpersonale din viaţa noastră au o durată fot mai scurtă.

Bun-venit în grabă Urbanizarea continuă este doar una dintre presiunile care acţionează asupra noastră şi ne împing către o „instabilitate” mai mare în relaţiile noastre umane. Urbanizarea, după cum am arătat mai înainte, aduce

mari mase de oameni foarte aproape unii de alţii, făcând să sporească astfel numărul contactelor.

Acest proces este accentuat prin mobilitatea geografică crescândă, descrisă în capitolul precedent. Mobilitatea geografică accelerează nu numai fluxul locurilor prin viaţa noastră, dar şi fluxul oamenilor în acelaşi timp.

Călătoriile tot mai numeroase fac să crească numărul relaţiilor întâmplătoare, trecătoare, cu tovarăşi de călătorie, funcţionari de hotel, şoferi de taxi, funcţionari ai birourilor de bilete, portari, personal de serviciu, chelneri, colegi şi prieteni ai prietenilor, vameşi, voiajori şi nenumăraţi alţii. Cu cât e mai mare mobilitatea individului, cu atât e mai mare şi numărul întâlnirilor scurte, al contactelor umane, fiecare din ele reprezentând o relaţie, în felul ei, fragmentară, dar mai ales comprimată în timp. (Asemenea contacte ni se par fireşti şi lipsite de importanţă. Dacă am sta să ne gândim, oare câţi dintre cele şaizeci şi şase de miliarde de oameni care ne-au precedat pe planetă au înregistrat în viaţa lor acest ritm înalt de tranzienţă în relaţiile lor personale?) Dacă voiajurile măresc numărul contactelor – în mare măsură cu personalul de deservire de un fel sau altul –, schimbarea locuinţei intensifică, de asemenea, fluxul oamenilor în existenţa noastră. Mutarea pune capăt relaţiilor de aproape toate categoriile. Tânărul inginer de submarine care e transferat de la Şantierele navale din Mare Island, California, la instalaţiile din Newport News, Virginia, îşi ia cu el numai membrii cei mai apropiaţi ai familiei. El lasă în urma lui părinţii şi socrii, vecinii, negustorii şi personalul de deservire, precum şi colegii de serviciu şi alţii. Toate aceste legături sunt curmate brusc.

Întegrându-se în noua comunitate, el, soţia sa şi copilul vor trebui să-şi formeze un mănunchi de noi relaţii (şi acestea tot temporare).

Iată cum descrie acest proces o tânără soţie, veterană a unsprezece mutări în ultimii şaptesprezece ani: „Când locuieşti câtva timp în acelaşi loc, observi cum se produc mereu diverse schimbări. Într-o zi apare un nou factor poştal. Peste câteva săptămâni, fata de la ighişeul de control, la supermarket, dispare şi alta îi ia locul. Apoi afli că mecanicul de la staţia de benzină a fost înlocuit. Între timp un vecin se mută din apartamentul de alături şi o nouă familie îl ocupă.

Aceste schimbări au loc tot timpul, dar în mod treptat. Când te muţi însă, rupi toate aceste legături dintr-o dată şi trebuie s-o iei de la început. Trebuie să găseşti un nou medic pediatru, un nou dentist, un nou mecanic pentru maşină care să nu te înşele, părăseşti toate organizaţiile la care eşti afiliat şi o iei de la început”. Această ruptură simultană a unei întregi serii de relaţii face ca mutarea să provoace multora o tensiune psihologică.

Cu cât mai frecvent se va repeta ciclul în viaţa individului, cu atât mai scurtă va fi, bineînţeles, durata relaţiilor contractate. Acest proces se desfăşoară în prezent cu atâta rapiditate în sânul unor importante categorii ale populaţiei încât modifică pro fund noţiunile tradiţionale de timp pe linia relaţiilor umane. Iată ce se putea citi, nu de mult, în „New York Times”: „Aseară, la un coctail ce avea loc pe Frogtown Road, oaspeţii au început să discute de cât timp locuia fiecare la New Canaan. Nimeni nu a fost surprins să afle că perechea cu cea mai mare vechime locuia acolo de cinci ani”. În vremuri şi locuri cu un ritm mai lent de viaţă, cinci ani reprezenta doar o perioadă de acomodare pentru familiile ce se mutau într-o nouă comunitate. Aveai nevoie de aproximativ atâţia ani ca să te „introduci”. Astăzi perioada de acomodare trebuie să fie foarte comprimată şi în timp.

În numeroase suburbii americane îşi oferă serviciile o întreprindere comercială, „Căsuţa de bun-venit”, care accelerează procesul introducându-i pe noii veniţi în principalele magazine şi agenţii din comunitate. Un funcţionar plătit al „Căsuţei de bun-venit” – de obicei o doamnă de vârstă mijlocie – le face o vizită noilor veniţi, le furnizează informaţii cu privire la comunitate şi le oferă broşuri şi uneori câteva bonuri de cadouri ieftine ce pot fi obţinute la magazinele locale. Întrucât afectează doar relaţiile din sectorul serviciilor şi reprezintă, de fapt, o formă de reclamă, influenţa integratoare a „Căsuţei de bun-venit” e doar superficială.

Procesul stabilirii de legături cu noii vecini sau prieteni este însă adeseori accelerat prin prezenţa anumitor persoane – de obicei femei mai în vârstă, divorţate sau nemăritate – care joacă rolul de „integratori” neoficiali în comunitate. Asemenea persoane se găsesc în numeroase suburbii sau cartiere de locuit. Funcţia lor a fost descrisă de sociologul urbanist Robert Gutman de la Universitatea Rutgers, care observă că, deşi integratoarea însăşi rămâne adesea izolată de desfăşurarea vieţii sociale a comunităţii, ea îşi găseşte satisfacţia în faptul că serveşte ca „punte” pentru noii veniţi. Îi invită la diverse reuniuni la ea acasă, iar noii veniţi se simt, bineînţeles, măguliţi că o rezidentă cu „vechime” – în multe comunităţi „vechime” înseamnă şi doi ani – e dispusă să-i invite. Dar, vai, foarte curând noii veniţi află că integratoarea este şi ea un „outsider” şi atunci de multe ori se întâmplă să se dezasocieze de ea.

„Din fericire pentru integrator – scrie Gutman –, până ce el sau ea reuşeşte să introducă în comunitate pe noul venit, iar acesta, la rândul său, ajunge la punctul când îl abandonează pe integrator, sosesc în localitate noi persoane, cărora integratorul are prilejul să le întindă, o dată mai mult, o mână prietenoasă”.

Sunt şi alţii în comunitate care contribuie la accelerarea procesului de formare a relaţiilor. Astfel, arată Gutman în continuare, „persoanele anchetate au răspuns că agenţii de case le-au făcut cunoştinţă cu vecinii înainte de mutare. În unele cazuri, soţiile au fost vizitate de alte soţii din vecinătate, uneori individual, alteori în grup. Soţii sau soţi din vecinătate s-au întâlnit întâmplător, în timp ce se aflau afară, ocupându-se cu grădinăritul sau curăţind curtea sau jucându-se cu copiii. Şi, bineînţeles, unele cunoştinţe s-au legat prin intermediul copiilor, adesea primii care stabilesc contacte cu populaţia umană din noul mediu înconjurător”.

Organizaţiile locale joacă, de asemenea, un rol important în integrarea rapidă a individului în comunitate. Organizaţiile religioase, partidele politice şi asociaţiile de femei asigură o mare parte din relaţiile umane de care au nevoie noii veniţi. După cum spune Gutman, „câteodată un vecin îl va informa pe noul venit despre existenţa unei asociaţii voluntare şi îl va lua cu el la prima adunare; dar chiar şi în aceste cazuri migrantul va trebui să-şi găsească el însuşi grupul primar în cadrul asociaţiei”.

Ştiind că nici o mutare nu e definitivă, că la un moment dat nomazii îşi vor aduna din nou bagajele şi vor migra, oamenii nu pot stabili altfel de relaţii decât de tip modular, ceea ce înseamnă că dacă vor neapărat să-şi creeze relaţii trebuie s-o facă foarte repede.

Atunci când perioada de introducere este însă comprimată în timp, bun-rămasul – plecarea – este, de asemenea, restrâns. Aceasta se aplică mai ales la relaţiile din sfera serviciilor, care, fiind unidimensionale, pot fi prompt iniţiate şi terminate. „Vin şi pleacă – spunea directorul unui magazin suburban alimentar –, într-o zi îţi dai seama că lipsesc şi afli că s-au mutat la Dallas”. „Comercianţii din Washington nu prea au prilejul să-şi creeze legături de durată cu clienţii” – observa un publicist în „Business Week”. „Mereu apar noi feţe” – spunea un conductor de tren pe linia de corespondenţă New Haven.

Până şi copiii mici îşi dau curând seama de tranzienţa legăturilor umane. „Bona” din trecut a fost înlocuită cu serviciul de „supraveghetoare de copii”, care trimite de fiecare dată pe altcineva ca să stea cu copiii. Aceeaşi tendinţă de trunchiere în timp a relaţiilor se reflectă şi în dispariţia doctorului de familie. Medicul de familie din trecut, atât de regretat acum, practicianul de medicină generală, nu poseda experienţa complexă şi precisă a specialistului de astăzi, în schimb prezenta avantajul de a fi cunoscut pacientul de la naştere până la moarte, cum s-ar zice.

Astăzi pacientul nu rămâne într-un loc. În loc să cultive o relaţie de lungă durată cu un singur doctor, el se zbate, aleargă pe la diverşi specialişti,

schimbând aceste relaţii de fiecare dată când se mută într-o nouă comunitate. Dar şi în cadrul aceleiaşi relaţii contactele devin tot mai scurte. Vorbind despre interacţiunea experţilor şi a profanilor, autorii romanului *Crestwood Heights* menţionează „durata scurtă a expunerilor pe care le face fiecare... Natura contactelor lor – care sunt o expresie a existenţei lor active, veşnic sub presiunea timpului – face ca orice mesaj să fie rezumat într-un comunicat cât mai scurt, iar acestea, de asemenea, nu trebuie să fie prea multe la număr... ” Impactul pe care-l au fragmentarea şi reducerea relaţiilor pacient-medic asupra sănătăţii ar trebui analizat cu mai multă atenţie.

Prieteniile în viitor De fiecare dată când familia se mută, ea tinde să se debaraseze de un anumit număr de prieteni ocazionali şi de cunoştinţe. Rămaşi în urmă, ei vor fi curând uitaţi. Despărţirea nu pune însă capăt tutu ror relaţiilor; se menţine contactul cu unul sau doi prieteni din locul părăsit şi există tendinţa de a se ţine o legătură sporadică cu rudele. Dar cu fiecare mutare se produce o uzură crescândă. La început scrisorile zboară repede încolo şi încoace, se fac eventual şi vizite sau chemări la telefon. Cu timpul acestea devin mai puţin frecvente şi, în cele din urmă, încetează cu totul. Iată ce spunea un locuitor de periferie englez tipic după ce se mutase din Londra: „N-o poţi uita (Londra). Mai ales când ai toată familia acolo. Mai avem încă prieteni care locuiesc în Plumstead şi în Eltham. Obişnuiam să plecăm la ei la fiecare sfârşit de săptămână, dar acum nu mai reuşim s-o facem”.

John Barth a sesizat sensul acestui flux de prietenii într-un pasaj din romanul său *Opera Plutitoare:* „Prietenii noştri trec plutind pe lângă noi; stabilim relaţii cu ei; ei plutesc mai departe şi, în continuare, sau aflăm despre ei din auzite sau le pierdem cu totul urma; apoi se întorc plutind, şi trebuie ori să ne reînnoim prietenia – s-o aducem la zi – ori să constatăm că nu ne mai înţelegem unii cu alţii”. Singurul lucru care nu corespunde aici este ideea subânţeleasă că prieteniile plutesc şi se balansează pe un fluviu ce curge lent şi cu meandre. Curentul din zilele noastre devine însă tot mai rapid.

Prietenia se aseamănă acum cu o canoe gonind peste pragurile fluviului schimbării. „Foarte curând – spunea profesorul Eli Ginzberg de la Universitatea Columbia, expert în mobilitatea forţei de muncă – vom deveni cu toţii oameni de tip metropolitan, fără legături sau angajamente de durată cu prieteni sau vecini”.

Într-un studiu excelent despre „Prieteniile în viitor”, psihologul Courtney Tall afirmă că „stabilitatea bazată pe relaţii strânse cu un număr mic de oameni va deveni inoperantă, datorită mobilităţii înalte, diversităţii mari de interese, precum şi capacităţii variabile de adaptare şi schimbare ce va exista

la membrii unei societăţi foarte automatizate... Indivizii se vor obişnui să stabilească relaţii strânse de tipul «camaraderiei», pe bază de interese comune sau afi lieri la subgrupuri, şi vor abandona uşor aceste prietenii, fie că se vor muta în altă locuinţă şi vor intra într-un grup cu interese similare, fie că se vor alătura unui grup cu interese diferite din aceeaşi vecinătate... Interesele se vor modifica rapid...

Această capacitate de a stabili în grabă relaţii strânse şi apoi de a le curma cu tot atâta grabă sau de a le reduce la nivelul unor relaţii de simple cunoştinţe împreună cu mobilitatea mărită vor avea drept rezultat că fiecare individ în parte va contracta mult mai multe prietenii decât e posibil, în general, în prezent... Modelele de prietenie în viitor vor oferi multe satisfacţii, deşi vor înlocui prieteniile pe termen lung, puţine la număr, aşa cum existau în trecut, cu numeroase relaţii apropiate, dar de scurtă durată”.

Prieteni de luni până vineri Impactul noii tehnologii asupra ocupaţiilor este unul din elementele care ne fac să credem că tendinţa către relaţii temporare va continua şi în viitor.

Chiar dacă ar înceta goana către marile oraşe şi oamenii s-ar imobiliza în punctele lor geografice, s-ar produce totuşi o creştere accentuată a numărului relaţiilor şi o descreştere a duratei lor ca urmare a schimbărilor de slujbe. Căci introducerea tehnicii avansate, fie că o numim automatizare sau altfel, aduce cu sine schimbări profunde ale tipurilor de însuşiri şi personalităţi de care are nevoie economia.

Specializarea face să crească numărul diverselor ocupaţii. În acelaşi timp, inovaţia tehnologică reduce durata aşteptată a vieţii oricărei ocupaţii. „Apariţia şi dispariţia ocupaţiilor vor fi atât de rapide – scrie economistul Norman Anon, expert în probleme de forţă de muncă – încât oamenii se vor simţi mereu în nesiguranţă”. Profesiunea de mecanic de zbor pe liniile aeriene, observă el, a apărut şi apoi a început să dispară în cursul unei perioade de numai cincisprezece ani.

Dacă arunci o privire în paginile cu „oferte de serviciu” ale oricărui ziar de mare tiraj, îţi dai seama că noile ocupaţii se înmulţesc într-un ritm ameţitor. Analist de sisteme, operator de pupitru de comandă, codificator, bibliotecar de benzi, operator la calculatoare sunt doar câteva dintre cele legate de operaţii de computerizare. Recuperarea informaţiei, explorarea optică, tehnica filmului îngust, toate necesită noi tipuri de specialişti, în timp ce vechile profesiuni pierd din importanţă sau dispar pur şi simplu.

Cu prilejul studiului întreprins de revista „Fortune” pe la mijlocul anilor şaizeci, s-a constatat că din cei 1 003 tineri directori chestionaţi, angajaţi la

cele mai importante corporaţii americane, unul din trei deţinea o slujbă înfiinţată odată cu numirea lui în post.

Alt grup numeros deţineau slujbe în care avuseseră câte un singur predecesor. Uneori, chiar dacă denumirea ocupaţiei rămâne aceeaşi, conţinutul muncii se transformă, iar oamenii care ocupă slujbele se schimbă.

Fluctuaţia ocupaţională nu este doar o consecinţă directă a progresului tehnic. Ea reflectă, de asemenea, fuzionările şi preluările ce au loc pe măsură ce industriile se organizează şi reorganizează cu frenezie pentru a se adapta la mediul înconjurător, în veşnică schimbare, şi pentru a ţine pasul cu miile de modificări ale preferinţelor consumatorilor. Există multe alte presiuni complexe care agită neîncetat forţa de muncă. Dintr-un studiu recent întocmit de Ministerul Muncii din Statele Unite, a reieşit că cele 71000.000 de persoane reprezentând forţa de muncă americană depneau, la data respectivă, locurile lor de muncă, în medie, de 4,2 ani. În comparaţie cu media de 4,6 ani numai cu 3 ani mai înainte, rezultă o scădere a duratei de aproape 9%.

„În condiţiile existente la începutul anilor '60 – arată un alt raport al Ministerului Muncii – se poate prevedea că persoanele care în prezent sunt în vârstă de 20 de ani îşi vor schimba locul de muncă în medie de circa 6 sau 7 ori”. Astfel, în loc de a gândi în termeni de „carieră”, cetăţeanul societăţii supraindustriale va gândi în termeni de „cariere seriale”.

În prezent, oamenii sunt clasificaţi conform actualelor lor servicii în vederea stabilirii evidenţei forţei de muncă. Un lucrător este „operator de maşină” sau „vânzător” sau „programator de calculatoare”.

Acest sistem, care a luat naştere într-o perioadă mai puţin dinamică, nu mai este corespunzător conform părerii multor experţi în forţă de muncă. Se depun eforturi pentru a se obţine caracterizarea fiecărui lucrător nu numai în termenii serviciului deţinut în prezent, ci în termenii „traiectoriei” urmate în cariera sa. Traiectoria sau linia carierei va fi diferită pentru fiecare individ în parte, dar anumite tipuri de cariere se vor repeta. Când va fi întrebat: „Cu ce te ocupi?”, omul supraindustrial se va defini nu în termenii slujbei sale la data respectivă (tranzientă), ci în termenii tipului său de traiectorie, după modelul său general de activitate. Asemenea definiţii corespund mai bine cu piaţa de locuri de muncă supraindustriale decât descrierile statice folosite în prezent, care nu ţin seama de ceea ce individul a făcut în trecut sau de ceea ce ar fi în măsură să facă în viitor.

Ritmul înalt al fluctuaţiei slujbelor, evident acum în Statele Unite, devine din ce în ce mai răspândit şi în ţările vest-europene. În Anglia, fluctuaţia din industriile de prelucrare este evaluată la circa 30 – 40% pe an. În Franţa

aproximativ 20% din totalul forţei de muncă este antrenată, anual, în schimbări de slujbe, cifra fiind în creştere, după cum arată Monique Viot. În Suedia, Olof Gustafsson, directorul Asociaţiei industriaşilor suedezi, afirmă că „socotim cu o fluctuaţie medie de 25 până la 30% anual a forţei de muncă. În multe locuri, fluctuaţia forţei de muncă atinge acum 35 până la 40%”.

E însă mai puţin important dacă ritmul măsurabil, pe bază statistică, al fluctuaţiei slujbelor creşte sau nu, căci schimbările măsurabile reprezintă doar o parte a problemei. Astfel, statisticile nu ţin seama de schimbările de slujbe în cadrul unei societăţi sau fabrici, sau de transferurile efectuate de la un departament la altul. A. K. Rice de la Institutul Tavistock din Londra afirmă că „transferurile de la o secţie la alta par să aibă efectul unui început de «viaţă nouă» în cadrul fabricii”. Deoarece statisticile generale referitoare la fluctuaţia slujbelor nu iau în consideraţie asemenea schimbări, volumul real al fluctuaţiei ce are loc e subestimat în mare măsură, iar fiecare schimbare aduce cu sine încetarea vechilor relaţii umane şi iniţierea altora.

Orice schimbare a muncii implică o anumită cantitate de *stress.* Individul trebuie să se rupă de vechile sale obişnuinţe, de vechile moduri de adaptare şi să înveţe să facă lucrurile în alt fel. Chiar dacă munca, ca atare, e asemănătoare, mediul în care se desfăşoară e altul. Tot aşa cum se întâmplă când se mută cu locuinţa în altă comunitate, noul venit trebuie să-şi facă în mare viteză noi relaţii. Şi în acest caz procesul e înlesnit de oamenii care joacă rolul de integratori neoficiali. Şi aici individul caută să-şi formeze relaţii umane prin afilierea la diverse organizaţii – de obicei mai mult la grupurile informale decât la cele ce figurează formal în tabloul întreprinderii. Şi aici sentimentul că nici o muncă nu e cu adevărat „permanentă” face ca relaţiile formate să fie condiţionate, modulare, într-un cuvânt – temporare.

Recruţi şi dezertori Analizând mobilitatea geografică, am văzut că unele persoane şi grupuri sunt mai mobile decât altele. În ceea ce priveşte mobilitatea ocupaţiilor, constatăm, de asemenea, că unele persoane sau grupuri schimbă mai des muncile decât altele. Într-un sens foarte general se poate spune că oamenii care au mobilitate geografică vor fi probabil mobili şi în ceea ce priveşte ocupaţia lor. O dată mai mult trebuie să constatăm că unele grupuri din societate, dintre cele mai puţin calificate şi mai puţin înstărite, prezintă ritmuri înalte de fluctuaţie. Într-o economie care pretinde lucrători cultivaţi, calificaţi, ei sunt expuşi celor mai brutale lovituri şi afronturi, aruncaţi dintr-o slujbă într-alta ca nişte mingi. Ei sunt ultimii angajaţi şi primii concediaţi.

În rândul oamenilor cu educaţie şi stare mijlocie, un mare număr sunt

relativ stabili, deşi sunt fără îndoială mai mobili decât populaţia agricolă. În sfârşit, la fel ca la celelalte capitole, găsim rate neobişnuit de înalte – şi în creştere – de mobilitate la grupurile cele mai caracteristice pentru viitor – oameni de ştiinţă şi ingineri, profesionişti şi tehnicieni cu studii de specialitate, directori şi manageri.

Conform unui studiu recent, fluctuaţia ocupaţională a oamenilor de ştiinţă şi inginerilor din industria de cercetare şi dezvoltare din Statele Unite atinge rate de două ori mai mari decât în restul industriei americane. Cauza e uşor de stabilit căci această industrie reprezintă poziţia cea mai înaintată a schimbării tehnologice – punctul în care uzura cunoştinţelor se produce cel mai rapid. La Westinghouse, de exemplu, se apreciază că aşa-zisul „timp de înjumătăţire” al unui inginer diplomat e de numai zece ani, aceasta însemnând că jumătate din ceea ce a învăţat va fi depăşit în decursul unui deceniu.

O rată înaltă este caracteristică şi pentru industriile comunicaţiilor de masă, în special pentru publicitate.

Un studiu recent întocmit cu privire la 450 de angajaţi americani din sectorul de publicitate a arătat că 70% din ei îşi schimbaseră slujba în cei doi ani precedenţi. Aceeaşi frecvenţă a schimbărilor de slujbe se practică şi în Anglia ca urmare a modificărilor rapide ce intervin în gusturile consumatorilor, în stilurile artelor şi în produsele de masă. Circulaţia intensă a personalului de la o agenţie la alta a devenit supărătoare pentru industrie, astfel încât unele agenţii refuză să mai încadreze un funcţionar definitiv până ce acesta nu împlineşte un an de serviciu.

Schimbarea cea mai dramatică s-a produs probabil în rândurile cadrelor de conducere, care până nu de mult fuseseră la adăpost de loviturile soartei, rezervate în trecut altora, mai puţin norocoşi. „Pentru prima oară în istorie – spune dr. Harold Leavitt, profesor de psihologie şi administraţie industrială –, uzura pare să devină o problemă actuală pentru conducere, deoarece pentru prima oară intervine o descreştere rapidă a avantajului relativ pe care experienţa o are asupra cunoştinţelor”. Deoarece pregătirea pentru conducerea modernă durează mai mult, iar pe de altă parte această pregătire se perimează în circa zece ani, aşa cum se întâmplă şi cu inginerii, Leavitt propune ca în viitor „să se planifice cariere care să meargă în jos, în loc să urce în timp... Oamenii ar urma să atingă punctul culminant în profesiunea lor chiar la începutul carierei, iar apoi să coboare pe scara răspunderilor sau să treacă în alte slujbe, mai simple şi mai odihnitoare”.

Fie că se va desfăşura în sus, în jos sau lateral, cert este că viitorul va aduce cu sine o fluctuaţie şi mai intensă a slujbelor. Această idee se reflectă,

de altfel, şi în atitudinea schimbată a celor care fac angajările. „De câte ori primeam o ofertă în care solicitantul înşira mai multe slujbe la activul său, aveam *un* sentiment de neîncredere – mărturiseşte un funcţionar superior de la Celanese Corporation. Mă temeam că omul ar putea fi neserios sau oportunist.

Acum însă gândesc altfel. Ceea ce mă interesează este de ce şi-a părăsit de fiecare dată serviciul. Cinci sau şase slujbe schimbate în decurs de douăzeci de ani ar putea chiar reprezenta un punct în favoarea lui... De fapt, dacă aş avea de ales între doi oameni cu o calificare egală, l-aş alege mai curând pe omul care şi-a schimbat slujba de vreo două ori, din motive bine întemeiate, decât pe cel care a rămas în acelaşi loc. De ce? Pentru că aş avea astfel garanţia că e un om adaptabil”. Directorul personalului de conducere al Companiei „International Telephone and Telegraph”, dr. Frank McCabe, afirmă: „Cu cât reuşeşti să atragi mai mulţi noi veniţi, cu atât mai mare va fi rata potenţială de fluctuaţie. Căci noii veniţi sunt mobili”.

Creşterea fluctuaţiei pe piaţa slujbelor de conducere urmează anumite căi specifice. Citim în revista „Fortune”: „Dezertarea unui cadru de conducerecheie provoacă un lanţ de schimbări de personal nu numai în mod direct, ci şi datorită unor mişcări colaterale. Când şeful îşi schimbă slujba, subordonaţii lui imediaţi îl asaltează cu cereri să-i ia cu el; dacă nu-i ia, atunci încep imediat să facă alte tatonări”. Nu e deci de mirare că într-un studiu întocmit de Institutul de cercetări Stanford cu privire la mediul de muncă în 1975 se prevede că „la nivelul superior al gulerelor-albe va exista multă agitaţie şi frământare... mediul de muncă managerial va fi instabil şi în acelaşi timp instabilizant”.

Adeseori noul loc de muncă implică nu numai un nou patron, o nouă locuinţă şi un nou grup de colegi de muncă, ci şi un mod de viaţă cu totul nou. Modelul de „carieră serială” se evidenţiază şi în faptul că un număr crescând de oameni, odată ce situaţia economică prosperă le-a asigurat un standard de viaţă confortabil, se hotărăsc să facă o întoarcere de 180 de grade în cariera lor profesională într-un moment din viaţă când alţii se gândesc deja la pensionare. Aflăm astfel de un jurist specializat în probleme imobiliare care părăseşte firma unde lucrează ca să studieze sociologia. O expertă în afişe de la o agenţie de publicitate, după douăzeci şi cinci de ani petrecuţi pe Madison Avenue, ajunge la concluzia că „strălucirea aceea falsă a devenit monotonă şi plicticoasă. Nu mai puteam să rabd”. Ea s-a făcut bibliotecară. Un director comercial din Long Island şi un inginer din Illinois îşi părăsesc slujbele pentru a deveni profesori la o şcoală de meserii. Un decorator renumit de interioare îşi reia studiile şcolare şi se angajează la Comitetul pentru înlăturarea sărăciei.

Închiriaţi o persoană

Fiecare schimbare a locului de muncă implică o creştere a vitezei cu care oamenii trec prin viaţa noastră, şi pe măsură ce viteza circulaţiei creşte durata relaţiilor descreşte. Aceasta se manifestă în mod izbitor în dezvoltarea extraordinară luată de posturile de servicii temporare – echivalentul uman al revoluţiei închiriatului. Astăzi, în Statele Unite, aproape unul din 100 de lucrători este angajat, un anumit timp din an, de către un aşa-zis „oficiu pentru prestări de servicii temporare”, care, la rândul lui, îl închiriază industriei pentru nevoi temporare.

În prezent, circa 500 de agenţii de prestări de servicii temporare aprovizionează industria cu aproximativ 750.000 de lucrători pe termen scurt, începând de la secretare şi recepţioneri până la ingineri în domeniul apărării. Având nevoie de 150 de ingineri proiectanţi pentru executarea unor contracte urgente încheiate cu autorităţile, Secţia „Lycoming” a Corporaţiei „Avco” i-a obţinut de la mai multe oficii de închiriere. În loc să piardă luni întregi cu selecţionarea lor, a reuşit să adune întregul personal într-un timp foarte scurt. Lucrători temporari au fost folosiţi în campaniile politice ca telefonişti şi operatori de maşini de multiplicat. De asemenea au fost solicitaţi pentru lucrări de urgenţă în tipografii, spitale şi fabrici. Au fost folosiţi în activităţi de publicitate. (La Orlando, Florida, lucrători temporari au distribuit printre cumpărători bonuri de un dolar pentru a face publicitate unui magazin.) Alte zeci de mii de lucrători temporari îndeplinesc sarcini mai banale, de exemplu lucrări curente de birou, pentru a ajuta personalul permanent din marile companii în perioadele de vârf. Iar una dintre societăţile de închiriat, Sistemul de servicii „Arthur Treacher”, face publicitate pentru închiriere de femei de serviciu, şoferi, lachei, bucătari, hamali, supraveghetoare de copii, bone, instalatori, electricieni şi alţi lucrători pentru prestare de servicii la domiciliu. „La fel ca firmele care închiriază automobile” – adaugă societatea respectivă.

Închirierea de lucrători temporari pentru nevoi temporare se răspândeşte în întreaga lume industrializată, la fel ca şi încheierea de obiecte fizice.

Firma „Manpower” („Forţă de muncă”), cea mai mare agenţie pentru servicii temporare, a început să activeze în Franţa în 1956. De atunci şi-a dublat capacitatea în fiecare an, iar în prezent există 250 de asemenea agenţii în Franţa.

Cei care lucrează pentru agenţiile de prestări de servicii temporare declară că au numeroase motive pentru care preferă acest gen de muncă. Iată

ce spuneHoke Hargett, inginer electromecanic: „Fiecare slujbă de acest fel înseamnă o treabă care arde, şi când presiunea e la maximum lucrez cel mai bine”.

În opt ani a lucrat la unsprezece companii diferite, făcând cunoştinţă cu sute de colegi, de care apoi s-a despărţit. Pentru un anumit personal calificat, această peregrinare organizată de la un loc de muncă la altul prezintă de fapt mai multă siguranţă decât situaţia aşa-zişilor lucrători permanenţi din anumite industrii foarte expuse reducerilor de personal. În industriile de armament sunt atât de curente reducerile de activitate sau concedierile bruşte încât lucrătorul „permanent” se poate oricând trezi aruncat în stradă, fără multe formalităţi. Pe când inginerul care prestează servicii temporare pur şi simplu trece la altă treabă după ce şi-a terminat proiectul.

Ceea ce e şi mai important pentru majoritatea celor ce prestează o muncă temporară este faptul că îşi pot stabili singuri programul de lucru. Pot lucra foarte mult când şi unde doresc, iar pentru unii e un mod de a-şi crea un cerc mai larg de relaţii. O tânără mamă, mutându-se în oraşul unde soţul ei fusese transferat cu serviciul, se simţea izolată în timpul zilei, când copiii se aflau la şcoală. Angajându-se la o agenţie de servicii temporare, a început să lucreze câte opt, nouă luni pe an şi, schimbând mereu locul de muncă, a cunoscut un număr mare de oameni, dintre care şi-a putut alege câţiva prieteni.

Cum să pierzi prieteni...

Ritmul crescând al mobilităţii ocupaţionale şi răspândirea închirierii în domeniul relaţiilor de muncă va face să crească şi mai mult viteza cu care se fac şi se desfac relaţiile umane. Această accelerare însă afectează diversele grupuri din societate în diverse feluri. În general, membrii clasei muncitoare au tendinţa să trăiască mai aproape de rudele lor şi sunt mai legaţi de ele decât cei din clasele mijlocii şi superioare. După cum remarca psihiatrul Leonard Duhl, „legăturile lor de rudenie înseamnă mai mult pentru ei, şi deoarece dispun de mai puţini bani distanţa reprezintă un handicap mai mare”. Muncitorii sunt în general mai puţin înclinaţi să se acomodeze cu relaţii temporare. Ei stabilesc mai greu legături şi renunţă cu mai multă greutate la ele. Aceasta se reflectă şi în faptul că se decid cu mai multă greutate să se mute sau să-şi schimbe locul de muncă. Când sunt nevoiţi, îl schimbă, dar arareori o fac din plăcere.

Spre deosebire de muncitori, arată psihiatrul Duhl, „liber-profesioniştii,

universitarii şi cadrele de conducere din administraţie (în Statele Unite) sunt legaţi prin interesele lor de vaste spaţii fizice şi se poate spune că au mai multe relaţii funcţionale. Acest grup este caracterizat prin indivizi mobili, relaţii uşor de înlocuit şi legături de interese".

Creşterea fluxului de oameni în viaţa fiecăruia presupune nu numai capacitatea de a contracta legături, ci şi capacitatea de a le rupe, nu numai afilierea, dar şi dezafilierea. Cei care posedă într-o măsură mare această capacitate de adaptare sunt de asemenea cel mai bine recompensaţi de societate. Seymour Lipset şi Reinhard Bendix, în *Mobilitatea socială în societatea industrială,* afirmă că „cadrele de conducere care au mobi" tate socială manifestă o capacitate neobişnuită de a rupe relaţiile cu cei care implică riscuri pentru ei şi de a-şi face relaţii cu cei care le pot fi de folos".

Această observaţie merge în acelaşi sens cu constatările sociologului Lloyd Warner, care socoteşte că „elementul cel mai important în personalitatea directorilor şi a proprietarilor apreciaţi de corporaţii constă în faptul că, o dată ce s-au debarasat de identificarea afectivă cu familia în care s-au născut, nu se mai simt înlănţuiţi de trecut şi, prin urmare, sunt în măsură să se lege uşor de prezent şi de viitor.

Aceşti oameni şi-au părăsit familia, atât fiziceşte cât şi spiritual... Ei se pot înrudi şi dezrudi uşor".

Iar în *Conducătorii de mari întreprinderi din America,* un studiu pe care l-a întreprins împreună cu James Abegglen, Warner scrie: „în primul rând, aceşti oameni sunt mereu în mişcare. Şi-au părăsit căminele şi tot ceea ce implică aceasta. Au lăsat înurma lor un standard de viaţă, un nivel de venit şi un stil de viaţă, pentru a adopta un mod de viaţă cu totul diferit de cel în care s-au născut. Omul mobil în primul rând părăseşte locul fizic unde s-a născut. Acesta include casa în care a trăit, împrejurimile pe care le cunoştea şi, în multe cazuri, chiar şi oraşul, statul şi regiunea în care s-a născut.

„Această plecare fizică este doar o mică parte a procesului total de despărţire prin care trebuie să treacă omul mobil. El trebuie să lase în urma lui oameni şi locuri. Prietenii din primii ani vor fi părăsiţi, căci cunoştinţele făcute în trecutul cu statut inferior sunt incompatibile cu prezentul glorios. Adesea părăseşte şi religia în care s-a născut, împreună cu cluburile şi cercurile familiei şi tinereţii sale. Dar cel mai important din toate acestea, şi ceea ce reprezintă marea problemă a omului în mişcare, este că trebuie să-şi părăsească într-un anumit sens tatăl, mama, fraţii şi surorile, odată cu celelalte relaţii umane ale trecutului său".

Aşa stând lucrurile, nu te mai miră când citeşti într-o revistă de afaceri o

serie de sfaturi de un gen special, împărtăşite pe un ton degajat noului director promovat în post şi soţiei sale. Directorul e sfătuit să rupă treptat relaţiile cu vechii prieteni care-i sunt acum subordonaţi, astfel încât să nu creeze resentimente. Va trebui să „găsească pretexte valabile pentru a evita să ia cafeaua sau dejunul împreună cu ceilalţi în timpul pauzelor”. De asemenea „aranjaţi-vă să lipsiţi de la partidele de popice sau de cărţi la început întâmplător, apoi din ce în ce mai des”. Se pot accepta invitaţii la un subordonat, dar acesta nu va fi invitat decât sub forma unei invitaţii generale făcute unui întreg grup de subordonaţi deodată. După un oarecare timp, asemenea vizite vor trebui să înceteze de tot.

Soţiile constituie o problemă specială, ni se spune, deoarece ele „nu înţeleg protocolul organizării administrative”. Omul care a reuşit în cariera lui e sfătuit să aibă răbdare cu soţia sa, care s-ar putea să rămână mai mult timp ataşată de vechile relaţii decât el. După cum arată un cadru de conducere, „o soţie poate să devină de-a dreptul periculoasă dacă persistă să păstreze legături strânse de prietenie cu soţiile subordonaţilor soţului ei. Prieteniile ei se vor răzbuna pe el, îi vor influenţa judecata în privinţa oamenilor din subordinea lui, îi vor periclita slujba”.

De asemenea, arată alt cadru, „când părinţii se îndepărtează de foştii prieteni, şi copiii trebuie să facă la fel”.

Câţi prieteni?

Aceste instrucţiuni atât de pragmatice privind modul de a te detaşa de prieteni îi fac să se înfioare pe cei care au crescut în mentalitatea tradiţională că prieteniile sunt făcute să dureze. Dar înainte de a afirma că lumea de afaceri este lipsită de suflet trebuie să recunoaştem că acest procedeu este folosit – adesea sub vălul unor regrete făţarnice – şi în alte straturi ale societăţii. Profesorul care e numit rector, ofiţerul care e înaintat în grad, inginerul care devine şef de proiect adesea aplică aceeaşi procedură socială. Dealtfel e de prevăzut că acest mod de comportare se va extinde şi în afara relaţiilor de muncă şi a organismelor publice. Căci dacă prietenia se bazează pe interese sau înclinaţii comune, relaţiile de prietenie se schimbă în mod necesar atunci când interesele se schimbă, chiar dacă nu sunt implicate deosebiri de ordin social. Într-o societate prinsă în menghinele celei mai rapide schimbări din istorie, ar fi de mirare dacă interesele indivizilor n-ar suferi şi ele schimbări caleidoscopice.

O mare parte din activitatea socială a indivizilor în prezent poate fi

definită ca un comportament de căutare – un proces neîncetat de descoperire socială, în cursul căruia se caută noi prieteni pentru a-i înlocui pe cei care fie nu mai sunt prezenţi, fie nu mai împărtăşesc aceleaşi interese. Această mişcare împinge oamenii, şi în special oamenii de cultură, înspre oraşe şi înspre modele temporare de ocupaţie. Căci identificarea oamenilor care împărtăşesc aceleaşi in terese şi înclinaţii, pe baza cărora poate să ia naştere prietenia, nu este un proces simplu într-o societate în care specializarea creşte văzând cu ochii. Creşterea specializării se manifestă nu numai în sfera profesională şi a muncii, dar şi în preferinţele privind folosirea timpului liber. Nu există societate care să fi oferit vreodată o diversitate atât de mare de activităţi agreabile pentru timpul liber puse la îndemâna oamenilor. Cu cât e mai mare diversitatea în ceea ce priveşte munca şi timpul liber, cu atât mai mare este şi specializarea şi cu atât mai dificil devine să găseşti prieteni potriviţi.

Profesorul Sargant Florence a calculat, de exemplu, că în Anglia, în prezent, este nevoie de o populaţie de minimum un milion pentru a procura unui lucrător specialist douăzeci de prieteni interesanţi. Femeia care căuta slujbe temporare ca un mijloc pentru a găsi prieteni era cât se poate de inteligentă. Datorită numărului mai mare de oameni cu care venea în contact la lucru, ea făcea să crească probabilitatea matematică de a găsi un număr oarecare de persoane care să împărtăşească interesele şi înclinaţiile ei.

Ne alegem prietenii dintr-un mare număr de cunoştinţe. Michael Gurevitch, de la Institutul tehnologic din Massachussetts, a făcut o anchetă în cadrul unui grup format din oameni diferiţi, cerându-le să-şi noteze toate persoanele cu care au intrat în contact într-o perioadă de 100 de zile. În medie, fiecare a trecut pe listă circa 500 de nume. Psihologul social Stanley Milgram, care a iniţiat o serie de experienţe interesante privind comunicaţia prin reţelele de cunoştinţe, afirmă că fiecare american are un fond de cunoştinţe mergând de la 500 până la 2 500.

În realitate însă, majoritatea oamenilor au mult mai puţini prieteni decât cei douăzeci menţionaţi de profesorul Florence, deşi poate că definiţia sa era mai puţin restrictivă decât cea de folosinţă curentă.

O anchetă organizată la Lincoln, Nebraska, a stabilit listele prietenilor a treizeci şi nouă de perechi căsătorite din clasa de mijloc. Se urmărea să se afle dacă soţii sau soţiile exercitau mai multă influenţă în selectarea prietenilor familiei. Studiul a arătat căcuplul mediu înregistra aproximativ şapte „unităţi de prieteni”, o asemenea unitate reprezentând fie un individ, fie un cuplu căsătorit. Aceasta presupune că numărul indivizilor înregistraţi ca prieteni de către cuplul mediu se ridica de la şapte la paisprezece.

Dintre aceştia” un număr însemnat nu erau din localitate, şi faptul că soţiile înregistrau mai mulţi prieteni nelocali decât soţii lor poate să însemne că ele sunt mai puţin înclinate decât soţii să renunţe la o prietenie din cauza unei mutări. Cu alte cuvinte, se pare că bărbaţii sunt mai apţi să rupă relaţiile decât femeile.

Deprinderea copiilor cu fluctuaţia în vremea noastră însă, pregătirea pentru dezafiliere sau dezrudire începe de timpuriu. De fapt, aceasta reprezintă poate una din deosebirile importante dintre generaţii. Copiii de şcoală din zilele noastre sunt expuşi la ritmuri foarte înalte de fluctuaţie în clasele lor. După cum informează Laboratoarele de echipamente de învăţământ aparţinând Fundaţiei „Ford”, „în şcolile urbane e un lucru obişnuit să se înregistreze o fluctuaţie mergând până la jumătate din numărul elevilor în decursul unui an şcolar”.

Acest ritm fenomenal nu poate să rămână fără urmări asupra copiilor.

William Whyte a arătat în *Omul organizaţional* că impactul unei asemenea mobilităţi „afectează nu numai pe copii, ci şi pe profesori, căci aceştia sunt privaţi în mare măsură de sentimentul împlinirii pe care-l au atunci când pot urmări dezvoltarea copiilor”, în prezent însă problema se complică prin ritmul înalt al fluctuaţiei chiar printre profesori. Aceasta se întâmplă nu numai în Statele Unite, dar şi în alte părţi. Într-un raport întocmit în Anglia se arată: „În zilele noastre se întâmplă adeseori chiar în şcolile medii ca o materie să fie predată la o clasă în decurs de un singur an de către doi sau trei profesori.

Dacă însuşi profesorul se simte atât de puţin legat de şcoală, nu se poate cere nici copiilor să se simtă mai legaţi. Fiind gata să părăsească şcoala pentru o slujbă mai bună, pentru un cartier mai bun, profesorii se vor simţi mai puţin angajaţi, îşi vor da mai puţină osteneală şi vor fi mai puţin conştiincioşi”.

Se pot face diverse speculaţii cu privire la influenţa acestei stări de lucruri asupra formării copiilor în general.

Într-un studiu recent cu privire la elevii de liceu, întocmit de Harry R. Moore de la Universitatea din Denver, se arată că punctajul testelor copiilor care trecuseră graniţa statului sau a districtului între o dată şi de zece ori nu era mult diferit de punctajul celorlalţi copii. Exista însă din partea copiilor mai nomazi o tendinţă vădită de a evita participarea la activităţile voluntare din viaţa şcolii – cluburi, sporturi, probleme obşteşti şi alte activităţi din afara programului. S-ar părea că doreau să evite pe cât posibil contractarea de noi legături umane care aveau să fie iar rupte în scurt timp, că doreau, cu alte cuvinte, să încetinească fluxul oamenilor din viaţa lor.

Care este ritmul în care copiii – sau adulţii – ar trebui să contracteze sau să rupă relaţiile umane?

Există oare un ritm optim pe care e periculos să-l depăşim? Cine ştie! Totuşi, dacă la acest tablou al duratelor în continuă scădere adăugăm factorul diversităţii – faptul că fiecare relaţie nouă umană pretinde un model diferit de comportament din partea noastră –, un lucru devine cât se poate de evident: pentru a fi în măsură să facem aceste mutaţii tot mai numeroase şi mai rapide în viaţa noastră interpersonală, trebuie să atingem un nivel de adaptabilitate cum nu s-a mai cerut niciodată unor fiinţe umane.

Adăugind la toate acestea fluxul accelerat de locuri şi lucruri, precum şi de oameni, vom începe să ne dăm seama, în sfârşit, de complexitatea comportamentului de adaptare pe care îl pretindem oamenilor din zilele noastre. Desigur, ţinta logică a direcţiei în care mergem în prezent este o societate bazată pe un sistem de întâlniri temporare şi o moralitate cu totul nouă, bazată pe convingerea, atât de succint exprimată de către studenta de la Fort Lauderdale, că, „sincer vorbind, nu te vei mai întâlni niciodată cu oamenii aceştia”. Ar fi absurd să presupunem că viitorul nu conţine altceva decât o proiectare lineară a tendinţelor actuale şi că va trebui în mod inevitabil să ajungem la acest ultim grad de tranzienţă a relaţiilor umane. Dar e necesar să ne dăm seama de direcţia în care înaintăm.

Până nu de mult, majoritatea dintre noi obişnuiam să gândim că relaţiile temporare sunt relaţii superficiale, că numai legături de lungă durată pot ajunge la o adevărată angajare interpersonală. Poate că această prezumţie e falsă. S-ar putea ca relaţii integrale, nemodulare, să înflorească rapid într-o societate cu o tranzienţă înaltă. S-ar putea să devină posibilă o accelerare a formării relaţiilor, precum şi a procesului de „angajare”. Între timp însă rămâne deschisă o întrebare obsedantă: „Oare Fort Lauderdale reprezintă viitorul?” Am observat până acum creşterea ratei fluxului pentru cele trei componente tangibile ale situaţiilor: *oamenii, locurile, lucrurile.*

E cazul să ne ocupăm puţin şi de componentele intangibile, care sunt la fel de importante pentru formarea experienţei, şi anume informaţiile pe care le folosim şi cadrul organizaţional înăuntrul căruia trăim.

ORGANIZAŢII: VIITOAREA AD-HOCRAŢIE

Unul dintre miturile cele mai răspândite în legătură cu viitorul îl prezintă pe om ca pe o rotiţă neputincioasă, angrenată într-o imensă maşinărie organizaţională. În această fantasmagorie, fiecare om apare imobilizat pe veci

într-o cuşcă strimtă, ca într-o crescătorie de iepuri condusă de birocraţie. Pereţii cuştii îi strivesc fiinţa, fac să-i dispară orice urmă de personalitate; omul e silit să se conformeze sau să moară. Deoarece organizaţiile devin mai mari şi mai puternice pe zi ce trece, viitorul, conform acestei viziuni, ameninţă să ne transforme pe toţi în creaturi de cea mai josnică speţă, fără şira spinării şi fără faţă, omul organizaţional.

Această profeţie pesimistă are o putere extraordinară asupra gândirii oamenilor de pe stradă, în special a tinerilor. Nenumărate filme le sugerează aceleaşi idei, la fel ca şi piesele de teatru şi cărţile, alimentate de o echipă prestigioasă de autori, de la Kafka până la Orwell şi White, Marcuse şi Ellul, astfel încât teama de birocraţie le pătrunde până în adâncul fiinţei.

În Statele Unite fiecare „ştie” că aceşti birocraţi invizibili sunt cei care inventează numere de telefon cu multe cifre şi cartoteci însemnate cu recomandarea „A nu se îndoi, mototoli sau rupe”; ei sunt cei care dezumanizează în mod barbar studenţii şi care nu pot fi atacaţi la City Hali. Teama de a fi înghiţit de această bestie mecanizată îi împinge pe directori la orgii de autoexaminare, iar pe studenţi la paroxisme de proteste.

Ceea ce face ca subiectul să devină atât de preocupant este faptul că organizaţia reprezintă o parte inevitabilă din viaţa noastră, a tuturora. La fel ca şi legăturile sale cu lucrurile, locurile şi oamenii, legăturile organizaţionale ale omului sunt componente situaţionale de bază. Aşa cum fiecare fapt din viaţa unui om se petrece într-un loc geografic anume, tot astfel el se petrece şi într-un loc organizaţional, o aşezare specială în geografia invizibilă a organizaţiei umane.

Dacă vom lăsa de o parte clişeele curente de gândire şi vom analiza faptele, vom descoperi că birocraţia însăşi, despre care se spune că ne va zdrobi pe toţi sub greutatea ei, se zvârcoleşte în chinurile prefacerii.

Modurile de organizare pe care criticii le proiectează în chip necugetat în viitor sunt tocmai cele mai puţin apte a domina în condiţiile zilei de mâine. Căci asistăm în prezent nu la triumful, ci la prăbuşirea birocraţiei. Asistăm la naşterea unui nou sistem organizaţional, care va intra tot mai mult în conflict cu birocraţia şi în cele din urmă o va înlocui. Aceasta este organizaţia viitorului, pe care eu o numesc „ad-hocraţie”.

Pentru a se putea adapta la această organizare în stil nou, omul va întâmpina multe greutăţi. Dar, în loc să rămână prizonier într-o nişă fixă, în care personalitatea sa va fi anihilată, omul se va simţi eliberat, regăsindu-se străin într-o lume nouă cu forme libere, de organizaţii cinetice. În acest peisaj necunoscut, poziţia sa va fi în continuă schimbare, fluidă şi variată. Şi legăturile

sale organizaţionale, la fel ca şi legăturile sale cu lucrurile, locurile şi oamenii, se vor transforma într-un ritm din ce în ce mai frenetic.

Catolici, bisericuţe şi pauze de cafea înainte de a putea pătrunde înţelesul acestui termen ciudat, ad-hocraţie, trebuie să recunoaştem că nu toate organizaţiile sunt birocraţii. Există diverse feluri de a organiza oamenii. După cum a subliniat Max Weber, birocraţia a devenit modul dominant de organizare umană în Vest abia după apariţia industrialismului.

Nu e locul aci să facem o descriere amănunţită a tuturor caracteristicilor birocraţiei, trebuie însă să precizăm trei aspecte fundamentale. În primul rând, în acest sistem de organizare, individul ocupa întotdeauna un anume loc, strict delimitat, în diviziunea muncii. În al doilea rând, el se încadra într-o ierarhie verticală, un lanţ de comandă care mergea de la patron până la cel mai simplu muncitor. În al treilea rând, relaţiile sale organizaţionale, cum subliniază Weber, tindeau către permanenţă.

Prin urmare, fiecare individ ocupa un loc precis stabilit, o poziţie fixă într-un mediu mai mult sau mai puţin fix. Ştia exact unde se termină sectorul său şi unde începe celălalt; graniţele dintre organizaţii şi substructurile lor erau bine demarcate. Intrând într-o organizaţie, individul accepta o serie de obligaţii fixe în schimbul unor anumite recompense.

Aceste obligaţii şi recompense rămâneau aceleaşi de-a lungul unor perioade relativ lungi de timp. Individul intra astfel într-o reţea oarecum permanentă de relaţii nu numai cu alţi oameni (care, de asemenea, tindeau să rămână în tiparele lor un timp îndelungat), dar şi cu cadrul organizaţional, cu structura însăşi.

Unele dintre aceste structuri sunt mai durabile decât altele. Biserica catolică este un cadru de oţel care durează de 2.000 de ani, iar unele din substructurile sale interne au rămas uneori practic neschimbate timp de secole. Dimpotrivă, Partidul nazist din Germania, care a reuşit să înece Europa în sânge, a existat ca organizaţie oficială mai puţin de un sfert de secol.

Aşa cum organizaţiile rezistă un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, tot aşa se întâmplă şi cu relaţiile pe care le are individul cu o anume structură organizaţională. Astfel, legătura unui om cu un anume departament, divizie, partid politic, regiment, club sau alte asemenea unităţi are un început şi un sfârşit în timp. La fel se întâmplă şi în ceea ce priveşte organizaţiile informale din care face parte – bisericuţe, facţiuni, grupuri care iau cafeaua împreună în pauză şi altele. Legătura sa începe în momentul când acceptă obligaţiile de membru intrând într-o organizaţie sau fiind înregistrat în ea. Legătura sa se sfârşeşte în momentul când o părăseşte ori este demis sau când organizaţia

însăşi încetează de a mai exista.

Aceasta are loc, bineînţeles, atunci când o organizaţie se dizolvă în mod oficial ca urmare a faptului că membrii săi nu mai sunt interesaţi şi încetează de a o mai frecventa. Organizaţia poate însă „înceta de a mai fi” şi în alt sens. O organizaţie, la urma urmelor, nu e nimic altceva decât o colecţie de obiective, aşteptări şi obligaţii umane. Cu alte cuvinte, e o structură de roluri îndeplinite de oameni. Iar atunci când o reorganizare modifică în mod abrupt această structură, prin redefinirea sau redistribuirea rolurilor, se poate afirma că vechea organizaţie a murit şi că s-a născut alta, care-i ia locul. Aceasta e adevărat chiar dacă ea îşi păstrează vechea denumire şi are aceiaşi membri. Reaşezarea rolurilor creează o nouă structură, exact la fel cum rearanjarea pereţilor mobili ai unei construcţii o transformă într-o nouă structură.

Prin urmare, relaţia dintre o persoană şi o organizaţie e ruptă fie prin părăsirea acesteia, fie prin dizolvarea ei, fie prin transformarea ei datorită reorganizării. Dacă e vorba de reorganizare, individul rupe legăturile cu vechea structură familiară, care de fapt nu mai există, şi stabileşte o relaţie cu noua structură care o înlocuieşte.

În prezent devine tot mai evident că durata relaţiilor organizaţionale ale omului se micşorează şi că aceste relaţii se schimbă într-un ritm din ce în ce mai rapid. Vom vedea că numeroase forţe puternice, inclusiv acest fapt în aparenţă neînsemnat, condamnă birocraţia la pieire.

Răsturnarea organizaţională Era o vreme când un tablou al organizaţiei – cunoscut sub denumirea de „T/O” – prezenta un număr de pătrate frumos aranjate, fiecare din ele indicând un funcţionar şi subunităţile organizaţionale de care răspundea. Orice birocraţie, indiferent de mărime, fie că era o corporaţie, o universitate sau o agenţie guvernamentală, avea propriul său T/O, care oferea conducerii ei o hartă amănunţită a geografiei organizatorice. Odată trasată, această hartă devenea parte componentă a regulamentului de funcţionare a organizaţiei, rămânând în vigoare uneori timp de ani de zile. În prezent, liniile organizaţionale se schimbă uneori atât de des încât un tablou vechi de trei luni este adesea considerat ca un obiect istoric, ceva asemănător cu Sulurile de la Marea Moartă.

Organizaţiile îşi schimbă acum forma internă atât de frecvent – şi uneori atât de brusc – încât îţi taie respiraţia. Titulaturile se schimbă în fiecare săptămână. Posturile se transformă. Răspunderile se deplasează. Vaste structuri organizaţionale sunt dezmembrate, apoi îmbinate sub alte forme şi din nou aranjate. Se nasc peste noapte departamente şi secţii, care dispar tot atât de repede în cursul altei şi mereu altei reorganizări.

În parte, această frământare neîncetată s-a născut din valul de fuzionări şi „defuzionări” care s-au răspândit în industria din Statele Unite şi Europa de vest. În ultimii ani ai deceniului al 7-lea s-a produs un flux nemaipomenit de achiziţionări, am fost martorii creşterii unor conglomerate uriaşe şi a unor corporaţii-monştri de tot felul. În deceniul al 8-lea s-ar putea să asistăm la un val tot atât de furtunos de dezinvestituri, iar mai târziu de reachiziţii, societăţile căutând să se consolideze şi să digere noile achiziţii, iar apoi încercând să revândă componentele ce nu pot fi integrate. Între 1967 şi 1969, Questor Corporation (anterior Dunhill International) a cumpărat opt societăţi şi a vândut cinci. Nenumărate alte corporaţii au făcut experienţe similare. După cum arată consultantul managerial Alan J. Zakon, „se vor face şi desface încă multe alte combinaţii”. Dat fiind că piaţa consumatorului e mereu în mişcare şi schimbare, societăţile vor fi silite să-şi ajusteze mereu poziţiile pe piaţă.

Reorganizările interne sunt în mod aproape inevitabil o consecinţă a unor asemenea întrepătrunderi ale corporaţiilor, dar ele se pot naşte şi din numeroase alte cauze. Recent, în cursul unei perioade de trei ani, şaizeci şi şase din cele o sută de companii industriale principale din Statele Unite au anunţat în mod public răsturnări organizatorice importante. Aceasta era însă doar partea vizibilă a aisbergului, cum se spune.

Au loc mult mai multe reorganizări decât se ştie.

Majoritatea firmelor caută să evite publicitatea când îşi revizuiesc modul de organizare. În afară de aceasta se produc în permanenţă reorganizări mai mici, parţiale, la nivelul departamentului sau secţiei, sau chiar mai jos, considerate prea mici sau neimportante pentru a fi anunţate.

„Pe baza propriilor mele observaţii în calitate de consultant – spune D. R. Daniel, de la importanta firmă de *Consulting* pentru conducerea McKinsey & Co.

– pot spune că o restructurare cuprinzătoare la fiecare doi ani reprezintă probabil o estimaţie modestă a ritmului curent de schimbare organizaţională în rândul marilor corporaţii industriale. Firma noastră a elaborat anul trecut peste 200 de studii de organizare din însărcinarea unor clienţi-corporaţii din Statele Unite, dar problemele de organizare reprezintă o parte şi mai însemnată a activităţii noastre în afara Statelor Unite. ” De remarcat, adaugă el, că acest curent nu pare să se încetinească. S-ar putea spune că, dimpotrivă, (frecvenţa răsturnărilor organizaţionale este în creştere.

Pe de altă parte, aceste schimbări se repercutează cu putere în mai multe direcţii. Iată ce afirmă profesorul L. E. Greiner de la Şcoala Harvard de administraţie comercială: „Pe când în urmă cu numai câţiva ani schimbările

organizatorice se limitau la mici grupuri de lucru sau la câte un singur departament...

În prezent obiectivul îl constituie organizaţia în întregul ei, cu tendinţa de a include mai multe secţii şi nivele în acelaşi timp, până şi directorii din conducerea firmei”. El vorbeşte despre „încercări revoluţionare” de a transforma organizaţia „la toate nivelele de conducere”.

Dacă schema organizatorică, pe vremuri fixă, nu rămâne stabilă în industrie, cu atât mai puţin se întâmplă asta în marile agenţii guvernamentale. Nu există aproape nici un departament mai important sau minister în guvernele naţiunilor tehnologice care să nu fi trecut prin mai multe transformări organizaţionale în cursul ultimilor ani. În intervalul de patruzeci de ani dintre 1913 şi 1953, în Statele Unite, în ciuda depresiunii economice, a războiului şi a altor frământări sociale, nu a fost înfiinţat în cadrul guvernului nici un departament nou de nivel ministerial, în 1953 însă Congresul a creat Departamentul Sănătăţii, Educaţiei şi Bunăstării Sociale. În 1965 s-a format Departamentul Construcţiei de Locuinţe şi al Dezvoltării Urbane. În 1967 s-a înfiinţat Departamentul Transporturilor (concentrând astfel activităţile răspândite până atunci în treizeci de agenţii diferite), şi cam în acelaşi timp preşedintele a cerut să fie contopite departamentele Muncii şi Comerţului.

Acestea fac parte din modificările de structură administrative cele mai vizibile, dar cutremure organizatorice similare se resimt în toate agenţiile din subordinea lor. Reorganizarea internă a devenit un fel de lozincă la Washington. În 1965, când John Gardner a fost numit ministru la Departamentul Sănătăţii, Educaţiei şi Bunăstării Sociale, a avut loc o reorganizare care a răscolit departamentul de sus până jos. Agenţiile, birourile şi oficiile au fost restructurate într-un ritm care i-a adus pe funcţionarii mai vechi într-o stare de epuizare mintală. (în perioada culminantă a acestei răsturnări, una din funcţionare, o prietenă de a mea, obişnuia să lase în fiecare dimineaţă, când pleca la lucru, o notă pentru soţul ei – cu numărul ei de telefon pentru ziua respectivă.

Schimbările erau atât de dese încât ea nu ajungea să păstreze un număr de telefon atât cit să aibă timp să-l înregistreze în lista de telefoane a departamentului.) Succesorii d-lui Gardner au continuat să meş terească la organizare, iar în 1969 Robert Finch, după ce a funcţionat unsprezece luni, a cerut să se procedeze la o nouă reorganizare, deoarece între timp îşi dăduse seama că practic departamentul nu era viabil în forma în care se găsea.

În *Autoreînnoire,* o lucrare scrisă înainte de intrarea sa în guvern şi care a exercitat o mare influenţă, Gardner afirma: „Administratorul cu o viziune

largă... reorganizează pentru a dărâma structurile organizatorice osificate. El mută personalul... redefineşte posturile pentru a le smulge din categoriile rigide în care sunt fixate”. În altă parte, Gardner se referă la „crize de organizare” în guvern şi afirmă că atât în sectorul public cit şi în cel particular „majoritatea organismelor au o structură stabilită în vederea rezolvării unor probleme ce nu mai există în prezent”. El defineşte „autoreînnoirea” ca un sistem de organizare care îşi schimbă în permanenţă structura corespunzător cerinţelor, care se schimbă întruna.

Mesajul lui Gardner înseamnă o chemare la revoluţie permanentă în viaţa organizaţională, şi din ce în ce mai mulţi directori cu concepţii moderne sunt de părere că într-o lume în care schimbarea devine tot mai rapidă reorganizarea este şi trebuie să fie un proces continuu, şi nicidecum o măsură traumatizantă, care se aplică odată pentru totdeauna. Această concepţie se răspândeşte şi în afara corporaţiilor şi a agenţiilor guvernamentale. Astfel, „New York Times”, în aceeaşi zi în care informa despre unele fuziuni în discuţie în industria materialelor plastice, a hârtiei, a placajelor, scria despre o mare reorganizare administrativă la radio B. B. C., despre o renovare fundamentală a structurii Universităţii Columbia şi chiar despre o reorganizare completă a celei mai conservatoare dintre instituţii, Muzeul metropolitan de artă din New York. Ceea ce rezultă din toate aceste activităţi nu este o tendinţă întâmplătoare, ci o mişcare istorică. Reorganizarea – autoreînnoirea, cum o numeşte Gardner – este o reacţie necesară, inevitabilă la accelerarea schimbării.

Pentru salariatul acestor organizaţii, schimbarea creează un climat cu totul nou şi o nouă serie deprobleme. Modificarea schemelor organizaţionale înseamnă că relaţia individului cu fiecare structură în parte (inclusiv obligaţiile şi recompensele) este trunchiată, scurtată în timp. După fiecare schimbare el trebuie să se reorienteze. În prezent individul mediu este foarte des transferat, deplasat dintr-o substructură în alta. Chiar dacă rămâne însă în cadrul aceluiaşi departament, adesea constată că departamentul însuşi a fost mutat pe tabloul de organizare, în permanentă schimbare, astfel încât poziţia sa în labirintul general nu mai e aceeaşi.

Rezultatul este că relaţiile organizaţionale ale omului de astăzi tind să se schimbe într-un ritm nemaicunoscut şi că durata lor medie este mai puţin stabilă, mai provizorie decât a fost vreodată.

Noua ad-hocraţie Ritmul înalt al circulaţiei se manifestă în mod pregnant în expansiunea rapidă a ceea ce cadrele numesc „echipe de proiect” sau „grupe operative”. E vorba de echipe formate în vederea rezolvării unor probleme specifice pe termen scurt. Apoi, la fel ca terenurile de joc mobile,

sunt desfiinţate, iar participanţii sunt redistribuiţi. Uneori asemenea echipe sunt alcătuite numai pentru câteva zile. Alteori sunt menite să dureze câţiva ani. Spre deosebire însă de departamentele sau secţiile funcţionale ale organizaţiei tradiţionale birocratice, care sunt presupuse a fi permanente, echipele de proiect sau operative sunt temporare prin însăşi natura lor.

În momentul când Lockheed Aircraft Corporation a obţinut un contract foarte disputat pentru construirea a cincizeci şi opt de avioane militare gigant de transport C-5A, a creat o organizaţie complet nouă de 11000 de oameni în acest scop. Pentru a realiza această afacere de multe miliarde de dolari, Lockheed trebuie să coordoneze nu numai munca propriilor săi salariaţi, dar şi activitatea a sute de firme subcontractante. În total 6.000 de firme sunt angajate în producţia celor peste 120000 de piese necesare pentru fiecare din aceste uriaşe avioane. Organizaţia proiectului Lockheed, creată în acest scop, are propria sa conducere şi propria sa structură internă complexă.

Primul C-5A a ieşit din uzină, exact conform planului, în martie 1969, la douăzeci şi nouă de luni după semnarea contractului. Ultimul dintre cele cincizeci şi opt de avioane de transport urma să fie livrat după doi ani. Ceea ce înseamnă că întreaga organizaţie impunătoare, creată în acest scop, are o durată de viaţă planificată de cinci ani. Cu alte cuvinte a fost creată o organizaţie „bună de folosit şi de aruncat” – echivalentul organizaţional al rochiilor de hârtie sau al prosoapelar de hârtie, care se folosesc o dată şi se aruncă.

Echipele de proiect sunt foarte răspândite în industriile aerospaţiale. Un mare industriaş, vrând să obţină un contract important de la N. A. S. A., a adunat o echipă de circa o sută de oameni, împrumutaţi de la diverse secţii ale întreprinderii. Echipa a lucrat aproape un an şi jumătate, pentru a aduna date şi a analiza problema, cu mult înainte ca guvernul să fi cerut în mod oficial oferte. Când a venit momentul de a se pregăti o ofertă oficială – o „propunere”, cum se spune în industrie –, „echipa de anteproiect” a fost dizolvată, iar membrii ei au fost trimişi înapoi la secţiile de unde veniseră. S-a creat o nouă echipă, care a întocmit oferta propriu-zisă.

Echipele pentru întocmirea propunerilor adesea lucrează împreună timp de câteva săptămâni. După ce propunerea este înaintată însă, echipa de propunere e dizolvată. Dacă se obţine contractul, se stabilesc succesiv noi echipe pentru elaborarea şi, în cele din urmă, pentru producţia mărfurilor necesare. O parte dintre oameni vor merge poate mai departe împreună cu proiectul, făcând parte din fiecare echipă succesivă.

De remarcat însă că, în general, oamenii sunt folosiţi numai într-un singur

stadiu sau în câteva stadii ale proiectului.

Deşi această formă de organizare este răspândită în cadrul societăţilor aerospaţiale, ea este din ce în ce mai mult folosită şi în industriile mai tradiţionale,şi anume atunci când sarcina trasată nu se încadrează in programul obişnuit, ci e vorba de o misiune singulară.

„Au trecut abia câţiva ani – scria „Business Week” – şi directorul de proiect a devenit ceva obişnuit”. Mai mult, conducerea echipelor de proiect în sine a fost recunoscută ca o artă specializată de conducere şi există un grup restrâns, dar în creştere, de directori, atât în Statele Unite cât şi în Europa, care trec de la proiect la proiect, de la societate la societate, şi nu se fixează într-o slujbă regulată sau în operaţii pe termen lung. Au început să apară cărţi despre echipele de proiect sau operative. Iar Comandamentul sistemelor de aviaţie al Statelor Unite din Dayton, Ohio, a înfiinţat o şcoală pentru pregătirea directorilor de proiecte.

Echipe operative şi alte grupuri ad-hoc proliferează acum în toate birocraţiile administrative şi de afaceri, atât în Statele Unite cât şi în alte ţări. Grupuri provizorii, ai căror membri se adună pentru a rezolva o problemă anume şi apoi se despart, sunt caracteristice mai ales în domeniul ştiinţei şi contribuie la crearea caracterului cinetic al comunităţii ştiinţifice.

Membrii săi se află permanent în mişcare din punct de vedere organizaţional, dacă nu şi geografic.

George Kozmetsky, cofondator al Companiei „Teledyne”, actualmente decanul şcolii de comerţ de la Universitatea din Texas, face o distincţie între organizaţii de „rutină” şi de „nonrutină”. Cele din urmă se ocupă în general de probleme unice în felul lor.

El citează statistici pentru a demonstra că sectorul de nonrutină, în care include administraţia federală şi numeroase întreprinderi cu tehnologie înaintată, creşte atât de repede încât până în anul 2001 va ajunge să folosească 65% din totalul forţei de muncă din Statele Unite. Organizaţiile din acest sector sunt însă tocmai cele ce se bazează, în mare măsură, pe echipe provizorii şi operative.

Evident că ideea de a aduna un grup care să lucreze la soluţionarea unei anumite probleme şi dea-l desfiinţa apoi nu are nimic nou în ea. Nou este faptul că organizaţiile sunt nevoite să recurgă atât de des la asemenea alcătuiri temporare. Structurile aparent permanente ale multor organizaţii mari au fost năpădite de asemenea celule provizorii, adeseori *din cauză* că se împotrivesc schimbărilor.

La prima vedere s-ar putea crede că apariţia organizaţiei temporare nu

are prea mare importanţă. Totuşi acest mod de a opera face ravagii în concepţia tradiţională a organizaţiei eonstând din structuri mai mult sau mai puţin permanente. Organizaţiile de folosit şi de aruncat, echipele sau comitetele ad-hoc nu înlocuiesc întotdeauna structurile funcţionale permanente, dar le transformă în aşa măsură încât devin de nerecunoscut, golindu-le de oameni şi de putere.

Deşi în prezent continuă să existe subdiviziuni funcţionate, din sânul lor răsar tot mai multe echipe de proiect, echipe operative şi alte structuri organizaţionale similare, care apoi dispar. Iar oamenii, în loc să rămână pe locuri fixe în organizarea funcţională, trec de la o sarcină la alta în mare viteză. Adesea ei îşi menţin „baza funcţională”, dar sunt detaşaţi în repetate rânduri pentru a servi ca membri temporari în echipă.

Vom vedea în curând cum acest proces, repetat de mai multe ori, modifică ataşamentul oamenilor respectivi, zdruncină autoritatea şi accelerează ritmul în care indivizii sunt siliţi să se adapteze schimbărilor organizaţionale. Pentru moment însă, ceea ce am vrea să subliniem este că organizaţia ad-hoc este un rezultat direct al accelerării schimbărilor în societate în general.

Cât timp societatea e relativ stabilă şi neschimbătoare, problemele ce se ridică în faţa oamenilor sunt cele obişnuite, previzibile. Într-un asemenea mediu, organizaţiile pot fi relativ permanente. Atunci însă când schimbarea se accelerează şi apar tot mai multe probleme noi, formele tradiţionale de organizare se dovedesc necorespunzătoare faţă de noile condiţii, nu le mai pot face faţă. În consecinţă, spune dr. Do naid A. Schon, preşedintele Organizaţiei pentru inovaţii sociale şi tehnice, trebuie să creăm „organizaţii care să se autodistrugă... o mulţime de unităţi autonome, semiataşate, care pot fi lichidate, distruse, vândute eventual după ce nu mai e nevoie de ele”.

Structurile funcţionale tradiţionale, create pentru a face faţă unor condiţii previzibile, cunoscute, se dovedesc incapabile de a face faţă cu adevărat la schimbările radicale ce se produc în mediul înconjurător. Astfel se creează structuri cu rol temporar, în timp ce întreaga organizaţie luptă să se menţină şi să progreseze. Procesul e analog cu tendinţa către modularism şi arhitectură. Mai înainte am definit modularismul ca o modalitate de prelungire a durabilităţii întregii structuri prin scurtarea duratei de viaţă a componentelor sale. Aceasta se aplică şi organizaţiei şi constituie explicaţia pentru răspândirea componentelor organizaţionale de scurtă durată care se folosesc şi se aruncă.

Pe măsură ce acceleraţia continuă, reproiectarea organizaţională devine o funcţie permanentă. După cum arată consultantul de management Bernard

Muller-Thym, noua tehnologie, combinată cu tehnica înaintată de conducere, creează o situaţie cu totul nouă.

„Avem acum la dispoziţie – spune el – un fel de capacitate productivă alimentată cu inteligenţă, cu informaţie, astfel încât în forma ei cea mai bună este absolut flexibilă; fabrica ar putea fi reorganizată la nevoie din oră în oră”. Şi ceea ce se afirmă despre o fabrică se adevereşte tot mai mult despre organizaţie în ansamblul ei.

Cu alte cuvinte, este de prevăzut că geografia organizaţională a societăţii supraindustriale va deveni tot mai cinetică, mai schimbătoare şi mai fluctuantă.

Cu cât mai repede se schimbă mediul înconjurător, cu atât e mai scurtă durata de viaţă a formelor organizaţionale. La fel ca şi pentru structurile arhitecturale, înaintăm în ceea ce priveşte structurile administrative de la forme de durată îndelungată la forme temporare, de la permanenţă la tranzienţă. De la birocraţie înaintăm spre ad-hocraţie.

În acest fel, tendinţa de accelerare se răsfrângeasupra organizării. Permanenta, una dintre caracteristicile fundamentale ale birocraţiei, este subminată, şi ni se impune o concluzie implacabilă: legăturile omului cu geografia invizibilă a organizaţiei se modifică din ce în ce mai rapid, la fel ca şi relaţiile sale cu lucrurile, locurile şi cu fiinţele umane ce populează aceste structuri organizaţionale, în veşnică schimbare. După cum noii nomazi migrează din loc în loc, tot astfel şi omul migrează tot mai mult de la o structură organizaţională la altă structură organizaţională.

Prăbuşirea ierarhiei

Se mai întâmplă şi altceva: o mutaţie revoluţionară în relaţiile de putere. Nu numai că marile organizaţii sunt nevoite să-şi transforme structura internă şi să creeze unităţi temporare, dar totodată lor le vine tot mai greu să menţină ierarhiile tradiţionale.

Este un fapt evident că ierarhiile birocratice, care îi despart pe cei ce „iau hotărârile” de cei care trebuie să le execute, sunt pe cale de **a** fi modificate, ocolite sau desfiinţate.

Acest proces se poate observa în industrie, unde, după cum spune profesorul William H. Read de la Şcoala superioară comercială a Universităţii McGill, „presiuni irezistibile” dau peste cap ierarhiile stabilite.

„Problemele importante, cruciale, centrale ale organizaţiilor constau – declară el – în deplasarea tot mai accentuată de la circuitele de «sus în jos» şi de «jos în sus» la circuitele «laterale»„. O asemenea deplasare însă implică o

revoluţie virtuală în structura organizaţională – şi în relaţiile umane.

Căci oamenii care comunică... „lateral” – adică cu alţi oameni, la aproximativ acelaşi nivel de organizare – se comportă altfel, acţionează sub presiuni cu totul diferite decât cei ce trebuie să comunice pe verticala ierarhiei în sus şi în jos.

Ca exemplificare să vedem cum operează într-un cadru tipic de muncă ierarhia birocratică tradiţională, în tinereţea mea am lucrat timp de doi ani ca ajutor de mecanic într-o turnătorie. Acolo, în caverna mare şi întunecoasă a clădirii, mii de oameni munceau la turnatul de arbori cotiţi. Atmosfera amintea de Infernul lui Dante – feţele noastre erau mânjite cu fum şi funingine, podeaua era plină de murdărie, iar mirosul pătrunzător şi greu de sulf şi de nisip ars ne înăbuşea şi ne usca nările. Deasupra noastră un conveier transporta piese proaspăt turnate cu metalul incandescent şi împrăştia nisip fierbinte peste capetele oamenilor. Metalul ce curgea din cuptor scapără scântei, cuptoarele scoteau flăcări galbene, şi peste toate acestea domnea un vacarm înnebunitor: oamenii strigau, lanţurile zornăiau, malaxoarele ciocăneau, aerul comprimat şuiera.

Pentru un străin, scena părea haotică. Cei dinăuntru însă ştiau că totul era foarte bine organizat.

Domnea o ordine birocratică. Oamenii făceau iar şi iar aceeaşi operaţie. Fiecare situaţie avea regulile ei stabilite. Şi fiecare om ştia exact care era locul său în ierarhia verticală, începând de la miezuitorul cel mai prost plătit şi până la invizibilii „ăia” care ocupau birourile conducerii din altă clădire.

În hardughia imensă unde lucram, întotdeauna se întâmpla câte ceva. Se ardea un rulment, se rupea o curea sau se strica un angrenaj. De câte ori survenea un asemenea accident într-o secţie, munca se oprea cu un scrâşnet şi începeau să zboare mesaje şi ordine frenetice în susul şi în josul ierarhiei. Muncitorul care se afla cel mai aproape de locul întreruperii îl anunţa pe maistrul său. Acesta, la rândul său, îi comunica şefului de producţie. Şeful de producţie îi trimitea vorbă şefului de întreţinere. Şeful de întreţinere trimitea o echipă care să remedieze defecţiunea.

În acest sistem, informaţia trece de la muncitor „în sus”, prin intermediul maistrului, la şeful de producţie. Şeful de producţie o trece „lateral” unui om ce ocupă un pătrăţel aproximativ la acelaşi nivel în ierarhie (şeful de întreţinere), care, la rândul său, o trece „în jos”, mecanicilor, care în cele din urmă pun lucrurile la punct. Înainte de începerea reparaţiilor, infor maţia trebuie să parcurgă astfel, în total, patru trepte în sus şi în jos pe scara verticală plus un pas lateral.

Un asemenea sistem se întemeiază pe premisa că oamenii murdari şi asudaţi din turnătorie nu pot lua hotărâri corespunzătoare. Numai cei ce se află pe treptele superioare ale ierarhiei pot avea o judecată limpede. Funcţionarii din vârf iau hotărârile; oamenii de jos le execută. Un grup reprezintă creierul organizaţiei; celălalt grup, braţele.

Această întocmire tipic birocratică este ideală pentru rezolvarea în ritm moderat a unor probleme de rutină. Când lucrurile se accelerează însă sau când problemele încetează de a mai fi probleme de rutină, se produce adesea un haos. Şi e lesne de înţeles de ce.

În primul rând, accelerarea ritmului vieţii (şi în special grăbirea producţiei determinată de automatizare) înseamnă că fiecare minut de „timp mort" costă mult mai mult decât a costat vreodată, socotind în produse pierdute. Intârzierea devine din ce în ce mai scumpă. Informaţiile trebuie să circule cât mai repede. În acelaşi timp, schimbările rapide, făcând să crească numărul problemelor noi, neprevăzute, fac să crească şi volumul de informaţii necesare.

E nevoie de mai multe informaţii pentru a putea face faţă unei probleme noi decât pentru o problemă pe care am mai rezolvat-o de zece sau de o sută de ori. Această cerinţă combinată de *mai multă* informaţie cu *mai mare* rapiditate subminează în prezent marile ierarhii verticale atât de caracteristice pentru birocraţie.

S-ar fi putut obţine în turnătorie o grăbire considerabilă a remedierii dacă s-ar fi permis pur şi simplu muncitorului să raporteze defecţiunea direct şefului de întreţinere sau chiar echipei de întreţinere, în loc să transmită informaţia prin maistru şefului de producţie. Cel puţin una, dacă nu chiar două trepte ar fi putut fi suprimate astfel din procesul de comunicare cu patru trepte – o economisire de timp de 25 până la 50%. De subliniat că treptele care ar fi putut fi suprimate erau cele în sus şi în jos, adică cele verticale.

Astăzi managerii sunt preocupaţi neîncetat de găsirea unor asemenea posibilităţi de eliminare a treptelor pentru a putea ţine pasul cu schimbările care au loc. Se folosesc tot mai mult scurtături ce ocolesc ierarhia în mii de fabrici, birouri, laboratoare şi chiar în armată. Rezultatul final al acestor mici schimbări este o deplasare masivă de la sistemele de comunicaţie verticală la cele de comunicaţie laterală.

Obiectivul urmărit este o comunicaţie mai rapidă.

Acest proces nivelator reprezintă însă o lovitură grea pentru sacrosancta ierarhie de pe vremuri şi destramă cu brutalitate analogia cu „creierul şi braţul".

Căci, pe măsură ce lanţul vertical de comandă este tot mai mult ocolit, se

observă că „braţele” iau şi ele hotărâri. Atunci când muncitorul ocoleşte maistrul şi şeful de producţie, chemând direct echipa de reparaţii, el ia o hotărire care în trecut era rezervată „celor de sus”.

Această deteriorare semnificativă a ierarhiei, care are loc pe tăcute, atât în birourile direcţiei cât şi la nivelul de bază al întreprinderii, se intensifică prin intrarea în scenă a hoardelor de experţi – specializaţi în domenii esenţiale, dar atât de înguste încât oamenilor din vârf le vine adeseori greu să-i înţeleagă. Or, managerii sunt siliţi să se bizuie într-o măsură tot mai mare pe avizul acestor experţi. Fizicieni, programatori de computere, proiectanţi de sisteme, cercetători de operaţiuni, specialişti în mecanică – acestor oameni le revine acum rolul de a lua deciziile. Până nu de mult, directorii îi consultau numai, rezervându-şi dreptul de a lua decizii pe linie de conducere.

În prezent directorii sunt pe cale de a-şi pierde monopolul asupra luării de decizii.

Tot mai des se întâmplă, spune profesorul Read de la McGill, „ca specialiştii să nu se încadreze într-un sistem de lanţ-de-comandă” şi „să nu poată aştepta până ce avizul lor va fi aprobat la un nivel mai înalt”. Deoarece nu mai e timp ca hotărârile să-şi urmeze în tihnă drumul în sus şi în jos pe scara ierarhiei, „consilierii” încetează de a mai face numai recomandări şi încep să ia ei înşişi decizii. Aceste aspecte, după cum afirmă profesorul Read, „demonstrează o schimbare uimitoare în felul de a gândi, de a acţiona şi de a lua decizii în cadrul organizaţiei”. E foarte posibil, declară el, ca „singura cale cu adevărat eficientă pentru a evita sau a face faţă problemelor de coordonare şi comunicare în tehnologia noastră schimbătoare să constea într-un nou mod de organizare a oamenilor şi sarcinilor, o organizare care va rupe definitiv cu tradiţia birocratică.” Va mai dura încă mult timp până ce ultima ierarhie birocratică va fi dispărut. Căci birocraţiile sunt foarte potrivite pentru sarcini ce necesită mase de oameni cu o pregătire medio pentru a executa operaţiuni de rutină, şi, fără îndoială, unele dintre aceste operaţiuni vor continua să fie executate de oameni şi în viitor. Dar tocmai asemenea sarcini pot fi îndeplinite mult mai bine de computere şi de echipamente de automatizare decât de oameni. E cert că în societatea supraindustrială multe din aceste sarcini vor fi executate de către mari sisteme de maşini cu autoreglare, eliminându-se necesitatea unei organizaţii birocratice. Departe de a întări impactul birocraţiei asupra civilizaţiei, automatizarea duce la eliminarea lui.

Pe măsură ce maşinile preiau sarcinile de rutină, iar procesul de accelerare face să crească volumul de noutăţi din mediul înconjurător, o parte tot mai mare din energia societăţii (şi a organizaţiilor ei) trebuie să se îndrepte

către soluţionarea problemelor de nonrutină. Aceasta necesită un grad de imaginaţie şi de creativitate pe care birocraţia, cu organizarea ei de om-în-cutiuţă, cu structurile ei permanente şi ierarhiile ei, nu este în măsură să le ofere. Astfel nu e de mirare că acolo unde organizaţiile sunt prinse în curentul schimbărilor tehnologice sau sociale acolo unde cercetarea şi dezvoltarea prezintă importanţă, acolo unde omul trebuie să facă faţă unor probleme ce apar pentru prima oară, declinul formelor birocratice este tot mai pronunţat. În aceste organizaţii deschizătoare de drumuri se naşte un nou sistem de relaţii umane, Pentru a supravieţui, organizaţiile trebuie să lepede practicile birocratice, care le imobilizează, care le fac mai puţin sensibile faţă de schimbare şi mai puţin capabile de a reacţiona rapid.

După cum afirmă Joseph A. Raffaele, profesor de economie la Institutul de tehnologie Drexel, rezultatul va fi „o societate activă de membri egali pe plan tehnic”, în care „linia de demarcaţie între conducător şi condus se estompează. ” Omul supraindustrial, în loc să ocupe un pătrăţel permanent şi bine precizat, unde să execute sarcini simple, de rutină, pe baza ordinelor primite de sus, consideră că trebuie să-şi asume răspunderea de a lua hotărâri, şi aceasta în cadrul unei organizaţii cu structură în continuă schimbare, bazată pe relaţii umane foarte tranziente. Orice s-ar spune, aceasta nu mai este vechea şi cunoscuta birocraţie weberiană, împotriva căreia numeroşi romancieri şi critici sociali îşi mai aruncă, cu întârziere, săgeţile ruginite.

Dincolo de birocraţie

Dacă Max Weber e primul care a definit birocraţia şi i-a prezis triumful, Warren Bennis e cel care va rămâne în manualele de sociologie ca omul care a prezis primul, în mod convingător, moartea ei, schiţând totodată conturul organizaţiilor ce apar pentru a-i lua locul. Tocmai în momentul când protestele împotriva birocraţiei ajunseseră la punctul culminant în universităţile americane şi în alte locuri, Bennis, psiholog social şi profesor de ştiinţă a conducerii întreprinderilor industriale, a prezis pur şi simplu că „în următorii douăzeci şi cinci până la cincizeci de ani” vom asista cu toţii la „sfârşitul birocraţiei”. El insista chiar să începem să privim „dincolo de birocraţie.”

Bennis susţinea că, „deşi numeroşi adepţi ai «bunelor relaţii umane» au atacat birocraţia din raţiuni umaniste şi în numele valorilor creştine, se pare totuşi că birocraţia se va prăbuşi din cauza incapacităţii sale de a se adapta la schimbările rapide... Birocraţia – spunea el – prosperă într-un mediu foarte competitiv, nediferenţiat şi stabil, aşa cum era climatul tinereţii ei, în timpul

revoluţiei industriale.

O structură primordială de autorităţi, cu puterea concentrată în mâinile unui număr mic de persoane a fost şi este un sistem social cât se poate de potrivit pentru îndeplinirea unor sarcini de rutină. Mediul înconjurător însă s-a schimbat tocmai în direcţiile care fac existenţa acestui mecanism foarte problematică. Stabilitatea a dispărut”.

Fiecare epocă dă naştere unei forme de organizare potrivite cu ritmul său. În cursul lungii perioade a civilizaţiei agricole, societăţile erau caracterizate printr-o tranzienţă joasă. Întârzierile în comunicaţii şi transporturi încetineau ritmul în care circulau informaţiile. Ritmul vieţii individuale era relativ lent.

Arareori se aflau organizaţiile în situaţia de a lua ceea ce am numi noi decizii foarte rapide.

Era industrialismului a introdus atât în viaţa indivizilor cât şi în viaţa organizaţiilor un ritm accelerat.

Tocmai din această cauză au devenit necesare formele organizaţionale birocratice. Deşi nouă ni se par greoaie şi ineficiente, ele erau, în general, în stare să ia decizii mai bune şi mai rapide decât organizaţiile dezlânate care le-au precedat. Având toate regulile codificate şi o colecţie de principii fixe, care stabileau cum trebuie să se procedeze in privinţa diverselor probleme de muncă, curentul hotărârilor putea fi accelerat pentru a putea ţine pasul cu ritmul mai rapid de viaţă determinat de industrialism.

Weber era destul de perspicace ca să-şi dea seama de acest fapt: „Creşterea nemaipomenită a vitezei cu care circulă declaraţiile publice, precum şi informaţiile economice şi politice exercită o presiune constantă şi puternică asupra ritmului în care au loc reacţiile administrative... ” Greşea însă când afirma că „timpul optim al unor asemenea reacţii poate fi atins în mod normal numai de o organizaţie strict birocratică”. Căci în prezent a devenit evident că acceleraţia schimbării a atins un ritm atât de rapid încât nici birocraţia nu mai poate ţine pasul. Informaţiile se răspândesc în societate atât de repede, întehnologie se produc schimbări radicale în mod atât de brusc încât viitorul trebuie să scoată la iveală forme noi de organizare, în stare să reacţioneze pe loc la toate aceste schimbări.

Care vor fi deci caracteristicile organizaţiilor din societatea supraindustrială? „Cuvântul-cheie – spune Bennis – va fi «temporar»; vor exista *sisteme temporare,* capabile de adaptare şi în permanentă schimbare”. Problemele vor fi rezolvate de echipe operative, compuse din „persoane care, practic, nu se cunosc şi au diverse calificări profesionale”.

În acest sistem, directorii şi managerii vor funcţiona în calitate de coordonatori între diferitele echipe de muncă tranziente. Ei vor avea capacitatea de a înţelege jargonul diferitelor grupuri de specialişti şi vor asigura comunicaţiile dintre grupuri, traducând şi interpretând limbajul unui grup în limbajul altui grup. După cum arată Bennis, în acest sistem oamenii „se vor diferenţia nu vertical, după rang şi rol, ci în mod flexibil şi funcţional, după capacitate şi pregătire profesională”.

Din cauza ritmului înalt de deplasare într-un sens şi într-altul, de la o echipă tranzientă la alta, continuă el, „sentimentul de angajare faţă de echipa de lucru... se va reduce... În timp ce capacitatea de interacţiune va deveni mai importantă, datorită cerinţelor crescânde de colaborare în vederea îndeplinirii unor sarcini complexe, se va produce de fapt o reducere a coeziunii de grup... Oamenii vor trebui să se obişnuiască cu stabilirea unor relaţii rapide şi intense de muncă, respectiv cu lipsa unor relaţii de muncă mai durabile”.

Iată deci cum va arăta viitoarea ad-hocraţie, organizaţia cinetică a viitorului, în permanentă mişcare, alimentată cu informaţii, plină de celule tranziente şi de indivizi extrem de mobili. Din această schiţă se pot deduce, de asemenea, unele dintre caracteristicile fiinţelor umane care vor popula aceste noi organizaţii şi care, într-o oarecare măsură, se găsesc deja în prototipurile organizaţiilor de astăzi. Ceea ce se naşte prezintă un contrast dramatic faţă de stereotipul omului organizaţional. Căci în aceeaşi măsură în care accelerarea schimbărilor şi extinderea noului în mediul înconjurător pretind o nouă formă de organizare, ele necesită şi un nou tip de om.

Trei dintre principalele caracteristici ale birocraţiei erau, după cum am văzut, permanenţa, ierarhia şi diviziunea muncii. Aceste caracteristici modelau fiinţele umane din care se compunea personalul organizaţiilor.

Permanenţa – ideea că legătura dintre om şi organizaţie va dura în timp – dădea naştere unei atitudini de angajare faţă de organizaţie. Cu cât stătea mai mult în acelaşi cadru, cu atât omul îşi considera trecutul ca o investiţie în organizaţie, cu atât mai mult socotea că viitorul său personal depinde de viitorul organizaţiei. Din durabilitate se năştea loialitatea. În organizaţiile de muncă, această tendinţă naturală se afla mult întărită de faptul că omul era conştient că ruperea legăturilor cu organizaţia adeseori însemna pierderea mijloacelor de supravieţuire economică. Într-o lume bântuită de sărăcie pentru cei mulţi, slujba era un lucru preţios. Birocratul era deci imobil, străduindu-se din toate puterile să-şi asigure securitatea economică. Pentru a-şi păstra slujba era dispus să-şi subordoneze interesele şi convingerile proprii celor ale organizaţiei.

Ierarhii învestite cu putere, din care se revărsa autoritate, mânuiau biciul cu care individul era pus la respect. Ştiind că relaţia sa cu organizaţia avea să fie relativ permanentă (sau nădăjduind, cel puţin, că va fi), omul organizaţional căuta să corespundă cât mai -bine la locul său de muncă. Recompensele şi pedepsele îi veneau individului de sus pe cale ierarhică, astfel încât acesta, obişnuindu-se să privească mereu în sus, spre următoarea treaptă ierarhică, era condiţionat pentru subordonare. Aşa se prezenta omul organizaţional: şters, fără convingeri personale (sau fără a avea curajul de a le manifesta). Era bine să fii conformist.

În sfârşit, omul organizaţional trebuia să-şi cunoască locul în schema organizaţiei; el ocupa un pătrăţel bine definit, executa operaţiuni care erau, de asemenea, bine definite de către regulile organiza ţiei şi era judecat după precizia pe care o punea în respectarea regulamentului. Confruntat cu probleme oarecum de rutină, i se cerea să găsească rezolvări de rutină. Neortodoxia, creativitatea, îndrăzneala erau condamnate, căci puneau în pericol posibilitatea organizaţiei de a prevedea acţiunile părţilor sale componente, previzibilitatea pe care ea le-o cerea.

Ad-hocraţiile embrionare de astăzi necesită o combinaţie de caracteristici umane cu totul diferite. În locul permanenţei există tranzienţă – o înaltă mobilitate între organizaţii, reorganizări fără sfârşit înăuntrul lor şi o permanentă naştere şi dispariţie de grupuri temporare de lucru. Nu e de mirare că în acelaşi timp se constată un declin al „loialităţii” demodate faţă de organizaţie şi de substructurile ei.

Vorbind despre tinerii directori din industria americană de astăzi, Walter Guzzardi junior declara: „Convenţiile dintre omul modern şi organizaţia modernă nu sunt ca legile mezilor şi perşilor. Ele nu sunt făcute să dureze veşnic... Omul îşi revizuieşte periodic propria sa atitudine faţă de organizaţie şi judecă cu un ochi sever atitudinea acesteia faţă de el.

Dacă rezultatul nu-l satisface, încearcă să-şi îmbunătăţească situaţia. Dacă nu reuşeşte, pleacă”. Iată ce spune George Peck, care se ocupă cu recrutarea de directori: „E uimitor cât de mulţi directori principali au gata pregătit în sertar curriculum vitae”.

S-ar spune că vechiul ataşament al omului faţă de organizaţie s-a evaporat. În schimb se observă creşterea ataşamentului faţă de profesiune. În toate tehnosocietăţile creşte neîncetat numărul specialiştilor, al tehnicienilor şi al experţilor în toate domeniile.

În Statele Unite, numai între 1950 şi 1969, numărul lor a crescut la mai mult de dublu, şi această categorie continuă să se dezvolte mai mult decât

oricare alt grup profesional. În loc să activeze ca profesionişti individuali, pe cont propriu, milioane de ingineri, oameni de ştiinţă, psihologi, contabili şi alţi profesionişti au intrat în rândurile organizaţiei. Ca urmare s-a produs o răsturnare dialectică. Veblen a scris despre industrializarea profesionistului. În prezent se poate constata profesionalizarea industriei,Iată de ce John Gardner spune: „Specialistul e ataşat de profesiunea sa, şi nu de organizaţia care îl adăposteşte la un moment dat. Comparaţi, de exemplu, pe chimistul sau inginerul electronist dintr-o fabrică cu directorii nespecialişti. Oamenii pe care chimistul îi consideră colegii săi nu sunt cei ce se află în birourile învecinate, ci specialiştii din profesiunea sa, oriunde s-ar afla răspândiţi, în ţară sau chiar în întreaga lume. Din cauza acestor legături frăţeşti cu contemporani dispersaţi în lumea largă, chimistul va fi foarte mobil. Chiar dacă rămâne însă în acelaşi loc, ataşamentul său faţă de organizaţia locală nu va fi la fel cu cel al adevăratului om organizaţional. Nu va putea fi un ataşament real.

Afirmarea profesiunilor înseamnă că în organizaţiile moderne de mari proporţii s-au infiltrat un număr însemnat de oameni cu o concepţie total diferită în ceea ce priveşte scopul organizării... ” De fapt, aceşti oameni sunt „outsideri”, care lucrează înăuntrul sistemului.

În acelaşi timp, şi termenul de „profesiune” capătă un nou înţeles. Tot astfel cum ierarhiile verticale ale birocraţiei se prăbuşesc sub impactul combinat al noii tehnologii, al noilor cunoştinţe şi al schimbărilor sociale, şi ierarhiile orizontale, care în trecut divizau cunoştinţele umane, au aceeaşi soartă. Vechile frontiere dintre specialităţi se năruie, oamenii îşi dau seama tot mai rnult că noile probleme cu care sunt confruntaţi pot fi rezolvate numai prin înlăturarea barierelor dintre disciplinele înguste.

Birocratul tradiţional îi aşeza pe inginerii electricieni într-un compartiment, iar pe psihologi în altul. De fapt, înşişi inginerii şi psihologii ridicau despărţituri etanşe între sferele lor de cunoştinţe şi competenţe. Astăzi însă, în industria aerospaţială, în învăţământ, ca şi în alte domenii, inginerii şi psihologii sunt reuniţi în echipe tranziente. În jurul profesiunilor de bază se nasc noi organizaţii, reflectând combinaţii oarecum exotice de intelectuali, astfel încât apar subgrupuri de biomatematicieni, psihofarmacologi, ingineri-bibliotecari şi muzicieni-calculatori.

Nu dispar deosebirile dintre discipline, dar ele de vin mai subtile, mai permeabile şi are loc un proces permanent de prefacere.

În aceste condiţii, chiar şi ataşamentul profesional devine un angajament pe termen scurt, iar munca însăşi, sarcina de îndeplinit, problema de rezolvat suscită acea atitudine de angajare rezervată în trecut organizaţiei. Specialiştii

profesionişti, după cum arată Bennis, „se simt, pare-se, recompensaţi prin aprecierile de capacitate făcute de societăţile lor profesionale şi prin satisfacţia intrinsecă pe care le-o procură munca lor. De fapt ei se simt angajaţi faţă de munca lor, nu faţă de slujbă; faţă de standardele lor, nu faţă de patron. Şi deoarece au diplome ei călătoresc. Nu sunt «oameni de nădejde» ai întreprinderii; nu se simt legaţi decât de locurile unde se pot juca cu problemele”.

Aceşti oameni ai viitorului fac deja parte din unele ad-hocraţii existente în prezent. Există pasiune şi imaginaţie în industria calculatoarelor, în tehnologia învăţământului, în aplicarea tehnicilor de sisteme la problemele urbane, în noua industrie oceanografică, în agenţiile guvernamentale care se ocupă de problemele mediului înconjurător şi în alte domenii.

În fiecare din aceste ramuri, care sunt mai reprezentative pentru viitor decât pentru trecut, există un nou spirit de aventură, cu totul opus ortodoxismului, conformismului şi dorinţei de securitate care îl caracterizează pe omul organizaţional.

Noul spirit ce domneşte în aceste organizaţii tranziente este mai aproape de cel al întreprinzătorului decât de cel al omului organizaţional. Întreprinzătorul cu iniţiativă, care a pus pe picioare uzine uriaşe fără să-i fie teamă de eşec sau de criticile altora e un erou popular al industrialismului, mai ales în Statele Unite.

A devenit un truism să afirmi că epoca îndrăznelii a apus şi că acum nu se întâlnesc decât oameni organizaţionali şi birocraţi. Totuşi ceea ce se întâmplă în prezent nu este decât o renaştere a spiritului întreprinzător chiar în sânul marilor organizaţii. „Secretul acestei răsturnări se află în noua tranzienţă şi în dispariţia insecurităţii economice pentru marea masă de oameni calificaţi. Odată cu creşterea prosperităţii a apărut din nou dorinţa de asumare a riscurilor. Oamenii sunt dispuşi să rişte eşecuri pentru că socotesc că nu vor mai suferi niciodată de foame. Charles Elwell, directorul relaţiilor industriale de la firma „Hunt Foods”, afirmă: „Directorii se consideră ca nişte antreprenori care îşi vând cunoştinţele şi competenţa. ” într-adevăr, aşa cum arăta Max Ways în revista „Fortune”, „specialistul din conducere dispune de o bază puternică de independenţă – poate că o bază mai solidă chiar decât a micului om de afaceri stăpân pe averea sa”.

Vedem astfel cum se naşte un nou tip de om organizaţional – un om care, în ciuda numeroaselor sale afiliaţii, rămâne de fapt neangajat faţă de vreo organizaţie. El e dispus să-şi folosească talentele şi energia creatoare pentru a rezolva diversele probleme cu mijloacele puse la dispoziţie de organizaţie şi în

cadrul unor grupe temporare formate de aceasta.

Dar o face numai atâta timp cât problemele îl interesează pe *el.* E angajat faţă de propria sa carieră, faţă de propria sa realizare.

Nu este deci întâmplător, în lumina celor de mai sus, dacă termenul de „asociat” a devenit extrem de răspândit în marile organizaţii. Există acum „directori asociaţi de marketing” şi „cercetători asociaţi”; până şi agenţiile guvernamentale sunt pline cu „directori asociaţi” şi „administratori asociaţi”. Termenul de asociat implică un coegal, şi nu un subordonat, iar răspândirea lui reflectă cu claritate trecerea de la ierarhiile verticale la noile modele de comunicare care se dezvoltă în linie orizontală.

În timp ce omul organizaţional era subordonat organizaţiei, omul asociativ este aproape nepăsător faţă de ea. În timp ce omul organizaţional era paralizat de grija pentru securitatea economică, omul asociativ nu-şi face probleme în această privinţă. În timp ce omul organizaţional se temea de riscuri, omul asociativ merge în întâmpinarea lor (ştiind că într-o societate prosperă şi în permanentă schimbare până şi eşecul e tranzient).

În timp ce omul organizaţional respectă ierarhia, căutând să-şi facă o situaţie şi să câştige prestigiu în cadrul organizaţiei, omul asociativ urmăreşte să le obţină în afara organizaţiei.

În timp ce omul organizaţional ocupa un anumit pătrăţel prestabilit, omul asociativ se mişcă din pătrăţel în pătrăţel conform unui model complex, în mare parte dictat de aspiraţiile lui personale. În timp ce omul organizaţional se ocupa de soluţionarea unor probleme de rutină, pe baza unor reguli bine stabilite, ferindu-se să dea dovadă de lipsă de ortodoxie sau să manifeste creativitate, omul asociativ, confruntat cu probleme noi, se simte împins să inoveze, în timp ce omul organizaţional trebuia să-şi înfrângă propria sa personalitate pentru „a juca în echipă”, omul asociativ îşi dă seama că şi echipa însăşi e tranzientă. Îşi va subordona personalitatea un timp în condiţiile pe care singur le-a ales, dar asta nu va însemna nicidecum o subordonare permanentă.

În toate aceste situaţii, omul asociativ posedă un secret: el ştie că însăşi temporaritatea relaţiilor sale cu organizaţia îl eliberează de multe dintre legăturile care îl constrângeau pe predecesorul său. În acest sens, tranzienţa e eliberatoare.

Moneda are însă şi un revers, pe care omul asociativ, de asemenea, îl cunoaşte. Fluctuaţia relaţiilor cu structurile organizaţionale formale aduce cu sine o fluctuaţie mai intensă a organizaţiilor neformale şi o trecere mai rapidă a curentului de oameni. Fiecare schimbare aduce cu sine necesitatea de a învăţa.

El trebuie să înveţe regulile jocului. Regulile se schimbă însă mereu. Introducerea ad-hocraţiei măreşte gradul de adaptabilitate a organizaţiilor, dar îl slăbeşte pe cel al adaptabilităţii oamenilor. Tom Burns, în urma unui studiu întreprins în industria electronică britanică, constată că există un contrast izbitor între managerii din structurile organizaţionale stabile şi cei ce se află în locuri unde schimbările sunt foarte rapide. Adaptarea repetată, spune el, „avea loc cu preţul renunţării la satisfacţiile lor şi al pierderii echilibrului personal. Exista o diferenţă vizibilă între gradul de nervozitate al persoanelor din posturile-cheie de conducere şi cel al persoanelor de aceeaşi vârstă care ajunseseră la aceleaşi poziţii, dar într-un cadru mai stabil”. Iar Bennis afirmă: „A face faţă la schimbări rapide, a trăi în sisteme de muncă temporară, a înnoda în mare viteză relaţii importante pentru ca apoi să le rupi înseamnă a provoca în mod sigur tensiuni sociale şi psihologice”.

Pentru mulţi oameni, probabil, viitorul va sosi prea repede, atât în domeniul relaţiilor lor organizaţionale cât şi în alte domenii. Pentru individ înaintarea către ad-hocraţie reprezintă o accelerare bruscă a fluxului de relaţii organizaţionale în viaţa sa. În felul acesta, încă o piesă se aşază la locul ei în studiul nostru despre societatea de înaltă tranzienţă. Devine evident că accelerarea restrânge legăturile noastre cu organizaţia cam în acelaşi fel în care trunchiază relaţiile noastre cu lucrurile, locurile şi oamenii. Fluxul mărit al tuturor acestor relaţii cauzează mari dificultăţi de adaptare indivizilor crescuţi şi educaţi pentru o viaţă cu un ritm mai lent.

Aici se află primejdia şocului viitorului, primejdie care, după cum vom vedea, creşte din cauza impactului exercitat de tendinţa de accelerare în domeniul informaţiei.

INFORMAŢIA: IMAGINEA CINETICĂ

într-o societate în care alimentele se prepară instantaneu, educaţia se face instantaneu şi până şi oraşele se construiesc instantaneu, nici un produs nu se fabrică atât de repede şi nu se distruge cu atâta ferocitate ca celebritatea instantanee. Naţiunile care înaintează spre supraindustrialism îşi intensifică în ritm rapid producţia acestor articole „psihoeconomice”. Celebrităţile instantanee explodează în conştiinţa milioanelor de oameni ca nişte imaginibombă, ceea ce de fapt şi sunt.

În decursul unui singur an de la data când o fetiţă londoneză, poreclită „Twiggy” *, a obţinut prima ei slujbă ca model, milioane de oameni de pe tot globul şi-au înmagazinat imaginea ei în minte. O blondă cu ochi spălăciţi, cu pieptul plat, cu picioarele ca nişte beţe, Twiggy a devenit celebră peste noapte,

în 1967. Chipul ei atrăgător şi silueta ei de copil subnutrit a apărut deodată pe copertele revistelor în Anglia, America, Franţa, Italia şi în alte ţări.

Peste noapte au început să se reverse, din fabricile de bagatele, gene, manechine, parfumuri şi rochii Twiggy. Criticii au început să peroreze despre semnificaţia ei socială. Ziariştii i-au acordat un spaţiu egal cu cel rezervat de obicei tratatelor de pace sau alegerilor papale.

<notă>

* rămurică. – *Nota trad.*

</notă>

În prezent însă, imaginile lui Twiggy pe care ni le-am înmagazinat în minte s-au deteriorat în cea mai mare parte. Ea a dispărut aproape cu totul de pe scena publică. Realitatea a confirmat propria ei apreciere plină de perspicacitate: „S-ar putea să nu durez mai mult de şase luni”. Căci imaginile au devenit şi ele tot mai tranziente, şi nu numai imaginile modelelor, sportivilor sau artiştilor. Acum câtva timp, stând de vorbă cu o adolescentă extrem de inteligentă, am întrebat-o dacă ea sau colegele ei au vreun erou preferat. „Îl consideri, de exemplu, pe John Glenn ca un erou?” – am întrebat-o eu. (Glenn fiind, în cazul când cititorul ar fi uitat, primul astronaut american care a efectuat un zbor orbital.) Răspunsul fetei a iost semnificativ. „Nu – mi-a spus –, e prea bătrân”.

La început am crezut că vrea să spună că un om trecut de patruzeci de ani e prea bătrân ca să fie un erou. Dar mi-am dat curând seama că înţelesesem greşit. Ceea ce voia ea să spună era că isprăvile lui Glenn avuseseră loc cu prea mult timp în urmă ca să mai prezinte interes. (Zborul istoric al lui John H. Glenn a avut loc în februarie 1962.) în prezent, Glenn s-a îndepărtat de prim-planul atenţiei publice, iar imaginea lui s-a degradat.

Twiggy, Beatles-ii, John Glenn, Billie Sol Estes, Bob Dylan, Jack Ruby, Norman Mailer, Eichmann, Jean-Paul Sartre, Jacqueline Kennedy – mii de „personalităţi” defilează pe scena istoriei contemporane. Oameni în carne şi oase, supradimensionaţi şi proiectaţi de mass-media, ei sunt înmagazinaţi ca imagini în minţile a milioane de oameni care nu i-au întâlnit niciodată, n-au vorbit cu ei, nu i-au văzut niciodată „în persoană”. Ei capătă o realitate aproape tot atât de intensă (şi uneori chiar mai intensă) ca cea a multor oameni cu care avem relaţii „personale”.

Intrăm în relaţii cu aceste „imagini de oameni” tot aşa cum intrăm în relaţii cu prietenii, vecinii şi colegii. Şi la fel cum creşte circulaţia persoanelor reale, în carne şi oase, în viaţa noastră, iar durata medie a relaţiilor noastre cu ele descreşte, tot astfel se întâmplă şi cu legăturile noastre cu imaginile de

oameni care ne populează mintea.

Ritmul fluxului lor este influenţat de ritmul real al schimbării în lume. În politică, de exemplu, constatăm că primii miniştri britanici s-au schimbat din 1922 într-un ritm cu circa 13% mai rapid decât în perioada 1721-1922. În sport, campionii mondiali de box la categoria grea se schimbă de două ori mai repede decât în tinereţea taţilor noştri *. Evenimentele succedându-se mai rapid, mereu alte personalităţi sunt împinse în cercul fermecat al celebrităţii, iar vechile imagini decad, făcând loc altora noi.

Acelaşi lucru se aplică şi personajelor plăsmuite ce se revarsă din paginile cărţilor, de pe ecranele televizoarelor, de pe scenele teatrelor, din filme şi reviste. Nici o generaţie de până acum nu a suferit un asemenea bombardament cu personaje plăsmuite ca cea actuală.

Aceste imagini de oameni reali sau generaţi de ficţiune au un rol important în viaţa noastră, prezentând modele de comportament, interpretând roluri şi situaţii din care tragem concluzii pentru propria noastră viaţă. Fie că ne dăm seama sau nu, din activităţile lor rezultă şi pentru noi unele învăţăminte. Învăţăm din victoriile şi din tribulaţiile lor. Datorită lor avem posibilitatea de a „încerca” diverse roluri sau stiluri de viaţă fără a suferi consecinţele pe care le-ar putea avea asemenea experienţe în viaţa reală.

Fluxul accelerat al imaginilor de oameni contribuie la instabilitatea modelelor de personalitate pentru mulţi oameni reali care întâmpină dificultăţi în privinţa alegerii unui stil de viaţă potrivit.

<notă>

* Între 1882 şi 1932 au existat zece noi campioni de box la categoria grea, fiecare menţinându-şi supremaţia în medie câte 5 ani. Intre 1932 şi 1951 au fost 7 campioni, fiecare cu o medie de 3,2 ani. Intre 1951 Şi 1967, când Asociaţia Mondială de Box a declarat titlul vacant, 7 boxeri au deţinut titlul de campion, cu o medie de 2,3 ani fiecare.

</notă>

Aceste imagini de oameni nu sunt însă independente unele de altele. Ele îşi interpretează rolurile într-o vastă şi complexă „dramă publică”, care este, după cum precizează sociologul Orrin Klapp, autorul unei extraordinare cărţi intitulate *Lideri simbolici,* în mare parte produsul noii tehnologii a comunicaţiei. Această dramă publică, în care celebrităţile se urcă pe scenă şi înlocuiesc alte celebrităţi într-un ritm tot mai accelerat, are drept rezultat, după cum spune Klapp, o instabilitate mai mare a conducerii. Dezordini, răsturnări, scandaluri, dispute, acte demenţiale se combină într-un mare spectacol, spre bucuria publicului, sau pun în mişcare ruleta politică. Moda apare şi dispare într-un ritm

ameţitor... Într-o ţară ca Statele Unite are loc o dramă publică neîntreruptă, în care apar zilnic noi figuri, există mereu o competiţie pentru a monopoliza luminile rampei, aproape orice se poate întâmpla şi adeseori chiar se întâmplă. „Observăm – spune Klapp – un flux rapid de lideri simbolici”.

Această idee poate fi însă dezvoltată într-o constatare mult mai cuprinzătoare: se produce nu numai un flux de oameni reali sau chiar de personaje de ficţiune, dar şi un flux mai rapid de imagini şi de structuri de imagini în creierul nostru. Relaţiile noastre cu aceste imagini ale realului, pe care ne întemeiem comportamentul, devin în ansamblu din ce în ce mai tranziente. Întregul sistem de cunoaştere în societate e supus unor răsturnări violente. Înseşi conceptele şi codurile cu ajutorul cărora gândim se schimbă într-un ritm înnebunitor. Se accelerează cadenţa în care suntem nevoiţi să formăm şi să uităm imaginile realităţii.

Twiggy şi mezonii K Fiecare om are în minte un model al lumii, o reprezentare subiectivă a realităţii exterioare. Acest model e format din zeci şi zeci de mii de imagini, unele simple, ca tabloul mental al norilor ce aleargă pe cer, altele abstracte, cum ar fi unele păreri asupra modului de organizare a societăţii. Am putea să ne închipuim acest model mintal ca un depozit intern imens sau un magazin universal de imagini, în care depozităm imaginile noastre interioare despre Twiggy, Charles de Gaulle sau Cassius Clay, împreună cu asemenea Idei atotcuprinzătoare ca „Omul e bun la origine” sau „Dumnezeu a murit”.

Orice model mintal va cuprinde unele imagini apropiate de realitate, iar altele, deformate sau inexacte. Dar pentru ca omul să poată funcţiona, sau chiar supravieţui, modelul lui trebuie să semene în linii mari cu realitatea. Iată ce scrie V. Gordon Childe în Societate *şi cunoaştere:* „Orice reproducere a lumii exterioare, elaborată şi folosită ca un ghid în acţiune de către o societate istorică, trebuie să corespundă într-o măsură oarecare acelei realităţi. Căci altfel societatea n-ar fi putut să se menţină; dacă ar fi acţionat conform unor judecăţi complet incorecte, membrii ei n-ar fi reuşit să producă nici cele mai simple unelte şi nici să procure cu ajutorul lor hrană şi adăpost din lumea exterioară”.

Nici un model al realităţii nu este un produs pur personal. Deşi unele dintre imaginile noastre sunt bazate pe observaţii proprii, un număr tot mai mare se întemeiază în prezent pe mesaje răspândite de mass-media şi de oamenii din jurul nostru. În consecinţă, gradul de precizie a modelului nostru reflectă într-o oarecare măsură nivelul general de cunoaştere al societăţii. Dat fiind că experienţa şi cercetarea ştiinţifică pompează cunoştinţe mai precise şi

mai valoroase în societate, noile concepte, noile moduri de gândire înlocuiesc, contrazic şi fac să se perimeze ideile şi concepţiile mai vechi despre lume.

Dacă societatea însăşi ar sta pe loc, nu ar exista o presiune pentru ca individul să-şi aducă la zi propria sa provizie de imagini, să le pună de acord cu cele mai noi cunoştinţe de care dispune societatea. Atâta timp cât societatea în care se află adăpostit e stabilă sau se schimbă încet, imaginile pe care îşi întemeiază comportarea pot, de asemenea, să se schimbe încet.

Pentru a putea trăi însă într-o societate în rapidă schimbare, pentru a putea face faţă schimbărilor rapide şi complexe, individul trebuie să-şi schimbe propriul său stoc de imagini într-un ritm care să se coreleze oarecum cu ritmul schimbărilor. Modelul său trebuie adus la zi. În măsura în care se produce un decalaj, reacţiile sale la schimbări vor deveni neCorespunzătoare, iar el se va dovedi tot mai ineficient.

Există deci o presiune intensă asupra individului pentru a-l face să ţină pasul cu ritmul general.

În prezent în tehnosocietăţi schimbarea are loc atât de repede şi continuu încât adevărurile de ieri devin ficţiuni astăzi, iar membrii cei mai calificaţi şi inteligenţi ai societăţii mărturisesc că le vine greu să se ţină la curent cu potopul de cunoştinţe noi chiar şi în domenii foarte înguste.

„Nu e posibil să urmăreşti tot ceea ce ai dori", se plânge dr. Rudolph Stohler, zoolog la Universitatea din California, la Berkeley. „îmi consum 25 până la 50% din timpul de lucru căutând să mă ţin la curent cu ceea ce e nou în lume" – spune dr. I. E. Wallen, şeful secţiei de oceanografie de la Instituţia Smithson din Washington. Dr. Emilio Segre, laureat al Premiului Nobel pentru fizică, declară: „Chiar şi numai în problema mezonilor K e imposibil să consulţi toate publicaţiile". Iar oceanograful dr. Arthur Stump recunoaşte: „Nu ştiu într-adevăr ce soluţie s-ar putea găsi; singura posibilitate ar fi să se declare un moratoriu al publicaţiilor pe zece ani".

Cunoştinţele noi le dezvoltă pe cele vechi sau le scot din uz. În ambele situaţii îi obligă pe cei care sunt interesaţi să-şi reorganizeze depozitul de imagini. Îi obligă să reînveţe azi ceea ce credeau ieri că ştiu.

Lord James, vicepreşedintele Universităţii din York, afirmă: „Mi-am luat licenţa în chimie la Oxford în 1931. Când mă uit la întrebările ce se pun în prezent la examene la Oxford, îmi dau seama nu numai că nu ştiu să răspund la ele, dar că n-aş fi putut să răspund la ele niciodată, deoarece cel puţin două treimi din probleme presupun cunoştinţe care pur şi simplu nu existau la data când mi-am luat licenţa". Iar dr. Robert Hilliard, specialistul principal în emisiuni radiofonice şcolare din Comisia federală pentru comunicaţii, merge chiar mai

departe: „în ritmul în care se înmulţesc cunoştinţele, la vremea când copilul ce se naşte acum va fi absolvit colegiul, cantitatea de cunoştinţe în lume va fi de patru ori mai mare. La data când acelaşi copil va atinge vârsta de cincizeci de ani, va fi de treizeci şi două de ori mai mare, iar 97% din toate cunoştinţele din lume vor fi fost obţinute in perioada de când s-a născut”.

Admiţând că definiţia „cunoştinţelor” e vagă şi că asemenea statistici au un caracter hazardat, rămâne totuşi un fapt evident că fluxul crescând de noi cunoştinţe ne obligă să ne specializăm într-un domeniu din ce în ce mai îngust şi ne sileşte să ne revizuim imaginile interioare ale realităţii într-un ritm tot mai rapid. Aceasta nu se referă însă numai la informaţii ştiinţifice greu accesibile despre particule fizice sau structuri genetice. Se aplică în aceeaşi măsură diverselor categorii de cunoştinţe care afectează direct viaţa de fiecare zi a milioane de oameni.

Valul freudian

Evident că multe din cunoştinţele noi nu au o legătură directă cu interesele imediate ale cetăţeanului de pe stradă. Nu îl intrigă şi nici nu îl impresionează faptul că un gaz nobil ca xenonul poate forma compuşi – un lucru despre care până nu de mult majoritatea chimiştilor jurau că este imposibil.

Probabil că şi aceste cunoştinţe vor avea o influenţă asupra sa când vor fi cuprinse într-o nouă tehnologie, dar până atunci îşi poate permite să le ignoreze. Pe de altă parte însă, o bună parte din cunoştinţele noi afectează în mod direct preocupările sale imediate, slujba sa, politica pe care o face, viaţa sa de familie, chiar şi comportarea sa sexuală.

Un exemplu dureros îl constituie dilema în care se află în prezent părinţii ca urmare a schimbărilor radicale succesive privind imaginea copilului în societate şi teoriile noastre despre creşterea copiilor.

La începutul secolului, de exemplu, în Statele Unite, teoria dominantă reflecta concepţia ştiinţifică foarte răspândită pe atunci despre primordialitatea eredităţii în determinarea caracterelor. Mame care nu auziseră niciodată despre Darwin sau Spencer îşi creşteau copiii după canoane corespunzând cu concepţiile despre lume ale acestor gânditori. Vulgarizate şi simplificate, circulând din gură în gură, aceste concepţii despre lume se reflectau în convingerea, împărtăşită de milioane de oameni obişnuiţi, că „copiii răi provin dintr-un soi rău”, că „instinctul criminal e ereditar” etc.

În primele decenii ale secolului, aceste atitudini au dat înapoi în faţa

progresului concepţiilor asupra rolului hotărâtor al mediului. Credinţa că mediul modelează personalitatea şi că primii ani sunt cei mai importanţi a creat o nouă imagine a copilului. Lucrările lui Watson şi Pavlov au început să pătrundă în conştiinţa publicului. Mamele urmau noul behaviorism, refuzând să-şi alăpteze sugarii când aceştia cereau de mâncare, refuzând să-i ia în braţe când plângeau, înţărcându-i de timpuriu ca să-i facă independenţi.

Martha- Wolfenstein a scris un studiu în care compară sfaturile oferite părinţilor în şapte ediţii succesive ale lucrării *îngrijirea copilului,* un manual editat între 1914 şi 1951 de către Biroul copiilor din Statele Unite. A constatat modificări însemnate în privinţa metodelor preferate recomandate în legătură cu înţărcatul, sugerea degetelor, masturbaţia, obişnuirea copilului cu curăţenia. Din acest studiu rezultă în mod limpede că spre sfârşitul deceniului al 4-lea începuse să prevaleze o altă imagine a copilului. Conceptele freudiene s-au revărsat ca un talaz, revoluţionând practicile de creştere a copiilor. Deodată, mamele au început să audă vorbindu-se despre „drepturile copiilor” şi despre necesitatea „gratificaţiei orale”. La ordinea zilei era permisivitatea.

În paranteză fie spus, în acelaşi timp când imaginile freudiene ale copilului începeau să determine modificarea comportării părinţilor din Dayton, Dubuque şi Dallas, imaginea psihanalistului s-a modificat şi ea. Psihanaliştii au devenit eroii culturii. În filme, emisiuni de televiziune, romane şi nuvele publicate în reviste apăreau ca nişte oameni înţelepţi, cu suflet bun, nişte făcători de minuni care erau în stare să regenereze personalităţile deteriorate. Începând cu filmul *Sub puterea blestemului,* din 1945 şi până la sfârşitul deceniului al 6-lea, psihanalistul a fost înfăţişat de mass-media în culori cât se poate de trandafirii.

Pe la mijlocul deceniului al 7-lea însă, el se transformase deja într-o figură comică. Peter Sellers, în filmul *Ce mai e nou, Pisicuţă?,* juca rolul unui psihanalist care se dovedea mult mai nebun decât majoritatea pacienţilor săi. Au început să circule „anecdote cu psihanalişti” nu numai în cercurile sofisticate din New York şi California, dar şi în rândul cetăţenilor de pe stradă, încurajaţi de aceleaşi mass-media care creaseră mitul psihanalistului.

Această răsturnare bruscă a imaginii publice a psihanalistului (imaginea publică nefiind altceva decât însumarea imaginilor particulare din societate) era determinată şi de schimbările survenite în cercetare.

Căci devenise din ce în ce mai evident că terapia psihanalitică nu era în măsură să corespundă aşteptărilor, iar noile descoperiri făcute în domeniul ştiinţelor behavioriste, şi în special în psihofarmacologie, făceau ca multe din procedeele terapeutice freudiene să pară ciudat de arhaice. Totodată

cercetarea a luat un mare avânt în domeniul teoriei învăţării, iar creşterea copiilor a căpătat o nouă orientare, de data aceasta în direcţia unui gen de neobehaviorism.

În fiecare stadiu al acestei dezvoltări, un ansamblu de imagini foarte răspândite au fost atacate de un ansamblu de imagini opuse. Indivizii fideli unor anumite concepţii au fost asaltaţi de informaţii, articole, filme documentare, precum şi de sfaturi provenind de la autorităţi, prieteni, rude şi chiar de la cunoştinţe întâmplătoare care aveau păreri contrare. Aceeaşi mamă, adresându-se aceloraşi autorităţi în două momente diferite în cursul creşterii copilului ei, va primi, într-adevăr, sfaturi oarecum diferite, bazate pe anumite concluzii diferite privind realitatea. În timp ce pentru oamenii din trecut, modelele de crescut copii rămâneau stabile uneori timp de secole, pentru oamenii prezentului şi ai viitorului creşterea copiilor a devenit, la fel ca atâtea alte domenii, o arenă în care valuri succesive de imagini se războiesc unele cu altele, multe dintre ele generate de cercetarea ştiinţifică.

În acest fel, noile cunoştinţe le modifică pe cele vechi. Mass-media împrăştie în mod instantaneu şi cu o mare putere de convingere noi imagini, iar indivizii obişnuiţi, în căutarea unei modalităţi de a face faţă mediului social înconjurător tot mai complex, încearcă să se ţină la curent. În acelaşi timp, faptele – care se deosebesc de cercetare ca atare – distrug, de asemenea, vechile noastre structuri de imagini.

Apariţia lor fugitivă pe ecranul atenţiei noastre şterge vechile imagini şi generează altele noi. După marşurile pentru libertate şi răscoalele din ghetourile negrilor, numai un arierat mintal şi-ar mai putea păstra iluzia, atât de îndrăgită pe vremuri, că negrii sunt nişte „copii fericiţi”, mulţumiţi în sărăcia lor.

În educaţie, în politică, în teoriile economice, în medicină, în probleme internaţionale, valuri de noi imagini pătrund prin apărarea noastră, ne zdruncină modelele mintale ale realităţii. Rezultatul acestui bombardament cu imagini îl constituie o degradare accelerată a vechilor imagini, o circulaţie intelectuală mai rapidă şi apariţia unui înţeles nou, mai profund al impermanenţei cunoştinţelor înseşi.

O avalanşă de best-sellers Această impermanenţă se oglindeşte în societate în diverse moduri subtile. Un exemplu dramatic este impactul pe care explozia cunoştinţelor îl are asupra acelui conteiner clasic de cunoştinţe care e cartea.

Pe măsură ce cunoştinţele noastre au devenit mai abundente şi mai puţin permanente, am putut observa cum vechea legătură de carte din piele,

durabilă şi solidă, practic a dispărut, fiind înlocuită la început prin pânză şi apoi prin coperte de carton. Cartea însăşi, la fel ca şi mare parte din informaţiile pe care le cuprinde, a devenit mai tranzientă.

Cu zece ani în urmă, Sol Cornberg, proiectant de sisteme de comunicaţii, un profet radical în domeniul tehnicii de bibliotecă, afirma că cititul va înceta în curând de a mai fi o formă primară de ingurgitare de informaţii. „Scrisul şi cititul – spunea el – vor deveni lucruri perimate”. (Printr-o ironie a soartei, soţia d-lui Cornberg e romancieră.) Oricum ar sta lucrurile, un fapt e evident, şi anume, din cauza dezvoltării de neînchipuit a cunoştinţelor, fiecare carte (vai, inclusiv cea de faţă) conţine o fracţiune tot mai mică din volumul total de cunoştinţe.

Iar revoluţia cărţilor broşate, punând la dispoziţia tuturora ediţii ieftine, a redus valoarea pe care o avea o carte datorită rarităţii sale tocmai în momentul când perimarea tot mai rapidă a cunoştinţelor îi reduce şi valoarea ce i-o dădeau anterior informaţiile de lungă durată. Astfel, în Statele Unite o carte broşată apare simultan în peste 100.000 de chioşcuri, pentru ca numai după o lună să dispară sub un alt val uriaş de publicaţii. Cartea se apropie astfel de tranzienţa publicaţiei lunare. De fapt, multe cărţi nu sunt decât nişte reviste cu număr unic.

De asemenea, durata interesului manifestat de public pentru o carte – chiar pentru o carte de mare succes – se reduce tot mai mult. De exemplu, durata de viaţă a cărţilor cu tirajul cel mai mare de pe lista publicaţiei „New York Times” e în continuu declin.

Există, desigur, mari variaţii de la an la an, iar unele cărţi reuşesc chiar să ţină piept valului. Cu toate acestea, dacă examinăm primii patru ani pentru care există date complete în legătură cu această temă, 1953 – 1956, şi îi comparăm cu o perioadă similară din deceniul următor, 1963 – 1966, constatăm că în prima perioadă best-seller-ul a rămas pe listă în medie 18,8 săptămâni. În deceniul următor, intervalul s-a micşorat la 15,7 săptămâni. În decursul unei perioade de numai zece ani, aşteptarea medie de viaţă a best-seller-ului s-a redus cu aproape o şesime.

Asemenea tendinţe pot fi înţelese numai dacă vor fi sesizate elementele ce stau la baza lor. Suntem martorii unui proces istoric care în mod inevitabil va schimba psihicul omului. Căci, una peste alta, de lacosmetice la cosmologie, de la faptele cotidiene cum e povestea lui Twiggy la realizările strălucite ale tehnicii, imaginile noastre interioare despre realitate, răspunzând la accelerarea schimbării din afara noastră, trăiesc tot mai puţin, devin tot mai temporare.

Creăm şi epuizăm idei şi imagini într-un ritm din ce în ce mai rapid. Cunoştinţele, la fel ca şi oamenii, locurile, lucrurile şi formele organizaţionale devin un produs de folosit şi aruncat.

Mesajul elaborat tehnic

Dacă imaginile noastre despre realitate se perindă tot mai repede, una din cauze ar putea fi creşterea ritmului cu care mesajele încărcate cu imagini sunt lansate asupra simţurilor noastre. S-au depus puţine strădiunţe până în prezent pentru a investiga această problemă în mod ştiinţific, dar faptele arată că individul este tot mai mult expus unor stimuli purtători de imagini.

Pentru a putea păşi mai departe în acest sens, trebuie să vedem mai întâi care sunt sursele primare ale imaginilor. De unde provin miile de imagini clasate în modelul nostru mintal? Mediul înconjurător ne bombardează cu stimuli. Semnalele ce-şi au originea în afara noastră – undele sonore, lumina etc. – ne izbesc organele senzoriale. După ce sunt percepute, aceste semnale sunt convertite, printr-un proces înconjurat încă de mister, în simboluri ale realităţii, în imagini.

Aceste semnale ce ne parvin sunt de diferite tipuri.

Unele ar putea fi numite *necodificate.* Astfel, de exemplu, un om umblă pe stradă şi observă o frunză pe care vântul o împinge pe trotuar. El percepe acest fapt prin organul său senzorial. Aude un foşnet. Vede mişcare şi verdeaţă. Simte vântul. Pe baza acestor percepţii senzoriale, el îşi formează într-un fel sau altul o imagine mintală. Putem considera aceste semnale senzoriale ca un mesaj. Acest mesaj nu a fost însă întocmit de om, în sensul obişnuit al termenului. Nimeni nu intenţionase să comunice ceva prin intermediul lui, iar înţelegerea lui nu depinde direct de un cod social – o serie de semne şi definiţii convenite pe plan social. Suntem cu toţii înconjuraţi de astfel de întâmplări şi participăm la ele. Când au loc în raza simţurilor noastre, putem extrage mesaje necodificate din ele, pe care le convertim în imagini mintale. De fapt, o anumită cantitate de imagini din modelul mintal al fiecărui individ derivă din asemenea mesaje necodificate.

Primim însă şi mesaje *codificate* din afară. Mesaje codificate sunt toate cele care depind de convenţii sociale în ceea ce priveşte semnificaţia lor. Toate limbajele, fie că sunt bazate pe cuvinte sau gesturi, pe ritmuri de tobă sau paşi de dans, pe hieroglife, pictografie sau noduri înşirate pe o sfoară, sunt coduri.

Toate mesajele transmise prin mijlocirea unor asemenea limbaje sunt codificate.

Putem afirma cu oarecare precizie că pe măsură ce societăţile s-au dezvoltat şi au devenit mai complexe, proliferând coduri pentru transmiterea imaginilor de la om la om, procentul de mesaje necodificate primite de omul obişnuit a scăzut în favoarea mesajelor codificate. Se poate presupune, cu alte cuvinte, că în prezent o parte mai mare din imagistica noastră provine din mesaje întocmite de oameni decât din observarea personală a unor întâmplări brute, „necodificate”.

În plus, se poate constata o deplasare subtilă, dar semnificativă a tipurilor de mesaje codificate. Pentru ţăranul analfabet dintr-o societate agricolă a trecutului, majoritatea mesajelor intrate erau de felul comunicărilor întâmplătoare sau elementare. Ţăranul putea să discute lucruri obişnuite, legate de casă, să zeflemisească, să se certe sau să spună trivialităţi, să bombăne, să se lamenteze, să imite copiii (şi, în acelaşi sens, animalele) etc. Aceasta determina natura celor mai multe mesaje codificate pe care le primea, şi una din particularităţile acestui fel de comunicare este caracterul ei puţin riguros, anarhic, flecar şi inedit. Să comparăm aceste mesaje cu tipul de mesaje codificate pe care le primeşte cetăţeanul obişnuit din societatea industrială de astăzi. În afară de toate cele de mai sus, el mai primeşte mesaje – mai ales prin mass-media – ce au fost modelate cu pricepere de experţi în materie de comunicare. El ascultă ştiri; urmăreşte filme, piese de teatru, spectacole de televiziune, toate regizate cu mare grijă; ascultă mult mai multă muzică (o formă de comunicare cât se poate de organizată); aude numeroase discursuri. Şi mai presus de toate el face un lucru pe care strămoşul său, ţăranul, nu putea să-l facă: citeşte mii de cuvinte în fiecare zi, care toate au fost redactate cu multă grijă.

Revoluţia industrială, care aduce cu sine o cantitate enormă de mesaje elaborate de mass-media, modifică, prin urmare, în mod radical natura mesajelor primite de către individul obişnuit. Pe lângă mesajele necodificate pe care le primeşte din mediul înconjurător şi mesajele codificate, dar întâmplătoare, de la oamenii din jurul său, individul începe să primească acum un număr crescând de mesaje codificate, dar preelaborate tehnic.

Aceste mesaje elaborate tehnic se deosebesc de produsele întâmplătoare sau „elementare” sub un aspect esenţial: în timp ce acestea din urrnă sunt puţin riguroase, produsele elaborate tehnic tind să fie mai exacte, mai condensate, mai puţin redundante. Sunt orientate înspre un scop anume, fiind prelucrate dinainte pentru a se elimina orice repetiţie inutilă, în vederea transmiterii unui conţinut informaţional maxim. Ele sunt, după cum spun teoreticienii comunicaţiei, „bogate în informaţii”.

Acest fapt deosebit de semnificativ, dar care adesea este trecut cu vederea, poate fi observat foarte uşor dacă îţi dai osteneala să compari un eşantion de 500 de cuvinte de conversaţie obişnuită, înregistrată pe bandă (adică codificat, dar întâmplător), cu 500 de cuvinte dintr-un text de ziar sau dintr-un dialog de film (de asemenea codificat, dar elaborat tehnic). Conversaţia întâmplătoare va fi probabil plină de pauze şi de repetiţii. Ideile vor fi repetate de mai multe ori, adesea cu aceleaşi cuvinte sau cu mici variaţii.

Dimpotrivă, cele 500 de cuvinte de material de ziar sau de dialog de film sunt redactate în prealabil cu grijă, într-o formă cât mai concisă, fără repetări de idei. În principiu, ele sunt mai corecte din punct de vedere gramatical decât conversaţia obişnuită, iar atunci când este vorba de un text oral ideile sunt enunţate mai clar. Materialul de prisos e eliminat.

Scriitorul, editorul, directorul – toţi cei ce sunt implicaţi în producţia mesajului elaborat tehnic – luptă pentru ca „acţiunea să nu stea pe loc”, să aibă o „desfăşurare rapidă”. Nu e întâmplător faptul că reclamele pentru cărţi, filme, teatru de televiziune adeseori anunţă „aventuri care nu-ţi dau răgazul să respiri”, „cărţi care se citesc, pe nerăsuflate”. Nici unui editor sau producător de filme nu i-ar trece prin gând să facă reclamă producţiei sale afirmând că sunt „repetitive” sau „redundante”.

Prin urmare, pe măsură ce radioul, televiziunea, ziarele, revistele şi romanele se revarsă în societate, pe măsură ce proporţia mesajelor elaborate primite de individ creşte (iar proporţia de mesaje necodificate şi de mesaje întâmplătoare codificate descreşte în mod corespunzător), suntem martorii unei profunde schimbări: o continuă acceleraţie a ritmului mediu în care mesajele producătoare de imagini sunt prezentate individului. Masa de informaţii codificate care îl înconjură începe să asalteze simţurile sale cu o insistenţă reînnoită.

Aceasta explică în parte frenezia vieţii cotidiene.

Dacă industrialismul se caracterizează printr-o accelerare a comunicaţiilor, tranziţia la supraindustrialism este însoţită de eforturi intense pentru a accelera şi mai mult procesul. Valurile de informaţii codificate se transformă în talazuri furioase, care iau un avânt din ce în ce mai mare, atacându-ne, căutând să intre în sistemul nostru nervos.

Mozart sincopat

În prezent, în Statele Unite timpul mediu folosit de adulţi pentru citirea ziarelor e de 52 de minute pe zi. Aceeaşi persoană care dedică zilnic aproape o

oră ziarelor cheltuieşte timp şi cu citirea revistelor, cărţilor, indicatoarelor, notelor de plată, chitanţelor, instrucţiunilor, etichetelor de pe cutii, reclamelor de pe cutiile cu alimente pentru imicul dejun etc. Înconjurat din toate părţile de tipărituri, omul „ingerează” între 10.000 şi 20.000 de cuvinte editate pe zi din totalul cu mult mai mare la care este expus.

Aceeaşi persoană mai foloseşte probabil o oră şi un sfert pe zi pentru a asculta radioemisiuni – poate chiar mai mult în cazul când posedă un aparat de recepţie cu modulator de frecvenţă. Dacă ascultă ştiri, informaţii comerciale, comentarii sau alte asemenea programe, va auzi în acest timp peste 11.000 de cuvinte prelucrate în prealabil. Mai petrece câteva ore la televizor, ceea ce înseamnă încă vreo... 10.000 de cuvinte, dublate de o succesiune de imagini elaborate cu multă grijă şi având o orientare foarte precisă *.

De fapt, nici o emisiune nu e atât de precis orientată ca reclama, şi în prezent americanul adult obişnuit e asaltat zilnic de cel puţin 560 de mesaje de publicitate. Dintre cele 560 la care este expus, nu înregistrează însă decât 76, eliminând 484 de mesaje publicitare pe zi, pentru a-şi putea consacra atenţia altor probleme.

Toate acestea reprezintă presiunea mesajelor elaborate asupra simţurilor sale. Şi presiunea creşte mereu. Străduindu-se să transmită mesaje producătoare de mai multe imagini într-un ritm tot mai rapid, oamenii care se ocupă de comunicaţii, artiştii şi alţii se străduiesc în mod conştiincios să obţină ca fiecare clipă de expunere la mass-media să aibă o şi mai mare încărcătură informaţională şi emoţională.

<notă>

* Asta nu înseamnă că numai cuvintele şi ilustraţiile transmit sau evocă imagini. Şi muzica pune în mişcare mecanismul intern de imagini, deşi imaginile produse pot fi absolut nonverbale.

</notă>

Constatăm astfel că simbolismul e folosit în măsură tot mai mare pentru concentrarea informaţiei. În prezent, oamenii care se ocupă de publicitate, căutând cu tot dinadinsul să vâre cât mai multe mesaje în mintea individului, în cadrul unui timp limitat, se folosesc din ce în ce mai mult de tehnica simbolistică a artei. Să luăm de exemplu „tigrul” care este pus în rezervor. Un singur cuvânt transmite în acest caz publicului o imagine vizuală distinctă, care încă din copilărie a fost asociată cu puterea, viteza şi forţa.

Revistele ce se ocupă cu probleme de publicitate, ca, de exemplu, „Printer's Ink”, sunt pline de articole tehnice sofisticate privind folosirea simbolismului vizual şi verbal în vederea accelerării fluxului de imagini.

Actualmente, mulţi artişti ar putea învăţa de la oamenii care se ocupă de publicitate noi tehnici de accelerare a imaginilor.

Dacă cei care se ocupă de publicitate şi care trebuie să plătească pentru fiecare frântură de secundă la radio sau televiziune se luptă, în reviste şi ziare, să capteze atenţia volatilă a cititorului şi să-i comunice maximum de imagini în minimum de timp, fără îndoială că şi o parte din public ar dori să mărească viteza cu care poate recepta mesaje şi prelucra imagini. Aşa se explică succesul fenomenal pe care-l înregistrează cursurile de citire rapidă în rândul studenţilor, al directorilor de întreprinderi, al oamenilor politici şi al altora. Una dintre şcolile renumite de citire rapidă afirmă că poate mări de trei ori viteza de absorbţie a oricărei persoane, iar unii cititori declară că sunt în măsură să citească literalmente zeci de mii de cuvinte pe minut, ceea ce numeroşi experţi contestă pur şi simplu. Indiferent dacă asemenea viteze sunt într-adevăr posibile sau nu, fapt este că ritmul comunicaţiei se accelerează. Oamenii foarte ocupaţi dau în fiecare zi o bătălie ca să poată absorbi cât mai multe informaţii. Citirea rapidă îi ajută, desigur, în această privinţă.

Impulsul către accelerare în comunicaţii nu se limitează însă nicidecum la publicitate sau la cuvântul tipărit. Dorinţa de a maximiza conţinutul mesajului în minimum de timp stă la baza experienţelor ini ţiate de psihologii de la institutele americane de cercetare, care au transmis prelegeri înregistrate pe bandă la o viteză mai mare decât cea normală şi au testat apoi gradul de înţelegere la auditoriu. Scopul lor era de a stabili dacă studenţii ar putea învăţa mai mult în cazul când conferenţiarii ar vorbi mai repede.

Aceeaşi intenţie de accelerare a fluxului de informaţii rezultă şi din recenta obsesie cu filme pe ecrane fragmentate şi pe ecrane multiple. La Expoziţia mondială din Montreal, spectatorii erau confruntaţi, pavilion după pavilion, nu cu ecranul tradiţional de film, pe care apar în ordine imagini vizuale consecutive, ci cu câte două, trei sau cinci ecrane, care-i bombardau în acelaşi timp cu mesajele lor. Pe aceste ecrane se desfăşoară în acelaşi timp acţiuni diferite, care pretind spectatorului capacitatea de a accepta mult mai multe mesaje simultane decât spectatorul de filme din trecut sau, în caz contrar, de a cenzura sau a bloca anumite mesaje pentru a putea menţine ritmul absorbţiei de mesaje sau al stimulării vizuale la un nivel rezonabil.

Autorul unui articol din „Life”, intitulat O *revoluţie a filmului menită să zdruncine mintea omului,* descrie cu acurateţe această experienţă: „A privi şase imagini în acelaşi timp şi a urmări în douăzeci de minute echivalentul unui film de lung metraj înseamnă pentru creier o excitaţie incredibilă şi un factor de saturaţie”. În altă parte arată că un film pe ecrane multiple, „condensând

mai multe lucruri într-un interval de timp dat, comprimă timpul”.

Şi în muzică se observă tot mai mult impulsul accelerator. La un congres al compozitorilor şi specialiştilor de computere care a avut loc nu demult la SanFrancisco, s-a afirmat că de mai multe secole încoace se constată în muzică „o creştere a volumului de informaţii transmis auditoriului în cadrul unui anumit interval de timp” şi se pare, de asemenea, că muzicienii de astăzi cântă muzica lui Mozart, Bach şi Haydn într-un tempo mai rapid decât cel la care această muzică era executată pe vremea când a fost compusă.

Astfel, Mozart ne parvine sincopat.

Semianalfabetul Shakespeare

Paralel cu schimbările care afectează imaginile noastre despre realitate şi cu accelerarea mecanismului nostru de transmisie a imaginilor, şi codurile pe care le folosim se modifică. Căci şi limbajul e supus convulsiilor. După cum arată lexicograful Stuart Berg Flexner, redactor-şef al *Dicţionarului limbii engleze, Random House,* „cuvintele pe care le folosim se modifică tot mai repede pe zi ce trece, şi nu numai la nivel de jargon, ci la toate nivelele. Viteza cu care cuvintele vin şi se duc a căpătat o mare acceleraţie. Şi asta se aplică nu numai la engleză, ci şi la franceză, rusă şi japoneză”.

Flexner a ilustrat această afirmaţie cu unele date uimitoare; astfel, din cele 450.000 de cuvinte „utilizabile” în limba engleză de astăzi, conform evaluărilor existente, doar circa 250.000 ar fi inteligibile pentru William Shakespeare. Dacă Shakespeare s-ar întruchipa, la Londra sau la New York, în zilele noastre, el n-ar fi în măsură să înţeleagă, în medie, decât cinci din fiecare nouă cuvinte din vocabular. Bardul ar fi un semianalfabet.

Aceasta înseamnă că, dacă limba a avut acelaşi număr de cuvinte pe vremea lui Shakespeare ca acum, cel puţin 200.000 de cuvinte – poate chiar de câteva ori această cifră – au dispărut şi au fost înlocuite în decursul celor patru secole scurse de atunci.

Flexner presupune, dealtfel, că cel puţin o treime din această mişcare de cuvinte a avut loc numai în ultimii cincizeci de ani. Dacă aceste ipoteze corespund cu realitatea, ar rezulta că în prezent cuvintele sunt eliminate din limbă şi înlocuite într-un ritm cel puţin de trei ori mai rapid decât în perioada de referinţă 1564 – 1914.

Această mişcare rapidă reflectă schimbările ce se produc în lucrurile, procesele şi calităţile mediului înconjurător. Unele cuvinte noi provin direct din domeniul tehnologiei şi al produselor de consum.

La nivelul jargonului, ritmul mişcării a fost atât de rapid încât i-a silit pe autorii de dicţionare să-şi schimbe criteriile de selecţie a cuvintelor. „În 1954 – spune Flexner –, când am început să lucrez la *Dicţionarul jargonului american,* nu includeam un cuvânt nou decât în cazul când îl găseam consemnat în trei surse diferite într-o perioadă de cinci ani. În prezent, un asemenea criteriu ar fi imposibil. Limba, la fel ca şi arta, urmează fluctuaţiile modei”.

Unul din elementele care contribuie la rapida introducere şi perimare a cuvintelor constă în viteza de necrezut cu care un cuvânt nou poate fi impus în limbajul curent. Pe la sfârşitul deceniului al 6-lea şi începutul deceniului al 7-lea, se putea stabili cu precizie calea pe care anumiţi termeni de jargon special, ca, de exemplu, „rubrică” sau „subsumate”, fuseseră preluaţi din revistele universitare şi folosiţi în unele periodice cu un tiraj mic, ca, de exemplu, „New York Review of Books” sau „Commentary”, apoi adoptate de „Esquire”, cu tirajul pe care-l avea atunci de 800.000 până la 1000.000 de exemplare, pentru a fi difuzat mai departe în cercuri largi de „Time”, „Newsweek” şi marile reviste de masă. În prezent se trece peste aceste etape. Redactorii revistelor de masă nu se mai mulţumesc să preia vocabularul publicaţiilor intelectuale intermediare; în goana lor de a-şi asigura „locul din vârf”, ei ridică acum produsele direct din presa ştiinţifică.

Într-o bună zi, în toamna anului 1964, Susan Sontag a dezgropat cuvântul „camp” * şi l-a folosit ca temă a unui eseu publicat în „Partisan Review”. „Time” a aşteptat doar câteva săptămâni şi a dedicat un articol termenului şi celei care i-a dat o nouă tinereţe.

După alte câteva săptămâni, termenul proliferase în ziare şi în alte mass-media. În prezent cuvântul a ieşit practic din folosinţă. „Teenybop” ** e alt cuvânt care a traversat vocabularul cu o viteză ameţitoare.

<notă>

* În acest caz, grup de adepţi ai unei doctrine. – *Nota trad.*

** Un gen de jazz pentru tineri. – *Nota trad.*

</notă>

Un exemplu şi mai semnificativ de modificare a limbii îl înfăţişează deplasarea bruscă a înţelesului atribuit termenului etnic „black”. Ani de-a rândul, americanii de culoare au considerat termenul ca un calificativ rasist. Albii liberali îşi învăţau copiii în mod conştiincios să folosească termenul „Negro”, scris cu N majuscul *. Scurt timp după ce Stokely Carmichael a proclamat doctrina Black Power (Puterea neagră) la Greenwood, Mississippi, în iunie 1966 „black” a devenit un termen cu care se mândreau atât negrii cât şi albii din mişcarea pentru dreptate rasială.

Luaţi pe neaşteptate, albii liberali au trecut printr-o perioadă de incertitudine, deoarece nu mai ştiau dacă să folosească „Negro” sau „black”. Curând „black” a fost legitimat, căci mass-media au adoptat noul său sens. În decurs de câteva luni, „black” intrase şi „Negro” ieşise din uz.

Sunt cunoscute cazuri şi mai rapide de difuzare a unor termeni. „Când Beatles-ii – spunea lexicograful Flexner – se aflau la apogeul gloriei lor, ei puteau să creeze orice cuvânt, să-l strecoare pe un disc, şi în cel mult o lună el făcea parte din limbă. La un moment dat nu existau probabil mai mult de cincizeci de oameni la NASA care să folosească expresia «A-OK>. Dar atunci când un astronaut l-a folosit în timpul unui zbor televizat cuvântul s-a integrat în limbă peste noapte. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu alţi termeni spaţiali, ca «sputnik» sau «toate sistemele merg»”.

Pe măsură ce noi cuvinte sunt introduse, cuvintele vechi dispar. Fotografia unei fete nu mai este o „pin-up” (de agăţat pe perete) sau o „cheesecake shot” (cheesecake – o prăjitură, shot – fotografie), ci o „playmate” (tovarăşă de joacă). „Hep” s-a transformat în „hip”; „hipster” în „hippiee”. „Go-go” a pătruns în limbă ca un bolid, dar s-a dus, laolaltă cu celelalte de acelaşi fel.

<notă>

* În englezeşte, *black* are înţelesul de negru în general; *Negro* se foloseşte pentru desemnarea unei persoane de rasă mai mult sau mai puţin neagră. – *Nota trad.*

</notă>

Transformarea limbii implică, de asemenea, forme nonverbale de comunicare. Există gesturi de jargon, tot aşa cum există cuvinte de jargon – degetul mare în sus sau în jos, degetul mare la nas: gestul copiilor care înseamnă „să-ţi fie ruşine”, mâna care trece pe lângă gât făcând gestul de a tăia beregata. Specialiştii care urmăresc evoluţia limbajului gesturilor socotesc că şi acesta ar putea să sufere schimbări mai rapide.

Unele gesturi, considerate cvasiobscene, au devenit oarecum mai puţin şocante, dată fiind modificarea valorilor sexuale în societate. Altele, adoptate numai de anumite persoane, au căpătat o răspândire mai largă. Un exemplu de difuzare, observă Flexner, este folosirea mai frecventă în prezent a gestului de dispreţ şi sfidare – pumnul ridicat şi agitat în aer.

Invazia de filme italieneşti, care s-a abătut asupra Statelor Unite în deceniile al 6-lea şi al 7-lea, a contribuit probabil la adoptarea acestui gest. De asemenea, degetul ridicat – gestul de „ştii la ce mă gândesc” – se pare că se bucură de mai mult respect şi a căpătat o mai largă răspândire decât a avut

înainte. Totodată alte gesturi practic au dispărut sau au fost înzestrate cu o semnificaţie complet schimbată.

Cercul format din degetul mare şi arătător pentru a arăta că totul e în ordine este, pare-se, pe cale de dispariţie; semnul lui Churchill „V pentru Victorie” este folosit acum de protestatari pentru a sublinia noua sa semnificaţie: „pace”, nu „victorie”.

Era o vreme când omul învăţa limba societăţii sale şi o folosea, cu puţine schimbări, de-a lungul întregii sale vieţi. „Relaţia” sa cu fiecare cuvânt sau gest învăţat era durabilă. Acum e extraordinar cât de puţin durabilă a devenit.

Arta: cubişti şi cineticieni Arta, la fel ca şi gestul, e un fel de exprimare nonverbală şi un canal excelent pentru transmiterea imaginilor. Aci manifestarea efemerizării este şi mai pronunţată. Dacă vom considera fiecare curent în artă ca pe un limbaj bazat pe cuvinte, vom observa că se produc nu numai înlocuiri succesive de cuvinte, ci de limbi întregi dintr-o dată. În trecut, arareori se întâmpla ca oamenii să aibă prilejul să asiste în cursul unei existenţe, la schimbări esenţiale într-unstil de artă. Un stil sau un curent dura, de obicei, timp de mai multe generaţii. Astăzi viteza schimbării în artă creează un văl în faţa ochilor, omul nu mai are timp „să vadă” cum se desfăşoară un curent, să-i pătrundă limbajul, că acesta a şi dispărut.

Făcând irupţie pe scenă în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, impresionismul a fost doar prima dintr-o serie de schimbări epatante. A apărut într-o perioadă când industrialismul se afla în plin progres, aducând cu sine un ritm sensibil mai rapid al vieţii de toate zilele. „în special viteza nebună a dezvoltării (tehnologice) şi felul în care pasul e forţat apar ca ceva patologic, mai ales când le compari cu ritmul progresului din perioadele anterioare ale istoriei culturii şi artei – scrie istoricul de artă Arnold Hauser, vorbind despre schimbările ce intervin în stilurile artei. – Căci dezvoltarea rapidă a tehnologiei nu numai că accelerează schimbările de modă, dar accelerează şi modificările criteriilor de bază ale gusturilor estetice... Înlocuirea continuă şi tot mai rapidă a articolelor de folosinţă zilnică vechi cu altele noi... redimensionează viteza cu care se produc reevaluările filozofice şi artistice... ”

Dacă încadrăm impresionismul, în linii mari, în intervalul dintre 1875 şi 1910, constatăm o perioadă de predominanţă ce durează aproximativ treizeci şi cinci de ani. De atunci, nici o şcoală, nici un curent, de la futurism la fauvism, de la cubism la suprarealism, nu a mai dominat scena atâta timp. Stilurile se succed fără întrerupere. Curentul care a durat cel mai mult în secolul al XX-lea – expresionismul abstract – şi-a menţinut preponderenţa timp de cel mult douăzeci de ani, din 1940 până în 1960, fiind urmat într-o succesiune frenetică

de „pop”, care a durat circa cinci ani, „op”, care a reuşit să reţină atenţia publicului timp de doi sau trei ani, şi apoi de „arta cinetică”, a cărei motivaţie însăşi este tranzienţa.

Acest balet fantastic se petrece nu numai la New York sau San Francisco, ci şi la Roma, Paris, Stockholm şi Londra – oriunde se află pictori. Robert Hughes scria nu demult în „New Society”: „Descoperirea noilor pictori a devenit acum unul din sporturile anuale ale Angliei... Entuziasmul pentru descoperirea unei noi orientări în arta engleză, o dată pe an, a devenit un fel de cult euforic, aproape isteric, al reînnoirii”. Ideea că fiecare an trebuie să aducă o nouă modă şi o nouă recoltă de artişti este „o parodie semnificativă a unei situaţii care în sine este parodistică – fluxul accelerat al avangardei de astăzi”.

Dacă curentele în artă pot fi asemănate cu limbile, atunci putem compara fiecare operă de artă cu un cuvânt. Dacă facem această transpunere, vom constata că în artă are loc un proces absolut analog cu cel ce se petrece în limbajul verbal. Aci, de asemenea, „cuvintele” – adică operele de artă luate una câte una – intră în folosinţă şi apoi ies din vocabular cu viteze tot mai mari. Opere de artă ne străfulgera conştiinţa în galeriile de artă sau în paginile revistelor de mare tiraj; a doua oară când le căutăm, s-au dus. Uneori însăşi opera dispare literalmente – multe din ele sunt colaje sau construcţii făcute din materiale fragile, care se desfac după puţin timp.

O mare parte din confuzia ce domneşte în lumea artelor de astăzi se naşte din faptul că societatea nu vrea să înţeleagă, odată pentru totdeauna, că domnia elitelor şi permanenţa au murit şi în domeniul cultural – cel puţin aşa afirmă John McHale, scoţianul plin de fantezie, pe jumătate artist, pe jumătate sociolog, care conduce Centrul pentru studii intregrative al Universităţii de stat din New York la Binghamton.

Într-un eseu strălucit, intitulat *Partenonul de plastic,* el subliniază că „tradiţionalele canoane ale criticii literare şi artistice... obişnuiesc să pună mare preţ pe permanenţă, originalitate şi pe valoarea universală şi durabilă a unor anumite opere artistice”.

Asemenea standarde estetice, susţine el, erau adecvate pentru o lume în care se producea meşteşugăreşte şi după gustul unor elite reduse ca număr. Asemenea standarde însă „nu-ţi mai permit să te raportezi în mod corespunzător la situaţia noastră prezentă, când se produc, se pun în circulaţie şi se consumă în masă un număr astronomic de opere artistice. Acestea pot să fie identice sau să prezinte deosebiri neglijabile. Ele sunt, mai mult sau mai puţin, neimportante, înlocuibile şi lipsite de orice «valoare» unică sau «adevăr» intrinsec”.

Artiştii de astăzi, afirmă McHale, nu lucrează pentru o elită infimă şi nici nu iau în serios ideea că permanenţa e o virtute. Viitorul artei, spune el, „nu mai este legat de crearea unor capodopere durabile”.

Dimpotrivă, artiştii lucrează pentru un termen scurt.

Concluzia lui McHale este că „schimbările accelerate ale condiţiei umane pretind o diversitate de imagini simbolice ale omului care să corespundă cerinţelor unei schimbări constante, imagini volatile, precum şi un ritm înalt de perimare”. Avem nevoie, spune el, „de serii de imagini care să poată fi folosite şi înlocuite”.

Poţi să nu fii de acord cu teza lui McHale că tranzienţa în artă ar fi un lucru de dorit. Poate că fuga de permanenţă este o eroare tactică. S-ar putea chiar argumenta că artiştii noştri folosesc o magie homeopatică, comportându-se ca nişte primitivi care, îngroziţi de o forţă pe care nu o înţeleg, încearcă în naivitatea lor s-o stăpânească imitând-o. Oricare ar fi însă atitudinea noastră faţă de arta contemporană, tranzienţa rămâne un fapt implacabil, o tendinţă socială şi istorică atât de primordială a vremurilor noastre încât nu poate fi ignorată. Şi evident că artiştii reacţionează la această stare de fapt.

Impulsul către tranzienţa în artă explică apariţia celei mai tranziente dintre manifestările artistice, „happening”-ul *. Allan Kaprow, căruia i s-a atribuit adeseori crearea acestei forme de spectacol, a arătat în mod explicit raportul acesteia cu cultura de folosit şi de aruncat în care trăim. Happening-ul, după cum susţin iniţiatorii săi, în mod ideal are loc o dată, dar numai o dată. Happening-ul este Kleenex-ul artei.

Astfel stând lucrurile, arta cinetică poate fi considerată ca întruchipare estetică a modularismului.

<notă>

* spectacol bazat pe improvizaţii spontane. – *Nota trad.*

</notă>

Sculpturile sau construcţiile cinetice se târăsc, fluieră, gem, se învârtesc, se răsucesc, se leagănă sau pulsează, în timp ce luminile lor sclipesc, benzile lor magnetice se învârtesc, elementele lor din plastic, oţel, sticlă şi cupru se aşază şi se reaşază în forme efemere, într-un cadru stabilit, dar uneori invizibil. Aci conectoarele şi sârmăria vor fi partea cea mai puţin tranzientă a structurii, tot astfel cum macaralele rulante şi turnurile de susţinere ale „Palatului de distracţii” al Joanei Littlewood sunt menite să supravieţuiască oricărui aranjament anume al componenţilor modulari. Intenţia lucrării cinetice este însă de a crea maximum de variabilitate şi maximum de tranzienţă.

Jean Clay spune că într-o operă de artă tradiţională „relaţiile părţilor cu

întregul au fost stabilite odată pentru totdeauna". În arta cinetică însă, spune el, „echilibrul formelor se compune din mişcare".

Mulţi artişti lucrează actualmente împreună cu ingineri şi oameni de ştiinţă în speranţa că vor putea exploata cele mai noi procese tehnice pentru propriul lor ţel, şi anume simbolizarea tendinţei de accelerare în societate. „Viteza – scrie Francastel, criticul de artă francez – a devenit ceva la care nimeni n-a visat vreodată, iar mişcarea continuă, o experienţă personală a fiecăruia". Arta reflectă această nouă realitate.

Vedem astfel cum artişti din Franţa, Anglia, Statele Unite, Scoţia, Suedia, Israel şi din alte ţări creează imagini cinetice. Crezul lor l-a exprimat poate cel mai bine Yaacov Agam, un cinetician israelian, care spune: „Suntem altfel decât am fost cu trei minute în urmă, şi peste alte trei minute vom fi din nou altfel. Încerc să dau acestei idei o expresie plastică, creînd o formă vizuală ce nu există. Imaginea apare şi dispare, dar nimic nu se poate reţine".

Punctul culminant al acestor eforturi îl reprezintă poate crearea acelor noi „palate de distracţii" care îşi merită numele – aşa-numitele cluburi de noapte cu environment total, unde căutătorul de distracţii se cufundă într-o atmosferă în care luminile, culorile şi sunetele se modifică încontinuu. De fapt, clientul păşeşte aci înăuntrul unei opere de artă cinetică.

În cazul acesta, de asemenea, cadrul, clădirea însăşi reprezintă doar partea ce durează cel mai mult din întreg, în timp ce interiorul este menit să producă combinaţii tranziente de stimuli senzoriali. Dacă se poate numi asta distracţie sau nu, depinde, desigur, de gusturile personale, ceea ce rezultă însă în mod evident este direcţia generală a unor asemenea tendinţe. În domeniul artei, ca şi în cel al limbajului, înaintăm cu paşi mari către impermanenţa. Relaţiile omului cu imaginile simbolice devin din ce în ce mai temporare.

Investiţia neurală

Evenimentele se precipită în faţa ochilor noştri, silindu-ne să ne revizuim evaluările şi imaginile despre realitate formate anterior. Cercetările ştiinţifice răstoarnă concepţiile mai vechi despre om şi natură.

Ideile vin şi se duc într-un ritm frenetic. (Un ritm care, cel puţin în ştiinţă, a fost apreciat la de douăzeci până la o sută de ori mai rapid decât în urmă cu numai un secol.) Mesaje încărcate cu imagini ne percutează simţurile. Între timp, limbajul şi arta, codurile prin intermediul cărora ne transmitem reciproc mesaje purtătoare de imagini se transformă şi ele mai repede.

Toate acestea nu ne pot lăsa – şi nu ne lasă – neschimbaţi. Se

accelerează ritmul în care individul trebuie să prelucreze imaginile dacă vrea să se adapteze la mediul înconjurător tumultuos în care trăieşte. Nimeni nu ştie de fapt în ce mod reuşim să convertim semnale din afară în imagini interioare.

Totuşi psihologia şi ştiinţa informaţiei aruncă o oarecare lumină asupra celor ce se întâmplă odată ce imaginea s-a născut.

Astfel, în primul rând, se pare că modelul mintal este organizat în numeroase structuri de imagini foarte complexe şi că noile imagini sunt de fapt clasate în aceste structuri conform anumitor principii de clasificare. O imagine recent generată este clasată împreună cu alte imagini referitoare la aceeaşi ches tiune. Concluzii de proporţii mai mici şi cu semnificaţie mai limitată sunt încadrate în generalizări mai largi şi mai cuprinzătoare. Imaginea e controlată în ceea ce priveşte corespondenţa sa cu imaginile deja clasificate. (S-a constatat existenţa unui mecanism specific neural care efectuează această procedură de control al corespondenţei.) Se ia o hotărâre cu privire la imagine, şi anume dacă are un raport strâns cu obiectivele noastre sau dacă, dimpotrivă, e îndepărtată de ele şi, prin urmare, fără importanţă pentru noi. De asemenea, fiecare imagine e evaluată – e „bună” sau „rea” pentru noi? în sfârşit, oricum am proceda în continuare cu noua imagine, o apreciem însă şi din punctul de vedere al adevărului pe care-l prezintă. Stabilim câtă încredere putem să-i acordăm.

Reflectă realitatea în mod exact? Putem să-i dăm crezare? Putem să ne bizuim pe ea când acţionăm?

O imagine nouă care se potriveşte în mod evident în compartimentul stabilit pentru o problemă şi care corespunde cu imaginile deja înmagazinate acolo nu ne creează prea mari dificultăţi. Dacă însă, aşa cum se întâmplă din ce în ce mai des, imaginea e ambiguă, dacă nu corespunde sau, ceea ce şi mai rău, dacă se bate cap în cap cu concluziile noastre anterioare, în mod inevitabil modelul mintal va trebui revizuit. S-ar putea să fie nevoie ca un mare număr de imagini să fie reclasificate, deplasate, redistribuite până ce se găseşte o integrare corespunzătoare. Uneori vor trebui să fie demolate grupuri întregi de structuri de imagini şi apoi să fie reconstruite. În cazuri extreme, forma de bază a întregului model va trebui categoric să fie revizuită.

În consecinţă, modelul mintal nu trebuie considerat ca o bibliotecă statică de imagini, ci ca o entitate vie, plină de energie şi de putere de acţiune.

El nu este un „dat”, pe care-l primim în mod pasiv din afară. Dimpotrivă, este un factor pe care-l construim şi reconstruim în mod activ, clipă de clipă.

Investigând fără încetare lumea exterioară cu simţurile noastre, căutând să obţinem informaţii adecvate nevoilor şi dorinţelor noastre, ne angajăm într-

un proces continuu de reaşezare şi aducere la zi a imaginilor.

În orice moment, nenumărate imagini se dezagregă, cufundându-se în imensitatea neagră a uitării. Alte imagini pătrund în sistem, fiind prelucrate şi clasate, în acelaşi timp scoatem imagini din depozit, le „folosim” şi le clasăm din nou, poate în alt loc. Comparăm fără încetare imagini, le asociem, le raportăm în noi chipuri şi le repoziţionăm. Aceasta este ceea ce se numeşte „activitate mintală”. La fel ca şi activitatea musculară, ea este o formă de muncă. E nevoie de multă energie pentru a menţine sistemul în funcţiune.

Schimbarea, rostogolindu-se tumultuos prin societate, lărgeşte ruptura dintre ceea ce credem că există şi ceea ce există în realitate, dintre imaginile existente şi realitatea pe care se presupune că o reflectă.

Atâta timp cât această ruptură se menţine în limite acceptabile, ne putem adapta schimbării în mod mai mult sau mai puţin raţional, putem avea reacţii sănătoase la noile condiţii, suntem încă stăpâni pe realitate. Când această ruptură devine prea mare însă, nu mai suntem în stare să ne adaptăm, reacţionăm inadecvat, devenim ineficienţi, ne dăm la o parte sau pur şi simplu intrăm în panică. În final, când ruptura a devenit peste măsură de mare, cădem pradă unor psihoze sau chiar murim.

Pentru a ne menţine echilibrul, pentru a menţine ruptura în limitele unor proporţii rezonabile, ne luptăm să ne reîmprospătăm stocul de imagini, să-l aducem la zi şi să reînvăţăm realitatea. Astfel, tendinţa de accelerare a lumii exterioare întâlneşte o accelerare corespunzătoare a adaptării la individ. Mecanismele noastre de prelucrare a imaginilor, oricare ar fi ele, sunt constrânse să opereze cu o viteză tot mai mare.

Acest fapt are însă consecinţe care până în prezent au fost în mare parte neglijate. Căci atunci când clasificăm o imagine, orice imagine, facem o investiţie de energie precisă, eventual chiar măsurabilă, într-un model specific organizaţional din creier. În văţarea necesită energie, iar reînvăţarea necesită şi mai multă energie. „Toate cercetările cu privire la învăţare – scrie Harold D. Lasswell de la Yale – par să confirme părerea că există «energii»- angajate în vederea protejării învăţăturii trecute şi că e nevoie neapărat de noi energii pentru a le elibera pe cele vechi... ” La nivel neurologic, continuă el, „orice sistem stabilit cuprinde combinaţii nemaipomenit de complexe de material celular, încărcături electrice şi elemente chimice. În orice moment... structura somatică reprezintă o investiţie formidabilă de forme fixe şi potenţiale...”. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă un lucru foarte simplu: reînvăţarea implică cheltuieli, sau, folosind terminologia noastră, reclasificarea imaginilor implică cheltuieli.

Toate discuţiile despre necesitatea educaţiei continue, despre învăţare, lasă să se înţeleagă că posibilităţile omului în această direcţie sunt nelimitate.

Aceasta este, în cel mai bun caz, o supoziţie, nu un fapt, şi o supoziţie ce necesită a fi cercetată îndeaproape, în spirit ştiinţific. Procesul formării şi clasificării imaginilor este, în ultimă analiză, un proces fizic, depinzând de caracteristicile date ale celulelor nervoase şi elementelor chimice din corp. În sistemul neural, aşa cum se află constituit, există probabil limite inerente privind cantitatea şi viteza prelucrării imaginilor de către individ. Cât de repede şi cât de des este individul în măsură să-şi revizuiască imaginile interioare înainte de a se lovi de aceste limite?

Nimeni nu ştie. S-ar putea ca limitele să se întindă atât de mult peste actualele necesităţi încât aceste speculaţii sumbre să fie nejustificate. Există totuşi un fapt evident: accelerând schimbarea în lumea extrioară, îl silim pe individ să reevalueze mediul său înconjurător în fiece moment. Aceasta, în sine, reprezintă o nouă solicitare a sistemului nervos. Oamenii din trecut, trăind într-un mediu înconjurător relativ stabil, păstrau legături mai durabile cu propriile lor concepţii despre „starea de lucruri”. Noi, care trăim într-o societate de înaltă tranzienţa, suntem siliţi să trunchiem aceste relaţii. Tot astfel cum stabilim şi rupem, într-un ritm tot mai rapid, relaţiile cu lucrurile, locurile, oamenii şi organizaţiile, suntem nevoiţi să ne modificăm şi imaginile noastre mintale despre lume la intervale din ce în ce mai scurte.

Prin urmare, tranzienţa, scurtarea impusă a relaţiilor umane, nu este doar o condiţie a lumii exterioare. Ea îşi are reflecţia şi în interiorul nostru.

Noile descoperiri, noile tehnologii, noile structuri sociale în lumea exterioară irup în existenţa noastră sub forma unor ritmuri accelerate de schimbare, a unei scurtări progresive a relaţiilor. Ele împing către o viteză tot mai mare a cursului vieţii zilnice. Ele pretind un nou nivel de adaptabilitate şi pregătesc condiţiile pentru acea boală socială cu un mare potenţial de distrugere – şocul viitorului.

Partea a treia
Noutatea
TRAIECTORIA ŞTIINŢIFICĂ

Revoluţia sfărâmă instituţiile şi ierarhiile. Şi asta se întâmplă acum în toate ţările cu tehnologie înaintată. Studenţii din Berlinul Occidental şi New York, din Torino şi Tokio îi sechestrează pe decanii şi rectorii facultăţilor, scot din funcţiune mari uzine de învăţământ făcându-le să scrâşnească din toate

încheieturile şi ameninţă cu răsturnarea guvernelor. În ghetourile din New York, Washington şi Chicago, poliţia stă cu braţele încrucişate, în timp ce sacrosanctele legi ale proprietăţii sunt violate în mod public.

Marile oraşe sunt paralizate de greve, pene de curent, revolte. Alianţele internaţionale dintre puteri sunt zdruncinate. Conducători financiari şi politici tremură pentru că întregul sistem începe să scape întrucâtva de sub controlul lor.

Sunt semne indiscutabile ale unei structuri sociale bolnave, ale unei societăţi care nu-şi mai poate îndeplini nici măcar funcţiunile de bază pe căile obişnuite. Societatea e cuprinsă de frenezia schimbărilor revoluţionare.

Suntem în plină revoluţie supraindustrială.

Neînţelegerea acestui fapt reduce capacitatea oamenilor de a judeca prezentul şi totodată face ca oameni dealtfel inteligenţi să devină complet stupizi când vorbesc despre viitor şi să se complacă în a gândi în linii simple şi drepte. Văzând că în prezent există birocraţie, ei presupun cu naivitate că în viitor va exista şi mai multă birocraţie. Asemenea previziuni lineare sunt caracteristice pentru majoritatea lucrurilor care se spun sau se scriu despre viitor,împingându-ne să ne preocupăm de chestiuni care n-au importanţă.

E nevoie de imaginaţie ca să poţi înţelege o revoluţie. Căci revoluţia nu înaintează numai în linii drepte, ci face salturi, se răsuceşte, merge înapoi. Numai dacă acceptăm premisa că ne îndreptăm cu toată viteza spre un stadiu cu totul nou al dezvoltării ecotehnologice – stadiul supraindustrial –, putem înţelege semnificaţia epocii noastre. Numai dacă acceptăm premisa revoluţiei, putem să dăm frâu liber imaginaţiei pentru a fi în stare să înfruntăm viitorul.

Revoluţia implică noul. Ea aduce un flux de noutate în viaţa a nenumăraţi indivizi, confruntându-i cu instituţii neobişnuite şi cu situaţii nemaiîntâlnite.

Schimbările enorme ce ne aşteaptă vor transforma structurile familiale şi atitudinile sexuale tradiţionale, pătrunzând adânc în viaţa noastră personală. Vor sfărâma relaţiile convenţionale dintre bătrâni şi tineri.

Vor răsturna valorile noastre privind banii şi succesul.

Vor modifica munca, jocul şi educaţia în aşa fel încât vor deveni de nerecunoscut. Şi toate acestea vor avea loc într-un context de progres ştiinţific spectaculos, elegant şi totuşi înfricoşător.

Dacă tranzienţa este deci prima cheie pentru înţelegerea societăţii de mâine, noutatea este a doua cheie. Viitorul se va desfăşura ca o succesiune neîntreruptă de incidente bizare, de descoperiri senzaţionale, de conflicte neverosimile şi de dileme înnebunitoare prin aspectul lor insolit. Prin urmare, mulţi membri ai societăţii supraindustriale nu vor reuşi niciodată să se „simtă

acasă” în această societate. Asemenea călătorului care, după ce s-a instalat într-o ţară străină şi a reuşit să se acomodeze, e nevoit să plece în altă ţară şi apoi în alta, vom ajunge să ne simţim mereu ca nişte „străini într-o ţară străină”.

Revoluţia industrială poate eradica foametea, boala, ignoranţa şi violenţa. Mai mult încă, în ciuda profeţiilor pesimiste ale gândiforilor care privesc lucrurile unilateral, supraindustrialismul nu-l va îngrădi pe om, nu-l va strivi reducându-l la o uniformitate cenuşie şi respingătoare.

Omul se află acum pentru prima oară într-un mediu înconjurător plin de nou. Una este să trăieşti într-un ritm accelerat când situaţiile de viaţă îţi sunt mai mult sau mai puţin familiare, şi alta este să faci faţă unor situaţii neobişnuite, străine sau fără precedent. Dezlănţuind forţele noului, îl proiectăm pe om în nonrutină, în neprevăzut. Şi astfel facem ca problemele adaptării să escaladeze un nivel nou şi primejdios. Căci tranzienţa şi noutatea formează un amestec exploziv.

Dacă unora toate cele de mai sus ar putea să li se pară îndoielnice, cel mai bun lucru e să cercetăm împreună unele din noutăţile care ne aşteaptă. Combinând judecata raţională cu capacitatea de imaginaţie de care dispunem, să ne proiectăm cu elan în viitor, fără să ne temem de eventuale erori, căci imaginaţia se simte liberă numai atunci când lasă pe moment la o parte teama de a greşi. Dealtfel, când e vorba să facem speculaţii în legătură cu viitorul, mai bine să greşeşti din prea multă îndrăzneală decât din prea multă prudenţă.

Şi de acest lucru îţi dai prea bine seama atunci când îi auzi pe oamenii care încă de pe acum creează viitorul descriind anumite invenţii care vor ţâşni din laboratoarele şi fabricile lor.

Noua Atlantidă

„În cursul următorilor cincizeci de ani – scrie dr. F. N. Spiess, şeful Laboratorului de fizică maritimă de la Institutul Scripps de oceanografie –, omul se va mişca pe mare şi în mare, ocupând-o şi exploatând-o exact ca pe o parte integrantă a planetei pentru recreare, pentru extragerea mineralelor, pentru Procurarea alimentelor, ca rampă de gunoaie, pentru operaţiuni militare şi de transport şi, pe măsură ce Populaţia globului se va înmulţi, ca spaţiu de locuit”.

Peste două treimi din suprafaţa planetei este acoperită de ocean, şi din acest teren submersionat doarcinci la sută este cartografiat cu precizie. Totuşi se ştie că acest pământ de sub apă e bogat în petrol, gaze, cărbuni, diamante, sulf, cobalt, uraniu, cositor, fosfaţi şi alte minerale. De asemenea abundă în

peşte şi viaţă vegetală.

Aceste bogăţii imense sunt pe cale de a fi capturate şi exploatate pe o scară imensă. Actualmente, în Statele Unite numai, peste 600 de societăţi, incluzând asemenea giganţi ca „Standard Oii" şi „Union Carbide", se pregătesc pentru o bătălie monumentală competitivă sub oceane.

Cursa se va intensifica an de an şi va influenţa societatea în multiple feluri. Cui îi „aparţin" fundul oceanului şi viaţa marină care îl acoperă? Deoarece exploatarea minieră submarină a devenit realizabilă şi avantajoasă din punct de vedere economic, se poate prevedea că balanţa resurselor va suferi modificări în cadrul diverselor ţări. Japonezii extrag de pe acum 10.000.000 de tone de cărbuni anual din mine submarine; cositorul se extrage deja din mine submarine de către Malaezia, Indonezia şi Tailanda. S-ar putea ca în curând naţiunile să pornească războaie pentru câte un petic din fundul oceanului. De asemenea s-ar putea să se producă schimbări accentuate în ritmul de industrializare a unor naţiuni care în momentul de faţă sunt sărace în resurse.

Din punct de vedere tehnologic vor apărea noi industrii de prelucrare a tot ceea ce provine din oceane.

Alte industrii vor produce unelte complexe şi foarte scumpe pentru exploatarea mărilor – mecanisme de cercetare a adâncurilor, submarine de salvare, echipament electronic pentru dirijarea bancurilor de peşti şi altele. Ritmul perimării în aceste domenii va fi foarte mare. Lupta competiţională va fi un stimulent permanent pentru inovaţie.

Pe tărâm cultural se poate prevedea că noi cuvinte vor apărea curând în limbă. „Acvacultura" – termenul pentru cultivarea ştiinţifică a resurselor alimentare maritime – va lua loc alături de „agricultură".

„Apa" însăşi, un termen încărcat de asociaţii simbolice şi afective, va căpăta înţelesuri cu totul noi.

Împreună cu noul vocabular vor apărea noi simbo luri în poezie, pictură, cinematografie şi în celelalte arte. Reprezentări ale vieţii oceanice îşi vor face drum în grafică şi în desenul industrial. Moda va reflecta dependenţa de ocean. Se vor descoperi noi textile, noi materiale plastice şi alte materiale. Se vor găsi alte substanţe pentru vindecarea maladiilor sau pentru modificarea stărilor psihice.

Ceea ce va fi însă şi mai important, folosirea oceanului ca producător de hrană va modifica modul de alimentare a milioane de oameni – o schimbare care ea însăşi e purtătoare de necunoscute însemnate. Ce se va întâmpla cu potenţialul energetic al oamenilor, cu tendinţa lor de perfecţionare, pentru a nu

mai vorbi de biochimia lor, de înălţimea şi greutatea lor medie, de ritmul maturizării lor, de durata vieţii lor, de bolile lor caracteristice, chiar şi de reacţiile lor psihologice atunci când vor trece de la un regim de agricultură la unul de acvacultură?

Exploatarea mărilor ar putea aduce cu sine şi un nou „spirit de frontieră" – un mod de viaţă ce oferă primilor exploratori aventură, primejdii, îmbogăţire sau celebritate rapidă. Ulterior, după ce oamenii vor începe să colonizeze platformele continentale, poate chiar şi regiuni situate la mai mare adâncime, pionierii vor fi poate urmaţi de alţii, care se vor aşeza în acele locuri şi vor construi oraşe artificiale sub valuri – oraşe industriale, oraşe de ştiinţă, oraşe de medicină şi oraşe de jocuri, toate amenajate cu spitale, hoteluri şi locuinţe.

Pentru cazul când cele de mai sus ar părea a fi fanteziste, e bine poate să arătăm că dr. Walter L. Robb, un om de ştiinţă de la „General Electric", a menţinut în viaţă un hârciog în apă, închizându-l într-o cutie care este, de fapt, o branhie artificială – o membrană sintetică ce extrage aer din apa înconjurătoare fără să lase apa să pătrundă înăuntru.

Pereţii cutiei în care se afla hârciogul erau făcuţi din membrane de acest fel. Fără această branhie animalul s-ar fi sufocat; aşa însă a putut să respire sub [a]Pă. „General Electric" afirmă că asemenea membrane ar putea fi folosite într-o zi pentru a furniza [ae]r locuitorilor din staţiunile experimentale subma rine. Ele ar putea fi încadrate în pereţii locuinţelor, hotelurilor şi altor edificii submarine sau poate – cine ştie? – chiar în corpul omenesc.

Într-adevăr, vechile speculaţii ale povestirilor ştiinţifico-fantastice despre oameni cu branhii implantate pe cale chirurgicală nu ne mai par atât de fanteziste ca pe vremuri. Vor fi creaţi (sau poate chiar crescuţi) specialişti pentru munca în ocean, bărbaţi şi femei, care nu numai din punct de vedere intelectual, dar şi din punct de vedere fizic vor fi condiţionaţi pentru a munci, a se juca şi a face dragoste sub apă. Dar chiar dacă, în graba noastră de a cuceri terenurile virgine ale oceanelor, nu vom recurge la asemenea măsuri dramatice, apare foarte probabil că exploatarea oceanelor va da naştere nu numai unor noi profesiuni, ci şi unor noi stiluri de viaţă, unor noi subculturi orientate spre ocean, poate chiar şi unor noi secte religioase sau culte mistice care îşi vor stabili ca obiect de adoraţie oceanele.

Nu e nevoie însă să mergi atât de departe cu speculaţiile pentru a-ţi da seama că noile medii înconjurătoare la care va fi expus omul vor aduce cu ele, în mod inevitabil, o modificare a percepţiilor sale, noi senzaţii, noi sensibilităţi la culoare şi formă, un nou mod de gândire şi simţire. Dealtfel, invazia oceanului, al cărei prim val ne va ajunge din urmă cu mult înainte de sosirea

anului 2000, reprezintă doar una dintr-o serie de tendinţe ştiinţifico-tehnologice care sunt strâns înlănţuite între ele şi se precipită spre viitor – toate încărcate cu noi implicaţii sociale şi psihologice.

Soarele şi personalitatea Cucerirea oceanelor e legată direct de progresul prognozei exacte a vremii şi, în cele din urmă, de controlul climei. Ceea ce numim noi vreme este în mare parte o consecinţă a interacţiunii soarelui, aerului şi oceanului. Supraveghind curentele oceanice, salinitatea şi alţi factori, lansând sateliţi meteorologici vom face să crească foarte mult capacitatea noastră de a prevedea în mod corect vremea. După cum afirmă dr. Walter Orr Roberts, fost preşedinte al Asociaţiei americane pentru progresul ştiinţei, „urmărim să punem până către mijlocul anului 1970 întregul glob sub observaţie continuă privind vremea, şi aceasta cu cheltuieli rezonabile. Şi presupunem că astfel vom putea obţine prognoze incomparabil mai bune asupra furtunilor, îngheţurilor, secetelor, păturilor de smog şi în consecinţă vom avea posibilitatea de a evita calamităţile. În spatele acestor avantaje pe care ni le aduce ştiinţa, se zăreşte însă stând la pândă primejdia unei arme de război potenţiale îngrozitoare – manipularea deliberată a vremii în favoarea unui număr mic de oameni dispunând de putere, în detrimentul inamicului şi poate al celor ce stau deoparte”.

Într-o povestire ştiinţifico-fantastică intitulată *Meteorologul,* Theodore L. Thomas înfăţişează o lume în care instituţia politică centrală este un „Consiliu al vremii”. Reprezentanţi ai diverselor naţiuni care fac parte din acest consiliu elaborează o politică meteorologică şi dirijează popoarele cu ajutorul climei, stabilind aci o secetă, dincolo o furtună pentru a-şi putea impune hotărârile. Suntem probabil încă departe de un asemenea control precis calibrat. Dar fără îndoială că au trecut timpurile când omul nu putea face nimic decât să accepte ceea ce cerul binevoia să-i trimită în materie de vreme. Ca să ne exprimăm în termenii direcţi ai Societăţii meteorologice americane, „modificarea vremii este în prezent o realitate”.

Aceasta reprezintă unul din punctele de cotitură în istorie şi îl înzestrează pe om cu o armă care ar putea afecta în mod radical agricultura, transporturile, comunicaţiile, timpul liber. Dacă însă acest dar al controlului vremii nu va fi mânuit cu cea mai mare grijă, s-ar putea ca el să ducă la pieirea omului. Sistemul meteorologic pe pământ formează un tot: o schimbare minimă într-un loc poate avea urmări dezastruoase în altă pare. Chiar fără intenţie agresivă, există pericolul ca încercarea de a evita o secetăpe un continent să dezlănţuie o tornadă pe alt continent.

Pe de altă parte, consecinţele sociopsihologice necunoscute ale

manipulării vremii ar putea fi enorme.

Milioane dintre noi, de exemplu, suntem avizi de soare, aşa cum arată migraţiile în masă către Florida, California sau coasta mediteraneană. Va deveni posibil, poate, să producem soare – sau un înlocuitor al lui – la comandă. NASA studiază conceperea unei oglinzi gigantice care să orbiteze în spaţiu şi să reflecte lumina soarelui asupra părţilor din pământ învăluite în noapte. Un funcţionar NASA, George E. Mueller, a declarat în faţa Congresului că Statele Unite vor fi în măsură să lanseze sateliţi mari pentru reflectarea soarelui pe la mijlocul anului 1970. (Prin analogie nu trebuie să pară imposibilă lansarea unor sateliţi care să blocheze razele solare deasupra unor regiuni prestabilite, cufundându-le într-o semiobscuritate.) Actualul ciclu natural lumină-întuneric este legat de ritmurile biologice umane într-un chip care n-a fost încă cercetat. Se poate presupune că oglinzile de soare orbitale vor fi folosite pentru a schimba orele de lumină conform necesităţilor agriculturii, ale industriei sau chiar din raţiuni psihologice. De exemplu, prelungirea zilelor în Scandinavia ar putea avea o influenţă puternică asupra culturii şi tipurilor de personalitate ce sunt în prezent caracteristice pentru această regiune. Pentru a pune problema într-un mod oarecum umoristic, ce se va întâmpla cu arta sumbră a lui Ingmar Bergman atunci când atmosfera mohorâtă din Stockholm se va fi luminat? Ar fi putut fi concepute oare în altă climă *Al şaptelea sigiliu* sau *Lumină de iarnă?*

Posibilităţile tot mai mari de a modifica vremea, apariţia de noi surse de energie, de noi materiale (unele dintre ele având însuşiri aproape suprarealiste), de noi mijloace de transport, de noi alimente (extrase din ocean sau produse în imense uzine alimentare hidroponice) – toate acestea lasă doar să se prevadă natura schimbărilor accelerate care ne stau în faţă.

Vocea delfinului În Războiul *salamandrelor,* frumosul roman al lui Karel Capek, prea puţin cunoscut, omul provoacă distrugerea civilizaţiei încercând să domesticească o varietate de salamandre. Astăzi, printre alte lucruri, omul învaţă să exploateze animale şi peşti într-un chip care l-ar fi făcut pe Capek să zâmbească acru.

Porumbei dresaţi sunt folosiţi pentru a identifica şi elimina pilulele cu defecte din liniile de asamblare ale fabricilor de medicamente. În Ucraina, oamenii de ştiinţă sovietici folosesc o anumită specie de peşte pentru a curăţa de alge filtrele din staţiile de pompare. Delfinii au fost dresaţi să transporte unelte „acvanauţilor” submersionaţi în largul coastei Californiei şi să gonească rechinii care Încearcă să se apropie de zona de lucru. Alţii au fost dresaţi să lovească minele submersionate, făcându-le astfel să explodeze şi sinucigându-

se de dragul oamenilor, fapt care a provocat o discuţie aprinsă în legătură cu etica raporturilor dintre specii.

Cercetările cu privire la modalităţile de comunicare între om şi delfin s-ar putea dovedi extrem de folositoare dacă omul ar lua contact cu fiinţe extraterestre – o eventualitate pe care mulţi astronomi renumiţi o consideră aproape certă. Între timp, cercetările asupra delfinilor aduc noi date cu privire la deosebirile dintre aparatul senzorial al omului şi cel al celorlalte animale. Ele evidenţiază astfel o serie de limite exterioare în cadrul cărora poate funcţiona organismul uman – sentimente, stări de spirit, percepţii ce nu sunt accesibile omului din cauza constituţiei sale biologice, dar care pot fi cel puţin analizate sau descrise.

Nu avem însă de-a face numai cu speciile animale existente. O serie de autori au propus să fie crescute noi forme animale pentru scopuri speciale. Sir George Thomson afirmă că, „pe măsură ce genetica va progresa, se vor putea opera, fără îndoială, mari modificări în caracteristicile speciilor sălbatice”. Arthur Clarke a scris despre posibilitatea de a face să „crească inteligenţa animalelor noastre domestice sau de a dezvolta alte specii, complet noi, cu un coeficient de inteligenţă mult mai mare decât oricare existent în prezent”. Se dezvoltă, de asemenea, posibilitatea de a controla comportarea animalelor de la distanţă.

Dr. Jose M. R. Delgado, în cadrul unor experienţe care impresionează prin puterea formidabilă a omului, a implantat electrozi în craniul unui taur. Agitând o pelerină roşie, Delgado l-a provocat pe animal să atace. Apoi, cu un semnal emis de un minuscul emiţător de radio pe care-l ţinea în mână, l-a făcut pe animal să se întoarcă din mijlocul arenei şi să se îndrepte cuminte spre ieşire.

Dacă vom creşte animale specializate pentru a ne servi sau dacă vom dezvolta industria roboţilor casnici e o chestiune ce depinde în mare parte de întrecerea inegală dintre ştiinţele vieţii şi ştiinţele fizice.

Va fi poate mai ieftin să se construiască maşini pentru scopurile noastre decât să se crească şi să se dreseze animale. Dar ştiinţele biologice se dezvoltă atât de repede încât balanţa s-ar putea răsturna chiar în perioada vieţii noastre. De fapt am putea apuca chiar ziua când vom începe să creştem maşini.

Fabrica biologică

Creşterea şi dresarea animalelor sunt poate costisitoare. Cum stau însă lucrurile dacă coborâm pe scara evoluţiei până la nivelul bacteriilor, virusurilor

şi al altor microorganisme? Aci putem înhăma viaţa în formele ei primitive, aşa cum am înhămat pe vremuri calul. În prezent se naşte o nouă ştiinţă, bazată pe acest principiu şi care promite să schimbe însăşi natura industriei aşa cum o cunoaştem noi.

„Strămoşii noştri domesticeau diverse specii de plante şi animale în trecutul preistoric” – scrie biochimistul Marvin J. Johnson de la Universitatea din Wisconsin. Dar „microorganisme n-au fost domesticite decât de curând, în primul rând pentru că omul nu cunoştea existenţa lor”. Acum, că o cunoaşte, sunt deja folosite în producţia pe scară mare de vitamine, enzime, antibiotice, acid citric şi alţi compuşi folo sitori. Dacă nevoia de hrană va continua să crească, până în anul 2000 biologii vor creşte microorganisme pentru hrana animalelor şi eventual chiar pentru alimentaţia oamenilor.

La Universitatea Uppsala din Suedia am avut prilejul să discut această problemă cu Arne Tiselius, biochimist, deţinător al Premiului Nobel, în prezent el însuşi preşedinte al Fundaţiei Nobel. „Se poate oare concepe – l-am întrebat eu – că într-o zi vom crea cu adevărat maşini biologice – sisteme care să poată fi folosite pentru scopuri productive şi care să nu fie compuse din părţi metalice sau din plastic, ci din organisme vii?” Răspunsul a fost indirect, dar fără echivoc. „Ne aflăm deja în acest stadiu. Viitorul industriei aparţine biologiei. De fapt, unul din domeniile cele mai uimitoare ale uriaşei dezvoltări tehnologice a Japoniei de la război încoace l-au constituit nu numai construcţiile navale, ci şi microbiologia. Japonia este foi prezent cea mai mare putere din lume în ceea ce priveşte industria bazată pe microbiologic. .

O mare parte din alimentele şi din industria ei alimentară se bazează pe procese în care se folosesc bacterii. În prezent produce tot felul de lucruri folositoare – aminoacizi, de exemplu. În Suedia, toată lumea vorbeşte acum de necesitatea de a ne întări poziţia în microbiologie.

Vedeţi, nu e vorba să discutăm numai în termeni de bacterii şi viruşi... Procesele industriale, în general, se bazează pe procedee inventate de oameni.

Oţelul se obţine prin reducerea minereului de fier cu cărbune. Să ne gândim la industriile de materiale plastice, la produsele artificiale obţinute din petrol.

Este totuşi semnificativ că astăzi, în ciuda dezvoltării fenomenale a chimiei şi a tehnologiei chimice, nu există nici un aliment produs pe scară industrială care să poată concura cu produsele obţinute pe cale naturală de fermieri.

În acest domeniu, ca şi în multe alte domenii, natura e cu mult superioară omului, chiar şi celor mai buni cercetători şi ingineri chimisti. Ce concluzie se

poate trage de aci? După ce vom ajunge, cu timpul, să descoperim în ce chip realizează natura aceste lu cruri şi când vom fi în măsură să imităm natura, procesele producţiei vor fi de un fel cu totul nou. Pe baza acestor procese se vor constitui industrii noi – un fel de fabrici biotehnice, cu o tehnologie biologică.

Plantele verzi produc amidon cu ajutorul bioxidului de carbon din atmosferă şi din Soare. E un mecanism foarte eficient... Frunza verde e o maşină minunată. Cunoaştem mult mai multe lucruri despre ea decât ştiam acum doi sau trei ani, dar încă nu suficient pentru a o putea imita. Există multe asemenea «maşini» în natură”. Astfel de procese, a adăugat Tiselius, vor fi folosite în producţie. În loc să sintetizăm produse pe cale chimică, le vom cultiva conform unor specificaţii stabilite.

Se poate imagina, de asemenea, că unele maşini, computerele de exemplu, vor putea avea componenţi biologici. „E evident – a continuat Tiselius – că deocamdată computerile sunt doar nişte imitaţii proaste ale creierului nostru. După ce vom ajunge însă să aflăm mai multe despre modul în care acţionează creierul, n-ar fi de mirare dacă am reuşi să construim un fel de computer biologic... Un asemenea computer ar putea avea componenţi modelaţi după componenţii biologici ai creierului adevărat. Iar într-un viitor ceva mai îndepărtat se poate prevedea că o serie de elemente biologice ar putea face parte ele înseşi din maşini”. Tocmai asemenea idei l-au făcut pe Jean Fourastie, economist şi planificator francez, să declare categoric: „Omul este pe cale de a integra ţesutul viu în procesul mecanismelor fizice...

În viitor vom avea maşini făcute din metal şi din substanţe vii... ” în această perspectivă, Fourastie afirmă: „Corpul omenesc însuşi capătă o nouă semnificaţie”.

Corpul proiectat La fel ca şi geografia planetei, corpul omenesc a reprezentat până acum un punct fix în experienţa umană, un lucru „dat”. În prezent ne apropiem cu paşi mari de ziua când corpul nu va mai putea fi considerat ceva fix. Omul va fi în măsură, într-o perioadă relativ scurtă, să reproiecteze nu numai trupurile individuale, dar şi rasa umană în întregime.

În 1962, dr. J. D. Watson şi dr. F. H. C. Crick au primit Premiul Nobel pentru descrierea moleculei ADN. De atunci s-au făcut în genetică progrese neîncetate, într-un ritm rapid. Biologia moleculară este pe cale de a exploda, ţâşnind în afara laboratoarelor.

Noile cunoştinţe în genetică ne vor permite să influenţăm ereditatea umană şi să manipulăm genele pentru a crea versiuni cu totul noi ale omului.

Una din posibilităţile cele mai fantastice pe care le va avea omul va fi

aceea de a face copii biologice exacte după el însuşi. Printr-un procedeu denumit „cloning” se va putea creşte din nucleul unei celule adulte un nou organism, cu aceleaşi caracteristici genetice ca cele ale parsoanei de la care provine nucleul celulei. „Copia” umană rezultată va începe viaţa cu o înzestrare genetică identică cu cea a donatorului, deşi deosebirile de cultură ar putea modifica ulterior personalitatea sau dezvoltarea fizică a „clonei”.

Cloningul va da posibilitate oamenilor de a se vedea renăscând şi de a-şi răspândi în lume gemenii.

Printre altele, cloningul ne va putea furniza dovezi empirice solide pentru a ne ajuta să rezolvăm, odată pentru totdeauna, vechea controversă cu privire la „natură şi cultură” sau „ereditate şi mediu”. Soluţionarea acestei probleme, prin determinarea rolului jucat de fiecare din aceste elemente, ar reprezenta una din marile pietre de hotar ale dezvoltării intelectuale umane. Biblioteci întregi de speculaţii filozofice ar deveni astfel, dintr-o singură lovitură, inutile. Răspunsul la această problemă ar deschide calea pentru progrese rapide şi de mare valoare în psihologie, filozofie morală şi în zeci de alte domenii.

Cloningul ar putea crea însă complicaţii inimaginabile pentru rasa umană. Ideea că Albert Einstein ar fi putut lăsa posterităţii copii după el însuşi e, desigur, atrăgătoare. Dacă însă şi Adolf Hitler ar fi făcut la fel? Ar trebui oare să existe legi care să reglementeze cloningul? Joshua Lederberg, laureat al Premiului Nobel, un savant care îşi ia *în* serios responsabilitatea socială, socoteşte că este de presupus că cei ce vor dori să se multiplice vor fi cei mai narcisişti şi că clonele pe care le vor produce vor fi, de asemenea, narcisiste.

Chiar dacă narcisismul se transmite mai curând pe cale culturală decât pe cale biologică, există totuşi alte ipoteze înfricoşătoare. Astfel, Lederberg ridică problema dacă nu cumva cloningul uman, în cazul când ar fi permis, ar putea „deveni primejdios”.

„Folosesc această expresie – mi-a spus el – exact în acelaşi sens care se referă şi la energia nucleară.

Va deveni însă cu siguranţă primejdios în cazul când vor rezulta suficiente avantaje dintr-o asemenea situaţie... Se pune întrebarea dacă eficienţa comunicării, în special pe linia educaţiei, este mai mare între genotipuri identice sau nu. Similaritatea «hardware»ului neurologic ar putea înlesni unor copii identice transmiterea anumitor cunoştinţe tehnice sau de altă natură de la o generaţie la alta”.

Care sunt perspectivele cloningului? „El a fost deja realizat pe amfibii – spune Lederberg –, şi s-ar putea ca cineva să fie pe cale s-o facă acum pe mamifere. N-ar fi de mirare dacă am afla într-una din zilele acestea că e un

lucru deja făcut. Nu am însă nici cea mai vagă idee când va avea cineva curajul să încerce şi pe om. Experimentarea ar putea avea loc oricând în cursul următorilor cincisprezece ani, începând chiar de azi. Fără îndoială însă că nu mai târziu de următorii cincisprezece ani”.

În cursul aceloraşi cincisprezece ani, oamenii de ştiinţă vor afla, desigur, cum se dezvoltă diversele organe ale corpului şi vor porni să experimenteze diverse mijloace în vederea modificării lor. După cum spune Lederberg, „dezvoltarea unor asemenea elemente ca dimensiunea creierului şi anumite însuşiri senzoriale vor fi supuse unui control direct...

Cred că asta se va întâmpla în curând”.

E bine ca cei neiniţiaţi să ştie că Lederberg nu este singurul din comunitatea ştiinţifică care îşi face griji cu privire la viitor. Temerile sale în privinţa revoluţiei biologice sunt împărtăşite de mulţi dintrecolegii săi. Problemele etice, morale şi politice pe care le suscită noua biologie fac să răsune un semnal de alarmă. Cine va trăi şi cine va muri? Ce este omul? Cine va controla cercetările din acest domeniu? Cum vor fi aplicate noile descoperiri? Oare nu vom dezlănţui grozăvii faţă de care oamenii sunt complet nepregătiţi? După părerea multor eminenţi savanţi din lumea întreagă, a început deja să bată ceasul pentru o „Hiroshimă biologică”.

Să ne închipuim, de exemplu, ce implicaţii ar putea avea o descoperire biologică în ceea ce s-ar putea denumi „tehnologia naşterii”. Dr. E. S. E. Hafez, un biolog de la Universitatea de stat din Washington care se bucură de renume internaţional, a declarat în mod public, pe baza propriilor sale cercetări uimitoare privind reproducţia, că în cel mult zece, cincisprezece ani orice femeie îşi va putea cumpăra un minuscul embrion congelat, pe care-l va duce la doctor ca să i-l implanteze în uter, îl va purta nouă luni şi apoi îl va naşte, ca şi cum ar fi fost conceput în trupul ei. Embrionul va fi vândut cu garanţia că copilul care se va naşte nu va avea defecte genetice.

Cumpărătoarea va afla de la început culoarea părului şi a ochilor copilului, sexul, înălţimea sa probabilă la maturitate, precum şi coeficientul de inteligenţă probabil.

Dealtfel, la un moment dat se va putea renunţa de tot la uterul femeii. Copiii vor fi concepuţi, crescuţi şi aduşi la maturitate în afara corpului omenesc. Fără îndoială că este doar o chestiune de ani până ce lucrările începute de dr. Daniele Petrucci din Bologna şi alţi oameni de ştiinţă din Statele Unite şi Uniunea Sovietică vor permite femeilor să aibă copii fără să fie nevoie să suporte neplăcerile sarcinii.

Aplicaţiile potenţiale ale unor asemenea descoperiri amintesc de

Admirabila Lume Nouă şi *Uimitoarea ştiinţă fantastică.* Dr. Hafez, de exemplu, într-un elan de imaginaţie, socoteşte că ovulele umane fertilizate ar putea fi utilizate pentru colonizarea planetelor, în loc să trimitem adulţi pe planeta Marte, am putea expedia o cutie de pantofi plină cu asemenea celule, din care va creşte o populaţie de fiinţeumane suficientă pentru a constitui un oraş întreg.

„Având în vedere cât de mult costă numai combustibilul pentru a ridica de pe rampa de lansare fiecare funt, remarcă dr. Hafez, ce rost are să trimitem bărbaţi şi femei adulţi la bordul navelor spaţiale?

De ce n-am îmbarca mai curând embrioane minuscule, care ar fi date în grija unui biolog competent? Miniaturizăm o serie de părţi componente ale navelor spaţiale, de ce n-am face acelaşi lucru şi cu pasagerii?” Cu mult înainte însă ca asemenea progrese să se înregistreze în spaţiul cosmic, impactul noii tehnologii a naşterii se va abate asupra Pământului, făcând ţăndări noţiunile noastre tradiţionale cu privire la sexualitate, maternitate, dragoste, creşterea copiilor şi educaţie. Discuţiile în legătură cu viitorul familiei se ocupă mai ales de pilulă, dar ignorează fiertura ce se pregăteşte în cazanele vrăjitoarelor din laboratoarele de biologie. Dilemele morale şi afective cu care vom fi confruntaţi în următoarele decenii sunt de natură să-ţi facă părul măciucă.

În prezent se desfăşoară deja o controversă acerbă între biologi cu privire la problemele etice pe care le ridică eugenia. Trebuie oare să creştem o rasă mai bună? Şi în acest caz ce înseamnă de fapt „mai bună”? Cine va trebui să hotărască? Asemenea întrebări nu şi le pun oamenii pentru prima oară. Insă tehnicile ce vor fi în curând accesibile depăşesc limitele tradiţionale ale discuţiei, Remodelarea rasei umane ne apare azi nu în stilul unui fermier care îşi „ameliorează” cireada pe îndelete şi cu migală, ci în stilul unui pictor care ar utiliza o gamă ameţitoare de culori şi forme neobişnuite.

Nu departe de Şoseaua 80, în apropierea orăşelului Hazard, Kentucky, se află o localitate cunoscută sub numele pitoresc de Valea Râului Neastâmpărat. În această comunitate izolată locuieşte o familie ai cărei membri suferă, din moşi-strămoşi, de o ciudată anomalie: toţi au pielea albastră. Dr. Madison Cawein, de la Universitatea Colegiului de medicină din Kentucky, care s-a ocupat de această familie şi i-a reconstituit istoricul, afirmă că aceşti oameni cu pielea albastră sunt perfect normali în toate celelalte privinţe. Culoarea lor neobişnuită se datorează unei deficienţe de enzime foarte rar întâlnită, care s-a moştenit din generaţie în generaţie.

Date fiind noile cunoştinţe de genetică ce se acumulează foarte repede, vom fi în măsură să creştem rase întregi de oameni albaştri sau, la alegere,

verzi, roşii ori portocalii. Într-o lume care mai suferă încă de maladia morală a rasismului, ideea aceasta prezintă o oarecare atracţie. Trebuie oare să ne străduim să facem o lume în care toţi să aibă aceeaşi culoare? Dacă dorim acest lucru, vom avea, desigur, mijloacele tehnice de a-l realiza. Sau poate, dimpotrivă, ar trebui să ne orientăm spre o diversificare chiar mai mare decât există în prezent? Ce se va întâmpla cu însuşi conceptul de rasă? Cu standardele de frumuseţe fizică? Cu noţiunile de superioritate sau inferioritate?

Ne îndreptăm în grabă spre o epocă în care vom fi în măsură să creştem atât suprarase cât şi subrase.

După cum scria Theodore J. Gordon în „The Future”: „Dată fiind posibilitatea de a croi rasa după măsură, mă întreb dacă am dori să «creăm toţi oamenii egali» sau am prefera să fabricăm apartheid. Rasele viitorului ar putea fi: un grup superior, având sub controlul său ADN-ul; servitori umili; atleţi speciali pentru «jocuri sportive»; oameni de ştiinţă pentru cercetare cu un coeficient de inteligenţă de 200 şi trupuri diminuate... ” Vom avea capacitatea de a produce rase de moroni * sau de savanţi matematicieni.

Vom fi, de asemenea, în măsură să producem copii cu vedere sau auz supranormal, cu o sensibilitate supranormală pentru a discerne schimbări de mirosuri, cu o musculatură supranormală sau cu aptitudini muzicale supranormale. Vom putea crea supraatleţi sexuali, fete cu supramamele (şi poate cu mai multe sau mai puţine decât standardul de două), precum şi nenumărate alte varietăţi de fiinţe umane până atunci monomorfice.

<notă>

* moronul are un coeficient de inteligenţă de 50 – 75: este deasupra unui „idiot”. – *Nota trad.*

</notă>

În ultimă analiză, problemele nu sunt de ordin ştiinţific sau tehnic, ci de ordin etic şi politic. Alegerea – şi criteriile alegerii – va implica numeroase riscuri.

Excelentul autor de romane ştiinţifico-fantastice William Tenn făcea odată unele reflecţii asupra posibilităţilor manipulării genetice şi a dificultăţilor alegerii.

„Nădăjduind din inimă că nu va exista nici un dictator, nici un comitet de planificare cu puteri arbitrare, nici o cutie neagră omnipotentă care să facă selecţiuni genetice pentru următoarea generaţie, ne întrebăm: cine sau ce le va face? Desigur că nu părinţii... – spunea el –, ei se vor duce cu această problemă la vecinul Arhitect Diplomat de Gene, cu care sunt în bune relaţii.

În mod necesar vor exista probabil şcoli competitive de arhitectură genetică... Funcţionaliştii îi vor convinge pe părinţi să producă copii potriviţi pentru necesităţile societăţii; futuriştii vor propune copii care să-şi poată asigura un loc în cultură aşa cum va fi evoluat ea peste douăzeci de ani; romanticii vor cere ca fiecărui copil să i se cultive cel puţin un talent principal; iar naturaliştii vor recomanda producerea unor indivizi cu o compoziţie genetică care să le asigure un echilibru aproape perfect... Moda corpului omenesc, la fel ca şi moda îmbrăcămintei omeneşti, se va schimba după cum «croitorii» care vor desena modelele vor fi sau nu *en vogue".*

În spatele acestor parodii se află însă probleme serioase, a căror gravitate creşte pe măsura imensităţii posibilităţilor – unele dintre ele fiind atât de groteşti încât par să fi descins direct din tablourile lui Hieronymus Bosch. Am vorbit mai înainte de ideea creşterii oamenilor cu branhii sau a implantării branhiilor pentru a putea lucra în mediul subacvatic.

La o adunare a biologilor de renume mondial ce a avut loc la Londra, J. B. S. Haldane a expus pe larg posibilitatea de a crea forme noi, cu totul diferite, ale omului în vederea explorării spaţiului.

„Anormalităţile cele mai evidente din mediile extraterestre – observă Haldane – sunt deosebirile de gravitaţie, temperatură, presiune a aerului, compoziţie a aerului şi radiaţii... Desigur că un gibon e mai bine adaptat decât omul pentru a trăi într-un câmp gravitaţional redus, aşa cum este într-o navă spaţială, pe un asteroid sau chiar pe Lună. Platirinele, cu coada prehensilă, sunt şi mai potrivite. Altoirea genelor ar face posibilă încorporarea acestor însuşiri în specia umană".

Deşi savanţii prezenţi la această conferinţă s-au arătat foarte preocupaţi de consecinţele morale şi de pericolele revoluţiei biologice, nimeni nu s-a sesizat de afirmaţia lui Haldane că am putea face la un moment dat oameni cu coadă dacă vom găsi necesar acest lucru. Lederberg a menţionat numai că s-ar putea găsi alte căi decât cele genetice pentru realizarea aceloraşi obiective şi în condiţii mai lesnicioase.

„Vom modifica omul experimental prin transformări fiziologice şi embriologice şi prin înlocuirea anumitor părţi din trupul său cu mecanisme – a declarat Lederberg. – Dacă vrem un om fără picioare, n-avem nevoie să-l creştem astfel, putem să i le tăiem; dacă vrem un om cu coadă, vom găsi modalitatea de a i-o altoi".

La altă conferinţă a oamenilor de ştiinţă şi savanţilor, dr. Robert Sinsheimer, un biofizician californian, a pus problema direct: „în ce fel veţi dori să modificaţi vechile modele ale omului create de natură? Vreţi să stabiliţi

sexul progeniturii dv? Veţi putea să vă satisfaceţi această dorinţă. Aţi vrea ca fiul dv. să aibă înălţimea de 180 de centimetri, 2 metri? 2 metri 40? De ce anume boli suferiţi – alergie, obezitate, artroză?

Sunt uşor de lecuit. Pentru cancer, diabet, fenilcetonurie va exista o terapie genetică. Va fi administrat ADN-ul adecvat în doze corespunzătoare. Vor fi uşor de vindecat bolile virotice şi microbiene. Până şi modelele eterne ale creşterii, ale maturizării şi îmbătrânirii vor fi prestabilite de noi. Pentru noi nu există limite intrinsece ale duratei vieţii. Cât doriţi să trăiţi?" Şi, pentru ca să fie sigur că a fost bine înţeles, Sinsheimer s-a adresat celor prezenţi: „Oare toate aceste anticipări vi se par nişte fantezii provocate de LSD sau o imagine reflectată de o oglindă distorsio nantă? Nici una din ele nu depăşeşte totuşi potenţialul cunoştinţelor noastre actuale. Poate că nu vor fi dezvoltate în sensul pe care-l prevedem astăzi, dar *sunt* realizabile, *pot* deveni realitate, şi asta destul de curând".

Nu numai că asemenea minuni *pot* deveni reale, dar perspectivele arată că *vor* deveni. În ciuda problemei etice dacă *ele trebuie* să devină reale, fapt este că curiozitatea ştiinţifică în sine este una dintre cele mai puternice forţe motrice ale societăţii noastre.

După cum spunea dr. Eollin D. Hotchkiss de la Institutul Rockefeller: „Mulţi dintre noi simt o repulsie instinctivă faţă de riscurile pe care le implică intervenţia în sistemele atât de complexe şi de subtil echilibrate care constituie personalitatea unui individ. Cred totuşi că oricum se va ajunge aici sau se vor face încercări în acest sens. Drumul către acest ţel va fi pavat cu o combinaţie de altruism, profit particular şi ignoranţă". La această înşiruire ar fi putut adăuga, ceea ce e şi mai rău, conflicte politice şi nepăsare crasă.

Pe scurt, e bine să se ştie că, dacă nu se vor lua contramăsuri corespunzătoare, cineva, undeva *va face* ceea ce se *poate* face. Natura acelor lucruri ce *pot* şi *vor fi* făcute întrece, atât pe plan psihologic cât şi moral, capacitatea actuală a omului de a le face faţă.

Organul tranzient

Refuzăm în mod persistent să luăm în considerare asemenea fapte. Căutăm să închidem ochii, refuzând cu încăpăţânare să admitem rapiditatea schimbărilor.

Ne simţim mai bine amânând viitorul. Chiar cei ce se află cel mai aproape de muchia de cuţit a cercetării ştiinţifice nu reuşesc să vadă realitatea aşa cum e.

Chiar şi ei subestimează viteza cu care valurile viitorului se rostogolesc pe ţărmurile noastre. Astfel, dr. Richard J. Cleveland, vorbind la un congres al specialiştilor în transplanturi de organe, anunţa în ianuarie 1967 că prima operaţie de transplant de inimă la om va avea loc „în următorii cinci ani”. Dar chiar în cursul aceluiaşi an dr. Christiaan Barnard opera unbăcan în vârstă de cincizeci şi cinci de ani, cu numele de Louis Washkansky, şi imediat au făcut explozie în conştiinţa omenirii, ca un foc de artificii, o întreagă serie de operaţii de transplanturi de inimă. În acelaşi timp se înregistrează un număr crescând de transplanturi reuşite de rinichi. De asemenea s-au realizat o serie de transplanturi reuşite de ficat, pancreas şi ovare.

Asemenea progrese rapide în medicină vor determina schimbări profunde în modul nostru de a gândi, precum şi în modul de a îngriji bolnavii. Se nasc noi şi chinuitoare probleme de ordin juridic, etic, filozofic. De exemplu, ce înseamnă moartea? Moartea survine când inima încetează de a bate, aşa cum am crezut dintotdeauna? Sau survine când creierul încetează de a mai funcţiona? În spitale sunt cazuri din ce în ce mai frecvente când bolnavii sunt menţinuţi în viaţă cu ajutorul unor tehnici medicale noi, fiind însă condamnaţi să vegeteze în stare de inconştienţă. Oare din punct de vedere etic poate fi condamnată o asemenea persoană la moarte pentru a obţine un organ sănătos, necesar la un transplant, salvându-se astfel viaţa unei persoane cu o prognoză mai bună?

Deoarece ne lipsesc linii diriguitoare sau precedente, bâjbâim în probleme de morală şi de legalitate. Printre medici se răspândesc zvonuri fantastice. La Washington, Academia naţională de ştiinţe, cu ajutorul unui fond alocat de Fundaţia „Russell Sage”, a început un studiu asupra problemelor de politică socială ce rezultă din progresele ştiinţelor vieţii. La Stanford, un simpozion, finanţat tot de Russell Sage, examinează modalitatea înfiinţării unor bănci de organe pentru transplanturi, problemele economice ale unei pieţe de organe, precum şi aspecte de discriminare de clasă sau rasială în legătură cu organele puse la dispoziţie medicilor.

Posibilitatea de a desface în bucăţi trupuri sau cadavre pentru a extrage organele utilizabile la transplanturi, deşi e înfiorătoare, va servi totuşi la accelerarea ritmului schimbării, urgentând cercetarea în domeniul organelor artificiale – înlocuitori electronici sau din plastic pentru inimă, ficat sau splină. (Acestea vor putea deveni şi ele inutile atunci când se.

va reuşi regenerarea organelor deteriorate sau a membrelor amputate, făcând să crească altele, noi, aşa cum îi creşte şopârlei coada.) Tendinţa de a produce piese de schimb pentru trupurile umane în suferinţă va deveni mai

puternică pe măsură ce se va intensifica cererea. „Doar câteva eşecuri trecătoare”, afirmă profesorul Lederberg, ne mai despart de inventarea unei inimi artificiale economice. Profesorul R. M. Kenedi, din grupul biomecanic de la Universitatea Strathclyde din Glasgow, socoteşte că „până în 1984 înlocuitorii artificiali pentru ţesuturi şi organe vor deveni lucruri banale”. Pentru unele organe, acest termen reprezintă de fapt un punct de vedere conservator. În Statele Unite, peste 13.000 de bolnavi cardiaci – inclusiv un judecător al Curţii Supreme – au reuşit să supravieţuiască datorită unui minuscul „aparat” înfipt în cavitatea lor toracică care emite pulsaţii electrice pentru a activiza inima *.

Alţi 10.000 de pionieri sunt deja echipaţi cu valve artificiale ale inimii, făcute din ţesuturi de dacron.

Aparate auditive implantabile, rinichi, artere, articulaţii femurale, plămâni, globuri oculare şi alte părţi artificiale ale organismului uman – toate se află în diverse stadii de dezvoltare. Nu vor trece multe decenii, şi vom ajunge să implantăm în corp receptori minusculi, de mărimea unei aspirine, pentru reglarea tensiunii arteriale, a pulsului, a respiraţiei şi a altor funcţiuni, precum şi emiţători minusculi care vor transmite semnale când se va defecta ceva.

<notă>

* De curând, la un mare spital din Midwest, în mijlocul nopţii s-a prezentat un bolnav la serviciul de urgenţă. Sughiţa violent de şaizeci de ori pe minut. După cum s-a constatat, bolnavul era unul dintre primii purtători de asemenea aparate care stimulează inima. Un intern ager la minte îşi dădu Imediat seama de ceea ce se întâmplase: una din sârmele aparatului se desfăcuse şi intrase în diafragmă, provocând sughiţul prin impulsurile electrice pe care le transmitea. Actionând repede, internul băgă un ac în pieptul pacientului, lângă aparat, trase un fir de la ac şi îl legă de instalaţia de apă a spitalului. Sughiţul se opri, astfel încât medicii putură opera pentru a pune la loc sârma cu pricina. Oare aşa va arăta medicina viitorului?

</notă>

Aceste semnale vor fi introduse în centre uriaşe de computere pentru diagnostice, care vor sta la baza medicinei viitorului. Unii dintre noi vom purta o plăcuţă de platină şi un „stimulator” de mărimea unui ban, ataşate de coloana vertebrală. Învârtind butonul unui „radio”-muscă, vom putea activa stimulatorul, eliminând durerea. La Institutul de tehnologie Case se fac deja lucrări pregătitoare în legătură cu aceste mecanisme de suprimare a durerilor. Anumiţi bolnavi cardiaci folosesc deja nişte aparate cu butoane care calmează suferinţa.

Aceste progrese vor da naştere unor noi şi vaste industrii biomecanice, unor reţele de staţiuni pentru reparaţii medico-electronice, unor noi profesiuni

tehnice, precum şi unei reorganizări a întregului sistem de apărare a sănătăţii. Ele vor modifica durata vieţii, vor face inutilizabile tabelele de longevitate ale societăţilor de asigurare şi vor determina importante deplasări în concepţiile oamenilor. Chirurgia nu va mai inspira teama omului obişnuit; implantările vor deveni o operaţie de rutină. Corpul omenesc va începe să fie considerat ca un organism modular. Aplicând principiul modular – menţinerea întregului prin înlocuirea sistematică a componenţilor tranzienţi –, am putea adăuga două, trei decenii la durata medie de viaţă a populaţiei. Aceasta ar putea duce însă la una din cele mai mari absurdităţi din istoria omenirii în cazul când nu vom reuşi să căpătăm cunoştinţe mai profunde asupra creierului. Sir George Pickering, profesor de medicină la Oxford, ne-a prevenit că, dacă nu vom avea grijă, „cei cu mintea senilă vor constitui o fracţiune creseîndă a locuitorilor Pământului”, adăugind, în mod oarecum inutil: „Găsesc că perspectiva asta e îngrozitoare”. Tocmai asemenea perspective îngrozitoare ne vor împinge către cercetări mai accelerate asupra creierului, care, la rândul lor, vor da naştere unor noi schimbări radicale în societate.

În prezent ne străduim să facem valve de inimă sau instalaţii artificiale care să imite originalul pe care sârit destinate să-l înlocuiască. Ne luptăm să obţinem echivalenţe funcţionale. După ce vom ajunge însă să stăpânim problemele de bază, nu ne vom mai mulţumi să instalăm aorte de plastic în locul unor aorte originale care nu mai funcţionează. Vom instala părţi elaborate în mod special, care vor fi *mai bune* decât originalul, iar apoi vom trece la instalarea unor părţi care vor asigura celor ce le folosesc capacităţi superioare celor iniţiale. Tot aşa cum mecanica genetică promite să producă „supraoameni”, şi tehnologia organelor lasă să se întrevadă posibilitatea unor atleţi de pistă cu plămâni şi inimi de capacitate specială; sculptori cu un aparat neural care le intensifică simţul compoziţiei; îndrăgostiţi cu mecanisme neurale care le intensifică impulsul sexual. Cu alte cuvinte, vom face implantări nu numai pentru a salva viaţa omului, ci şi pentru a-i da mai multă strălucire, pentru a crea posibilitatea unor stări de spirit, situaţii, condiţii sau extaze care în prezent nu ne sunt accesibile.

În aceste condiţii, ce se va alege din definiţiile noastre milenare ale „umanităţii”? Cum ne vom simţi când vom fi pe jumătate protoplasma, pe jumătate tranzistor? Care vor fi de fapt posibilităţile ce se vor deschide în faţa noastră? Care vor fi îngrădirile pe care le vom avea de suportat în muncă, joc, sex, în reacţiile noastre intelectuale sau estetice? Ce se întâmplă cu gândirea când corpul suferă schimbări?

Asemenea întrebări nu pot fi amânate multă vreme, căci fuziunea omului

cu maşina – aşa-numitul „Cyborg” – e mult mai aproape decât îşi închipuie majoritatea oamenilor.

Cyborgii printre noi în ziua de azi, omul cu un stimulator al inimii sau cu o aortă de plastic rămâne totuşi un om. Partea mecanică a trupului său este încă relativ lipsită de importanţă în ceea ce priveşte personalitatea şi conştiinţa sa. Dar, pe măsură ce proporţia componenţilor săi mecanici va creşte, ce se va întâmpla cu conştiinţa sa, cu experienţa sa interioară? Dacă admitem că creierul este lăcaşul conştiinţei şi al inteligenţei şi că nici o altă parte a trupului nu influenţează prea mult personalitatea sau Conştiinţa omului, atunci e posibil să concepem un creier fără trup – un creier fără braţe, picioare, coloană vertebrală sau alte anexe –, în sine, ca personalitate, ca întruchipare a conştiinţei. Acest creier ar putea să fie combinat cu o întreagă aparatură artificială senzorială, cu receptori şi efectori, şi *acest* amalgam de sârme şi plastic ar putea fi denumit atunci o fiinţă umană.

Toate acestea s-ar părea că sună la fel cu speculaţiile medievale privind numărul îngerilor ce pot încăpea pe vârful unui ac, totuşi primii paşi mărunţi către o formă de simbioză om-maşină s-au făcut deja.

În plus, aceşti paşi sunt făcuţi nu de către un savant singular şi nebun, ci de mii de ingineri, matematicieni... biologi, chirurgi, chimişti, neurologi şi specialişti în comunicaţii, toţi foarte bine pregătiţi.

„Broaştele ţestoase” mecanice ale doctorului W. G. Walter sunt maşini care se comportă ca şi cum ar fi fost condiţionate din punct de vedere psihologic.

Aceste broaşte ţestoase au fost primele specimene ale unei rase de roboţi, începând cu „Perceptron”, care putea să înveţe (şi chiar să generalizeze), până la recentul „Wanderer”, un robot în stare să exploreze o zonă, compunându-şi în memorie o „imagine” a terenului, şi să procedeze la anumite operaţiuni, comparabile, cel puţin în anumite privinţe, cu „speculaţia contemplativă” şi „fantezia”. Ross Ashby, H. D. Block, Frank Rosenblatt şi alţii au făcut experimente care au demonstrat că maşinile pot învăţa din propriile lor greşeli, că-şi pot îmbunătăţi performanţele şi că, în anumite cunoştinţe, îi pot chiar depăşi pe savanţi.

Block, profesor de matematici aplicate la Universitatea Corneli, afirmă: „Cred că nu există un lucru pe care, în principiu, o maşină să nu-l poată face.

Dacă poţi defini o sarcină pe care un om o poate îndeplini, atunci şi maşina e în stare s-o îndeplinească, cel puţin în teorie. Inversul însă nu e valabil”. S-ar spune că inteligenţa şi creativitatea nu sunt un monopol al oamenilor.

În ciuda unor eşecuri şi greutăţi, roboţii merg înainte. De curând au avut prilejul să-şi bată joc, încolectiv, de unul dintre criticii principali ai constructorilor de roboţi, Hubert L. Dreyfus, fost specialist de computere la RÂND Corporation. Dreyfus a scris un lung articol pentru a demonstra că computerele nu vor fi niciodată în măsură să ajungă la nivelul inteligenţei umane, împroşcându-i totodată cu dispreţ pe toţi cei ce nu erau de aceeaşi părere cu el. Printre altele afirma: „Un program de şah nu poate juca nici măcar un şah de amatori”, implicând, în context, că nici în viitor nu se va putea realiza aceasta. Dar n-au trecut nici doi ani, când un student de la Institutul tehnologic din Massachusetts, Richard Greenblatt, a compus un program de joc de şah pentru computer, l-a provocat pe Dreyfus la o partidă şi a avut imensa satisfacţie de a constata că computerul l-a învins pe Dreyfus, în aclamaţiile cercetătorilor de „inteligenţă artificială”.

Se fac progrese şi într-un domeniu de robotologie cu totul diferit. Tehnicienii de la Disneyland au creat umanoizi dirijaţi de computere foarte asemănători cu oamenii, care îşi mişcă braţele şi picioarele, se strâmbă, zâmbesc, râd, simulează frica, bucuria şi o gamă largă de alte emoţii. Construiţi din plastic translucid, care, după cum spunea un reporter, „poate face orice, în afară de a sângera”, roboţii aleargă după fete, cântă la instrumente, trag cu pistolul şi par atât de reali încât vizitatorii la început se sperie, se dau în lături, reacţionând ca şi cum ar avea de-a face cu fiinţe umane adevărate. Scopul în care sunt folosiţi aceşti roboţi nu prezintă poate importanţă, dar tehnica ce stă la baza lor e de o mare complexitate. Ea e legată în cea mai mare parte de cunoştinţele căpătate în cadrul programului spaţial, şi aceste cunoştinţe se acumulează rapid.

Nu există motive, în principiu, ca să nu putem progresa de la actualii roboţi primitivi şi fără utilitate practiuă la maşini umanoide capabile de o comportare cât se poate de variată, capabile şi de erori „umane” şi de alegeri aparent „la întâmplare”, pe scurt să construim astfel de roboţi încât să nu poată fi deosebiţi de oameni din punctul de vedere al comportării decât cu ajutorul unor teste foarte laborioaseşi complexe. Vom cunoaşte atunci senzaţia excitantă de a trebui să ghicim dacă umanoidul zâmbitor, sigur de sine, din spatele ghişeului pentru rezervarea biletelor de avion, este o fată drăguţă sau un robot plin de sârme electrice *.

Foarte probabil că va fi şi una, şi alta.

Impulsul de a crea o formă oarecare de simbioză om-maşină este alimentat şi de faptul că omul desfăşoară o inventivitate tot mai mare în ceea ce priveşte comunicarea cu maşinile. Se publică un mare număr de lucrări

pentru a facilita interacţiunea dintre oameni şi computeri. Dar pe lângă asta atât savanţii ruşi cât şi cei americani au făcut experienţe, plasând sau implantând detectori care prind semnalele de la capetele nervilor unui ciot de membru amputat.

Aceste semnale sunt apoi amplificate şi folosite pentru a activa un membru artificial, făcând astfel ca maşina să răspundă direct şi cu sensibilitate la sistemul nervos al fiinţei umane. Omul nu are nevoie „să-şi gândească” dorinţele, chiar şi impulsurile involuntare sunt transmisibile. Comportarea responsivă a maşinii se produce tot atât de automat ca şi comportarea mâinii proprii, a ochiului sau piciorului propriu.

În *Fuga la Arras,* Antoine de Saint-Exupery, romancier, poet şi aviator pionier, a descris cum trebuia să se lege de scaunul de pilot în timpul zborului de luptă din cursul celui de-al doilea război mondial.

„Toată această complicaţie de tuburi de oxigen, de echipament de încălzire; aceste tuburi de vorbit care formează comunicaţia interioară dintre membrii echipajului. Această mască prin care respir. Sunt ataşat de avion printr-un tub de cauciuc, la fel de indispensabil ca şi cordonul ombilical. Fiinţei mele i-au fost adăugate organe, şi ele par să intervină între mine şi inima mea... ” Suntem acum departe de zilele acelea.

<notă>

* Se nasc de aci o serie de probleme, pe jumătate serioase, pe jumătate amuzante, în legătură cu relaţiile dintre oameni şi maşini. Profesorul Block de la Corneli subliniază că oamenii adeseori se ataşează de maşinile pe care le folosesc şi atrage atenţia asupra problemelor „etice” ce se vor naşte în legătură cu modul de a trata „aceste obiecte mecanice ale afecţiunii şi pasiunii noastre”. Roland Puccetti s-a aplecat cu seriozitate asupra acestor probleme înt'--un articol apărut în. Journal of the Philosophy of Science”, nr. 18/1967, P- 39 – 51, Londra.

</notă>

Biologia spaţiului înaintează irezistibil către ziua când astronautul va fi nu numai ataşat de capsula sa, dar va deveni o parte din ea în sensul total simbiotic al expresiei.

Unul din obiective este de a face ca nava spaţială să devină un univers în sine, unde să se cultive alge pentru hrană, apa necesară să fie recuperată din eliminările corpului, aerul să fie reciclat pentru a-l purifica de amoniacul ce pătrunde în atmosferă din urină etc. În această lume închisă, care se regenerează în întregime, fiinţa umană devine o parte integrantă dintr-un proces continuu microecologic, ce goneşte prin vastitatea spaţiului. Theodore Gordon, autorul cărţii *Viitorul,* el însuşi un inginer spaţial de seamă, scrie: „Poate că ar fi mai simplu să se asigure aprovizionarea necesară cu ajutorul

unor aparate angrenate chiar în trupul astronautului.

Acesta ar putea fi hrănit intravenos cu o hrană lichidă, înmagazinată sub presiune într-un rezervor aşezat la o oarecare depărtare. S-ar putea realiza eventual o prelucrare directă a eliminărilor lichide din corp şi transformarea lor în apă cu ajutorul unui nou tip de rinichi artificial, încastrat în însuşi corpul navei spaţiale. Poate că somnul i-ar putea fi provocat pe cale electronică... pentru a-i reduce metabolismul... ” Şi aşa mai departe. Una după alta, funcţiunile trupului omului se întrepătrund, devin dependente, apoi devin o parte din funcţiunile mecanice ale capsulei Dezvoltarea ultimă în această direcţie nu trebuie căutată însă neapărat în spaţiile extraterestre; s-ar putea prea bine întâmpla să devină un aspect obişnuit al vieţii de toate zilele aici, pe planeta mamă. E vorba de legătura directă a creierului uman – dezbrăcat de suportul structurilor sale fizice – cu computerul. S-ar putea, într-adevăr, ca supercomputerele viitorului să aibă drept componenţi biologici mase de creieri umani. Posibilitatea de a augmenta inteligenţa umană (şi a maşinii) legându-le organic una de alta deschide probabilităţi enorme şi fascinante, atât defascinante încât dr. R. M. Page, directorul Laboratorului de cercetări navale din Washington, a abordat în mod public posibilitatea realizării unui sistem pe baza căruia ideile umane să fie introduse în mod automat în unitatea de înmagazinare a unui computer, constituind baza pentru deciziile luate de maşină. Participanţii la un studiu întreprins de RÂND Corporation cu mai mulţi ani în urmă au fost întrebaţi când ar putea avea loc realizarea acestui proiect. Răspunsurile au fost diverse, de la anul 1990 până la „niciodată”.

Data medie indicată a fost însă 2020, adică în cadrul perioadei de viaţă a actualilor adolescenţi.

Între timp, cercetări din nenumărate surse contribuie la eventuala simbioză. Profesorul Robert White, directorul secţiei de neurochirurgie de la Metropolitan General Hospital din Cleveland, a dovedit printr-un experiment dintre cele mai fascinante, mai înfricoşătoare şi mai provocatoare sub aspect intelectual din câte s-au înregistrat vreodată că creierul *poate* fi izolat de corp şi menţinut în viaţă după „moartea” restului organismului. Experimentul, descris într-un articol strălucit de Oriana Fallaci, a fost realizat de o echipă de neurochirurgi, care au tăiat creierul unei maimuţe rhesus, l-au separat de trup, apoi au prins cu agrafe arterele carotide ale creierului de altă maimuţă, al cărei sânge a continuat să irige organul fără trup, menţinându-l în viaţă.

Unul dintre membrii echipei medicale, dr. Leo Massopust, neurofiziolog, afirma în legătură cu acest experiment: „Activitatea creierului este cu mult mai bună decât atunci când avea un trup... Acesta e un lucru cert. Bănuiesc că, în

lipsa simţurilor, poate să gândească mai repede. Ce fel de gândire, asta nu ştiu.

Presupun că reprezintă în primul rând o memorie, un depozit al informaţiei acumulate pe vremea când avea încă trup; nu se poate însă dezvolta mai departe, deoarece nu mai este alimentat de experienţă. Totuşi Şi aceasta înseamnă o nouă experienţă. ” Creierul a supravieţuit timp de cinci ore. Ar fi putut dura mult mai mult dacă ar fi fost necesar pentru scopurile cercetării. Profesorul White a reuşit să menţină în viaţă alţi creieri zile întregi, folosind meca nisme în locul unei maimuţe vii pentru a iriga creierul cu, sânge. „Nu cred că am ajuns în stadiul în care oamenii să poată fi transformaţi în roboţi, în ovine ascultătoare – i-a spus el ziaristei Pallaci. – Totuşi... acest lucru s-ar putea întâmpla, nu e imposibil. Dacă te gândeşti că putem să transferăm capul unui om pe trunchiul altui om, dacă te gândeşti că putem să izolăm creierul unui om şi să-l facem să funcţioneze fără trupul său... Pentru mine nu mai există nici o diferenţă între ştiinţa fantastică şi ştiinţă... Am putea să menţinem în viaţă creierul lui Einstein şi să-l facem să funcţioneze normal”.

Dar, spune profesorul White, nu numai că putem transfera capul unui om pe umerii altuia, nu numai că putem menţine un cap sau un creier „în viaţă” şi în stare de funcţionare, dar toate acestea pot fi realizate cu „tehnica existentă”. De fapt, declară el, „japonezii vor fi primii [care vor menţine un cap izolat de om în viaţă]. Eu nu vreau s-o fac, pentru că n-am rezolvat încă dilema: E bine sau nu?” Dr. White, care e un catolic practicant, se simte profund tulburat de implicaţiile filozofice şi morale ale cercetărilor sale.

În timp ce chirurgii pe creier şi neurologii experimentează mai departe, în timp ce bioinginerii şi matematicienii, experţii în comunicaţii şi constructorii de roboţi realizează lucruri tot mai complicate, pe măsură ce cosmonauţii şi capsulele lor devin tot mai legaţi unii de alţii, pe măsură ce maşinile încep să capete componenţi biologici, iar oamenii îşi zornăie aparatele senzoriale şi organele mecanice, se apropie simbioza ultimă. Lucrările tuturora converg în această direcţie. Şi totuşi minunea cea mai mare nu este transplantarea organelor sau simbioza sau tehnica subacvatică. Minunea cea mai mare nu rezidă în tehnologie şi nici chiar în ştiinţă.

Minunea cea mai mare şi cea mai periculoasă dintre toate constă în orientarea către trecut, în care se complace rasa, în refuzul său de a privi în faţă realitatea accelerării. Omul înaintează rapid într-un univers neexplorat, într-un stadiu cu totul nou de dezvoltare ecotehnologică, fiind în acelaşi timp ferm convins că „natura umană e eternă” sau că „stabilita tea va reveni”. El se repede, poticnindu-se, în viitoarea celei mai violente revoluţii din istoria

omenirii, bolborosind, asemenea acelui celebru, deşi cam miop, sociolog, că „procesul modernizării... s-a «încheiat» mai mult sau mai puţin”. El refuză pur şi simplu să-şi imagineze viitorul.

Negarea schimbării

În 1865 directorul unui ziar comunica cititorilor săi: „Oamenii bine informaţi ştiu că e imposibil să transmiţi vocea omului prin sârme şi, admiţând chiar că ar fi posibil acest lucru, el nu ar avea nici o valoare practică”. Nu a trecut decât un deceniu şi telefonul a făcut irupţie din laboratorul d-lui Bell, schimbând faţa lumii.

Chiar în ziua când fraţii Wright şi-au luat zborul, ziarele au refuzat să informeze despre acest eveniment, deoarece editorii sobri, serioşi, cu picioarele pe pământ pur şi simplu nu puteau crede că zborul avusese într-adevăr loc. La urma urmelor, Simon Newcomb, un cunoscut astronom american, n-a asigurat oare lumea cu câtva timp înainte că „nu există nici o combinaţie de substanţe cunoscute, de forme cunoscute de maşini şi de forme cunoscute de forţă care adunate la un loc într-o maşină practică să permită omului să zboare pe distanţe lungi”.

Nu mult după aceea, alt expert a anunţat în mod public că „e o dovadă de înapoiere mintală să-ţi închipui că poate rezulta ceva din mişcarea trăsurilor fără cai”. Peste şase ani, maşina cu numărul un milion ieşea pe porţile Uzinelor „Ford”. Şi a mai fost apoi însuşi marele Rutherford, descoperitorul atomului, care, în 1933, a spus că energia din nucleul atomului nu va putea fi niciodată eliberată. Nouă ani mai târziu: prima reacţie în lanţ.

Din nou şi mereu mintea umană – inclusiv minţile ştiinţifice cele mai luminate – n-a ştiut să înţeleagă noile posibilităţi ale viitorului, şi-a limitat câmpul de preocupări pentru a-şi putea păstra pentru moment liniştea, dar a fost ulterior cu atât mai brutal zdruncinată de impulsul accelerativ.

Cele de mai sus nu înseamnă că *toate* progresele ştiinţifice sau tehnologice discutate până aci se vor materializa neapărat. De asemenea nu înseamnă că toate se vor realiza până la sfârşitul secolului. Unele dintre ele se vor naşte probabil moarte. Altele vor nimeri poate într-o fundătură. Altele vor reuşi în laborator, dar se vor dovedi, din anumite motive, fără valoare practică. Toate acestea n-au însă importanţă. Chiar dacă nici una din aceste dezvoltări nu se va produce, vor avea loc altele, poate şi mai tulburătoare.

N-am atins decât în treacăt revoluţia computerilor şi schimbările cu vaste ramificaţii ce vor urma. N-am făcut decât să menţionăm implicaţiile pătrunderii

în spaţiul cosmic, o aventură care încă înainte de sosirea noului mileniu ar putea schimba viaţa şi concepţiile noastre în mod radical, deşi încă neprevizibil. (Ce s-ar întâmpla, de exemplu, dacă un astronaut sau un vehicul spaţial s-ar reîntoarce pe Pământ contaminat cu vreun microorganism mortal, care se înmulţeşte repede?) N-am vorbit nimic despre laser, despre holograf, despre noile şi puternicele instrumente de comunicaţie personală şi de masă, despre noile tehnologii ale crimei şi spionajului, noile forme de transport şi construcţie, despre îngrozitoarele tehnici de război chimice şi bacteriologice, despre promisiunea radioasă a energiei solare, despre descoperirea în perspectivă a vieţii în eprubetă, despre uimitoarele noi instrumente şi tehnici în învăţământ, despre lista nesfârşită a diverselor domenii în care ne aşteaptă în curând schimbări de mare însemnătate.

În următoarele decenii, progresele ce se vor face în toate aceste domenii vor exploda ca nişte rachete, care ne vor smulge din trecut, proiectându-ne mereu mai adânc în noua societate. Iar această nouă societate nu se va stabiliza prea repede. Şi ea se va zbuciuma, va trosni din încheieturi şi va geme, căci va fi mereu zdruncinată de noi schimbări la înaltă tensiune.

Individului care vrea să fie în pas cu vremea, să facă parte din viitor revoluţia supraindustrială nu-i lasănici un răgaz, nu-i permite să se întoarcă la trecutul familiar. Îi oferă doar o mixtură extrem de combustibilă de tranzienţă şi noutate.

Această injecţie masivă de viteză şi noutate în textura societăţii ne va sili nu numai să ne adaptăm mai repede unor situaţii, întâmplări şi dileme morale familiare, dar să ne adaptăm, într-un tempo progresiv tot mai rapid, unor situaţii ce ne sunt categoric nefamiliare, unor situaţii care apar „prima dată”, ciudate, neregulate, imprevizibile.

Aceasta va modifica în mod semnificativ balanţa ce există în fiecare societate între elementele familiare şi cele nefamiliare din viaţa zilnică a oamenilor, între rutină şi nerutină, între previzibil şi imprevizibil.

Raportul dintre aceste două feluri de elemente ale vieţii de. toate zilele ar putea fi denumit „rata de noutate” a societăţii, iar pe măsură ce nivelul noului sau al noutăţii creşte o parte tot mai mică din viaţă rămâne în cadrul formelor rutiniere ale comportării adapţionale. Tot mai mult suntem cuprinşi de oboseală şi aprehensiune, de o pală de pesimism, o diminuare a sentimentului nostru de siguranţă. Tot mai mult, mediul înconjurător ne apare haotic, scăpând de sub controlul omului.

Astfel, două mari forţe sociale converg: înaintarea neîncetată către tranzienţă este stimulată şi devine potenţial mai periculoasă prin creşterea

ratei de noutate. Dar această noutate, după cum vom vedea în curând, nu trebuie căutată numai în rânduielile tehnologice ale viitoarei societăţi. Şi în ceea ce priveşte rânduielile sociale se pot anticipa situaţii bizare, nefamiliare, fără precedent.

FĂCĂTORII DE EXPERIENŢE

Anul 2000 e mai aproape de noi decât criza cea mare, totuşi economiştii lumii, traumatizaţi încă de acea catastrofă istorică, rămân închistaţi în atitudinile trecutului. Economiştii, chiar şi cei ce folosesc limbajul revoluţiei, sunt nişte fiinţe deosebit de conservatoare. Dacă ar fi posibil să le extragi din creier imaginea pe care o au, în general, despre economia anului 2025, de exemplu, ea ar semăna probabil foarte mult cu cea din 1970.

Ei nu văd în creşterea organizaţiilor pe scară mare decât o expansiune lineară a birocraţiei de modă veche. Pentru ei progresul tehnologic e o extensiune simplă, nerevoluţionară a ceea ce există. Născuţi în condiţii de sărăcie a societăţii, obişnuiţi să gândească în termeni de resurse limitate, ei nu-şi pot închipui o societate în care necesităţile materiale de bază ale omului sunt satisfăcute.

Una din cauzele lipsei lor de imaginaţie provine din faptul că atunci când se gândesc la progresul tehnologic se concentrează numai asupra *mijloacelor* activităţii economice. Revoluţia supraindustrială însă pune în discuţie şi ţelurile. Ea ameninţă să modifice nu numai modul în care se produce” ci şi scopul pentru care se produce. Cu alte cuvinte, ea va transforma înseşi rosturile activităţii economice.

Faţă de o asemenea răsturnare, până şi cele mai complexe instrumente ale economiştilor de astăzi sunt neputincioase. Tabele de input-output, modele econometrice, întregul bagaj de analize pe care le folosesc economiştii pur şi simplu nu reuşesc să cuprindă forţele externe – politice, sociale şi etice – care vor transforma viaţa economică în deceniile ce urmează.

Ce semnificaţie poate avea noţiunea de „productivitate” sau de „eficienţă” într-o societate care pune mare preţ pe satisfacţia psihică? Ce se întâmplă cu o economie în care, aşa cum e probabil, întregul concept de proprietate va fi golit de sens? în ce mod vor fi afectate economiile ca urmare a dezvoltării planificării supranaţionale, a înmulţirii agenţiilor de reglementare şi de taxare sau, mai curând, ca urmare a unei reîntoarceri dialectice la „cottage industry” (industria casnică), bazată pe cele mai înaintate tehnologii cibernetice? Şi, ceea ce e cel mai important, ce se întâmplă când „nici o

creştere” înlocuieşte „creşterea” ca obiectiv economic, când produsul social total încetează de a mai fi Sfântul Graal?

Numai ieşind din cadrul gândirii economice ortodoxe pentru a examina toate aceste posibilităţi vom putea începe să ne pregătim pentru ziua de mâine.

Şi dintre acestea nici una nu e mai importantă decât aceea a mutaţiei valorilor ce va însoţi fără îndoială revoluţia supraindustrială.

În condiţii de penurie, oamenii se luptă pentru a-şi putea satisface nevoile materiale imediate. În prezent, în condiţii de mai mare abundenţă, reorganizăm economia în vederea unui nou nivel al nevoilor umane. De la un sistem menit să procure satisfacţii materiale trecem rapid la crearea unei economii orientate către asigurarea satisfacţiilor psihice. Acest proces de „psihologizare”, una din temele centrale ale revoluţiei supraindustriale, a fost aproape în întregime trecut cu vederea de către economişti. Totuşi de aci va rezulta o nouă economie, plină de surprize, cu totul diferită de economiile cunoscute până în prezent.

Prăjitura psihică prefabricată

A produs multă vâlvă descoperirea că, odată ce tehnosocietatea atinge un anumit stadiu de dezvoltare industrială, ea începe să-şi deplaseze energia în sectorul producţiei de servicii, considerate ca fiind deosebite de bunuri. Numeroşi experţi socotesc că valul viitorului se va produce în sectorul serviciilor. Ei afirmă că în toate ţările industriale fabricarea bunurilor va fi în curând depăşită de activitatea serviciilor – o profeţie ce este deja pe cale să se realizeze.

Ceea ce însă economiştii omit să facă este de a-şi pune întrebarea evidentă. Încotro se îndreaptă economia după aceea? După servicii ce urmează?

Naţiunile cu tehnologie avansată vor trebui să dirijeze în anii următori vaste resurse pentru reabilitarea environmentului lor fizic şi ameliorarea a ceea ce se numeşte acum „calitatea vieţii”. Lupta împotriva poluării, a deteriorării frumuseţilor naturii, a aglomeraţiei, a zgomotului, a murdăriei va absorbi o energie imensă. Dar, pe lângă aceste probleme de ordin public, putem prevedea că se va produce o schimbare complexă şi în natura producţiei pentru folosinţă personală.

Interesul pe care l-a stârnit proliferarea sectorului de servicii a sustras atenţia specialiştilor de la o altă mutaţie, care va afecta în viitor atât bunurile

cât şi serviciile. Această mutaţie va determina următorul pas înainte al economiei, şi anume e vorba de dezvoltarea unui nou sector ciudat, bazat pe ceea ce s-ar putea oarecum numi „industriile de experienţă”, Căci cheia economiei care urmează după economia de servicii rezidă în psihologizarea întregii producţii, începând cu industria.

Unul din aspectele curioase ale producţiei în toate tehnosocietaţile de astăzi, şi în special în Statele Unite, este că bunurile sunt din ce în ce mai mult menite să corespundă unor cereri psihologice „speciale” ale consumatorului. Fabricantul adaugă „o încărcătură psihică” produsului de bază, iar consumatorul plăteşte bucuros pentru acest avantaj intangibil.

Un exemplu clasic îl constituie cazul fabricantului de aparate sau de automobile care adaugă butoane, cadrane sau comutatoare pe tabloul de control chiar fără o utilitate vizibilă. Fabricantul ştie că, mărind până la un anumit punct numărul „gadget”-urilor *, el procură mânuitorului maşinii sentimentul de a fi stăpân pe un mecanism mai complex, îl face să se simtă superior. Acest element psihologic este cuprins în proiectul produsului.

Pe de altă parte, se caută ca consumatorul să nu fie frustrat de un avantaj psihologic existent. Astfel, o mare societate americană de produse alimentare a lansat cu mult zgomot pe piaţă o prăjitură prefabricată care scuteşte de muncă, la care se adaugă numai apă. A avut însă surpriza de a constata că clientele refuzau produsul în favoarea unor amestecuri ce necesitau oarecare muncă – de exemplu, adăugarea unui ou împreună cu apa. Incluzând praf de ouă în produs, societatea a simplificat prea mult sarcina gospodinei, răpindu-i sentimentul de a participa în mod creator la procesul de pregătire a prăjiturii.

Praful de ouă a fost eliminat imediat, iar femeile au fost mulţumite, putând să spargă singure ouăle necesare. O dată mai mult un produs a fost modificat pentru a procura un avantaj psihic.

Asemenea exemple se pot găsi în număr nelimitat în aproape toate industriile principale, de la săpun şi ţigări la maşini de spălat vase şi băuturi dietetice.

După cum arată dr. Emanuel Demby, preşedintele firmei pentru cercetări „Motivational Programmers”, folosită în Statele Unite şi în Europa de corporaţii de talia lui „General Electric”, „Caltex” şi „IBM”, „încorporarea factorilor psihologici în bunurile fabricate va reprezenta marca de calitate a producţiei în viitor nu numai pentru bunurile de consum, dar şi pentru instalaţiile industriale”.

<notă>

* un aparat sau obiect oarecare menit să „modernizeze” o operaţie sau să amuze. – *Nota trad.*

</notă>

Chiar şi în construcţia macaralelor şi a sondelor uriaşe se ţine seama de acest principiu. Cabinele lor au o linie aerodinamică, fluidă, care anticipează construcţiile secolului al XXI-lea. „Caterpillar”, „International Harvester”, „Ferguson” – toate caută să se întreacă una pe alta în această direcţie. De ce? Aceşti monştri mecanici nu forează mai bine şi nu ridică mai bine deoarece cabina e mai bine proiectată din punct de vedere estetic. Dar cumpărătorului îi plac mai mult. Oamenilor care lucrează pe ele le plac mai mult. Şi clienţilor pentru care execută lucrări cumpărătorul le plac mai mult. Astfel încât şi fabricanţii de echipamente pentru răscolit pământul au început să acorde atenţie factorilor neutilitari, adică psihologici”.

Pe lângă aceasta, afirmă Demby, fabricanţii se preocupă de reducerea tensiunii provocate de folosirea anumitor produse. Fabricanţii de bandaje sanitare, de exemplu, ştiu că femeilor le e întotdeauna teamă să nu înfunde WC-ul cu ele. „S-a fabricat deci un nou tip de bandaj – spune el – care se dizolvă imediat când vine în contact cu apa. Nu îşi îndeplineşte funcţia de bază cu nimic mai bine decât înainte, însă înlătură întrucâtva neliniştea cauzată de folosirea sa.

Aceasta se poate numi într-adevăr producţie psihologică!” Consumatorii bogaţi sunt dispuşi să plătească pentru asemenea comodităţi. Pe măsură ce veniturile suplimentare cresc, preţurile încep să-i preocupe mai puţin, şi insistă tot mai mult asupra a ceea ce ei numesc calitate. Pentru multe produse, calitatea mai poate fi încă măsurată în termenii tradiţionali de execuţie, durabilitate şi materiale folosite. Pentru o categorie de produse care se înmulţesc tot mai mult, asemenea deosebiri sunt însă în mod practic imposibil de perceput. Consumatorul, deşi nu e în stare să deosebească marca A de marca B, adeseori susţine cu înverşunare că una e superioară celeilalte.

Acest paradox dispare îndată ce se ţine seama de componenţa psihică în producţie. Căci, chiar dacă în toate celelalte privinţe sunt identice, vor exista probabil deosebiri psihologice precise între un produs şi altul. Agenţii de publicitate se străduiesc să imprime fiecărui produs o imagine distinctă. Aceste imagini sunt funcţionale, ele împlinesc o nevoie a consumatorului. Nevoia aceasta este însă mai mult psihologică decât utilitară în sensul obişnuit al cuvântului. Constatăm astfel că termenul „calitate” se referă tot mai mult la ambianţă, la asociaţii de statut social – în fapt, la conotaţiile psihologice ale produsului. întrucât nevoile materiale de bază ale consumatorului sunt

satisfăcute într-o măsură tot mai mare, se poate prevedea cu certitudine că o cantitate crescândă de energie economică va fi dirijată în scopul satisfacerii cerinţelor subtile, variate şi strict personale ale consumatorului, legate de frumuseţe, prestigiu, individualizare şi delectare a simţurilor. Sectorul producţiei va dirija resurse tot mai importante în vederea elaborării conştiente a unor diferenţieri şi împliniri psihologice. Componenţa psihică a producţiei de bunuri va căpăta o importanţă din ce în ce mai mare.

„Fetişcane servante” în cer

Acesta este însă doar primul pas către psihologizarea economiei. Următorul pas va consta în expansiunea componentei psihice a serviciilor.

În această privinţă, de asemenea, înaintăm deja în direcţia previzionată, după cum ne putem da seama aruncând o privire asupra condiţiilor actuale din traficul aerian. Pe vremuri a zbura însemna a ajunge dintr-un loc în altul. N-a trecut mult, şi liniile aeriene au început să-şi facă concurenţă cu stewardese drăguţe, bucate alese, amenajări luxoase şi filme rulate în timpul zborului. Recent, Trans-World Airlines a făcut un pas mai departe în acest sens, oferind ceea ce a denumit zboruri „cu accent străin” între principalele oraşe americane.

Pasagerul de pe TWA poate acum să aleagă un avion cu reacţie în care masa, muzica, revistele, filmele şi minifustele stewardeselor sunt toate franţuzeşti. El poate să aleagă un zbor „roman”, cu fete purtând togi, un zbor stil „baracă din Manhattan” sau un zbor „Olde English”, în care fetele se numesc „fetişcane servante”, iar decorul pretinde să înfăţişeze o circiumă britanică.

Evident că TWA nu mai vinde transport ca atare, ci şi un ambalaj psihologic, elaborat cu multă atenţie. Ne putem aştepta ca nu peste multă vreme liniile aeriene să înceapă a folosi lumini şi proiecţiimulti-media, pentru a crea environmente totale, deşi temporare, oferind astfel pasagerilor ceva asemănător cu o experienţă teatrală.

Experienţa ar putea, de fapt, să meargă mai departe decât teatrul propriu-zis. British Overseas Airways Corporation a indicat cu degetul arătător în direcţia viitorului atunci când nu de mult a anunţat un proiect care prevede aranjarea unor întâlniri cu necunoscute în Londra „alese în mod ştiinţific” pentru pasagerii americani de sex masculin necăsătoriţi, în cazul când persoana selecţionată de computer nu se prezintă, ea va fi înlocuită. De asemenea se va organiza o serată la care vor fi invitaţi „mai mulţi londonezi de

ambele sexe şi de diverse vârste”, astfel încât călătorul, care va puea face şi o rundă a discotecilor şi restaurantelor, nu va rămâne în nici un caz singur. Programul, denumit „Frumoasele călătorii de unul singur Ia Londra”, a fost însă brusc retras, deoarece BOAC, care e societate de stat, a fost criticată în parlament. Cu toate acestea, putem anticipa că vor exista şi alte încercări pitoreşti de a îmbrăca într-un înveliş psihic serviciile din multe domenii, inclusiv comerţul cu amănuntul.

Oricine s-a plimbat prin Newport Center, un centru comercial cu o varietate extraordinară de mărfuri din Newport Beach, California, a rămas, fără îndoială, impresionat de atenţia pe care proiectanţii au acordat-o factorilor estetici şi psihologici. Arcade şi coloane, albe şi înalte, profilate pe cerul albastru, fântâni, statui, un sistem de iluminare bine gândit, o incintă pentru teatru pop şi un enorm clopot de vânt japonez – toate sunt folosite pentru a crea un climat de eleganţă pentru client. Nu numai abundenţa, ce se revarsă de jur împrejur, ci mai ales ambianţa încântătoare face ca vizitarea acestor magazine pentru târguieli să-ţi rămână în amintire pentru multă vreme. Ne putem imagina variaţiuni şi elaborări fantastice, pe baza aceloraşi principii, în proiectarea magazinelor cu amănuntul ale viitorului.

Se va merge cu mult peste orice necesitate „funcţională”, transformând serviciul, fie că va fi vorba de cumpărături, cină sau tunsul părului, într-un eveniment prefabricat.

Vom urmări un film sau vom asculta muzică de cameră în timp ce ni se va tunde părul, iar casca mecanică ce se aşază pe capul femeilor în salonul de coafură nu se va limita să le usuce părul. Dirijându-le unde electronice în creier, li s-ar putea literalmente „gâdila” fantezia.

Bancherii şi agenţii de bursă, companiile imobiliare şi de asigurări vor folosi decoruri alese cu grijă, muzică, televiziune în culori, cu circuit închis, mirosuri şi gusturi elaborate, împreună cu cele mai noi instalaţii de mijloace de comunicare mixte, pentru a intensifica (sau neutraliza) încărcătura psihologică ce însoţeşte chiar şi tranzacţia cea mai obişnuită. Nici un serviciu de oarecare importanţă nu va fi oferit consumatorului înainte de a fi fost analizat de echipe de ingineri comportamentali în vederea îmbunătăţirii încărcăturii sale psihice.

Industrii experimentale

Lăsând în urmă aceste simple elaborări ale prezentului, vom avea de înregistrat o expansiune revoluţionară a anumitor industrii, a căror unică producţie constă nu în bunuri fabricate şi nici în servicii curente, ci în

„experienţe” preprogramate.

Pe măsură ce prosperitatea şi tranzienţa fac să dispară vechea tendinţă către posesiune, consumatorii încep să colecţioneze experienţe în mod tot atât de conştiincios şi cu pasiune cum colecţionau pe vremuri lucruri. În prezent, după cum indică exemplul liniei aeriene, experienţele sunt vândute ca anexă la anumite servicii mai tradiţionale. Cu alte cuvinte, s-ar putea spune că experienţa este crema de pe prăjitură. Pe măsură ce înaintăm însă în viitor, tot mai multe experienţe vor fi vândute numai pentru propriile lor merite, exact ca şi cum *ar fi* într-adevăr nişte produse.

Acest lucru a şi început, de altfel, să se practice.

Rata înaltă de creştere pe care o înregistrează anu mite industrii angajate dintotdeauna, cel puţin parţial, în producţia de experienţe ca atare este un exemplu în acest sens. În artă fenomenul apare deosebit de pregnant. O mare parte din „industria culturală” se ocupă de crearea sau regizarea unor experienţe psihologice specializate, în prezent putem observa cum „industriile de experienţe” bazate pe artă înfloresc în aproape toate tehnosocietăţile. Acelaşi lucru se aplică şi în ceea ce priveşte recrearea, distracţiile de masă, educaţia şi anumite servicii psihiatrice, care participă toate la ceea ce s-ar putea numi producţia experienţială.

Atunci când Club Mediterranee vinde unei secretare din Franţa o vacanţă-pachet şi o duce în Tahiti sau în Israel pentru o săptămână, două, îi fabrică acesteia o experienţă tot atât de atent şi de sistematic cum fabrică „Renault” automobile. Reclamele pe care le publică subliniază acest fapt. Având baza în Franţa, Club Mediterranee dispune acum de treizeci şi patru de „sate” de vacanţă, răspândite în toată lumea.

De asemenea, când Institutul Esalen din Big Sur, California, oferă în weekend seminarii asupra „comunicaţiilor nonverbale” şi a „cunoaşterii propriului trup” la preţul de şaptezeci de dolari de persoană sau cinci zile de atelier la preţul de 180 de dolari, el se angajează nu numai să-i instruiască pe clienţii săi înstăriţi, ci şi să-i cufunde în noi şi „vesele” experienţe interpersonale. Terapie de grup şi şedinţe de educare a sensitivităţii reprezintă experienţe-pachet. De asemenea, şi anumite cursuri. Astfel, frecventarea unui studio Arthur Murray sau Fred Astaire, pentru a învăţa ultimele dansuri la modă, îl înzestrează pe elev cu un talent care îi va procura satisfacţii în viitor, dar în acelaşi timp oferă celibatarilor singuratici bărbaţi şi femei o experienţă plăcută imediată. Însăşi experienţa învăţării reprezintă o atenţie în sine pentru client.

Toate acestea însă nu dau decât o vagă idee cu privire la natura

industriei de experienţe a viitorului şi a marilor corporaţii psihologice care o vor domina. Medii înconjurătoare simulate O categorie importantă de produse experienţiale o vor constitui mediile înconjurătoare simulate, care oferă clientului senzaţia aventurii, a primejdiei sau a altor plăceri fără a implica riscuri pentru viaţa sau reputaţia sa. Astfel, specialişti de computere, constructori de roboţi, desenatori, istorici şi muzeologi îşi vor uni eforturile pentru a crea enclave experienţiale, ce vor reproduce, cu maxima perfecţiune pe care tehnologia înaintată o va face posibilă, splendorile vechii Rome, fastul de la curtea reginei Elizabeta, atmosfera unei case de geishe japoneze din secolul al XVIII-lea şi altele. Intrând în aceste catedrale ale plăcerilor, clienţii îşi vor abandona îmbrăcămintea (şi grijile) de toate zilele, vor îmbrăca costume şi vor parcurge o succesiune planificată de activităţi menite să le procure o imagine de primă calitate a realităţii originale, adică nesimulate. De fapt vor avea posibilitatea să trăiască în trecut sau poate chiar în viitor.

Producţia unor asemenea experienţe e mult mai aproape de noi decât s-ar putea crede. E prefigurată în mod evident în tehnicile participative folosite în prezent în artă. Astfel, „happening”-urile, la care iau parte şi spectatorii, pot fi considerate nişte primi paşi timizi către aceste simulaţii ale viitorului. Acelaşi lucru se aplică şi unor lucrări mai serioase. Când *Dionysos în 69* a fost reprezentat la New York, un critic a rezumat astfel teoriile dramaturgului Richard Schechner: „Teatrul tradiţional spunea spectatorilor: «Staţi jos şi am să vă spun o poveste». De ce n-ar putea spune acum: «Ridicaţi-vă în picioare şi hai să ne jucăm»?”. Piesa lui Schechner, inspirată întrucâtva din Euripide, tocmai asta face, iar spectatorii sunt direct invitaţi să danseze împreună cu actorii şi să celebreze riturile lui Dionysos.

Artiştii au început, de asemenea, să creeze opere întregi de artă „environmentală”, în care vizitatorii pot să se plimbe şi înăuntrul cărora se întâmplă diverse lucruri. În Suedia, Moderna Museet a expus o femeie uriaşă din carton numită „Hon” („Ea”), înăuntrul căreia se aflau rampe, scări, proiectoare, sunete ciudate şi ceva ce se numea „o maşină de spart sticle”.

Zeci de muzee şi galerii din Statele Unite şi Europa prezintă acum asemenea „environmente”. Criticul de artă al revistei „Time” consideră că intenţia lor e de a bombarda spectatorul cu „viziuni trăsnite, sunete ciudate şi senzaţii extraterestre, începând cu senzaţia de imponderabilitate şi până la halucinaţii psihedeiice săltăreţe”. Artiştii care produc asemenea opere sunt cu adevărat „ingineri experienţiali”.

Nu de mult am vizitat „Cerebrum”. Un „studio electronic de participare”, adăpostit într-o clădire cu o faţadă neaşteptat de mizeră, de pe o stradă din

partea de jos a Manhattan-ului, unde se află numai fabrici şi depozite de mărfuri. În schimbul unei taxe cu ora, musafirii sunt primiţi într-o încăpere izbitor de albă, cu tavanul foarte înalt. După ce îşi dezbracă hainele şi îşi pun un fel de robe semitransparente, se întind în voie pe nişte platforme albe, bine capitonate. Femei şi bărbaţi frumoşi „ghizi” oferă fiecărui musafir câte un aparat cu căşti stereofonice, o mască transparentă şi apoi, la intervale, baloane, caleidoscoape, tamburine, perne de plastic, oglinzi, cupe de cristal, prăjituri, diapozitive şi diascoape. Se aude muzica folk şi rock, intercalată cu frânturi de programe comerciale de televiziune, zgomote de stradă şi o conferinţă de sau despre Marshall McLuhan.

Pe măsură ce muzica devine mai excitantă, musafirii şi ghizii încep să danseze pe platforme şi pe pasarelele, acoperite cu covoare, care le leagă între ele. Din tavan coboară baloane suflate de maşini. Fete-gazde plutesc printre musafiri, răspândind diverse parfumuri în aer. Luminile îşi schimbă mereu culoarea şi tot felul de imagini fantastice se învolburează pe pereţi, în jurul musafirilor şi al ghizilor. Atmosfera, la început rezervată, devine mai caldă, mai apropiată...

Deşi încă la un nivel primitiv, atât din punct de vedere artistic cât şi tehnologic, „Cerebrum” apare totuşi ca un premergător la scară redusă al „Complexului de distracţii «super» environmental în valoare de 25.000.000 de dolari”, pe care constructorii visează să-l realizeze într-o zi. Independent de meri tele lor artistice, experimentele de felul acesta anticipează construirea în viitor a unor enclave mult mai sofisticate. Tinerii artişti şi antreprenorii environmentali de astăzi fac operă de cercetare şi dezvoltare pentru corporaţiile psihologice de mâine.

Medii înconjurătoare reale

Cunoştinţele obţinute pe baza acestor cercetări vor permite construirea unor simulaţii fantastice. În acelaşi timp însă vor determina crearea unor medii înconjurătoare reale foarte complexe, care vor supune pe client la riscuri şi recompense pline de semnificaţie. Safari-ul african de astăzi e doar un exemplu palid.

Pe de altă parte, experienţe simulate şi nesimulate vor fi combinate în aşa fel încât vor pune la grea încercare simţul realităţii. În romanul plin de fantezie al lui Ray Brandtoury *Fahrenheit 451,* familiile din suburbii strâng ban cu ban ca să-şi poată cumpăra aparate video cu trei sau patru pereţi, care să le permită să intre într-un fel de psihodramă televizată. Ele devin actori-

participanţi în seriale, care continuă timp de săptămâni sau luni de zile.

Participarea lor la aceste întâmplări le angajează existenţa într-o măsură tot mai mare. De fapt, am şi început să ne îndreptăm către crearea în realitate a unor asemenea filme „interactive” cu ajutorul tehnologiei înaintate a comunicaţiilor. Combinarea simulaţiilor şi a „realului” va multiplica la infinit numărul şi diversitatea produselor experienţiale.

Marile corporaţii psihologice de mâine nu vor vinde însă numai experienţe individuale, discrete. Ele vor oferi o serie de experienţe astfel organizate încât intercombinarea lor va adăuga colorit, armonie sau contrast în existenţa unor oameni care duc lipsă de asemenea elemente. Oferind asemenea lanţuri sau secvenţe experienţiale, corporaţiile psihologice (acţionând, desigur, în strânsă legătură cu centrele publice de sănătate mintală) vor asigura cadre parţiale deviaţă celor care au o existenţă haotică sau insuficient structurată. Le vor spune acestora: „Lăsaţi-ne să vă facem noi un plan (parţial) de viaţă”. În lumea tranzientă de mâine, supusă tuturor schimbărilor, această propunere va fi acceptată bucuros de mulţi.

Experienţele-pachet ce vor fi oferite în viitor vor depăşi cu mult tot ceea ce imaginaţia consumatorului obişnuit şi-ar putea închipui şi vor popula environmentul cu nenumărate noutăţi. Companiile se vor lua la întrecere pentru a crea experienţe cât mai exotice, cât mai atrăgătoare.

Diversitatea noilor experienţe înşirate în faţa consumatorului va fi opera proiectanţilor de experienţe, selecţionaţi din rândul oamenilor cu capacitate creatoare maximă. Motto-ul acestei profesiuni va fi următorul: „Dacă nu poţi oferi ceva real, caută să înlocuieşti cu ceva cât mai asemănător. Dacă eşti priceput, clientul nu-şi va da seama că l-ai dus!” Această escamotare a liniei dintre real şi nereal, implicată în motto, va pune societăţii probleme serioase, dar nu va împiedica şi nici nu va încetini apariţia „industriilor de psihoservicii” şi „psihocorporaţii”. Sindicate răspândite pe tot globul vor crea super-Disneyland-uri de o diversitate, de proporţii şi cu o putere sugestivă care cu greu ni le-am putea imagina în prezent.

Încercăm în felul acesta să schiţăm contururile încă întunecoase ale economiei supraindustriale, ale economiei viitorului ce va urma economiei serviciilor.

Agricultura şi fabricarea bunurilor vor ajunge pe planul al doilea al economiei, folosind din ce în ce mai puţini oameni. Fabricarea şi cultivarea bunurilor se vor realiza în condiţii lesnicioase, pe baza unei automatizări complexe. Proiectarea de noi bunuri şi prezentarea lor în învelişuri cu semnificaţii mai pregnante, mai atrăgătoare, cu o încărcătură afectivă mai

mare va pune însă la grea încercare ingeniozitatea celor mai buni şi mai capabili producători de mâine.

Sectorul serviciilor, aşa cum e definit astăzi, va căpăta o vastă extindere, proiectarea de recompense psihologice urmând să ocupe şi aci o proporţie tot mai mare a timpului, a energiei şi fondurilor corpo raţiilor. Serviciile de investiţii, ca, de exemplu, societăţile mutuale, ar putea introduce elemente de jocuri experientiale, procurând astfel membrilor săi atât distracţii suplimentare cât şi câştiguri nebăneşti. Societăţile de asigurare se vor oferi nu numai să plătească despăgubiri pentru decese, dar şi să aibă grijă de văduvă sau de văduv timp de câteva luni după pierderea soţului sau soţiei, să le pună la dispoziţie infirmiere, sfaturi psihologice, precum şi altă asistenţă. Pe baza unor tabele de date amănunţite asupra clienţilor, ele le vor oferi poate şi un serviciu matrimonial computerizat, menit să-l ajute pe supravieţuitor să-şi găsească un nou partener de viaţă.

Pe scurt, serviciile vor fi elaborate cu multă grijă.

Se va da atenţie fiecărei nuanţe psihologice a componenţilor produsului.

În sfârşit vom asista la creşterea nestăvilită a companiilor din domeniul experienţial, precum şi la formarea unor întreprinderi cu totul noi, cu şi fără profit, pentru proiectarea, ambalarea şi distribuirea experienţelor planificate sau programate. Artele se vor extinde, devenind, aşa cum ar fi putut spune Ruskin sau Morris, servantele industriei. Corporaţiile psihologice şi alte întreprinderi vor folosi actori, dirijori, muzicieni şi desenatori în mare număr. Industriile recreaţionale se vor dezvolta în condiţii în care folosirea timpului liber va fi redefinită în termeni experienţiali. Educaţia, care de pe acum explodează în afara limitelor ei, va deveni una din industriile de experienţe-cheie pe măsură ce va începe să folosească tehnici experientiale pentru a împărtăşi studenţilor atât cunoştinţe cât şi valori etice. Industriile de mijloace de comunicaţie şi de computere vor găsi în producţia experienţială una din principalele lor pieţe pentru maşini, ca şi pentru *software*-ul lor. Cu alte cuvinte, acele industrii care, într-un fel sau altul, se asociază cu tehnologia comportamentală, acele industrii care depăşesc producţia bunurilor palpabile şi a serviciilor tradiţionale se vor dezvolta cel mai rapid.

În ultimă instanţă, făcătorii de experienţe vor forma un sector de bază – dacă nu chiar sectorul de bază – al economiei. Procesul psihologizării va fi încheiat.

Economia sănătăţii mintale Esenţa economiei de mâine, declară Institutul de cercetări Stanford într-un raport întocmit de serviciul său de planificare pe termen lung, va consta în „importanţa acordată atât cerinţelor interioare cât şi

celor materiale ale indivizilor şi grupurilor”. Această nouă importanţă, afirmă Institutul de cercetări Stanford, se va naşte nu numai ca urmare a cerinţelor consumatorilor înşişi, ci şi din cauza necesităţii economiei de a supravieţui. „La o naţiune în care toate nevoile materiale esenţiale pot fi împlinite cu numai trei pătrimi sau poate chiar cu jumătate din capacitatea productivă, este necesar să se procedeze la o ajustare fundamentală pentru a se menţine economia sănătoasă”.

Această convergenţă a presiunilor – din partea consumatorilor şi din partea celor ce vor ca economia să se dezvolte în continuare – va împinge tehnosocietăţile către producţia experienţială a viitorului.

Înaintarea în această direcţie poate fi încetinită.

Mulţimile înrobite de sărăcie din lume nu vor sta probabil cu braţele încrucişate în timp ce popoare, puţine la număr, favorizate de soartă vor păşi pe calea satisfacerii psihologice. Apare moralmente respingător ca un grup să ajungă în stadiul de a-şi putea satisface cerinţe psihologice, urmărind să obţină plăceri cât mai noi şi mai extravagante, în timp ce majoritatea omenirii trăieşte în mizerie sau suferă chiar de foame. Tehnosocietăţile ar putea amâna epoca experienţialismului, ar putea menţine o economie mai convenţională câtva timp, maximizând producţia tradiţională, dirijând resurse mai importante pentru controlul calităţii environmentului şi lansând programe masive antisărăcie şi de ajutorare a ţărilor străine.

Smântânind „excesul” de productivitate şi dând altora acest exces, fabricile pot fi menţinute în funcţiune, surplusurile agricole pot fi lichidate, iar societatea poate continua să se concentreze asupra satisfacerii nevoilor materiale. O campanie de cincizeci de ani pentru eradicarea foametei din lume, de exemplu, ar reprezenta nu numai o realizare excelentă din punct de vedere moral, dar ar asigura în acelaşi timp tehnosocietăţilor intervalul atât de necesar în vederea unei tranziţii mai lesnicioase către economia viitorului.

O atare pauză ne-ar permite să medităm puţin asupra impactului filozofic şi psihologic al producţiei experienţiale. Dacă consumatorii nu vor mai fi în măsură să deosebească realul de simulaţie, dacă porţiuni întregi din viaţa omului vor putea fi programate pe cale comercială, înseamnă că vom avea de făcut faţă unei serii de probleme psihoeconomice de o complexitate ameţitoare. Aceste probleme vor pune în discuţie concepţiile noastre fundamentale nu numai în privinţa democraţiei şi a economiei, dar şi în privinţa raţiunii şi a sănătăţii mintale ca atare.

Una din marile întrebări nepuse ale vremii noastre se referă la balanţa dintre experienţele substituibile şi cele nesubstituibile din viaţa noastră. Nici o

generaţie înaintea noastră nu a fost expusă nici la a zecea parte din volumul de experienţe substituibile ce se revarsă asupra noastră şi a copiilor noştri în prezent, şi nimeni, nicăieri, nu are nici cea mai mică idee ce impact are această mutaţie monumentală asupra personalităţii. Copiii noştri se maturizează fizic mai repede decât ne-am maturizat noi. Vârsta primei menstruaţii continuă să scadă cu patru până la şase luni la fiecare deceniu. Populaţia creşte în înălţime mai devreme. E evident că o mare parte din tineri, condiţionaţi de televiziune şi de imensitatea de informaţii ce le sunt accesibile, devin, de asemenea, precoci intelectualiceşte. Ce se întâmplă însă cu dezvoltarea afectivă atunci când creşte proporţia experienţei substituite faţă de experienţa „reală”? Contribuie oare creşterea substituibilităţii la maturizarea afectivă? Sau, dimpotrivă, o întârzie?

Şi ce se întâmplă când o economie în căutare de noi obiective porneşte în mod serios să producă experienţe de dragul lor, experienţe care voalează deosebirea dintre substituibil şi nesubstituibil, dintre simulat şi real? Una din definiţiile sănătăţii mintale estetocmai capacitatea de a distinge între real şi nereal.

Va fi nevoie oare să găsim o nouă definiţie?

Trebuie să începem să medităm asupra acestor probleme, căci altfel – sau poate chiar dacă vom medita – serviciile vor triumfa în cele din urmă asupra fabricaţiei, iar producţia experienţială asupra serviciilor. Dezvoltarea sectorului experienţial ar putea deveni o consecinţă inevitabilă a prosperităţii.

Căci satisfacerea nevoilor materiale elementare ale omului deschide calea pentru gratificări noi, mai sofisticate. Înaintăm de la o economie a stomacului la o economie „psihică”, deoarece stomacul nu are mai multă capacitate de absorbţie.

În afară de aceasta înaintăm rapid în direcţia unei societăţi în care obiectele, lucrurile, construcţiile fizice sunt tot mai tranziente. Nu numai relaţiile omului cu ele, dar înseşi lucrurile sunt tranziente. Poate că experienţele vor fi singurele produse care, odată cumpărate de consumator, nu-i vor mai putea fi luate şi nu vor putea fi aruncate ca sticlele de sifon nereturnabile sau ca lamele de ras tocite.

Pentru vechea nobilime japoneză, fiecare floare, fiecare cupă de servit şi fiecare fundă de chimono aveau un înţeles suplimentar; fiecare avea o încărcătură grea de simbolism codificat şi de semnificaţie rituală. Calea către psihologizarea bunurilor manufacturate ne duce în această direcţie, dar ea intră în coliziune cu impulsul puternic către tranzienţă, care face ca obiectele înseşi să devină foarte perisabile.

Astfel vom constata că e mai uşor să ornamentăm serviciile noastre cu semnificaţii simbolice decât produsele noastre. Iar în cele din urmă vom trece dincolo de economia serviciilor, dincolo de imaginaţia economiştilor de astăzi; vom deveni prima civilizaţie din istorie care va folosi o tehnologie înaintată pentru a fabrica cel mai tranzient şi totuşi cel mai durabil produs: experienţa umană.

Partea a patra
DIVERSITATE
ORIGINILE EXCESULUI DE OPŢIUNI

În prezent, în societăţile tehnice există un consens, foarte riguros, în privinţa viitorului libertăţii. Maximum de alegere individuală este considerat ca idealul democraţiei. Totuşi, majoritatea scriitorilor prezic că ne vom îndepărta tot mai mult de acest ideal. Ei prezintă o viziune întunecată a viitorului, în care oamenii apar ca nişte fiinţe-consumatoare lipsite de raţiune, înconjurate de mărfuri standardizate, crescute în şcoli standardizate, îndopate cu cultură de masă standardizată şi obligate să adopte stiluri de viaţă standardizate.

Asemenea preziceri au făcut să răsară, după cum era de aşteptat, o generaţie de tehnofobi şi futurofobi. Unul dintre aceşti extremişti e un mistic religios francez, Jacques Ellul, ale cărui cărţi se bucură de mare succes în incintele universităţilor. După Ellul, omul era mult mai liber în trecut, când „alegerea reprezenta pentru el o posibilitate reală”. Astăzi, dimpotrivă, „finţa umană nu mai este în nici un sens agentul alegerii”. Iar în ceea ce priveşte ziua de mâine: „În viitor, omul va fi probabil limitat la rolul unui mecanism de înregistrare”. Lipsit de alegere, el nu va mai fi activ, ci va fi acţionat. Omul va trăi, ne previne Ellul, într-un stat totalitar, condus de un Gestapo cu mănuşi de catifea.

Aceeaşi temă – pierderea alegerii – străbate o mare parte din opera lui Arnold Toynbee. Şi toată lumea repetă acelaşi lucru de la predicatorii hippie până la judecătorii de la Curtea supremă, de la redactorii gazetelor de scandal la filozofii existenţialişti. În forma sa cea mai simplă, această teorie a alegerii pe cale de dispariţie se bazează pe un silogism primitiv: ştiinţa şi tehnologia au generat standardizarea; ştiinţa şi tehnologia vor progresa, făcând ca viitorul să fie şi mai standardizat decât prezentul.

Ergo: Omul îşi va pierde treptat libertatea alegerii.

Dacă însă, în loc să acceptăm orbeşte acest silogism, vom încerca mai întâi să-l analizăm, vom face o descoperire extraordinară. Nu numai că logica

ce stă la baza lui e defectuoasă, dar însăşi ideea ca atare provine dintr-o ignorare a faptelor cu privire la natura, semnificaţia şi direcţia revoluţiei supraindustriale.

Printr-o ironie a soartei, oamenii viitorului s-ar putea să sufere nu de o lipsă a alegerii, ci de un exces paralizant de alegere. Şi n-ar fi exclus să devină chiar victimele unei dileme specific supraindustriale: excesul de opţiuni.

Proiectaţi-vă un Mustang

Oricine călătoreşte prin Europa sau prin Statele Unite va rămâne, fără îndoială, impresionat de cât de mult se aseamănă arhitectura unei staţii de benzină cu a alteia, a unui aeroport cu a celuilalt. Dacă ţi-e sete şi vrei să bei o băutură nealcoolică, vei constata că orice sticlă de Coca-Cola e aproape la fel cu cealaltă. Urmare a tehnicii producţiei de masă, uniformitatea anumitor aspecte ale mediului nostru fizic înconjurător îi irită de multă vreme pe intelectuali. Unii se ridică împotriva hiltonizării hotelurilor noastre; alţii ne acuză că omogenizăm întreaga rasă umană.

Desigur, ar fi greu de negat că industrialismul a avut un efect nivelator. Capacitatea de a produce milioane de unităţi aproape identice reprezintă suprema realizare a erei industriale. Atunci când intelectualii deplâng uniformitatea bunurilor noastre materiale, ei nu fac decât să ateste starea de lucruri reală din industrialism.

Pe de altă parte însă, ei manifestă o ignoranţă surprinzătoare cu privire la caracterul supraindustrialismului. Concentrându-şi atenţia asupra situaţiei societăţii în trecut, ei sunt orbi la transformările rapide ce se petrec sub ochii lor. Căci societatea viitorului nu va oferi o masă limitată, standardizată de bunuri, ci, dimpotrivă, o varietate nemaipomenită de bunuri şi servicii *nestandardizate.* Nu ne îndreptăm către o dezvoltare mai mare a standardizării materiale, ci către negaţia ei dialectică.

Sfârşitul standardizării se profilează deja la orizont, dar durata ei variază de la industrie la industrie şi de la ţară la ţară. În Europa nu a fost încă atins punctul maxim al standardizării. (S-ar putea să mai treacă douăzeci-treizeci de ani până ce se va ajunge la acest maximum.) în Statele Unite însă există dovezi indubitabile că a avut deja loc cotitura istorică.

Acum câţiva ani, de exemplu, un expert american în marketing, Kenneth Schwartz, a făcut o descoperire surprinzătoare. „Piaţa consumatorului de masă a suferit în ultimii cinci ani o transformare de-a dreptul revoluţionară – scria el. – Piaţa de masă a explodat, transformându-se dintr-o singură unitate omogenă

într-o serie de pieţe segmentate, fragmentate, fiecare cu propriile sale necesităţi, gusturi şi mod de viaţă”. Acest fapt a transformat industria americană în aşa măsură încât aproape nu mai e de recunoscut; s-a produs o schimbare uimitoare în producţia de bunuri oferite consumatorului.

„Philip Morris”, de exemplu, a vândut o singură marcă principală de ţigări timp de douăzeci şi unu de ani. Începând din 1954 însă, a introdus şase noi mărci, precum şi ţigări de diverse dimensiuni cu filtru şi mentol, astfel încât fumătorul are acum de ales între şaisprezece variante. Acest exemplu n-ar prezenta importanţă dacă nu s-ar repeta în aproape orice domeniu mai important de produse. Benzină? Până acum câţiva ani, automobilistul american avea de ales între „obişnuită” şi „specială”. În prezent, când se opreşte la o staţie „Sunoco”, i se cere să aleagă între opt amestecuri diferite. Articole de băcănie? Între 1950 şi 1963, numărul sortimentelor de detergenţi şi săpunuri din băcăniile americane a crescut de la 65 la 200; alimente congelate – de la 121 la 350; făină şi amestecuri gata de copt – de la 84 la 200.

Până şi sortimentele de alimente pentru animalele de casă s-au înmulţit de la 58 la 81.

Una din societăţile importante, „Corn Products”, produce un sirop pentru clătite numit „Karo”. În loc să ofere însă un singur produs pe plan naţional, oferă două, cu vâscozităţi diferite, deoarece a constatat că locuitorii din Pennsylvania, din anumite motive regionale, preferă un sirop mai gros decât alţi americani.

În domeniul mobilei şi echipamentului de birou are loc acelaşi proces. „Există de zece ori mai multe stiluri şi culori decât existau cu zece ani în urmă – declară John A. Saunders, preşedintele Companiei generale de ignifugare, producătoare de frunte în acest domeniu. – Fiecare arhitect vrea să aibă propria sa nuanţă de verde”.

Cu alte cuvinte, companiile descoperă o mare diversitate în cererile consumatorilor şi îşi adaptează liniile de produse în vederea satisfacerii lor. Există doi factori economici care încurajează această tendinţă; în primul rând consumatorii au mai mulţi bani de cheltuit pentru cerinţele lor speciale; în al doilea rând, şi ceea ce contează chiar mai mult, pe *măsură ce tehnica devine mai complexă, costul diversificării scade.*

Acesta este aspectul pe care criticii noştri sociali – dintre care majoritatea sunt cu totul nevinovaţi în ceea ce priveşte tehnica – nu reuşesc să-l înţeleagă: numai o tehnică primitivă impune standardizarea. Dimpotrivă, automatizarea croieşte cale liberă unei diversităţi infinite, ameţitoare, pe care mintea omului nici n-o poate concepe.

„Uniformitatea rigidă şi seriile mari de produse identice care caracterizează fabricile noastre tradiţionale, cu producţie de masă, nu mai au aceeaşi importanţă – declară inginerul industrial BorisYavitz. – Maşinile cu comandă numerică pot trece uşor de la un model la altul sau de la o dimensiune la alta printr-o simplă schimbare de program... Seriile mici de produse devin realizabile din punct de vedere economic”. După cum arată profesorul Van Court Hare junior de la Şcoala superioară de comerţ a Universităţii Columbia, „echipamentul automatizat permite fabricarea unei vaste varietăţi de produse în serii mici, la costuri aproape identice cu cele ale producţiei de masă. Numeroşi ingineri şi experţi comerciali prevăd că va veni ziua când diversitatea nu va costa mai mult decât uniformitatea.

Faptul că tehnica preautomată generează standardizarea, în timp ce tehnica înaintată permite diversitatea, reiese în mod şi mai evident dacă cercetăm inovaţia americană atât de controversată – supermarketul. La fel ca şi staţiile de benzină şi aeroporturile, supermarketurile au tendinţa să semene unele cu celelalte, fie că se află la Milano sau la Milwaukee.

Ştergând de pe suprafaţa oraşului mii de prăvălioare de mărunţişuri, fără îndoială că ele au contribuit la uniformizarea mediului arhitectonic. Totuşi sortimentele de mărfuri pe care le oferă un supermarket consumatorilor sunt incomparabil mai diversificate decât şi-ar putea permite să depoziteze vreun magazin individual. Astfel, deşi contribuie la uniformizarea arhitectonică, supermarketul răspândeşte diversitatea gastronomică.

Explicaţia acestui contrast este simplă: tehnica industriei alimentare şi a ambalării alimentelor este mult mai înaintată decât tehnica construcţiilor. De fapt industria construcţiilor abia a ajuns la nivelul producţiei de masă; ea a rămas în mare măsură un meşteşug preindustrial. Ţinut în frâu de regulamentele locale pentru construcţii şi de sindicatele conservatoare, progresul tehnologic în această industrie este cu mult în urma progresului oricărei alte industrii. Cu cât e mai avansată tehnica, cu atât e mai ieftină introducerea variaţiei în producţie. Se poate deci prevedea cu certitudine că, atunci când industria construcţiilor va ajunge din urmă celelalte industrii în ceea ce priveşte perfecţiunea tehnică, staţiile de benzină, aeroporturile şi hotelurile, ca şi supermarketurile nu vor mai arăta ca şi cum ar fi fost turnate după acelaşi tipar. Uniformitatea va ceda locul diversităţii *.

În timp ce în unele părţi din Europa şi în Japonia se construiesc primele supermarketuri universale, Statele Unite au trecut deja la stadiul următor – crearea unor supermagazine specializate, care lărgesc şi mai mult (cu adevărat, dincolo de orice putere de închipuire) varietatea bunurilor ce sunt

puse la dispoziţia consumatorului. La Washington, unul din aceste magazine, specializat în alimente de import, oferă asemenea delicatese ca muşchi de hipopotam, carne de crocodil, iepuri polari şi treizeci şi cinci de sorturi de miere.

Ideea că tehnica industrială primitivă generează uniformitatea, în timp ce tehnica automată înaintată favorizează diversitatea se reflectă în mod pregnant în schimbările recent intervenite în industria automobilelor. Introducerea pe scară largă a maşinilor europene şi japoneze pe piaţa americană la sfârşitul deceniului al 6-lea a oferit cumpărătorului numeroase noi opţiuni, făcând să crească alegerea sa de la jumătate de duzină la circa 50 de mărci. Astăzi până şi această gamă largă pare îngustă şi limitată.

Confruntat cu concurenţa străină, Detroit a început să privească cu alţi ochi pe aşa-zisul „consumator de masă”. Şi a constatat că nu există o piaţă unică şi uniformă de masă, ci un agregat de minipieţe tranziente. A constatat de asemenea, după cum scria cineva, că „clienţii doresc maşini care să le dea iluzia că au o maşină unică”. Cu vechea tehnică ar fi fost imposibil să li se procure această iluzie. Noile sisteme computerizate de asamblare însă fac posibilă nu numai iluzia, ci chiar – într-un viitor apropiat – şi realitatea.

<notă>

* Acolo unde procesul a şi început, rezultatele sunt uimitoare. La Washington, de exemplu, există un bloc cu apartamente proiectate de un computer – Water*gate* East – în care nici un etaj nu e la fel cu celălalt. Din 240 de apartamente, 167 se află pe paliere diferite. Şi nu există în tot blocul nici o lini? dreaptă continuă.

</notă>

Astfel, frumosul Mustang, care se bucură de un succes atât de spectaculos, e popularizat de „Ford” ca „maşina pe care ţi-o proiectezi singur”, deoarece, după cum arată criticul Eeyner Banham, „nu mai există un Mustang bine definit, ci o mulţime de opţiuni care pot fi aranjate în combinaţii de 3 (caroserii) X 4 (motoare) X 3 (transmisii) X 4 (seturi de bază de modificări la motorul pentru performanţe înalte) – 1 (maşina de şase cilindri la care nu se aplică aceste modificări) + 2 (echipamente pentru maşini Shelby de drumuri lungi şi pentru maşini de curse aplicabile la un singur tip de caroserie şi fără toate combinaţiile respective de motoare-transmisii)”.

Plus opţiunile în ceea ce priveşte o diversitate de culori, tapiţerii şi echipamente.

Atât cumpărătorii cât şi vânzătorii de automobile se simt tot mai

dezorientaţi din cauza multiplicării opţiunilor. Pentru cumpărători problema alegerii a devenit mult mai complicată, fiecare opţiune în plus creînd necesitatea de a se obţine mai multe informaţii, de a lua mai multe hotărâri şi subhotărâri. Astfel, cine a vrut să cumpere o maşină în ultimul timp, ca mine, de exemplu, şi-a dat curând seama că sarcina de a te informa asupra diverselor mărci, linii, modele şi opţiuni (chiar având anumite limite de preţ stabilite) necesită zile întregi de umblat prin magazine şi timp de citit. Pe scurt, industria automobilelor va atinge probabil curând punctul în care tehnica ei va putea produce, în mod economic, o diversitate mai mare de produse decât necesită sau doreşte consumatorul.

Suntem însă abia la începutul marşului către destandardizarea culturii noastre materiale. Marshall McLuhan observa că „şi în prezent majoritatea automobilelor din Statele Unite sunt produse, într-un anumit sens, conform cererii clientului. Calculând, de exemplu, toate combinaţiile posibile de stiluri, opţiuni şi culori disponibile la o anumită familie nouă de maşini sport, un expert în computere a ajuns la cifra de 25.000.000 de versiuni diferite pentru un cumpărător... În momentul când producţia electronică automatizată va atinge întregul său potenţial, va fi aproape tot atât de ieftin să produci un milion deobiecte diferite ca şi un milion de copii identice. Singurele limite ce vor exista pentru producţie şi consum vor fi cele impuse de imaginaţia omului”. Numeroase alte aserţiuni făcute de McLuhan sunt discutabile. Cea de mai sus încă e corectă. Are perfectă dreptate în ceea ce priveşte direcţia în care înaintează tehnica. Oricum vor fi bunurile materiale ale viitorului, în orice caz standardizate nu vor fi. Fapt este că păşim cu viteză maximă către era „excesului de opţiuni”, – punctul în care avantajele diversităţii şi ale individualizării vor fi anulate prin complexitatea procesului de luare de hotărâri de către cumpărător.

Computere şi săli de clasă

Ce importanţă au toate acestea? Unii susţin că diversitatea mediului înconjurător material nu înseamnă nimic, dată fiind tendinţa către omogenizare culturală sau spirituală. „Ceea ce e înăuntru contează” – spun ei parafrazând o binecunoscută reclamă comercială pentru ţigări.

Acest punct de vedere subestimează în mod flagrant importanţa bunurilor materiale ca expresie simbolică a deosebirilor dintre personalităţile umane şi neagă în mod absurd legătura dintre mediul interior şi cel exterior. Aceia care se tem de standardizarea fiinţelor umane ar trebui să binecuvânteze

destandardizarea mărfurilor. Căci prin creşterea diversităţii bunurilor ce se află la dispoziţia oamenilor, creşte şi probabilitatea matematică a diferenţierii în modul lor de viaţă., Mai gravă este ipoteza că ne îndreptăm spre o omogenitate culturală, dar, cercetând-o mai îndeaproape, rezultă că tocmai contrariul este adevărat. Deşi părerea aceasta nu se bucură de prea mare popularitate, adevărul este că ne îndreptăm cu mare viteză spre fragmentare şi diversificare nu numai în producţia materială, ci şi, în aceeaşi măsură, în artă, educaţie şi cultură de masă.

Testul cel mai concludent privind diversitatea culturală într-o societate cultivată îl reprezintă numărul de cărţi diverse publicate la fiecare milion de locuitori. Cu cât gusturile publicului vor fi mai standardizate, cu atât se vor publica mai puţine titluri per milion; cu cât gusturile vor fi mai diferite, cu atât numărul titlurilor va fi mai mare. Creşterea sau descreşterea acestei cifre în timp ce este un indicator semnificativ al direcţiei în care se îndreaptă schimbarea culturală în societate. Pe baza acestui raţionament, UNESCO a întreprins un studiu al tendinţelor privind publicarea cărţilor pe scara globului.

Elaborat sub conducerea lui Robert Escarpit, directorul Centrului pentru sociologia literaturii de la Universitatea din Bordeaux, raportul a demonstrat cât se poate de limpede o deplasare accentuată pe plan internaţional către destandardizarea culturală.

Astfel, între 1952 şi 1962 indexul diversităţii a crescut în douăzeci şi unu din cele douăzeci şi nouă de ţări principale producătoare de cărţi. Printre ţările care au înregistrat deplasările cele mai mari către o diversitate literară au fost Canada, Statele Unite şi Suedia, unde creşterea a depăşit 50%.

Anglia, Franţa, Japonia şi Olanda au trecut de la 10 la 25% în acelaşi sens. Cele opt ţări care au mers în direcţia opusă – adică spre o standardizare mai mare a producţiei literare – au fost India, Mexic, Argentina, Italia, Polonia, Iugoslavia, Belgia şi Austria. Cu alte cuvinte, cu cât e mai înaintată tehnica dintr-o ţară, cu atât e mai probabil că aceasta se va îndrepta în direcţia diversităţii literare, îndepărtându-se de uniformitate.

Aceeaşi tendinţă către pluralism este evidentă şi în pictură, unde putem constata un spectru neînchipuit de vast al producţiei. Reprezentaţionalism, expresionism, suprarealism, expresionism abstract, muchiedură, pop, artă cinetică şi o sută de alte stiluri sunt pompate în societate în acelaşi timp. Unul sau altul dintre acestea va domina poate temporar în expoziţii, dar nu există standarde sau stiluri universale. Piaţa este pluralistă.

Pe vremea când arta era o activitate tribal-religioasă, pictorul lucra pentru întreaga comunitate. Mai târziu a lucrat pentru o mică elită aristocrată.

Şi mai târziu publicul apare ca o unică masă nediferenţiată.

În prezent, pictorul se află în faţa unui public numeros, împărţit într-o masă fărâmiţată de subgrupuri.

După cum spune John McHale, „contextele culturale uniforme sunt nişte enclave tipic primitive. Trăsătura cea mai uimitoare a culturii noastre contemporane de «masă» este numărul mare al algerilor sale alternative culturale şi diversitatea lor... «masa», chiar la o cercetare superficială, se împarte în numeroase «publicuri» diferite”.

De fapt, pictorii nici nu mai încearcă să lucreze pentru un public universal. Chiar când îşi închipuie că o fac, ei răspund de obicei gusturilor sau stilurilor preferate ale unui sau altui subgrup din societate.

La fel ca fabricanţii de sirop de clătite şi de automobile, pictorii produc şi ei pentru „minipieţe”. Şi, pe măsură ce aceste pieţe se înmulţesc, se diversifică şi producţia artistică.

Tendinţa spre diversitate provoacă însă conflicte aprige în domeniul învăţământului. Încă de la începuturile industrialismului, învăţământul în Occident, şi în special în Statele Unite, a fost organizat în vederea fabricării în masă a unor produse educaţionale fundamental standardizate. Nu este întâmplător că în momentul când consumatorul a început să pretindă şi să obţină o diversitate mai mare, în momentul când noua tehnică face posibilă destandardizarea un val de rebeliune a cuprins universităţile. Deşi oamenii nu-şi dau de obicei seama de legătura ce există între aceste două serii de fenomene, în realitate ceea ce se întâmplă în universităţi şi ceea ce se întâmplă pe piaţa consumatorului sunt lucruri strâns legate între ele.

Una dintre doleanţele principale ale studentului se referă la faptul că nu e tratat ca persoană, că i se serveşte un terci nediferenţiat, în locul unui produs individualizat. La fel ca şi cumpărătorul Mustangului, studentul doreşte să-şi proiecteze el însuşi învăţământul. Deosebirea este că, în timp ce industria ţine seama în cel mai înalt grad de cererile consumato rului, învăţământul s-a dovedit întotdeauna indiferent faţă de dorinţele studentului. (în primul caz, se spune: „Clientul este cel mai în măsură să ştie”; în al doilea caz, se afirmă: „Tata – sau surogatul lui, profesorul – e cel mai în măsură să ştie”.) De aceea, studentul-consumator este silit să lupte pentru a obţine ca industria învăţământului să dea curs cererii sale de diversitate.

Deşi majoritatea colegiilor şi universităţilor şi-au lărgit în mare măsură sortimentul de cursuri oferite, ele sunt încă legate de sisteme standardizate complexe, bazate pe diplome, teze de doctorat şi altele asemănătoare. Aceste sisteme stabilesc căile de bază pe care trebuie să le urmeze toţi studenţii. Deşi

educatorii înmulţesc tot mai mult numărul căilor alternative, studenţii socotesc că ritmul diversificării nu e suficient de rapid. De aceea, unii dintre ei au organizat „parauniversităţi” – colegii experimentale şi aşa-numite universităţi libere –, în care fiecare student este liber să aleagă ce doreşte dintr-un *smorgasbord ** ameţitor de cursuri, cuprinzând orice, de la tactica de guerilă şi tehnica stocurilor de piaţă până la budismul Zen şi teatrul „underground” **.

Întregul sistem învechit al titlurilor, disciplinelor principale, obligatorii, adeverinţelor de frecvenţă se va prăbuşi cu mult înainte de anul 2000. Nici un student nu va urma exact acelaşi drum educaţional cu altul. Căci studenţii care luptă în prezent pentru destandardizare, pentru diversificarea supraindustrială a învăţământului superior vor câştiga bătălia.

Este semnificativ, de exemplu, că unul dintre principalele rezultate ale grevei studenţilor din Franţa a fost descentralizarea masivă a sistemului universitar. Descentralizarea permite o mai mare diversitate regională, autorităţile locale având astfel posibilitatea de a modifica planurile de învăţământ şi regulamentele pentru studenţi, ca şi metodele administrative.

<notă>

* termen suedez desemnând diverse aperitive, felurite pescării, mâncăruri, deserturi, servite sub formă de bufet rece. – *Nota trad.*

** subteran. – *Nota trad.*

</notă>

În acelaşi timp a luat naştere şi în şcolile publice o revoluţie asemănătoare, care se manifestă deja cu violenţă. La început s-ar fi zis că e vorba de o problemă pur locală, aşa cum părea să fie cazul, la prima vedere, cu tulburările de la Universitatea Berkeley, care au însemnat însă punctul de pornire al unui val de proteste studenţeşti ce s-a răspândit pe tot globul.

Astfel, oraşul New York, al cărui sistem de educaţie publică cuprinde circa 900 de şcoli, cu circa 2,5% din totalul elevilor americani din şcolile publice, a fost afectat de una din cele mai mari greve ale profesorilor din istorie tocmai în legătură cu problema descentralizării. Pichete de profesori, acţiuni de boicotare din partea părinţilor şi izbucnirea unor cvasirăscoale au devenit un fenomen obişnuit în şcolile din oraş. Înfuriaţi de lipsa de eficienţă a şcolilor şi de ceea ce ei consideră, pe drept, ca o grosolană prejudecată rasială, părinţii negri, susţinuţi de diverse cercuri ale comunităţii, au cerut ca întregul sistem şcolar să fie împărţit în sisteme şcolare mai mici, „administrate de comunitate”.

Deoarece nu a reuşit să obţină integrarea rasială şi o educaţie de calitate, populaţia neagră din New York cere un sistem şcolar propriu. Cere cursuri despre istoria negrilor. Cere o participare mai mare & părinţilor la viaţa

şcolii decât o îngăduie actualul sistem birocratic şi osificat. Pe scurt, cere dreptul de a fi altfel decât ceilalţi.

Problemele esenţiale depăşesc însă cu mult prejudecăţile rasiale. Până în prezent, marile sisteme urbane şcolare din Statele Unite au exercitat o puternică influenţă omogenizatoare. Stabilind standarde şi planuri de învăţământ, alegând textele şi personalul – totul pe o bază largă urbană –, aceste sisteme au impus o uniformitate excesivă şcolilor.

În prezent tendinţa puternică de descentralizare, care a cuprins deja localităţile Detroit, Washington, Milwaukee şi alte oraşe mari din Statele Unite (şi care se va întinde, sub diferite forme, şi în Europa), reprezintă nu numai o încercare de a îmbunătăţi învăţământul pentru negri, ci urmăreşte să distrugă însăşi ideea de politică şcolară centralizată pe plan urban. Se tinde spre o diversificare a învăţământului public pe plan local prin trecerea controlului şcolilor în competenţa autorităţilor locale. Aceasta face parte din lupta dusă pe un plan mai larg în ultimii treizeci de ani pentru diversificarea învăţământului. Faptul că aceste străduinţe au fost temporar blocate la New York, mai ales din cauza împotrivirii încăpăţânate a unui sindicat încuiat, nu înseamnă că forţele istorice ce împing către destandardizare vor fi veşnic reduse la tăcere.

Imposibilitatea de a diversifica învăţământul *în cadrul* sistemului va duce pur şi simplu la creşterea modalităţilor alternative educaţionale *în afara* sistemului. Există în prezent propuneri din partea unor eminenţi educatori şi sociologi, printre care şi Kenneth B. Clark, Christopher Jencks, pentru crearea unor noi şcoli în afara sistemelor oficiale de şcoli publice, care să le facă concurenţă acestora. Clark preconizează şcoli pe regiuni şi pe state, şcoli federale, administrate de colegii, de sindicate, de corporaţii şi chiar de unităţi militare. Asemenea şcoli competitive ar crea, susţine el, diversitatea de care învăţământul are atâta nevoie. Totodată au luat fiinţă, într-un mod mai puţin oficial, diferite „paraşcoli”, organizate de către comunele de hippie şi alte grupuri, care socotesc sistemul educaţional central prea omogen.

Vedem deci cum o forţă culturală majoră a societăţii – învăţământul – este silită să-şi diversifice producţia, la fel cum se întâmplă şi în economie. Şi, tot la fel ca în domeniul producţiei materiale, noua tehnologie în învăţământ nu numai că nu încurajează standardizarea, ci, dimpotrivă, duce spre diversitatea de tip supraindustrial.

Computerele, de exemplu, înlesnesc şcolilor mari să întocmească programele. De asemenea, ele înlesnesc organizarea studiului individual, a unui număr mai mare şi mai variat de cursuri şi de activităţi în afara programei şcolare. Ceea ce e mai important însă, învăţământul ajutat de computere,

învăţământul programat şi alte asemenea tehnici, în ciuda prejude căţilor larg răspândite, măresc în mod substanţial posibilitatea de diversificare a lecţiilor. Ele permit fiecărui elev să înainteze în interesul său propriu pe una din căile ce-i stau la dispoziţie pentru obţinerea cunoştinţelor necesare, în loc să-l oblige la învăţarea rigidă a unui compendiu, aşa cum se face în şcoala tradiţională a erei industriale.

În sistemul de educaţie al zilei de mâine, locul de muncă centralizat, această relicvă a producţiei de masă, va pierde, de asemenea, din importanţă. Aşa cum producţia materială de masă necesita concentrarea unui număr mare de muncitori în fabrici, la fel şi producţia de masă educaţională necesita concentrarea unui număr mare de studenţi în şcoli. Această concentrare, cu obligaţiile sale de disciplină uniformă, cu ore regulate, cu controlul prezenţei şi alte reguli, reprezintă în sine o forţă de standardizare. Tehnica înaintată va face ca în viitor multe din aceste constrângeri să devină inutile. O bună parte din studiu se va realiza chiar în camera studentului, acasă sau într-un dormitor comun, la orele pe care el însuşi le va alege. Având la dispoziţie vaste biblioteci cu date pe care le va putea obţine prin intermediul sistemelor informaţionale computerizate, posedând aparate proprii video şi de înregistrare, un laborator propriu pentru învăţarea limbilor străine şi cabina sa proprie de studiu cu echipament electronic, el va fi eliberat, în mare parte, de restricţiile şi neplăcerile care îl apăsau în şcoala disciplinară din trecut.

Tehnica pe care se vor baza aceste noi libertăţi se va introduce în anii următori în majoritatea şcolilor, marile corporaţii, ca IBM, RCA şi XEROX, făcând în acest sens eforturi majore. În următorii treizeci de ani, sistemele educaţionale din Statele Unite, precum şi din numeroase ţări vest-europene vor fi eliminat pentru totdeauna pedagogia producţiei de masă a trecutului şi vor înainta într-o eră a diversităţii educaţionale, bazată pe puterea eliberatoare a noilor maşini.

Prin urmare, în educaţie ca şi în producţia bunurilor materiale, societatea se îndepărtează în modinevitabil de standardizare. Nu e vorba deci numai de o mai mare varietate de automobile, detergenţi şi ţigări. Impulsul social către diversitate şi către posibilităţi de alegere individuale numeroase afectează atât mediul spiritual care ne înconjură cât şi cel material.

Filme specializate Dintre toate forţele acuzate de omogenizarea minţii moderne, mass media au fost cel mai mult şi mai aspru criticate. Intelectuali din Statele Unite şi din Europa au incriminat televiziunea mai ales pentru că standardizează vorbirea, obiceiurile şi gusturile. Ei au înfăţişat-o ca pe un tăvălug care nivelează deosebirile noastre regionale, strivind până şi ultimele

vestigii ale diversităţii culturale. O prosperă industrie academică a lansat critici similare împotriva revistelor şi a filmelor.

Deşi unele dintre aceste critici sunt în parte întemeiate, ele nu ţin seama din păcate de anumite contra-curente importante, care generează diversitate şi nicidecum standardizare. Televiziunea, având costuri mari de producţie şi un număr limitat de canale, depinde în mod necesar de marele public. Dar aproape în toate celelalte mass media se poate constata o descreştere a dependenţei de public. Pretutindeni acţionează procesul de „segmentare a pieţii”.

Cu o generaţie în urmă, spectatorii americani de filme nu vedeau aproape nimic altceva decât filme făcute la Hollywood, destinate a capta aşa-zisul public larg. În prezent, în toate oraşele Statelor Unite, la aceste filme „pentru toţi” se adaugă filme străine, filme de artă, filme pornografice şi o întreagă pleiadă de filme specializate, făcute exclusiv pentru cerinţele unor sub-grupuri – fie că sunt surfişti, automobilişti, motociclişti sau alţii.

Toate acestea explică în parte tendinţa de a face săli de cinematograf mai mici atât în Statele Unite cât şi în Europa. După cum scrie „Economist”, „Vremurile unor săli ca *Trocadero* cu 4000 de locuri... au trecut. Marele public de odinioară, care mergea regulat la cinema o dată pe săptămână a dispărut pentru totdeauna”. Acum există numeroase grupuri mici de spectatori care merg la filme de un anumit gen, şi industria cinematografică se orientează în acest sens. Astfel, *Cinecenta* a deschis patru cinematografe a câte 150 de locuri într-un singur cartier din Londra, iar alte întreprinderi de cinematografie intenţionează să construiască mini-săli de cinema.

Iată deci că şi în acest caz, tehnologia înaintată încurajează dezomogenizarea; dezvoltarea cinematografului pentru un public restrâns a dus la utilizarea unor noi sisteme ieftine de proiecţie de 16 mm, care se fac la comandă pentru mini-cinematografe. Ele au nevoie doar de un aparat, în loc de obişnuitele două aparate, şi nu necesită operator. Compania United Artists comercializează aceste „cineautomate” pe bază de patent.

Radio-ul, de asemenea, deşi încă foarte mult orientat spre piaţa de masă, arată unele semne de diferenţiere. Unele posturi americane de emisie difuzează numai muzică clasică pentru ascultătorii cultivaţi şi înstăriţi, altele sunt specializate în ştiri, iar altele în muzică rock. (Posturile de rock, la rândul lor, încep să se subdividă în mod rapid în categorii şi mai specializate: unele tind să se consacre celor de sub optsprezece ani; altele, unui grup ceva mai vârstnic; iar altele, negrilor). Există chiar încercări timide de a înfiinţa posturi de radio care să emită programe pentru câte o profesiune – pentru medici, de

exemplu.

Putem prevedea că în viitor se vor organiza reţele care vor difuza programe pentru grupuri foarte specializate, cum sunt inginerii, contabilii şi procurorii.

Ulterior, segmentarea pieţei se va produce nu numai după criterii profesionale, ci şi după criterii socioeconomice şi psihosociale.

Semnele destandardizării se manifestă însă cel mai pregnant în publicistică. Până la apariţia televiziunii, revistele de mare tiraj au fost, în majoritatea ţărilor, principalii agenţi de standardizare. Difuzând aceleaşi povestiri, aceleaşi articole şi aceleaşi reclame în sânul a sute de mii, chiar milioane de familii, ele difuzau cu repeziciune mode, opinii politice şi stiluri.

La fel ca producătorii de filme şi de programe de radio, publiciştii tindeau să capteze un public cât mai larg şi universal.

Concurenţa televiziunii a eliminat o serie de mari reviste americane, ca de exemplu *Collier's* şi *Woman's Home Companion.* Publicaţiile pentru piaţa de masă care au supravieţuit cutremurului provocat de TV au reuşit să se salveze în parte, datorită faptului că s-au transformat într-o colecţie de ediţii regionale segmentalizate. Între anii 1959 şi 1969, numărul revistelor americane care ofereau ediţii specializate a crescut de la 126 la 235. Astfel, fiecare revistă de mare tiraj din Statele Unite scoate în prezent ediţii uşor diferite pentru diversele regiuni ale ţării – unii editori mergând chiar până la o sută de variante. Există de asemenea ediţii speciale destinate unor grupuri în funcţie de profesiunile lor, precum şi altor grupuri. Cei 80.000 de medici şi dentişti care primesc în fiecare săptămână *Time* citesc o revistă oarecum diferită de cea pe care o primesc profesorii, iar cea pe care o citesc aceştia este de asemenea diferită de cea pe care o primesc studenţii. Aceste „ediţii demografice” devin din ce în ce mai perfecţionate şi mai specializate. Cu alte cuvinte, editorii de reviste de mare tiraj sunt preocupaţi să-şi destandardizeze publicaţiile, diversifirindu-şi producţia, aşa cum au procedat constructorii de automobile şi fabricanţii de articole de uz casnic.

De altfel, numărul noilor reviste devine din ce în ce mai mare. După cum afirmă Asociaţia editorilor de reviste, pentru fiecare revistă care a dispărut în cursul deceniului trecut, s-au creat aproximativ alte patru. Nu e săptămână în care să nu apară o nouă revistă cu tiraj redus la chioşcuri sau prin poştă, reviste ce se adresează mini-pieţelor de surfişti scafandri şi cetăţeni în vârstă, automobilişti de cursă, deţinători de librete de credit, schiori şi pasageri de avioane cu reacţie. A răsărit o bogată recoltă de reviste pentru adolescenţi, iar de curând am putut constata un fapt pe care nici un profet al „societăţii de

masă” n-ar fi îndrăznit să-l prezică cu câţiva ani în urmă: o renaştere a publicaţiilor lunare locale. În prezent, numeroase oraşe americane ca Phoenix, Philadelphia, San Diego şi Atlanta se mândresc cu noi reviste, groase şi lucioase, care tratează numai teme de interes local sau regional şi dispun de un mare număr de suporteri. În orice caz aceasta nu denotă dispariţia deosebirilor regionale. Dimpotrivă, se poate afirma că avem la dispoziţie o gamă mult mai bogată şi mai complexă de reviste decât a existat vreodată. Şi, după cum a arătat raportul UNESCO, acelaşi lucru se adevereşte şi în privinţa cărţilor.

Numărul diverselor titluri publicate în fiecare an a crescut atât de mult şi e atât de mare acum (peste 30.000 în Statele Unite), încât o matroană dintr-o suburbie se plângea că „e tot mai greu să găseşti pe cineva care a citit aceeaşi carte ca tine. Cum să mai duci atunci o conversaţie despre literatură?” S-ar putea să fi exagerat întrucâtva, dar fapt este că cluburile de lectură, de exemplu, găsesc că e tot mai complicat să facă selecţii lunare care să intereseze un număr mare de cititori cu preocupări diferite.

Procesul de diferenţiere a mijloacelor de comunicaţie nu se limitează însă la publicistica comercială, în aceeaşi măsură proliferează şi revistele literare necomerciale. „Niciodată în istoria Americii nu au existat atâtea reviste câte există astăzi”, constată *The New York Times Book Review.* De asemenea, zeci de ziare „underground” (subterane) au răsărit în oraşele americane şi europene. Există cel puţin 200 asemenea ziare în Statele Unite, multe dintre ele datorându-şi existenţa reclamelor industriilor prospere.

Adresându-se în special hippie-lor, studenţilor radicali şi amatorilor de muzică rock, aceste ziare au devenit o forţă reală în formarea opiniei tineretului.

De la *IT* din Londra şi *East Village Other* din New York, până la *Kudzu* din Jackson, Mississippi, toate sunt bogat ilustrate, adesea în culori, şi abundă în anunţuri de „delicatese psihedelice” şi oferte de întâlniri. Ziare *underground* se publică chiar şi în licee.

A constata creşterea numărului acestor publicaţii in dependente şi a vorbi despre „cultură de masă” sau despre „standardizare” înseamnă a te înşela singur asupra noilor realităţi.

E semnificativ că acest avânt către diversitate a mijloacelor de comunicaţie este determinat nu numai de prosperitate, ci, după cum am văzut mai înainte, şi de noua tehnologie – tocmai de acele maşini despre care se afirmă că ne vor omogeniza, nimicind orice vestigii de diversitate. Progresele realizate de tiparul offset şi în xerografie au făcut să scadă în mod sensibil

costurile publicaţiilor cu un tiraj mic, astfel încât elevii de liceu îşi pot finanţa (şi o fac) din banii de buzunar presa lor *underground. Î*ntr-adevăr, maşina de multiplicat de birou – unele modele putând fi cumpărate cu numai treizeci de dolari – înlesneşte producţii cu un tiraj atât de mic, încât după cum spune McLuhan, fiecare cetăţean poate să-şi publice acum propriile sale scrieri. În America, unde maşina de multiplicat de birou e aproape tot atât de universală ca şi maşina de calculat, s-ar putea spune că s-aşi ajuns la acest stadiu. Numărul fabulos de periodice care ţi se îngrămădesc pe masa de lucru constituie o dovadă grăitoare a facilităţii cu care se pot scoate orice fel de publicaţii.

Între timp, aparate de filmat de mână şi noi aparate video cu bandă magnetică revoluţionează şi ele regulile de bază ale cinematografiei. Noua tehnologie a permis miilor de studenţi şi amatori să se folosească de aparatul de filmat, şi filmele *underground* – brutale, pline de culoare, perverse, cât se poate de individualizate şi de localizate – înfloresc într-o măsură chiar mai mare decât presa *underground.*

Asemenea progrese tehnologice se înregistrează şi în domeniul comunicaţiilor auditive, unde omniprezenţa magnetofoanelor permite oricui să devină propriul său „emiţător”. Andre Moosmann, expert principal al Radioteleviziunii franceze pentru Europa de răsărit, scria despre existenţa unor cântăreţi de muzică pop foarte cunoscuţi, care n-au apărut niciodată la radio sau televiziune, dar ale căror voci şi cântece au fost popularizate numai prin mijlocirea benzilor de magnetofon. Benzile trec din mână în mână, fiecare ascultător imprimându-le la rândul său. „Merge foarte repede, – spunea Moosmann – dacă unul imprimă o bandă, iar altul imprimă două benzi, ritmul de răspândire devine foarte rapid”.

Contestatarii s-au plâns mereu că mijloacele de comunicaţie sunt monopolizate de un număr mic de oameni. Sociologul C. Wright Mills a mers chiar atât de departe, dacă-mi aduc bine aminte, încât i-a îndemnat pe lucrătorii culturali să pună mâna pe mijloacele de comunicaţie. Aceasta nu pare însă să fie necesar.

Progresele realizate de tehnologia comunicaţiilor sunt pe cale de a demonopoliza, repede şi în linişte, mijloacele de comunicaţie, fără să fie nevoie să se tragă vreun foc. Rezultatul este o mare destandardizare a producţiei culturale.

Deci, chiar dacă televiziunea mai contribuie la uniformizarea gusturilor, celelalte mijloace de comunicaţie, în schimb, au depăşit deja stadiul tehnologic în care standardizarea mai este necesară. În momentul când progresele

tehnice vor modifica politica economică a televiziunii, permiţând înfiinţarea unui număr mai mare de canale şi reducând costurile de producţie, vom putea afirma că *şi* acest mijloc de comunicaţie îşi va fragmenta producţia şi va aproviziona publicul consumator corespunzător diversităţii sale crescânde.

Asemenea progrese nu sunt prea îndepărtate. Inventarea magnetoscopului, răspândirea televiziunii prin cablu, posibilitatea de a transmite în direct de la satelit până la sisteme de cabluri, toate acestea prevestesc o mare dezvoltare a diversificării programelor.

Căci ar trebui să fie limpede acum că tendinţele către uniformitate reprezintă doar un stadiu în dezvoltarea oricărei tehnologii. Se desfăşoară un proces dialectic, şi noi ne aflăm la începutul unui salt uriaş către o diversitate culturală fără precedent.

Nu mai e departe ziua când cărţile, revistele, ziarele, filmele şi alte mijloace de comunicaţie vor fi oferite consumatorului, la fel ca Mustanigul, „pe măsura” lui.

Astfel, pe la mijlocul deceniului al şaptelea, Joseph Naughton, matematician şi specialist în calculatoare la Universitatea Pittsburgh, a propus un sistem de memorare a profilului consumatorului – date privind profesiunea şi preocupările sale – într-un calculator central. Maşinile ar investiga apoi ziare, reviste, benzi de magnetoscop, filme şi alte materiale, le-ar confrunta cu profilul de interese ale persoanei respective şi ar înştiinţa-o îndată ce ar apare ceva ce ar putea-o interesa. Sistemul ar putea fi cuplat la maşini de copiat şi la relee de televiziune, care i-ar comunica sau tipări materialul în propriul său apartament, încă în 1969, cotidianul japonez *Asahi Shimbun* a făcut o demonstraţie publică cu un sistem ieftin de „teleştiri” pentru tipărirea ziarelor la fiecare cititor acasă, iar firma Matsushita din Osaka a prezentat un sistem competitiv denumit TV Fax (H). Aceştia sunt primii paşi către ziarul viitorului – un gen special de ziar, care ar oferi fiecărui cititor-spectator un conţinut diferit. Într-un asemenea sistem, comunicaţiile de masă sunt „demasificate”. Trecem de la omogenitate la eterogenitate.

Date fiind toate aceste fapte, apare absurd să continui a pretinde cu încăpătânare că maşinile de mâine ne vor transforma pe toţi în roboţi, ne vor răpi individualitatea, vor face să dispară diversitatea culturală etc. etc. Faptul că la început producţia de masă a impus o anumită uniformitate, nu înseamnă că acelaşi lucru se va întâmpla şi cu maşinile erei supraindustriale. Adevărul este că întregul curent al viitorului se îndepărtează de standardizare – se îndepărtează de mărfuri uniforme, de artă omogenizată, de educaţie de masă şi de cultură de masă. Am ajuns la o cotitură dialectică în dezvoltarea

tehnologică a societăţii. Iar tehnologia nu numai că nu ne va restrânge individualitatea, ci, dimpotrivă, va -multiplica alegerile şi libertatea noastră.

Dacă omul e pregătit să facă faţă acestei alegeri dintr-un număr mare de bunuri materiale şi culturale ce-i vor sta la dispoziţie este însă o cu totul altă problemă. Căci vine un moment când alegerea, în loc să-l elibereze pe individ, devine atât de complexă, de dificilă şi de costisitoare, încât se transformă în contrariul ei. Cu alte cuvinte, vine o vreme când op ţiunea se transformă în exces de opţiuni, iar libertatea în nelibertate.

Pentru a înţelege cauzele acestor mutaţii, trebuie să împingem cercetarea noastră dincolo de problema alegerii dintr-un număr în creştere de bunuri materiale şi culturale. Trebuie să ne ocupăm mai îndeaproape şi de alegerea socială.

PROLIFERAREA SUBCULTELOR

La 30 de mile nord de oraşul New York, destul de aproape de zgârie-norii săi, de traficul şi de tentaţiile sale urbane, trăieşte un tânăr şofer de taxi, fost soldat, care se laudă că trupul lui poartă urma a 700 de suturi făcute de medici. Aceste suturi nu sunt rezultatul unor răniri suferite în război şi nici al vreunui accident suferit de taxiul său. Ele sunt rezultatul distracţiei sale favorite din timpul liber: întrecerile de cowboy (rodeo).

Din salariul său modest de şofer de taxi, acest om cheltuieşte mai mult de 1.200 de dolari pe an pentru a avea un cal al său propriu, a-l adăposti şi a-l ţine în formă perfectă. Periodic el ataşează o remorcă pentru cai la maşina sa şi parcurge ceva mai mult de 100 de mile până într-un loc în apropiere de Philadelphia numit „Cow Town”. Acolo, împreună cu alţii ca el, participă la prinderea cailor cu lasoul, la trântele cu tăuraşi, la îmblânzirea cailor sălbatici şi la alte concursuri înverşunate, principalul premiu fiind vizitele repetate la secţiile de urgenţă ale spitalelor.

În pofida apropierii sale, New York-ul nu exercită nici un fel de fascinaţie asupra acestui tânăr. Când l-am întâlnit eu, avea 23 de ani şi nu vizitase oraşul decât o dată sau de două ori. Întregul său interes este concentrat asupra arenei şi face parte dintr-un mic grup de fanatici ai rodeoului, care formează o grupare „tainică”, puţin cunoscută în Statele Unite. Ei nu sunt profesionişti, care să-şi câştige existenţa depe urma acestui sport atavic. Şi nu sunt nici pur şi simplu nişte oameni pasionaţi de cizmele, pălăriile, jachetele din dril sau centurile de piele ale cowboyilor. Ei constituie un subcult mic, dar autentic, pierdut în vastitatea şi complexitatea civilizaţiei.

Acest grup ciudat nu numai că acaparează pasiunea şoferului de taxi, ci îi consumă banii şi timpul, îi afectează familia, prieteniile, ideile. El îi oferă o scară de valori în raport cu care se poate situa pe el însuşi.

Pe scurt, îl răsplăteşte cu ceva ce mulţi dintre noi găsim cu greu: o identitate.

Departe de a fi monotone şi omogenizate, tehnosocietăţile sunt presărate cu tot felul de grupări originale de acest tip: hippies şi motociclıştii furibunzi, teosofii şi fanaticii farfuriilor zburătoare, scufundătorii şi plonjorii aerieni, homosexualii, computeriştii, vegetarienii, culturiştii şi musulmanii negri.

În prezent, manifestările violente ale revoluţiei superindustriale fac literalmente să explodeze societatea. Aceste enclave sociale, triburi şi miniculte se înmulţesc în rândurile noastre aproape tot atât de repede ca şi opţiunile pentru automobil. Aceleaşi forţe destandardizante, care lărgesc gama posibilităţilor de alegere individuală în domeniul material şi cultural, destandardizează şi structurile noastre sociale. Aşa se şi explică apariţia peste noapte a unor noi subculte, cum este cel al hippielor. De fapt, trăim într-o epocă de „explozie a subcultelor”.

Importanţa acestui fenomen nu poate fi contestată, deoarece noi toţi suntem profund influenţaţi, identităţile noastre sunt modelate de subcultele cu care am hotărât, inconştient sau nu, să ne indentificam. Este uşor de ridiculizat un hippie sau un tânăr fără cultură care suportă 700 de suturi în efortul de a se verifica şi de „a se găsi” pe sine însuşi. Şi totuşi, într-un anumit sens, noi toţi suntem călăreţi de rodeo sau hippie; şi noi suntem în căutarea unei identităţi atunci când ne ataşăm de culte şi triburi informale sau de diverse alte grupări. Şi cu cât alternativele sunt mai numeroase, cu atât căutarea este mai dificilă.

Oamenii de ştiinţă şi oamenii banilor

Proliferarea subcultelor este deosebit de evidentă în lumea muncii. Numeroase subculte se formează în jurul specializărilor profesionale. Aşadar, îndreptându-se spre o mai mare specializare, societatea generează o varietate din ce în ce mai mare de subculte.

Comunitatea ştiinţifică, de exemplu, se fărâmiţează în fragmente din ce în ce mai fine. În ea se împletesc organizaţii şi asociaţii oficiale, ale căror reviste, conferinţe şi întruniri de specialitate se înmulţesc într-un ritm rapid. Dar acestor deosebiri „patente”, determinate de conţinut, le corespund deosebiri „latente”.

Aceasta nu înseamnă doar că cercetătorii care studiază cancerul fac

lucruri care diferă de cele făcute de astronomi. Ei vorbesc limbaje diferite şi tind să aibă tipuri de personalitate diferite, gândesc, se îmbracă şi trăiesc diferit. (Aceste deosebiri sunt atât de accentuate încât adeseori vin în conflict cu relaţiile interpersonale. Iată ce spune o cercetătoare: „Soţul meu este microbiolog, iar eu mă ocup cu fizica teoretică şi uneori mă întreb dacă existăm unul pentru celălalt".) Oamenii de ştiinţă legaţi de o specialitate tind să se asocieze cu cei de acelaşi fel cu ei, grupându-se în mici celule ermetice cu caracter de subcult, în care caută aprobare sau prestigiu, precum şi îndrumare în legătură cu lucruri ca îmbrăcămintea, opiniile politice şi stilul de viaţă.

Pe măsură ce ştiinţa se extinde, iar numărul cercetătorilor creşte, apar noi specialităţi, care favorizează o diversitate tot mai mare la acest nivel „ascuns" sau informai. Pe scurt, specializarea zămisleşte subculte.

Acest proces de diviziune celulară în cadrul unei profesiuni îl regăsim foarte pregnant în lumea finanţelor. Odinioară, Wall Street-ul era o comunitate relativ omogenă. „într-adevăr – spune un proeminent sociolog, observator al bancherilor –, veneai de la St. Paul, făceai o mulţime de bani, aparţineai Racquet Clubului şi aveai o proprietate pe North Shore, iar fiicele tale îşi făceau ieşirea în lume la 18 ani. Obţineai toate acestea vânzând acţiuni foştilor colegi de clasă". Observaţia este poate puţin exagerată, dar de lapt Wall Street-ul era un mare subcult protestant, anglo-saxon şi alb, iar membrii săi tindeau să meargă la aceleaşi şcoli şi la aceleaşi cluburi, să practice aceleaşi sporturi (tenis, golf şi squash *), să frecventeze aceleaşi biserici (presbiteriană şi episcopală) şi să voteze pentru acelaşi partid (republican).

Cei care mai gândesc încă despre Wall Street în felul acesta se inspiră mai degrabă din romanele lui Auchincloss sau Marquand decât din realitatea nouă, în rapidă schimbare. Astăzi Wall Street-ul s-a scindat, şi tânărul care intră în afaceri are de ales între o multitudine de afilieri la subculte concurente. În cercurile băncilor de investiţii, vechea grupare conservatoare WASP** supravieţuieşte. Mai există încă unele firme „cu pantofi albi" din vechea gardă, despre care se spune că „mai degrabă îşi vor lua un partener de afaceri negru decât să angajeze un evreu". Şi totuşi în domeniul fondului mutual ***, un sector relativ recent specializat al activităţii financiare, numele greceşti, evreieşti şi chinezeşti abundă, iar unii misiţi de primă mână sunt negri. Aici întregul stil de viaţă, valorile potenţiale ale grupului sunt total diferite.

Oamenii din cadrul fondului mutual formează o sectă aparte.

„Nu mai este prima dorinţă a fiecărui cetăţean aceea de a face parte din WASP" – spune un scriitor de seamă specializat în teme financiare. Într-adevăr, numeroşi tineri deosebit de dinamici de pe Wall Street, chiar dacă la origine au

făcut parte din WASP, părăsesc secta tradiţională a Wall Street-ului şi se identifică cu una sau mai multe din grupările sociale mai diversificate care mişună în prezent şi uneori chiar se înfruntă în canioanele din sudul Manhattanului.

<notă>

* Un fel... de tenis în care jucătorul loveşte mingea de perete în loc să o trimită unui partener. – *Nota trad.*

**** WASP-White, Anglo-saxon, protestant = alb, anglo-saxon, protestant. – *Nota trad.*

*** Companie de investiţii care investeşte depunerile acţionarilor săi într-o gamă de titluri şi valori foarte diverse ale altor corporaţii. – *Nota trad.*

</notă>

Pe măsură ce specializarea va creşte, pe măsură ce cercetările vor îmbrăţişa noi domenii şi le vor aprofunda pe cele vechi, pe măsură ce economia va continua să creeze tehnici şi servicii noi, grupurile mici vor continua să se înmulţească. Acei critici ai societăţii care pe de o parte tună şi fulgeră împotriva „societăţii de masă”, iar pe de altă parte denunţă „supraspecializarea” nu fac altceva decât să flecărească. Specializarea înseamnă o mişcare opusă uniformizării.

Deşi se vorbeşte atâta despre nevoia de „generalişti”, este aproape evident că tehnica zilei de mâine nu se va putea lipsi de o întreagă armată de specialişti cu înaltă calificare. Tipurile de experţi de care avem nevoie evoluează cu repeziciune; sunt solicitaţi mai degrabă „multispecialiştii” (oameni care cunosc un domeniu în profunzime, dar care pot trece la fel de bine la altul) decât „monospecialişti” rigizi. Dar vom avea nevoie şi vom produce în continuare specializări şi mai subtile, pe măsură ce va creşte complexitatea bazei tehnice a societăţii. Fie şi numai pentru acest motiv, trebuie să ne gândim că în sânul societăţii se vor naşte subculte tot mai numeroase şi mai diferite.

Specialiştii distracţiilor Chiar dacă tehnica ar urma să scutească în viitor milioane de oameni de nevoia de a munci, am vedea că aceeaşi dorinţă de diversitate va acţiona şi în rândul acelora ce nu vor avea altceva de făcut decât să se distreze. Căci noi am şi ajuns să producem un mare număr de „specialişti ai timpului liber”, tipurile de distracţii înmulţindu-se cu repeziciune, ca şi tipurile de ocupaţii.

Numărul amuzamentelor, hobiurilor, jocurilor, sporturilor şi divertismentelor acceptabile sporeşte rapid, iar naşterea unui subcult distinct conturat în jurul surfului, de exemplu, demonstrează că pentru unii, cel puţin,

stilul de viaţă se poate baza pe angajarea totală într-o formă oarecare de distracţie. Subcultulsurfului este un indicator de direcţie îndreptat spre viitor.

„Surful a dezvoltat întotdeauna un fel de simbolism care-i dă un caracter de tagmă secretă sau de ordin religios – scrie Remi Nadeau. – Semnul identificator este un dinte de rechin, o medalie a Sf. Cristofor sau crucea de Malta legănându-se la gâtul cuiva... Timp îndelungat, mijlocul de transport la modă a fost bătrâna maşină Ford de tip familial, cu tabloul de bord din lemn”. Mândri, adepţii surfului fac caz de plăgile şi nodulii de pe genunchi şi gambe, mărturie a sportului pe care îl practică. A fi bronzat este de rigoare.

Părul are o coafură aparte. Membrii tribului îşi petrec ore nesfârşite discutând despre vitejia unor eroi din cadrul grupului, ca J. J. Moon, în timp ce discipolii săi cumpără tricouri şi planşe pentru surf „à la J. J. Moon” şi se înscriu în acelaşi club de distracţii ca ei.

Surfiştii nu sunt decât unul din numeroasele subculte bazate pe modul de distracţie. Paraşutiştilor, de exemplu, numele lui J. J. Moon le este practic necunoscut şi la fel le sunt şi ritualurile şi obiceiurile „alergătorilor pe valuri”. În schimb, plonjorii aerieni vorbesc despre isprava lui Rod Pack, care, nu cu mult timp în urmă, a sărit dintr-un avion fără paraşută, a primit una de la un coleg pe la mijlocul căderii, şi-a pus-o, a deschis-o, şi a aterizat cu bine. Paraşutiştii au propria lor lume, de dimensiuni reduse, aşa cum au şi entuziaştii planorismului, plonjorii subacvatici, pescarii amatori, automobiliştii sportivi şi motocicliştii. Fiecare din aceste grupuri reprezintă o sectă bazată pe o distracţie şi organizată în jurul unei invenţii tehnice.

Cum progresele tehnicii fac posibile noi sporturi, putem anticipa formarea unor noi subculte extrem de variate, bazate pe modul de distracţie.

Dat fiind că societatea însăşi se deplasează de la orientarea spre muncă la o mai mare participare la timpul liber, îndeletnicirile specifice acestuia vor deveni un criteriu important de diferenţiere a oamenilor, în Statele Unite, de la începutul secolului până acuma, timpul consacrat muncii s-a redus *cu* aproape o treime. Aceasta este o adevărată revoluţie în folosirea timpului şi a energiei societăţii. Pe măsură ce acest proces continuă, înaintăm într-o epocă de specializare uluitoare a distracţiilor, bazată în mare măsură pe o tehnică perfecţionată.

Putem anticipa formarea unor subculte constituite în jurul activităţii spaţiale, a holografiei, dirijării gândurilor, explorării adâncurilor submarine, vieţii pe fundul mării, calculatoarelor şi altele. Putem întrezări chiar la orizont apariţia anumitor grupuri de distracţii antisociale, grupuri de oameni bine organizaţi care vor vrea să tulbure funcţionarea societăţii nu pentru a obţine

vreun câştig material, ci pentru simpla plăcere de a „nimici sistemul" – o evoluţie prefigurată în filme ca *Duffy* şi *Afacerea Thomas Crown.*

Oricât de bizar ar părea aceasta, ar fi bine să nu se excludă sistematic ceea ce pare a fi improbabil, deoarece domeniul timpului liber spre deosebire de cel al muncii nu cunoaşte graniţe fixate de considerente de ordin practic. Aici imaginaţia este liberă, iar mintea omului poate născoci „distracţii" uluitor de variate.

Ghetoul tinerilor

Subcultele se înmulţesc – societatea se fisurează – şi în funcţie de vârstă. Suntem din ce în ce mai mult „catalogaţi în funcţie de vârstă", aşa cum suntem în funcţie de muncă sau de timpul nostru liber. A fost o vreme când în linii mari oamenii erau împărţiţi în copii, tineri şi adulţi. Abia prin anii '40 termenul foarte vag de tineri a început să fie înlocuit prin termenul mai restrictiv de „adolescenţi" („teenager") referitor la cei între 13 şi 19 ani. (De fapt cuvântul a fost practic necunoscut în Anglia până după cel de-al doilea război mondial.) Astăzi, această împărţire rudimentară în trei categorii este total nepotrivită şi ne străduim să inventăm altele mai precise. Avem în prezent o grupare a „celor sub 13 ani", denumită „preadolescenţi" sau „subadolescenţi", care se situează între copilărie şi adolescenţă, începem, de asemenea, să auzim de „cei de peste 20 de ani" – „postadolescenţii" şi apoi de „tineri căsătoriţi". Fiecare din aceşti termeni este o recunoaştere lingvistică a faptului că nu mai putem îngrămădi toţi „tinerii" laolaltă. Diferenţieri din ce ce mai profunde separă un grup de vârstă de altul. Aceste deosebiri sunt atât de pronunţate încât sociologul John Lofland de la Universitatea din Michigan prevede că vor deveni sursa unor conflicte „echivalente celor care i-au opus în trecut sau îi opun încă pe sudişti şi nordişti, capitalişti şi imuncitori, imigranţi şi băştinaşi, sufrăgete şi bărbaţi, albi şi negri".

Lofland aduce în sprijinul acestei şocante idei documente legate de apariţia a ceea ce el numeşte „ghetoul tineretului", vaste comunităţi, constituite aproape în întregime din studenţi. Ca şi ghetoul negrilor, ghetoul tinerilor este deseori caracterizat prin maghernişe, chirii şi preţuri exorbitante, o foarte mare mobilitate, tulburări şi conflicte cu poliţia. Ca şi ghetoul negrilor, şi acesta este foarte eterogen, cu numeroase subculte care-şi dispută interesul şi încrederea celorlalţi membri.

Deposedaţi de eroii adulţi şi de toate celelalte modele de rol, cu excepţia părinţilor lor, copiii din familiile nucleare, cu structuri rigide, sunt împinşi tot

mai mult în braţele singurelor persoane care par să-i înţeleagă: ceilalţi copii. Ei petrec mai mult timp împreună, devin mai sensibili la influenţa semenilor lor decât până acum. Mai degrabă decât să idolatrizeze un unchi, îl idolatrizează pe Bob Dylan, sau pe Donovan sau pe oricare altul pe care acest grup de egali îl consideră un model de stil de viaţă. Astfel încep să se formeze nu numai un ghetou studenţesc, dar chiar semighetouri ale preadolescenţilor sau adolescenţilor, fiecare cu propriile sale caracteristici tribale, propriile sale manii, obiceiuri, eroi şi secături.

Simultan şi populaţia adultă se segmentează după vârstă. Există suburbii ocupate în mare măsură de tineri căsătoriţi cu copii mici sau de perechi de vârstă mijlocie cu copii la vârstă adolescenţei sau chiar de perechi în vârstă ai căror copii au părăsit deja căminul părintesc. Avem comunităţi proiectate special pentru pensionari. „S-ar putea să vină o zi – avertizează profesorul Lofland – când unele oraşe vor constatacă viaţa lor politică gravitează în jurul forţei electorale a ghetourilor constituite în funcţie de vârstă, tot aşa cum viaţa politică a Chicagoului a gravitat în jurul unor enclave etnice sau rasiale”.

Apariţia acestor mici subculte bazate pe vârstă poate fi privită în prezent ca un element al uluitoarei mutaţii istorice produse în fundamentul diferenţierii sociale. Importanţa timpului ca sursă de deosebiri între oameni creşte, iar cea a spaţiului scade.

Astfel, teoreticianul comunicaţiilor James W. Carey, de la Universitatea din Illinois, subliniază că „în rândul societăţilor primitive şi în primele etape ale istoriei occidentale distanţe relativ mici în spaţiu au dus la deosebiri vaste de cultură... Societăţi tribale aflate la o distanţă de o sută de mile puteau avea... sisteme flagrant diferite de simboluri expresive, de mituri şi ritualuri”. În cadrul aceloraşi societăţi există totuşi „o mare continuitate... de-a lungul generaţiilor... deosebiri ample între societăţi, dar o variaţie relativ mică între generaţiile dintr-o societate dată”.

Astăzi, continuă el, spaţiul „dispare treptat ca factor de diferenţiere”. Dacă totuşi s-a produs o oarecare reducere a particularităţilor regionale, se străduieşte Carey să sublinieze, „nu trebuie să presupunem că deosebirile dintre grupuri se şterg, aşa cum sugerează unii teoreticieni ai societăţii de masă. Axul diversităţii, arată Carey, se deplasează mai degrabă de la o dimensiune spaţială... la una temporală sau chiar la dimensiunea unei singure generaţii”. În felul acesta se produc breşe adânci între generaţii, lucru pe care Mario Savio l-a rezumat în lozinca sa de frondă: „Nu vă încredeţi în nimeni care a depăşit 30 de ani”. În nici o societate anterioară nu ar fi putut să prindă atât de repede o asemenea lozincă.

Carey explică această deplasare de la diferenţierea spaţială la cea temporală, atrăgând atenţia asupra tehnicii comunicaţiilor şi transporturilor, care reduce la minimum distanţele mari şi de fapt cucereşte spaţiul.

Şi totuşi mai există un factor, trecut uşor cu vederea: accelerarea schimbărilor. Căci este normal ca în timp ce ritmul schimbării mediului exterior creşte deosebirile interne dintre nou şi vechi să devină mai preg nante. De fapt, ritmul acestei schimbări a şi ajuns atât de uluitor încât chiar şi o diferenţă de vârstă de câţiva ani poate modifica puternic experienţa de viaţă a individului. De aceea, unii fraţi între care diferenţa nu este mai mare de trei sau patru ani au sentimentul subiectiv că fac parte din „generaţii” total diferite.

Aşa se şi explică de ce, cu prilejul grevei de la Universitatea Columbia, studenţii din ultimul an au vorbit despre prăpastia dintre generaţii care îi desparte de studenţii din primul an.

Triburile matrimoniale Dacă societatea se fărâmiţează în funcţie de profesiuni, distracţii şi vârste, ea se fărâmiţează şi după criterii familiale şi sexuale. Chiar şi în prezent se creează noi subculte distincte bazate pe statutul matrimonial, înainte oamenii erau clasificaţi destul de imprecis în trei categorii: celibatari, căsătoriţi sau văduvi. În prezent, această clasificare nu mai corespunde. Numărul divorţurilor a crescut atât de mult în majoritatea tehnosocietăţilor actuale încât o nouă grupare socială distinctă şi-a făcut apariţia – cei ce nu mai sunt căsătoriţi sau se află între două căsătorii.

Iată cum descrie Morton Hunt, o autoritate în materie, ceea ce el numeşte „lumea foştilor căsătoriţi”.

Acest grup, spune el, este „o subcultură... cu propriile sale mecanisme de grupare a oamenilor, cu propriile sale modele de adaptare la viaţa de oameni despărţiţi sau divorţaţi, cu propriile sale condiţii favorabile prieteniei, vieţii sociale şi dragostei”. Pe măsură ce membrii săi se rup de prietenii lor căsătoriţi, ei se izolează de cei ce sunt încă „căsătoriţi” sau de „excăsătoriţi”, la fel ca „adolescenţii” sau „surfiştii”, şi tind să formeze enclave sociale proprii, cu locuri de întâlnire preferate, cu atitudini proprii faţă de timp, cu coduri şi convenţii sexuale distincte.

Este foarte probabil ca această categorie socială să ia proporţii în viitor. Iar când se va întâmpla acest lucru lumea foştilor căsătoriţi se va fărâmiţa, la rândul său, în lumi multiple, în grupări subculturale din ce în ce mai numeroase. Căci cu cât o sectă devine mai mare, cu atât este mai probabil ca ea să se fragmenteze şi să dea naştere unor noi secte.

Dacă prima cheie a organizării sociale viitoare se află în ideea proliferării subcultelor, cea de-a doua se află în dimensiunea mare la care ele pot ajunge.

Acest principiu fundamental este adeseori trecut cu vederea de către cei a căror principală preocupare este „societatea de masă” şi explică în parte persistenţa diversităţii chiar în condiţiile unor presiuni extrem de standardizante. Din cauza limitelor inerente comunicaţiilor sociale, dimensiunea ca atare acţionează ca o forţă ce duce spre diversificarea structurală. De pildă, cu cât populaţia unui oraş este mai numeroasă, cu atât mai multiple şi mai variate vor fi subcultele din cadrul său. Şi, în mod similar, cu cât un subcult devine mai numeros, cu atât mai mari vor fi şansele ca el să se fragmenteze şi să se diversifice. Hippii constituie un exemplu perfect.

Hippies Incorporated

Pe la mijlocul anilor '50, un mic grup de scriitori, artişti şi paraziţi de toate felurile s-a strâns la San Francisco şi în jurul localităţilor Cârmei şi Big Sur de pe coasta californiană. Porecliţi prompt „beat” sau „beatnik”, ei şi-au format un stil de viaţă original.

Caracteristicile sale cele mai pregnante erau glorificarea sărăciei – „blugi”, sandale, cocioabe; o predilecţie pentru jazz şi jargonul negrilor; interesul pentru misticismul oriental şi existenţialismul francez şi o ură generală faţă de societăţile bazate pe tehnică.

În ciuda abundentei publicităţi pe care le-a făcut-o presa, beatnicii au rămas o mică sectă până la apariţia pe scenă a unui nou produs chimic, acidul lisergic, mai bine cunoscut sub numele de LSD. Lansat prin reclama mesianică a lui Timothy Leary, Allen Ginsberg şi Ken Kesey, distribuit gratuit miilor de tineri de către fanatici iresponsabili, LSD-ul a început curând să facă adepţi în universităţile americane şi aproape la fel de repede s-a răspândit în Europa. Pasiunea pentru LSD a fost însoţită de un nou interes pentru marijuana, un drog pe care beatnicii îl experimentează timp îndelungat. Din aceste două surse, subcultul beatnicilor de la mijlocul anilor '50 şi subcultul „acidului” de la începutul anilor '60, a ieşit un grup mai mare, un nou subcult, care ar putea fi descris ca o fuziune a celor două: mişcarea hippie. Îmbinând „blugii” beatnicilor cu mărgelele şi brăţările adepţilor acidului, hippies au devenit subcultul cel mai nou şi cel mai larg cunoscut pe scena americană.

Curând totuşi greutatea numărului şi-a spus cuvântul. Mii de adolescenţi au intrat în rândurile lor; milioane de preadolescenţi urmăreau cu nesaţ emisiunile de televiziune şi citeau articolele apărute în revistele despre „mişcare”, simpatizând cu ea; unii adulţi din suburbii făceau chiar pe hippies „plastici” sau „de duminică”. Rezultatul a fost uşor de prevăzut.

Subcultul hippie – la fel ca „General Motors” sau „General Electric” – a fost nevoit să se divizeze, să se despartă în filiale. Şi astfel din subcultul hippie a rezultat o droaie de progenituri.

Pentru un neiniţiat, toţi tinerii cu păr lung sunt identici. Şi totuşi în cadrul mişcării au apărut numeroase subunităţi. După părerea lui David Andrew Seeley, un tânăr observator perspicace, la apogeul ei existau „poate vreo douăzeci de grupuri identificabile şi distincte”. Acestea se deosebeau nu numai prin anumite subtilităţi de îmbrăcăminte, dar şi prin preocupările lor. Astfel, menţionează Seeley, activităţile lor mergeau „de la chefuri cu bere la lectura poeziilor, de la fumatul marijuanei la dansul modern, şi adeseori cei ce se lăsau în voia unuia nu se apropiau de celelalte”. Apoi Seeley a încercat să explice deosebirile care despart grupuri ca adolescenţii amatori de bebop (în prezent în mare măsură dispăruţi de pe scenă), beatnicii activişti politici, beatnicii folclorici şi hippie autentici, *per se.*

Membrii acestor grupuleţe aveau semne distinctive identificatoare, pline de înţeles pentru cei iniţiaţi.

Adolescenţii amatori de bebop, de pildă, nu purtau bărbi, mulţi dintre ei fiind de fapt prea tineri pentru a se rade. Sandalele erau „la modă” în rândul grupului „folcloric”, dar nu şi la ceilalţi. Îngustimea pantalonilor varia în funcţie de subcult.

Pe planul ideilor au existat numeroase nemulţumiri comune faţă de cultura dominantă. Pe planul acţiunii politice şi sociale s-au manifestat însă puternice divergenţe.

Corporaţia hippie, ca să spunem aşa, a devenit prea mare pentru a-şi administra toate treburile într-un mod standardizat. A trebuit să se diversifice şi a făcut-o, dând naştere unei multitudini de „filiale” subculturale.

Fluctuaţia tribală

Şi, cu toate acestea, mişcarea a intrat în agonie.

Cei mai aprinşi apărători de ieri ai LSD-ului au început să recunoască că „acidul nu este chiar atât de bun”, iar diverse ziare clandestine au început să-i avertizeze pe adepţi contra pericolului de a se amesteca prea mult cu „amatorii de călătorii”. La San Francisco a fost organizat un simulacru de funeralii pentru a „înmonmânta” subcultul hippie, iar locurile favorite – Haight Ashbury şi East Village – au devenit un fel de Mecca pentru turişti, în timp ce secta iniţială se zvârcolea şi se dezintegra, formând noi subculte şi minitriburi, şi mai bizare, dar mai mici şi mai slabe. Apoi, ca pentru a reîncepe întregul proces de la

capăt, a apărut un alt grup, grupul „tunşilor”.

Decesul mişcării hippie şi ascensiunea „tunşilor” pun într-o lumină nouă şi esenţială structura subculturală a societăţii de mâine, căci subcultele nu se multiplică pur şi simplu. Ele dispar la fel de repede. Principiul tranzienţei acţionează şi aici. Pe măsură ce ritmul mişcării se accelerează în toate celelalte sectoare ale societăţii, subcultele devin şi ele mai efemere.

O dovadă care arată cât de puţin supravieţuiesc aceste subculte constă şi în dispariţia acelui subcult violent al anilor '50, bandele care angajau lupte de stradă. În cursul acelui deceniu, o serie de străzi din New York au fost treptat devastate de un gen specialde lupte urbane numite „bubuieli”. În timpul unei „bubuieli”, zeci, dacă nu sute, de tineri se atacau unii pe alţii cu lanţuri, şişuri, sticle sparte şi arme automate. „Bubuieli” au avut loc la Chicago, Philadelphia, Los Angeles şi chiar Londra şi Tokio.

Deşi nu a existat o legătură directă între aceste explozii de violenţă, fără îndoială că ele nu au fost întâmplătoare. Ele erau pregătite şi conduse cu o precizie militară de către bande de bătăuşi perfect organizate. La New York, aceste bande îşi atribuiau nume pline de culoare: „Cobrele”, „Seniorii corsari”, „Apaşii”, „Regii egipteni” şi altele. Acestea se luptau între ele pentru dominaţie în cadrul „turfurilor” lor – perimetrul geografic respectiv pe care şi-l delimitau.

În epoca lor de glorie au existat circa 200 de asemenea bande numai în New York, şi într-un singur an, 1958, ele s-au făcut vinovate de nu mai puţin de 11 crime. Şi totuşi, în 1966, după părerea oficialităţilor poliţiei, bandele de bătăuşi practic dispăruseră. În New York rămăsese o singură bandă, iar „The New York Times” scria: „Nu se ştie pe ce stradă aşternută cu gunoaie... a avut loc ultima bubuială. Dar s-a întâmplat cu vreo 4 sau 5 ani în urmă (ceea ce ar stabili data morţii bubuielii la numai doi sau trei ani după anul de vârf 1958). Atunci, după un deceniu de creştere a violenţei, epoca bandelor războinice din New York a luat brusc sfârşit”. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi la Washington, Newark, Philadelphia şi în alte părţi.

Desigur că dispariţia acestor bande violente nu a dus la o perioadă de linişte urbană.

Asistăm la un proces prin care subcultele se înmulţesc într-un ritm tot mai accelerat şi dispar, la rândul lor, aproape la fel de repede pentru a face loc unor noi şi noi subculte. Se produce un fel de proces metabolic în circulaţia sanguină a societăţii, şi aceasta se accelerează tot aşa cum se accelerează şi alte aspecte ale interacţiunii sociale.

Pentru individ, aceasta face ca problemele opţiunii să atingă un nivel de intensitate cu totul nou. Nu numai pentru că numărul triburilor creşte cu

repeziciune. Nici măcar pentru că aceste triburi şi subculte se înlocuiesc unele pe altele, se transformă şi îşi modifică relaţiile dintre ele din ce în ce mai repede.

Ci mai ales pentru faptul că multe dintre ele nu vor rezista suficient pentru a permite unui individ să examineze cu luciditate presupusele avantaje sau dezavantaje ale afilierii.

Individul care caută un anumit sentiment de apartenenţă, un gen de legătură cu societatea care să-i confere o oarecare identitate, se mişcă într-un mediu confuz, în care obiectivele posibile ale afilierii sunt într-o mişcare ameţitoare. El trebuie să aleagă dintr-un număr din ce în ce mai mare de obiective mobile. Aşadar, problemele opţiunii cresc nu aritmetic, ci geometric.

Chiar în momentul când opţiunile sale în domeniul bunurilor materiale, al învăţământului, al consumului de cultură, al recreaţiei şi distracţiei se înmulţesc, el este pus, de asemenea, în faţa unui evantai uluitor de larg de opţiuni sociale. Şi, aşa cum există o limită impusă volumului de opţiuni pe care el ar *dori* să le exercite când cumpără un automobil, la un moment dat acumularea de opţiuni posibile implică luarea unui număr de decizii mai mare decât merită de fapt aceste opţiuni: ne apropiem, poate, de momentul unei supraabundenţe de opţiuni pe plan social.

Gradul de răspândire a tulburărilor de personalitate, al nevrozelor şi chiar al simplei epuizări psihice în societatea noastră denotă că multor indivizi le-a şi devenit greu să-şi elaboreze un stil personal raţional, integrat şi suficient de stabil. Şi totuşi totul ne îndeamnă să credem că aspiraţia către diversificare socială, în paralel cu cea la nivelul bunurilor materiale şi al culturii, se află abia la început. Ne găsim în faţa unei ispititoare şi înspăimântătoare extinderi a libertăţii.

Umilul Sălbatic

În pofida miturilor romantice care îl prezintă într-o lumină contrară, omul preindustrial a suferit amarnic de pe urma lipsei de opţiuni.

Deşi sentimentalii plâng după presupusa libertate totală a oamenilor primitivi, dovezile strânse de o serie de antropologi şi istorici îi contrazic. John Gardner exprimă răspicat această idee: „Tribul primitiv sau comunitatea preindustrială au cerut de obicei individului o supunere mai profundă faţă de grup decât oricare societate modernă”. După cum un membru al tribului temne din Sierra Leone îi spunea unui sociolog australian: „Atunci când populaţia temne hotărăşte un lucru, noi toţi trebuie să fim de acord cu el, aceasta numim

noi cooperare”.

Evident, noi numim aceasta supunere totală.

Motivul pentru care omul preindustrial este redus la această supunere zdrobitoare, motivul pentru care membrul tribului temne trebuie „să fie de acord” cu tovarăşii săi este tocmai acela că nu are de ales.

Societatea sa este monolitică, încă nu a fost împărţită într-o multitudine eliberatoare de părţi componente.

Aceasta este ceea ce sociologii numesc o societate „nediferenţiată”.

Această scindare a organizării sociale este perfect analogă procesului de creştere din biologie. Embrionii se diferenţiază pe măsură ce se dezvoltă, formând organe din ce în ce mai specializate. Întregul mers al evoluţiei, de la virus la om, face dovada unei înaintări neobosite spre grade de diferenţiere din ce în ce mai mari. Se pare că există o mişcare aparent irezistibilă a fiinţelor vii şi a grupurilor sociale de la forme mai puţin diferenţiate spre forme mai diferenţiate.

Astfel nu este întâmplător faptul că suntem martorii unor tendinţe paralele spre diversitate – în economie, în artă, în învăţământ, în cultura de masă şi în organizarea socială însăşi. Toate aceste tendinţe se unesc şi se integrează într-un proces istoric incomparabil mai cuprinzător. Acum se poate vedea ce este cu adevărat „revoluţia supraindustrială”: mersul societăţii umane spre o etapă de diferenţiere imediat superioară.

De aceea ni se şi pare adeseori că societatea noastră plesneşte pe la cusături. Aşa se şi întâmplă. De aceea totul devine din ce în ce mai complex. Acolo unde odinioară existau 1000 de entităţi structurale, în prezent există 10.000, unite între ele prin legături din ce în ce mai tranziente. Acolo unde odinioară existau câteva subculte relativ permanente, cu care se putea identifica oricine, acum sunt mii de subculte temporare, care se fac şi se desfac, se ciocnesc şi se înmulţesc. Puternicele legături care au făcut ca societatea industrială să devină o societate integrantă – legături juridice, valori comune, învăţământ şi producţie culturală centralizate şi standardizate – se frâng.

Toate acestea explică de ce oraşele par dintr-o dată „inadministrabile”, iar universităţile „neguvernabile”: deoarece vechile căi de integrare a unei societăţi bazate pe uniformitate, simplitate şi permanenţă nu mai sunt eficiente. Apare o nouă ordine socială, mai fin fragmentată, ordinea supraindustrială.

Ea se bazează mai mult decât oricare alt sistem social anterior pe numeroase elemente componente, mai diverse şi cu o viaţă mai scurtă, şi încă

nu am învăţat cum să le unim, cum să le integrăm într-un întreg.

Pentru individ, această trecere bruscă spre un nou nivel de diferenţiere are implicaţii uimitoare. Dar nu acelea de care se tem majoritatea oamenilor. Ni s-a spus de atâtea ori că ne îndreptăm spre o uniformitate amorfă, încât nu suntem în stare să apreciem condiţiile fantastice pentru individualitate pe care le aduce cu sine „revoluţia supraindustrială”. Şi abia am început să ne gândim la pericolul supraindividualismului pe care îl implică de asemenea.

Teoreticienii „societăţii de masă” sunt obsedaţi de o realitate care a şi început să fie depăşită. Casandrele care nutresc o ură oarbă împotriva tehnicii şi prezic un viitor de tipul „muşuroaielor de furnici” reacţionează cu întârziere la condiţiile industrialismului. Şi totuşi acest sistem este în curs de a fi depăşit.

A denunţa condiţiile care îl înlănţuiesc astăzi pe muncitorul industrial este un lucru admirabil. Dar a extrapola aceste condiţii în viitor şi a prezice dispariţia individualităţii, a diversităţii şi a posibi lităţii de opţiune înseamnă a pune în circulaţie nişte clişee periculoase.

Atât oamenii de azi cât şi cei de ieri continuă să fie zăvoriţi în moduri de viaţă relativ lipsite de opţiuni. Oamenii viitorului însă, al căror număr creşte cu fiecare zi, sunt puşi nu în faţa unei selecţii, ci a unei supraabundenţe de opţiuni posibile.

Căci, dacă tehnica industrialismului cerea la începuturile sale oameni roboţi, lipsiţi de inteligenţă, pentru a face la nesfârşit aceleaşi munci, tehnica zilei de mâine preia tocmai aceste munci, lăsându-le oamenilor doar funcţiile care necesită judecată, îndemânare, imaginaţie. Supraindustrialismul necesită şi va crea nu „oameni de masă” lipsiţi de personalitate, ci oameni sensibili diferiţi unii de alţii, indivizi, iar nu roboţi.

Specia umană, departe de a se cufunda într-o uniformitate monotonă, va deveni din punct de vedere social mult mai variată decât oricând în trecut. Noua societate, societatea supraindustrială, care începe acum să se contureze, va încuraja un model mozaicat de stiluri de viaţă efemere.

O DIVERSITATE DE STILURI DE VIAŢĂ

La San Francisco, cadrele de conducere iau prânzul în restaurante în care sunt servite de ospătărese cu sânii descoperiţi. La New York însă, o încântătoare violoncelistă este arestată pentru vina de a fi interpretat sumar îmbrăcată muzică de avangardă. La St. Louis, oamenii de ştiinţă angajează prostituate, precum şi alte persoane, în faţa unui aparat de luat vederi, în cadrul unui studiu despre fiziologia organismului. Dar la Columbus, în statul

Ohio, izbucneşte o controversă publică în legătură cu vânzarea unor păpuşi botezate „Frăţiorul”, care vin de la fabrică înzestrate cu organe bărbăteşti.

Rareori o naţiune a dovedit o mai mare confuzie în ce priveşte valorile sale sexuale. Acelaşi lucru se poate spune şi despre alte tipuri de valori. America este chinuită de incertitudine în ce priveşte banii, proprietatea, legea şi ordinea, problemele rasiale, religia, Dumnezeu, familia şi eul. Şi Statele Unite nu sunt singura ţară care suferă de un fel de vertij din cauza valorilor. Toate tehnosocietăţile sunt prinse în aceeaşi prefacere masivă. Această prăbuşire a valorilor trecutului nu a trecut neobservată. Fiecare preot, politician şi părinte este prins de o anxietate în faţa căreia nu poate face altceva decât să clatine din cap. Şi totuşi majoritatea discuţiilor despre schimbarea valorilor rămân sterile, deoarece le lipsesc două elemente esenţiale. Primul este acceleraţia.

Fluctuaţia valorilor este în prezent mai rapidă decât oricând în istorie. În timp ce în trecut un om care trăia într-o societate putea să spere că sistemulde valori public va rămâne practic acelaşi în cursul vieţii sale, astăzi o asemenea supoziţie nu mai este îndreptăţită cu excepţia poate a celor mai izolate comunităţi pretehnice.

Aceasta face ca structura sistemelor de valori publice sau personale să fie temporară şi sugerează că, *indiferent* de conţinutul lor, valorile care apar în locul celor ale erei industriale vor avea o viaţă mai scurtă, vor fi mai efemere decât valorile trecutului, în situaţia actuală, nimic nu ne permite să credem că sistemele de valori ale tehnosocietăţilor vor reveni la „stabilitate”. Pentru viitorul previzibil, trebuie să anticipăm o schimbare şi mai rapidă a valorilor.

În acest context însă apare o a doua tendinţă puternică. Căci fragmentarea societăţilor aduce cu sine o diversificare a valorilor. Asistăm la un faliment al consensului.

Majoritatea societăţilor anterioare aveau un amplu nucleu central de valori împărtăşite de toată lumea, în prezent, acest nucleu se contractă şi avem puţine motive să credem că în deceniile viitoare se va forma un nou consens pe plan larg. Presiunile actuale duc mai degrabă spre diversificare decât spre unificare. Aceasta explică propaganda fantastic de discordantă care asaltează spiritele în cadrul tehnosocietăţilor. Căminul, şcoala, corporaţia, biserica, mass-media şi nenumărate subculte – toate acestea oferă game de valori diferite. Pentru mulţi, rezultatul este o atitudine de genul „merge orice”, atitudine care ea însăşi este o poziţie axiologică. Noi, declară revista „Newsweek”, suntem „o societate care şi-a pierdut consensul... o societate care nu poate cădea de acord asupra normelor de conduită, limbă şi obiceiuri, asupra a ceea ce este demn de a fi văzut şi auzit”.

Această imagine a unui consens fisurat este confirmată de constatările lui Walter Gruen, coordonator de cercetări în domeniul ştiinţelor sociale la Spitalul Rhode Island, care a condus o serie de studii statistice în legătură cu ceea ce el numeşte „esenţa culturii americane”. În loc de acel sistem monoliticde convingeri atribuite clasei de mijloc de unii cercetători anteriori, Gruen a descoperit – spre propria sa surprindere – că „diversitatea convingerilor este mai impresionantă decât uniformitatea care rezulta din statistici. Poate că în prezent este eronat –, conchide el – să vorbim despre un complex cultural «american»-”.

Gruen sugerează că, în special în cadrul grupului celor bogaţi şi culţi, consensul pierde teren în faţa a ceea ce el numeşte „insuliţe” de valori. Se poate prevedea că, pe măsură ce numărul şi diversitatea subcultelor continuă să sporească, aceste insuliţe vor prolifera şi ele.

Puşi în faţa unor sisteme de valori opuse, confruntaţi cu o gamă orbitoare de noi opţiuni în materie de bunuri de consum, servicii, învăţământ, profesiune şi timp liber, oamenii viitorului sunt obligaţi să aleagă într-un mod nou. Ei încep să „consume” stiluri de viaţă tot aşa cum oamenii dintr-o perioadă anterioară, mai puţin sufocată de opţiuni, consumau produsele obişnuite.

Motocicliştii şi intelectualii în epoca elisabetană, termenul de „gentleman” se referea la un întreg stil de viaţă, şi nu la un simplu accident de naştere. Este posibil ca ascendenţa corespunzătoare să fi fost o premisă obligatorie, dar pentru a fi un gentleman trebuie să şi trăieşti într-un anumit fel: să ai o educaţie mai bună şi maniere mai frumoase, să te îmbraci mai bine decât oamenii de rând, să practici anumite distracţii (şi altele nu), să trăieşti într-o casă mare, bine mobilată, să păstrezi o anumită distanţă faţă de subordonaţi, pe scurt să nu-ţi pierzi niciodată din vedere „superioritatea” de clasă. Clasa negustorilor avea stilul său de viaţă preferat, iar ţărănimea pe al său. Aceste stiluri de viaţă, ca şi cel al gentlemanului, erau asamblate din numeroase elemente componente, mergând de la locuinţă, profesiune şi îmbrăcăminte până la limbaj, gesturi şi religie.

Şi astăzi ne creăm stilurile de viaţă formând un mozaic din elemente componente. Totuşi multe s-au schimbat. Stilul de viaţă nu mai este o simplă manifestare a poziţiei sociale. Astfel încât astăzi nu atât situaţia socială a unui individ, cât legăturile sale cu un subcult determină stilul său de viaţă. Hippii împărtăşesc un stil de viaţă comun fără a aparţine însă aceleiaşi clase sociale.

Deoarece stilul de viaţă a devenit mijlocul care permite individului să-şi exprime identificarea sa cu un subcult sau altul, înmulţirea explozivă a subcultelor în societate a adus cu sine o înmulţire la fel de explozivă a stilurilor

de viaţă. Astfel, străinul catapultat astăzi în societatea americană, engleză, japoneză sau suedeză are de ales nu între patru sau cinci stiluri de viaţă caracteristice unei clase, ci literalmente între sute de posibilităţi diferite. Având în vedere proliferarea micilor grupuri, mâine numărul lor va fi şi mai mare.

De aceea, modul în care alegem un stil de viaţă şi implicaţiile sale pentru noi se conturează ca una dintre problemele centrale ale psihologiei de mâine.

Căci alegerea unui stil de viaţă, indiferent dacă este făcută în mod conştient sau nu, modelează puternic viitorul individului. Într-adevăr, stilul de viaţă impune individului o ordine, o serie de principii sau de criterii ce vor sta la baza opţiunilor pe care le face în viaţa cotidiană.

Această idee devine limpede dacă analizăm modul în care sunt de fapt făcute asemenea opţiuni. O pereche de tineri căsătoriţi care se apucă să-şi mobileze apartamentul vede literalmente sute de lămpi diferite – scandinave, japoneze, franceze, lămpi Tiffany, felinare de vânt, lămpi coloniale americane – zeci de lămpi de dimensiuni, modele şi stiluri diferite – înainte de a alege, să spunem, lampa Tiffany. Trecând în revistă o „lume” de posibilităţi, ei se opresc asupra uneia din ele. În raionul de mobilă explorează din nou o serie de alternative şi apoi se fixează la o lungă masă victoriană. Această procedură de explorare-alegere se repetă apoi la cumpărarea covoarelor, a canapelelor, a perdelelor, a scaunelor de sufragerie etc. De fapt, ei folosesc această procedură nu numai la mobilarea locuinţei, ci şi când e vorba de adoptarea ideilor, a prieteniilor şi chiar a vocabularului pe care îl folosesc şi a valorilor pe care şi le însuşesc.

Deşi societatea îl bombardează pe individ cu o mulţime pestriţă de alternative, aparent fără nici un fel de ordine, alegerile făcute nu sunt câtuşi de puţin întâmplătoare. Consumatorul (fie el de mese sau de idei) vine înarmat cu o serie de gusturi şi preferinţe prestabilite. Mai mult decât atât, nici o opţiune nu este total independentă. Fiecare este condiţionată de cele care au precedat-o. Alegerea unei mese de către perechea respectivă a fost condiţionată de alegerea anterioară a lămpii. Pe scurt, există o anumită logică, o tendinţă spre un stil personal în toate acţiunile noastre, fie că suntem sau nu conştienţi de acest lucru.

Americanul care poartă cămăşi cu colţurile gulerelor prinse în nasturi şi şosete lungi probabil că poartă şi pantofi cu vârful pătrat şi servietă tip „diplomat”. Dacă îl privim mai atent, sunt şanse să găsim o expresie a feţei şi un fel de a fi dinamic care vor să le imite pe cele ale cadrului de conducere tipic. Şansele ca el să nu-şi lase părul să crească în genul cântăreţului de rock Jimi Hendrix sunt uriaşe. El ştie, aşa cum ştim şi noi, că anumite haine,

obiceiuri, forme de exprimare, opinii şi gesturi merg, iar altele nu. Poate că el doar a „perceput” sau a „intuit” acest lucru, sesizându-l prin observarea altor persoane, dar faptul că-l ştie îi modelează acţiunile.

Motociclistul cu jachetă de piele neagră care arborează mânuşi cu ţinte şi o zvastică dezgustătoare la gât îşi completează costumaţia cu cizme grosolane, şi nu cu pantofi cu vârful pătrat sau mocasini. Merge cu un pas marţial, iar oînd debitează platitudinile sale antiautoritariste parcă grohăie. Căci şi el preţuieşte consecvenţa. El ştie că orice urmă de distincţie sau claritate în exprimare va distruge integritatea stilului său.

Creatori de stiluri şi minieroi De ce poartă motocicliştii jachete negre? De ce nu cafenii sau albastre? De ce preferă cadrele de conducere din America servieta „diplomat” servietei tradiţionale? Toate se petrec ca şi cum s-ar conforma unui model, încercând să atingă un ideal definit de o instanţă superioară.

Nu ştim prea bine de unde provin aceste modele de stiluri de viaţă. Dar ştim totuşi că eroii populari şi celebrităţile, inclusiv personajele imaginare (James Bond, de exemplu), nu sunt total străini de ele.

Marlon Brando, îmbrăcat într-o jachetă de piele neagră şi gonind mândru pe motocicletă, a fost poate la originea acestui prototip; cert este însă că el l-a popularizat. Timothy Leary, înveşmântat în robă, împodobit cu mărgele şi bolborosind pseudoprofunzimi mistice despre dragoste şi LSD, a devenit un model pentru mii de tineri. După cum spune sociologul Orrin Klapp, asemenea eroi contribuie la „cristalizarea unui tip social”. El îi citează pe James Dean, care l-a interpretat pe adolescentul alienat în filmul *Răzvrătit fără cauză,* sau pe El vis Presley, care a fixat iniţial imaginea „cântăreţului de rock'n'roll zdrăngănind la chitară”. Ulterior au venit Beatles-ii, cu coafura lor extravagantă la vremea aceea şi costumele lor exotice. „Una dintre primele funcţii ale favoriţilor publicului – spune Klapp – este de a impune tipuri, care, la rândul lor, vor impune noi stiluri de viaţă şi noi mode”.

Şi totuşi creatorul unui stil nu trebuie să fie un idol al publicului larg. El poate fi aproape necunoscut în afara unui grup dat. Astfel, timp de mulţi ani, Lionel Trilling, profesor de engleză la Columbia, a fost modelul masculin al intelectualilor din West Side, un subcult newyorkez bine cunoscut în cercurile literare şi universitare din Statele Unite. Modelul lor feminin a fost Mary McCarthy, cu mult înainte de a dobândi celebritatea.

Un articol incisiv publicat de John Speicher într-o revistă pentru tineret numită „Cheetah” menţiona unele din cele mai cunoscute modele de stiluri deviaţă însuşite de tineri spre sfârşitul anilor '60 Printre acestea figurau Che

Guevara, William Buclcley, Bob Dylan, Joan Baez, precum şi Robert Kennedy. „Tolba tineretului american – scria Speicher alunecând în limbajul hippieslor – este burduşită cu eroi. Şi – adăuga el – unde există eroi există şi discipoli”.

La membrii unui subcult, eroul satisface ceea ce Speicher numeşte „trebuinţa existenţială crucială a unei identităţi psihologice”. Desigur că acesta nu este un lucru nou. Generaţiile anterioare s-au identificat cu Charles Lindbergh sau cu Theda Bara. Nouă şi deosebit de semnificativă este totuşi proliferarea fantastică a unor asemenea eroi şi minieroi. Având în vedere înmulţirea acestor mici subculte şi diversificarea valorilor, ne vom trezi, după expresia lui Speicher, „cu un sentiment naţional de identitate iremediabil fragmentat”. „Aveţi la dispoziţie o gamă largă de culte şi de eroi. Duceţi-vă din magazin în magazin şi faceţi comparaţia”.

Uzine de stiluri de viaţă în timp ce persoane charismatice pot deveni creatoare de stiluri, stilurile sunt elaborate şi plasate în rândurile publicului de către subsocietăţile sau micile triburi pe care le-am numit subculte. Preluînd fondul simbolic brut de la mass-media, ele reunesc într-un fel sau altul elemente disparate de îmbrăcăminte, opinii şi manifestări, formând un tot coerent: un model de stil de viaţă. După ce au asamblat un anumit model, ele trec, ca orice întreprindere serioasă, la plasarea lui şi îşi găsesc clienţi.

Scepticii sunt sfătuiţi să citească scrisorile adresate de Allen Ginsberg lui Timothy Leary, cei doi bărbaţi cărora le revine cea mai mare răspundere pentru crearea stilului de viaţă hippie, cu puternicul său accent pus pe folosirea drogurilor.

Poetul Ginsberg spunea: „Ieri am apărut la televiziune cu N. Mailer şi Ashley Montagu şi am ţinut un mare discurs... recomandând tuturora să «călătorească»... Am intrat în contact cu toţi liberalii favorabili drogurilor despre care ştiu că i-au făcut reclamă şi au făcut-o să circule (un fel de pledoarie în favoarea drogurilor)... Am trimis prietenului Kenny Love de la «The New York Times» un rezumat în cinci pagini al situaţiei şi el a spus că poate va scrie un material (newswise)... care ar putea fi apoi preluat de un prieten de la UP la radio. Am dat un exemplar şi lui Al Aronowitz de la «Post» din New York, lui Rosalind Constable de la «Time» şi lui Bob Silvers de la «Harper's»... ”.

Nu e de mirare că LSD-ul şi întregul fenomen hippie s-au bucurat de această publicitate imensă prin mass-media. Această relatare parţială a energicei acţiuni de presă a lui Ginsberg, completată cu sufixul „wise” (ca în „newswise”), tipic pentru Madison Avenue, seamănă cu o circulară internă dată de „Hill and Knowlton” sau de oricare alta din giganticele corporaţii de informare a publicului prin publicitate, atât de criticate de hippie pentru

influenţarea opiniei publice. Succesul „vânzării” stilului hippie către tinerii din toate tehnosocietăţile este una din poveştile clasice de impunere a unei „mărfi” pe piaţă în epoca noastră.

Nu toate subcultele sunt atât de agresive şi de talentate în ce priveşte publicitatea, dar cu toate acestea forţa lor cumulată în societate este enormă.

Această forţă provine din dorinţa noastră aproape universală de a „aparţine”. Primitivul resimte un ataşament puternic faţă de tribul său. El ştie că îi „aparţine” şi îi este chiar greu să se imagineze rupt de el. Tehnosocietăţile sunt totuşi atât de mari, iar complexitatea lor depăşeşte atât de mult puterea de înţelegere a oricărui individ încât el va păstra un anumit sentiment de identitate şi contact cu întreaga societate numai integrându-se într-unui sau altul din subculte. Neputinţa de a ne identifica cu unul sau mai multe grupuri de acest fel ne condamnă la sentimente de singurătate, alienare şi ineficientă. Începem să ne întrebăm „cine suntem”. în contrast cu aceasta, sentimentul de a aparţine unei celule sociale mai mari decât noi înşine (şi totuşi suficient de mici pentru a se putea înscrie în limitele noastre de înţelegere) este adeseori atât de minunat încât ne simţim puternic atraşi, uneori chiar împotriva propriului nostru raţionament, spre valorile, atitudinile şi stilul de viaţă preferate de grup.

Şi totuşi noi plătim pentru avantajele de care ne bucurăm. Căci în momentul în care ne afiliem din punct de vedere psihologic la un grup, acesta începe să exercite presiuni asupra noastră.

Constatăm că rentează să „mergem” cu grupul.

Acesta ne recompensează prin căldura, prietenia şl aprobarea sa atunci când ne conformăm stilului de viaţă ales. Dar ne pedepseşte fără milă prin ridiculizare, ostracizare şi alte sancţiuni atunci când ne abatem de la el.

Răspândind modelele preferate, subcultele reclamă atenţia noastră. Procedând astfel, ele acţionează direct asupra celei mai vulnerabile trăsături psihologice pe care o avem, şi anume părerea despre noi înşine.

„Veniţi cu noi –, şoptesc ele –, şi veţi fi mai mare, mai bun, mai eficient, mai respectat şi mai puţin singur”. Alegând unul din subcultele ce proliferează cu repeziciune, nu vom sesiza decât foarte vag faptul că identitatea noastră va fi modelată de decizia noastră, dar vom simţi urgenţa acută a apelurilor lor repetate. Suntem asaltaţi din toate părţile de promisiunile lor psihologice.

În momentul alegerii semănăm cu turistul care se plimbă pe Bourbon Street în New Orleans. În timp ce hoinăreşte prin faţa bombelor şi barurilor deocheate, portarii îl apucă de braţ, îl fac să se răsucească şi deschid o uşă pentru ca el să poată surprinde o imagine ademenitoare a „strip-tease”-ului pe

scena din spatele barului. Subcultele fac efortul de a ne acapara şi de a ne satisface capriciile pe căi mult mai sigure şi mai subtile decât cele născocite vreodată pe Madison Avenue.

Ceea ce oferă ele nu este pur şi simplu spectacolul unei bucăţi de carne, al unui săpun nou sau al unui detergent. Ele nu oferă un produs, ci un superprodus.

Este adevărat că îşi respectă promisiunea de căldură umană, tovărăşie, respect şi sentiment al comunităţii.

Dar la fel fac şi autorii reclamelor pentru dezodorizante şi bere. „Ingredientul miraculos”, componenta exclusivă, singurul lucru pe care îl oferă grupurile şi pe care ceilalţi nu pot să-l facă este o slăbire a încordării provocate de abundenţa de alternative.

Căci ele oferă nu un produs sau o idee unică, ci o modalitate de a organiza toate produsele şi ideile, nu **o** marfă unică, ci un întreg stil, o serie de linii călăuzitoare care îl ajută pe individ să reducă complexitatea crescândă a opţiunii la proporţii rezonabile.

Majoritatea dintre noi dorim cu desperare să găsim tocmai asemenea linii călăuzitoare. În învălmăşeala principiilor morale contradictorii, în confuzia provocată de abundenţa opţiunilor posibile, „superprodusul” cel mai puternic, cel mai util dintre toate este un principiu organizatoric pentru viaţa oamenilor.

Iată ce oferă stilul de viaţă.

Forţa stilului

Desigur, nu oricare stil de viaţă ne va conveni.

Trăim într-un bazar de felul celui din Cairo, plin de modele concurente. În această fantasmagorie psihologică căutăm un stil, o cale de a ne ordona existenţa, care să corespundă temperamentelor şi condiţiilor noastre specifice. Suntem în căutarea unor eroi sau minieroi pe care să-i imităm. Individul care îşi caută un stil seamănă cu femeia care răsfoieşte revistele de modă pentru a găsi un model potrivit.

Ea examinează pe rând rochiile, se opreşte la una dintre ele, care îi place, şi hotărăşte să-şi facă o rochie la fel. Apoi începe să strângă cele necesare – materialul, aţa, garnitura, nasturii etc. Absolut la fel îşi procură accesoriile necesare creatorul unui stil de viaţă. Îşi lasă părul să crească, cumpără afişe în stilul „art nouveau” şi o ediţie de masă a operelor lui Guevara, învaţă să discute despre Marcuse şi Frantz Fanon şi adoptă un anumit jargon, folosind cuvinte ca „relevanţă” şi „establishment”.

Aceasta nu înseamnă însă obligatoriu că acţiunile sale politice ar fi lipsite de sens sau că părerile sale sunt greşite sau nesăbuite. Se poate ca ideile sale despre societate să conţină mult bun-simţ. Şi totuşi modalitatea în care hotărăşte să le exprime face parte, în mod inevitabil, din căutarea stilului personal.

Confecţionându-şi rochia, doamna aduce unele modificări ici şi colo, abătându-se uşor de la un model, pentru a-l face să i se potrivească şi mai bine. Produsul final este într-adevăr făcut după comandă, totuşi are o asemănare izbitoare cu toate celelalte cusute după acelaşi model. Exact în acelaşi fel ne individualizăm stilul de viaţă şi, totuşi, în final acesta are o asemănare clară cu unul din modelele de stiluri de viaţă create şi lansate anterior de un subcult.

Adeseori nu sesizăm momentul când optăm pentru un stil de viaţă dat. Hotărârea de „a fi" un Cadru de conducere sau un Militant negru sau un Intelectual din West Side este rareori rezultatul unei analize exclusiv logice. Şi, de asemenea, decizia nu este întotdeauna luată deschis, dintr-o dată. Cercetătorul ştiinţific care trece de la ţigări la pipă poate face aceasta din motive de sănătate, fără a recunoaşte că pipa face parte integrantă dintr-un întreg stil de viaţă spre care se simte atras. Tânăra pereche care alege lampa Tiffany crede că-şi mobilează apartamentul, ea nu priveşte acţiunile sale drept o încercare de a-şi crea un stil de viaţă general.

De fapt, cei mai mulţi dintre noi nu ne gândim la vieţile noastre ca la un stil de viaţă şi, adeseori, ne este chiar greu să vorbim despre el cu obiectivitate.

Ne este şi mai greu să precizăm scara valorilor incluse în stilul nostru. Sarcina aceasta implică o dublă dificultate, deoarece mulţi dintre noi nu adoptăm un stil integrat unic, ci un amestec de elemente luate din mai multe modele diferite. Putem să rivalizăm atât cu Hippi-ul oît şi cu Surfistul. Putem alege un compromis între Intelectualul din West Side şi Cadrul de conducere – o fuziune larg răspândită în lumea new yorkeză a editurilor. Atunci când stilul personal al cuiva este un hibrid, este adeseori dificil să regăseşti numeroasele modele pe care se bazează el.

Odată ce am optat pentru un anumit model, ne luptăm însă cu energie pentru a-l include în viaţa noastră şi poate chiar mai mult pentru a-l păstra în ciuda tuturor adversităţilor. Căci stilul capătă o importanţă capitală pentru noi. Acest lucru este cu atât mai valabil pentru oamenii viitorului, în rândul cărora preocuparea pentru stil este de-a dreptul pătimaşă. Această preocupare intensă pentru stil nu este totuşi ceea ce criticii literari înţeleg prin formalism.

Nu este pur şi simplu o preocupare pentru aparenţele exterioare. Căci stilul de viaţă implică nu numai formele exterioare ale comportamentului, ci şi valorile lui implicite, şi nu ne putem schimba stilul de viaţă fără a opera o oarecare schimbare în imaginea pe care o avem despre noi înşine. Oamenii viitorului nu sunt „conştienţi de stil”, ci „conştienţi de stilul de viaţă”.

Acesta este motivul pentru care lucrurile mici capătă adeseori pentru ei o mare semnificaţie. Un detaliu unic, mărunt, din viaţa cuiva poate căpăta o puternică încărcătură emoţională dacă pune sub semnul întrebării un stil de viaţă edificat cu greu, dacă ameninţă să sfărâme integritatea stilului. Mătuşa Ethel ne face un cadou de nuntă. Acesta nu ne face o mare plăcere căci stilul său diferă de al nostru.

Ne irită şi ne indispune chiar dacă ştim că „mătuşa Ethel nu se pricepe”. Îl exilăm în grabă pe raftul de sus al debaralei.

Grătarul pentru prăjit pâine sau tacâmurile dăruite de mătuşa Ethel nu sunt importante în sine. Ele sunt un mesaj dintr-o lume diferită de a noastră şi dacă dăm dovadă de slăbiciune faţă de propriul nostru stil sau dacă vrem tocmai să ne schimbăm stilul ele reprezintă o ameninţare puternică. Psihologul Leon Festinger a inventat termenul de „disonanţă cognitivă”, care desemnează tendinţa unei persoane de a respinge sau a tăgădui tot ceea ce pune sub semnul întrebării ideile sale preconcepute. Nu ne place să auzim nimic ce ar putea răsturna edificiul părerilor pe care ni le-am elaborat cu atâta grijă. Tot aşa, darul mătuşii Ethel reprezintă un element de „disonanţă stilistică”. El ameninţă să submineze stilul nostru de viaţă, elaborat cu atâta grijă.

De unde are stilul de viaţă forţa aceasta de a se apăra? Cum se explică ataşamentul nostru faţă de el? Stilul de viaţă este un mijloc prin care ne exprimăm pe noi înşine. Este o cale de a spune lumii cărui subcult sau căror subculte le aparţinem noi. Şi totuşi aceasta explică prea puţin importanţa uriaşă pe care o are pentru noi. Cauza reală pentru care stilul de viaţă are o semnificaţie atât de mare pentru noi – semnificaţie crescândă pe măsură ce societatea se diversifică – este că alegerea unui model de stil de viaţă pe care să îl imităm reprezintă o luptă decisivă în războiul purtat de fiecare dintre noi împotriva presiunilor zdrobitoare ale supraabundenţei de opţiuni posibile.

Hotărârea, conştientă sau nu, de a fi „ca” William Buckley sau Joan Baez, ca Lionel Trilling sau echivalentul său surfist J. J. Moon ne scuteşte de nevoia de a lua într-o secundă mii de decizii de mică importanţă. Odată angajaţi în favoarea, unui stil, putem elimina numeroase forme de îmbrăcăminte şi comportare, numeroase idei şi atitudini care nu corespund stilului adoptat de noi. Tânărul care optează pentru tipul de Student protestatar nu-şi iroseşte

energia punându-şi întrebări chinuitoare pentru a şti dacă să voteze pentru Wallace, să poarte o servietă „diplomat” sau să investească în fondurile mutuale.

Alegând un anumit stil de viaţă, excludem din preocupările noastre un număr larg de alternative. Cel care adoptă tipul Motociclistului nu mai trebuie să se preocupe de sutele de tipuri de mănuşi pe care i le oferă piaţa, dar care contravin spiritului stilului său. Tot ce trebuie să facă este să aleagă un tip de mănuşi din repertoriul cu mult mai mic care se încadrează în limitele fixate de modelul său. Iar ceea ce spunem despre mănuşi este la fel de valabil pentru ideile sale şi relaţiile sale sociale. Angajarea într-un anumit gen de viaţă constituie, aşadar, o superdecizie. Este o decizie de un ordin superior celui al multiplelor decizii pe care le luăm zilnic. Este o decizie de limitare a gamei de alternative ce ne vor preocupa în viitor. Atât timp cât rămânem în limitele stilului pe care l-am ales opţiunile noastre sunt relativ simple. Liniile conducătoare sunt clare. Subcultul căruia îi aparţinem ne ajută să răspundem oricăror întrebări; el apără liniile directoare.

Dar când stilul nostru de viaţă este pus brusc sub semnul întrebării, când ceva ne obligă să-l reconsiderăm trebuie să luăm o nouă superdecizie. Suntem puşi în faţa necesităţii dureroase de a ne transforma nu numai pe noi înşine, dar şi imaginea pe care o avem despre noi înşine.

Este o situaţie dureroasă, deoarece, eliberaţi de angajamentul faţă de un stil dat, rupţi de grupul care i-a dat naştere, noi am pierdut orice „apartenenţă”.

Şi, ceea ce este şi mai rău, principiile noastre fundamentale sunt puse sub semnul întrebării şi trebuie să reconsiderăm fiecare nouă decizie vitală, singuri, fără garanţia unei politici precise, bine definite. Pe scurt, trebuie din nou să facem faţă poverii zdrobitoare a supraabundenţei opţiunilor posibile.

O supraabundenţă de euri

A fi „între mai multe stiluri” sau „între mai multe subculte” constituie o criză, şi oamenii viitorului vor petrece cea mai mare parte a timpului lor în această situaţie, căutând un stil, mult mai mult decât oamenii de astăzi sau de ieri. Modificându-şi identitatea în decursul timpului, omul erei supraindustriale îşi va trasa o traiectorie proprie printr-o lume de subculte care se ciocnesc. Aceasta este mobilitatea socială a viitorului: nu o simplă trecere de la o clasă economică la alta, ci şi de la o grupare tribală la alta. Viaţa de mâine se poate defini ca o mişcare perpetuă de la un grup efemer la altul. Această mişcare

nesfârşită are o mulţime de cauze.

Şi aceasta nu numai pentru că nevoile psihologice ale individului se vor schimba mai des decât în trecut.

Subcultele se vor schimba şi ele. Pentru aceste motive şi pentru altele, aşa cum apartenenţa la un subcult va deveni mai instabilă, tot aşa în deceniile ce vor veni şi căutarea unui stil personal va deveni mai intensă, chiar frenetică. În repetate rânduri ne vom simţi amărâţi sau plictisiţi, sau uşor nemulţumiţi de „felul cum stau lucrurile" – cu alte cuvinte neliniştiţi de stilul pe care l-am adoptat. Atunci vom începe încă o dată să căutăm noi principii pe care să ne bazăm opţiunile. De fiecare dată vom ajunge la momentul superdeeiziei.

În momentul de faţă, dacă cineva ar studia cu atenţie comportarea noastră, ar constata o creştere accentuată a ceea ce s-ar putea numi „indicele de tranzienţă". Ritmul fluctuaţiei lucrurilor, locurilor oamenilor, relaţiilor organizaţionale şi informaţionale se accelerează subit. Scăpăm de rochia de mătase sau de cravată, de vechea lampă Tiffany, de oroarea aceea de masă în stil victorian, cu picioarele în formă de gheare, toate acele simboluri ale legăturii noastre cu vechiul subcult. Începem, puţin câte puţin, să le înlocuim prin noi simboluri ale noii noastre identificări. Acelaşi proces se produce în viaţa noastră socială: defilarea oamenilor pe care-i întâlnim se accelerează. Ideile pe care le adoptasem începem să le respingem (sau să le explicăm sau să le înţelegem într-un mod diferit). Suntem dintr-o dată eliberaţi de toate restricţiile pe care ni le-a impus subcultul sau stilul nostru. Un indice de tranzienţă s-ar dovedi un indicator sensibil al acelor momente din viaţă când suntem cel mai liberi, dar totodată şi cel mai descumpăniţi.

În aceste intervale manifestăm noi acele oscilaţii puternice pe care inginerii le numesc „căutarea comportamentului". Acum suntem cât se poate de vulnerabili la mesajele noilor subculte, la adevărurile şi contraadevărurile la modă. Ne aplecăm într-o parte sau în alta. Un prieten nou şi influent, o idee sau un capriciu nou, o nouă mişcare politică, vreun nouerou ridicat de mass-media, toate acestea ne izbesc cu o forţă deosebită într-un asemenea moment. Suntem mai „deschişi", mai nesiguri, mai dispuşi ca o persoană sau un grup să ne spună ce să facem, cum să ne comportăm.

Deciziile – chiar şi cele mai banale – devin mai dificile. Şi nu întâmplător. Pentru a face faţă exigenţelor vieţii zilnice, avem nevoie de mai multe informaţii despre chestiuni cu mult mai numeroase, chiar şi despre cele mai frivole, decât atunci când eram zăvoriţi într-un stil de viaţă bine precizat. Şi, ca să nu ne mai simţim neliniştiţi, apăsaţi, singuri, ne continuăm drumul. Sau alegem un subcult nou, sau ne lăsăm absorbiţi de el. Adoptăm un stil nou.

De aceea, în timp ce gonim spre supraindustrialism, constatăm că oamenii adoptă şi resping stilurile de viaţă într-un ritm care i-ar fi uluit pe membrii oricărei generaţii anterioare. Căci stilul de viaţă a devenit un articol „de folosit şi aruncat”.

Această problemă nu este nici minoră şi nici uşor de rezolvat. Ea contribuie mult la deplânsa „pierdere a sentimentului de angajare”, care este atât de caracteristică epocii noastre. Pe măsură ce oamenii trec de la un subcult la altul, de la un stil la altul, ei sunt obligaţi să se apere de durerea inevitabilă pe care o provoacă pierderea afilierii. Ei învaţă să se blindeze împotriva dulcei tristeţi a despărţirii. Catolicul extrem de pios care îşi reneagă religia şi se avântă cu trup şi suflet în viaţa de activist al Noii Stângi, iar apoi se aruncă în braţele unei alte cauze sau mişcări nu poate continua să facă aceasta la infinit. El devine, ca să adoptăm termenul lui Graham Greene, „un caz de mutilare”. El învaţă din deziluziile trecute să nu se angajeze cu toată fiinţa.

Astfel încât chiar atunci când aparent adoptă un suboult sau un stil păstrează ceva din el însuşi şi pentru sine. Se conformează cerinţelor grupului şi se delectează cu senzaţia de apartenenţă pe care i-o dă acesta. Dar această senzaţie nu este niciodată aceeaşi de mai înainte şi, în secret, el este gata să dezerteze la momentul oportun. Ceea ce înseamnă că chiar atunci când pare cel mai profund ataşat degrupul sau de tribul său el ascultă, în întunericul nopţii, semnalele emise de triburile concurente.

În sensul acesta, apartenenţa sa la grup este superficială. El rămâne în permanenţă pe o poziţie de nonangajare şi nu se ataşează niciodată ferm de valorile şi stilurile unui grup dat; în consecinţă este lipsit de acele criterii clare de care are nevoie pentru a-şi croi drum prin jungla înfloritoare a supraabundenţei opţiunilor posibile.

Astfel, revoluţia supraindustrială deplasează întreaga problemă a supraabundenţei opţiunilor la un nou nivel calitativ. Ea ne obligă acum să alegem nu numai o lampă sau un abajur, ci şi viaţa noastră, nu numai dintre *componente* diferite ale stilului de viaţă, ci dintre *stiluri* de viaţă diferite.

Această agravare a problemei supraabundenţei opţiunilor ne împinge spre un abuz de examene de conştiinţă, de cercetări ale sufletului şi introspecţii.

Ne obligă să înfruntăm cea mai raspândită dintre bolile contemporane, „criza de identitate”. Niciodată până acum masele de oameni nu au avut de făcut faţă unor opţiuni atât de complexe. Goana după o identitate nu provine din presupusa lipsă de opţiuni a „societăţii de masă”, ci tocmai din multitudinea şi complexitatea opţiunilor în faţa cărora suntem puşi.

De fiecare dată când alegem un stil, când luăm o superdecizie, de fiecare dată când ne alipim unui anumit grup subcultural sau mai multora, ne modificăm imaginea pe care o avem despre noi înşine. Într-un sens devenim o persoană diferită şi ne simţim diferiţi. Vechii noştri prieteni, cei care ne-au cunoscut într-o „întrupare” anterioară, se miră. Le este din ce în ce mai greu să ne recunoască şi, de fapt, noi înşine întâmpinăm dificultăţi tot mai mari în a ne identifica sau chiar în a simpatiza cu „eurile” noastre trecute.

Hippi-ul devine cadru de conducere, iar cadrul de conducere devine paraşutist fără să observe prea bine etapele de tranziţie. În acest proces, el renunţă nu numai la aspectele exterioare ale stilului său, dar şi la multe din atitudinile sale. Şi într-o bună zi, ca un duş rece în plină faţă, îl izbeşte întrebarea:

„Ce-mi rămâne?”

Ce rămâne din „eul” meu, din „personalitatea” mea ca structură internă permanentă, durabilă?

Pentru unii răspunsul este: aproape nimic. Căci ei nu au propriu-zis un „eu”, ci trec prin ceea ce s-ar putea numi „o serie de euri”.

Revoluţia supraindustrială implică, aşadar, o schimbare fundamentală în concepţia despre sine a omului, o nouă teorie a personalităţii, care ţine seama atât de discontinuităţile cât şi de continuităţile din viaţa omului.

Saltul societăţii spre un nou nivel de diferenţiere aduce cu sine noi posibilităţi de individualizare, iar noua tehnică, noile forme organizaţionale temporare cer cu insistenţă un nou gen de om. De aceea, în ciuda grăuntelui de nisip care face să scârţâie angrenajul şi a temporarelor reveniri înapoi, calea progresului social ne duce spre o toleranţă mai largă, spre o acceptare mai uşoară a unor tipuri umane din ce în ce mai variate.

Brusca popularitate a sloganului „vezi-ţi de treburile tale” este o reflectare fidelă a acestei mişcări istorice. Căci cu cât societatea este mai fragmentată şi rnai diversificată, cu atât este mai mare numărul stilurilor de viaţă pe care ea le promovează. Şi cu cât societatea le acceptă mai uşor, cu atât ea se apropie mai mult de momentul când fiecare om va face numai şi numai ceea ce îl interesează pe el.

Aşadar, în pofida discursurilor antitehnice ale unor Ellul şi Fromm, Mumforg sau Marcuse, oamenii viitorului vor avea mai multe şanse de autorealizare decât oricare alt grup anterior din istorie.

Noua societate oferă puţine rădăcini în sensul unor legături cu adevărat durabile. Dar oferă, în schimb, celule mai variate, o mai mare libertate de

intrare şi ieşire din aceste celule şi o mai mare uşurinţă de a-ţi crea propria celulă decât toate societăţile precedente luate la un loc. Ea oferă, de asemenea, suprema plăcere de a te lăsa purtat de schimbare, de a merge şi creşte odată cu ea – un proces infinit mai pasionant decât acela de a te lăsa purtat de un val, decât trântele cu tăuraşi, decât năpustirea pe autostrăzile cu 8 benzi de circulaţie sau preocuparea pentru excitantele farmaceutice. Ea îl supune pe individ la o încercare ce necesită stăpânire de sine şi o mare inteligenţă. Pentru individul care vine înarmat cu aceste două calităţi şi care face efortul necesar pentru a înţelege structura socială supraindustrială ce se înalţă cu rapiditate, pentru persoana care-şi găseşte ritmul de viaţă „adecvat", subcultul „adecvat" căruia să i se alăture şi tipurile de stiluri de viaţă pe care să le imite, triumful este minunat.

Incontestabil că aceste cuvinte elevate nu se aplică la toată lumea. Majoritatea oamenilor de ieri şi de azi rămân închişi în celule pe care nici nu le-au construit ei şi din care nici nu au multe speranţe să evadeze în condiţiile actuale. Pentru majoritatea fiinţelor umane, opţiunile continuă să rămână nemaipomenit de puţine.

Aceste lanţuri trebuie să fie şi vor fi sfărâmate. Şi totuşi ele nu vor fi sfărâmate cu ajutorul tiradelor împotriva tehnicii şi nici prin apelurile de a se reveni la pasivitate, misticism şi iraţionalitate. Nu vor fi sfărâmate „simţind" sau „intuind" drumul nostru în viitor în pofida oricărui studiu, a oricărei analize empirice şi a efortului raţional. În loc să se dezlănţuie, la fel ca ludditţii, împotriva maşinilor, cei ce doresc cu adevărat să sfărâme lanţurile trecutului şi prezentului ar face bine să grăbească sosirea selectivă şi controlată a tehnicii zilei de mâine. Or, pentru a realiza aceasta intuiţia şi „viziunea mistică" nu sunt suficiente. Va fi nevoie de cunoştinţe ştiinţifice precise, aplicate cu discernământ la problemele vitale cele mai sensibile ale evoluţiei controlate a societăţii.

- Nici considerarea principiului maximizării alegerii drept cheie a libertăţii nu este de vreun ajutor. Trebuie să avem în vedere posibilitatea, sugerată aici, că se poate ajunge de la alegere între câteva opţiuni la o supraabundenţă de opţiuni posibile şi că libertatea se poate transforma în lipsă de libertate.

Societatea liberă

În pofida discursurilor romantice, libertatea nu poate fi totală. A vorbi despre libertatea absolută de a alege (o noţiune lipsită de sens) sau de individualitatea totală înseamnă a nega orice formă de comunitate sau

societate. Dacă fiecare persoană preocupată de îndatoririle sale ar fi total diferită de celelalte, nu ar exista două fiinţe umane care să aibă o bază de comunicaţie comună. Ironia soartei este că cei ce se plâng cel mai tare că oamenii nu se pot „asocia” sau „comunica” unii cu alţii sunt adeseori aceeaşi care cer un mai mare individualism. Sociologul Karl Mannheiim a recunoscut această contra' dicţie atunci când a scris: „Cu cât oamenii sunt mai individualizaţi, cu atât le este mai greu să-şi găsească o identitate”.

Exceptând cazul că am fi, fără exagerare, gata să ne întoarcem la un primitivism pretehnic şi să acceptăm toate consecinţele lui – o viaţă mai scurtă şi mai grea, mai multe boli, suferinţe, foamete, teamă, superstiţie, xenofobie, bigotism şi altele –, ne vom îndrepta spre societăţi din ce în ce mai diferenţiate.

Aceasta ridică probleme serioase de integrare socială.

Ce legături de ordin educativ, politic, cultural trebuie să modelăm pentru a menţine o ordine supraindustrială care să permită buna funcţionare a societăţii?

Se poate realiza acest lucru? „Această întrebare – scrie Bertram M. Gross de la Wayne State University – trebuie să se bazeze pe anumite valori universal recunoscute sau pe un anumit grad de interdependenţă conştientă dacă nu pe obiective acceptabile pentru toţi”.

O societate care se dezintegrează rapid la nivelul valorilor şi al stilurilor de viaţă repune în discuţie toate vechile mecanisme de integrare şi impune o bază de reconstituire absolut nouă. Fără îndoială că încă nu am găsit această bază. Iar dacă vom fi totuşi puşi în faţa problemelor alarmante ale integrării sociale, vom fi confruntaţi şi de problemele, mai dureroase chiar, ale integrării individuale. Căci înmul ţirea stilurilor de viaţă asaltează însăşi capacitatea noastră de a ne menţine integritatea eului.

Pe care din multele euri potenţiale să-l alegem?

Ce serie de euri ni se potriveşte? Pe scurt, cum trebuie noi să facem faţă supraabundenţei de opţiuni la acest nivel, cel mai intim şi cu cea mai mare încărcătură emoţională din toate? În goana noastră nebună după varietate, alegere şi libertate, încă nu am început să examinăm înspăimântătoarele implicaţii ale diversităţii.

Atunci când totuşi diversitatea se conjugă cu tranzienţa şi noutatea, împingem societatea cu o viteză vertiginoasă spre o criză istorică de adaptare. Creăm un mediu ambiant atât de trecător, de nefamiliar şi de complex încât ameninţăm milioane de oameni cu aceeaşi criză de adaptare. Iar această criză este şocul viitorului.

Partea a cincea
Limitele adaptabilităţii
ŞOCUL VIITORULUI: DIMENSIUNEA FIZICĂ

Cu miliarde de ani în urmă, mările care se retrăgeau au aruncat milioane de creaturi acvatice pe malurile nou create. Lipsite de mediul lor familiar, ele au murit horcăind şi luptându-se pentru fiecare frântură de eternitate în plus. Doar câteva dintre ele, mai norocoase şi mai bine adaptate la existenţa amfibie, au supravieţuit şocului schimbării. Astăzi, spune sociologul Lawrence Suhm de la Universitatea din Wisconsin, „trecem printr-o perioadă tot atât de traumatizantă ca şi evoluţia predecesorilor omului de la stadiul de creaturi marine la cel de creaturi terestre... Cei ce se vor putea adapta o vor face; cei ce nu vor reuşi fie că vor continua să supravieţuiască de bine, de rău la un nivel de dezvoltare inferior, fie că vor pieri, azvârliţi pe maluri de valurile mării".

A afirma că omul trebuie să se adapteze pare de prisos. El s-a şi dovedit a fi una dintre formele de viaţă cele mai adaptabile... A supravieţuit verilor ecuatoriale şi iernilor polare. A păşit pe suprafaţa lunară.

Asemenea realizări dau naştere ideii elocvente că posibilităţile sale de adaptare sunt „infinite". Şi totuşi nimic nu este mai departe de adevăr. Căci, în pofida eroismului şi dinamismului său, omul rămâne un organism biologic, un „biosistem", şi toate sistemele de felul acesta acţionează în cadrul unor limite inexorabile.

Temperatura, presiunea, raţia calorică, raportul dintre oxigen şi bioxid de carbon, toate acestea fixează graniţe absolute dincolo de care omul, aşa cum este el constituit astăzi, nu se poate aventura. Astfel, atunci când lansăm un om în cosmos, îl înconjurăm cu o microatmosferă minuţios pusă la punct, care menţine toţi aceşti factori în cadrul unor limite suportabile. Ce ciudat este deci că atunci când lansăm un om în viitor ne dăm prea puţin osteneala să-l protejăm de şocul schimbării. Este ca şi cum NASA i-ar fi aruncat pe Armstrong şi Aldrin goi-goluţi în cosmos.

Teza acestei cărţi este că volumul de schimbare pe care îl poate absorbi organismul uman are limite identificabile şi că accelerând la nesfârşit schimbarea fără a determina în prealabil aceste limite putem supune masele de oameni la solicitări pe care pur şi simplu nu le pot tolera. Riscăm să-i aducem în acea stare specifică pe care am numit-o şocul viitorului.

Putem defini şocul viitorului drept suferinţa, atât fizică cât şi psihologică, care ia naştere dintr-o suprasolicitare a organismului uman la nivelul sistemelor

sale de adaptare fizică şi al proceselor de luare a deciziilor. Mai simplu spus, şocul viitorului este reacţia umană faţă de suprastimulare.

Oamenii reacţionează diferit la şocul viitorului.

Simiptomele variază şi ele în funcţie de stadiul şi de intensitatea bolii, mergând de la nelinişte, ostilitate faţă de orice formă de autoritate şi violenţă aparent lipsită de sens până la suferinţa fizică, depresiune şi apatie. Victimele lui fac adeseori cotituri stranii în ce priveşte interesul şi stilul de viaţă şi încearcă să se „închidă în cochilia lor” printr-un total refuz pe plan social, intelectual şi emoţional. Ele se simt în permanenţă, ȳpersecutate” şi hărţuite şi vor cu disperare să reducă numărul deciziilor pe care trebuie să le ia.

Pentru a înţelege acest sindrom, trebuie să recurgem la domenii diferite ca: psihologia, neurologia, teoria comunicaţiilor şi endocrinologia, luînd tot ce ne poate spune ştiinţa despre adaptarea umană. Încă nu există o ştiinţă propriu-zisă a adaptării. Şi nici un catalog sistematic al bolilor sale. Cu toate acestea, dovezile pe care le revarsă asupra noastră diverse discipline fac posibilă schiţarea conturului unei teorii a adaptării. Căci, în timp ce cercetătorii din aceste disciplinelucrează adeseori ignorând cu desăvârşire eforturile făcute de ceilalţi colegi, activităţile lor sunt perfect complementare. Alcătuind un tot distinct şi captivant, ele constituie o bază solidă pentru noţiunea de şoc al viitorului.

Schimbările vieţii şi boala Ce se întâmplă de fapt cu oamenii atunci când li se cere să se schimbe mereu? Pentru a găsi răspunsul la această întrebare, trebuie să începem cu corpul, adică cu organismul fizic. Din fericire, o serie de experienţe senzaţionale, dar care nu au fost date încă publicităţii, au aruncat recent o lumină revelatoare asupra relaţiei dintre schimbare şi sănătatea fizică.

Aceste experienţe sunt rodul activităţii regretatului doctor Harold G. Wolff de la Corneli Medical Center din New York. Wolff a subliniat în repetate rânduri că există o legătură intimă între sănătatea individului şi necesităţile de adaptare impuse de mediul înconjurător. Unul dintre discipolii lui Wolff, doctorul Lawrence E. Hinkle Jr., a numit aceasta abordarea medicinei prin prisma „ecologiei umane” şi a susţinut cu înflăcărare că nu este obligatoriu ca boala să fie rezultatul unui agent unic, specific, cum ar fi un microb sau un virus, ci ea poate fi o consecinţă a mai multor factori, inclusiv caracterul general al mediului ambiant. Hinkle s-a străduit ani de-a rândul să sensibilizeze lumea medicală la importanţa factorilor mediului ambiant în medicină.

Astăzi, în condiţiile pericolelor crescânde pe care le reprezintă poluarea aerului şi a apei, suprapopularea urbană şi alţi asemenea factori, autorităţi medicale tot mai numeroase se raliază în jurul ideii că individul trebuie

considerat parte integrantă a unui sistem global şi că sănătatea lui depinde de un mare număr de factori externi.

Un alt coleg al lui Wolff, doctorul Thomas H. Holmes, a formulat ideea că schimbarea ca atare – nu o schimbare anume, ci ritmul general al schimbărilor în viaţa unui om – poate fi unul dintre cei mai importanţi factori ai mediului ambiant. După ce a lucrat un timp la Corneli Medical Center, Holmes se află acum la Facultatea de medicină a Universităţii din Washington; acolo el a creat, cu concursul tânărului psihiatru Richard Rahe, un instrument de cercetare ingenios intitulat „Scara unităţilor de schimbare a vieţii”. Acesta este un instrument de măsurare a cantităţii de schimbare suportată de un individ într-o perioadă de timp dată. Elaborarea sa a constituit o importantă realizare metodologică, făcând posibilă pentru prima dată cuantificarea, cel puţin în linii mari, a ritmului schimbărilor în viaţa individului.

Gândindu-se că diversele tipuri de schimbări din cursul unei vieţi ne afectează ou o intensitate diferită, Holmes şi Rahe au început iprin a alcătui o listă a cât mai multor schimbări de felul acesta. Un divorţ, o căsătorie, mutarea într-o casă nouă – asemenea evenimente ne pot afecta pe fiecare dintre noi în mod diferit. Mai mult, înrâurirea unora dintre ele este mai mare decât a altora. O călătorie făcută în timpul concediului, de pildă, poate reprezenta o schimbare plăcută în existenţa cotidiană a omului. Dar înrâurirea ei nu se poate compara, să zicem, cu cea a morţii unui părinte.

Apoi Holmes şi Rahe au supus această listă de schimbări mai multor inii de persoane, bărbaţi şi femei, din diferite categorii sociale din Statele Unite şi Japonia. Fiecăruia i s-a cerut să aşeze diferitele categorii de schimbări în ordinea înrâuririi pe care au avut-o. Ce schimbări anume au necesitat o cantitate mai mare de efort sau de adaptare? Care dintre ele au fost relativ minore?

Spre surprinderea lui Holmes şi Rahe, s-a constatat că există un consens larg răspândit în rândul oamenilor în legătură cu acele schimbări din viaţa lor care impun adaptări importante şi cele care sunt, comparativ, neimportante. Consensul privitor la „amploarea înrâuririi” exercitate de diversele evenimente din cursul vieţii se întinde dincolo de barierele naţio nale şi de limbă *. Oamenii tind să *ştie* şi să cadă *de acord* asupra schimbărilor care lovesc cel mai puternic.

Înarmaţi cu aceste informaţii, Holmes şi Rahe au putut să atribuie o valoare numerică fiecărui tip de schimbare. Astfel, elementele de pe listă au fost clasificate în ordinea importanţei şi au căpătat un număr de puncte corespunzător acesteia. De exemplu, dacă moartea unui soţ este evaluată la

100 de puncte, mutarea într-o casă nouă este evaluată de majoritatea oamenilor la numai 20 de puncte, iar un concediu la 13 puncte. (Moartea soţului este considerată în mod aproape unanim drept schimbarea cea mai puternică care se poate abate asupra unei persoane în cursul normal al vieţii sale.) Acum Holmes şi Rahe erau pregătiţi pentru etapa următoare. Înarmaţi cu „Scara unităţilor de schimbare a vieţii”, ei au început să-i chestioneze pe oameni asupra modurilor de schimbare din viaţa lor.

„Scara” le-a permis astfel să compare existenţa a două sau mai multe persoane. Studiind cantitatea de schimbare din viaţa unei persoane, putem oare afla ceva despre influenţa schimbării asupra sănătăţii?

Pentru a afla acest lucru, Holmes, Rahe şi alţi cercetători au determinat „indicii de schimbare a vieţii” la mii de indivizi şi au început munca laborioasă de comparare a acestor bilanţuri cu antecendentele medicale ale aceloraşi indivizi. Niciodată până atunci nu existase un mod de a corela schimbarea cu sănătatea. Niciodată până atunci nu existaseră date atât de amănunţite referitoare la tipul schimbărilor din viaţa indivizilor. Şi rareori au fost rezultatele unui experiment mai puţin ambigue. Statele Unite Şi Japonia, în rândul militarilor şi al civililor, în rândul femeilor însărcinate şi al familiilor victimelor leucemiei, în rândul tinerilor atleţi şi al pensionarilor, acelaşi model frapant era prezent: cei cu un indice ridicat de schimbare a vieţii aveau mai multe şanse decât ceilalţi să se îmbolnăvească în anul următor.

<notă>

* Cercetarea din Statele Unite şi Japonia este suplimentată în prezent de studii efectuate în Franţa, Belgia şi Olanda.

</notă>

A fost pentru prima dată posibil să se arate, într-o formă pregnantă, că numărul şi importanţa schimbărilor în viaţa unei persoane – ritmul vieţii ei – sunt strâns legate de starea sănătăţii ei.

„Rezultatele au fost atât de spectaculoase – spune doctorul Holmes – încât mai întâi am ezitat să le publicăm. Abia în 1967 am făcut cunoscute primele noastre constatări”.

Între timp, „Scara unităţilor de schimbare a vieţii” şi „Chestionarul” respectiv au fost aplicate la o mare varietate de grupuri, de la şomerii de culoare din Watts până la ofiţerii de marină plecaţi în misiune, în toate cazurile, corelaţia dintre schimbare şi boală a reieşit cu claritate. S-a stabilit că „modificările în stilul de viaţă” care necesită o adaptare dificilă şi o mare stăpânire de sine se corelează cu boala, indiferent dacă aceste schimbări depind sau nu de individ, dacă el le doreşte sau nu. De asemenea, cu cât

aceste transformări sunt mai importante, cu atât creşte şi riscul ca boala care va urma să fie gravă.

Această dovadă este atât de puternică încât devine posibil ca, studiind indicii de schimbare a vieţii, să se prezică nivelul morbidităţii la diferite grupuri ale populaţiei.

Astfel, în august 1967, comandorul Ransom J. Arthur, şeful Centrului de cercetări medicale neuropsihiatrice al Forţelor navale ale Statelor Unite de la San Diego, şi Richard Rahe, în prezent căpitan în grupul comandorului Arthur, au încercat să prevadă evoluţia sănătăţii într-un grup de 3.000 de oameni din cadrul Forţelor navale. Doctorii Arthur şi Rahe au început prin a difuza un chestionar asupra schimbărilor din cursul vieţii marinarilor de pe trei crucişătoare din portul San Diego. Navele urmau să plece în larg pentru aproximativ şase luni fiecare. În acest timp avea să fie posibil să se menţină o evidenţă exactă a stării sănătăţii fiecărui membru al echipajului. Este posibil ca informaţiile despre schimbările intervenite în existenţa fiecăruia să indice din vreme probabilitatea îmbolnăvirii sale în timpul călătoriei?

Fiecărui membru al echipajului i s-a cerut să spună ce transformări s-au produs în viaţa sa în anul ce a precedat călătoria. Chestionarul aborda un spectru extrem de larg de domenii. Astfel, el se interesa cât de frecvente fuseseră neplăcerile cu superiorii avute de persoana respectivă în cursul ultimelor 12 luni.

Conţinea întrebări despre modificările intervenite în obişnuinţele sale legate de mâncare şi somn. Se interesa de schimbările survenite în cercul de prieteni, în îmbrăcăminte, în formele de recreare. Cerea să se indice dacă se produsese vreo schimbare în activităţile sale sociale, în raporturile sale familiale şi în situaţia sa financiară. A avut neplăceri persoana interogată în relaţiile cu rudele prin alianţă? A avut certuri cu soţia? Copilul este al ei sau l-a adoptat? A suferit cumva pierderea soţiei, a vreunui prieten sau a vreunei rude?

Chestionarul a continuat sondajul şi în legătură cu alte probleme, ca, de exemplu, de câte ori s-a mutat subiectul într-o locuinţă nouă. A avut cumva neplăceri cu organele de ordine, încălcind legile circulaţiei sau comiţând alte infracţiuni mici? A stat despărţit de soţia sa timp mai îndelungat din cauza deplasărilor în interes de serviciu sau a neînţelegerilor conjugale? Şi-a schimbat locul de muncă? A obţinut recompense sau a fost promovat? S-au schimbat condiţiile sale de viaţă ca o consecinţă a renovării locuinţei sale sau a deteriorării raporturilor cu vecinii?

Soţia lui a început să lucreze? sau s-a retras din activitate? A contractat

vreun împrumut sau o ipotecă? De câte ori a plecat în concediu? S-a produs vreo schimbare importantă în relaţiile sale cu părinţii în urma unui deces, a unui divorţ, a unei recăsătoriri etc.?

Într-un cuvânt, chestionarul încerca să cuprindă tipurile de schimbări ce ţin de existenţa normală a omului. Nu întreba dacă o schimbare este considerată „bună” sau „proastă”, ci pur şi simplu dacă s-a produs sau nu.

Cele trei crucişătoare au rămas timp de şase luni Pe mare. Cu puţin înainte de întoarcerea lor, Arthur şi Rahe au trimis noi echipe de cercetători pe nave. Aceste echipe s-au apucat să examineze cu atenţie fişele medicale. Care oameni fuseseră bolnavi? Ce boli avuseseră ei? Câte zile stătuseră la infirmerie?

Când au ieşit ultimele rezultate din calculator, legătura dintre importanţa schimbării şi boală a fost stabilită mai pregnant ca înainte. S-a dovedit că persoanele care în raport cu „Scara” se situau printre primii 10%, adică cei ce cunoscuseră cele mai mari perturbări în cursul anului precedent, s-au îmbolnăvit o dată şi jumătate sau de două ori mai mult decât cele ce se situau printre ultimii 10%. De asemenea s-a constatat o dată în plus că cu cât indicele de schimbare a vieţii este mai mare, cu atât boala va fi probabil mai gravă. Studiul tipurilor de schimbări din timpul vieţii – schimbarea fiind considerată factor al mediului ambiant – a contribuit într-o măsură însemnată la succesul anticipării volumului şi gravităţii bolii la grupuri de populaţie extrem de variate.

„Pentru prima dată – spune doctorul Arthur, dând o apreciere cercetărilor asupra schimbării – avem un indice referitor la ea. Dacă s-au produs perturbări numeroase într-un timp scurt, corpul va fi supus unor presiuni serioase... Un număr uriaş de schimbări într-o perioadă de timp scurtă ar putea nimici mecanismele sale de rezistenţă. Este limpede – continuă el – că există o legătură între posibilităţile de apărare ale corpului şi nevoia de schimbare pe care o impune societatea. Suntem în permanenţă într-un echilibru dinamic... Diverse elemente «nocive», atât interioare cât şi exterioare, sunt întotdeauna prezente, încercând să se transforme brusc în boală. De exemplu, anumiţi viruşi trăiesc în corp şi provoacă boala numai atunci când mijloacele de apărare ale organismului sunt uzate. Se poate întâmpla foarte bine ca sistemele de apărare ale corpului să se dovedească incapabile să ţină piept valului de stimulări care le parvin prin sistemul nervos şi endocrin”.

Miza cercetărilor despre schimbările intervenite în existenţa individului este într-adevăr mare, căci nu numai boala, ci şi moartea poate fi legată de importanţa solicitărilor de adaptare la care este supus cor pul. Astfel, un raport scris de Arthur, Rahe şi un coleg de-al lor, doctorul Joseph D. McKean Jr., începe

cu un citat din autobiografia lui Somerset Maugham prezentată de autor sub titlul *The Summing wp* (*Recapitularea*)*:* „Tatăl meu... a plecat la Paris şi a devenit avocatul Ambasadei britanice... După moartea mamei mele, camerista ei mi-a devenit doică... Cred că tatăl meu era un romantic. S-a încăpăţânat să-şi construiască o casă pentru vară. A cumpărat o bucată de pământ pe vârful unui deal la Suresnes... Trebuia să semene cu o vilă de pe malurile Bosforului, cu etajul înconjurat de jur împrejur de logii... A fost o casă albă, cu obloanele vopsite în roşu. Abia a fost amenajată grădina şi au fost mobilate camerele, când tatăl meu a murit".

„La prima vedere – scriu ei – moartea tatălui lui Somerset Maugham pare un fapt brusc, neprevăzut.

Şi totuşi o apreciere critică a evenimentelor petrecute cu un an sau doi înainte de decesul tatălui dezvăluie schimbări în ocupaţia, locuinţa, obiceiurile personale, finanţele şi componenţa familiei sale". Aceste schimbări, sugerează ei, i-au grăbit, poate, sfârşitul.

Acest gen de raţionament merge pe linia rapoartelor conform cărora numărul deceselor în rândul văduvelor şi văduvilor în cursul primului an după pierderea soţului depăşeşte cifra normală. O serie de studii efectuate în Anglia au sugerat cu tărie că şocul văduviei la femei, ca şi la bărbaţi, de altfel, slăbeşte rezistenţa la boală şi tinde să accentueze îmbătrânirea.

Cercetătorii de la Institute of Community Studies din Londra, după ce au analizat documentele şi au stat de vorbă cu 4 436 de văduvi, declară că „surplusul de mortalitate în primele şase luni este în mod aproape cert real... Văduvia la bărbaţi pare să atragă după sine o creştere bruscă a mortalităţii de aproximativ 40% în primele şase luni".

Cum este posibil acest lucru? Se presupune că durerea însăşi duce la o stare patologică. Şi totuşi s-ar Putea ca răspunsul să nu constea câtuşi de puţin în starea de durere, ci în impactul foarte puternic pecare îl conţine pierderea unui soţ, obligându-l pe supravieţuitor să facă o mulţime de schimbări majore în viaţa sa, în decursul unei perioade foarte scurte.

Munca desfăşurată de Hinkle, Holmes, Rahe, Arthur, McKean şi alţii, explorând relaţia dintre schimbare şi boală, se află încă la începuturile sale. O concluzie se desprinde însă deosebit de clar: schimbarea se plăteşte pe plan psihologic. Şi cu cât este mai radicală, cu atât mai mare este preţul.

Reacţia faţă de nou „Viaţa – spune doctorul Hinkle – ... presupune o interacţiune constantă între organism şi mediu". Când vorbim despre schimbarea provocată de un divorţ sau de decesul unei rude sau despre mutarea într-un alt loc de muncă, sau chiar despre un concediu, vorbim despre

un eveniment major din viaţa noastră.

Şi totuşi, după cum ştim cu toţii, viaţa constă şi din evenimente mărunte, acestea intrând şi ieşind în flux constant din existenţa noastră. Orice schimbare majoră din viaţă *este* majoră numai în măsura în care ne obligă să facem şi numeroase schimbări mici şi acestea, la rândul lor, constau din schimbări şi mai mici. Pentru a înţelege ce înseamnă să trăieşti într-o societate în evoluţie rapidă, trebuie să vedem ce se întâmplă şi la nivelul acestor „microschimbări”.

Ce se întâmplă când se modifică ceva în mediul nostru ambiant? Suntem cu toţii supuşi unui bombardament de semnale primite de la mediu – vizuale, auditive, tactile etc. Majoritatea acestora constituie modele repetitive. Când se schimbă ceva în sfera simţurilor noastre, tipul de semnale ce se revarsă prin canalul simţurilor în sistemul nervos este modificat.

Modelele repetitive, de rutină sunt întrerupte, şi la această întrerupere ripostăm într-un mod deosebit de violent.

Este semnificativ faptul că atunci când asupra noastră acţionează stimuli noi atâf corpul cât şi creierul ştiu aproape instantaneu că sunt noi. Schimbarea poate să nu constea decât în fulgerarea unei culori văzute cu coada ochiului. Poate să fie doar faptul că mângâierea unei persoane dragi are o uşoară ezitare. Oricare ar fi schimbarea, o parte importantă a mecanismului fizic intră în acţiune.

Atunci când un câine aude un zgomot ciudat, ciuleşte urechile şi întoarce capul. Cu noi se petrece acelaşi lucru. Schimbarea stimulilor declanşează ceea ce psihologii numesc o „reacţie de orientare”. Această reacţie de orientare, sau RO, este o operaţie complexă, de implicare masivă a corpului. Pupilele ochilor se dilată. În retină se produc schimbări fotochimice. Auzul devine momentan anai ascuţit. Involuntar ne folosim muşchii pentru a îndrepta organele de simţ spre excitaţiile care ne parvin – de exemplu, ne aplecăm în direcţia din care vine zgomotul sau mijim ochii pentru a vedea mai bine. Tonusul muscular general creşte. Circuitele obişnuite ale creierului sunt întrerupte. Degetele de la mâini şi de la picioare se răcesc, venele şi arterele din ele contractându-se. Ritmul respiraţiei şi al inimii se accelerează.

În unele cazuri, toate acestea – precum şi alte fenomene – se produc într-un mod foarte vădit, evidenţiind ceea ce a fost numit „reacţia de supriză”.

Dar chiar atunci când nu suntem conştienţi de ceea ce se întâmplă toate aceste schimbări au loc ori de câte ori percepem noutatea în mediul care ne înconjură.

Explicaţia este că” aparent, am construit în creierul nostru un sistem special de detectare a noutăţii care abia recent a atras atenţia neurologilor.

Cercetătorul sovietic E. N. Sokolov, care a prezentat explicaţia cea mai completă a modului în care se produce reacţia de orientare, sugerează că celulele nervoase din creier înmagazinează informaţiile despre intensitatea, durata, calitatea şi succesiunea excitaţiilor care le parvin. Atunci când vin excitaţii noi, ele le compară cu „modelele neurale” din cortex. Dacă excitaţiile sunt necunoscute, dacă ele nu corespund nici unui model neural existent, RO se produce imediat. Dacă, dimpotrivă, procesul de comparare dez văluie similaritatea lor cu alte modele înmagazinate anterior, cortexul lansează semnale sistemului reticular de activitate, dându-i de fapt instrucţiuni să stea liniştit.

În felul acesta, gradul de noutate din mediul ce ne înconjură are consecinţe fizice directe. Pe de altă parte este esenţial să recunoaştem că RO nu este ceva neobişnuit. La cei mai mulţi dintre noi, reacţia de orientare se produce de mii de ori în cursul unei singure zile, în măsura în care au loc diverse schimbări în mediul din jurul nostru. Şi aceasta în permanenţă, chiar şi în timpul somnului.

„RO este ceva uriaş! – spune psihologul Ardie Lubin, un expert în mecanismele somnului. – Ea antrenează întregul corp. Iar când noutatea din mediul înconjurător creşte – ceea ce înseamnă de fapt o schimbare de mari proporţii – ea este însoţită de RO-uri continue. Este probabil deosebit de stressantă pentru organism, care trebuie să suporte o greutate infernală.

Dacă imediul înconjurător este supraîncărcat cu elemente noi, el este la originea unui număr proporţional de nevrotici anxioşi, oameni ale căror organisme sunt în permanenţă inundate de adrenalină, care-işi simt inima mereu epuizată, au mâinile reci, un tonus muscular omărit şi cad pradă tremurăturilor – toate caracteristicile obişnuite ale RO”.

Reacţia de orientare nu este o întâmplare. Ea este un dar făcut de natură omului, una din cheile mecanismelor sale de adaptare. Ea ascute simţurile în vederea primirii de noi informaţii, pentru a vedea sau a auzi mai bine, de exemplu. Ea îi pregăteşte omului muşchii pentru un efort brusc în caz de nevoie. Într-un cuvânt, îl prepară pe individ pentru luptă sau pentru fugă. Şi totuşi, după cum subliniază Lubin, fiecare RO determină o oarecare uzură a corpului, căci declanşarea ei necesită energie.

Aşadar, unul din rezultatele RO este că trimite un val de energie anticipativă prin corp. Energia înmagazinată există în diverse locuri, cum ar fi muşchii sau glandele sudoripare. Atunci când sistemul nervos începe să pulseze, ca reacţie faţă de noutate, vezicu lele sale sinaptice eliberează mici cantităţi de adrenalină şi nor-adrenalină. Acestea, la rândul lor, eliberează în

parte energie înmagazinată. Pe scurt, fiecare RO recurge nu numai la rezerva limitată de energie rapid disponibilă a corpului, ci şi la rezerva şi mai limitată de declanşatori de energie.

Trebuie totuşi subliniat că RO se produce nu numai ca răspuns la simple excitaţii senzoriale. Ea are loc în faţa unor idei sau informaţii noi la fel ca în cazul unor imagini sau sunete noi. Ea poate fi declanşată de ceva neaşteptat într-o flecăreală la birou, de un concept unificator sau chiar de o glumă nouă sau o întorsătură de frază originală.

RO este deosebit de stressantă atunci când un eveniment sau un fapt nou pune sub semnul întrebării întreaga concepţie generală despre lume. Ideologiile pot fi considerate nişte largi fişiere mentale cu sertăraşe sau căsuţe libere, în aşteptarea noilor date.

Din această cauză, ideologiile contribuie la reducerea intensităţii şi frecvenţei RO.

Numai atunci când un fapt nou nu reuşeşte să-şi găsească locul, atunci când rezistă clasificării, se produce RO. Un exemplu clasic este acela al credinciosului crescut într-o atmosferă de încredere în pronia cerească şi lovit brusc de ceea ce el consideră a fi un rău copleşitor şi lipsit de sens. Până ce nu va reuşi să integreze acest nou fapt în concepţiile sale sau mu-şi va modifica părerea despre lume, el va trece printr-o puternică agitaţie şi nelinişte.

RO este în mod curent atât de stressantă încât atunci când se termină avem o uriaşă senzaţie de uşurare.

La nivelul ideilor sau al cunoaşterii, este vorba de „ah”-ui pe care-l emitem, de reacţia de uşurare pe care o avem în momentul când înţelegem, în sfârşit, ceva ce ne-a intrigat. Deşi nu suntem decât rareori conştienţi de reacţia de uşurare, reacţiile de orientare şi „ah”-urile se produc în permanenţă la graniţa dintre conştient şi inconştient.

De aceea, noutatea – orice noutate perceptibilă – dă naştere unei activităţi explozive în corpul nostru, Şi în special în sistemul nervos. Reacţiile de orientare se declanşează fulgerător în noi, ca un blitz, într-unritm determinat de ceea ce se petrece în jurul nostru. Omul şi mediul său înconjurător se află într-o interacţiune reciprocă constantă şi trepidantă.

Reacţia de adaptare În timp ce noutatea din mediul ambiant ridică sau scade ritmul în care se produc reacţiile de orientare, unele condiţii noi determină reacţii şi mai puternice.

Conducem o maşină pe o şosea monotonă, ascultând radioul, şi începem să visăm cu ochii deschişi. Dintr-o dată, o altă maşină soseşte cu viteză, obligându-ne să părăsim culoarul pe care mergeam. Reacţionăm automat şi

aproape instantaneu şi RO *este* foarte pronunţată. Putem simţi cum ne bate inima şi ne tremură mâinile. Trebuie să treacă un timp până când încordarea scade.

Dar ce se întâmplă dacă nu scade? Ce se întâmplă când suntem puşi într-o situaţie care reclamă o serie complexă de reacţii fizice şi psihice? Ce se întâmplă, de pildă, dacă simţim zi de zi respiraţia fierbinte a patronului în spatele nostru? Ce se întâmplă când unul din copii este grav bolnav? Sau când aşteptăm cu nerăbdare o „întâlnire importantă" sau încheierea unei afaceri mari?

În asemenea situaţii, valul brusc de energie furnizat de RO nu este suficient; ca urmare se produce ceea ce s-ar putea numi „reacţia de adaptare".

Aceasta este strâns legată de RO. Într-adevăr, cele două procese sunt atât de intim împletite încât RO poate fi considerată parte integrantă sau faza iniţială a unei reacţii de adaptare mai largi, mai cuprinzătoare. Dar în timp ce RO se bazează în primul rând pe sistemul nervos, reacţia de adaptare depinde în mare măsură de glandele endocrine şi de hormonii pe care acestea îi secretă în sânge. Prima linie de apărare este nervoasă, cea de-a doua este hormonală.

Atunci când indivizii sunt obligaţi să se adapteze în repetate rânduri la noutate, şi, mai ales, când aceasta din urmă implică conflicte sau incertitudine, o glandă 'de dimensiunea unui bob de mazăre – hipofiza -»secretă o serie de substanţe. Una din acestea, ACTH-ul, merge la glandele suprarenale. Iar acestea, stimulate, fabrică, la rândul lor, anumite substanţe chimice numite corticosteroizi. Când sunt eliberaţi, ei grăbesc metabolismul corpului şi fac să crească presiunea sângelui. Trimit substanţe antiinflamatorii prin corp pentru a se lupta cu infecţiile din răni, în caz că există. Şi încep să transforme grăsimea şi proteinele în energie dispersabilă, recurgând la rezervele de energie ale corpului. Reacţia de adaptare furnizează un val de energie cu mult mai puternic şi mai susţinut decât RO.

Ca şi reacţia de orientare, reacţia de adaptare nu este un fenomen excepţional. Este mai greu de trezit şi durează mai mult, dar se produce de nenumărate ori chiar şi în cursul unei singure zile, ca răspuns la schimbările din mediul fizic şi social care ne înconjură. Reacţia de adaptare, cunoscută uneori sub denumirea de „stress", poate fi declanşată de deplasări sau schimbări în climatul psihologic care ne înconjură. Supărarea, grija, conflictul, incertitudinea, ba chiar aşteptarea unei bucurii, ilaritatea şi veselia, toate pun în funcţiune uzina de ACTH. Perspectiva însăşi a schimbării poate da naştere reacţiei de adaptare. Necesitatea de a modifica modul de viaţă, schimbarea locului de muncă, presiunile sociale, schimbările în statutul personal, modificările stilului

de viaţă, de fapt tot ceea ce ne obligă să înfruntăm necunoscutul poate declanşa reacţia de adaptare.

Doctorul Lennart Levi, director la Clinical Stress Laboratory de la Spitalul „Karolinska” din Stockholm, a arătat că, de exemplu, chiar schimbările mărunte apărute în climatul emoţional sau în relaţiile dintre persoane pot produce modificări pronunţate în chimia organismului. Stressul este adeseori măsurat prin cantitatea de corticosteroizi şi catecolamine (adrenalină şi nor-adrenalină, de pildă) găsită în sânge şi în urină. Într-o serie de experienţe, Levi a folosit filmele pentru a genera emoţii şi a reprezentat grafic schimbările chimice rezultate.

Unui grup de studenţi suedezi în medicină de sex masculin i-au fost prezentate secvenţe filmate descri ind asasinate, lupte, torturi, execuţii şi scene de cruzime faţă de animale. Cantitatea de adrenalină din urina lor, măsurată înainte şi după experienţă, a crescut în medie cu 70%. Proporţia de nor-adrenalină a crescut şi ea în medie cu 35%. Apoi unui grup de tinere funcţionare i-au fost prezentate patru filme diferite, în patru seri succesive. Primul era o simplă descriere a unei călătorii. Sentimentele înregistrate au fost calmul şi seninătatea, iar producţia de catecolamine a scăzut. În cea de-a doua seară au urmărit filmul lui Stanley Kubrick *Căile gloriei,* iar sentimentele înregistrate au fost frământarea intensă şi mânia. Producţia de adrenalină a urcat brusc. În cea de-a treia seară au urmărit comedia *Mătuşa lui Charley,* la care au râs în hohote. În ciuda sentimentelor lor plăcute şi a lipsei oricăror scene de agresiune sau violenţă, adrenalina a crescut din nou într-o măsură însemnată. În cea de-a patra seară au văzut *Masca diavolului,* un film poliţist, în timpul căruia au ţipat de groază. După cum era de aşteptat, producţia de catecolamină a crescut vertiginos. Pe scurt, reacţia emoţională, indiferent de caracterul ei, este însoţită de activitatea glandei suprarenale (sau, de fapt, o reflectă).

Constatări similare au fost făcute în repetate rânduri atât la bărbaţi cât şi la femei, ca să nu mai vorbim de şoareci, câini şi alte animale supuse experienţelor „materiale”, spre deosebire de cele „indirecte”. Marinarii care se antrenează să lucreze sub apă, oamenii staţionaţi în avanposturi izolate din Antarctica, astronauţii, muncitorii din uzine, cadrele de conducere, toţi au manifestat o sensibilitate chimică similară faţă de schimbările din mediul exterior.

Implicaţiile acestei stări de fapt au început să fie sesizate abia de curând, dar există totuşi dovezi tot mai numeroase că declanşarea repetată a reacţiei de adaptare poate fi foarte dăunătoare, că excitarea exagerată a sistemului

endocrin duce la o „uzură” ireversibilă. Astfel, ne avertizează doctorul Rene Dubos, autorul lucrării *Adaptarea omului,* asemenea factori de schimbare ca „situaţiile de concurenţă”, desfăşurarea activităţii într-un mediu aglomerat schimbă foarte puternic secreţia hormonilor. Modificările se pot urmări în urină sau în sânge. Un simplu contact ca situaţia umană complexă provoacă aproape automat această stimulare a întregului sistem endocrin.

Şi ce-i cu aceasta?

„Este absolut incontestabil – declară doctorul Dubos – că stimularea sistemului endocrin poate fi excesivă şi că acest lucru are consecinţe fiziologice ce persistă pe parcursul întregii vieţi a organelor”.

Cu ani în urmă, doctorul Hans Selye, unul dintre primii cercetători ai reacţiilor de adaptare ale corpului, a declarat că „animalele supuse unui stress intens şi prelungit, indiferent prin ce mijloace, suferă dereglări sexuale... Studiile clinice au confirmat faptul că oamenii expuşi stressului reacţionează aproape la fel ca animalele în aceste domenii. La femei ciclul lunar devine neregulat sau se opreşte cu totul, iar în cursul alăptării secreţia de lapte poate deveni insuficientă pentru prunc. La bărbaţi atât apetitul sexual cât şi formarea celulelor seminale scad”.

Între timp, experţii în problemele populaţiei şi ecologiei au adunat dovezi impresionante care arată că eşantioanele de şoareci, căprioare şi oameni supuse unui stress puternic se dovedesc mai puţin fecunde decât grupurile supuse unui stress mai slab.

Aglomeraţia, de pildă, o condiţie care implică numeroase relaţii interpersonale constante şi îl supune pe individ la reacţii de adaptare extrem de frecvente, atrage după sine, la animale cel puţin, o mărire a glandelor suprarenale şi o reducere sensibilă a fecundităţii.

Declanşarea repetată a RO şi a reacţiei de adaptare, prin suprastimularea sistemului nervos şi a celui endocrin, este legată, de asemenea, de alte boli şi probleme fizice. Schimbarea rapidă a mediului înconjurător solicită adeseori rezerva de energie a organismului. Aceasta duce la o accelerare a metabolismului grăsimilor, lucru care, la rândul său, creează mari dificultăţi pentru unii diabetici. Chiar răceala banală s-a arătat că este afectată de ritmul schimbării mediului ambiant. În studiile menţionate de doctorul Hinkle s-a văzut că frecvenţa răcelilor, la un grup de muncitoare mewyoerkeze este corelată cu „schimbările petrecute în starea sufletească a femeii şi în genul ei de activitate, ca reacţie la schimbarea relaţiilor sale cu oamenii din jur şi la evenimentele de care s-a ciocnit”.

În rezumat, în faţa angrenajului fenomenelor biologice declanşate de

eforturile noastre de a ne adapta la schimbare şi noutate, începem să înţelegem de ce sănătatea şi schimbarea par să fie inextricabil legate una de alta. Constatările lui Holmes, Rahe, Arthur şi alţii angajaţi în prezent în cercetări în acest domeniu sunt perfect compatibile cu cercetările des- j făşurate în paralel în endocrinologie şi în psihologia experiementală. Este evident imposibil să accelerăm ritmul schimbării în societate sau să facem să crească procentul de noutate în societate fără a determina schimbări importante în chimia organismului la populaţia respectivă. Mărind ritmul schimbărilor ştiinţifice, tehnice şi sociale, intervenim în chimia şi echilibrul biologic al rasei umane.

Trebuie să adăugăm însă fără întârziere că aceasta nu este cu necesitate un lucru rău. „Există lucruri mai rele decât boala” – ne aminteşte doctorul Hol- i mes. „Nimeni nu poate trăi fără a avea de-a face într-o măsură sau alta cu stressul” – a scris doctorul Selye. A suprima reacţiile de orientare şi reacţiile de adaptare ar însemna să suprimăm întreaga schimbare, inclusiv creşterea, dezvoltarea personală şi maturizarea. Aceasta presupune staza completă. Schimbarea este nu numai necesară vieţii, este viaţa însăşi. 1 în consecinţă, viaţa este adaptare.

Adaptabilitatea are totuşi limite. Atunci când ne modificăm stilul de viaţă, când stabilim şi rupem relaţiile cu alte lucruri, alte locuri sau alţi oameni, > când ne mişcăm neobosiţi în mijlocul acestei societăţi cu structuri bine definite, când asimilăm informaţii şi idei noi, ne adaptăm, trăim. Şi totuşi există graniţe precise, care nu trebuie depăşite, elasticitatea noastră nu este infinită. Pentru fiecare reacţie de orientare, pentru fiecare reacţie de adaptare plătim un anumit preţ, mecanismele fizice uzându-se puţin câte puţin ipână se ajunge la o deteriorare perceptibilă a ţesuturilor.

Aşadar, omul rămâne până la urmă ceea ce a fost iniţial: un biosistem cu o capacitate de schimbare limitată. Când această capacitate este covârşită, omul suferă şocul viitorului.

ŞOCUL VIITORULUI: DIMENSIUNEA PSIHOLOGICĂ

Dacă şocul viitorului ar fi numai o boală somatică, poate ar fi mai uşor să-l prevenim şi să-l tratăm.

Dar şocul viitorului afectează şi psihicul. Aşa cum corpul se năruie sub presiunea suprastimulării ambientale, „mintea” omului şi procesele sale de decizie au comportamente stranii atunci când sunt supraîncărcate. Accelerând fără discernământ motoarele schimbării, putem submina nu numai sănătatea

celor mai puţin adaptabili, dar însăşi capacitatea lor de a acţiona raţional.

Simptomele frapante ale crizei confuzionale din jurul nostru – folosirea tot mai largă a drogurilor, creşterea misticismului, exploziile repetate de vandalism şi violenţă necontrolată, politica nihilismului şi nostalgia, apatia bolnăvicioasă a milioane de oameni – pot fi înţelese mai bine dacă recunoaştem legătura dintre ele şi şocul viitorului. Aceste forme de psihopatie socială pot reflecta foarte bine deteriorarea proceselor individuale de luare a deciziilor în condiţiile suprasolicitării ambientale.

Psihofiziologii care studiază impactul schimbării asupra diferitelor organisme au arătat că o adaptare reuşită poate avea loc numai atunci când gradul de stimulare – cu alte cuvinte cantitatea de schimbare şi de noutate din mediul înconjurător – nu este nici prea ridicat, nici prea scăzut. „Sistemul nervos central al unui animal superior – spune profesorul D. E. Berlyne de la Universitatea din Toronto – este construit astfel încât să facă faţă unui mediu înconjurător care exercită un anumit grad de... excitare...

Evident că nu va funcţiona cel mai bine într-un mediu înconjurător care îl suprasolicită sau îl oprimă”.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru un mediu înconjurător care îl solicită insuficient. Experienţele cu capre, câini, şoareci şi oameni indică toate, fără putinţă de tăgadă, existenţa a ceea ce s-ar putea numi un „interval de adaptabilitate”, în afara căruia capacitatea de adaptare a individului este pur şi simplu redusă la zero.

Şocul viitorului este răspunsul dat suprasolicitării.

El se produce atunci când individul este obligat să acţioneze în afara intervalului adaptabilităţii sale.

Numeroase cercetări au fost dedicate studierii impactului schimbării şi noutăţii asupra comportamentului uman. Studiile asupra oamenilor din avanposturile antarctice izolate, experienţele legate de pierderea simţurilor, analizele rezultatelor obţinute de muncitori în uzine, toate acestea arată o reducere a facultăţilor mentale şi fizice ca răspuns la substimulare.

Datele directe despre impactul suprastimulării sunt mai puţin numeroase, dar dovezile existente sunt dramatice şi tulburătoare.

Individul suprasolicitat

Soldaţii aflaţi pe front se trezesc adeseori prinşi în situaţii care evoluează cu rapiditate, care sunt nefamiliare şi imprevizibile. Soldatul este hărţuit din toate părţile. Obuzele explodează pretutindeni, gloanţele şuieră în jurul său.

Rachetele luminoase brăzdează cerul, strigătele, gemetele şi exploziile îl asurzesc, împrejurările se schimbă de la un moment la altul. Pentru a supravieţui într-un asemenea mediu, încărcat de suprasolicitare, soldatul este constrâns să acţioneze la limitele extreme ale facultăţilor sale de adaptare. Uneori este chiar depăşit de evenimente.

În cel de-al doilea război mondial, un soldat cindit bărbos, care lupta, sub ordinele generalului Wingate, în spatele liniilor japoneze în Birmania, pur şi simplu a adormit în timp ce o ploaie de obuze cădea în jurul său. Cercetările ulterioare au arătat că acest soldat nu reacţionase doar la oboseala fizică sau la lipsa de somn, ci a cedat unei stări covârşitoare de apatie.

De fapt, o asemenea apatie aducătoare de moarte era un lucru atât de obişnuit în rândul comandourilor care pătrunseseră în spatele liniilor duşmane încât medicii militari englezi i-au dat şi un nume. Ei au botezat-o „Long Range Penetration Străin" („Surmenaj de adâncă penetraţie"). Soldatul care suferă de aşa ceva, spuneau ei, devine „incapabil să facă şi cel mai simplu lucru pentru el însuşi şi pare să cadă în mintea copiilor". Această letargie mortală nu se limitează însă la comandouri. La un an după incidentul menţionat, simptome asemănătoare au apărut în proporţie de masă în rândul trupelor aliate care au debarcat în Normandia; după ce au studiat 5.000 de soldaţi americani şi englezi răniţi în luptă, cercetătorii englezi au tras concluzia că această apatie ciudată nu este decât stadiul final al unui proces complex de prăbuşire psihică.

Deteriorarea mentală începe adeseori printr-o oboseală. Aceasta este urmată de confuzie mentală şi instabilitate. Omul devine hipersensibil la cei mai slabi stimuli din jurul său. „îi sare muştarul" din orice fleac. Dă semne de dezorientare. Pare incapabil să distingă zgomotul tirului duşman de alte sunete mai puţin ameninţătoare. Devine încordat, obsedat şi irascibil la culme. Tovarăşii săi nu pot şti niciodată când are să reacţioneze prin mânie sau chiar prin violenţă la cel mai mic inconvenient.

Apoi soseşte şi ultima fază, cea a epuizării emoţionale. Soldatul pare să fi pierdut până şi voinţa de a trăi. Renunţă să mai lupte pentru a se apăra, renunţă să se comporte raţional în luptă. El devine, după cum spunea R. L. Swank, care a condus ancheta engleză, „insensibil şi indiferent... Întârziat din punct de vedere mental şi fizic, preocupat". Chiar şi faţa sa reflectă tristeţea şi apatia. Lupta sa pentru adaptare ia sfârşit printr-un eşec. A fost atins stadiul renunţării totale.

Faptul că oamenii se comportă iraţional, acţionând împotriva propriului lor interes atunci când suntpuşi în situaţii caracteristice printr-un grad înalt de schimbare şi noutate, este relevat şi de studiile asupra comportamentului

uman cu prilejul incendiilor, inundaţiilor, cutremurelor de pământ şi al altor catastrofe. Chiar şi oamenii cei mai echilibraţi, cei mai „normali" şi cu o bună formă fizică ipot fi azvârliţi într-o stare de antiadaptare. Adeseori reduşi la confuzie şi indiferenţă totală, ei par incapabili să ia până şi cea mai elementară decizie raţională.

Astfel, într-un studiu asupra reacţiilor la uragane în Texas, H. E. Moore scrie că „prima reacţie poate fi de uimire nemăsurată, uneori de neîncredere sau cel puţin de refuz de a accepta faptul. Aceasta, credem noi, este explicaţia esenţială a comportamentului unor persoane şi grupuri din Waco cu prilejul cataclismului din 1953... Pe plan individual, aceasta explică de ce o fată s-a strecurat prin vitrina spartă într-un magazin de muzică, a cumpărat calmă un disc şi a ieşit afară, deşi geamurile clădirii se făcuseră ţăndări şi diverse obiecte zburau prin interiorul acesteia".

Într-un studiu despre un uragan din Udall, statui Kansas, se citează o gospodină care a spus: „După ce s-a terminat, soţul meu şi cu amine ne-am ridicat, am sărit pe fereastră şi am început să alergăm... Nu mă interesa nimic. Tot ce voiam era să fug". Fotografia tipică a unui dezastru ne înfăţişează o mamă ţinând un copil mic rănit sau mort în braţe, cu faţa lipsită de expresie şi stupefiată, ca şi cum nu va mai putea înţelege vreodată realitatea din jurul său. Uneori ea sade pe pragul casei şi leagănă uşor o păpuşă ca şi cum ar fi copilul ei.

De aceea, catastrofele, ca şi unele situaţii de luptă, îl pot depăşi pe individ din punct de vedere psihic.

Şi o dată în plus, din cauza solicitării ambientale prea intense, victima catastrofei se trezeşte dintr-o dată prinsă într-o situaţie în care obiectele şi relaţiile familiare sunt transformate. Pe locul unde se înălţa casa sa, nu va mai fi decât un maldăr de ruine fumegânde. Va întâlni o colibă plutind pe apele umflate sau o barcă plutind prin aer. Mediul înconjurător va fi plin de schimbări şi noutăţi. Şi din nou reacţia omului va fi caracteristică prin confuzie, nelinişte, iritabilitate şi retragere în apatie.

„Şocul cultural", profunda dezorientare suferită de călătorul care a pătruns fără o pregătire corespunzătoare într-o cultură străină, furnizează un al treilea exemplu de eşec în materie de adaptare. Aci nu găsim nici unul din elementele vizibile ale războiului sau catastrofei. Scena poate fi absolut paşnică şi lipsită de risc. Şi totuşi situaţia cere o adaptare permanentă la noile condiţii. După părerea psihologului Sven Lundstedt, şocul cultural este o „formă de neadaptare a personalităţii, adică o reacţie faţă de o încercare temporar nereuşită de adaptare la medii şi oameni noi".

Persoana care suferă un şoc cultural, la fel ca soldatul şi victima unei catastrofe, este obligată să lupte cu evenimente, relaţii şi obiecte nefamiliare şi neprevăzute. Modul în care obişnuia să facă anumite lucruri, chiar şi pe cele mai simple, ca formarea unui număr de telefon, nu mai corespunde. Poate că această societate străină se schimbă foarte încet, dar pentru el este ceva cu totul şi cu totul nou. Semnele, sunetele şi alţi stimulenţi psihici îl asaltează fără ca el să le poată sesiza imediat sensul. Întreaga experienţă capătă un aer suprarealist. Fiecare cuvânt, fiecare acţiune sunt însoţite de o anumită incertitudine.

În acest context, oboseala survine mai repede decât de obicei. Paralel, călătorul resimte ceea ce Lundstedt descrie drept „un sentiment subiectiv de a fi pierdut o senzaţie de izolare şi singurătate”.

Imprevizibilitatea care decurge din nou îi subminează simţul realităţii. Astfel, arată profesorul Lundstedt, el tânjeşte „după un mediu în care satisfacerea unor trebuinţe psihice şi fizice importante să fie previzibilă şi mai puţin incertă”. El devine „anxios, tulburat şi adeseori prea apatic”. De fapt, conchide Lundstedt, „şocul cultural poate fi privit drept o reacţie la stress prin refuz emoţional şi intelectual”.

Este greu să citim toate aceste relatări (precum şi multe altele) despre tulburările de comportament sub influenţa unei varietăţi de stressuri, fără a dobândi certitudinea asemănărilor dintre ele. Evident, există deosebiri între un soldat pe câmpul de luptă, victima unei catastrofe şi călătorul dezorientat de un mediu cultural străin, dar, totodată, toţi trei sunt puşi în faţa unor schimbări rapide, a unui grad înalt de noutate sau chiar a ambelor. Toţi trebuie să se adapteze cu repeziciune şi în mod repetat la excitaţii imprevizibile, şi există asemănări uimitoare între modurile în care reacţionează cei trei la această suprasolicitare.

Mai întâi, găsim aceleaşi dovezi de confuzie, aceeaşi dezorientare sau denaturare a realităţii. În al doilea rând, survin aceleaşi semne de oboseală, nelinişte, încordare şi iritabilitate extremă. În sfârşit, în toate trei cazurile pare să existe un punct fatal, dincolo de care se instalează apatia şi refuzul emoţional.

Pe scurt, observaţiile făcute sugerează că suprasolicitarea poate duce la o comportare bizară şi care împiedică orice adaptare.

Bombardarea simţurilor

Noi cunoaştem încă prea puţin acest fenomen pentru a explica cu

competenţă de ce suprasolicitarea pare să genereze un comportament contrar adaptării.

Totuşi avem deja indicii importante dacă recunoaştem că suprasolicitarea se poate produce la cel puţin trei niveluri diferite: senzorial, cognitiv şi decizional *.

<notă>

* Graniţa dintre cele trei nu este absolut clară, chiar Şi pentru psihologi, dar dacă, aşa cum ne spune bunulsimţ, punem semnul egal între nivelul senzorial şi percepere, între nivelul cognitiv şi gândire şi între c?l decizional şi luarea deciziilor nu vom greşi prea mult.

</notă>

Cel mai uşor de înţeles este nivelul senzorial. Experienţele legate de pierderea simţurilor în cursul cărora voluntarii sunt lipsiţi de stimularea normală a simţurilor lor au arătat că absenţa unor noi stimuli senzoriali poate duce la dezorientare şi la degradarea netă a facultăţilor mentale. La fel înregistrarea unui număr prea mare de stimuli senzoriali dezorganizaţi, dezordonaţi sau haotici poate avea efecte similare.

Din această cauză, specialiştii „spălării creierului”, fie ea de natură politică sau religioasă, folosesc nu numai privaţiunea senzorială (detenţiunea solitară, de exemplu), dar şi bombardarea simţurilor cu fulgere luminoase, alternarea rapidă a culorilor, efecte de sunet haotice, adică întregul arsenal al experienţelor psihedelice.

Pasiunea religioasă şi comportamentul bizar al unor hippie pot rezulta nu numai din abuzul de droguri, dar şi din experimentarea în grup a privaţiunii de stimuli senzoriali şi a bombardării simţurilor. Psalmodierea incantaţiilor 'monotone, încercarea de a concentra atenţia individului asupra senzaţiilor corporale interioare, excluzând stimulii exteriori, sunt eforturi de a produce efectele stranii, uneori halucinante, ale subexcitării.

În contrast cu acestea, observăm privirile fixe şi stupefiate, feţele lipsite de expresie ale tinerilor care dansează în marile săli de spectacole în care se cântă muzică „rock”, unde efectele de lumină, filmele proiectate dezordonat, ţipetele cu un număr mare de decibeli, strigătele şi gemetele” costumele groteşti şi trupurile pictate creează un mediu senzorial caracterizat printr-un stress ridicat, precum şi prin imprevizibilitate şi noutate duse la extrem.

Aptitudinea organismului de a face faţă acestor stimuli senzoriali depinde de structura lui fiziologică.

Natura organelor lui de simţ şi viteza cu care circulă impulsurile prin sistemul lui nervos sunt tot atâtea limite biologice impuse cantităţii de date

senzoriale pe care le poate accepta organismul. Dacă analizăm viteza de transmitere a semnalelor în diverse organisme, constatăm că, cu cât gradul de evoluţie este mai scăzut, cu atât propagarea este mai lentă. Astfel, de pildă, într-un ou de arici de mare, lipsit de sistemul nervos propriu-zis, un semnal parcurge membrana cu viteza de un centimetru pe oră. Evident că într-un asemenea ritm organismul poate reacţiona doar la o porţiune foarte redusă a mediului său înconjurător. Dacă urcăm ceva mai sus, până la meduză, care are deja un sistem nervos primitiv, semnalele sunt transmise de 36.000 de ori mai repede şi parcurg 10 cm pe secundă. La vierme, ritmul acesta face un salt, ajungând la 100 cm pe secundă. În ce priveşte insectele şi crustaceele, influxul nervos atinge 1.000 cm pe secundă. La antropoizi ritmul ajunge la 10.000 cm pe secundă. Oricât de aproximative ar fi aceste cifre, ele ne ajută să înţelegem de ce omul este indiscutabil una din cele mai adaptabile fiinţe.

Şi totuşi, chiar şi la om, la care influxul nervos se propagă ou aproximativ 30.000 cm pe secundă, graniţele sistemului nervos sunt imperative. (într-un calculator semnalele electrice circulă de miliarde de ori mai repede.) Aceste limite impuse de organele de simţ şi de sistemul nervos denotă că în jurul nostru numeroase evenimente se produc într-un ritm prea rapid pentru a le putea urmări şi de aceea, în cel mai bun caz, suntem reduşi la o experienţă bazată pe selecţie. Atunci când semnalele care ajung la noi sunt regulate şi repetate, acest proces de selecţie ne poate oferi o reprezentare mentală destul de bună a realităţii. Dar când sunt foarte dezorganizate, când mediul ambiant este nou şi neaşteptat exactitatea imaginilor noastre este mult redusă. Imaginea noastră despre realitate este denaturată. Aceasta explică, poate, de ce atunci când suntem obiectul unei suprasolicitări senzoriale intrăm într-o stare confuzională, iar limita dintre iluzie şi realitate se estompează.

Suprasolicitarea informaţională Dacă suprasolicitarea la nivel senzorial ne face să percepem realitatea într-un mod mai denaturat, suprasolicitarea cognitivă se opune capacităţii noastre de a „gândi”. În timp ce unele reacţii umane la noutate sunt involuntare, altele sunt precedate de gândirea conştientă; aceasta depinde de capacitatea noastră de a absorbi, manipula, evalua şi asimila informaţia.

Comportarea raţională a individului depinde de fluxul neîntrerupt de date provenite din mediul înconjurător. Ea depinde de puterea individului de a prevedea cu oarecare certitudine consecinţele propriilor sale acţiuni. Pentru a face aceasta, el trebuie să poată prezice în ce fel va reacţiona mediul înconjurător. Astfel, sănătatea mentală însăşi este condiţionată de capacitatea omului de a prezice viitorul său personal imediat pe baza informaţiilor furnizate

de mediul înconjurător.

Atunci când individul este implicat într-o situaţie care se schimbă într-un ritm rapid şi neregulat sau într-un context încărcat de noutate, exactitatea previziunilor sale scade brusc. El nu mai poate face evaluările pline de bun-simţ şi corecte de care depinde comportarea sa raţională.

Pentru a compensa aceasta, pentru a readuce exactitatea la nivelul normal, el este obligat să adune şi să prelucreze mult mai multe informaţii decât înainte, iar acest lucru trebuie să-l facă cu o viteză extrem de ridicată. Pe scurt, cu cât mediul înconjurător se schimbă mai repede şi este mai nou, cu atât trebuie să prelucreze individul mai multe informaţii în vederea luării unor decizii eficiente şi raţionale.

Dar, aşa cum există limite ale stimulării senzoriale pe care o putem tolera, tot aşa capacitatea noastră de a prelucra informaţia are şi ea o serie de restricţii.

După cum se exprimă psihologul George A. Miller, de la Universitatea Rockefeller, există „limite stricte ale cantităţii de informaţie pe care suntem capabili să o primim, să o prelucrăm şi să o păstrăm în memorie”. Prin clasificarea informaţiei, prin trierea şi „codificarea” ei în diverse feluri încercăm să împingem mai departe aceste limite, dar, după toate aparenţele, fără prea mare succes.

Pentru a descoperi aceste limite extreme, psihologii şi teoreticienii comunicaţiilor au supus unui test „capacitatea de canal informaţional” a organismului uman. În cadrul acestor experienţe, ei consideră că omul este un „canal” prin care este transmisă informaţia. Informaţia vine (input) din exterior, este prelucrată şi iese (output) sub formă de acţiuni bazate pe decizii. Viteza şi exactitatea prelucrării umane a informaţiilor poate fi măsurată comparând viteza inputului informaţional cu viteza şi exactitatea outputului.

Informaţia a fost definită din punct de vedere tehnic şi a fast măsurată cu ajutorul unor unităţi numite „biţi” *. Până în prezent, experienţele făcute au permis stabilirea numărului de „biţi” necesar într-o gamă largă de activităţi mergând de la citit, dactilografiat şi cântat la pian până la formarea unui număr de telefon sau efectuarea mentală a calculelor aritmetice. Şi, cu toate că cercetătorii au opinii diferite despre cifrele exacte, ei sunt cu toţii de acord asupra a două principii de bază: mai întâi că omul are o capacitate limitată şi în al doilea rând că suprasolicitarea sistemului nervos duce la o diminuare serioasă a rezultatelor.

Să ne imaginăm, de exemplu, un muncitor care lucrează la bandă într-o fabrică care produce cuburi pentru copii. Sarcina lui este să apese pe un buton

ori de câte ori un cub roşu trece prin faţa lui pe bandă. Atâta timp cât banda se mişcă cu o viteză rezonabilă, el nu va avea dificultăţi. Precizia muncii sale va fi aproape de 100%. Noi ştim că, dacă ritmul este prea lent, gândurile vor începe să-i rătăcească, iar randamentul lui va fi mai mic. Ştim, de asemenea, că dacă banda se mişcă prea repede el va ezita, îi vor scăpa cuburi, le va confunda şi nu-şi va mai coordona mişcările. Este probabil să devină încordat şi iritabil. S-ar putea chiar să lovească maşina respectivă, şi aceasta numai din cauza sentimentului de frustrare. În ultimă instanţă va renunţa să încerce să păstreze ritmul.

<notă>

* Un „bit" reprezintă cantitatea de informaţie necesară pentru a lua o decizie într-o alternativă cu doi termeni echiprobabili. Numărul de „biţi" necesari creşte cu o unitate când numărul alternativelor se dublează.

</notă>

În cazul de mai sus, informaţia cerută este simplă, dar să ne imaginăm o sarcină mai complexă. Acum cuburile care defilează pe bandă sunt colorate în toate felurile. Instrucţiunea primită constă în a apăsa pe un buton numai atunci când apare o anumită serie de culori: un cub galben, să spunem, urmat de două roşii şi unul verde. În acest caz, muncitorul trebuie să primească şi să prelucreze mult mai multe date înainte de a putea decide dacă să apese sau nu pe buton. Dacă se menţin toate celelalte condiţii, dar ritmul liniei se accelerează, îi va fi mai greu să ţină pasul.

Să luăm o muncă şi mai dificilă: îl obligăm pe muncitor nu numai să prelucreze o mulţime de date înainte de a hotărî dacă trebuie să apese pe buton, ci şi să decidă pe care anume buton să apese. Putem, de asemenea, varia numărul apăsărilor de la un buton la altul. Acum instrucţiunile primite de muncitor sunt: pentru seria de culori galben-roşu-roşu-verde apasă o dată pe butonul numărul doi; pentru seria verde-albastru-galben-verde apasă de trei ori pe butonul numărul şase etc. Asemenea sarcini cer muncitorului să prelucreze un mare volum de date. De astă dată, când se măreşte viteza benzii, precizia muncitorului va scădea şi mai repede.

Experienţele de acest gen au atins nivele de complexitate de neînchipuit. Testele au inclus fulgere luminoase, sunete, litere, simboluri, cuvinte vorbite şi un întreg evantai de alţi stimuli. Iar indivizii cărora li s-a cerut să lovească uşor cu vârful degetelor, să formeze fraze, să dezlege cuvinte încrucişate, să facă o mulţime de alte lucruri au fost reduşi la o incapacitate totală.

Rezultatele arată fără echivoc că, indiferent de sarcină, există o viteză dincolo de care aceasta nu mai poate fi îndeplinită şi nu doar din cauza unei

lipse de exerciţiu fizic. Adeseori viteza maximă este impusă mai degrabă de limite mentale decât de cele fizice. Aceste experienţe dezvăluie, de asemenea, că pe măsură ce alternativele puse în faţa individului sunt mai numeroase creşte şi timpul care îi este necesar pentru a lua o hotărâre şi a acţiona.

Evident, aceste constatări ne pot ajuta să înţelegem anumite forme de tulburări psihice. Conducătorii de întreprinderi hărţuiţi de necesitatea unor decizii rapide şi complexe, elevii asediaţi de o avalanşă de fapte şi supuşi unor teste repetate, femeile casnice în luptă cu copiii care ţipă, cu telefonul care zbârnâie, cu maşina de spălat defectă, cu urletul „rock and rollului" din camera copiilor şi cu cel al televizorului din camera de zi pot constata cum capacitatea lor de a gândi şi acţiona este clar diminuată de avalanşa de informaţii care le loveşte simţurile. Este mai mult decât probabil ca unele simptome observate la soldaţii supuşi stressului luptei, la victimele catastrofelor, la călătorii care au suferit şocul cultural să fie legate de o suprasolicitare informaţională de acelaşi gen.

Unul dintre cei ce au desfăşurat o muncă de pionierat în cercetarea informaţională, doctorul James G. Miller, director la Mental Health Research Institute (Institutul de cercetări privind sănătatea mentală) al Universităţii din Michigan, afirmă cateogric că „bombardarea unei persoane cu mai multe informaţii deoît este ea capabilă să prelucreze ar putea...

duce la tulburări grave". El sugerează de fapt că suprasolicitarea informaţională nu este străină de diverse forme de boli mentale.

Una dintre trăsăturile pregnante ale schizofreniei o constituie, de exemplu, „asociaţiile incorecte". Ideile şi cuvintele care ar trebui să fie legate în mintea indivizilor nu sunt, şi invers. Schizofrenicul tinde să gândească în funcţie de categorii arbitrare şi foarte personale. Pusă în faţa unui sortiment de volume de diverse feluri – piramide, cuburi, conuri etc. –, o persoană normală le va clasifica după forma lor geometrică. Schizofrenicul căruia i se va cere să le grupeze va putea tot atât de bine să spună „Sunt cu toţii soldaţi" sau „Toate mă fac să mă simt trist".

În volumul *Tulburări de comunicaţie,* Miller descrie o serie de experienţe care au folosit asociaţiile de cuvinte ca teste pentru compararea indivizilor normali cu schizofrenicii. Persoanele normale sunt împărţite în două grupuri şi li se cere să asocieze diverse cuvinte cu alte cuvinte sau noţiuni. Un grup a lucrat în ritmul său propriu. Celălalt a lucrat sub presiunea timpului, adică în condiţiile unui flux rapid de informaţii. Indivizii presaţi de timp au avut reacţii mai asemănătoare cu cele ale schizofrenicilordecât cu ale unor persoane normale, lăsate să lucreze în ritmul lor propriu.

Experienţe similare efectuate de psihologii G. Usdansky şi L. J. Chapman au permis să se facă o analiză şi mai subtilă a tipurilor de erori comise de persoanele care au lucrat în ritm forţat, sub presiunea unui flux rapid de informaţii. Ei au ajuns, de asemenea, la concluzia că, obligând persoanele normale să reacţioneze mai repede, acestea comit greşeli asemănătoare celor ale schizofrenicilor.

„S-ar putea presupune – sugerează Miller – că schizofrenia (printr-un proces necunoscut încă, poate printr-o defecţiune metabolică ce măreşte «zgomotul de fond» nervos) slăbeşte capacităţile circuitelor implicate în prelucrarea cognitivă a informaţiei. În consecinţă, schizofrenicilor... le este greu să prelucreze informaţiile într-un ritm normal, tot aşa cum indivizii normali întâmpină dificultăţi în condiţiile unui ritm accelerat. Deci în condiţiile unui ritm normal schizofrenicii comit greşeli asemănătoare celor făcute de persoanele normale în condiţiile unui ritm rapid, forţat”.

Pe scurt, arată Miller, s-ar putea ca scăderea randamentului omului în condiţiile unei suprasolicitări informaţionale să fie legată de psihopatologie prin căi pe care noi încă nu am început să le explorăm.

Şi totuşi, chiar fără a înţelege consecinţele, noi accelerăm ritmul general al evoluţiei societăţii. Îi obligăm pe oameni să se adapteze la un nou ritm de viaţă, să facă faţă unor situaţii noi şi să le domine în intervale de timp din ce în ce mai scurte. Îi obligăm să se hotărască pentru una din opţiunile posibile, care se înmulţesc cu rapiditate. Cu alte cuvinte, îi obligăm să prelucreze informaţiile într-un ritm mult mai rapid decât a fost necesar în societăţile care evoluau lent. Nu ne îndoim că îi supunem, cel puţin pe unii dintre ei, unei suprasolicitări cognitive. Consecinţele pe care le poate avea acest lucru pentru sănătatea mentală în tehnosocietăţi trebuie să fie precizate abia de acum încolo.

Stressul decizional Indiferent dacă supunem sau nu masele de oameni unei suprasolicitări informaţionale, noi influenţăm negativ comportamentul lor, impunându-le o a treia formă de suprasolicitare – stressul decizional.

Numeroşi indivizi prizonieri ai unui mediu anost sau în schimbare lentă tânjesc după lacuri de muncă sau roluri noi, care să le impună luarea unor decizii mai operative şi mai complexe. Pentru omul viitorului, problema se pune însă invers. „Decizii, mereu decizii... ” – mormăie el în timp ce goneşte neliniştit de la o treabă la alta. Motivul pentru care se simte hărţuit şi indispus este că tranzienţa, noutatea şi diversitatea formulează exigenţe contradictorii, punându-l astfel într-un dublu impas înfiorător.

Tendinţa de accelerare generală şi corespondentul ei psihologic, tranzienţa, ne obligă să grăbim ritmul luării deciziilor, fie ele particulare sau

publice. Necesităţile noi, situaţiile inedite şi crizele impun o reacţie rapidă.

Cu toate acestea, noutatea însăşi a evenimentelor dă naştere unei schimbări revoluţionare a caracterului deciziilor pe care trebuie să le luăm. Pătrunderea rapidă a noului în mediul înconjurător perturbă echilibrul delicat al deciziilor, „programate” şi „neprogramate” din diversele organizaţii şi din viaţa noastră particulară.

O decizie programată este o decizie rutinieră, repetabilă şi uşor de luat. Navetistul stă la marginea peronului în momentul când trenul de 8,05 se opreşte cu un huruit puternic. El se urcă, aşa cum a făcut zi de zi, luni sau ani în şir. Dat fiind că a hotărât cu mult timp în urmă că trenul de 8,05 este cel mai convenabil pentru el, decizia reală de a se urca în tren este programată. Seamănă mai mult cu un reflex decât cu o decizie. Criteriile imediate pe care se bazează decizia sunt relativ simple şi precise, şi, deoarece toate împrejurările îi sunt familiare, practic el nu trebuie să mai gândească. Nu are de prelucrat un volum de informaţie foarte mare. În acest sens, deciziile programate au un cost psihic scăzut.

Să comparăm acest gen de decizii cu cele la care se gândeşte acelaşi navetist în drumul său spre oraş.

Să accepte oare noua slujbă pe care i-a oferit-o corporaţia X? Să cumpere o casă nouă? Să facă curte secretarei? Cum să procedeze pentru a determina comitetul de direcţie să accepte propunerile sale pentru noua campanie publicitară? Asemenea întrebări cer răspunsuri ieşite din făgaşul rutinei. Ele îl obligă să ia o singură dată sau pentru prima dată decizii care îi vor crea noi obişnuinţe şi proceduri comportamentale. Trebuie să studieze şi să evalueze un mare număr de factori şi să prelucreze un volum vast de informaţie. Aceste decizii nu sunt programate. Ele au un cost psihic ridicat.

Pentru fiecare dintre noi, viaţa este o îmbinare a acestor două tipuri de decizii. Dacă această îmbinare cuprinde prea multe decizii programate, nu suntem stimulaţi şi găsim viaţa plicticoasă şi lipsită de orice interes. Chiar inconştient căutăm căi pentru a introduce ineditul în viaţa noastră, modificând astfel înlănţuirea deciziilor. Dar dacă această înlănţuire cuprinde prea multe decizii neprogramate, dacă suntem confruntaţi cu atât de multe situaţii inedite încât programarea devine imposibilă viaţa devine dureros de dezorganizată, epuizantă şi plină de nelinişte. Stadiul final al acestei stări este psihoza.

„Comportarea raţională... – scrie Bertram M. Gross, teoretician al organizării – implică întotdeauna o îmbinare strânsă a rutinei şi creativităţii. Rutina este esenţială... (deoarece) eliberează energii creatoare care vor înfrunta o gamă dezorientată de probleme noi, pentru care rutina este o

abordare neraţională”.

Când suntem în imposibilitatea de a programa o mare parte din viaţa noastră, suferim. „Nu există persoană mai nefericită – scria William James – decât aceea... pentru care aprinderea fiecărei ţigări, băutul fiecărui pahar... Începerea oricărei munci fac obiectul unor deliberări. ” Căci, dacă nu ne programăm o mare parte a comportamentului, irosim pe banalităţi o parte uriaşă a capacităţii de prelucrare a informaţiilor.

Acesta este motivul pentru care ne formăm deprinderi. Priviţi un comitet care îşi întrerupe lucrările pentru pauza de prânz şi apoi revine în aceeaşi încăpere; membrii săi caută aproape invariabil aceleaşi locuri pe care le-au ocupat mai înainte. Pentru a explica acest comportament, unii antropologi au elaborat teoria „teritorialităţii”, care susţine că omul încearcă întotdeauna să-şi rezerve un domeniu sacrosanct. O explicaţie mai simplă constă în faptul că programarea menţine capacitatea de prelucrare a informaţiilor. Alegerea aceluiaşi loc ne scuteşte de nevoia de a căuta şi a evalua alte posibilităţi.

Într-un mediu familiar suntem în măsura să rezolvăm multe din problemele noastre de viaţă cu ajutorul deciziilor programate, care au un cost psihic scăzut. Schimbarea şi ineditul fac să crească vertiginos costul luării deciziilor. Când ne mutăm într-un cartier nou, de exemplu, suntem obligaţi să rupem vechile relaţii şi să ne creăm deprinderi noi. Acest lucru nu poate fi făcut fără a renunţa mai întâi la mii de decizii programate anterior şi fără a lua pentru prima dată o întreagă serie de decizii noi, neprogramate şi costisitoare pe plan psihic. De fapt, trebuie să ne reprogramăm pe noi înşine.

Exact acelaşi lucru se întâmplă cu vizitatorul care pătrunde nepregătit într-un mediu cultural străin, precum şi cu individul care, deşi se află încă în propria sa societate, este lansat în viitor fără un prealabil avertisment. Sosirea viitorului sub forma ineditului şi a schimbării face ca întreaga sa rutină comportamentală, dobândită cu greu, să fie depăşită.

El descoperă dintr-o dată cu groază că această rutină învechită, în loc să-i rezolve problemele, mai degrabă le amplifică. El are nevoie de decizii noi, deocamdată imposibil de programat. Pe scurt, noutatea tulbură înlănţuirea deciziilor, înclinând balanţa spre forme de luare a deciziei mai dificile şi cu un cost psihic mai ridicat.

Este adevărat că unii oameni pot tolera un volum mai mare de schimbare decât alţii. Ritmul optim diferă pentru fiecare dintre noi. Şi totuşi numărul şi tipul de decizii cerute de la fiecare nu depind numai şi numai de noi. Societatea este cea care determină în esenţă ce fel de decizii trebuie să luăm şi în ce ritm. În prezent există un conflict latent în viaţa noastră între presiunea exercitată

de acceleraţie şi cea exercitată de noutate. Una ne obligă să luăm deciziile mai operativ, pe când cealaltă ne impune să luăm deciziile cele mai dificile şi care consumă mai mult timp.

Anxietatea generată de acest conflict deschis este mult intensificată de creşterea continuă a diversităţii.

Dovezi incontestabile arată că creşterea numărului de opţiuni aflate în faţa unui individ măreşte, de asemenea, cantitatea de informaţie pe care trebuie să o prelucreze dacă vrea să ia o decizie. Testele de laborator pe oameni şi animale dovedesc în egală măsură că cu cit opţiunile sunt mai numeroase cu atât reacţiile sunt mai lente.

Confruntarea acestor trei exigenţe incompatibile este cea care produce în prezent o criză a luării deciziilor în tehnosocietăţi. Luate laolaltă, aceste presiuni justifică termenul de „suprasolicitare decizională” şi ne ajută să înţelegem de ce mase de oameni din aceste societăţi se simt deja chinuite, nefolositoare, incapabile să-şi pregătească propriul lor viitor. Convingerea că luptă cu o forţă care îi covârşeşte, că lucrurile au scăpat de sub control este consecinţa inevitabilă a acestei încleştări. Căci accelerarea necontrolată a schimbărilor ştiinţifice, tehnice şi sociale distruge puterea individului de a lua în cunoştinţă de cauză decizii raţionale privind propriul său destin.

Victimele şocului viitorului

Cumularea efectelor stressului decizional cu cele ale suprasolicitării senzoriale şi cognitive generează câteva forme curente de inadaptare individuală. De exemplu, o reacţie larg răspândită la o schimbare accelerată este refuzul categoric. Cel care refuză orice noutate adoptă o atitudine care constă în a „bloca” realitatea inoportună. Atunci când este nevoit să ia decizii noi într-un ritm mereu accelerat, el pur şi simplu refuză să mai primească noi informaţii.

Ca şi victima unei catastrofe a cărei faţă exprimă o neîncredere totală, cel ce refuză totul nu mai este capabil să accepte dovezile transmise de simţurile sale. Astfel, el trage concluzia că lucrurile sunt de fapt aceleaşi şi că toate dovezile schimbării sunt superficiale. El caută alinare în expresii stereotipe ca „tinerii au fost întotdeauna refractari” sau „nimic nu este nou sub soare”, sau „cu *cât* lucrurile se schimbă, cu atât rămân aceleaşi”.

Victimă inconştientă a şocului viitorului, el se îndreaptă spre o catastrofă personală. Strategia pe care o adoptă pentru a rezista sporeşte probabilitatea ca, atunci când va fi obligat în ultimă instanţă să se adapteze, întâlnirea sa cu

schimbarea să ia mai degrabă forma unei crize de viaţă unice şi fundamentale decât forma unei serii de probleme uşor de rezolvat.

O a doua strategie a victimei şocului viitorului este specializarea. Specialistul nu respinge *orice* idee nouă sau orice informaţie. În schimb, el depune eforturi energice pentru a ţine pasul cu schimbarea, dar numai într-un sector de viaţă specific şi îngust. Astfel vedem cum medicul sau financiarul foloseşte cele mai recente informaţii din profesiunea lor, rămânând însă impasibil la orice sugestie de inovaţie socială, politică sau economică. Cu cât contestaţia din universităţi se îndreaptă spre paroxism, iar ghetourile sunt cuprinse de flăcări, cu atât mai puţin doreşte el să ştie despre acestea şi cu atât mai mult închide obiectivul prin care priveşte lumea.

Dacă privim lucrurile la suprafaţă, el rezistă bine.

Dar şi el acţionează contra lui însuşi. Se poate trezi într-o dimineaţă că specialitatea lui este perimată sau de nerecunoscut din cauza transformărilor produse de evenimente din afara câmpului său vizual.

O a treia reacţie răspândită la şocul viitorului este obsesia revenirii la obişnuinţe de adaptare altădată încununate de succes, dar care în prezent sunt inaplicabile şi necorespunzătoare. Cel care este astfel obsedat de trecut se agaţă de deciziile sale programate şi de deprinderile anterioare cu o desperare dogmatică. Cu cât schimbările din exterior îl ameninţă 'mai mult, cu atât recurge mai insistent la metodele trecutului. Viziunea lui socială este regresivă. Traumatizat de sosirea viitorului, el oferă un teren propice repunerii în discuţie a stătu quo-ului sau cere, sub o formă mai mult sau mai puţin voalată, revenirea la vremurile fericite de odinioară.

În întreaga lume, oamenii cu mentalitatea lui Barry Goldwater şi a lui George Wallace fac apel la coarda lui sensibilă prin intermediul politicii nostalgiei. Înainte vreme ordinea era menţinută de poliţie; aşadar, tot ce trebuie să facem pentru a menţine ordinea este să asigurăm mai multe forţe poliţieneşti. Odinioară autoritatea părinţilor asupra copiilor a dat roade; aşadar, tulburările actuale sunt rezultatul îngăduinţei.

Oamenii între două vârste şi cu nostalgii de dreapta tânjesc după societatea simplă, ordonată din orăşelele de provincie, adică după un mediu social stabil, căruia îi corespundeau vechile obişnuinţe. În loc să se adapteze la nou, ei continuă să aplice automat vechile soluţii, rupându-se din ce în ce mai mult de realitate.

Dacă nostalgicii de o anumită vârstă visează să reinstaureze un trecut provincial, tânărul nostalgic de stânga visează să reînvie un sistem social şi mai vechi. Aceasta explică în oarecare măsură fascinaţia vieţii rurale, romantismul

bucolic care umple afişele şi poezia subcultelor hippie şi posthippie, zeificarea lui Che Guevara (identificat cu munţi şi jungle, dar nu cu medii urbane sau suburbane), venerarea societăţilor pretehnice şi dispreţul faţă de ştiinţă şi tehnică.

Cu toate cererile lor înflăcărate de schimbare, cel puţin câteva grupări ale stângii împărtăşesc cu partizanii lui Wallace şi Goldwater o pasiune secretă pentru trecut.

Similar ideilor pe care le profesează, bandourile lor indiene, pelerinele lor edwardiene, cizmele de vânători de cerbi şi ochelarii cu rame de aur imită diverse epoci din trecut. Terorismul de la începutul secolului şi anarhismul romatic cu steag negru în frunte revin dintr-o dată la modă. Cultul rousseauean al umilului sălbatic înfloreşte din nou.

În sfârşit există şi suprasimplificatorul. În condiţiile în care vechii eroi şi vechile instituţii se prăbuşesc, grevele, revoltele şi manifestaţiile dau o lovitură conştiinţei sale, el caută o ecuaţie unică şi precisă care să explice toate noutăţile complexe ce ameninţă să-l înghită. Agăţându-se la întâmplare de o idee sau alta, el devine un dreptcredincios temporar.

Aceasta ne ajută să înţelegem maniile intelectuale, care sunt pe cale să se schimbe mai repede chiar decât moda vestimentară. McLuhan? Profet al epocii electricităţii! Levi-Strauss? Formidabil! Marcuse?

Acum înţeleg! Maharishi din Whatchmacallit? Fantastic! Astrologia? Ştiinţa ştiinţelor!

Suprasimplificatorul, bâjbâind mereu cu desperare, dă fiecăreia dintre ideile care-i ies în cale o aplicabilitate universală, adeseori spre stinghereala autorului lor. Vai, nici o idee, nici măcar a mea sau a ta nu este universală. Dar suprasimplificatorul nu se mulţumeşte decât cu această universalitate.

Această căutare a unei soluţii unice pe plan intelectual îşi găseşte corespondentul în acţiune. Astfel, studentul neliniştit, dezorientat, presat de părinţi, ameninţat de recrutare, sâcâit de un sistem de învăţământ a cărui desuetudine este dezvăluită zi de zi cu o forţă tot mai mare, obligat să aleagă o carieră, un sistem de valori şi un stil de viaţă care să-i convină caută înnebunit o cale de a-şi simplifica existenţa. Recurgând la LSD, methedrină sau heroină, el face un lucru ilegal care are cel puţin avantajul de a-i contopi suferinţele. În schimbul unei multitudini de probleme dureroase şi aparent insolubile, va avea o singură problemă mare, simplificându-şi astfel radical, dar temporar existenţa.

Adolescenta care nu poate rezista stressului complex şi din ce în ce mai accentuat poate ajunge la un act mai dramatic de suprasimiplificare: să facă un

copil. Ca şi abuzul de droguri, graviditatea poate complica enorm viaţa mai târziu, dar pe moment va face ca toate celelalte probleme ale ei să pară relativ neînsemnate.

Violenţa oferă, de asemenea, o cale „simplă” de a scăpa de complexitatea crescândă a alegerii şi de suprasolicitare generală. Pentru generaţia veche şi pentru establishmentul politic, bastoanele poliţiştilor şi baionetele militarilor se conturează drept remedii atrăgătoare, drept o cale de a pune capăt dezordinii odată pentru totdeauna. Atât extremiştii de culoare cât şi albii din comitetele „de vigilenţă” folosesc violenţa pentru a reduce numărul opţiunilor şi pentru a-şi clarifica vieţile. Pentru cei ce nu au un program inteligent şi cuprinzător şi nu pot face faţă noutăţii şi complexităţii unei evoluţii zdrobitoare, terorismul înlocuieşte gândirea. Poate că terorismul nu răstoarnă regimurile, dar alungă îndoielile.

Cei mai mulţi dintre noi identificăm uşor aceste tipuri de comportament la alţii – şi chiar la noi înşine –, fără a înţelege însă şi cauzele lor. Dar oamenii de ştiinţă care studiază problemele informaţiei vor recunoaşte numaidecât refuzul, specializarea, nostalgia trecutului şi suprasimplificarea ca tehnici clasice de rezistenţă la suprasolicitare.

Toate acestea constituie o fugă periculoasă de complexitatea realităţii. Ele generează o imagine denaturată a realităţii. Cu cât individul refuză mai mult lucrurile, se specializează mai adânc în dauna intereselor sale mai largi, se reîntoarce mai mecanic la vechile obişnuinţe şi atitudini şi suprasimplifică cu şi mai mare disperare, cu atât mai absurd va reacţiona el la noutatea şi la opţiunile ce-i inundă viaţa.

Cu cât se bazează mai mult pe această tactică, cu atât mai bizar şi mai dezorientat apare comportamentul său şi cu atât va fi mai instabil.

Toţi cercetătorii problemelor informaţiei recunosc că unele dintre aceste tactici pot fi cu adevărat necesare în anumite situaţii de suprasolicitare. Şi totuşi, dacă individul nu va avea de la bun început o viziune clară asupra realităţii şi nu va porni de la valori şi priorităţi definite precis, folosirea acestor tactici nu va face deoît să acoentueze dificultăţile sale de adaptare.

Aceste condiţii prealabile sunt însă din ce în ce mai greu de îndeplinit. Astfel, victima şocului viitorului care foloseşte aceste subterfugii va resimţi un sentiment tot mai profund de confuzie şi incertitudine.

Prinsă în vârtejul schimbărilor, solicitată să ia hotărâri importante şi urgente, ea simte nu numai o consternare pe plan intelectual, ci şi o dezorientare pe planul valorilor personale. Pe măsură ce ritmul schimbării se accelerează, această confuzie interioară este dublată de neîncredere în forţele

proprii, de îngrijorare şi teamă. Omul se simte cuprins de tensiune, oboseşte uşor. Se poate chiar îmbolnăvi. Pe măsură ce presiunile cresc implacabil, tensiunea se transformă în irascibilitate, supărare şi uneori violenţă stupidă.

Evenimente mărunte declanşează reacţii uriaşe; evenimente mari provoacă reacţii necorespunzătoare.

Cu mulţi ani în urmă, Pavlov a numit acest fenomen „faza paradoxală”, descriind crizele prin care treceau câinii pe care a făcut experienţele sale cu reflexe condiţionate. Cercetările ulterioare au arătat că şi oamenii trec prin această etapă sub efectul suprasolicitării, şi acest lucru poate explica de ce se produc uneori revolte chiar în lipsa unei provocări serioase, de ce, aparent fără motiv, mii de adolescenţi dintr-o localitate balneară se comportă dintr-o dată ca nişte nebuni, spărgând geamurile, aruncând cu pietre şi cu sticle, distrugând maşinile. Aceasta poate explica de ce vandalismul gratuit este o problemă in toate tehnosocietăţile într-o asemenea măsură încât un ziarist scria în „Japan Times”: „Niciodată până acum nu am cunoscut un asemenea val de manifestări care ţin de psihopatie”.

Pe de altă parte, confuzia şi incertitudinea generate de tranzienţă, noutate şi diversitate pot explica profunda apatie care desocializează milioane de oameni, bătrâni şi tineri deopotrivă. Aceasta nu este retragerea temporară şi voită a individului raţional, care trebuie să strângă pânzele sau să frâneze pentru a putea apoi să facă faţă problemelor. Este o capitulare totală ân faţa efortului de luare a deciziei în condiţii de incertitudine şi pletoră de opţiuni.

Belşugul permite pentru prima dattă in istorie unui mare număr de oameni să recurgă da o renunţare totală. Tatăl de familie care se retrage seara cu ajutorul câtorva pahare de „Martini” şi se lasă narcotizat de televizor lucrează cel puţin în timpul zilei, îndeplinind o funcţie socială de care depind alţii. Renunţarea lui este o renunţare parţială. Dar pentru unii hippie (nu pentru toţi), pentru mulţi adepţi ai surfului şi alţi visători renunţarea este completă şi totală. Un cec de la un părinte indulgent poate rămâne singura legătură cu restul societăţii.

Pe plaja din Matala, un mic sat scăldat în soare din Creta, există vreo 40 sau 50 de grote ocupate de troglodiţi americani evazionişti, rupţi de familie, tineri bărbaţi şi femei care în majoritate au renunţat la orice efort de a face faţă complexităţilor crescânde ale vieţii. Aici deciziile sunt rare, iar timp este din belşug. Opţiunile sunt limitate. Nici o problemă de suprasolicitare, nici o nevoie de a înţelege sau chiar de a simţi. Un ziarist care i-a vizitat în 1968 le-a adus vestea asasinării lui Robert F. Kennedy. Răspunsul lor: tăcere. „Nici şoc, nici furie, nici lacrimi.

Este acesta un fenomen nou? Fuga de America şi fuga de orice emoţie? înţeleg neamestecul, decepţia, ba chiar şi neangajarea. Dar ce s-a întâmplat cu toată sensibilitatea lor?” Acest ziarist ar putea înţelege ce s-a întâmplat cu întreaga lor sensibilitate dacă ar cunoaşte influenţa suprasolicitării, apatia luptătorului cindit din forţele de guerilă, figura impasibilă a victimei unui dezastru, refuzul intelectual şi emoţional al victimei şocului cultural. Căci aceşti tineri, la fel ca alte milioane de oameni, dezorientaţi, violenţi şi apatici, manifestă de pe acum simptomele şocului viitorului. Ei sunt primele lui victime.

Societatea victimă a şocului viitorului

Este imposibil ca şocul viitorului să se producă la un mare număr de indivizi fără a fi afectată facultatea de a raţiona a întregii societăţi. În prezent, după părerea lui Daniel P. Moynihan, consilier principal pentru problemele urbane la Casa Albă, Statele Unite „prezintă simptomele unui individ ce trece printr-o depresiune nervoasă”. Căci impactul cumulat al suprasolicitării senzoriale, cognitive şi decizionale, ca să nu mai menţionăm efectele fizice ale suprasolicitării nervoase sau endocrine, dă naştere bolii în mijlocul nostru.

Această boală se reflectă din ce în ce mai mult în cultura noastră, în concepţiile noastre şi în atitudinea noastră faţă de realitate. Nu este întâmplător că atâţia oameni normali privesc lumea ca pe o „casă de nebuni” sau că alienarea mentală a devenit tema principală în literatură, artă, dramaturgie şi film. Peter Weiss, în piesa sa *Marat/Sade,* descrie o lume de delir văzută cu ochii pensionarilor azilului de la Charenton. În filme ca *Morgan,* viaţa dintr-un ospiciu de bolnavi mentali este prezentată ca fiind superioară celei din lumea exterioară. În filmul *Blow-Up,* momentul culminant este acela când eroul participă la un joc de tenis cu o minge fictivă pe care jucătorii se prefac că o aruncă într-o parte şi în alta peste plasă. Este acesta un simbol al acceptării de către el a irealului şi iraţionalului? El recunoaşte că nu mai poate face deosebirea între iluzie şi realitate. Milioane de spectatori s-au identificat în acel moment cu eroul.

Afirmaţia că lumea „a înnebunit”, sloganul scris pe pereţi „Realitatea este un mit”, interesul pentru drogurile halucinogene, entuziasmul pentru astrologie şi ştiinţele oculte, căutarea senzaţionalului, a extazului şi a „experienţelor de neuitat”, întoarcerea spre subiectivismul extrem, atacurile la adresa ştiinţei, convingerea creseîndă că raţiunea l-a părăsit pe om reflectă experienţa de fiecare zi a unor mase de oameni normali care constată că nu mai pot face faţă în mod raţional schimbărilor.

Milioane de oameni intuiesc starea patologică care-i înconjură, dar nu reuşesc să-i înţeleagă originea.

Această origine se află nu într-o ideologie politică sau alta şi într-o măsură şi mai mică într-o înclinaţie mistică spre disperare sau izolare, presupusă a fi inerentă „condiţiei umane”. Nu se află nici în ştiinţă, în tehnologie sau în exigenţele îndreptăţite ale schimbării sociale. În schimb ele pot fi găsite în natura necontrolată şi informă a plonjonului nostruîn viitor, în incapacitatea noastră de a dirija conştient şi cu imaginaţie înaintarea spre supraindustrialism.

Aşadar, în pofida realizărilor lor extraordinare în artă, în ştiinţă, în viaţa intelectuală, morală şi politică, Statele Unite sunt o ţară în care zeci de imii de tineri fug de realitate, qptând pentru prostraţia produsă de droguri, o ţară în care milioane de părinţi se retrag într-o abrutizare determinată de televizor sau de aburii alcoolului, o ţară în care milioane de bătrâni veghează şi mor în singurătate, în care fuga de responsabilităţile familiale şi profesionale a devenit un exod, în care mase de oameni luptă contra anxietăţilor care îi apasă cu ajutorul miltownului, libriumului sau equanilului, sau cu o duzină de alte tranchilizante ori tonifiante psihice. O asemenea ţară suferă, în mod conştient sau nu, de şocul viitorului.

„Eu nu mă mai întorc în America – spune Ronald Bierl, un tânăr care s-a expatriat în Turcia. – Dacă vrei să-ţi păstrezi echilibrul mental, nu trebuie să te mai preocupi de cel al altor oameni. Sunt şi aşa prea mulţi americani nebuni de legat”. Sunt mulţi cei ce împărtăşesc această păifere atât de puţin măgulitoare despre realitatea amerifcană. Sunt americanii unici în această privinţă sau sunt primele victime ale asaltului unui rău care va zgudui în curând şi psihicul altor naţiuni?

Facultatea individuală de a raţiona depinde nu numai de o anumită înzestrare biologică, ci şi de continuitatea, ordinea şi armonia mediului ambiant. Ea se bazează pe o anumită corelaţie între ritmul şi complexitatea schimbării şi pe capacitatea omului de a lua decizii. Accelerând orbeşte ritmul schimbărilor, inovând în permanenţă şi înmulţind opţiunile noi, ne jucăm iresponsabil, ca nişte ucenici vrăjitori, cu premisele ambientale ale raţionalităţii. Condamnăm milioane şi milioane de oameni să sufere şocul viitorului.

Partea a şasea
STRATEGII PENTRU SUPRAVIEŢUIRE
Înfruntând ziua de mâine

Pe întinderile albastre ale părţii de sud a Oceanului Pacific, la nord de Noua Guinee, se află insula Manus, unde, aşa cum ştie încă din anul întâi orice student în antropologie, o populaţie din epoca de piatră a pătruns în secolul al XX-lea în decurs de o singură generaţie. Povestea acestui miracol aparent de adaptare culturală ne-o spune Margaret Mead în *New Lives for Old,* afirmând că este cu mult mai greu pentru un popor primitiv să accepte un fragment din cultura tehnică occidentală decât să adopte dintr-o dată un întreg mod de viaţă nou.

„Fiecare cultură umană, la fel ca fiecare limbă, este un întreg – scrie ea –, şi dacă indivizii sau grupurile de oameni trebuie să se schimbe... cel mai important este ca ei să înlocuiască un model întreg cu un altul".

Această observaţie este foarte judicioasă, deoarece este limpede că tensiunile iau naştere din incompatibilitatea elementelor unor culturi diferite. A construi oraşe fără reţea de canalizare, a distribui medicamente contra malariei fără un control al naşterilor, înseamnă a dezintegra o societate şi a pune în faţa membrilor ei probleme vitale, adeseori insolubile.

Şi totuşi acesta nu este decât un aspect al problemei, căci există limite precise ale cantităţii de nou pe care o poate asimila un individ sau un grup într-o perioadă scurtă de timp, indiferent de nivelul de integrare al întregului. Nimeni nu poate face un efort de adaptare prea mare fără a suferi o tulburare sau dezorientare. Totodată este periculos să se tragă concluzii generale pe baza experienţei acestei mici populaţii din mările sudului.

Reuşita istorică a populaţiei din Manus, relatată în repetate rânduri ca o poveste populară din epoca modernă, este adeseori citată ca o dovadă a faptului că şi noi, cei din ţările cu o înaltă tehnică, vom putea face un salt spre o nouă etapă de dezvoltare fără să suferim prea mult. Şi totuşi, întrucât noi ne grăbim să intrăm în era supraindustrială, situaţia noastră este radical diferită de cea a acestor insulari.

Noi nu suntem, aşa cum erau ei, în situaţia de a importa în bloc o cultură integrată şi bine formată, maturizată şi verificată într-o altă parte a lumii.

Noi trebuie să inventăm supraindustrialismul, şi nu să-l importăm. În următorii 30 sau 40 de ani va trebui să anticipăm nu un singur val de schimbări, ci o întreagă serie de convulsii şi de frământări teribile.

Elementele acestei noi societăţi, în loc să se adapteze perfect unul altuia, vor fi tot mai disparate şi vor dezvălui viduri impresionante şi contradicţii orbitoare. Noi nu dispunem de un „model complet" pe care să-l putem adopta.

Şi mai important însă este faptul că gradul de, tranzienţă a crescut atât

de mult, ritmul evoluţiei este acum atât de forţat încât suntem puşi într-o situaţie fără precedent în istorie. Nouă nu ni se cere, după cum s-a întâmplat cu locuitorii din Manus, să ne adaptam unei noi culturi, ci unei succesiuni uluitoare de culturi noi temporare. Ca urmare, este posibil să ne apropiam de limitele maxime ale registrului nostru de adaptabilitate. Nici o generaţie anterioară nu a fost supusă unei astfel de încercări.

De aceea, abia acum, în cursul vieţii noastre şi, până în prezent, numai în tehnosocietăţi, s-a cristalizat ameninţarea unui şoc în masă al viitorului.

A spune acest lucru înseamnă totuşi să fim sortiţi unei grave neînţelegeri. Mai întâi, orice autor care atrage atenţia asupra unei probleme sociale riscă să adâncească şi mai mult pesimismul deja profund care domneşte în tehnosocietate. Disperarea egoistă este o marfă literară extrem de vandabilă astăzi. Şi totuşi disperarea nu este doar un refugiu pentru iresponsabilitate; ea este şi nejustificată. Majoritatea problemelor care ne asediază, inclusiv şocul viitorului, izvorăsc nu din forţele implacabile ale naturii, ci din procese generate de om, care sunt, cel puţin potenţial, supuse controlului nostru.

În al doilea rând, există pericolul ca cei ce proslăvesc menţinerea stătu quo-ului să se prevaleze de noţiunea de şoc al viitorului ca o scuză pentru lupta lor contra progresului. O asemenea încercare de a suprima schimbarea ar da greş, declanşând schimbări şi mai mari, şi mai sângeroase, şi chiar mai greu de controlat deoît tot ce am cunoscut până acum, şi totodată ar fi nejustificată pe plan moral. În raport cu orice norme umane, efectuarea anumitor reforme sociale radicale se impune cu necesitate. Răspunsul la şocul viitorului nu este imobilismul, ci un tip diferit de schimbare.

Singura modalitate de a menţine o aparenţă de echilibru în cursul revoluţiei supraindustriale va fi aceea de a inventa fără răgaz, de a elabora un nou sistem de control al schimbărilor la nivel personal şi social. În felul acesta, nu avem nevoie nici de acceptare oarbă, nici de opoziţie oarbă, ci de un număr de strategii creatoare pentru a modela, a devia, a accelera sau a modera selectiv schimbările. Individul are nevoie de noi principii pentru a-şi coordona şi planifica viaţa în conformitate cu un tip de învăţământ cu totul nou. S-ar putea, de asemenea, să aibă nevoie de noi ajutoare tehnice speciale pentru a-şi spori adaptabilitatea. Deocamdată societatea are nevoie de noi instituţii şi forme organizaţionale, de noi tampoane şi volanţi.

Toate acestea implică, desigur, alte schimbări, dar de un tip prevăzut de la bun început să controleze tendinţa spre accelerare, să o orienteze şi să o regularizeze. Acest lucru nu va fi uşor de realizat. Înaintând şi afundându-ne tot mai repede într-un teritoriu social neexplorat, nu avem tehnici verificate în timp

şi nici planuri. De aceea trebuie să experimentăm o gamă largă de măsuri de reglementare a schimbării, inventându-le şi eliminându-le pe parcurs. Tocmai în acest spirit, de experimentare, sunt sugerate tacticile şi strategiile următoare; ele nu sunt panacee sigure, ci exemple de noi abordări care trebuie verificate şi evaluate. Unele sunt de ordin individual, altele de ordin tehnic şi social. Căci lupta pentru dominarea schimbării trebuie să aibă loc simultan la toate aceste nivele.

Cu o înţelegere mai clară a problemelor şi un control mai inteligent al anumitor procese-cheie putem transforma criza într-o ocazie favorabilă, ajutându-i pe oameni nu numai să supravieţuiască, ci şi să plutească pe crestele valurilor schimbării, să crească şi să dobândească un nou sentiment, acela de a fi stăpânii propriului lor destin.

Influenţarea directă

Putem începe lupta noastră de prevenire a şocului viitorului la nivel strict individual. Este limpede că o mare parte a comportării noastre cotidiene este de fapt, cu sau fără ştirea noastră, o încercare de a ne proteja de şocul viitorului. Noi folosim o întreagă varietate de tactici pentru a reduce stimularea atunci când ea ameninţă să depăşească limitele adaptabilităţii noastre. În majoritatea lor, aceste procedee sunt folosite totuşi inconştient. Le putem însă mări eficienţa, folosindu-le în mod conştient.

Putem, de pildă, să ne îndreptăm periodic atenţia asupra noastră înşine pentru a ne examina reacţiile fizice şi psihice în faţa schimbării, făcând temporar abstracţie de mediul exterior, pentru a ne cunoaşte mediul interior. Aceasta nu înseamnă că ne complăcem în subiectivitate, ci că judecăm cu sânge rece propriile noastre fapte. După cum spunea Hans Selye, ale cărui lucrări despre stress au deschis noi orizonturi de biologie şi psihiatrie, individul poate „căuta în mod conştient indicii ale unei prea mari încordări”.

Palpitaţiile, tremurăturile, insomnia sau oboseala neexplicată pot semnala suprasolicitarea, tot aşa cum confuzia, iritabilitatea neobişnuită, plictiseala profundă şi un sentiment alarmant că lucrurile ne scapă de sub control sunt semnale de alarmă psihologice.

Observându-ne pe noi înşine, căutând schimbările din trecutul nostru apropiat, putem stabili dacă ne desfăşurăm activitatea având o marjă confortabilă până la limitele adaptabilităţii noastre sau suntem pe punctul de a le depăşi. Într-un cuvânt, putem fixa în mod conştient ritmul nostru de viaţă.

După ce am făcut aceasta, putem începe să-l influenţăm conştient –

aceelerându-l sau încetinindu-l –, mai întâi prin intermediul lucrurilor mici, al microambianţei, apoi în cadrul mai vast al modelelor structurale ale experienţei noastre. Putem învăţa cum să facem aceasta examinând reacţiile noastre nepremeditate faţă de suprasolicitare.

De exemplu, folosim o tactică de destimulare atunci când dăm buzna în camera unui tânăr şi închidem aparatul stereofonic care ne bombarda timpanele cu sunete nedorite şi ascuţite. Scoatem pur şi simplu un oftat de uşurare când nivelul zgomotului scade.

Mai acţionăm şi în alte feluri pentru a reduce bombardamentul senzorial – atunci când tragem jaluzelele pentru a face întuneric în cameră sau căutăm liniştea pe o fâşie de plajă pustie. Putem pune în funcţiune aparatul de condiţionare a aerului nu atât pentru a reduce temperatura, cât pentru a masca sunetele noi şi imprevizibile de pe stradă printr-un bâzâit previzibil şi neîntrerupt.

Închidem uşile, purtăm ochelari de soare, evităm locurile urif mirositoare şi ne ferim să atingem suprafjţejxiseîîte atunci când vrem să reducem stimularea simţurilor noastre. Tot aşa, atunci când mergem pe un drum familiar de la serviciu spre casă, în loc să alegem un itinerar nou, optăm pentru o nonnoutate senzorială. Pe scurt, folosim un „blindaj senzorial”, o mie de şiretlicuri comportamentale subtile pentru a „opri” stimulii senzoriali atunci când ne apropiem de limita superioară a adaptabilităţii noastre.

Folosim tactici similare pentru a controla intensitatea stimulării cognitive. Chiar şi cel mai bun student priveşte din când în când pe fereastră, ignorându-l pe profesor şi întrerupând fluxul noilor date provenite din această sursă. Chiar cititorii cei mai voraci trec uneori prin perioade când nu pot suporta să ia în mână o carte sau o revistă.

De ce în timpul unei petreceri, acasă la un prieten, unul dintre invitaţi refuză să înveţe un joc nou de cărţi în ciuda insistenţelor celorlalţi? Aici joacă un rol mai mulţi factori: amorul propriu, teama de a părea caraghios etc. Dar un factor trecut adeseori cu vederea şi care-i afectează dorinţa de a învăţa poate fi nivelul general al stimulării cognitive din viaţa individului în acel moment. „Scuteşte-mă de noutăţile tale!” este o expresie rostită de obicei în zeflemea.

Dar gluma disimulează adeseori o dorinţă reală de a evita abundenţa de date noi.

Aceasta explică în parte opţiunile noastre în materie de distracţie – lectură, filme sau emisiuni de televiziune. Uneori căutăm să obţinem un volum mare de noutate, o afluenţă de informaţii. Alteori rezistăm energic stimulării

cognitive şi căutăm distracţii „uşoare”. Romanul poliţist tipic, de exemplu, cuprinde o necunoscută – cine a ucis? – într-un cadru ritual structurat cu grijă, lipsit de noutate şi astfel uşor de prezis. În felul acesta folosim distracţia ca pe un mijloc de a mări sau micşora stimularea, adaptând ritmurile noastre de absorbţie astfel încât să nu ne suprasolicităm capacităţile.

Folosind în mod mai conştient asemenea tactici, putem asigura un „acord fin” al microambianţei noastre. Putem, de asemenea, reduce stimularea nedorită micşorând povara impusă cunoaşterii. „încercarea de a memora prea multe lucruri este, desigur, una dintre principalele surse ale stressului psihic – scrie Selye. – Eu fac un efort conştient de a uita imediat tot ceea ce este neimportant şi de a-mi nota datele cu o valoare posibilă... Procedeul acesta poate ajuta pe oricine să atingă cea mai mare simplitate compatibilă cu gradul de complexitate al vieţii sale intelectuale”. De asemenea reglementăm fluxul luării deciziilor.

Amânăm deciziile sau îi însărcinăm pe alţii să le ia - atunci când suferim de o suprasolicitare în materie de decizii. Uneori „demisionăm” chiar pe plan decizional. Am întâlnit într-o zi o sociologă care tocmaise întorsese de la o conferinţă profesională cu o pafticipare largă şi extrem de stimulatoare; s-a aşezat la o masă într-un restaurant şi a refuzat pur şi simplu bă ia vreun fel de decizie în legătură cu meniul. „Ce doreşti să iei?” – a întrebat-o soţul. „Hotărăşte tu şi pentru mine” – a răspuns ea. Când a fost presată să aleagă dintre mai multe alternative, ea a continuat să refuze, spunând supărată că nu mai are „energia” să ia vreo hotărâre.

Prin asemenea metode căutăm să reglementăm cât putem mai bine fluxul stimulărilor senzoriale, cognitive şi decizionale, încercând poate, de asemenea, într-un mod complicat şi necunoscut încă, să le echilibrăm între ele. Dispunem însă şi de mijloace mai eficiente de a înfrunta primejdia suprastimulării. Acestea cuprind încercările de a controla ritmul tranzienţei, al noutăţii şi al diversităţii în mediul nostru.

Zone de stabilitate personală

Ritmul schimbării în viaţa noastră poate fi influenţat de deciziile conştiente. Putem, de pildă, să limităm intensitatea schimbării şi a stimulării, nienţinând în mod conştient legături mai durabile cu diversele elemente ale mediului ambiant fizic. Astfel putem refuza să cumpărăm produse de scurtă folosinţă. Putem să ne cramponăm să mai purtăm un sezon vechiul nostru costum, putem refuza cu energie să ne conformăm noii mode, putem rezista

atunci când un agent comercial ne spune că este timpul să ne cumpărăm o maşină nouă. În felul acesta reducem nevoia de a stabili şi de a rupe legături cu obiectele fizice din jurul nostru.

Putem folosi aceeaşi tactică în relaţiile noastre cu oamenii şi în celelalte domenii ale vieţii. Există momente când şi persoana cea mai sociabilă fuge de societate şi refuză invitaţiile la petreceri sau alte manifestări care implică raporturi sociale. Ne deconectăm în mod conştient. Tot aşa ne putem reduce la minimum călătoriile. Rezistăm reorganizărilor fără sens din cadrul companiei în care lucrăm, din cadrul bisericii şi grupurilor familiale sau sociale de care aparţinem. Când luăm decizii importante, putem cântări cu grijă avantajele şi dezavantajele schimbării.

Nu vrem să spunem prin aceasta că progresul poate sau ar trebui să fie oprit. Nimic nu este mai puţin raţional decât afirmaţia ducelui de Cambridge, despre care se spune că a exclamat: „Orice schimbare, în orice moment şi indiferent de motiv, trebuie deplânsă”. Teoria asupra limitelor facultăţilor de adaptare sugerează că, în pofida costului pe plan fizic, un anumit nivel de schimbare este tot atât de vital pentru sănătate pe cât de dăunătoare este o schimbare prea mare.

Din motive care nu sunt încă limpezi, unii oameni au o nevoie de stimulare mai mare decât alţii. Ei par să tânjească după schimbare chiar şi atunci când alţii fug de ea. O casă nouă, un nou automobil, o nouă călătorie, un nou loc de muncă, noi oaspeţi în casă, noi vizite, riscuri şi decepţii financiare – ei par să accepte toate acestea şi multe altele fără să sufere vreun efect supărător.

O analiză atentă a unor asemenea oameni dezvăluie adeseori existenţa în viaţa lor a ceea ce s-ar putea numi „zone de stabilitate” – anumite relaţii durabile, care sunt menţinute cu grijă în pofida tuturor schimbărilor.

Cunosc un om care a trecut printr-o serie de complicaţii sentimentale, un divorţ şi o recăsătorire – toate într-o perioadă de timp foarte scurtă. Se simte foarte bine când se schimbă ceva, îi plac călătoriile, mâncărurile noi, ideile noi, filmele, distracţiile şi cărţile noi. Este înzestrat cu o mare inteligenţă şi este rareori „saturat”, suportă cu greu tradiţia şi este permanent însetat de noutate. În aparenţă este schimbarea personificată.

Când privim totuşi mai atent, constatăm că ocupă acelaşi post de zece ani, conduce un automobil uzat, vechi de şapte ani, hainele sale nu mai sunt de câţiva ani la modă, prietenii săi cei mai apropiaţi sunt vechi colegi de serviciu şi chiar câţiva camarazi de facultate.

Un alt caz se referă la un om care a schimbat locurile de muncă într-un

ritm consternant, s-a mutat împreună cu familia de 13 ori în 18 ani, călătoreşte neîncetat, foloseşte automobile închiriate, utilizează produse de scurtă folosinţă, se laudă că este primul din cartier care încearcă noile aparate şi, în general, trăieşte într-un vârtej de tranzienţă, noutate şi diversitate. Dar şi aici o privire mai atentă ne dezvăluie importanţa zonelor de stabilitate din viaţa sa: legături strânse cu soţia, care durează de 19 ani, relaţii neîntrerupte cu părinţii săi şi cu vechii prieteni de facultate, presărate cu noi cunoştinţe.

O formă diferită de zonă de stabilitate este tipul de obişnuinţe care însoţesc persoana oriunde călătoreşte ea, indiferent de schimbările care intervin în viaţa sa. Cunosc un profesor care s-a mutat de şapte ori în zece ani, care călătoreşte permanent în Statele Unite, America de Sud, Europa şi Africa, care şi-a schimbat în repetate rânduri locul de muncă, dar care se conformează aceluiaşi program zilnic indiferent unde se află. Citeşte între 8 şi 9 dimineaţa, face mişcare timp de trei sferturi de oră la prânz şi apoi face o siestă de vreo jumătate de oră înainte de a se cufunda în munca sa, care îl ţine ocupat până la 10 seara.

De aceea, problema care se pune nu este de a suprima schimbarea, lucru imposibil dealtfel, ci de a ne acomoda cu ea. Dacă optăm pentru o evoluţie rapidă în anumite sectoare ale vieţii, putem încerca în mod conştient să construim zone de stabilitate în altele. Poate că un divorţ nu ar trebui să fie urmat prea repede de un transfer în alt loc de muncă. Cum naşterea unui copil modifică toate legăturile umane dintr-o familie, poate că nu ar trebui să fie urmată prea îndeaproape de o stabilire în alt loc, lucru care provoacă perturbări uriaşe în legăturile umane din afara familiei. Poate că o femeie văduvă de puţin timp nu ar trebui să se grăbească să-şi vândă casa.

Pentru a crea zone de stabilitate adecvate, pentru a modifica modelele de viaţă mai largi, avem nevoie de instrumente mai eficiente. Trebuie, înainte de toate, să ne schimbăm radical atitudinea faţă de viitor. În primul rând, pentru a ne acomoda schimbării trebuie să o anticipăm. Cu toate acestea, ideea că viitorul personal al unui individ poate fi în oarecare măsură anticipat se împotriveşte unei prejudecăţi larg răspândite a oamenilor, majoritatea acestora, profund deprimaţi, crezând că viitorul este un mister.

Totuşi adevărul este că noi *putem* stabili probabilitatea unora dintre schimbările care ne sunt rezervate, în special a anumitor schimbări structurale mari, şi că există modalităţi de a folosi aceste cunoştinţe în edificarea zonelor de stabilitate personală.

Putem, de exemplu, prezice cu certitudine că, dacă nu intervine moartea, vom îmbătrâni, că şi copiii, rudele şi prietenii noştri vor îmbătrâni şi că de la un

anumit punct sănătatea noastră se va deteriora.

Oricât de evident ar părea aceasta, noi putem deduce, ca rezultat al acestei simple afirmaţii, o mulţime de lucruri despre viaţa noastră în următorii doi, cinci sau zece ani şi despre schimbările pe care va trebui să le înfruntăm între timp.

Puţini indivizi şi puţine familii îşi fac planuri de viitor în mod sistematic. Şi, când le fac, acestea sunt văzute de obicei prin prisma bugetului. Şi totuşi putem prevedea şi influenţa şi cheltuielile noastre de timp şi emoţie la fel ca pe cele băneşti. În felul acesta ne este posibil să avem o imagine revelatoare a propriului nostru viitor şi să estimăm în linii mari importanţa schimbărilor care se întrevăd, elaborându-ne periodic ceea ce s-ar putea numi „un buget de timp şi emoţii”. Aceasta este o încercare de a determina procentul de timp şi de energie emoţională investit în diverse sectoare importante ale vieţii şi de a vedea cum ar putea evolua el în decursul anilor.

Putem, de pildă, să înscriem pe o coloană acele sectoare ale vieţii care ni se par cele mai importante: sănătate, profesiune, timp liber, viaţă conjugală, relaţii cu copiii, legături cu părinţii etc. Apoi înscriem lângă fiecare rubrică timpul aproximativ pe care îl alocăm în prezent acestui sector. Să luăm un exemplu: un serviciu de la 9 la 17, drumul de o jumătate de oră şi concediile şi sărbătorile obişnuite; cel care foloseşte această metodă va constata că dedică aproximativ 25% din timpul său lucrului. Deşi este, desigur, mult mai greu, el poate face şi o apreciere subiectivă a procentului de energie emoţională investit în activitatea profesională. Dacă este plictisit şi lipsit de griji, va investi foarte puţin, neexistând o corelaţie necesară între timpul consacrat şi emoţia investită. 1 Dacă face acest exerciţiu pentru fiecare din sectoarele importante ale vieţii sale, străduindu-se să înscrie un procent chiar când nu este decât o estimare extrem de aproximativă şi totalizând cifrele pentru a se asigura că nu depăşesc niciodată 100%, el va fi recompensat prin unele constatări surprinzătoare.

Căci modul în care îşi repartizează timpul şi energia emoţională reflectă fidel sistemul său de valori şi personalitatea sa.

Dar el va fi recompensat cu adevărat pentru angajarea sa în acest proces abia atunci când se va întreba sincer şi în amănunt cum vor evolua în anii ce vin situaţia, viaţa conjugală sau relaţiile sale cu copiii sau părinţii săi.

Dacă, de pildă, este un cadru de conducere de nivel mediu, în vârstă de 40 de ani, cu doi fii adolescenţi, doi părinţi sau socri în viaţă şi un ulcer duodenal incipient, el poate presupune că peste cinci ani fiii săi vor fi la facultate sau vor fi părăsit casa părintească. Timpul consacrat preocupărilor

părinteşti probabil că va scădea. Totodată poate anticipa un oarecare declin al energiilor emoţionale solicitate de rolul său de părinte. Pe de altă parte, pe măsură ce propriii săi părinţi şi socri vor îmbătrâni, responsabilităţile sale probabil că vor trece pe primul loc. Dacă sunt bolnavi, va trebui poate să consacre mult timp şi emoţie îngrijirii lor. Dacă din punct de vedere statistic este probabil ca ei să moară în cursul perioadei studiate, el trebuie să privească lucrurile în faţă. Aceasta îi spune că se poate aştepta la o schimbare majoră în angajamentele sale. Nici propria sa sănătate nu va deveni mai bună între timp.

Dar, într-un fel sau altul, se poate hazarda să facă unele presupuneri referitoare la situaţia sa – şansele de promovare, o eventuală reorganizare, schimbarea locuinţei, reciclarea etc.

Toate acestea sunt dificile şi nu-i asigură „cunoaşterea viitorului". Mai degrabă îl ajută să-şi precizeze unele supoziţii în privinţa viitorului. Pe măsură ce va îmbătrâni, verificându-şi previziunile pentru anul în curs, pentru anul următor, pentru viitorii cinci sau zece ani, va putea desprinde tipuri de schimbări. Va vedea că în anumiţi ani se va putea aştepta la deplasări şi reorganizări mai mari decât în alţii. Unele perioade sunt mai agitate, mai pline de schimbări decât altele. Pe baza acestor predicţii sistematice, el poate apoi să adopte decizii majore în prezent.

Va trebui oare să se mute cu întreaga familie în anul următor sau vor exista destule schimbări şi fără aceasta? Va putea el să-şi schimbe locul de muncă?

Să cumpere o maşină nouă? Să petreacă un concediu costisitor? Să-l interneze pe socrul său vârstnic într-un cămin de bătrâni? Să aibă o aventură? îşi poate permite să-şi schimbe profesiunea? Trebuie oare să încerce să menţină anumite responsabilităţi neschimbate?

Toate aceste tehnici sunt instrumente extrem de rudimentare de planificare personală. Poate că psihologii şi psihosociologii pot făuri instrumente mai precise, mai sensibile la variaţiile probabilităţilor, mai rafinate şi care permit o înţelegere mai bună.

Şi totuşi, dacă în loc de certitudini căutăm indicii, chiar şi aceste mijloace primitive ne pot ajuta să moderăm sau să canalizăm fluxul schimbărilor din viaţa noastră. Căci, ajutându-ne să identificăm zonele de schimbare rapidă, ele ne ajută, de asemenea, să identificară – sau să creăm – zone de stabilitate, modele relativ constante în vârtejul care ne copleşeşte. Ele îmbunătăţesc şansele fiecărui individ în lupta personală pe care o duce pentru a rămâne stăpânul propriului său destin.

Totodată acesta nu este un proces exclusiv negativ, o luptă pentru suprimarea sau limitarea schimbării. Problema care se pune oricărui individ care încearcă să reziste schimbării rapide este cum să se menţină în limitele adaptabilităţii sale şi, dincolo de aceasta, cum să găsească punctul optim care-i permite să trăiască cu o intensitate maximă. Doctorul John L. Fuller, cercetător principal la Jackson Laboratory, un centru de cercetări biomedicale din Bar Harbor, în statul Mâine, a efectuat experienţe legate de privaţiunea şi excesul de schimbări. „Unii oameni – spune el – capătă un anumit sentiment de serenitate chiar în mijlocul agitaţiei din jur nu pentru că ar fi imuni la emoţie, ci pentru că au găsit modalitatea de a include doza «adecvată» de schimbare în viaţa lor”. Căutarea acestui optim este poate acelaşi lucru cu „căutarea fericirii”.

Prizonieri temporari ai limitelor impuse de sistemele nervos şi endocrin pe care ni le-a dat evoluţia, trebuie să elaborăm noi procedee de regularizare a stimulării căreia îi suntem supuşi.

Gruparea situaţională Nenorocirea este că asemenea tactici personale devin pe zi ce trece mai puţin eficiente. Când ritmul schimbării creşte, indivizilor le este tot mai greu să-şi creeze zonele de stabilitate personală de care au nevoie. Costul neschimbării creşte şi el.

Putem locui în continuare în vechea noastră casă, dar totul în jur se transformă. . Putem păstra vechiul nostru automobil, dar notele de plată ale reparaţiilor cresc nemăsurat. Putem refuza să ne transferăm într-un nou loc de muncă, dar în consecinţă ne pierdem slujba. Căci, deşi piitem lua anumite[7] măsuri pentru a reduce înrâurirea schimbărilor *în* viaţa noastră personală, problema reală se află în afara noastră.

Pentru a crea un mediu ambiant în care schimbarea îl însufleţeşte şi îl îmbogăţeşte pe individ, dar nu îl copleşeşte, trebuie să folosim nu numai tactici personale, ci şi strategii sociale. Dacă intenţionăm să-i ajutăm pe oameni să suporte acceleraţia, trebuie să începem acum să includem diferite tipuri de „paraşoc al viitorului” în textura însăşi a societăţii supraindustriale. Iar acest lucru impune un nou mod de a concepe schimbarea şi neschimbarea în viaţa noastră, ba chiar un mod diferit de clasificare a oamenilor.

În prezent tindem să-i situăm pe oameni nu după schimbările pe care le suferă întâmplător la un moment dat, ci după situaţia sau statutul lor în perioadele dintre schimbări. Noi considerăm că un membru de sindicat este un om care s-a înscris într-un sindicat şi continuă să facă parte din el. Denumirea noastră se referă nu la înscriere sau la retragere, ci la „neschimbarea” care are loc între acestea două. Beneficiarul asistenţei sociale, studentul, metodistul,

cadrul de conducere, toţi sunt între două schimbări.

Există însă şi un mod absolut diferit de a privi oamenii. De exemplu, „cineva care se mută într-o locuinţă nouă” face parte dintr-o categorie în care sunt incluşi zilnic peste 100.000 de americani, şi totuşi aceştia sunt rareori consideraţi un grup. „Cei care îşi schimbă locul de muncă” sau „cei care se afiliază unei biserici” sau „cei care divorţează” constituie cu toţii categorii bazate pe situaţii temporare, trecătoare, şi nu pe situaţiile mai durabile dintre perioadele de tranziţie.

Acest punct de vedere cu totul nou, care neglijează ce „sunt” oamenii, pentru a studia ce „devin” ei, sugerează o întreagă serie de noi abordări ale problemei adaptării.

Una dintre cele mai pline de imaginaţie şi mai simple abordări de acest fel îi aparţine doctorului Herbert Gerjuoy, psiholog în cadrul Organizaţiei de cercetare a resurselor umane. El o numeşte „gruparea situaţionala”, şi, asemenea majorităţii ideilor bune, odată explicată, utilitatea ei pare indiscutabilă. Şi totuşi nu a fost niciodată exploatată în mod sistematic. Se prea poate ca gruparea situaţionala să devină unul dintre serviciile sociale cheie ale viitorului.

Doctorul Gerjuoy demonstrează că ar trebui create organizaţii temporare – „grupuri situaţionale” – pentru oamenii care trec prin schimbări similare în acelaşi moment. Asemenea grupuri, susţine Gerjuoy, ar trebui create „pentru familiile prinse în convulsiile mutării, pentru bărbaţii şi femeile pe punctul de a obţine divorţul, pentru oamenii pe cale de a-şi pierde un părinte sau soţul, pentru cei care aşteaptă un copil, pentru bărbaţii care se pregătesc să îmbrăţişeze o nouă ocupaţie, pentru familiile care tocmai s-au mutat într-o comunitate nouă, pentru cei ce-şi vor căsători ultimul copil, pentru cei care au atins vârsta pensionării – cu alte cuvinte pentru toţi cei puşi în faţa unei schimbări importante în viaţa lor.

Fireşte, persoana respectivă va fi doar un membru temporar al grupului, doar atât cât să fie ajutată să depăşească dificultăţile tranziţiei. Unele grupuri se pot uni pentru câteva luni, altele însă s-ar putea să nu reziste decât timpul unei singure întruniri”.

Grupând laolaltă oameni care împărtăşesc sau sunt pe cale de a împărtăşi o experienţă de adaptare comună, demonstrează el, îi ajutăm să-i facă faţă. „Individul care trebuie să se adapteze la o situaţie nouă pierde o parte din elementele de bază ale respectului de sine. El începe să se îndoiască de propriile sale capacităţi. Dacă îl punem în contact cu alţii care trec prin aceeaşi experienţă, oameni cu care se poate identifica şi pe care îi poate

respecta, îl vom reconforta.

Membrii grupului ajung să împărtăşească, chiar dacă pentru scurt timp, acelaşi sentiment de identitate. Ei privesc problemele mai obiectiv, fac schimb de idei şi puncte de vedere utile, dar mai important este faptul că îşi sugerează reciproc alternative de viitor”.

Acest accent pus pe viitor, spune Gerjuoy este esenţial. Spre deosebire de unele şedinţe de terapie în grup, adunările grupurilor situaţionale, ar trebui să fie dedicate nu disecării trecutului satf introspecţiei, ci discutării obiectivelor personale şi planificării strategiilor practice spre a fi folosite în viitor, în noile condiţii de viaţă. Membrii lor pot urmări filme despre alte grupuri similare, care întâmpmă acelaşi gen de probleme. Ei pot asculta persoane care trec prin aceeaşi perioadă de tranziţie, dar au ajuns la un stadiu mai avansat. Pe scurt, li se dă prilejul să-şi reunească experienţele şi ideile personale înainte de sosirea momentului schimbării.

În esenţă această abordare nu conţine nimic nou.

Există deja organizaţii care se bazează pe principii situaţionale. Un grup de voluntari ai Corpului Păcii care se pregătesc pentru o misiune este de fapt un grup situaţional, tot aşa ca şi grupurile care urmează cursurile pre şi postnatale. Numeroase oraşe americane au un „Club al noului venit”, care-i invită pe noii locuitori la dineuri rustice sau la alte manifestări, permiţându-le să intre în contact cu alte persoane sosite recent şi să-şi compare problemele şi proiectele. Poate că ar trebui să existe şi un „Club al celor care pleacă”. Nouă însă este sugestia de a presăra societatea cu asemenea „cursuri de adaptare”.

Sfătuirea persoanelor în criză Grupurile nu pot şi nu trebuie să fie singurele care îl ajută pe individ. În numeroase cazuri, în cursul crizei de adaptare, persoana aflată sub presiunea schimbării are nevoie în special de sfaturi „de la om la om”. În limbajul psihiatrilor, oricare răscruce importantă în viaţă este o „criză”. În linii mari, ea este sinonimă cu o „schimbare majoră în cursul existenţei”.

În prezent, persoanele „în criză” apelează la tot felul de experţi – doctori, consilieri conjugali, psihiatri, specialişti în îndrumarea profesională şi alţii – pentru a obţine sfaturi individualizate. Totuşi pentru multe tipuri de crize încă nu există experţi corespunzători. Cine ajută familia sau individul puşi în faţa necesităţii de a se muta într-un oraş nou pentru a treia oară în decurs de cinci ani? Cine îl poate sfătui pe conducătorul unui club sau al unei organizaţii comunitare avansat sau retrogradat în urma unei reorganizări? Cine o poate ajuta pe secretara trimisă înapoi în rândul dactilografelor?

Oamenii de felul acesta nu sunt bolnavi. Şi cu toate că nu au nevoie de

îngrijire psihiatrică, au nevoie de un ajutor pe care nu-l primesc de la nici o instituţie.

Nu numai că există numeroase schimbări actuale în cazul cărora nimeni nu poate da un sfat, dar invazia noutăţii îi va confrunta în viitor pe indivizi cu tipuri totalmente noi de crize personale. Şi cum societatea goneşte spre diversificare, varietatea problemelor va creşte. În societăţile care se schimbă într-un ritm lent, tipurile de crize care stau în faţa indivizilor sunt mai uniforme, iar sursele de sfaturi specializate mai uşor de identificat. Persoana în criză se ducea la preot, la vrăjitor sau la şeful local. Astăzi serviciile de conseiere individuală din ţările cu o tehnologie avansată au devenit atât de specializate încât, ca urmare, au apărut specialişti care nu fac nimic altceva decât îl povăţuiesc pe individ la cine să caute un sfat.

Aceste servicii de îndrumare interpun o birocraţie şi o întârziere suplimentare între individ şi ajutorul de care are nevoie. În momentul când ajutorul ajunge la el, este posibil ca el să fi luat deja decizia vitală şi aceasta să fie una proastă. Putem prevedea dificultăţi tot mai mari dacă vom continua să presupunem că sfaturile trebuie să vină de la profesionişti tot mai specializaţi. De asemenea, atât timp cât stabilim specializările în funcţie de ceea ce „sunt” oamenii şi nu de ceea ce „devin” ei, noi vom omite multe probleme de adaptare reale. Sistemele tradiţionale de servicii sociale nu vor fi niciodată capabile să facă faţă cerinţelor.

Soluţia este o completare a sistemului grupării situaţionale cu o reţea de consilieri care să recurgă nu numai la sfătuitori profesionişti, ci şi la un mare număr de experţi voluntari. Trebuie să admitem că ceea ce îi conferă unei persoane calitatea de expert într-un tip de criză nu sunt în mod necesar studiile de specialitate, ci experienţa pe care a avut-o trecând printr-o criză similară.

Pentru a ajuta milioane de oameni să treacă de perioadele dificile pe care le va fi dat probabil să le înfrunte, va trebui să „delegăm” un mare număr de neprofesionişti – oameni de afaceri, studenţi, profesori, muncitori şi alţii – pentru a servi drept „consilieri ai persoanelor în criză”. Aceşti consilieri de mâine ai persoanelor în criză vor fi experţi nu în discipline tradiţionale ca psihologia sau medicina, ci în tipuri specifice de crize ca mutarea, promovarea în serviciu, divorţul sau schimbarea subcultului. Înarmaţi cu propria lor experienţă, lucrând voluntar sau pentru o retribuţie minimă, ei vor rezerva o mică parte a timpului lor pentru a-i asculta pe alţii vorbindu-le despre problemele, temerile şi proiectele lor.

La rândul lor, şi ei vor recurge la alţii pentru un ajutor similar în cursul propriei lor dezvoltări adaptative.

Repetăm, nu este nimic nou în faptul că oamenii îşi dau sfaturi unul altuia. Nouă este însă capacitatea noastră, datorită folosirii calculatoarelor, de a forma operativ grupuri situaţionale, de a-i pune pe indivizi în contact cu consilierii şi de a face aceste două lucruri cu deosebită discreţie şi în anonimat.

Avem deja dovada unei deplasări în această direcţie prin răspândirea serviciilor de „ascultare" şi „îngrijire", în Davenport, statul Iowa, oamenii izolaţi pot forma un număr de telefon pentru a fi puşi în legătură cu o persoană „care ascultă" – unul din voluntarii care răspund prin rotaţie la telefon 24 de ore din 24.

Programul iniţiat de o comisie locală pentru oamenii în vârstă este similar, dar nu identic cu serviciul „Care-Ring" * din New York. Abonaţii acestuia din urmă plătesc o taxă în schimbul căreia sunt sunaţi de două ori pe zi la orele stabilite. Ei indică serviciului numele medicului lor, al vecinului, al administratorului clădirii, precum şi pe cel al unei rude apropiate, în caz că nu răspund la un apel, serviciul mai încearcă o dată după o jumătate de oră. Dacă nici atunci nu răspund, este anunţat doctorul şi o infirmieră este trimisă la faţa locului. Serviciile „Care-Ring" sunt în prezent încetăţenite şi în alte oraşe. În ambele servicii vedem precursorii sistemului de sfătuire a persoanelor în criză, specific viitorului.

<notă>

* Apel telefonic pentru îngrijire: *care* = grijă; *ring* = apel telefonic. – *Nota trad.*

</notă>

În cadrul acelui sistem, a da şi a primi sfaturi nu mai constituie un „serviciu social" în sensul obişnuit, birocratic şi impersonal al termenului, ci un proces extrem de personalizat, care nu numai că îi ajută pe indivizi să se menţină deasupra curenţilor schimbării din propria lor viaţă, dar îi ajută să cimenteze întreaga societate într-un fel de „reţea de dragoste" – un sistem interogator bazat pe principiul „Avem în egală măsură nevoie unul de altul". Se pare că, pe măsură ce înaintăm cu toţii în incertitudinile viitorului, grupurile situaţionale şi consilierii individuali pentru situaţii de criză vor ajunge să joace un rol semnificativ în viaţa fiecărui om.

Refugii la jumătatea drumului Un „paraşoc al viitorului" de un tip cu totul diferit este ideea de „refugiu la jumătatea drumului", folosită deja de autorităţile progresiste ale unor închisori pentru a uşura celor ce ies de la închisoare readaptarea la viaţa normală. După părerea criminologului Daniel Glaser, trăsătura distinctivă a instituţiilor corecţionale ale viitorului va fi „eliberarea progresivă".

În loc de a scoate omul din viaţa substimulatoare, atent supravegheată a închisorii, şi de a-l azvârli violent şi fără pregătire în societatea liberă, el este mai întâi transferat într-o instituţie intermediară, care îi permite să lucreze în comunitate în timpul zilei, dar în care revine noaptea. Restricţiile sunt ridicate treptat până în momentul când este complet adaptat la lumea exterioară. Acelaşi principiu a fost luat în considerare de diverse instituţii de boli mintale.

Totodată s-a sugerat că problemele de adaptare a populaţiei rurale deplasate brusc în centrele urbane ar putea fi reduse simţitor dacă s-ar institui ceva asemănător acestui gen de „refugii la jumătatea drumului" pentru a-i uşura încadrarea în noul mod de viaţă. În conformitate cu această teorie, oraşele au nevoie de centre de primire în care noii veniţi să trăiască un timp în condiţii intermediare între cele ale societăţii rurale, pe care o părăsesc, şi cele ale societăţii urbane, în care încearcă să pătrundă. Dacă cei ce migrează la oraş ar fi mai întâi aclimatizaţi, în loc să fie trataţi cu dispreţ şi lăsaţi să se descurce singuri, ei s-ar adapta cu mult mai mult succes.

O idee similară a apărut şi în rândurile specialiştilor pe care îi preocupă „adăpostirea intruşilor" în marile oraşe din lumea subdezvoltată din punct de vedere tehnic. În jurul Khartumului, în Sudan, imii de foşti nomazi au creat inele concentrice de aşezări. Cei aflaţi cel mai departe de oraş trăiesc în corturi asemănătoare celor pe care le aveau în deşert. Grupul următor trăieşte în colibe din chirpici cu acoperişuri din foaie de cort. Cei şi mai apropiaţi de oraş ocupă colibe cu ziduri din chirpici şi acoperişuri de tablă.

Atunci când poliţia s-a apucat să dărâme corturile, expertul în planificare urbană Constantinos Doxiadis a recomandat nu numai să *nu* le distrugă, ci şi ca locuitorilor lor să le fie asigurate anumite servicii municipale, în loc să privească aceste cercuri concentrice într-o lumină total negativă, el a sugerat că ele ar putea fi considerate drept un cadru ideal pentru un imens efort de educaţie în favoarea indivizilor şi a familiilor, aceştia fiind urbanizaţi pas cu pas.

Aplicarea acestui principiu nu trebuie însă limitată la săraci, la alienaţii mintali sau la delincvenţi. Ideea de bază, de a asigura schimbarea mai degrabă în etape controlate decât prin tranziţii bruşte, este esenţială pentru orice societate care vrea să facă faţă unor prefaceri sociale şi tehnice rapide. Individul care urmează să se pensioneze, de pildă, ar putea fi eliberat din serviciu într-un mod mai progresiv. Studentul provenit dintr-o comunitate rurală ar putea petrece câteva săptămâni într-un colegiu dintr-un oraş de dimensiuni mijlocii înainte de a intra într-o mare universitate urbană. Un pacient care a stat timp îndelungat într-un spital poate fi încurajat să meargă o

dată sau de două ori acasă cu titlu de încercare înainte de a i se da drumul definitiv.

Aceste strategii le experimentăm deja, dar mai sunt posibile şi altele. Pensionarea, de pildă, nu ar trebui să fie acea schimbare bruscă de genul „totul sau nimic” şi care nimiceşte eul, aşa cum se întâmplă în prezent pentru majoritatea oamenilor. Nu există nici un motiv ca ea să nu poată fi efectuată progresiv.

Chemarea la armată, care îl desparte pe tânăr de familia sa în mod brusc şi aproape violent, ar putea fi făcută în etape. Separaţia de bunuri, considerată ca o etapă pe drumul spre divorţ, ar trebui să devină mai puţin complicată din punct de vedere juridic şi mai puţin costisitoare sub raport psihic. Pe scurt, acolo unde se are în vedere o schimbare de statut, ar trebui luată în considerare posibilitatea de a o efectua gradat.

Enclave ale trecutului Nici o societate care va străbate turbulenţa următoarelor decenii nu se va putea descurca fără ajutorul unor centre specializate în care ritmul schimbării să fie redus în mod artificial. Cu alte cuvinte, vom avea nevoie de enclave ale trecutului, de comunităţi în care schimbarea, noutatea şi opţiunile să fie limitate în mod intenţionat.

Acestea vor putea fi comunităţi în care istoria este parţial îngheţată, cum sunt „satele Amish” din Pennsylvania, sau locuri în care trecutul este simulat cu artă, ca Williamsburg în statul Virginia, sau Mystic în statul Connecticut. Spre deosebire de Williamsburg sau Mystic, prin care vizitatorii se scurg rapid şi constant, aceste viitoare enclave ale trecutului trebuie să fie locuri în care, dacă vor, oamenii ameninţaţi de şocul viitorului pot scăpa pe timp de săptămâni, luni sau chiar ani de zile de presiunile suprastimulării.

Indivizii care doresc sau le este necesară o existenţă mai destinsă şi mai puţin solicitantă ar trebui să o poată găsi în asemenea comunităţi cu înaintare lentă.

Aceste comunităţi trebuie să fie în mod deliberat capsulate şi ferite cu dlscernărnânt de influenţa societăţii înconjurătoare.

Accesul cu vehiculele trebuie limitat pentru a se evita traficul. Trebuie să se publice hebdomadare, şi nu cotidiene. Dacă în general vor fi admise, radioul şi televiziunea trebuie să funcţioneze doar câteva ore Pe zi, şi nu zi şi noapte. Numai serviciile speciale de urgenţă – cele medicale, de exemplu – trebuie menţinute la nivelul de eficienţă maximă permis de tehnologia avansată.

Acest gen de comunităţi nu numai că nu trebuie să fie ridiculizate, ci, dimpotrivă, ele trebuie să fie subvenţionate de întreaga societate, ca o formă de asigurare mintală şi socială. În perioadele de schimbare extrem de rapidă se

poate întâmpla ca întreaga societate să facă unele erori catastrofale şi ireversibile. Să ne imaginăm, de exemplu, larga răspândire a unui aliment care s-ar dovedi, întâmplător, la fel de periculos ca talidomida. Ne putem gândi la accidente capabile să sterilizeze sau chiar să ucidă populaţii întregi.

Prin proliferarea enclavelor trecutului, un fel de muzee vii, cresc şansele de supravieţuire ale rasei umane în cazul unei calamităţi grave. Asemenea comunităţi ar putea servi drept material didactic empiric. Astfel, copiii ar putea petrece câteva luni într-un sat de tip feudal, trăind şi muncind aşa cum o făceau copiii cu secole în urmă. Adolescenţilor li s-ar putea cere să petreacă un timp într-o comunitate de la începuturile erei industriale şi să lucreze în „morile” şi fabricile sale. O asemenea educaţie, „pe viu”, le-ar oferi perspectiva istorică pe care nu le-ar asigura-o nici o carte. Bărbaţii şi femeile care doresc o viaţă mai calmă pot face în aceste comunităţi o carieră din „a fi” Shakespeare, Ben Franklin sau Napoleon, nu interpretând pur şi simplu rolurile lor pe scenă, ci trăind, muncind, dormind la fel ca ei.

Cariera de „simulator istoric” ar atrage un mare număr de oameni cu talent actoricesc.

Pe scurt, orice societate va avea nevoie de subsocietăţi, ai căror membri vor fi obligaţi să stea izolaţi de ultimele noutăţi. S-ar putea chiar să plătim oameni pentru a *nu* folosi cele mai noi produse, pentru a *nu* se bucura de facilităţile oferite de automatizare şi cercetare.

Enclave ale viitorului Aşa cum dăm unor oameni posibilitatea să trăiască în ritmul mai lent al trecutului, trebuie să dăm indivizilor şi posibilitatea de a experimenta în prealabil aspecte ale viitorului lor. Aşadar, va trebui să creăm şi enclave ale viitorului.

Am şi început să facem acest lucru, dar numai într-un sens limitat. Astronauţii, piloţii şi alţi specialişti se antrenează adeseori în stimulatoare ce reproduc mediul ambiant în care se vor afla la o anumită dată în viitor, când vor participa efectiv la o misiune.

Prin reproducerea interiorului unei carlingi sau capsule le permitem să se obişnuiască treptat cu mediul ambiant viitor. Antrenamentele agenţiilor de poliţie şi ale spionilor, precum şi ale membrilor grupurilor de comandă şi ale altor specialişti militari cuprind vizionarea de filme în care îi văd pe oamenii cu care vor avea de-a face, fabricile în care vor trebui să se infiltreze, terenul pe care vor trebui să-l parcurgă. În felul acesta, ei sunt pregătiţi să facă faţă unei multitudini de situaţii neprevăzute.

Avem toate motivele să credem că acest principiu poate fi generalizat. Înainte de a transfera un muncitor într-un loc nou, el şi familia sa ar trebui să

vadă filme care să le înfăţişeze în amănunt cartierul în care vor trăi, şcoala pe care o voT frecventa copiii lor, magazinele din care vor târgui şi, poate chiar, pe profesorii, vânzătorii şi vecinii pe care îi vor întâlni. Preadaptându-i în felul acesta, le putem reduce nelinişte provocată de necunoscut şi îi putem pregăti din timp pentru rezolvarea unei bune părţi din problemele pe care probabil le vor avea.

Ca urmare a progresului tehnicii stimulatoarelor, mâine vom putea merge mult mai departe. Individul în curs de preadaptare va putea nu numai să vadă şi să audă, dar şi să atingă, să guste şi să miroase mediul ambiant în care va trăi. El va putea întreţine relaţii imediate cu persoanele pe care le va întâlni mai târziu, va fi supus unor experienţe elaborate cu grijă menite să-i îmbunătăţească capacitatea de adaptare.

Psihologii de mâine vor dispune de un domeniu fertil în proiectarea şi conducerea unor asemenea etape de preadaptare. În aceste enclave de „muncă, învăţătură şi distracţie”, care vor fi de fapt muzee ale viitorului, vor putea intra şi familii întregi, pregătindu-se astfel să facă faţă propriului lor viitor.

Sărbătorirea la scară mondială a cuceririi spaţiului cosmic

„Fiind fascinaţi de însăşi ideea de schimbare – scrie John Gardner în *Self-Renewal* – trebuie să ne ferim de ideea că în istoria umană continuitatea este un factor neînsemnat, dacă nu condamnabil. Ea este o componentă de importanţă vitală în viaţa indivizilor, organizaţiilor şi societăţilor”.

În lumina teoriei asupra limitelor adaptabilităţii este limpede că a insista asupra continuităţii în experienţa noastră nu înseamnă a te situa pe o poziţie necesarmente „reacţionară”, tot aşa cum a revendica o schimbare bruscă sau episodică nu înseamnă a avea o atitudine necesarmente „progresistă”. În societăţile stagnate există o puternică trebuinţă psihică de noutate şi stimulare. Într-o societate care se dezvoltă în ritm accelerat, se impune poate trebuinţa de a menţine anumite continuităţi.

În trecut, ritualul constituia un bun amortizor al schimbării. Antropologii ne spun că repetarea anumitor ceremonii – ritualuri legate de naştere, moarte, pubertate, căsătorie etc. – îi ajută pe indivizii din societăţile primitive să-şi regăsească echilibrul după evenimente care presupun mari eforturi de adaptare.

„Nu avem nici o dovadă – scrie S. T. Kimball – că lumea urbană laicizată are mai puţin nevoie de mijloace de exprimare rituale... ”. Carleton Coon

declară că „societăţi întregi, indiferent de dimensiunea şi gradul lor de complexitate, au nevoie de control pentru a asigura menţinerea echilibrului şi acest control apare sub diferite forme. Una din ele este ritualul”. El consideră că ritualul supravieţuieşte astăzi în apariţia în public a şefilor de state, în religie, în afaceri.

Acestea nu reprezintă însă decât un colţişor al gheţarului ritualurilor. În societăţile occidentale, de pildă, expedierea felicitărilor de Crăciun este un ritual anual care reprezintă nu numai un semn de continuitate, dar îi ajută pe indivizi să prelungească prieteniile şi cunoştinţele prea efemere. Sărbătorirea zilei de naştere, vacanţele sau aniversările sunt un alt exemplu. Industria înfloritoare a felicitărilor – numai în Statele Unite se vând anual 2 248.000.000 de felicitări pentru sărbătorile de iarnă – este un monument economic înălţat nevoii unei aparenţe de ritual pe care continuă să o resimtă societatea.

Comportamentul repetitiv, indiferent de celelalte funcţii ale sale, conferă un sens acţiunilor nerepetitive, el constituind fundalul pe care se evidenţiază noutatea. După ce au studiat o sută de autobiografii publicate, sociologii James Bossard şi Eleanor Boli au găsit 73 de cazuri în care autorii au descris procedee ce pot fi „clasificate fără echivoc drept ritualuri familiale”. Aceste ritualuri provenite din „interacţiuni familiale simple sau întâmplătoare au început să se consolideze, deoarece le dădeau oamenilor senzaţia de succes sau satisfacţie, iar prin repetare s-au cristalizat în forme foarte precise”.

Pe măsură ce ritmul schimbării se accelerează, multe dintre aceste ritualuri îşi pierd forţa sau sunt denaturate. Şi totuşi ne luptăm să le menţinem. Astfel se întâroplă ca o familie de atei să rostească la masa de seară cuvinte de mulţumire adresate unor binefăcători ai omenirii ca Johann Sebastian Bach sau Martin Luther King. Soţi şi soţii vorbesc despre „cântecul nostru” şi periodic vizitează „locul unde ne-am întâlnit pentru prima oară”. Pentru viitor putem anticipa o mai mare varietate de ritualuri familiale.

În timp ce accelerăm schimbările şi introducem modele aritmice de efectuare a lor, simţim nevoia de a stabili care ritualuri vor fi menţinute, tot aşa cum alegem în prezent pădurile, monumentele istorice sau sanctuarele păsărilor pentru protejare. S-ar putea chiar să trebuiască să fabricăm ritualuri.

Nemaifiind, ca înainte, la discreţia forţelor naturii, nemaifiind condamnaţi la întuneric noaptea şi la ger iarna, nemaifiind situaţi într-un mediu fizic neschimbător, regularităţile sociale sunt cele care, spre deosebire de cele naturale, ne ajută să ne orientăm în spaţiu şi în timp.

În Statele Unite, pentru majoritatea orăşenilor, sosirea primăverii este marcată nu de înmugurirea copacilor – în Manhattan este puţină verdeaţă –, ci

de inaugurarea sezonului de base-ball. Prima minge este aruncată de Preşedinte sau de un alt demnitar, iar după aceea milioane de cetăţeni urmăresc zi de zi desfăşurarea acestui ritual de masă. La fel, sfârşitul verii este marcat de campionatul mondial tot atât de bine ca de orice simbol natural.

Chiar şi cei pe care nu-i interesează întrecerile sportive nu pot să ignoreze aceste evenimente importante şi previzibile. Radioul şi televiziunea fac ca base-ball-ul să intre în fiecare casă. Ziarele sunt pline de ştiri sportive. Imaginile de base-ball formează un fundal, un fel de acompaniament muzical care pătrunde în conştiinţa noastră. Indiferent ce se întâmplă la bursă, în viaţa politică internaţională sau în viaţa de familie, „American League” şi „National League” se infiltrează în mişcările lor. Rezultatele evoluţiilor individuale variază. Locul echipelor în clasament se schimbă, dar totul se desfăşoară în cadrul unor reguli rigide şi durabile care conferă siguranţă.

Deschiderea lucrărilor Congresului în luna ianuarie a fiecărui an, apariţia unor noi modele de automobil primăvara, variaţiile sezoniere ale modei, data limită de 15 aprilie pentru depunerea declaraţiei de venituri, sosirea Crăciunului, petrecerea de Anul nou, sărbătorile naţionale la date fixe, toate acestea punctează timpul nostru la intervale prevăzute, asigurând o anumită regularitate temporară care este necesară (deşi nu suficientă) pentru sănătatea mentală.

Presiunea schimbărilor tinde însă să le „desprindă” din calendar, să le rărească şi să le dea un caracter neregulat. Adesea acest lucru este determinat de interese economice. Mai poate exista însă şi un cost ascuns în pierderea unor repere temporale stabile, care astăzi conferă o anumită coerenţă şi continuitate vieţii cotidiene. În loc să le eliminăm cu totul, ar fi poate bine să păstrăm unele dintre ele şi chiar să introducem anumite elemente de regularitate acolo unde nu există. (Meciurile pentru titlurile de campion la box se ţin la intervale neregulate, care nupot fi anticipate. Poate că aceste evenimente cu înaltă încărcătură rituală ar trebui să aibă loc la intervale fixe, la fel ca Jocurile olimpice.) Pe măsură ce timpul liber creşte, putem să creăm în societate noi puncte de stabilitate şi noi ritualuri, cum ar fi unele noi zile de concediu, sărbători, spectacole şi jocuri. Asemenea acţiuni pot contribui nu numai la asigurarea unei continuităţi a vieţii cotidiene, ci totodată la integrarea societăţilor, la atenuarea efectelor distrugătoare ale supraindustrialismului. Am putea, de pildă, să instituim zile de sărbătoare în onoarea lui Galilei sau a lui Mozart, a lui Einstein sau a lui Cezanne. Am putea statua o sărbătoare la scară mondială dedicată cuceririi spaţiului cosmic de către om.

Încă de pe acum lansarea navelor cosmice şi recuperarea capsulelor au

început să capete un fel de caracter dramatic ritual. Milioane de oameni urmăresc cu sufletul la gură numărătoarea inversă şi desfăşurarea misiunii, împărtăşind măcar pentru o clipă senzaţia de unitate a umanităţii şi înţelegând posibilităţile ei în faţa universului. .

Dacă vom conferi o anumită regularitate acestor evenimente şi vom amplifica pompa de care sunt însoţite, vom putea să le închidem în cadrul ritual al noii societăţi şi să le folosim drept repere temporale menite să apere sănătatea psihică. Evident, ziua de 20 iulie, ziua în care astronautul Armstrong a făcut „un pas mic pentru om, un salt uriaş pentru omenire”, ar trebui să devină o sărbătoare anuală mondială a unităţii speciei umane.

În felul acesta, prin folosirea unor noi elemente şi a ritualurilor deja existente, prin introducerea schimbărilor pretutindeni unde este posibil, sub forma unor evenimente previzibile, şi nu dezordonate, putem contribui la stabilirea unor elemente de continuitate chiar şi în toiul perturbărilor sociale.

Transformarea culturală a locuitorilor insulei Manus a fost un lucru simplu în raport cu cea care ne aşteaptă pe noi. Îi vom supravieţui numai dacă vom depăşi' stadiul tacticilor individuale, adoptând o întreagă strategie socială, asigurând noi servicii de aju torare pentru individul hărţuit de schimbare, incluzând în civilizaţia incipientă a zilei de mâine o doză de continuitate şi amortizoare ale schimbării.

Toate acestea sunt destinate să reducă la minimum răul provocat oamenilor de schimbarea rapidă. Mai există însă şi o altă modalitate de a ataca problema, şi anume de a lărgi capacităţile de adaptare ale omului – sarcina centrală a învăţământului în perioada revoluţiei supraindustriale.

Învăţământul la timpul viitor în goana neînfrânată a omului şi a maşinilor sale spre alte planete se folosesc resurse uriaşe menite să facă posibilă „aterizarea lină”. Fiecare subsistem al trenului de aterizare este proiectat cu minuţiozitate pentru a rezista şocului contactului cu solul.

Armate de ingineri, geologi, fizicieni, metalurgi şi alţi specialişti închină ani de muncă problemei impactului aterizării. Funcţionarea defectuoasă a vreunuia din subsisteme în momentul contactului cu solul poate să ducă la pierderea de vieţi omeneşti, ca să nu mai vorbim de aparatele în valoare de miliarde de dolari şi de zecile de mii de ani-om de muncă.

În prezent, un imiliard de fiinţe umane, adică întreaga populaţie a ţărilor cu un înalt nivel tehnic, se grăbesc spre întâlnirea cu supraindustrialismul.

Vom trece oare cu toţii printr-un şoc al viitorului?

Sau vom reuşi şi noi să „aterizăm lin”? înaintăm cu repeziciune. Contururile generale ale noii societăţi se şi întrezăresc din negurile viitorului.

Dar, pe măsură ce viteza cu care ne îndreptăm spre ele creşte, este din ce în ce mai limpede că unul din subsistemele noastre vitale – învăţământul – funcţionează periculos de defectuos.

Ceea ce trece astăzi drept învăţământ, fie el chiar Şi în „cele mai bune" şcoli şi colegii, nu este decât un anacronism dezesperant. Părinţii speră că. învăţământul îi va pregăti pe copiii lor pentru viaţa viitorului. Profesorii îi avertizează că lacunele sistemului actual vor mutila şansele copilului în lumea de mâine. Instituţiile guvernamentale, biserica, massmedia – toate recomandă cu căldură tinerilor să meargă la şcoală, insistând asupra faptului că acum, ca niciodată în istorie, viitorul omului depinde aproape în întregime de studiile sale.

Dar, cu toate aceste discuţii despre viitor, şcolile noastre sunt ancorate într-un sistem sortit dispariţiei, în loc să privească înainte, spre societatea nouă în curs de a se naşte. Vastele lor energii sunt folosite pentru a fabrica Oameni Industriali – oameni croiţi pentru a supravieţui doar într-un sistem ce va fi mort înaintea lor.

Pentru a evita şocul viitorului, trebuie să creăm un sistem de învăţământ supraindustrial. Iar pentru a face aceasta trebuie să ne căutăm obiectivele şi metodele în viitor, şi nu în trecut.

Şcoala erei industriale

Orice societate are o atitudine proprie faţă de trecut, prezent şi viitor. Această concepţie despre timp, formată ca reacţie la ritmul schimbării, este adeseori neglijată, deşi este una dintre cele mai puternice determinante ale comportamentului social şi se reflectă clar în modul în care societatea îi pregăteşte pe tineri pentru vârsta adultă.

În societăţile stagnante, trecutul se infiltra în prezent pentru a se repeta în viitor. Într-o asemenea societate, calea cea mai raţională de a forma un copil era de a-l înarma cu deprinderile trecutului, căci tot de acestea avea să aibă nevoie şi în viitor. „înţelepciunea o deţin bătrânii" – atrăgea atenţia *Biblia.*

Astfel, tatăl îi lăsa moştenire fiului său tot felul de mijloace practice, paralel cu o scară de valori tradiţională şi precis definită. Cunoştinţele erau transmise nu de specialişti adunaţi în şcoli, ci prin intermediul familiei, al instituţiilor religioase şi prin ucenicie. Elevii şi profesorii erau împrăştiaţi în întreaga] comunitate. Esenţa sistemului consta însă în închinarea sa neţărmurită faţă de ziua de ieri. Programa analitică a trecutului era trecutul însuşi.

Era mecanică a spulberat toate acestea, căci industrialismul cerea un nou tip de om. El cerea tehnici pe care nici familia, nici biserica nu le puteau asigura şi impunea o răsturnare în sistemul de valori. Dar mai presus de toate el cerea ca omul să-şi însuşească un nou mod de a percepe timpul.

Învăţământul de masă a fost mecanismul ingenios construit de industrialism pentru a produce tipul de adulţi de care avea nevoie. Problema era nemăsurat de complexă. Cum să se preadapteze copilul la o lume nouă, o lume în care trebuie să muncească la bandă închis între patru pereţi, o lume de fum, de zgomot, de maşini, o lume aglomerată, dirijată de disciplina colectivă, o lume în care timpul urma să fie reglementat nu după ciclul soarelui şi al lunii, ci după sirena fabricii şi după ceas.

Soluţia a fost un sistem de învăţământ care prin structura lui simula această lume nouă. Acest sistem nu a apărut dintr-o dată. Chiar şi astăzi mai păstrează elemente ale societăţii preindustriale, care îl trag înapoi. Totuşi ideea de a aduna laolaltă mase de elevi (materia primă) pentru a fi „prelucraţi” de profesori (muncitorii) într-o şcoală amplasată central (fabrica) a fost o idee genială. Întreaga ierarhie administrativă a învăţământului a urmat modelul birocraţiei industriale. Organizarea însăşi a cunoaşterii pe discipline permanente se întemeiază pe concepţii industriale. Copiii merg în şir dintr-un loc în altul şi se aşază în locuri stabilite dinainte. Clopoţelul sună pentru a anunţa schimbarea orei.

Viaţa interioară a şcolii a devenit, aşadar, o oglindă anticipativă, o introducere perfectă în societatea industrială. Tocmai trăsăturile cele mai critice ale învăţământului de astăzi – înregimentarea, lipsa de individualizare, sistemul locurilor şi rândurilor fixe, sistemul rigid de notare, rolul autoritar al profesorului – sunt acelea care fac ca învăţământul public de masă să fie un instrument de adaptare atât de eficient pentru locul şi timpul său.

Trecând prin această maşină educaţională, tinerii păşeau într-o societate adultă ale cărei structuri, sub raportul funcţiilor, al rolurilor şi instituţiilor, semănau cu cele ale şcolii înseşi. Şcolarul riu învăţa doar lucruri pe care să le poată folosi mai târziu, el trăia şi totodată învăţa un mod de viaţă modelat după cel pe care urma să-l aibă în viitor.

Şcolile, de pildă, inculcau cu subtilitate noul mod de a percepe timpul impus de industrialism. Puşi în faţa unor condiţii care nu mai existaseră, oamenii au trebuit să dedice tot mai multă energie înţelegerii prezentului. Astfel, încetul cu încetul, conţinutul învăţământului a început să evolueze de la trecut spre prezent.

Lupta istorică purtată de John Dewey şi adepţii săi pentru a introduce

măsuri „progresiste” în învăţământul american a fost în parte un efort disperat de a modifica vechea percepere a timpului. Dewey s-a luptat contra orientării spre trecut a învăţământului tradiţional, încercând să concentreze învăţământul asupra actualităţii. „Calea de a ieşi din sistemul scolastic care face din trecut un ţel în sine – declara el – este aceea de a face cunoştinţă cu trecutul ca un *mijloc* de a înţelege prezentul”.

Cu toate acestea, câteva decenii mai târziu, tradiţionalişti ca Jacques Maritain şi neoaristotelici ca Ttobert Hutchins mai criticau cu vehemenţă pe toţi cei ce încercau să încline balanţa în favoarea prezentului. Hutchins, fost preşedinte al Universităţii din Chicago şi în prezent şeful Centrului pentru studierea instituţiilor democratice, i-a acuzat pe educatorii care voiau ca elevii lor să studieze societatea modernă că fac parte dintr-o „sectă a imediatului”.

Progresiştii erau acuzaţi de o crimă mişelească: „actualismul”.

Ecouri ale acestui conflict legate de modul de a percepe timpul mai dăinuie şi astăzi în scrieri cum sunt cele ale lui Jacques Barzun, care insistă asupra faptului că „este... absurd să încercăm să facem o educaţie... *pentru o* actualitate care nu poate fi definită”. Astfel, sistemele noastre de învăţământ nici nu au reuşit încă să se adapteze pe de-a-ntregul la epoca industrială că şi apare, pe neaşteptate, în faţa lor nevoia unei noi revoluţii – revoluţia supraindustrială. Şi, aşa cum progresiştii de ieri au fost acuzaţi de „actualism”, tot aşa reformatorii de mâine ai învăţământului vor fi probabil acuzaţi de „futurism”.

Căci vom constata că un învăţământ cu adevărat supraindustrial nu este posibil decât dacă deplasăm spre viitor concepţia noastră despre timp.

Noua revoluţie a învăţământului în condiţiile sistemelor tehnice de mâine – rapide, fluide şi autoregulatoare –, maşinile se vor ocupa de fluxul materialelor fizice, iar oamenii de fluxul informaţiilor şi de cugetare. Maşinile vor îndeplini din ce în ce mai mult muncile cu caracter de rutină, iar oamenii – muncile intelectuale şi de creaţie. În loc să se concentreze în uzine uriaşe şi oraşe-uzină, atât oamenii cât şi maşinile vor fi împrăştiaţi pe tot globul şi uniţi între ei prin comunicaţii uimitor de precise şi aproape instantanee. Munca oamenilor va părăsi cadrul fabricii şi al biroului, pătrunzând în comunitate şi în locuinţă.

Maşinile vor fi sincronizate, după cum unele sunt deja, la o miliardime de secundă; oamenii însă vor fi desincronizaţi. Sirena fabricii va dispărea. Chiar şi ceasul, „principala maşină a erei industriale moderne”, după cum l-a numit Lewis Mumford cu o generaţie în urmă, va pierde ceva din puterea sa asupra problemelor umane, spre deosebire de cele pur tehnice. Organismele necesare

pentru conducerea tehnicii se vor deplasa simultan de la birocraţie la ad-hocraţie, de la permanenţă la tranzienţă şi de la preocuparea pentru prezent la aceea pentru viitor.

Într-o asemenea lume, atributele cele mai apreciate ale erei industriale devin obstacole. Tehnica de mâine are nevoie nu de milioane de oameni semicalificaţi, capabili să efectueze la unison operaţii ce se repetă la nesfârşit, nu are nevoie de oameni care să primească ordine fără să clipească, ştiind că pâinea şi cuţitul se află în rnâinile autorităţilor, ci de oameni care să-şi Poată croi drumul printr-un mediu ambiant nou, care ˢa fie pregătiţi să identifice noi relaţii într-o realitate în schimbare rapidă. Ea are nevoie de oameni care, după expresia inspirată a lui CP. Snow, „să aibă viitorul în sânge”.

În sfârşit, dacă nu vom reuşi să dobândim controlul asupra acestei evoluţii accelerate – şi sunt puţine motive să credem că o vom face –, individul de mâine va trebui să facă faţă unor schimbări şi mai febrile decât cele de astăzi. În ce priveşte învăţământul, lecţia este clară: obiectivul lui fundamental trebuie să fie acela de a spori „capacitatea de adaptare” a individului, pentru ca acesta să se poată adapta repede şi uşor la noutatea permanentă. Şi cu cât ritmul schimbărilor este mai rapid, cu atât se cere mai multă atenţie pentru a discerne tipul de evenimente ce vor surveni.

Nu mai este suficient ca Johnny să înţeleagă trecutul. Nu este suficient nici ca el să înţeleagă prezentul, căci mediul ambiant imediat va dispărea curând. Johnny trebuie să înveţe să anticipeze sensul şi ritmul schimbărilor. El trebuie, ca să ne exprimăm în termeni tehnici, să facă previziuni repetate, probabiliste şi pe termen din ce în ce mai lung. Şi la fel trebuie să facă şi profesorii lui Johnny.

Ca urmare, pentru a crea un învăţământ suprain'dustrial, va trebui mai întâi să producem imagini succesive şi interschimbabile ale viitorului, să facem previziuni cu privire la tipurile de munci, de profesiuni şi de vocaţii de care va fi nevoie în viitorii 20 – 50 de ani, să prevedem tipul de familie şi de relaţii umane care vor predomina atunci, natura problemelor etice şi morale care se vor pune, genul de tehnică de care vom fi înconjuraţi şi structurile organizatorice în care va trebui să ne angrenăm.

Numai făcând asemenea previziuni, definindu-le, dezbătându-le, sistematizându-le şi actualizându-le în permanenţă, putem deduce natura bagajului cognitiv şi afectiv de care vor avea nevoie oamenii de mâine pentru a supravieţui evoluţiei accelerate.

În Statele Unite există deja două „centre de cercetări în domeniul politicii învăţământului” – unul la Universitatea din Syracusa, celălalt la Institutul de

cercetări din Stanford – însărcinate să scruteze orizontul din aceste puncte de vedere. La Paris, Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică a înfiinţat recent o direcţie însărcinată cu probleme similare. O mână de studenţi au început, de asemenea, să-şi îndrepte atenţia spre viitor. Şi totuşi aceste eforturi sunt jalnic de slabe în comparaţie cu dificultatea modificării concepţiei despre timp în învăţământ. Este nevoie nici mai mult, nici mai puţin decât de o mişcare de masă sensibilă la problemele viitorului.

Trebuie să creăm în fiecare şcoală şi în fiecare comunitate un „consiliu al viitorului", alcătuit din bărbaţi şi femei care să se consacre sondării viitorului în interesul prezentului. Prin proiectarea acestor „viitoruri presupuse", prin definirea unor reacţii educaţionale coerente faţă de ele, prin supunerea acestor alternative dezbaterii publice active, asemenea consilii – asemănătoare în unele privinţe „celulelor anticipative" ale lui Robert Jungk, de la Technische Hochsehule din Berlin – ar putea avea o puternică influenţă asupra învăţământului.

Deoarece nici un grup nu deţine monopolul intuiţiei viitorului, aceste consilii vor trebui să aibă un caracter democrat. Ele au o nevoie vitală de specialişti. Dar „consiliile viitorului" nu vor da roade dacă vor fi acaparate de educatori sau planificatori profesionişti sau de oricare altă elită nereprezentativă.

Ele trebuie de la bun început să cuprindă şi studenţi, şi nu doar pentru a aproba mecanic ideile adulţilor.

Tinerii trebuie să ajute la conducerea acestor consilii, dacă nu chiar să le creeze, astfel încât aceste „viitoruri prezumate" să poată fi formulate şi dezbătute de cei care probabil că vor inventa şi popula viitorul.

Mişcarea în favoarea „consiliilor viitorului" oferă o cale de a ieşi din impasul Sn care se află şcolile şi liceele noastre. Prinşi într-un sistem de învăţământ dornic să-i transforme în anacronisme vii, studenţii de astăzi au tot dreptul să se revolte. Şi totuşi încercările studenţilor radicali de a-şl fundamenta programul lor social au arătat că sunt la fel de ferm înlănţuiţi de trecut şi prezent ca şi predecesorii lor.

Crearea în învăţământ a unor forţe orientate spreviitor şi care să modeleze viitorul ar putea revoluţiona revoluţia tinerilor.

Acelor educatori care recunosc falimentul sistemului actual, dar care încă nu au certitudinea etapelor următoare, mişcarea în favoarea consiliilor le va putea asigura atât un obiectiv cât şi o anumită putere mai degrabă prin alianţă cu tineretul decât prin ostilitate faţă de el. Şi, cerând participarea comunităţii şi a părinţilor – oameni de afaceri, activişti sindicali, oameni de ştiinţă şi alţii –,

mişcarea va putea acorda un sprijin politic larg revoluţiei supraindustriale în domeniul învăţământului.

Ar fi o greşeală să presupunem că sistemul de învăţământ actual nu se schimbă. Dimpotrivă, el evoluează rapid. Dar o mare parte a acestei schimbări nu este decât o încercare de a perfecţiona mecanismul existent, făcându-l mai eficient în urmărirea unor obiective învechite. Restul este un fel de mişcare browniană care se autoanulează, incoerentă şi lipsită de direcţie. Ceea ce-i lipseşte învăţământului este o orientare consecventă şi un punct de pornire logic.

Consiliile le-ar putea asigura pe amândouă. Orientarea este supraindustrialismul. Punctul de pornire – viitorul.

Atacul organizatoric O asemenea mişcare va trebui să urmărească trei obiective – să transforme structura organizatorică a sistemului nostru de învăţământ, să revoluţioneze programa lui analitică şi să încurajeze orientarea lui spre viitor. Ea trebuie să înceapă prin a pune în discuţie stătu quo-ul.

Am menţionat, de exemplu, că organizarea sistemului şcolar actual se aseamănă în esenţă cu cea a fabricii. Generaţii de-a rândul am considerat pur şi simplu că locul cel mai potrivit pentru a preda este şcoala. Şi totuşi, dacă vrem ca noul învăţământ să reproducă fidel societatea de mâine, va mai trebui el oare să se desfăşoare în şcoală?Pe măsură ce nivelul cultural creşte, tot mai mulţi părinţi sunt pregătiţi din punct de vedere intelectual pentru a-şi asuma anumite responsabilităţi delegate în prezent şcolilor. În apropiere de Santa Monica, statul California, unde se află sediul Corporaţiei RÂND, în constelaţia centrelor de cercetări din jurul Cambridge-ului, statul Massachusetts, sau în oraşe ca Oak Ridge, Los Alamos sau Huntsville, unde se desfăşoară o largă activitate ştiinţifică, numeroşi părinţi sunt, evident, capabili să predea mai bine anumite discipline copiilor lor decât profesorii din şcolile locale. Putem anticipa că odată cu înaintarea noastră spre o industrie bazată pe ştiinţă sau cu extinderea timpului liber, unii părinţi, puţini poate – fără ca prin aceasta faptul să fie mai puţin semnificativ –, vor tinde să-şi retragă copiii, cel puţin parţial, din sistemul de învăţământ public, oferindu-le în schimb, posibilitatea de a învăţa acasă.

Această tendinţă va fi puternic încurajată de îmbunătăţirile aduse învăţământului cu ajutorul calculatoarelor, magnetoscopiei, holografiei şi altor tehnici. Părinţii şi elevii vor putea semna „contracte de studiu” pe termen scurt cu şcoala din cartier, angajându-se să predea şi să înveţe anumite cursuri. Elevii vor putea continua să meargă la şcoală pentru anumite discipline pe care nu le vor putea învăţa singuri sau sub îndrumarea părinţilor sau a prietenilor

familiei. Pe măsură ce şcolile vor deveni mai anacronice, presiunile în această direcţie vor creşte, iar tribunalele vor fi asaltate de procese contra legilor actuale desuete care impun frecvenţa obligatorie. S-ar putea ca în scurt timp să fim martorii unei reveniri dialectice parţiale la învăţământul în cadrul familial.

La Stanford, teoreticianul proceselor de învăţământ Frederâck J. McDonald a propus o „educaţie mobilă” care să-l scoată pe elev din clasă nu numai pentru a observa, dar şi pentru a participa la activităţi importante ale comunităţii.

În districtul Bedford-Stuyvesant din New York, un întins „slum” al negrilor în care domneşte încordarea, s-a prevăzut crearea unui colegiu experimental ale cărui activităţi să fie dispersate în magazinele, birou rile şi locuinţele din cartier; în felul acesta ne va fi greu să spunem unde sfârşeşte colegiul şi unde începe comunitatea. Atât adulţii din comunitate cât şi facultatea ca atare îi vor învăţa pe studenţi diverse îndeletniciri. Programele analitice vor fi alcătuite de studenţi împreună cu grupuri provenite din comunitate şi educatori profesionişti. Harold Howe II, fost membru al Comisiei pentru problemele învăţământului din Statele Unite, a sugerat contrariul: să se aducă comunitatea în şcoală astfel încât magazinele locale, saloanele de coafură, tipografiile să beneficieze gratuit de locuri în şcoli în schimbul lecţiilor pe care le vor preda tot gratuit adulţii din conducerea lor. Acest plan destinat şcolilor din ghetourile urbane ar putea fi şi mai mult lărgit prin schimbarea concepţiei despre caracterul întreprinderilor invitate în şcoală: servicii de calculatoare, birouri de arhitectură, poate chiar laboratoare medicale, staţii de radio şi agenţii de publicitate.

În altă parte se discută despre elaborarea unor programe de învăţământ secundar şi superior care să folosească „meditatori” aleşi din rândul adulţilor.

Asemenea meditatori nu numai că ar transmite anumite tehnici, dar ar arăta cum se aplică în viaţă abstracţiile din manuale. Contabilii, medicii, inginerii, oamenii de afaceri, tâmplarii, constructorii şi planificatorii pot deveni cu toţii parte integrantă a unei „facultăţi exterioare”, în cadrul unei alte cotituri dialectice, de data aceasta spre un nou tip de ucenicie.

Numeroase schimbări asemănătoare plutesc în aer.

Ele semnalează, chiar dacă deocamdată nu sunt decât nişte tentative, falimentul de mult prevăzut al şcolii copiate după modelul fabricii.

Această dispersare în spaţiul geografic şi social trebuie să fie însoţită de o dispersare în timp. Învechirea rapidă a cunoştinţelor şi prelungirea duratei vieţii ne arată în mod clar că tehnicile învăţate în tinereţe vor fi complet

depăşite pe măsură ce înaintăm în vârstă. De aceea, învăţământul supraindustrial trebuie să ia măsuri pentru a se desfăşura pe parcursul întregii vieţi, printr-o „conectare şi deconectare” permanentă. Dacă studiile trebuie să dureze toată viaţa, numai avem nici o justificare de a-i obliga pe copii să frecventeze şcoli cu orar normal. Pentru numeroşi tineri se va dovedi că este mai satisfăcător şi mai educativ să meargă la şcoală numai o parte din timp, iar în restul timpului să îndeplinească pentru comunitate anumite servicii plătite sau neplătite şi care cer un nivel de calificare redus.

Asemenea inovaţii implică schimbări enorme şi în tehnicile de predare. În prezent mai domină prelegerile. Această metodă simbolizează vechea structură ierarhică de sus în jos a industriei. Deşi mai sunt utile în anumite domenii, prelegerile trebuie inevitabil să cedeze teren în faţa unei întregi game de tehnici de predare, mergând de la interpretarea rolurilor la seminare, prin intermediul calculatorului şi implicarea studenţilor în ceea ce am putea numi „experienţe simulate”. Metodele de predare prin experienţă elaborate de psihotrusturile de mâine pe baza activităţilor recreative şi de muncă vor lua locul prelegerii obişnuite, adeseori obositoare. Eficienţa studiului poate fi sporită prin folosirea unei alimentaţii raţionale sau a unor medicamente susceptibile de a face să crească coeficientul de inteligenţă al individului, ceea ce-i va permite să citească mai repede şi să înţeleagă mai bine. Asemenea schimbări şi tehnicile care stau la baza lor vor contribui la modificarea fundamentală a sistemului organizatoric.

Actualele structuri administrative ale învăţământului, bazate pe birocraţia industrială, nu vor reuşi să facă faţă complexităţii şi ritmului schimbărilor inerente sistemului descris. Ele vor fi obligate să evolueze spre forme „ad-hocratice” de organizare mai degrabă decât să păstreze un simulacru de putere.

Mai importante totuşi sunt implicaţiile organizatorice pentru clasa ca atare.

Omul industrial a fost croit de şcoli astfel încât să ocupe un rol relativ stabil în ordinea socială şi economică. Învăţământul supraindustrial trebuie să pregătească oamenii pentru a lucra în organizaţii temporare, în „ad-hocraţiile” de mâine.

În prezent, copiii de vârstă şcolară constată fără întârziere că fac parte dintr-o structură organizatorică standard şi în esenţă imuabilă: o clasă condusă de profesor. Un adult şi un anumit număr de tineri subordonaţi, aşezaţi de obicei în rânduri fixe cu faţa spre el, constituie unitatea de bază strandardizată a şcolii erei industriale. În timp ce înaintează pas cu pas spre nivele superioare,

ei rămân în acelaşi cadru organizatoric fix. Ei nu cunosc alte forme de organizare şi nici problemele trecerii de la o formă organizatorică la alta. Ei nu sunt pregătiţi pentru o schimbare a rolurilor.

Nimic nu este mai opus adaptării. Dacă şcolile viitorului vor dori să uşureze adaptarea ulterioară în viaţă, ele vor trebui să experimenteze situaţii mult mai variate. Clase cu mai mulţi profesori şi un singur student, clase cu mai mulţi profesori şl un grup de studenţi, elevi organizaţi în grupuri de lucru sau echipe temporare angajate în elaborarea unui proiect, elevi care trec de la munca în grup la munca individuală sau independentă şi invers, toate acestea, în forme variate, vor trebui să fie folosite pentru a permite studentului să facă cunoştinţă din timp cu situaţiile pe care le va avea de înfruntat mai târziu, când va începe să se deplaseze prin structurile organizatorice schimbătoare ale supraindustrialismului.

Obiectivele „consiliilor viitorului” în materie de organizare devin, aşadar, limpezi: dispersare, descentralizare, întrepătrundere cu comunitatea, administrare ad-hocratică, înlăturarea sistemului rigid de programe şi grupări. Când aceste obiective vor fi îndeplinite, orice asemănare organizatorică între învăţământ şi uzina erei industriale va fi o pură coincidenţă.

Actualizarea programei analitice în ceea ce priveşte programa analitică, în loc să considere că fiecare obiect de studiu predat astăzi este predat cu o anumită raţiune, „consiliile viitorului”, ar trebui să pornească de la premisa inversă: nimic nu trebuie inclus în programa analitică dacă nu are o justificare temeinică din punctul de vedere al viitorului. Dacă aceasta înseamnă suprimarea unei părţi substanţiale a programei analitice oficiale, aşa să fie.

Nu intenţionăm să facem aici o declaraţie „anticulturală” sau o pledoarie pentru distrugerea totală a trecutului. Şi nici nu sugerăm că putem ignora discipline fundamentale ca: cititul, scrisul sau matematica. Ceea ce vrem să spunem este că zeci de milioane de copii sunt obligaţi astăzi prin lege să petreacă ore preţioase din vieţile lor tocind la materii a căror utilitate viitoare este mai mult decât discutabilă. (Nimeni nu pretinde nici măcar că ar avea o mare utilitate în prezent.) Este necesar oare ca elevii să piardă atâtea ore învăţând franceza, spaniola sau germana?

Sunt orele de engleză de o utilitate maximă? Este nevoie ca toţi copiii să studieze algebra? Nu vor profita ei oare mai mult din studiul probabilităţii, al logicii, al programării calculatoarelor, al filozofiei, al esteticii, al comunicaţiilor de masă?

Îl invit pe acela care consideră că actuala programă analitică este raţională să explice unui elev inteligent în vârstă de 14 ani de ce este esenţial

pentru el să înveţe algebra sau franceza sau oricare altă materie. Răspunsurile adulţilor sunt aproape întotdeauna evazive. Motivul este simplu: programa actuală este o menţinere absurdă a trecutului.

De ce, de pildă, trebuie ca învăţământul să fie organizat în jurul unor discipline fixe ca: engleza, economia politică, matematica sau biologia? De ce nu în jurul etapelor ciclului vieţii umane: cursuri despre naştere, copilărie, adolescenţă, carieră, pensionare, moarte, sau pe probleme sociale contemporane?

Sau despre tehnologiile semnificative ale trecutului şi viitorului? Sau despre nenumărate alte lucruri imaginabile?

Actuala programă analitică şi împărţirea ei în compartimente ermetice nu se bazează pe cercetarea aprofundată a necesităţilor umane contemporane. Şi mai Puţin încă se bazează pe o înţelegere a viitorului, pe o cunoaştere a capacităţilor de care va avea Johnny nevoie pentru a trăi în vârtejul schimbărilor. Ele se bazează pe inerţie şi pe un conflict sângeros al breslelor universitare, fiecare din ele fiind interesată doar să-şi îmbunătăţească salarizarea, bugetul şi statutul.

Această programă analitică anacronică este la originea standardizării şcolilor elementare şi medii. Elevii nu-şi pot spune cuvântul în legătură cu ce doresc să înveţe. Variaţiile de la o şcoală la alta sunt minime.

Programa analitică este ţintuită pe loc de condiţiile rigide de intrare în facultăţi, care, la rândul lor, reflectă cerinţele profesionale şi sociale ale unei societăţi pe cale de dispariţie.

În lupta lor pentru actualizarea învăţământului, celulele anticipative ale revoluţiei trebuie să se organizeze în comitete de revizuire a programei. Încercările actualei conduceri a învăţământului de a revedea programa de fizică sau de a îmbunătăţi metodele de predare a limbii engleze sau a matematicii nu sunt în cel mai bun caz decât încercări disparate.

Deşi este important, poate, ca unele aspecte ale programei analitice actuale să fie menţinute şi ca schimbările să fie introduse treptat, avem nevoie de mai mult decât nişte încercări întâmplătoare de a o moderniza. Avem nevoie de o abordare sistematică a problemei în ansamblul ei.

Aceste grupuri revoluţionare de reconsiderare a învăţământului nu trebuie totuşi să elaboreze o nouă programă analitică permanentă şi general valabilă.

Ele trebuie să creeze o întreagă gamă de programe temporare, ca şi procedeele de evaluare şi reînnoire a lor din timp în timp. Trebuie să existe un mijloc sistematic de a modifica programele, fără a declanşa de fiecare dată

conflicte interne sângeroase.

Trebuie, de asemenea, dusă lupta pentru a modifica raportul dintre standardizare şi varietate în programe. Diversitatea dusă la extrem poate da naştere unei nonsocietăţi, în care lipsa unor repere comune va face să crească dificultatea comunicării între oameni. Şi totuşi pericolele fragmentării sociale nu pot fi îndepărtate prin menţinerea unui sistem de învăţământ perfect omogen, în timp ce restul societăţii se îndreaptă spre eterogenitate. O cale de a rezolva conflictul dintre nevoia de varietate şi nevoia de repere comune este de a face distincţia în cadrul învăţământului între „date” şi „tehnici”.

Diversificarea datelor Societatea face obiectul unui fenomen de diferenţiere. Mai mult chiar, oricât de perfecţionate vor deveni instrumentele noastre de previziune, niciodată nu vom putea să prevedem succesiunea exactă a etapelor viitoare ale acestei societăţi. Astfel stând lucrurile, este cât se poate de raţional să încercăm să atragem toate şansele de partea noastră în sectorul învăţământului. Aşa cum diversitatea genetică favorizează supravieţuirea speciilor, diversitatea învăţământului măreşte şansele de supravieţuire ale societăţii.

În locul programelor analitice standardizate pentru şcolile elementare şi medii, care dau în esenţă tuturor elevilor aceeaşi bază de date – aceeaşi istorie, aceeaşi matematică, aceeaşi biologie, aceeaşi literatură, aceeaşi gramatică, aceleaşi limbi străine etc. –, mişcarea futuristă în învăţământ trebuie să încerce să creeze mijloace de a oferi date larg diversificate. Copiilor trebuie să li se dea mult mai multe posibilităţi de a alege decât în prezent; ei trebuie încurajaţi să „guste” o largă varietate de cursuri pe termen scurt (poate de 2 sau 3 săptămâni) înainte de a se angaja pe termen mai lung. Fiecare şcoală trebuie să asigure zeci de obiective de studiu facultative, toate bazate pe supoziţii temeinice cu privire la nevoile viitoare.

Evantaiul materiilor trebuie să fie suficient de larg pentru ca, separat de abordarea elementelor „cunoscute” (adică foarte probabile) ale viitorului supraindustrial, să se aibă în vedere în oarecare măsură şi necunoscutul, neprevăzutul, posibilul. Am putea face aceasta prin elaborarea unor „programe pentru împrejurări neprevăzute”, programe educaţionale destinate să-i pregătească pe oameni pentru a trata probleme care nu numai că nu există acum, dar care s-ar pu tea să nici nu se concretizeze vreodată. Avem nevoie, de pildă, de un mare număr de specialişti pentru a face faţă unor situaţii neprevăzute potenţial catastrofale, deşi poate improbabile, cum ar fi contaminarea Pământului de către planete sau stele în urma călătoriilor în Cosmos, nevoia de a comunica cu viaţa extraterestră, apariţia unor monştri

produşi de experienţele genetice etc.

Încă de pe acum ar trebui să-i pregătim pe tineri pentru viaţa în comunităţi subacvatice. S-ar putea ca o parte a generaţiei viitoare să trăiască sub oceane.

Ar trebui să încărcăm grupuri de elevi în submarine, învăţându-i să plonjeze, făcându-le cunoştinţă cu materialele de construcţii subacvatice, cu necesarul de energie, cu pericolele şi promisiunile implicate într-o invadare a oceanelor de către oameni. Şi acest lucru ar trebui să-l facem nu numai cu absolvenţii ciclurilor mari, dar şi cu copiii din şcolile elementare şi chiar din grădiniţe.

Simultan alţi tineri ar trebui iniţiaţi în minunăţiile spaţiului cosmic, trăind laolaltă cu astronauţi sau în preajma lor, învăţând despre mediul planetar înconjurător, familiarizându-se cu tehnica spaţială, aşa cum majoritatea adolescenţilor de astăzi sunt familiarizaţi cu cea a automobilului părinţilor lor. Totodată cei care experimentează noile forme de viaţă în comun ale viitorului ar trebui încurajaţi, şi nu descurajaţi. Asemenea experienţe, desfăşurate sub o supraveghere competentă şi canalizate în mod constructiv, ar trebui considerate parte integrantă a unei educaţii corespunzătoare, şi nu ca o întrerupere sau negare a procesului de învăţământ.

Principiul diversităţii va avea drept consecinţe reducerea numărului de cursuri obligatorii şi lărgirea gamei de posibilităţi oferite de diversele specialităţi.

Evoluînd în această direcţie şi creînd programe pentru situaţii neprevăzute, societatea poate acumula un mare număr de calificări, inclusiv unele pe care poate că nu va trebui să le folosească niciodată, dar pe care trebuie totuşi să le aibă la îndemână pentru eventualitatea că previziunile considerate ca cele mai probabile se vor dovedi a fi fost greşite. Rezultatul unei asemenea politici va fi formarea unor fiinţe umane cu mult mai individualizate, a unor deosebiri mai mari între oameni, a unor idei şi subsisteme politice şi sociale mai variate.

Unificarea tehnicilor Din nefericire, această diversificare necesară a surselor de informaţii va agrava problemele supraabundenţei de opţiuni posibile în viaţa noastră. Ca atare, orice program de diversificare trebuie să fie însoţit de eforturi puternice pentru a crea repere comune în rândul oamenilor printr-un sistem unificat de tehnici.

Deşi *nu* toţi studenţii *trebuie* să urmeze acelaşi curs, să asimileze aceleaşi fapte sau să înmagazineze aceleaşi serii de date, toţi *studenţii trebuie* să aibă o bază comună de calificări necesare comunicării între indivizi şi

integrării sociale.

Dacă presupunem că tranzienţa, noutatea şi diversitatea vor continua să crească, caracterul unora dintre aceste tehnici comportamentale devine limpede.

Un exemplu îl constituie faptul că oamenii care vor trăi în societăţile supraindustriale vor avea nevoie de noi tehnici în trei domenii vitale: studiul, relaţiile umane şi opţiunea.

Studiul. Având în vedere accelerarea prevăzută, putem trage concluzia că cunoştinţele vor deveni tot mai perisabile. „Faptul” de astăzi devine „eroarea” de mâine. Acesta nu este un argument împotriva studierii faptelor sau datelor, departe de aceasta.

Dar o societate în care individul îşi schimbă în permanenţă locul de muncă, domiciliul, legăturile sociale etc. pune o mare bază pe eficienţa studiului. De aceea, şcolile de mâine trebuie să predea nu numai date, dar şi modul de a le manipula. Elevii trebuie să înveţe cum să renunţe la vechile idei, cum şi când să le înlocuiască. Într-un cuvânt, trebuie să înveţe cum să înveţe.

Primele calculatoare erau alcătuite dintr-o „memorie” sau bancă de date plus un „program” sau un şir de instrucţiuni care-i spuneau maşinii cum să manipuleze datele. Marile sisteme de calculatoare din generaţia cea mai nouă pot nu numai să păstreze în memorie mase mai largi de date, dar şi programe multiple, astfel încât operatorul poate aplica o varietate de programe la aceeaşi bază de date. Asemenea sisteme reclamă, de asemenea, un „supraprogram” (sau sistem de exploatare), care îi indică de fapt maşinii ce program să aplice şi când. Înmulţirea programelor şi adăugarea unui supraprogram sporesc în mare măsură puterea calculatorului.

O strategie similară poate fi folosită pentru a spori adaptabilitatea umană. Instruindu-i pe elevi cum să înveţe, cum să uite ce au învăţat şi cum să reînveţe, se poate adăuga o dimensiune nouă şi puternică învăţământului.

Psihologul Herbert Gerjuoy de la Organizaţia de cercetări în domeniul resurselor umane exprimă acest lucru în termeni mai simpli: „Noul învăţământ trebuie să-l înveţe pe individ să clasifice şi să reclasifice informaţiile, să evalueze veridicitatea lor, să-şi schimbe conceptele când este necesar, să treacă de la concret la abstract şi invers, să privească problemele sub un unghi nou – să fie şi profesor, şi elev în acelaşi timp. Analfabetul de mâine nu va mai fi cel care nu ştie să citească, ci va fi cel care nu a învăţat cum să înveţe”.

Relaţiile umane. Dacă ritmul vieţii continuă să se accelereze, putem, de asemenea, anticipa o dificultate tot mai mare de a stabili şi menţine relaţii umane rodnice.

Ascultând cu atenţie ce spun tinerii, devine limpede că odinioară era mult mai simplu să-ţi faci prieteni adevăraţi decât este astăzi. Atunci când studenţii se plâng, de pildă, că „oamenii nu pot comunica unii cu alţii”, ei nu se referă doar la conflictul dintre generaţii, ci şi la problemele care se ridică în propriile lor rânduri. „Oamenii noi pe care i-am întâlnit în ultimele patru zile sunt singurii pe care mi-i amintesc” – scrie Rod McKuen, un muzician şi poet foarte popular în prezent în rândurile tineretului.

Dacă recunoaştem că tranzienţa este o cauză a înstrăinării, începem să înţelegem în oarecare măsură 4402 comportamentul aparent derutant al tinerilor. Mulţi dintre ei, de exemplu, consideră relaţiile sexuale drept o cale rapidă „de a cunoaşte pe cineva”. În loc să le privească drept ceva ce urmează după un proces îndelungat de construire a relaţiilor, ei le socotesc un drum scurt spre o înţelegere umană mai profundă.

Aceeaşi dorinţă de a scurta calea spre prietenie ne ajută să explicăm fascinaţia tinerilor în faţa unor tehnici psihologice ca „formarea sensibilităţii”.

„T-grupul”, „microlaboratoarele”, aşa-numitele jocuri „touchie-feelie” * sau mimodramele şi întregul fenomen al dinamicii de grup în general. Entuziasmul lor pentru viaţa în comun reflectă totodată un sentiment ascuns de singurătate şi incapacitatea de „a se deschide” în faţa altora.

Toate aceste activităţi stabilesc un contact psihic strâns între participanţi, fără, o pregătire îndelungată şi adeseori fără o cunoaştere prealabilă. În multe cazuri se prevede ca relaţiile să fie de scurtă durată, scopul fiind ca jocul să intensifice legăturile afective, în pofida caracterului temporar al situaţiei.

Cum relaţiile noastre se reînnoiesc din ce în ce mai repede, avem mai puţin timp pentru ca încrederea să se dezvolte, pentru ca prietenia să se maturizeze, în felul acesta suntem martorii căutării unor modalităţi de a depăşi comportamentul „public” conformist, pentru a cunoaşte imediat o anumită intimitate.

<notă>

* „Atinge-simte”.

</notă>

S-ar putea să existe dubii cu privire la eficienţa acestor tehnici experimentale în înlăturarea suspiciunii şi rezervei, dar câtă vreme ritmul succesiunii persoanelor în viaţa noastră nu va fi substanţial încetinit, ar însemna ca educaţia să-i îndrume pe oameni să accepte lipsa unor prietenii adevărate, singurătatea şi neîncrederea, dacă nu va găsi noi căi pentru a accelera formarea prieteniilor. Indiferent dacă o va face printr-o grupare mai imaginativă a studenţilor, prin organizarea unor noi tipuri de echipe de lucru

sau prin variante ale tehnicilor discutate mai sus, educaţia va trebui să ne înveţe cum să stabilim relaţii cu cei din jurul nostru.

Opţiunea. Dacă presupunem, de asemenea, că evoluţia spre supraindustrialism va spori tipurile şi complexitatea deciziilor posibile ce stau în faţa individului, devine limpede că învăţământul trebuie să abordeze direct problema supraabundenţei de opţiuni.

Adaptarea implică o succesiune de opţiuni. Pus în faţa unei serii de alternative, individul o alege pe cea care corespunde cel mai bine valorilor sale. Pe măsură ce numărul opţiunilor creşte, persoana care nu are o înţelegere clară a valorilor sale (indiferent care sunt ele) este treptat depăşită de evenimente.

Şi, totuşi, cu cât problema valorilor devine mai vitală, cu atât mai puţin înclină şcolile noastre să se ocupe de ea. Nu este de mirare că în aceste condiţii milioane de tineri înaintează la întâmplare în viitor, deviind într-o parte sau în alta ca nişte rachete nedirijate.

În societăţile preindustriale, în care valorile erau relativ stabile, nu se punea problema dreptului generaţiilor mai vechi de a impune valorile lor tinerilor, învăţământul se preocupa într-o măsură egală de insuflarea valorilor morale şi de transmiterea tehnicilor. Chiar la începuturile industrialismului, Herbert Spencer susţinea că „scopul educaţiei este de a forma personalitatea”, ceea ce într-o traducere liberă înseamnă că tinerii trebuiau, de voie sau de nevoie, să adopte sistemele de valori ale predecesorilor.

În timp ce undele de şoc ale revoluţiei industriale au zguduit vechiul edificiu al valorilor, iar noile condiţii au cerut valori noi, educatorii au bătut în retragere. Ca o reacţie împotriva învăţământului clerical, predarea faptelor şi „îngăduinţa acordată elevului de a hotărî singur” au ajuns să fie considerate o virtute progresistă. Relativismul cultural şi o aparenţă de neutralitate ştiinţifică au luat locul insistenţei asupra valorilor tradiţionale. Învăţământul s-a axat pe formarea caracterului, dar educatorii s-au dezis chiar şi de ideea inculcării valorilor, amăgindu-se cu gândul că pe ei nu-i priveşte această chestiune.

Astăzi numeroşi profesori sunt stmjeniţi când li se aminteşte că tot felul de valori sunt transmise elevilor, dacă nu prin manuale, măcar prin diverse elemente ca: locul ocupat în clasă, clopoţelul şcolii, segregaţia după vârstă, deosebirile de clasă socială, autoritatea profesorului, faptul însuşi că elevii se află într-o şcoală, şi nu în sânul comunităţii. Toate detaliile de felul acesta trimit mesaje nevorbite elevului, modelându-i atitudinile şi părerile. Totuşi programa însăşi continuă să fie prezentată ca şi cum ar fi lipsită de valori. Ideile, faptele şi fenomenele sunt golite de orice implicaţii referitoare la valoare, sunt rupte

de orice realitate morală.

Şi mai rău este faptul că elevii sunt rareori încurajaţi să analizeze propriile lor valori, precum şi pe cele ale profesorilor şi colegilor lor. Milioane de tineri trec prin şcoală fără a fi fost obligaţi măcar o dată să caute contradicţiile din propriul lor sistem de valori, să examineze în profunzime obiectivele propriei vieţi sau măcar să discute aceste chestiuni sincer cu adulţii şi prietenii lor. Elevii se grăbesc să treacă dintr-o clasă în alta, iar profesorii sunt hărţuiţi şi rămân din ce în ce mai mult în urma evenimentelor.

Chiar şi aşa-numitele „bull session”, unde se discută fără vreun plan – şi în afara programei – despre sex, politică sau religie pentru a-i ajuta pe participanţi să-şi identifice şi să-şi clarifice valorile, devin mai puţin frecvente şi mai puţin intime pe măsură ce tranzienţa creşte.

Nimic nu este mai susceptibil de a produce oameni nesiguri de obiectivele lor, oameni incapabili să adopte decizii eficiente în condiţiile abundenţei de opţiuni posibile. Educatorii erei supraindustriale nu vor trebui să încerce să impună elevului o serie rigidă de valori, ei vor trebui însă să organizeze sistematic activităţi oficiale şi neoficiale care să-l ajute Pe elev să-şi definească, să-şi explice şi să-şi verifice propriile sale valori, indiferent care sunt acestea.

Şcolile noastre vor continua să producă oameni industriali cât timp nu-i vom învăţa pe tineri cum să identifice şi să clarifice, dacă nu să aplaneze, conflictele din propriile lor sisteme de valori. Programa analitică de mâine trebuie, aşadar, să includă nu numai un spectru extrem de larg de cursuri orientate spre date, dar şi un puternic accent pe deprinderi comportamentale importante în viitor. Ea va trebui să îmbine conţinutul faptic cu o pregătire universală, formând ceea ce s-ar putea numi „priceperea de a trăi”. Ea trebuie să găsească modalităţi de a face ambele lucruri simultan, transmiţându-l pe unul în împrejurări sau condiţii care să-l atragă după sine pe celălalt.

În felul acesta, făcând supoziţii clare cu privire la viitor şi schiţând pe baza lor obiective legate de structuri şi de programele de învăţământ, „consiliile viitorului” pot începe să modeleze un sistem de învăţământ cu adevărat supraindustrial. Mai rămâne totuşi de făcut un ultim pas vital. Căci nu este de ajuns să reorientăm *sistemul* spre viitor, trebuie să schimbăm şi atitudinea *individului* faţă de timp.

Tacticile de previziune

350 de ani după moartea lui Cervantes, oamenii de ştiinţă mai găsesc

dovezi în sprijinul succintei sale pătrunderi în psihologia adaptării: „Paza bună trece primejdia rea”. Oricât de clare ar părea lucrurile, în majoritatea situaţiilor îi putem ajuta pe indivizi să se adapteze mai bine dacă le furnizăm din timp informaţii despre ceea ce-i aşteaptă.

Studiile despre reacţiile astronauţilor, despre familiile strămutate şi despre muncitorii din industrie duc aproape toate spre această concluzie. „Informarea prealabilă – scrie psihologul Hugh Bowen – permite... o schimbare considerabilă a rezultatelor”.

Indiferent dacă este vorba de conducerea unui automobil pe o stradă aglomerată, de pilotarea unui avion, de rezolvarea unor probleme intelectuale, de a cânta la violoncel sau de a rezolva dificultăţi în relaţiile interpersonale, rezultatele se îmbunătăţesc atunci când persoana ştie la ce să se aştepte.

Prelucrarea mintală a datelor prealabile în legătură cu oricare subiect reduce, fără îndoială, timpulnecesar prelucrării informaţiilor şi timpul de reacţie în cursul perioadei efective de adaptare. Cred că Freud este cel care a spus: „Gândul este repetiţia acţiunii”.

Mai importantă chiar decât oricare fragment de informaţie furnizat în prealabil este obişnuinţa de a anticipa. Această pricepere condiţionată de a privi înainte joacă un rol preponderent în adaptare. Într-adevăr, unul dintre resorturile ascunse care îl ajută pe individ să facă faţă problemelor este posedarea unui simţ al viitorului. Aceia dintre noi care ţin pasul cu schimbarea, care reuşesc să se adapteze, par să aibă un sentiment mai bogat şi mai bine dezvoltat a ceea ce-i aşteaptă în viitor decât cei ce fac faţă insuficient. Anticiparea viitorului a devenit la ei o obişnuinţă. Jucătorul de şah care prevede mişcările adversarului, cadrul de conducere care gândeşte într-o perspectivă îndelungată, studentul care parcurge tabla de materii înainte de a începe să citească prima pagină par cu toţii că se descurcă mai bine decât ceilalţi.

Efortul de gândire consacrat viitorului, spre deosebire de trecut şi de prezent, variază foarte mult de la un om la altul. Unii se străduiesc mult mai mult decât alţii să se proiecteze în perspectivă imaginând, analizând şi evaluînd posibilităţile şi probabilităţile.

Ei se deosebesc, de asemenea, prin depărtarea în timp la care tind să se proiecteze. Unii obişnuiesc să se gândească la un „viitor apropiat”. Alţii pătrund numai într-un „viitor îndepărtat”.

Avem, aşadar, cel puţin două dimensiuni ale previziunii – cât de mult şi cât de departe. S-a dovedit că în rândul adolescenţilor normali maturizarea este însoţită de ceea ce sociologul Stephen L. Klineberg de la Princeton descrie drept „o preocupare crescândă pentru evenimentele dintr-un viitor îndepărtat”.

Aceasta sugerează că atenţia pe care oamenii o acordă viitorului este mai mare sau mai puţin mare în funcţie de vârstă. „Orizonturile temporale” pot şi ele diferi. Totuşi nu numai vârstă ne influenţează simţul viitorului. Acesta din urmă este condiţionat şi de mediul cultural, iar una din cele mai importante influenţe de acest fel este ritmul schimbărilor din mediul înconjurător.

Acesta este motivul pentru care simţul viitorului joacă un rol atât de critic în procesul de adaptare la individ. Cu cât ritmul vieţii se accelerează, cu atât mai repede se transformă mediul înconjurător actual şi cu atât mai repede devin realităţi potenţialităţile viitorului. În faţa evoluţiei accelerate a mediului ambiant suntem constrânşi nu numai să dedicăm mai multe resurse mintale gândurilor despre viitor, dar şi să ne extindem orizontul temporal, să cercetăm un viitor tot mai îndepărtat. Şoferul care circulă pe o autostradă cu 30 de km pe oră poate trece fără nici o dificultate pe un culoar de ieşire, chiar dacă indicatorul este foarte aproape de ieşire. Cu cât conduce însă mai repede, cu atât indicatorul trebuie să fie aşezat mai departe de ieşire, pentru a-i da timpul necesar să-l citească şi să reacţioneze. Într-un mod similar, accelerarea generalizată a vieţii ne obligă să ne extindem orizontul temporal pentru a nu risca să fim surprinşi şi copleşiţi de evenimente. Cu cât mediul înconjurător se schimbă mai repede, cu atât mai mare nevoie avem de o previziune a viitorului.

Unii indivizi, desigur, se proiectează atât de departe în viitor şi pe perioade atât de lungi încât anticipările lor devin fantezii, evadări din realitate. Mult mai răspândiţi sunt însă indivizii ale căror anticipări sunt atât de superficiale şi pe termen atât de scurt încât sunt permanent surprinşi şi ameţiţi de schimbare.

Individul care se adaptează uşor se dovedeşte capabil să se proiecteze pe termenul „corespunzător” în timp, să examineze şi să evalueze mai multe variante de acţiune înainte de a lua decizia finală şi să ia în prealabil hotărâri provizorii.

Studiile întreprinse de sociologi ca Lloyd Warner în Statele Unite şi Elliot Jaques în Anglia au arătat cât de important este factorul timp în procesul de luare a deciziilor la diferite niveluri de conducere.

Muncitorul care lucrează la bandă nu trebuie să se preocupe decât de evenimente apropiate de el în timp. Dar cei care avansează pas cu pas în ierarhiaconducerii trebuie să se ocupe, cu fiecare promovare succesivă, de evenimente tot mai îndepărtate în viitor.

Sociologul Benjamin D. Singer de la Universitatea din Western Ontario, al cărui domeniu de activitate este psihiatria socială, a mers şi mai departe. După

părerea lui Singer, viitorul joacă un rol enorm, în mare măsură neapreciat, în comportamentul prezent.

El susţine, de pildă, că „«eul» copilului este în parte influenţat de efectul anticipativ a ceea ce va fi”.

Obiectivul spre care se îndreaptă copilul este „imaginea despre rolul pe care-l va avea în viitor”, adică o concepţie despre ceea ce el sau ea doreşte să fie într-o împrejurare sau alta în viitor.

Această „imagine despre rolul pe care-l va avea în viitor” – scrie Singer – tinde... să organizeze şi să dea un sens modelului de viaţă pe care îl va adopta. Când însă rolul viitor este definit în mod vag sau este funcţional inexistent, dispare şi semnificaţia comportamentului preţuit de întreaga societate; activitatea şcolară îşi pierde sensul, la fel ca principiile burgheze şi disciplina părintească”.

Mai simplu spus, Singer afirmă că fiecare individ poartă în minte nu numai o imagine despre sine în momentul respectiv, ci o serie de imagini despre sine, aşa cum doreşte să fie el în viitor. „Acest personaj viitor îi asigură un ţel copilului, constituie un magnet spre care el este atras; cadrul prezentului, am putea spune, este creat de viitor”.

S-ar putea crede că învăţământul, preocupat de dezvoltarea individului şi de intensificarea adaptabilităţii lui, va face tot ce-i stă în putinţă pentru a-i ajuta pe copii să găsească atitudinea „corespunzătoare” faţă de timp şi să atingă un grad adecvat de previziune a viitorului. Nimic nu este mai periculos de fals.

Să luăm, de pildă, modul inconsecvent în care şcolile de astăzi tratează spaţiul şi timpul. Fiecare elev din fiecare şcoală este ajutat cu grijă să se orienteze în spaţiu. El studiază geografia. Hărţile şi globurile îl ajută să precizeze locul în care se află. Şi îl ajutăm să se situeze nu numai în raport cu oraşul, regiunea sau ţara, ci încercăm chiar să-i explicămrelaţia spaţială dintre Pământ, sistemul solar şi întregul univers.

Când ajungem însă la localizarea copilului în timp, îi jucăm un renghi nemilos şi care îl face neputincios. El este cufundat pe cât posibil în trecutul ţării sale şi al lumii. Studiază Grecia şi Roma antică, apariţia feudalismului, revoluţia franceză etc. Face cunoştinţă cu povestirile biblice şi legendele patriotice.

Este bombardat cu nenumărate relatări despre războaie, revoluţii şi răscoale şi toate datele lor respective.

De la un anumit nivel face cunoştinţă cu „actualitatea”. I se poate cere să aducă tăieturi din ziare, şi un profesor cu adevărat întreprinzător poate merge

atât de departe încât să-i ceară să urmărească jurnalul de seară la televiziune. Într-un cuvânt, i se oferă o vedere de ansamblu asupra actualităţii.

Apoi timpul se opreşte în loc. Şcoala nu spune nimic despre ziua de mâine. „Cursul de istorie se sfârşeşte cu anul în curs, şi aceasta nu este totul – scria profesorul Ossip Flechtheim cu o generaţie în urmă –, aceeaşi situaţie o regăsim şi în studiul formelor de guvernământ şi al economiei politice, al psihologiei şi al biologiei”. Timpul goneşte şi apoi se opreşte brusc. Elevul este îndreptat spre trecut, în loc să fie îndreptat spre viitor. Viitorul, prohibit în sălile de clasă, este prohibit şi în conştiinţa sa. Totul se petrece ca şi cum nu ar exista.

Această denaturare violentă a simţului timpului reiese dintr-o experienţă revelatoare întreprinsă de psihologul John Condry, profesor la Universitatea Corneli. În cadrul unor studii separate făcute la Corneli şi UCLA, Condry le-a dat unor grupuri de studenţi primul paragraf dintr-o povestire. Acest paragraf descria un personaj imaginar, „Profesorul Hoffman”, pe soţia sa şi pe fiica lor adoptivă, de origine coreeană. Ei o găsesc pe fetiţă plângând, cu hainele sfâşiate, înconjurată de un grup de copii care o privesc.

Studenţilor li se cere să termine povestirea.

Ceea ce nu ştiau subiecţii este că fuseseră mai înainte împărţiţi în două grupuri. Pentru primii, paragraful respectiv a fost pus la timpul trecut. Per sonajele „au auzit”, „au văzut” sau „au alergat”. Studenţilor li s-a cerut să „spună ce au tăcut domnul şi doamna Hoffman şi ce au spus copiii”. Pentru ceilalţi, paragraful a fost pus în întregime la timpul viitor. Li s-a cerut „să spună ce vor face domnul şi doamna Hoffman şi ce vor spune copiii”. În afară de această schimbare a timpului, cele două paragrafe erau identice.

Au fost comparate rezultatele experienţei. Primul grup a scris finaluri de povestire bogate şi interesante, populând relatările cu numeroase personaje şi introducând în mod creator situaţii şi dialoguri noi. Celălalt a produs finaluri extrem de schematice, neconvingătoare, nereale şi forţate. Trecutul a fost conceput cu multă imaginaţie, viitorul era vid. „Totul se petrece – comenta profesorul Condry – ca şi cum ne-ar fi mai uşor să vorbim despre trecut decât despre viitor”.

Dacă vrem ca copiii noştri să se adapteze cu mai mult succes la schimbarea rapidă, trebuie să punem capăt acestei perceperi denaturate a timpului. Trebuie să-i sensibilizăm la posibilităţile şi probabilităţile de mâine. Trebuie să le accentuăm simţul viitorului.

Societatea dispune de mijloace numeroase prin care leagă generaţia actuală de cea trecută. Simţul trecutului ni se dezvoltă prin contactul cu

generaţiile precedente, prin cunoaşterea istoriei, prin moştenirea acumulată în artă, muzică, literatură şi ştiinţă şi transmisă nouă în decursul anilor. El este intensificat de contactul direct cu obiectele care ne înconjură, fiecare din ele avându-şi originea undeva în trecut, fiecare oferindu-ne un grăunte de identificare cu trecutul.

În accentuarea simţului viitorului nu dispunem de mijloace similare. Nu avem obiecte, prieteni, rude, opere de artă, muzică sau literatură care să-şi aibă originea în viitor. Cum s-ar spune, nu avem o moştenire a viitorului.

Şi totuşi există modalităţi de a obliga mintea omului să se îndrepte spre viitor, aşa cum procedează cu trecutul. Trebuie să începem prin a trezi în rândul publicului o mai puternică conştiinţă a viitorului, şi nu doar cu ajutorul unor desene animate comice de Buck Rogers, filme ca *Barbarella* sau articole despre minunăţiile călătoriilor în spaţiul cosmic sau ale cercetărilor medicale. Acestea au şi ele o contribuţie, dar ceea ce trebuie este ca indivizii să se concentreze asupra implicaţiilor sociale şi personale ale viitorului, nu numai asupra caracteristicilor sale tehnice.

Dacă omul modern vrea să facă faţă în decursul vieţii sale unei evoluţii comparabile cu cea pe care a cunoscut-o specia umană de-a lungul mileniilor, el trebuie să-şi facă o idee relativ precisă despre viitor.

Oamenii medievali îşi făureau o imagine a vieţii „de apoi”, completată cu reprezentări mintale ale cerului şi infernului. Acum noi trebuie să făurim imagini dinamice, şi nu supranaturale, despre ceea ce va fi viaţa aici pe pământ, pentru cele cinci simţuri ale noastre în acest viitor atât de apropiat de noi.

Pentru a ne făuri asemenea imagini şi a atenua astfel şocul viitorului, trebuie să începem să ne gândim la viitor cu seriozitate. În loc să-i ironizăm pe „ghicitorii în ghioc”, trebuie să-i încurajăm pe oameni, încă din copilărie, să facă supoziţii libere, poate chiar ciudate, nu numai despre ceea ce-i aşteaptă săptămâna viitoare, dar şi despre ceea ce rezervă generaţia următoare întregii omeniri. Le oferim copiilor noştri cursuri de istorie, dar de ce nu şi cursuri despre „Viitor”, cursuri în care posibilităţile şi probabilităţile viitorului să fie exploatate în mod sistematic, exact aşa cum explorăm în prezent sistemul social al romanilor sau apariţia proprietăţii feudale?

Robert Jungk, unul dintre principalii futurologi ai Europei, spunea: „în zilele noastre se pune un accent aproape exclusiv pe studierea a ceea ce s-a întâmplat şi ceea ce s-a făcut. Mâine... cel puţin o treime din toate prelegerile şi lucrările practice ar trebui să se ocupe de activitatea ştiinţifică, tehnică, artistică şi filozofică consacrată progresului, prevederii crizelor şi soluţiilor

posibile la aceste probleme viitoare”. Noi nu avem o literatură *a* viitorului utilizabilă în cadrul acestor cursuri, dar avem o literatură *despre* viitor, constând nu numai din marile utopii, dar şi din beletristica ştiinţifico-fantastică contemporană.

Aceasta din urmă, ca ramură a literaturii, nu se bucură de prea mult respect şi poate că merită acest dispreţ critic. Dar, dacă privim scrierile ştiinţificofantastice mai degrabă ca pe un fel de sociologie a viitorului decât ca literatură, ele capătă o valoare imensă ca forţă stimulatoare în formarea deprinderii de a anticipa. Copiii noştri ar trebui să-i studieze pe Arthur C. Clarke, William Tenn, Robert Heinlein, Ray Bradbury şi Robert Sheckley nu pentru că aceşti scriitori le pot vorbi despre nave cosmice şi maşini de călătorit în timp, ci pentru că, ceea ce este mai important, ei îi pot face pe tineri să exploreze în imaginaţie hăţişul problemelor politice, sociale, psihologice şi etice care vor sta în faţa lor când vor fi adulţi.

Literatura ştiinţifico-fantastică ar trebui citită la timpul viitor.

Dar studenţii trebuie nu numai să citească. Au fost născocite diverse jocuri pentru a-i face pe tineri şi adulţi să se intereseze de posibilităţile şi probabilităţile viitoare. „Viitorul”, un joc distribuit de „Kaiser Aluminium and Chemical Corporation” cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a sale, îi iniţiază pe jucători în diverse variante tehnice şi sociale ale viitorului şi îi obligă să aleagă una dintre acestea. Jocul arată cum sunt legate evenimentele tehnice şi sociale unele de altele, îl încurajează pe jucător să gândească în termeni probabilişti şi, cu diverse modificări, poate ajuta la clarificarea rolului valorilor în luarea deciziilor. La Universitatea Corneli, profesorul Jose Villegas de la Facultatea de proiectare şi analiză a mediului înconjurător (Department of Design and Environmental Analysis) a creat cu ajutorul unui grup de studenţi o serie de jocuri legate de locuinţe Şi activitatea comunităţii în viitor. Un alt joc elaborat sub îndrumarea sa este destinat să elucideze căile prin care tehnica şi valorile se vor condiţiona reciproc în lumea de mâine.

În cazul copiilor mai mici sunt posibile alte exerciţii. Pentru a preciza imaginea pe care şi-o face individul despre rolul său în viitor, elevilor li se poate cere să-şi scrie „autobiografiile viitoare”, în care să se imagineze pe ei înşişi aşa cum vor fi peste cinci, zece sau cincisprezece ani. Supunându-le discuţiei clasei, comparând diversele previziuni pe care le cuprind, pot fi identificate şi examinate contradicţiile din propriile proiectări ale copilului. Într-o perioadă când eul se dezagregă într-o multitudine de euri succesive, această tehnică poate fi folosită pentru a da o anumită continuitate individului. Dacă, de pildă, se dau unor copii de 15 ani autobiografiile viitoare pe care le-au scris când

aveau 12 ani, ei pot vedea cum maturizarea a alterat imaginea pe care şi-o făceau despre ei înşişi în viitor. Ei pot fi ajutaţi să înţeleagă cum valorile, talentele, deprinderile şi cunoştinţele lor le-au modificat propriile posibilităţi.

Elevilor cărora li se cere să-şi imagineze cum vor arăta ei înşişi peste câţiva ani, li se poate aminti că fraţii, părinţii şi prietenii lor vor fi, de asemenea, mai în vârstă; totodată li se poate cere să-şi imagineze „celelalte persoane importante” din viaţa lor aşa cum vor fi *ele.*

Asemenea exerciţii legate de studiul probabilităţilor şi metodele simple de previziune utilizabile în viaţa personală a fiecăruia pot modela şi modifica concepţia despre viitor a fiecărui individ, atât pe plan personal cât şi social. Ele pot fi la originea noilor atitudini individuale faţă de timp şi a unui nou interes pentru problemele viitorului, ceea ce se va dovedi util în abordarea exigenţelor prezentului.

În rândul indivizilor cu o adaptabilitate ridicată, în rândul bărbaţilor şi femeilor care trăiesc cu adevărat în epoca lor şi sunt sensibili la ea, există o nostalgie efectivă a viitorului. Nu o acceptare fără rezerve a tuturor ororilor potenţiale de mâine, nu o încredere oarbă în schimbare de dragul schimbării, ci o curiozitate copleşitoare, o dorinţă de a *şti* ce se va întâmpla în continuare.

Această dorinţă generează lucruri ciudate şi minunate, într-o seară de iarnă am simţit cum un fiorpătrunzător i-a cuprins pe toţi cei prezenţi într-o sală de şedinţe atunci când un bărbat cu părul alb a explicat unui grup de străini ce l-a determinat să urmărească cursul meu despre sociologia viitorului, în acest grup se aflau planificatori pe termen lung de la diverse corporaţii, înalte personalităţi de la marile fundaţii, directori de ziare şi cercetători.

Fiecare participant a expus motivul prezenţei sale.

În sfârşit, a venit rândul omuleţului din colţ. El a vorbit într-o engleză stâlcită, dar elocventă: „Mă numesc Charles Stein. Toată viaţa mea am făcut muncă manuală. Am 77 de ani şi vreau să am acum ce nu am avut în tinereţe. Vreau să *ştiu* totul despre viitor. Vreau să mor om instruit!” Tăcerea bruscă care a întâmpinat această afirmaţie răsună încă în urechile celor prezenţi. În faţa acestei elocinţe, întreaga armură a titlurilor universitare, a funcţiilor din cadrul corporaţiilor şi a poziţiilor prestigioase s-a năruit. Sper că domnul Stein mai trăieşte, se bucură de viitorul său şi le dă altora aceeaşi lecţie pe care ne-a dat-o nouă în seara aceea.

Atunci când milioane de oameni vor împărtăşi această pasiune pentru viitor, vom avea o societate mult mai bine pregătită pentru a face faţă impactului schimbării. A trezi o asemenea curiozitate şi o asemenea înţelegere este o sarcină cardinală a învăţământului. A crea un învăţământ care să

stârnească, la rândul său, această curiozitate este cea de-a treia misiune, şi poate cea mai importantă, a revoluţiei supraindustriale în şcoli.

Învăţământul trebuie să treacă la timpul viitor.

SUPUNEREA TEHNICII

Şocul viitorului, această intoleranţă la schimbare, poate fi preîntâmpinat, va fi însă nevoie de o energică acţiune socială, chiar şi pe plan politic. Indiferent de ritmul pe care încearcă indivizii să-l imprime vieţii lor, indiferent cum modificăm învăţământul, întreaga societate va continua să fie prinsă într-o mişcare monotonă până când va reuşi să dirijeze tendinţa de accelerare însăşi.

Viteza mare a schimbărilor poate fi urmărită în numeroase sectoare. Creşterea demografică, urbanizarea, modificarea proporţiei tinerilor şi bătrânilor în ansamblul populaţiei, toate acestea joacă un rol, şi totuşi progresul tehnic se află în mod clar chiar în centrul acestei reţele de cauze, fiind de fapt elementul vital care activizează întreaga reţea. O strategie eficientă în lupta pentru prevenirea unui şoc de masă al viitorului implică, aşadar, reglementarea conştientă a progresului tehnic.

Noi nu putem şi nici nu trebuie să oprim în loc progresul tehnic. Numai neghiobii romantici revendică revenirea la „starea naturală”. Starea naturală este aceea în care copiii mici se ofilesc şi mor din lipsă de îngrijire medicală elementară, în care subnutriţia îşi bate joc de intelect şi, aşa cum ne aminteşte Hebbes, viaţa obişnuită este „anevoioasă, dezgustătoare, animalică şi scurtă”. A întoarce spatele tehnicii ar fi nu numai stupid, dar şi imoral.

Dat fiind că majoritatea oamenilor continuă să trăiască, într-un sens figurat, în secolul al XH-lea, ne putem oare permite fie şi numai să vorbim despre aruncarea cheilor progresului economic? Cei ce răspândesc absurdităţi antitehnice în numele unor „valori umane” nebuloase trebuie întrebaţi despre „care fiinţe umane” este vorba. A da cu bună-ştiinţă ceasul înapoi ar însemna să condamnăm sute de milioane de oameni la o mizerie sordidă şi permanentă tocmai în momentul când eliberarea lor devine posibilă. Este clar că avem nevoie nu de mai puţină, ci de mai multă tehnică.

Totodată nu se poate nega că adeseori folosim aceste mijloace tehnice în mod stupid şi egoist. În goana noastră după avantaje economice imediate de pe urma tehnicii, am transformat mediul ambiant într-un depozit de muniţii de natură materială şi socială.

Propaganda accelerată a inovaţiilor tehnice, capacitatea progresului tehnic de a se autoîntreţine, în virtutea căreia fiecare pas înainte îl facilitează

nu numai pe cel următor, ci mulţi alţi paşi noi, conexiunea intimă dintre tehnică şi rânduielile sociale, toate acestea creează o formă de poluare psihică, o accelerare aparent inevitabilă a ritmului vieţii.

Această poluare psihică se adaugă deşeurilor industriale care umplu cerul şi mările noastre. Insecticidele şi ierbicidele se infiltrează în hrana noastră, caroseriile contorsionate de automobile, cutiile de conserve, sticlele nerecuperabile şi tot felul de materiale plastice formează grămezi uriaşe de resturi menajere în mijlocul nostru, o cantitate tot mai mare din deşeuri rezistând timp de decenii. Nici măcar cu deşeurile noastre radioactive nu ştim încă bine ce să facem – dacă trebuie să le îngropăm în pământ, să le proiectăm în spaţiul cosmic sau să le scufundăm în oceane.

Puterea noastră tehnică creşte, dar efectele ei secundare şi primejdiile potenţiale escaladează şi ele.

Trebuie să ne temem de termopoluarea oceanelor, de supraîncălzirea lor, de distrugerea uşor cantităţi nemăsurabile de viaţă marină şi, poate, chiar de topirea calotelor polare. Pe pământ concentrăm mase de populaţii atât de mari în insule tehnice-urbane atât de mici încât riscăm să consumăm oxigenul dinaer mai repede decât poate fi înlocuit, creînd posibilitatea unor noi Sahare acolo unde în prezent există oraşe. Perturbând astfel ecologia naturală, putem, fără exagerare, aşa cum spunea biologul Barry Commoner, să „desfiinţăm această planetă ca loc adecvat pentru viaţa oamenilor”.

Repercusiunile tehnicii în timp ce efectele folosirii iresponsabile a tehnicii devin tot mai nemilos de evidente, cresc şi repercusiunile lor pe plan politic. Un accident pe o platformă maritimă de foraj care poluează o întindere de 800 de mile pătrate în Pacific declanşează un val de indignare de la un capăt la altul al Statelor Unite. Un industriaş multimilionar din Nevada, Howard Hughes, intentează un proces pentru a împiedica Comisia pentru energia atomică să continue experienţele sale nucleare subterane. La Seattle, Compania „Boeing” se luptă cu protestele tot mai ostile ale populaţiei contra planurilor sale de a construi un avion supersonic de transport. La Washington opinia publică impune o revizuire a politicii în domeniul rachetelor. La Institutul tehnic din Massachusetts, la Universitatea Corneli, la cea din Wisconsin şi la altele, oamenii de ştiinţă lasă din mână eprubetele şi riglele de calcul, în cadrul unui „moratoriu al cercetării”, pentru a discuta implicaţiile sociale ale muncii lor. Studenţii organizează aşa-numitele „teach-in” (cursuri cu o durată nedeterminată) în problema mediului înconjurător, iar preşedintele ţării ţine în faţa naţiunii un discurs despre pericolul ecologic.

Noi dovezi vădind o profundă preocupare pentru evoluţia noastră tehnică

se ivesc în Anglia, în Franţa şi în alte ţări.

Vedem aici primele scânteieri ale unei revolte internaţionale care va zgudui parlamentele şi congresele în deceniile viitoare. Acest protest împotriva distrugerilor la care duce folosirea iresponsabilă a tehnicii s-ar putea cristaliza sub o formă patologică, un fel de fascism futurofob, în care locul evreilor înlagărele de concentrare ar fi luat de oamenii de ştiinţă. Societăţile bolnave au nevoie de ţapi ispăşitori. Cum presiunea schimbărilor îl apasă tot mai puternic pe individ, iar şocul viitorului se generalizează, aceste eventualităţi de coşmar devin tot mai probabile. Este semnificativ faptul că o lozincă înscrisă pe un zid de studenţii grevişti din Paris cerea „moarte tehnocraţilor!”.

Trebuie să împiedicăm însă ca mişcarea incipientă la scară mondială pentru controlul tehnicii să cadă în mâinile unor tehnofobi, nihilişti sau romantici iresponsabili de tip rousseauean. Căci forţa progresului tehnic este prea mare pentru a fi stăvilită de excese asemănătoare celor ale ludditilor. Mai rău chiar, încercările nesăbuite de a opri dezvoltarea tehnicii vor avea rezultate la fel de distrugătoare ca şi dezvoltarea ei necontrolată.

Prinşi între aceste pericole germane, avem o nevoie disperată de o mişcare în favoarea utilizării raţionale a tehnicii. Avem nevoie de o unitate politică largă care să sprijine dezvoltarea cercetărilor ştiinţifice şi a progresului tehnic, dar numai pe o bază selectivă, în loc să ne irosim energia în acuzaţii aduse maşinii sau într-o critică negativistă la adresa programului spaţial, ar trebui să formulăm o serie de obiective tehnice-pozitive pentru viitor.

O asemenea serie de obiective, dacă ar fi cuprinzătoare şi bine elaborate, ar putea face ordine într-un domeniu în care în prezent domneşte cea mai mare incoerenţă. După părerea lui Aurelio Peccei, economist şi industriaş italian, în 1980 totalul cheltuielilor pentru cercetare şi dezvoltare din Statele Unite şi Europa va atinge 73 miliarde de dolari anual, ceea ce într-un deceniu înseamnă trei sferturi de trilion de dolari.

S-ar putea crede că, fiind în joc sume atât de mari, guvernele vor planifica cu grijă dezvoltarea tehnică, legând-o de obiective sociale largi şi insistând asupra unei cantabilităţi stricte a cheltuielilor. Nimic nu poate fi mai greşit.

„Nimeni, nici măcar savantul cel mai strălucit în viaţă astăzi, nu ştie cu adevărat încotro ne duce ştiinţa – spune Ralph Lapp, el însuşi om de ştiinţăşi autor de lucrări pe teme ştiinţifice. – Ne aflăm într-un tren a cărui viteză creşte, gonind pe o linie presărată cu un număr necunoscut de macazuri care duc la destinaţii necunoscute. Pe locomotivă nu se află nici un om de ştiinţă, iar acarii s-ar putea să fie demoni. Cea mai mare parte a societăţii se află în vagonul de

bagaje şi priveşte înapoi".

Nu prea este de natură să ne liniştească mărturisirea făcută de un fost prim-ministru belgian, unul din autorii masivului raport asupra ştiinţei în Statele Unite, elaborat sub egida Organizaţiei pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică, care a spus: „Am ajuns la concluzia că noi căutăm ceva... ce nu există: o politică a ştiinţei". Comitetul ar fi putut căuta timp şi mai îndelungat şi cu un succes şi mai mic ceva ce să semene cu o politică lucidă în domeniul tehnicii.

Numeroase rele sociale sunt nu atât consecinţa unui control intolerabil, cât mai ales a unei intolerabile lipse de control. Cruntul adevăr este că nimeni nu este niciodată răspunzător de ceea ce se întâmplă cu tehnica.

Alegerea unui stil de civilizaţie

Atât timp cât o ţară în curs de industrializare este săracă, ea tinde să întâmpine cu bucurie orice inovaţie tehnică care promite să îmbunătăţească productivitatea economică şi bunăstarea materială.

Aceasta este de fapt o politică tehnică tacită şi care poate duce la o creştere economică extrem de rapidă.

Dar este totuşi o politică rudimentară şi în consecinţă tot felul de maşini şi tehnici noi inundă societatea fără a se ţine seama de efectele lor secundare sau pe termen lung.

După ce societatea ia startul spre supraindustrialism, politica de „merge oricum" devine total nepotrivită şi chiar periculoasă. Separat de creşterea forţei şi a amplorii tehnicii, se înmulţesc şi opţiunile. Tehnica înaintată contribuie la crearea unei game excesive de opţiuni în domeniul bunurilor de consum, al pro- duselor culturii, al serviciilor, al subcultelor şi al stilurilor de viaţă. Totodată sortimentul excesiv devine o caracteristică a tehnicii înseşi.

Societatea se află în faţa unei game de noutăţi tot mai diversificate, iar problemele selecţiei devin tot mai acute. Vechea politică, conform căreia opţiunile ţineau seama de avantajele economice imediate, se dovedeşte periculoasă, neclară şi dezechilibrată.

Astăzi, pentru a alege în domeniul tehnologic, avem nevoie de criterii mult mai subtile. Avem nevoie de asemenea criterii nu numai pentru a împiedica dezastrele ce pot fi evitate, dar şi pentru a ne ajuta să descoperim şansele de mâine. Pusă pentru prima dată în faţa unui sortiment tehnic excesiv, societatea trebuie să-şi aleagă acum maşinile, procedeele, tehnologiile şi sistemele sale în bloc, şi nu unul câte unul.

Trebuie să aleagă aşa cum un individ îşi alege stilul său de viaţă. Trebuie să ia supradecizii cu privire la viitorul ei.

Pe de altă parte, aşa cum un individ poate opta în mod conştient pentru un stil de viaţă, o societate poate opta conştient pentru un stil de civilizaţie.

Acesta este un lucru nou în istorie. În trecut civilizaţiile apăreau la întâmplare. Astăzi acest proces atinge pentru prima dată nivelul conştiinţei. Prin aplicarea unei politici tehnice conştiente – paralel cu alte măsuri – putem contura civilizaţia de imâine.

În cartea lor, *Anul 2000,* Herman Kahn şi Anthony Wiener menţionează o sută de inovaţii tehnice „foarte probabile în ultima treime a secolului al XX-lea”.

Acestea merg de la aplicări multiple ale laserului şi până la noi materiale, noi surse de energie, noi vehicule aeriene şi submarine, fotografia în relief şi „hibernarea umană” în scopuri medicale. Liste similare pot fi alcătuite pretutindeni. În transporturi, în comunicaţii, în toate domeniile imaginabile şi chiar în unele aproape inimaginabile suntem puşi în faţa unei avalanşe de noutăţi. În consecinţă, complexităţile selecţiei devin ameţitoare.

Acest lucru este elocvent ilustrat de noile invenţii şi descoperiri care au o contingenţă directă cu problema adaptabilităţii omului. Un asemenea caz este aşanumitul OLIVER * pe care încearcă să-l construiască un număr de experţi în calculatoare pentru a ne ajuta să facem faţă multitudinii excesive de decizii pe care trebuie să le luăm. În forma sa cea mai simplă, OLIVER nu ar fi decât un calculator de uz personal programat pentru a furniza informaţii individului şi a lua în locul lui deciziile de mai mică importanţă. La acest nivel ar putea păstra în memorie informaţii despre preferinţele prietenilor săi pentru un coctail „Manhattan” sau „Martini”, date despre itinerare, vreme, preţuri etc. Aparatul i-ar putea aminti când este ziua de naştere a soţiei sau ar putea chiar să comande automat flori. Ar putea să reînnoiască abonamentele la reviste, să plătească chiria la timp, să comande lame de ras şi altele.

Pe măsură ce sistemele de informare cu ajutorul calculatoarelor se diversifică, va putea recurge la un fond internaţional de date depozitate în biblioteci, în arhivele întreprinderilor, în spitale, magazine, bănci, agenţii guvernamentale şi universităţi. În felul acesta, OLIVER ar putea da pentru el răspunsuri la întrebări de tot felul.

Unii specialişti în calculatoare privesc totuşi mult mai departe. Teoretic este posibil să se construiască un OLIVER care să analizeze conţinutul cuvintelor proprietarului său, să-i examineze opţiunile, să deducă sistemul său de valori, să-şi actualizeze programul pentru a reflecta schimbările constatate

şi, în ultimă instanţă, să ia în locul său decizii tot mai importante.

OLIVER va şti, aşadar, cum va reacţiona – după toate probabilităţile – proprietarul său la diversele sugestii făcute într-o şedinţă de comitet. (Şedinţa ar putea avea loc în prezenţa unui grup de OLIVER-i reprezentându-i pe proprietarii lor, fără însă ca proprietarii respectivi să fie de faţă. Într-adevăr, experimentatorii au ţinut deja unele conferinţe „mijlocite de calculatoare”.)

<notă>

* On-Line Interactive Vicarious Expediter and Responder. Iniţialele au fost alese în onoarea lui Oliver Selfridge, iniţiatorul ideii.

</notă>

OLIVER ar şti, de exemplu, dacă proprietarul său va vota pentru candidatul X, dacă va contribui la opera de binefacere Y, dacă va accepta o invitaţie la un dineu la Z. După cum spunea un entuziast al lui OLIVER, un psiholog versat în calculatoare: „Dacă eşti un bădăran, OLIVER va şti aceasta şi va acţiona la fel. Dacă îţi înşeli soţia, OLIVER o va şti şi te va ajuta. Căci OLIVER nu va fi nimic altceva decât un alter-ego mecanic al tău. Mergând până la limita extremă a literaturii ştiinţifico-fantastice, ne putem chiar imagina OLIVER-i de dimensiunea unui ac implantaţi în creierul pruncilor şi folosiţi, împreună cu o transplantare a reflexelor, pentru crearea de alter-egouri vii, şi nu doar mecanice.

O altă realizare tehnologică care ar putea întări facultăţile de adaptare ale individului ţine de coeficientul lui de inteligenţă. Experienţele larg comentate din Statele Unite, Suedia şi alte ţări sugerează puternic că într-un viitor previzibil s-ar putea să fim capabili să mărim inteligenţa omului şi capacitatea lui de prelucrare a informaţiei. Cercetările din domeniul biochimiei şi al nutriţiei arată că proteinele, ARN-ul şi alte substanţe manevrabile sunt corelate, printr-un proces încă necunoscut, cu memoria şi învăţarea. Un efort imens pentru a sfărâma barierele inteligenţei ar putea fi răsplătit printr-o ameliorare fantastică a adaptabilităţii omului.

S-ar putea ca acesta să fie momentul istoric propice pentru o asemenea înflorire a umanităţii, pentru un salt spre un organism nou, suprauman. Dar care sunt consecinţele şi alternativele? Dorim noi oare o lume populată cu OLIVER-i? Când şi în ce condiţii? Cine ar trebui şi cine nu ar trebui să aibă acces la ei? Ar trebui folosite tratamente biochimice pentru a-i ridica pe deficienţii mintali la nivelul oamenilor normali sau pentru a ridica nivelul general al inteligenţei? Nu ar fi mai bine să ne concentrăm asupra încercării de a crea supergenii?

Opţiuni complexe similare abundă în toate domeniile. Oare trebuie să

aruncăm toate resursele noastre în joc pentru a obţine energia nucleară ieftină?

Sau trebuie să ne concentrăm eforturile pentru a stabili bazele biochimice ale agresivităţii? Trebuie să cheltuim miliarde de dolari pentru un avion de transport supersonic sau aceste fonduri ar trebui folosite pentru fabricarea de inimi artificiale? Trebuie oare să ne jucăm cu genele omului? Sau, aşa cum propun unii cu toată seriozitatea, ar trebui să inundăm interiorul Braziliei pentru a crea o mare de dimensiunea R. D. G. şi a R. F. G. la un loc? Fără indoială că în curând vom putea pune în fiecare dimineaţă în cafeaua noastră cu lapte o doză de super-LSD, de pilulă antiagresivă sau vreo substanţă „huxleyană”. În curând vom putea coloniza planetele şi vom putea sădi „plăcerometre” în craniile noilor-născuţi. Dar trebuie oare să facem toate acestea? Cine trebuie să hotărască? După ce criterii umane trebuie luate asemenea decizii?

Este limpede că o societate care optează pentru OLIVER, energie nucleară, transporturi supersonice, macrotehnică la scară continentală, precum şi pentru LSD şi „plăcerometre” îşi va dezvolta o civilizaţie fundamental diferită de cea care va opta pentru sporirea inteligenţei, difuzarea substanţelor antiagresive şi furnizarea de inimi artificiale ieftine.

Vor apărea foarte repede deosebiri enorme între societatea care impune progresul tehnic în mod selectiv şi cea care se agaţă orbeşte de prima şansă întâlnită. Deosebiri şi mai accentuate se vor dezvolta între societatea care va modera ritmul progresului tehnic şi îl va dirija astfel încât să prevină şocul viitorului şi cea în care masele de oameni obişnuiţi sunt împiedicaţi să ia decizii raţionale. În prima, democraţia politică şi participarea pe 6cară largă sunt realizabile, în cealaltă presiuni puternice favorizează acapararea conducerii politice de către o mică elită tehnocratică.

Pe scurt, alegerea pe care o vom face în domeniul tehnicii va modela în mod hotărâtor civilizaţiile viitoare.

Acesta este motivul pentru care problemele tehnice nu mai pot primi răspunsuri pur tehnice. Ele sunt probleme politice. Într-adevăr, ele ne afectează mai profund decât majoritatea chestiunilor politice de suprafaţă care ne preocupă astăzi. De aceea nu putemcontinua să luăm decizii de ordin tehnic la fel ca înainte. Nu putem permite ca ele să fie luate la întâmplare, independent unele de altele, şi nici să tolerăm să fie dictate numai de considerente economice pe termen scurt. Nu putem lăsa ca ele să fie luate într-un vid politic total şi nici nu putem delega răspunderea pentru ele la întâmplare, unor oameni de afaceri, oameni de ştiinţă, ingineri sau

administratori care nu sunt conştienţi de consecinţele profunde ale propriilor lor acţiuni.

Tranzistorii şi sexul

Pentru a prelua controlul asupra tehnicii şi a dobândi în felul acesta o oarecare influenţă asupra tendinţei generale spre acceleraţie, trebuie să începem prin a supune inovaţiile tehnice unei serii de teste severe înainte de a le admite în mijlocul nostru. Trebuie să formulăm o întreagă serie de întrebări neobişnuite despre fiecare dintre ele înainte de a permite difuzarea lor.

În primul rând, o experienţă amară ar fi trebuit deja să ne înveţe să studiem mai atent efectele materiale secundare ale oricărei tehnici noi. Indiferent dacă propunem o nouă formă Se energie, un nou material sau un nou produs chimic industrial” trebuie să încercăm să determinăm efectele sale asupra fragilului echilibru ecologic de care depinde supravieţuirea noastră. În plus trebuie să-i anticipăm efectele indirecte la mare distanţă în timp şi în spaţiu. Deşeurile industriale aruncate într-un fluviu parcurg sute şi chiar mii de mile până la ocean. Iar efectele DDT-ului nu apar decât după mai mulţi ani de la utilizarea lui. S-a scris atât de mult despre aceasta încât nu mi se pare necesar să mai insist.

Există însă şi un al doilea punct, mult mai complex: impactul pe termen lung al unei inovaţii tehnice asupra mediului social, cultural şi psihologic.

Sunt mulţi cei care consideră că automobilul a schimbat aspectul oraşelor noastre, a modificat tendinţa indivizilor de a fi proprietarii casei în care locuiesc şi condiţiile comerţului cu amănuntul, a perturbat obiceiurile sexuale şi a slăbit legăturile familiale.

Pilula anticoncepţională, calculatorul, programele spaţiale, precum şi inventarea şi difuzarea unor tehnici intelectuale ca analiza sistematică au provocat importante schimbări sociale.

Nu ne mai putem permite să lăsăm aceste consecinţe sociale şi culturale secundare să se producă la întâmplare. Trebuie să încercăm să le prevedem, estimând în măsura posibilului natura şi forţa lor şi momentul când vor apărea. Atunci când consecinţele unei inovaţii riscă să fie dezastruoase, trebuie să fim gata să o blocăm imediat. Nu putem permite tehnicii să facă ravagii în societate.

Este adevărat că nu putem cunoaşte niciodată toate consecinţele unei acţiuni, fie ea tehnică sau de altă natură. Dar tot atât de adevărat este că nu suntem total dezarmaţi. Putem uneori, de pildă, să experimentăm unele

invenţii în zone limitate, în cadrul unor grupuri determinate, pentru a studia efectele lor secundare înainte de a le difuza. Am putea, dacă am avea destulă imaginaţie, să inventăm experienţe care să reproducă condiţiile vieţii sau chiar să constituim comunităţi de voluntari pentru a putea orienta deciziile noastre în domeniul tehnicii. Aşa cum am putea crea enclave ale trecutului, în care ritmul evoluţiei să fie încetinit în mod artificial, sau enclave ale viitorului, în care indivizii să fie situaţi din timp în mediul ambiant al viitorului, am putea, de asemenea, instaura şi chiar subvenţiona comunităţi specializate în inovaţie, în care drogurile, sursele de energie, vehiculele, produsele cosmetice, aparatele inedite şi alte invenţii ar fi folosite cu titlu experimental, pentru a se studia efectele lor.

În zilele noastre, orice întreprindere îşi experimentează produsele „pe teren” pentru a fi sigură că ele corespund aşteptărilor. Ea le va verifica şi pe piaţă pentru a se asigura că se vând. Dar, cu unele rare excepţii, nimeni nu-i va controla aposteriori pe consumatori şi comunitatea pentru a vedea care au fost efectele lor secundare asupra oamenilor. Şi totuşi supravieţuirea noastră în viitor va depinde poate de modul cum vom învăţa să facem aceasta.

Chiar atunci când experienţele concrete se dovedesc irealizabile, ne este totuşi posibil să anticipăm efectele pe termen lung ale diverselor inovaţii. Specialiştii comportamentului pun la punct cu rapiditate noi instrumente de lucru, mergând de la modelarea matematică şi simulare până la aşa-numitele analize Delphi, care ne permit să judecăm mai bine consecinţele acţiunilor noastre. Noi acumulăm aparatul conceptual necesar pentru a evalua tehnica din punct de vedere social; tot ce mai avem de făcut este să-l folosim.

Mai rămâne o a treia problemă, şi mai delicată decât primele două: pe lângă schimbările concrete din structura socială, cum va afecta o descoperire sau alta sistemul de valori al societăţii? Noi ştim puţine lucruri despre structura valorilor şi evoluţia ei, dar avem numeroase motive să credem că şi ea suferă influenţa tehnicii. Eu am propus deja, într-o altă lucrare, crearea unei noi profesiuni, aceea de „prospector al impactului asupra valorilor”, accesibilă femeilor şi bărbaţilor familiarizaţi cu tehnicile ştiinţifice cele mai avansate ale comportamentului, care vor putea evalua astfel implicaţiile unei oarecare inovaţii în domeniul valorilor.

Un grup de eminenţi economişti, cercetători, arhitecţi, planificatori, scriitori şi filozofi de la Universitatea din Pittsburgh au petrecut în 1967 o zi intreagă de simulare destinată să facă să progreseze arta prognozei în domeniul valorilor. Programul „Tehnica şi societatea” a întreprins la Harvard o acţiune de acelaşi gen. La Universitatea Corneli şi la Institutul pentru studiul

ştiinţei şi problemelor umane de la Universitatea Columbia se fac încercări de a construi un model al raportului dintre tehnică şi valori şi de a inventa un joc care să servească la analiza impactului lor reciproc. Toate aceste iniţiative, chiar dacă sunt încă foarte rudimentare, promit să ne ajute într-o apreciere mai precisă decât până acum a inovaţiilor tehnice.

În cel de-al patrulea şi ultimul rând, trebuie să ne punem o întrebare care, până în prezent, nu a fost aproape niciodată analizată şi care este totuşi fundamentală dacă vrem să prevenim un şoc al viitorului de proporţii mari. În cazul fiecărei inovaţii tehnice majore trebuie să ne întrebăm: care sunt implicaţiile ei pe planul accelerării?

Problemele adaptării depăşesc deja cu mult dificultăţile de care ne izbim pentru a ne acomoda cu o invenţie sau alta, cu o tehnică sau alta. Problema care se pune pentru noi nu mai este inovaţia, ci înlănţuirea de inovaţii., nu avionul de transport supersonic şi nici reactorul breeder, ci escalada acestor inovaţii şi noul pe care-l revarsă în societate.

Oare o inovaţie propusă ne permite să controlăm ritmul şi orientarea evoluţiei căreia ii dă naştere?

Sau tinde să accelereze o serie de procese asupra cărora nu avem nici o putere? Cum afectează oare gradul de tranzienţă, ponderea noutăţii şi diversitatea opţiunilor? Cât timp nu vom da un răspuns sistematic tuturor acestor întrebări, încercările noastre de a subordona dezvoltarea tehnică unor obiective sociale şi de a controla tendinţa de accelerare în general se vor dovedi zadarnice.

Iată deci un program intelectual de primă urgenţă pentru ştiinţele sociale şi fizice. Am învăţat singuri să creăm şi să combinăm inovaţiile tehnice cele mai extraordinare. Nu ne-am dat însă osteneala să le cercetăm consecinţele, şi astăzi aceste consecinţe ameninţă să ne distrugă. Trebuie să învăţăm să le identificăm, şi repede!

Un consiliu pentru tehnologie Dar problema nu este numai de ordin intelectual, ea este şi de ordin politic. Dacă trebuie să creăm noi instrumente de cercetare, noi mijloace de a înţelege mediul înconjurător, trebuie, de asemenea, să organizăm noi instituţii politice care să garanteze că aceste chestiuni sunt cu adevărat studiate şi care să promoveze sau să descurajeze (poate chiar să in terzică) unele invenţii tehnice. Avem într-adevăr nevoie de un aparat care să selecţioneze maşinile.

Una dintre principalele sarcini politice ale deceniului următor va fi aceea de a crea un asemenea mecanism. Trebuie să ne dispară teama de a exercita un control social sistematic asupra dezvoltării tehnice.

Responsabilitatea acestui control trebuie să revină unor agenţii guvernamentale şi întreprinderilor şi laboratoarelor în care iau naştere inovaţiile tehnice.

Orice sugestie de exercitare imediată a unui control asupra tehnologiei este primită de oamenii de ştiinţă cu o ridicare din sprâncene şi este invocat spectrul amestecului imperativ al statului. Acest control nu implică însă o limitare a libertăţii de cercetare, în joc este nu descoperirea, ci difuzarea, nu invenţia, ci aplicarea. Sociologul Amitai Etzioni subliniază cu ironie: „Numeroşi liberali care au acceptat controlul economic propovăduit de Keynes sunt partizanii mersului de la sine în domeniul tehnicii.

Iar argumentele lor sunt tocmai acelea folosite odinioară pentru a apăra «mersul de la sine» în domeniul economiei, anume că orice încercare de a dirija tehnica ar frâna inovarea şi iniţiativa”.

Nu ar trebui ignorate consecinţele unei dirijări excesive, dar cele ale lipsei unei dirijări ar putea fi cu mult mai rele. De fapt, ştiinţa şi tehnica nu sunt niciodată absolut libere. Invenţiile şi ritmul aplicării lor sunt influenţate de valorile şi de instituţiile societăţii care le -dau naştere. Într-adevăr, orice societate face o preselecţie a inovaţiilor tehnice înainte de a le difuza.

Modul incoerent în care se face aceasta astăzi şi criteriile pe care se bazează selecţia trebuie să fie modificate. În ţările occidentale, criteriul de bază pentru filtrarea inovaţiilor tehnice rămâne rentabilitatea economică. În ţările comuniste, testele decisive trebuie să arate dacă inovaţia va contribui la creşterea economică în general şi la puterea naţională, în primele, deciziile sunt particulare şi complet descentralizate, în celelalte au un caracter public şi centralizat. Se tinde în general să se ia în considerare doar consecinţele imediate şi cele mai evidente ale inovaţiilor tehnice. Or, tocmai acest impact ne-imediat şi ne-evident este cel care ar trebui să ne preocupe.

„Societatea trebuie să se organizeze în aşa fel, încât un anumit număr de oameni de ştiinţă dintre cei mai competenţi şi mai imaginativi să se ocupe permanent de prevederea efectelor pe termen lung ale tehnicii noi – scrie O. M. Solandt, preşedinte al Consiliului Ştiinţific al Canadei. – Metoda noastră actuală, care constă în a aştepta ca indivizi deosebit de vigilenţi să prevadă pericolele şi în a forma grupuri de presiune care să încerce să corecteze greşelile, nu va mai fi bună în viitor”.

Un pas pe calea cea mai bună ar fi acela de a crea un consiliu pentru tehnică, o agenţie guvernamentală însărcinată să primească, să examineze şi să acţioneze asupra plângerilor referitoare la aplicarea iresponsabilă a tehnicii.

Cine ar trebui să răspundă de corectarea efectelor nefaste ale tehnicii?

Difuzarea rapidă a detergenţilor pentru spălat vase şi rufe a intensificat problema purificării apei în Statele Unite. Decizia de a lansa detergenţi pe piaţă a fost luată de particulari, dar efectele lor secundare au făcut ca contribuabilii şi consumatorii în general să plătească şi ei (sub forma unei ape de o calitate inferioară).

Costul poluării aerului este, de asemenea, suportat de contribuabili şi de comunitate, chiar dacă, aşa cum este adeseori cazul, această poluare poate fi pusă pe seama companiilor individuale, a industriilor sau a instalaţiilor guvernamentale. Poate că este mai judicios ca populaţia şi nu întreprinderile să suporte costul depoluării, sub forma unor cheltuieli sociale suplimentare. Există multe modalităţi de a le acoperi.

Indiferent de cea pe care o alegem, este indispensabil să definim în mod clar responsabilităţile. De foarte multe ori, nici o agenţie, nici un grup şi nici o instituţie nu îşi asumă o responsabilitate bine definită.

Un consiliu pentru tehnică ar putea face cunoscute în mod oficial plângerile. Atrăgând atenţia presei asu pracompaniilor sau a agenţiilor guvernamentale care au aplicat o tehnică nouă în mod iresponsabil sau fără a-i fi măsurat cu precizie consecinţele, o asemenea agenţie ar putea exercita presiuni pentru o folosire mai inteligentă a noilor descoperiri. Înzestrată cu puterea de a intenta procese de daune-interese atunci când este cazul, ea ar putea constitui o forţă capabilă să frâneze iresponsabilitatea în domeniul tehnicii.

Pavăza ambientală

Dar investigarea şi evaluarea responsabilităţii aposteriori nu sunt suficiente. Trebuie să ne creăm o pavăză ambientală care să ne apere de intruziunile periculoase, precum şi un sistem de stimulente publice pentru încurajarea acelei tehnici care este socialmente dezirabilă şi nedăunătoare. Aceasta înseamnă înfiinţarea unor organisme guvernamentale şi particulare care să verifice principalele inovaţii tehnice *înainte* de a fi lansate în public.

Am putea cere corporaţiilor să-şi formeze „grupuri de analizare a consecinţelor”, care să studieze efectele potenţiale ale inovaţiilor pe care le tutelează. Le-am putea impune nu numai să-şi verifice inovaţiile în zone-pilot, dar să facă şi un raport public despre impactul lor înainte de a permite să fie difuzate în societate. O mare parte a responsabilităţii ar trebui delegată chiar întreprinderilor industriale. Cu cât controlul este mai puţin centralizat, cu atât va fi mai bine. Dacă autodisciplina este eficientă, ea este preferabilă oricărui

control exterior politic.

Dar dacă ea eşuează, aşa cum se întâmplă adeseori, intervenţia publică se poate dovedi necesară, şi nu trebuie să ne eschivăm de răspundere în acest domeniu. Un membru al Congresului Statelor Unite, Emilio Q. Daddario, preşedinte al Subcomitetului pentru ştiinţă, cercetare şi dezvoltare, a propus crearea în sânul guvernului federal a unui consiliu însărcinat cu evaluarea inovaţiilor tehnice. Diverse studii făcute de Academia naţională de ştiinţe, de Academia naţională pentru tehnică, de Serviciul de referinţe legislative al Bibliotecii Congresului şi de programul tehnologic şi ştiinţific al Universităţii George Washington încearcă toate să definească forma adecvată a unui asemenea organism. Dar, dacă putem discuta despre forma lui, necesitatea lui este indiscutabilă.

Societatea ar putea, de asemenea, să stabilească unele principii generale referitoare la dezvoltarea tehnică. Gând introducerea unei inovaţii poate avea urmări neaşteptate, societatea ar putea cere ca forul răspunzător să constituie un fond de rezervă pentru corectarea efectelor nefaste în caz de nevoie. Am putea, de asemenea, crea un „fond de asigurare tehnică” constituit din prime plătite de agenţiile de difuzare a inovaţiilor.

Anumite intervenţii ecologice pe scară largă ar putea fi întârziate sau chiar interzise, în conformitate cu principiul că, dacă proiectele care trebuie să afecteze natura sunt prea importante şi prea bruşte pentru ca efectele lor să poată fi controlate şi eventual corectate, ele nu ar trebui să fie puse în aplicare.

De exemplu, s-a sugerat că barajul de la Assuan, departe de a ajuta agricultura egipteană, ar putea duce într-o bună zi la săraturarea solului de pe ambele maluri ale Nilului, lucru care s-ar putea dovedi catastrofal. Dar un astfel de proces nu se va produce peste noapte. Va fi deci posibil, după toate probabilităţile, ca el să fie prevenit şi dominat. În 6chimb, proiectul de a inunda întreg teritoriul Braziliei poate avea asemenea consecinţe imediate, imprevizibile sub raport ecologic, încât nu trebuie admisă realizarea lui cât timp nu suntem siguri că vom păstra controlul asupra procesului şi nu dispunem de mijloace de intervenţie în caz de urgenţă.

La nivelul consecinţelor sociale, inovaţiile tehnice vor trebui să fie supuse unor grupuri mixte de specialişti în ştiinţele comportamentului – sociologi, psihologi, economişti, politologi – care să determine, în măsura posibilului, forţa probabilă a impactului social al respectivei inovaţii în diferite momente în timp. Dacă ea riscă să ducă la perturbări grave sau să întărească tendinţa generală spre acceleraţie, vatrebui mai întâi să se stabilească balanţa pierderilor şi profiturilor pentru societate. În cazul unor invenţii cu consecinţe foarte grave,

organismul însărcinat cu controlul tehnicii va trebui să aibă posibilitatea de a solicita o legislaţie restrictivă sau să impună o amânare până la încheierea discuţiei şi analizei publice, în alte cazuri, difuzarea unor asemenea inovaţii ar putea fi autorizată cu condiţia de a lua din timp ample măsuri pentru a le neutraliza consecinţele nefaste. În felul acesta, societatea nu va mai trebui să aştepte producerea catastrofelor pentru a aborda problemele pe care i le ridică tehnica.

Ţinând seama nu numai de fiecare invenţie în parte, dar şi de relaţiile dintre ele, de perioadele de timp care le despart, de viteza preconizată a difuzării lor şi de alţi factori similari, vom putea dobândi în cele din urmă un anumit control asupra ritmului evoluţiei şi a orientării sale.

Este de la sine înţeles că aceste propuneri sânt ele înseşi încărcate cu consecinţe sociale explozive şi necesită un studiu aprofundat. Există, poate, mijloace mai bune de a atinge obiectivele stabilite, dar este deja târziu. Nu ne mai putem permite să ne năpustim orbeşte spre supraindustrialism. Politica controlului tehnicii va declanşa un conflict ascuţit într-un viitor apropiat. Dar, indiferent dacă vor îi sau nu conflicte, tehnica trebuie îmblânzită dacă vrem să dominăm procesul general de accelerare. Şi trebuie să-l dominăm cu orice preţ dacă vrem să prevenim şocul viitorului.

STRATEGIA PROSPECTIVEI SOCIALE

Putem oare trăi într-o societate care ne scapă de sub control? Aceasta este întrebarea pe care ne-o pune noţiunea de şoc al viitorului. Căci aceasta este situaţia în care ne aflăm noi. Dacă tehnologia ar fi singura care şi-ar fi rupt lanţurile, problemele noastre ar fi fost suficient de grave. Cel mai de temut este însă faptul că multe alte procese sociale au început de asemenea să se desfăşoare necontrolat, oscilând nebuneşte şi rezistând tuturor eforturilor noastre de a le ghida.

Urbanizarea, conflictele etnice, migraţia, expansiunea demografică, delincventa – am putea cita mii de exemple din domenii în care eforturile noastre de a influenţa schimbarea par tot mai abursde, mai zadarnice. Unele dintre ele sunt strâns legate de faptul că am scăpat hăţurile tehnologiei, altele sunt parţial independente de el. Ritmul neuniform, neregulat al schimbărilor, cotiturile şi zigzagurile cursei pe care o urmează ne obligă să ne întrebăm dacă tehnosoeietăţile, chiar şi cele comparativ mici, ca Suedia şi Belgia, nu au devenit prea complexe, prea rapide pentru a fi dirijate.

Cum putem oare preveni un şoc de masă al viitorului: reglând selectiv

diversele ritmuri ale schimbării sau ridicând ori reducând nivelul stimulării atunci când guvernele – chiar şi acelea animate de cele mai bune intenţii – par incapabile să orienteze transformările societăţii în direcţia cea bună?

Astfel, unul dintre cei mai buni urbanişti din America scrie fără să-şi ascundă dezgustul: „înschimbul unui preţ de peste trei miliarde de dolari, Agenţia pentru reînnoirea urbană a reuşit să reducă sensibil numărul locuinţelor cu chirii mici din oraşele americane”. Calamităţi asemănătoare pot fi citate dintr-o duzină de alte domenii. De ce programele actuale de asistenţă socială cel mai adesea le dăunează clienţilor lor, în loc să-i ajute? De ce studenţii, despre care se presupune că reprezintă o elită răsfăţată, se revoltă şi provoacă tulburări? De ce autostrăzile agravează aglomeraţia traficului în loc s-o reducă? Pe scurt, de ce atât de multe programe liberale bine intenţionate îmbătrânesc atât de repede, dind naştere la. efecte secundare care anulează efectele lor principale? Nu este, aşadar, de mirare că parlamentarul britanic Raymond Fletcher, dezamăgit de cele văzute în jurul său, a exclamat decurând: „Societatea înaintează la întâmplare”.

Dacă prin aceasta înţelege lipsa totală a unui plan conducător, atunci desigur că merge prea departe.

Dar, dacă vrea să spună că rezultatele politicii sociale au devenit capricioase şi imprevizibile, atunci el loveşte exact la ţintă. Acesta este deci sensul politic al şocului viitorului. Căci, aşa cum individul suferă şocul viitorului ca urmare a incapacităţii lui de a ţine pasul cu ritmul schimbărilor, tot aşa şi guvernele suferă de un fel de şoc colectiv al viitorului, o degradare a proceselor lor decizionale.

Sir Geoffrey Vickers, eminent sociolog englez, a definit problema cu o claritate care ne îngheaţă: „Ritmul schimbărilor se accelerează neîncetat, fără ca ritmul în care reacţionează omul să crească în mod corespunzător, şi aceasta ne apropie de pragul dincolo de care va fi imposibil să se execute cel mai mic control”.

Moartea tehnocraţiei

Ceea ce se desfăşoară în faţa ochilor noştri este în[Ce]Putul prăbuşirii definitive a industrialismului şi, odată cu aceasta, falimentul planificării tehnocrate.

Editorul socialist Michael Harrington a definitepoca noastră drept „secolul Hazardului”, pretinzând că am respins planificarea. Totuşi, aşa cum demonstrează Galbraith, chiar în contextul unei economii capitaliste, marile

întreprinderi desfăşoară eforturi considerabile pentru a raţionaliza producţia şi dis tribuţia, pentru a-şi planifica viitorul cât mai bine posibil. Guvernele sunt, de asemenea, profund angajate în activităţi de planificare. Poate că reaşezarea economiilor postbelice pe principii keynesiene este necorespunzătoare, dar nu este întâmplătoare. În Franţa, „Le Plan” a devenit o caracteristică obişnuită a vieţii naţionale. Î*n* Suedia, Italia, R. F. Germania şi Japonia, guvernele intervin în mod activ în sectorul economic pentru a proteja anumite ramuri industriale, a le sprijini pe altele şi a accelera creşterea generală.

În Statele Unite şi Anglia, chiar şi administraţiile locale dispun, cel puţin nominal, de servicii de planificare.

De ce atunci, în pofida tuturor acestor eforturi, sistemul ne scapă de sub control? Problema nu e *pur* şi simplu că nu planificăm destul, ci şi că planificăm nesatisfăcător. Dificultăţile se explică în parte prin înseşi postulatele implicate în planificarea noastră.

Planificarea tehnocrată, ea însăşi un produs al industrialismului, reflectă în primul rând valorile acestei epoci pe cale de dispariţie. Planificarea tehnocrată este *econocentrică.*

În al doilea rând, planificarea tehnocrată reflectă opţiunea temporală a industrialismului. Luptându-se să se elibereze de atitudinea paseistă înăbuşitoare a societăţilor anterioare, industrialismul s-a concentrat puternic asupra prezentului. În practică, aceasta *a* însemnat că planificarea s-a ocupat de viitorul apropiat. Ideea unui plan cincinal a şocat lumea ca o anticipare nesăbuită atunci când a fost lansată pentru prima oară de sovietici în anii '20. După cum vom vedea în continuare, un pumn de corporaţii şi agenţii guvernamentale au început să-şi lărgească orizontul până la zece, douăzeci sau chiar cincizeci de ani în viitor. Cu toate acestea, majoritatea îşi limitează orbeşte preocupările la săptămâna care urmează. Planificarea tehnocrată este „pe termen scurt”.

În sfârşit, reflectând organizarea birocratică a industrialismului, [planificarea tehnocrată se baza pe ierarhie. Lumea era împărţită în directori şi muncitori, planificatori şi planificaţi, hotărârile fiind luate de un grup şi aplicate la celălalt. Acest sistem, adecvat atâta timp cât schimbarea urmează o cadenţă industrială, *se* prăbuşeşte atunci când ritmul atinge viteze supraindustriale. Mediul ambiant din ce în ce mai instabil cere ca la bază să se ia decizii din ce în ce mai puţin programate. Nevoia de autoreglare instantanee estompează diferenţa dintre cadrele de conducere şi executanţi, iar ierarhia se clatină. Planificatorii sunt prea izolaţi, cunosc prea puţin condiţiile locale şi reacţionează prea lent la schimbare. Pe măsură ce câştigă teren bănuiala că un

control de sus în jos este impracticabil, cei planificaţi încep să revendice dreptul de a participa la luarea hotărârilor. Şi totuşi, planificatorii rezistă, căci, asemenea sistemului birocratic pe care îl oglindeşte, planificarea tehnocrată este prin excelenţă nedemocrată.

Forţele care ne împing spre supraindustriaîism nu mai pot fi canalizate prin metodele discreditate ale erei industriale. Poate că vor mai continua să acţioneze un timp în ramurile industriale şi comunităţile înapoiate, cu o evoluţie lentă. Dar aplicarea lor greşită în ramurile industriale, în universităţile şi oraşele avansate – pretutindeni unde schimbarea este rapidă – nu poate decât să intensifice instabilitatea, ducând la convulsii şi zigzaguri tot mai nebuneşti. Mai mult decât atât, pe măsură ce dovezile eşecului se îngrămădesc, se ivesc o seamă de tendinţe politice, culturale şi psihologice periculoase.

Una din reacţiile pe care le stârneşte pierderea controlului este, de pildă, aversiunea faţă de inteligenţă.

Ştiinţa i-a dat pentru prima dată omului un sentiment de putere asupra mediului înconjurător şi, deci, asupra viitorului. Făcând ca viitorul să pară maleabil, în loc de imuabil, a zdruncinat religiile narcotizante care propovăduiau pasivitatea şi misticismul. Astăzi înmulţirea dovezilor că societatea ne scapă de sub control provoacă o dezamăgire faţă de ştiinţă. În consecinţă asistăm la o recrudescenţă zgomotoasă a misti cismului. Brusc astrologia face furori. Zenul, yoga, spiritismul şi vrăjitoria devin îndeletniciri la modă.

Se formează grupuri în jurul căutării experienţelor dionisiace, al unei comunicări neverbale şi aşa-zisei comunicări nelineare. Ni se spune că este mai important să „simţim” decât să „gândim”, ca şi cum între acestea două ar exista o contradicţie. Oracoli existenţialişti se alătură misticilor catolici, psihanaliştilor jungieni şi învăţaţilor hinduşi, exaltând ocultul şi afectivul în dauna ştiinţificului şi raţionalului.

Această revenire la atitudini preştiinţifice este însoţită – şi nu trebuie să ne mire aceasta – de un I colosal val de nostalgie în cadrul societăţii. Mobila, antică, afişele dintr-o epocă apusă, jocurile bazate pe rememorarea unor frivolităţi trecute, reînvierea stilului „Art Nouveau”, moda hainelor romantice, redescoperirea unor idoli prăfuiţi de odinioară ca Humphrey Bogart sau W. C. Fields, toate acestea oglindesc o propensiune psihică spre un trecut mai simplu şi mai puţin agitat. Mecanisme puternice pentru satisfacerea capriciilor intră în acţiune exploatând această foame. Businessul nostalgiei devine o industrie înfloritoare.

Eşecul planificării tehnocrate şi, în consecinţă, sentimentul de pierdere a

controlului alimentează, de asemenea, filozofia „imediatului”. Cântecele şi reclamele salută apariţia „generaţiei imediatului”, iar savanţii psihiatri, vorbindu-ne despre pericolele pe care le implică inhibarea, ne avertizează să nu ne amânăm plăcerile. Sunt încurajate defularea şi o căutare a recompensei imediate. „Suntem orientaţi mai mult spre prezent – spune o adolescentă unui reporter după festivalul monstru de muzică pop de la Woodstock. – Trebuie să faci ce doreşti şi când o doreşti... Dacă stai multă vreme într-un loc, te trezeşti prins într-o treabă planificată... De aceea nu trebuie să te opreşti”. Spontaneitatea, echivalentul pe plan individual al lipsei de planificare socială, este ridicată la rangul de virtute psihică cardinală.

Toate acestea au un corespondent politic în apariţia unei ciudate coaliţii între reprezentanţi ai extremei drepte şi ai Noii Stângi, în susţinerea unei abordări a viitorului pe baza principiului „fie cum o fi”. Astfel se explică faptul că auzim cereri tot mai numeroase în favoarea antiplanificării sau a lipsei de planificare, desemnată uneori prin termenul eufemistic de „creştere organică”. În rândul unor radicali, această atitudine capătă o nuanţă anarhică. Nu numai că se consideră inutil sau nechibzuit să se facă planuri pe termen lung pentru viitorul instituţiei sau al societăţii pe care doresc să o răstoarne, uneori se consideră chiar de prost-gust să se fixeze ordinea de zi a unei şedinţe.

Neplanificarea este ridicată în slăvi.

Susţinând că planificarea impune valori viitorului, antiplanificatorii trec cu vederea faptul că lipsa de planificare face şi ea acelaşi lucru şi, adeseori, cu consecinţe mult mai grave. Nemulţumiţi de caracterul îngust, econocentric al planificării tehnocrate, ei condamnă analiza sistemică, contabilizarea cheltuielilor şi beneficiilor şi alte metode similare, ignorând faptul că, folosite diferit, aceste instrumente pot fi convertite în instrumente puternice de umanizare a viitorului.

Atunci când criticii acuză planificarea tehnocrată că este antiumană, în sensul că neglijează valorile sociale, culturale şi psihologice în goana ei neînfrânată după profitul economic maxim, ei au de obicei dreptate.

Când o acuză că este mioapă şi nedemocrată au de asemenea dreptate, iar când pretind că este absurdă tot au de obicei dreptate.

Când tind însă înapoi spre iraţionalism, când se cufundă în atitudini antiştiinţifice, într-un fel de nostalgie bolnăvicioasă şi o exaltare a imediatului, ei nu numai că greşesc, dar devin chiar periculoşi. Aşa cum alternativele lor pentru industrialism reclamă în esenţă o revenire la instituţiile preindustriale, alternativa lor la tehnocraţie nu este posttehnocraţia, ci pretehnocraţia.

Nimic nu ar putea fi mai periculos de inadecvat.

Indiferent de argumentele teoretice, forţele brutale se află în libertate în lume. Dacă dorim să prevenim şocul viitorului sau să controlăm creşterea populaţiei, să luptăm contra poluării, sau să oprim cursa înarmărilor, nu putem permite ca hotărârile care pun în joc soarta omenirii să fie luate nechibzuit, prosteşte sau neplanificat. A ne lăsa în voia întâmplării echivalează cu o sinucidere colectivă.

Noi avem nevoie nu de o reîntoarcere la iraţionalismul trecutului, nu de o acceptare pasivă a schimbării, nu de disperare sau nihilism. Avem nevoie de o strategie nouă şi puternică. Din motive ce se vor clarifica, eu numesc această strategie „prospectivă socială”. Sunt convins că, înarmaţi cu această strategie, putem ajunge la un nou nivel de competenţă în dirijarea schimbării. Putem inventa o formă de planificare mai umană, mai clarvăzătoare şi mai democrată decât oricare alta folosită până în prezent. Într-un cuvânt, putem depăşi tehnocraţia.

Umanizarea planificatorului

Tehnocraţii suferă de o fixaţie economică. Cu excepţia războaielor şi a catastrofelor, ei pornesc de la premisa că remediile economice pot rezolva chiar şi probleme neeconomice.

Prospectiva socială pune la îndoială această supoziţie fundamentală a cadrelor de conducere. La vremea sa, urmărirea exclusivă a progresului material de către societatea industrială a adus servicii bune rasei umane. Pe măsură ce ne grăbim spre supraindustrialism, îşi face însă apariţia o nouă morală, în care alte obiective ajung pe plan de egalitate şi chiar încep să le înlocuiască pe cele ale bunăstării economice. Pe plan personal, autorealizarea, responsabilitatea socială, aspectul estetic, satisfacţia personală şi un număr de alte obiective rivalizează şi adeseori eclipsează cursa spre succesul material în sine.

Belşugul devine o bază de pe care oamenii încep să lupte pentru diverse ţeluri posteconomice.

Totodată, în societăţile care se lansează spre supraindustrialism, variabilele economice – salariile, balanţa de plăţi, productivitatea – devin tot mai sensibile la schimbările din mediul înconjurător neeconomic. Problemele economice sunt numeroase, dar acum apar în prim plan o serie întreagă de chestiuni caresunt doar secundar economice. Rasismul, conflictul între generaţii, delincventa, autonomia culturală, violenţa – toate acestea au dimensiuni economice, dar nici una nu poate fi tratată efectiv numai prin

măsuri econocentrice.

Trecerea de la producţia industrială la servicii, caracterul tot mai psihologic al bunurilor şi serviciilor şi, în ultimă instanţă, deplasarea spre producţia de experienţe, toate acestea leagă sectorul economic mult mai strâns de forţele neeconomice. Preferinţele consumatorilor se schimbă în acelaşi ritm cu stilul de viaţă, astfel încât apariţia şi dispariţia subcultelor se reflectă în dezordinea economică. Producţia supraindustrială reclamă muncitori calificaţi în manipularea simbolurilor, astfel încât ceea ce se petrece în mintea lor dobândeşte o importanţă mult mai mare decât în trecut şi, totodată, depinde mult mai mult de factorii culturali.

Există chiar dovezi că sistemul financiar devine mai sensibil la presiunile sociale şi psihologice. Numai într-o societate îmbelşugată în drumul său spre supraindustrialism putem fi martorii creării de noi mijloace de investiţii, cum sunt fondurile mutuale, a căror activitate este în mod conştient fundamentată sau îngrădită pe baza unor consideraţii de ordin neeconomic. Fondul mutual Vanderbilt şi Fondul provident refuză să investească în industria tutunului şi a băuturilor alcoolice. Uriaşul Fond Mates nesocoteşte stocul oricărei conitpanii angajate în producţia de muniţii, în timp ce micul Fond Vantage 10/90 investeşte o parte din bunurile sale în întreprinderi care se străduiesc să uşureze problemele alimentare şi demografice din ţările în curs de dezvoltare. Există Fonduri care investesc numai sau mai ales în construcţia de imobile în care se practică integrarea rasială. O parte a bogatului portofoliu al Fundaţiei Ford şi al bisericii presbiteriene constă în acţiuni ale unor companii alese nu numai pentru rentabilitatea lor economică, ci şi pentru contribuţia lor potenţială la rezolvarea problemelor urbane. Asemenea evoluţii, deşi mici la număr, semnalează fără greş direcţia schimbărilor. între timp mari corporaţii americane cu investiţii fixe în centrele urbane sunt înghiţite, adeseori în ciuda propriei voinţe, de vârtejul schimbărilor sociale.

Sute de companii sunt angajate acum în asigurarea de locuri de muncă pentru şomerii cronici, în organizarea programelor de alfabetizare şi formare profesională, precum şi în zeci de alte activităţi insolite.

Aceste misiuni noi au devenit atât de importante încât cea mai mare corporaţie din lume, Societatea americană de telefon şi telegraf, a înfiinţat recent o direcţie a problemelor mediului înconjurător. Fapt fără precedent, acestei instituţii i s-au atribuit o seamă de sarcini, printre care anchete despre poluarea aerului şi a apei, ameliorarea aspectului estetic al camioanelor şi instalaţiilor companiei şi elaborarea unor programe de învăţământ cu caracter experimental pentru copiii preşcolari din ghetourile urbane. Aceasta nu

înseamnă că marile companii ar deveni altruiste, ci pur şi simplu reliefează legăturile tot mai strânse dintre sectorul economic şi puternicele forţe culturale, psihologice şi sociale.

Dar, în timp ce aceste forţe bat la uşa noastră, majoritatea planificatorilor tehnocraţi şi n şefilor de întreprinderi se comportă ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Ei continuă să acţioneze ca şi cum sectorul economic ar fi izolat ermetic de influenţele sociale şi psihoculturale. Într-adevăr, premisele econocentrice sunt atât de adânc înrădăcinate şi se bucură de o popularitate atât de mare încât deformează sistemele informaţionale esenţiale pentru orientarea schimbărilor.

De exemplu, toate naţiunile moderne dispun de un mecanism perfecţionat de măsurare a realizărilor economice. Noi cunoaştem practic, zi cu zi, evoluţia schimbărilor în ce priveşte productivitatea, preţurile, investiţiile şi alţi factori similari. Prin intermediul unei serii de „indicatori economici”, noi apreciem gradul de sănătate al întregii economii, viteza cu care se schimbă, precum şi direcţiile generale ale schimbării. Fără aceste unităţi de măsură, controlul nostru asupra economiei ar fi mult mai puţin eficient.

În schimb nu avem nici un fel de unitate de măsură, nici o serie de „indicatori sociali”, comparabili cu cei de mai sus, care să ne spună dacă societatea, şi nu economia, este şi ea sănătoasă. Nu dispunem de mijloace pentru a măsura „calitatea vieţii”. Nu avem indici sistematici care să ne spună dacă oamenii sunt mai mult sau mai puţin înstrăinaţi unii de alţii, dacă învăţământul este mai eficient, dacă arta” muzica, literatura sunt înfloritoare, dacă politeţea, generozitatea sau amabilitatea sunt în creştere. „Produsul naţional brut este pentru noi Sfântul Graal – scrie Stewart Udall –, ... dar noi nu avem un indice al mediului înconjurător, nu avem o statistică de ansamblu pentru a măsura dacă în ţară se trăieşte mai bine de la un an la altul”.

La prima vedere, aceasta ar părea o chestiune pur tehnică, o problemă de resortul statisticienilor. Şi totuşi ea are o semnificaţie politică cât se poate de serioasă, căci în lipsa unor asemenea norme este din ce în ce mai greu să se stabilească o legătură între politica naţională sau locală şi obiectivele sociale pe termen lung. Absenţa unor asemenea indici perpetuează tehnocraţia vulgară.

O luptă dusă în limitele politeţii, dar din ce în ce mai înverşunată şi totodată puţin cunoscută publicului a început la Washington în legătură cu această chestiune. Planificatorii şi economiştii tehnocraţi văd în ideea indicatorilor sociali o ameninţare la adresa poziţiei câştigate de ei lângă urechea politicianului, în contrast cu aceasta, necesitatea unor indicatori sociali

a fost susţinută cu elocvenţă de sociologi de seamă ca: Bertram M. Gross de la Wayne State University, Eleanor Sheldon şi Wilbert Moore de la Fundaţia „Russell Sage”, Daniel Bell şi Raymond Bauer de la Harvard. Sub ochii noştri, spune Gross, se produce o „rebeliune de mari proporţii împotriva a ceea ce a fost numit filistinismul economic al actualei organizaţii statistice a guvernului Statelor Unite”.

Această revoltă şi-a atras un sprijin energic din partea unui mic grup de oameni politici şi de oficialităţi ale guvernului, care recunosc că avem o nevoie arzătoare de un sistem conceptual posttehnocratic pentru a cuprinde societatea. Printre aceştia se numără Daniel P. Moynihan, unul din principalii consilieri ai Casei albe, senatorii Walter Mondale din Minnesota şi Fred Harris din Oklahoma, precum şi mai mulţi membri ai Cabinetului. Pentru viitorul apropiat putem întrevedea izbucnirea unor revolte asemănătoare şi în alte capitale ale lumii, trasând o dată în plus o linie despărţitoare între tehnocraţi şi posttehnocraţi.

Pericolul şocului viitorului demonstrează totuşi necesitatea unor noi unităţi de măsură cu caracter social care nici măcar nu au fost menţionate până în prezent în vasta literatură despre indicatorii sociali. Avem, de pildă, o nevoie urgentă de tehnici pentru măsurarea nivelului tranzienţei în diverse comunităţi, în diverse grupuri ale populaţiei, precum şi în viaţa individuală. Este posibil, în principiu, să se proiecteze un „barometru al tranzienţei” care să dezvăluie ritmul în care stabilim şi rupem legăturile cu lucrurile, locurile, oamenii, organizaţiile şi structurile informaţionale care alcătuiesc mediul nostru înconjurător.

Un asemenea barometru ar face cunoscute, printre altele, diferenţele fantastice dintre experienţele diverselor grupuri din societate – calitatea statică şi anostă a vieţii pentru un foarte mare număr de oameni, ritmul frenetic al schimbării în viaţa altora.

Politica oficială care încearcă să se ocupe de ambele tipuri de oameni în acelaşi fel este sortită să se lovească de o rezistenţă furibundă din partea unora sau a altora ori chiar din partea ambelor grupuri.

De asemenea avem nevoie de indicatori ai gradului de noutate din mediul înconjurător. Cât de des trebuie comunităţile, organizaţiile sau indivizii să facă faţă unor situaţii inedite? Câte din lucrurile din locuinţa unei familii medii de muncitori sunt cu adevărat „noi” ca funcţionalitate şi înfăţişare şi câte sunt tradiţionale? Care este gradul de noutate necesar – în ceea ce priveşte lucrurile, oamenii sau oricare altă dimensiune semnificativă – pentru a realiza stimularea, dar nu şi suprastimularea? Care este volumul de noutate pe care

copiii îl pot absorbi suplimentar în raport cu părinţii lor, dacă într-adevărpot să absoarbă mai mult? Ce legătură există între îmbătrânire şi toleranţa redusă la noutate şi cum se corelează astfel de deosebiri cu conflictul politic şi conflictul dintre generaţii care dezbină în prezent tehnosocietăţile? Prin studierea şi măsurarea noutăţii vom putea eventual începe să controlăm influxul schimbării în structurile noastre sociale şi în viaţa personală.

Dar ce se întâmplă cu opţiunile şi excesul de opţiuni? Putem oare construi un sistem de măsurare a ponderii opţiunilor semnificative în viaţa umană?

Poate oare vreun guvern care pretinde că este democrat să nu se preocupe de o asemenea chestiune?

Căci, deşi se discută atâta despre libertatea de a alege, nici un organism guvernamental din lume nu poate afirma că ar fi încercat să o măsoare. Se presupune pur şi simplu că veniturile mai ridicate sau belşugul înseamnă un număr mai mare de opţiuni posibile şi că acest lucru, la rândul lui, înseamnă libertate. Nu este oare timpul să examinăm aceste supoziţii de bază ale sistemelor noastre politice? Planificarea posttehnoerată trebuie să se ocupe tocmai de asemenea chestiuni dacă vrem să prevenim şocul viitorului şi să construim o societate supraindustrială umanizată.

Un sistem sensibil de indicatori, adaptat pentru a măsura realizarea obiectivelor sociale şi culturale, şi integrat indicatorilor economici, face parte din zestrea tehnică de care are nevoie orice societate înainte de a putea atinge cu succes etapa următoare de dezvoltare ecotehnoîogică. Este o condiţie prealabilă absolut necesară a planificării posttehnocrate şi a dirijării schimbării.

Mai mult, umanizarea planificării trebuie să se reflecte şi în structurile noastre politice. Pentru a lega sistemul supraindustrial de informare socială de centrele de luare a deciziilor din cadrul societăţii, trebuie să instituţionalizăm o preocupare pentru calitatea vieţii. Astfel, Bertram Gross împreună cu alte persoane din cadrul mişcării pentru indicatori sociali au propus crearea unui Consiliu al consilierilor sociali pe lângă preşedintele S.U.A. După părerea- lor, un asemenea consiliu ar trebui să semene cu Consiliulconsilierilor economici, deja existent, şi ar îndeplini funcţii similare în domeniul social. Noua agenţie ar trebui să urmărească principalii indicatori sociali, exact aşa cum procedează Consiliul consilierilor economici cu indicatorii economici, şi să explice preşedintelui schimbările. El ar pregăti un raport anual asupra calităţii vieţii, subliniind cu claritate progresul nostru social (sau lipsa acestuia) prin prisma obiectivelor specificate. Acest raport ar suplimenta şi totodată ar echilibra raportul economic anual pregătit de Consiliul consilierilor economici. Furnizând

date utile şi sigure despre situaţia noastră socială, Consiliul consilierilor sociali ar începe să influenţeze planificarea în general, făcând-o mai sensibilă la costurile şi avantajele sociale, mai puţin tehnocrată şi econocentrică*.

Înfiinţarea unor asemenea consilii nu numai la nivel federal, dar şi la nivelul fiecărui stat şi al fiecărui oraş, nu va rezolva toate problemele noastre, nu va elimina conflictele şi nu va garanta utilizarea corespunzătoare a indicatorilor sociali. Într-un cuvânt, nu va elimina fenomenul politic din viaţa politică, dar va asigura recunoaşterea ideii că obiectivele progresului depăşesc fenomenul economic, dându-i acestei idei şi forţa politică necesară. Desemnarea unor organisme care să urmărească indicatorii schimbării din calitatea vieţii ne-ar permite să parcurgem un drum lung spre acea umanizare a planificatorului, care este prima etapă esenţială a strategiei prospectivei sociale.

<notă>

* Părerile diferă în ce priveşte organizarea Consiliului consilierilor sociali, unii spunând că ar trebui să fie independent, iar alţii că ar trebui să facă parte dintr-un Consiliu al consilierilor economici şi sociali, mai cuprinzător. Toate părţile sunt totuşi de acord asupra necesităţii îmbinării datelor economice cu cele sociale.

</notă>

Orizonturile temporale

Tehnocraţii suferă de miopie. Instinctiv ei gândesc la avantajele şi consecinţele imediate. Ei sunt membri prematuri ai generaţiei imediatului.

Dacă o regiune are nevoie de electricitate, ei recomandă o centrală electrică. Faptul că o asemenea centrală ar putea modifica în mod brusc structura forţei de muncă, iar un deceniu mai târziu oamenii ar putea rămâne fără lucru, că ar impune o reorientare profesională pe scară largă a muncitorilor şi ar face să crească exagerat de mult cheltuielile pentru prevederi sociale ale unui oraş învecinat – toate acestea sunt considerente mult prea îndepărtate în timp pentru a-i preocupa. Faptul că centrala ar putea declanşa consecinţe ecologice distrugătoare o generaţie mai târziu pur şi simplu nu se înscrie între limitele de timp în care gândesc ei.

Într-o lume caracterizată prin accelerarea schimbării, anul următor este mai aproape de noi decât era luna următoare într-o epocă mai tihnită. Acest fapt de viaţă radical schimbat trebuie asimilat de persoanele care iau decizii în industrie, administraţie şi alte domenii. Orizontul lor temporal trebuie extins.

Planificând pentru un viitor mai îndelungat nu înseamnă că ne angajăm în programe dogmatice. Planurile pot fi experimentale, fluide şi supuse unei revizuiri permanente. Şi totuşi flexibilitatea nu înseamnă cu necesitate miopie. Pentru a depăşi tehnocraţia, orizonturile noastre temporale pe plan social trebuie să acopere decenii întregi, dacă nu chiar generaţii viitoare. Aceasta impune mai mult decât o prelungire a planurilor noastre oficiale. Înseamnă infiltrarea de sus în jos, în întreaga societate, a unei noi conştiinţe a viitorului, care să ţină seama de implicaţiile sociale.

Unul dintre fenomenele cele mai sănătoase din ultimii ani a fost proliferarea bruscă a organizaţiilor dedicate studiului viitorului. Această evoluţie recentă este, în sine, o reacţie homeostatică a societăţii faţă de accelerarea schimbării. În decurs de câţiva ani am fost martori la crearea unor rezervoare de gândire orientată spre viitor, cum este Institutul pentru viitor, la formarea unor grupuri de studiu universitare, cum sunt Comisia anului 2000 şi programul Harvard „Tehnologie şi societate”, la apariţia unor periodice profilate pe teme de prospectivă în Anglia, Franţa, Italia, R. F. Germania şi Statele Unite, la răspândirea cursu rilor universitare de previziune şi alte subiecte înrudite, la convocarea unor întruniri internaţionale pe problemele prospectivei la Oslo, Berlin şi Kyoto, la fuzionarea unor grupuri ca „Futuribles”, „Europa 2000”, „Omenirea 2000”, „Societatea mondială viitoare”.

Centre de prospectivă găsim în Berlinul occidental, la Praga, Londra, Moscova, Roma, Washington şi Caracas şi chiar în îndepărtatele jungle ale Braziliei, la Belem şi Belo Horizonte. Spre deosebire de planificatorii tehnocraţi convenţionali, ale căror orizonturi nu depăşesc de obicei câţiva ani, aceste grupuri se ocupă de schimbările care vor avea loc peste cincisprezece, douăzeci şi cinci sau chiar cincizeci de ani.

Oricare societate este pusă în faţa nu numai a unei succesiuni de tipuri „probabile” de viitor, dar şi a unei game de tipuri „posibile” de viitor şi a unui conflict privitor la tipurile „preferabile” de viitor. Dirijarea schimbării înseamnă transformarea posibilului în probabil, în drum spre preferabilul asupra căruia s-a convenit. Determinarea probabilului impune o ştiinţă a prospectivei. Delimitarea posibilului reclamă o artă a prospectivei, iar definirea preferabilului atrage după sine o politică a prospectivei.

Mişcarea mondială în favoarea prospectivei nu distinge încă în mod clar între aceste funcţii. Ea pune un accent puternic pe evaluarea probabilităţilor.

Astfel, în multe din aceste centre, economiştii, sociologii, matematicienii, biologii, fizicienii, specialiştii în cercetarea operaţională şi alţii inventează şi aplică metode de previziune a probabilităţilor viitorului. La ce dată va putea

acvacultura să hrănească jumătate din populaţia globului? Ce şanse există ca în următorii cincisprezece ani automobilul electric să ia locul automobilului acţionat cu benzină? Care sunt schimbările cele mai probabile în ce priveşte modul de petrecere a timpului liber, administrarea oraşelor, relaţiile între rase?

Subliniind interconexiunea unor evenimente şi tendinţe disparate, specialiştii în prospectivă acordă, de asemenea, o atenţie din ce în ce mai mare consecinţelor sociale ale tehnicii. Institute for the Future se ocupă, printre altele, de investigarea efectelor socialeşi culturale probabile ale tehnicii avansate a comunicaţiilor. Grupul de la Harvard se interesează de problemele sociale care ar putea rezulta din progresele biomedicinei. Specialişti în prospectivă din Brazilia examinează rezultatele probabile ale diferitelor variante de dezvoltare economică.

Studierea unor tipuri probabile de viitor este imperativă. Este imposibil să treacă o singură zi de lucru fără ca un individ să nu facă mii de supoziţii cu privire la viitorul probabil. Navetistul care spune „Voi fi acasă la şase” îşi bazează predicţia pe supoziţii cu privire la probabilitatea ca trenul să ajungă la timp. Când mama îl trimite pe Johnny la şcoală, ea presupune în mod tacit că şcoala se va afla la locul ei când va sosi el. Aşa cum un pilot nu-şi poate conduce nava fără a-i proiecta traseul, noi nu ne putem dirija viaţa personală fără a face în permanenţă, conştient sau nu, asemenea supoziţii.

Societăţile îşi construiesc şi ele un edificiu de premise despre viitor. Persoanele care iau decizii în industrie, administraţie, politică sau alte sectoare ale societăţii nu s-ar putea descurca fără ele. În perioadele de schimbări furtunoase, aceste imagini ale unui viitor probabil modelate din punct de vedere social devin totuşi mai puţin exacte. Faptul că în societatea de astăzi unele procese ne-au scăpat de sub control este direct legat de imaginile noastre necorespunzătoare despre viitorul probabil.

Desigur că nimeni nu poate „cunoaşte” viitorul în sensul deplin al cuvântului. Tot ce putem face este să sistematizăm şi să aprofundam supoziţiile noastre şi să încercăm să le stabilim gradul de probabilitate.

Dar chiar şi acesta este un lucru greu de realizat, încercările de a prevedea viitorul îl modifică în mod inevitabil. De asemenea, dacă previziunea este difuzată, acţiunea de difuzare (separat de cea de investigare) produce şi ea o perturbare. Previziunile tind să capete un caracter autorealizator şi autodistrugător. Pe măsură ce orizontul temporal este împins mai departe în viitor, suntem obligaţi să ne bazăm pe intuiţie şi ipoteze. Şi nu numai atât, unele evenimente unice, cum ar fi asasinatele, sunt în toate privinţele imprevizibile în momentul de faţă (deşi putem prevedea categorii de asemenea

evenimente).

A sosit vremea să sfărâmăm odată pentru totdeauna mitul larg răspândit că viitorul este „imposibil de cunoscut”. Dificultăţile ar trebui să modereze şi totodată să stimuleze, dar nu să paralizeze. William F.

Ogburn, unul din marii cercetători ai schimbărilor sociale, scria: „Ar trebui să acceptăm ideea aproximaţiilor, adică faptul că exactitatea sau inexactitatea estimării poate fi mai mare sau mai mică”. Este mai bine să avem o idee generală despre ce ne aşteaptă în viitor decât să nu ştim nimic, a continuat el, şi din multe puncte de vedere exactitatea dusă la extrem este absolut inutilă.

De aceea, atunci când ne ocupăm de probabilităţile viitoare nu suntem atât de neajutoraţi cum cred majoritatea oamenilor. Sociologul englez Donald G. MacRae afirmă pe bună dreptate că „de fapt sociologii moderni pot să facă un mare număr de predicţii comparativ limitate şi pe termen scurt şi care să prezinte o siguranţă destul de mare”. În afara metodelor clasice ale ştiinţei sociale, noi experimentăm în prezent noi instrumente, potenţial puternice, de sondare a viitorului. Acestea merg de la căile complexe de extrapolare a tendinţelor existente la construirea de modele, jocuri şi simulări deosebit de complicate, la pregătirea de scenarii detaliate bazate pe speculaţii, la studiul sistematic al istoriei în vederea efectuării unor analogii relevante, cercetările morfologice, proiecţii, explorarea contextuală şi altele de felul acesta, într-un studiu amplu al previziunii tehnice, doctorul Erich Jantsch, fost consultant pe lângă Organizaţia Europeană pentru Comerţ şi Dezvoltare şi cercetător asociat la Institutul de tehnologie din Massachusetts, a identificat zeci de noi tehnici distincte fie aflate în uz, fie în stadiu experimental.

Institutul pentru viitor din Middletown, statul Connecticut, un prototip al gândirii previzionale, se află pe primul loc în proiectarea noilor instrumente de previziune. Unul dintre acestea este metoda Delphi, o metodă în mare măsură elaborată de doctorul Olaf Helmer, matematicianul-filozof şi unul dintre fonda torii institutului. Metoda Delphi încearcă să se ocupe de un viitor foarte îndepărtat, folosind în mod sistematic ipotezele „intuitive” ale unui mare număr de experţi. Lucrându-se la metoda Delphi, s-a ajuns la o inovaţie de importanţă deosebită în încercarea sa de a preveni şocul viitorului prin reglementarea ritmului schimbărilor. Iniţiată de Theodore J. Gordon de la Institutul pentru viitor şi numită „Analiza matricială a repercusiunilor reciproce”, ea urmăreşte efectul unei inovaţii asupra alteia, făcând pentru prima dată posibilă analiza anticipativă a unor lanţuri complexe de fenomene sociale, tehnologice şi de altă natură, precum şi a ritmurilor în care este probabil să se producă ele.

Asistăm, pe scurt, la un avânt extraordinar spre o apreciere mai ştiinţifică a probabilităţilor viitoare, la o efervescenţă capabilă să aibă un impact puternic asupra viitorului. Ar fi absurd să exagerăm posibilităţile actuale ale ştiinţei de a prevedea evenimente complexe cu precizie. Totuşi pericolul care ne ameninţă în prezent nu este că ne vom supraestima capacităţile; adevăratul pericol este că le vom utiliza insuficient. Căci chiar atunci când încercările noastre, primitive încă, de a face o previziune ştiinţifică se dovedesc a fi extrem de eronate, efortul ca atare ne ajută să identificăm variabilele esenţiale în schimbare, ne ajută să ne clarificăm obiectivele şi impune o evaluare mai atentă a variantelor de acţiune. În felul acesta, sondarea viitorului dă roade încă în prezent.

Anticiparea unui viitor *probabil* nu este însă decât o parte a ceea ce trebuie să facem dacă vrem să modificăm orizontul temporal al planificatorului şi să insuflam întregii societăţi un mai puternic sentiment al zilei de mâine. Căci trebuie, de asemenea, să ne lărgim considerabil concepţia despre viitorul posibil.

Riguroasei discipline a ştiinţei trebuie să-i adăugăm imaginaţia înflăcărată a artei.

Astăzi avem mai mult ca oricând nevoie de o multitudine de viziuni, vise şi anticipări, imagini ale zilei de mâine potenţiale. Înainte de a putea decide în mod raţional ce variante să alegem, ce stiluri culturale să adoptăm, trebuie mai întâi să stabilim care dintre ele sunt posibile. Ipoteza, presupunerea şi perspectiva vizionară devin o necesitate la fel de practică ca şi „realismul” cu-picioarele-pe-pământ al unei perioade anterioare.

Acesta este motivul pentru care unele din cele mai mari şi mai tenace corporaţii din lume, care odinioară erau întruchiparea vie a imediatului, angajează acum previzionişti intuitivi, autori de literatură ştiinţificofantastică şi vizionari în calitate de consultanţi. La o gigantică companie chimică europeană lucrează un specialist în prospectivă a cărui pregătire ştiinţifică se îmbină cu studiile de teologie. Un imperiu american al comunicaţiilor angajează un critic social pe problemele viitorului. Un fabricant de sticlă caută un autor de scrieri ştiinţifico-fantastice care să-şi imagineze formele posibile pe care le vor îmbrăca corporaţiile în viitor. Companiile recurg la aceşti „visători cu ochii deschişi” nu pentru a face previziuni ştiinţifice ale probabilităţilor, ci pentru presupuneri stimulative asupra posibilităţilor.

Corporaţiile nu trebuie să rămână singurele organisme cu acces la asemenea servicii. Administraţiile locale, şcolile, organizaţiile obşteşti şi altele trebuie, de asemenea, să-şi cerceteze viitorul potenţial cu ajutorul imaginaţiei.

O modalitate de a le ajuta să facă aceasta ar fi de a înfiinţa în fiecare comunitate „centre de imaginaţie” consacrate unei stimulări intelectuale asistată prin mijloace tehnice. Acestea ar fi locuri în care oameni cunoscuţi mai degrabă pentru imaginaţia lor creatoare decât pentru experienţa lor tehnică se strâng laolaltă pentru a examina crizele actuale, a anticipa crizele viitoare şi a face în mod liber şi chiar în joacă presupuneri despre variantele posibile ale viitorului.

Care sunt, de pildă, variantele posibile ale viitorului transporturilor urbane? Traficul este o problemă care implică spaţiul. Cum va putea oraşul de mâine să facă faţă mişcării oamenilor şi obiectelor în spaţiu? Pentru a face presupuneri pe această temă, un centru de imaginaţie ar putea recruta artişti, sculptori, dansatori, proiectanţi de mobilă, paznici ai terenu- rilor de parcare, precum şi o varietate de alte persoane care manipulează, într-un fel sau altul, spaţiul cu ajutorul fanteziei. Conlucrând în rnod corespunzător, asemenea oameni vor veni în mod inevitabil cu idei la care planificatorii tehnocraţi ai oraşelor, inginerii de drumuri şi autorităţile care se ocupă de circulaţie nici măcar nu au visat.

Muzicienii, oamenii care trăiesc lângă aeroporturi, cei care lucrează cu ciocane pneumatice şi conducătorii de metrou şi-ar putea foarte bine imagina noi căi de a organiza, atenua sau suprima zgomotul. Grupuri de tineri ar putea fi invitate să-şi stoarcă creierii pentru a aborda sub noi unghiuri, necercetate anterior, probleme cum ar fi canalizarea urbană, suprapopularea, conflictele etnice, asistenţa pentru persoanele în vârstă sau o mie de alte aspecte prezente şi viitoare.

În oricare efort de felul acesta, majoritatea covârşitoare a ideilor formulate ar fi, desigur, absurde, ridicole sau imposibil de realizat din punct de vedere tehnic. Şi totuşi esenţa creativităţii constă în dorinţa de a o face pe nebunul, de a ne juca cu absurdul şi numai după aceea de a supune valul de idei unei judecăţi critice nemiloase. Aplicarea imaginaţiei la viitor are, aşadar, nevoie de un cadru în care este prudent să greşeşti, în care noile juxtapuneri de idei pot fi exprimate în mod liber înainte de a fi selectate în mod critic. Avem nevoie de sanctuare pentru imaginaţia socială.

Ar trebui ca tot felul de creatori să poată participa la formularea ipotezelor despre viitorul posibil, dar totodată să aibă acces imediat – personal sau prin intermediul telecomunicaţiilor – la o asistenţă de specialitate, de la ingineri acusticieni la zoologi, care să le arate când o sugestie este imposibilă din punct de vedere tehnic (ţinând seama că şi imposibilitatea este adeseori temporară).

Cunoştinţele ştiinţifice ar putea, de asemenea, să joace un rol mai mult stimulator decât descurajator în procesul de imaginaţie. Specialişti cu o înaltă calificare pot construi modele care să-i ajute pe „imaginatori” să studieze toate permutările posibile dintr-o serie dată de relaţii. Asemenea modele sunt repre zentări ale condiţiilor de viaţă reale. După cum spunea Christoph Bertram de la Institutul de studii strategice din Londra, scopul lor este „nu atât de a prezice viitorul, cit de a arăta, prin examinarea unor variante ale viitorului, opţiunile care stau în faţă”.

Un model corespunzător ar putea ajuta, de pildă, un grup de „imaginatori” să-şi reprezinte în mod clar ce impact ar putea avea asupra unui oraş fluctuaţia cheltuielilor pentru învăţământ, cum vor fi afectate, să spunem, sistemul transporturilor, teatrele, structura profesională şi sănătatea comunităţii. Şi, invers, acesta ar putea arăta cum este afectat învăţământul de schimbările acestor factori.

Şuvoiul năvalnic al ideilor neîncorsetate, neconformiste, excentrice sau pur şi simplu originale generate în aceste sanctuare de imaginaţie socială trebuie, după ce ele au fost exprimate, să fie supus unei filtrări neîndurătoare. Numai o mică parte a lor va supravieţui procesului de filtrare, dar acestea ar putea fi de cea mai mare importanţă, atrăgind atenţia asupra noilor posibilităţi care altfel ar putea fi trecute cu vederea. Pe măsură ce trecem de la sărăcie la belşug, fenomenul politic se schimbă de la ceea ce matematicienii numesc un joc de sumă nulă la un joc de sumă non-nulă. În primul, dacă un jucător câştigă, un altul trebuie să piardă. În celălalt, toţi jucătorii pot să câştige. Pentru a găsi soluţii de ultimul tip la problemele noastre sociale, avem nevoie de toată imaginaţia pe care o putem mobiliza. Un sistem de generare a unor idei politice pline de imaginaţie ne-ar putea ajuta să obţinem maximum de avantaj de pe urma posibilităţilor non-nule ce ne stau în faţă.

Dacă centrele de imaginaţie se concentrează asupra unor imagini parţiale ale zilei de mâine, definind viitorul posibil pentru o anumită întreprindere, organizaţie, pentru un anumit oraş sau subsistemele sale, noi avem totuşi nevoie şi de idei năvalnice, profetice, care să vizeze societatea în întregul ei. Înmulţirea imaginilor noastre despre tipurile de viitor posibile este importantă, dar aceste imagini trebuie să fie organizate, cristalizate într-o formă structurală. În trecut, literatura utopică făcea aceasta pentru noi. Ea juca un rol practic şi fundamental în rânduirea visurilor oamenilor despre variantele viitorului. În prezent suferim de o lipsă de idei utopice în jurul cărora să organizăm imaginile concurente ale tipurilor de viitor posibile.

Majoritatea utopiilor tradiţionale zugrăvesc tablouri ale unor societăţi

simple şi statice, adică societăţi care nu au nimic comun cu supraindustrialismul. Lucrarea lui B. P. Skinner, *Walden Two,* un model pentru mai multe comunităţi experimentale existente, descrie un mod de viaţă preindustrial – de proporlii reduse, legat de pământ, bazat pe agricultură şi meşteşuguri. Chiar şi acele două strălucite antiutopii *Admirabila lume nouă* şi *1948* par în prezent exagerat de simple. Ambele descriu societăţi bazate pe o tehnologie înaltă şi o complexitate scăzută: maşinile sunt complexe, dar relaţiile sociale şi culturale sunt fixe şi simplificate cu bună-ştiinţă.

Astăzi avem nevoie de noi idei utopice şi antiutopice puternice care să privească înainte, spre supraindustrialism, şi nu înapoi, spre societăţile mai simple.

Dar aceste idei nu mai pot fi produse la fel ca înainte. Mai întâi, nici o carte nu poate descrie un viitor supraindustrial astfel încât să ne cucerească din punct de vedere emoţional. Fiecare concepţie despre o utopie sau antiutopie supraindustrială trebuie să fie exprimată mai degrabă sub numeroase forme – filme, piese, romane şi opere de artă – decât într-o singură lucrare de ficţiune. În al doilea rând, s-ar putea ca acum să fie prea greu pentru un scriitor oarecare, oricât ar fi el de talentat, să descrie în mod convingător un viitor complex. De aceea este nevoie de o revoluţie în producţia de utopii: este nevoie de o cooperare. Trebuie să construim „uzine de utopii”.

O modalitate ar putea fi aceea de a strânge un mic grup de savanţi de primă mână care activează în domeniul social – un economist, un sociolog, un antropolog etc, – cerându-le să lucreze împreună timp suficient de îndelungat pentru a da formă unei serii de valori bine definite pe care cred ei că s-ar putea baza o societate utopică cu adevărat supraindustrială.

Apoi fiecare membru al echipei ar putea încerca să descrie sub o formă ştiinţifică un sector al unei societăţi imaginare construite pe aceste valori. Care ar fi structura familiei în cadrul ei? Cum ar arăta economia ei, legile, religia, practicile sexuale, cultura pentru tineret, muzica, arta, sentimentul timpului, gradul de diferenţiere, problemele ei psihologice? Lucrând împreună şi aplanând contradicţiile acolo unde este posibil, se poate schiţa un tablou amplu şi complex al unei forme temporare de supraindustrialism.

Din acest punct, odată cu încheierea analizei amănunţite, proiectul ar păşi în domeniul imaginaţiei. Romancierii, regizorii de film, autorii de literatură ştiinţifico-fantastică, precum şi alţii, lucrând în strânsă colaborare cu psihologii, ar putea pregăti opere inventive despre viaţa unor personaje din societatea imaginară.

Între timp alte grupuri s-ar putea ocupa de contrautopii. În timp ce utopia

A ar pune accentul pe valorile materiale, orientate spre succes, utopia B s-ar putea baza pe valori senzuale, hedonistice, utopia C pe primatul valorilor estetice, utopia D pe individualism, utopia E pe colectivism şi aşa mai departe. În ultimă instanţă, din această colaborare între artă, ştiinţe sociale şi prospectivă ar rezulta o sumedenie de cărţi, piese, filme şi programe de televiziune prin care marea masă a oamenilor ar fi informată despre profitul şi pierderea oferite de diverse utopii.

În sfârşit, dacă imaginaţia socială este insuficientă, noi ducem şi mai mult lipsa oamenilor care să vrea să-şi supună ideile lor utopice unor teste sistematice.

Majoritatea „comunităţilor intenţionale” sau a coloniilor utopiste de astăzi dezvăluie o preferinţă puternică pentru trecut. Acestea pot prezenta o valoare pentru indivizi ca atare, dar societatea ar profita mai mult de pe urma unor experienţe utopiste bazate mai degrabă pe forme supraindustriale decât pe forme preindustriale. În locul unei ferme comunale, de ce nu o companie de programe de calculatoare ai cărei programatori să trăiască şi să muncească în comun?

De ce nu o companie de tehnologie a învăţământului ai cărei membri să-şi pună banii într-o casă comunăşi să-şi contopească familiile? în loc să cultive ridichi sau să croiască sandale, de ce' nu o instalaţie de cercetări oceanografice pe baze utopiste? De ce nu un grup de medici practicieni care să folosească tehnologia medicală cea mai modernă pentru a pune pe picioare o şcoală de medicină de un tip absolut nou?

De ce să nu se recruteze grupuri existente pentru a verifica propunerile uzinelor de utopii?

Într-un cuvânt, am putea folosi utopia mai degrabă ca un instrument decât ca o evadare dacă ne-am baza experimentele pe tehnologie şi pe societatea de mâine, nu pe cea trecută. Şi, odată făcut acest lucru, de ce să nu analizăm cu cea mai mare rigurozitate şi în modul cel mai ştiinţific rezultatele obţinute? Constatările ar putea fi nepreţuite, ferindu-ne de greşeli sau ducându-ne spre forme organizatorice mai eficiente în industrie, învăţământ, viaţa de familie sau politică.

Asemenea explorări pline de fantezie ale tipurilor posibile de viitor ar aprofunda şi ar îmbogăţi studiul ştiinţific al tipurilor probabile de viitor. Ele ar stabili o bază pentru extinderea radicală a orizontului temporal al societăţii şi ne-ar ajuta să aplicăm imaginaţia socială la însuşi viitorul prospectivei.

Într-adevăr, ţinând seama de toate acestea, trebuie să trecem hotărât la înmulţirea organismelor ştiinţifice de explorare a viitorului. Întreaga structură

guvernamentală a tehnosocietăţilor trebuie să fie presărată cu institute ştiinţifice de prospectivă, astfel încât în fiecare departament, pe plan local sau naţional să existe un grup de oameni care să se ocupe cu scrutarea viitorului probabil pe termen lung în domeniul stabilit. Fiecărui partid politic, fiecărei universităţi, corporaţii, asociaţii profesionale, fiecărui sindicat şi fiecărei organizaţii studenţeşti va trebui să i se ataşeze un serviciu de experţi în prospectivă.

Va trebui să pregătim mii de tineri pentru a se ocupa de perspectivele şi tehnicile prospectivei ştiinţifice, invitându-i să participe la captivanta aventură de explorare a tipurilor probabile de viitor. Avem nevoie de organisme naţionale care să asigure asis tenţă tehnică comunităţilor locale ce doresc să-şi creeze propriile lor grupuri de experţi în prospectivă.

Şi, de asemenea, avem nevoie de un grup similar, înfiinţat eventual în comun de fundaţii americane şi europene, care să ajute centrele de experţi în prospectivă din Asia, Africa şi America Latină, aflate în fază incipientă.

În prezent are loc o întrecere între creşterea nivelului incertitudinii produse de accelerarea schimbărilor şi necesitatea unor imagini de o exactitate acceptabilă despre viitorul cel mai probabil în fiecare moment al vieţii. Generarea unor imagini credibile ale viitorului cel mai probabil devine, aşadar, o chestiune de cea mai mare urgenţă, atât pe plan naţional cât şi internaţional.

Cum globul însuşi este presărat cu antene dirijate spre viitor, ne-am putea gândi la crearea unui mare institut internaţional, a unei bănci mondiale de date despre tipurile de viitor. Un asemenea institut, prevăzut cu specialişti din toate ramurile ştiinţei, inclusiv ştiinţele sociale, şi-ar fixa drept obiectiv strângerea şi integrarea sistematică a unor anticipări elaborate de savanţii şi gânditorii inventivi din toate disciplinele intelectuale de pe glob.

Desigur că cei ce lucrează într-un asemenea institut ar şti că nu vor putea niciodată să creeze o schiţă unică şi statică a viitorului. Produsul eforturilor lor îl vor constitui o geografie în permanentă schimbare a viitorului, o imagine continuu îmbunătăţită, bazată pe cele mai bune previziuni existente. Persoanele angajate în această muncă ar şti că nimic nu este sigur, că vor trebui să lucreze cu date necorespunzătoare şi că vor trebui să lupte cu dificultăţi inerente cercetării teritoriilor neexplorate ale zilei de mâine. Dar oamenii ştiu deja despre viitor mai mult decât au încercat vreodată să formuleze şi să integreze într-un mod sistematic şi ştiinţific, încercările de a reuni aceste cunoştinţe ar constitui unul din cele mai mari eforturi intelectuale făcute de-a lungul veacurilor şi ar merita din plin strădania depusă.

Încercările noastre de a dirija schimbările se vor ameliora în mod

perceptibil numai atunci când cei ce iau decizii vor fi înarmaţi cu previziuni mai bune ale evenimentelor viitoare, când, cu ajutorul aproximaţiilor succesive, vom mări acurateţea previziunii.

Căci existenţa unor supoziţii de o exactitate acceptabilă despre viitor este o condiţie prealabilă pentru înţelegerea consecinţelor potenţiale ale propriilor noastre acţiuni. Şi fără o asemenea înţelegere dirijarea schimbării nu este posibilă.

Dacă umanizarea planificatorului este prima etapă în strategia prospectivei sociale, prelungirea orizontului nostru temporal este cea de-a doua. Pentru a depăşi tehnocraţia trebuie nu numai să învingem filistinismul nostru economic, dar şi să devenim mai receptivi la tipuri de viitor mai îndepărtate, atât probabile cât şi posibile.

Anticiparea democratică în ultimă instanţă, prospectiva socială va trebui să meargă şi mai departe. Căci tehnocraţia nu suferă doar de fixaţie economică şi de miopie, ea suferă şi de un virus al elitismului. Pentru a dobândi controlul asupra schimbării va fi nevoie, aşadar, de o ruptură finală, radicală de tradiţia tehnocrată: va trebui să revoluţionăm însuşi modul în care ne formulăm obiectivele sociale.

Creşterea gradului de noutate face ca obiectivele tradiţionale ale principalelor noastre instituţii – statul, biserica, corporaţia, armata şi universitatea – să nu mai corespundă. Accelerarea produce o schimbare mai rapidă a obiectivelor, o tranzienţă mai mare a scopului. Diversitatea sau fragmentarea duc la o înmulţire implacabilă a obiectivelor. Prinşi în acest mediu înconjurător învolburat şi asaltat de obiective, şocaţi de viitor, trecem descumpăniţi dintr-o criză în alta, urmărind o multitudine de ţeluri contradictorii şi care se anulează reciproc.

Nicăieri nu este acest lucru mai evident ca în încercările noastre patetice de a cârmui oraşele. Într-o perioadă scurtă de timp, newyorkezii au fost victimele unei succesiuni de cvasicatastrofe îngrozitoare: lipsă de apă, o grevă a metroului, violenţă rasială în şcoli, o revoltă a studenţilor de la Universitatea Columbia, o grevă a gunoierilor, lipsă de locuinţe, o grevă a distribuitorilor de păcură, o întrerupere a serviciilor telefonice, o grevă a profesorilor şi o întrerupere a curentului electric, ca să menţionăm doar câteva. La primărie, ca, de altfel, în mii de alte primării din ţările cu o tehnologie avansată, tehnocraţii aleargă, cu stingătorul în mână, de la un incendiu la altul fără vreun plan sau o politică cât de cât coerente pentru viitorul oraşelor.

Aceasta însă nu înseamnă că nimeni nu planifică.

Dimpotrivă, în acest clocot social, planurile, subplanurile şi

contraplanurile tehnocrate abundă. Ele cer noi şosele, centrale electrice sau şcoli. Promit spitale mai bune, locuinţe, centre de sănătate mintală sau programe de prosperitate. Dar planurile se anulează, se contrazic şi se consolidează unele pe altele în mod cu totul întâmplător. Foarte puţine sunt legate în mod logic unele de altele şi nici unul de o imagine generală, a oraşului preferat al viitorului. Nici un fel de viziune, fie ea utopică sau de altă natură, nu ne activizează eforturile. Nici un fel de obiective integrate în mod logic nu fac ordine în acest haos. Iar la nivel naţional şi internaţional lipsa unei politici coerente este la fel de pronunţată şi de două ori mai periculoasă.

Şi aceasta nu pentru simplul fapt că oraşul sau naţiunea nu ştiu ce obiective să urmărească. Necazul este cu mult mai mare, deoarece accelerarea schimbării a făcut ca metodele prin care înfăptuim în mod obişnuit obiectivele sociale să se învechească. Tehnocraţii încă nu înţeleg acest lucru şi, reacţionând în mod reflex la criza obiectivelor, apelează la metodele verificate şi cunoscute ale trecutului.

Astfel, un guvern năucit de schimbări va încerca cu intermitenţă să-şi definească obiectivele în mod public. El înfiinţează instinctiv o comisie. În 1960, preşedintele Eisenhower a recurs, printre alţii, la serviciile unui general, ale unui judecător, ale câtorva industriaşi, mai multor preşedinţi de colegii şi ale unui lider sindical pentru a „elabora o schiţă amplă a politicilor şi programelor naţionale coordonate” şi pentru a „stabili o serie de obiective în diferite domenii ale activităţii naţionale”. La timpul potrivit a apărut, legat într-o copertă roşu-alb-albastru, un raport al comisiei, intitulat *Obiective pentru americani.*

Nici comisia şi nici obiectivele sale nu au avut nici cel mai mic efect asupra publicului sau programului politic. „Djagernautul” schimbării a continuat să se rostogolească prin America fără să fie afectat în vreun fel de propunerile făcute de organele de conducere.

Un efort mult mai însemnat de a face ordine în rândul priorităţilor guvernamentale a fost acela iniţiat de preşedintele Johnson prin încercarea sa de a aplica „sistemul planificare-programare-finanţare” (SPPF) în întreg ansamblul organismelor federale. SPPF este o metodă de a lega mai strâns şi mai raţional programele de obiectivele organizatorice. Astfel, de pildă, prin aplicarea acestui sistem, Ministerul Sănătăţii, învăţământului şi Bunăstării poate evalua costurile şi avantajele diverselor variante ale unor programe în vederea realizării obiectivelor respective. Dar cine precizează oare aceste obiective mai largi şi mai importante? Introducerea SPPF şi abordarea problemelor prin intermediul sistemelor sunt o realizare majoră în domeniul

guvernării şi totodată prezintă o importanţă excepţională în conducerea unor mari acţiuni organizatorice, dar lasă neatinsă o problemă profund politică, şi anume care dintre obiectivele generale ale unui guvern sau ale unei societăţi trebuie aleasă în primul rând.

Preşedintele Nixon, prins şi el în criza obiectivelor, a încercat o a treia cale. „A sosit timpul – a declarat el – să ne întrebăm în mod lucid şi sistematic ce fel de naţiune vrem să fim”. El a pus astfel degetul pe rană, dar o dată în plus metoda aleasă pentru a da un răspuns la această întrebare s-a dovedit nepotrivită.

„Am recomandat astăzi constituirea în cadrul Casei Albe a unui colectiv de studiere a obiectivelor naţionale –, a anunţat preşedintele. – Acesta va fi un mic colectiv, prin excelenţă tehnic, alcătuit din specialişti în strângerea... şi prelucrarea datelor referitoare la necesităţile sociale şi în proiectarea tendinţelor sociale”.

Un asemenea colectiv, situat la numai câţiva paşi de preşedinte, ar putea fi extrem de util în elaborarea de propuneri de obiective, în aplanarea (cel puţin pe hârtie) a conflictelor dintre diferitele organisme, în sugerarea noilor priorităţi. Alcătuit din excelenţi sociologi şi experţi în prospectivă, şi-ar merita existenţa chiar dacă n-ar face decât să oblige oficialităţile să se întrebe ce obiective ar trebui situate pe primul loc.

Dar chiar şi această măsură, la fel ca cele două anterioare, poartă amprenta clară a mentalităţii tehnocrate. Căci şi ea ocoleşte miezul, atât de încărcat de sensuri politice, al problemei. Cum urmează a fi definite tipurile preferabile de viitor? Şi de către cine?

Cine va fixa obiectivele pentru viitor?

La baza tuturor acestor eforturi se află ideea că obiectivele naţionale (şi, prin extindere, cele locale) pentru viitorul societăţii ar trebui formulate la nivelul cel mai înalt. Această premisă tehnocrată reflectă perfect vechile forme birocratice de organizare, în care între personal şi cadrele de conducere se înălţa un zid, în care ierarhia rigidă şi nedemocratică făcea deosebire între conducător şi condus, între planificator şi planificat.

Şi totuşi, spre deosebire de obiectivele formulate cu superficialitate, obiectivele reale ale oricărei societăţi pe drumul spre supraindustrialism sunt deja prea complexe, prea efemere şi depind prea mult de participarea benevolă a celor guvernaţi pentru a fi recunoscute şi definite cu uşurinţă. Nu strângând un grup de oameni cu funcţii de răspundere care să ne fixeze nouă obiectivele pălăvrăgind în faţa unei ceşti cu cafea sau încredinţând această sarcină unui „colectiv prin excelenţă tehnic” vom putea ţine în frâu forţele

frenetice ale schimbării. Este nevoie de o abordare absolut nouă a problemei fixării obiectivelor.

Această abordare nu poate veni nici de la cei ce pretind în mod nesincer că sunt adepţii revoluţiei. Un grup de radicali, pentru care orice problemă este o manifestare a „tendinţei spre profitul maxim”, dă dovadă, cu toată candoarea posibilă, de un econocentrism la fel de îngust ca şi cel al tehnocraţilor. Un alt grup speră să ne arunce, volens-nolens, într-un trecut preindustrial. Iar un altul priveşte revoluţia în termeni exclusiv subiectivi şi psihologici. Nici unul din aceste grupuri nu este capabil să ne ducă spre forme posttehnocratice de dirijare a schimbării.

Atrăgând atenţia asupra stupidităţii din ce în ce mai mari a tehnocraţilor şi punând sub semnul întrebării nu numai mijloacele, dar şi obiectivele societăţii industriale, tinerii radicali de astăzi ne fac tuturora un mare serviciu. Dar nici ei nu ştiu mai mult decât tehnocraţii pe care îi dispreţuiesc cum să rezolve criza obiectivelor. La fel ca domnii Eisenhower, Johnson şi Nixon, ei nu au fost în stare să prezinte o imagine pozitivă a unui viitor pentru care să merite să te lupţi.

Astfel, Todd Gitlin, un tânăr radical american, fost preşedinte al grupării „Studenţii pentru o societate democratică”, observă că, în timp ce „orientarea spre viitor a fost semnul distinctiv al oricărei mişcări revoluţionare, şi deci şi liberale, din ultimul secol şi jumătate”, Noua Stingă suferă de „neîncredere în viitor”. După ce a citat toate cauzele aparente pentru care Noua Stângă nu a prezentat până acum o viziune coerentă a viitorului, el mărturiseşte pe scurt: „Suntem incapabili să formulăm viitorul”.

Alţi teoreticieni ai Noii Stângi care discută această problemă îi îndeamnă pe discipolii lor să integreze viitorul în prezent, experimentând astăzi stilurile de viaţă de mâine. Până acum aceasta a dus la o adevărată şaradă patetică – „societăţi libere”, cooperative, comune preindustriale, din care puţine au vreo legătură cu viitorul, iar majoritatea dovedesc, în schimb, o înclinaţie pasionată pentru trecut.

Lucrurile se complică cu atât mai mult dacă ne gândim că o parte a tinerilor radicali de astăzi (deşi nu toţi) împărtăşesc cu tehnocraţii şi o înclinaţie spre un elitism virulent. În timp ce critică făţiş birocraţia şi cer „participarea democratică”, ei înşişi încearcă adeseori să influenţeze chiar acele grupuri de muncitori, cetăţeni de culoare sau studenţi în numele cărora cer participarea. Elementele nedemocratice din Noua Stângă ajung la concluzia marcusiană că masele sunt prea îmburghezite şi prea corupte de Madison Avenue pentru a şti ce este bun pentru ele. Şi astfel o elită revoluţionară trebuie să statornicească

un viitor mai uman şi mai democratic, chiar dacă ar trebui să-l vâre cu sila pe gâtul celor ce sunt prea proşti pentru a-şi cunoaşte propriul interes. Într-un cuvânt, obiectivele societăţii trebuie să fie fixate de o elită. Tehnocratul şi antitehnocratul se dovedesc adeseori a aparţine de fapt aceleiaşi elite.

Şi totuşi sistemele de formulare a obiectivelor bazate pe premise elitiste pur şi simplu nu mai sunt „eficiente". În lupta pentru a dobândi controlul asupra forţelor schimbării, ele devin din ce în ce mai contraproductive. Căci, în condiţiile supraindustrialismului, democraţia devine nu un lux politic, ci o necesitate fundamentală.

Formele politice democratice au luat naştere în Occident nu pentru că un pumn de genii au vrut să le dea viaţă sau pentru că oamenii au dovedit o „înclinaţie înnăscută spre libertate". Ele au luat naştere deoarece presiunea istorică spre diferenţiere socială şi spre sisteme cu o evoluţie mai rapidă a impus un puternic feedback social. În societăţile diferenţiate şi complexe, cantităţi uriaşe de informaţie trebuie să circule cu viteze tot mai mari între organismele oficiale şi grupurile de oameni care alcătuiesc întregul, precum şi între păturile şi substructurile din cadrul acestora.

Atrăgând un număr din ce în ce mai mare de oameni în procesul de luare a deciziilor cu caracter social, democraţia politică facilitează feedback-ul. Şi tocmai acest feedback este esenţial pentru control.

Pentru a dobândi controlul asupra schimbării accelerate, vom avea nevoie de mecanisme de feedback mai avansate şi mai democrate.

Tehnocratul care continuă să gândească de sus în jos face adeseori planuri fără a lua măsuri în vederea unui feedback corespunzător şi instantaneu de la faţa locului, astfel încât el rareori ştie cât de bune sunt planurile sale. Când organizează însă feedback-ul, răspunsul pe care îl cere şi îl obţine are un caracterputernic economie, dar total neeorespunaător pe plan social, psihologic sau cultural. Ceea ce este şl mai rău, el face aceste planuri fără a ţine suficient seama de nevoile şi dorinţele în rapidă schimbare ale celor a căror participare este necesară pentru înfăptuirea lor cu succes. El îşi asumă dreptul de a fixa singur obiective sociale sau le acceptă orbeşte de la o instanţă superioară.

El nu recunoaşte faptul că un ritm mai rapid al schimbărilor reclamă şi creează un nou tip de sistem informaţional în societate: mai degrabă în formă de cerc decât de scară. Informaţia pulsează prin acest cerc cu viteze din ce în ce mai mari, produsul unui grup fiind absorbit de altele, astfel încât nici un grup, oricât de puternic ar părea el din punct de vedere politic, nu poate stabili în mod independent obiective pentru toată lumea.

Pe măsură ce numărul componentelor sociale creşte, iar schimbarea zdruncină şi destabilizează întregul sistem, puterea subgrupurilor de a distruge întregul este înspăimântător amplificată. După cum spunea celebrul cibernetician W. Ross Ashby, există o lege ce poate fi dovedită matematic în virtutea căreia, „atunci când un sistem este alcătuit dintr-un număr de subsisteme, cel care tinde să domine este *cel mai puţin* stabil".

Cu alte cuvinte, pe măsură ce numărul componentelor sociale creşte, iar schimbarea face ca întregul sistem să devină mai puţin stabil, ne este din ce în ce mai greu să ignorăm cererile minorităţilor politice: hippies, negrii, mica burghezie adeptă a lui Wallace, profesorii sau proverbialele bătrânici încălţate în pantofi de tenis. Într-un context industrial cu o evoluţie mai lentă, America ar putea întoarce spatele nevoilor minorităţii sale de culoare; în noua societate cibernetică, cu evoluţie rapidă, această minoritate poate să recurgă la sabotaj, grevă sau o mie de alte mijloace pentru a submina întregul sistem. În timp ce interdependenţa creşte, grupuri din ce în ce mai mici din cadrul societăţii dobândesc o putere distructivă din ce în ce mai mare. Totodată, pe măsură ce ritmul schimbării se accelerează, ele trebuie luate în seamă în termenul cel mai scurt posibil. De unde şi lozinca: „Libertate imediat!".

Aceasta ne sugerează că cea mai bună cale de a trata minorităţile nemulţumite sau recalcitrante este de a lărgi şi mai mult sistemul, incluzându-le şi pe acestea ca parteneri cu drepturi depline şi permiţându-le să participe la stabilirea obiectivelor sociale, şi nu de a încerca să le ostracizăm sau să le izolăm.

Tinerii eonstrânşi să rămână într-o adolescenţă prelungită şi lipsiţi de dreptul de a participa la luarea deciziilor cu caracter social vor deveni din ce în ce mai instabili, ajungând să ameninţe întregul sistem, într-un cuvânt, obiectivele fixate în industrie, în viaţa politică, în învăţământ vor fi tot mai greu de îndeplinit fără participarea celor afectaţi de ele. Aplicarea în continuare a procedeelor tehnocrate de stabilire a obiectivelor de sus în jos va duce la o instabilitate socială din ce în ce mai mare, la un control tot mai redus asupra forţelor schimbării, va face să crească pericolul unor cataclisme ce ar putea distruge specia umană.

Pentru a domina schimbarea va trebui, aşadar, să clarificăm obiectivele sociale pe termen lung şi totodată să democratizăm modul în care vom ajunge la ele. Iar aceasta înseamnă, nici mai mult, nici mai puţin, decât viitoarea revoluţie politică din tehnosocietăţi – o afirmare uluitoare a democraţiei populare.

A sosit momentul unei reevaluări dramatice a direcţiilor schimbării, o

reevaluare făcută nu de politicieni sau sociologi, nu de cler sau de elita revoluţionarilor, nu de tehnicieni sau de preşedinţii de colegii, ci chiar de popor. Ceea ce trebuie să facem este să „mergem în popor”, adresându-i o întrebare care nu i se pune aproape niciodată: „în ce fel de lume doriţi să trăiţi peste zece, douăzeci sau treizeci de ani?” Pe scurt trebuie să iniţiem un plebiscit continuu privind viitorul.

Este momentul să formăm în fiecare ţară cu o tehnologie avansată o mişcare în favoarea unei autorevizuiri totale, a unei introspecţii publice destinate să lărgească şi să definească obiectivele „progresului” din punct de vedere social şi economic. În pragul unui nou mileniu, la un pas de o nouă etapă de dezvoltare umană, ne năpustim orbeşte spre viitor. Dar încotro *vrem* noi să mergem?

Ce s-ar întâmpla dacă am încerca cu adevărat să răspundem la această întrebare?

Să ne imaginăm drama istorică – impactul asupra puterii şi a evoluţiei – care s-ar produce în cazul când fiecare din ţările cu o tehnologie avansată ar rezerva următoarea perioadă de cinci ani pentru o intensă evaluare a propriei naţiuni, iar la sfârşitul celor cinci ani ar prezenta un proiect de plan pentru viitor, un program care să cuprindă nu numai sarcini economice, ci şi un vast complex de obiective sociale tot atât de importante; să ne imaginăm ce s-ar întâmpla dacă fiecare naţiune ar face cunoscut lumii întregi ceea ce doreşte să înfăptuiască pentru poporul său şi pentru omenire în general în decursul următorilor douăzeci şi cinci de ani.

Ar fi util să convocam în fiecare ţară, în fiecare oraş şi în fiecare cartier adunări constituante democratice însărcinate cu inventarierea problemelor sociale, cu definirea şi stabilirea priorităţilor pe linia obiectivelor sociale pentru restul secolului.

În asemenea „adunări pentru viitorul societăţii” ar putea fi reprezentate nu numai localităţile geografice, dar şi unităţi sociale – industria, sindicatele, bisericile, comunitatea intelectuală, artele, femeile, grupurile etnice şi religioase, studenţii, cu o reprezentare organizată şi pentru cei neorganizaţi. Nu există tehnici sigure pentru a garanta reprezentarea egală a tuturora sau pentru a afla dorinţele celor săraci, izolaţi sau ale celor incapabili să le exprime în mod clar. Totuşi, în momentul când vom recunoaşte necesitatea de a ţine seama de ele, vom găsi şi modalităţile de a face acest lucru. De fapt, problema participării la definirea viitorului este o problemă nu numai pentru cei săraci, izolaţi sau incapabili de a se exprima. Cadrele de conducere cu salarii mari, specialiştii, bine situaţi, intelectualii şi studenţii care îşi formulează cu o

claritate atât de mare problemele, toţi se simt într-un moment sau altul privaţi de puterea de a influenţa direcţiile şi ritmul schimbării. Cuplarea acestora la sistem, transformarea lor într-o parte componentă a mecanismului de dirijare a societăţii constituie sarcina politică fundamentală a generaţiei viitoare.

Să ne imaginăm ce s-ar întâmpla dacă la un nivel sau altul ar fi asigurat un loc în care toţi cei ce vor trăi în viitor vor putea da glas dorinţelor lor pe această linie. Să ne imaginăm, într-un cuvânt, o exercitare masivă şi globală a anticipării democratice.

Adunările pentru viitorul societăţii nu trebuie şi, dat fiind nivelul tranzienţei, nu pot fi nişte instituţii permanente şi solid ancorate. În schimb, ele ar putea îmbrăca forma unor grupuri ad-hoc, convocate la intervale regulate, de fiecare dată participând alţi reprezentanţi, în prezent cetăţenii sânt invitaţi să participe la diverse jurii ori de câte ori este nevoie. Ei consacră câteva zile sau câteva săptămâni din timpul lor acestei acţiuni, recunoscând că sistemul juriilor este una din garanţiile democraţiei şi că, deşi pot fixista inconveniente, cineva trebuie să facă şi această treabă. Adunările pentru viitorul societăţii ar putea fi organizate într-un mod similar, cu un număr constant de noi participanţi reuniţi pentru perioade scurte, la dispoziţia societăţii, în calitate de „consilieri pentru problemele viitorului”.

Fără ândoială că acest apel în favoarea unei forme de neopopulism le va părea unora naiv. Şi totuşi nimic nu este mai naiv decât ideea că putem continua să conducem societatea din punct de vedere politic aşa cum o facem astăzi. Unora li se va părea irealizabil, dar nimic nu este mai irealizabil decât încercarea de a impune de sus un viitor plin de umanitate.

Ceea ce a fost naiv în timpul industrialismului poate deveni realist în perioada supraindustrialismului, ceea ce era util poate deveni absurd.

Faptul încurajator este că in prezent avem posibilitatea să realizăm progrese remarcabile pe linia democratizării procesului de luare a deciziilor dacă folosim cu iscusinţă noile tehnologii – materiale şi intelectuale – care au contingenţă cu problema. Astfel, sensul unor telecomunicaţii avansate este acela că participanţii la adunările pentru viitorul societăţii nu tre buie să se întrunească într-o încăpere unică, ci pot fi pur şi simplu prinşi într-o reţea de comunicaţii care brăzdează globul. O adunare a oamenilor de ştiinţă menită să discute obiectivele cercetării în viitor sau obiectivele legate de calitatea mediului înconjurător ar putea atrage participanţi din numeroase ţări în acelaşi timp. O adunare a oţelarilor – reprezentanţi ai sindicatelor şi cadrelor de conducere – convocată pentru a discuta sarcinile legate de automatizare şi îmbunătăţirea procesului de muncă ar putea reuni participanţi din numeroase

uzine, birouri şi antrepozite, indiferent cât de împrăştiate sau de îndepărtate ar fi ele.

Unei adunări a comunităţii culturale din New York sau Paris – artişti şi amatori care frecventează galeriile, scriitori şi cititori, dramaturgi şi public care discută obiectivele pe termen lung ale dezvoltării culturale a oraşului i s-ar putea arăta, prin folosirea magnetoscoapelor şi a altor tehnici, mostre reale de tipuri de producţii artistice discutate, proiecte arhitectonice pentru noile amenajări, eşantioane de noi procedee artistice datorate progresului tehnologic şi altele. Cum va arăta tipul de viaţă culturală de care se va bucura un mare oraş al viitorului? Ce fel de resurse vor fi necesare pentru a realiza o anumită serie de obiective?

Pentru a răspunde la asemenea întrebări, adunările pentru viitorul societăţii ar putea şi ar trebui să fie sprijinite de grupuri de specialişti care să furnizeze date asupra costului social şi economic al diverselor obiective şi să arate care ar fi preţul şi avantajele schimbărilor propuse, astfel încât participanţii să poată alege în cunoştinţă de cauză tipul de viitor pe care îl doresc. În felul acesta, fiecare adunare ar putea ajunge, în ultimă instanţă, la o formulare coerentă a priorităţilor de mâine, făcută în termeni comparabili cu declaraţiile programatice ale altor grupuri.

Aceste adunări pentru viitorul societăţii nu trebuie considerate nişte „festivaluri de oratorie”. Noi elaborăm cu rapiditate jocuri şi exerciţii de simulare al căror principal merit este acela că îi ajută pe jucători să-şi clarifice propriile valori. Charles Osgood de la Universitatea din Illinois face, în cadrul Proiectului Platon, un experiment cu calculatoare şi maşini de învăţat care va determina mari sectoare ale publicului să participe prin intermediul jocului la planificarea unor tipuri de viitor imaginare şi preferabile.

Profesorul Jose Villegas de la catedra de proiectare şi analiză a mediului înconjurător a Universităţii Corneli a început să construiască cu ajutorul unor studenţi albi şi negri o varietate de „jocuri ale ghetourilor”, care dezvăluie jucătorilor consecinţele diverselor moduri de a acţiona şi astfel îi ajută să-şi clarifice obiectivele. Jocul „Ghetou 1984” a arătat ce s-ar întâmpla dacă recomandările făcute de comisia Kerner – Comisia naţională consultativă a S.U.A. pentru tulburările civile – ar fi adoptate în realitate.

A arătat ce impact final ar avea asupra ghetoului ordinea în care ar fi aplicate aceste recomandări. I-a ajutat pe jucători, atât negri cât şi albi, să-şi identifice obiectivele precum şi conflictele nerezolvate. În jocuri ca „Peru 2.000” şi „Squatter City 2.000”, jucătorii proiectează comunităţi pentru viitor.

În „Lower East Side”, un joc pe care Villegas speră de fapt să-l joace în

comunitatea cu acelaşi nume din Manhattan, jucătorii vor fi nu studenţi, ci locuitori efectivi din cadrul comunităţii – membri ai serviciilor de asistenţă socială, burghezie albă, mici negustori sau tineri portoricani, şomeri de culoare, poliţişti, proprietari şi funcţionari municipali.

În primăvara anului 1969, 50.000 de elevi din clasele superioare ale şcolilor din Boston, Philadelphia şi Syracusa, statul New York, au participat la un joc televizat despre un război simulat purtat în Congo în 1975. În timp ce echipele televizate simulau guvernele marilor puteri şi se luptau cu probleme de diplomaţie şi planificare a vieţii politice, elevii şi profesorii urmăreau jocul, discutau şi ofereau jucătorilor sfaturi prin telefon.

Ar putea fi organizate jocuri similare, la care să participe nu zeci, ci sute de mii şi chiar milioane de oameni, pentru a ne ajuta să formulăm obiective pentru viitor. În timp ce jucătorii televizaţi interpretează rolul unor înalte oficialităţi guvernamentale care încearcă să iasă dintr-o criză – un dezastru ecologic, de exemplu –, s-ar putea convoca adunări sindicale, ale cluburilor femeilor, ale grupurilor religioase, ale organizaţiilor studenţeşti etc. spre a da posibilitate unui mare număr de oameni să urmărească programul, să ia hotărâri colective cu privire la opţiunile ce trebuie făcute şi să comunice aceste hotărâri jucătorilor din primele linii. Panouri mari de comandă şi calculatoare speciale ar putea capta opiniile sau sistematiza voturile, transmiţându-le apoi „celor ce iau decizii”. Un mare număr de oameni ar putea să participe fără a se deplasa de la domiciliu, deschizându-se astfel drumul pentru milioanele de oameni neorganizaţi şi care nu pot să participe în alt fel. Construind cu fantezie asemenea jocuri, va fi nu numai posibil, dar şi util să obţinem obiective de perspectivă de la masele anterioare neconsultate.

Asemenea tehnici, primitive încă în momentul de faţă, vor deveni fantastic de complexe în anii imediat următori, punându-ne la dispoziţie o cale sistematică de a strânge şi îmbina imaginile contradictorii ale viitorului preferabil chiar de la oameni care nu sunt versaţi în dispute universitare sau în procedura dezbaterilor parlamentare.

Presupunând că în asemenea primării ale viitorului lucrurile se vor putea desfăşura în bună rânduială sau armonios ori că vor fi organizate pretutindeni la fel, am da dovadă de un optimism incurabil. În unele locuri, adunările pentru viitorul societăţii ar putea fi convocate de organizaţiile din cadrul comunităţii, de serviciile de planificare sau de organisme guvernamentale. În alte părţi, ele ar putea fi tutelate de sindicate, de grupuri de tineri sau de lideri politici individuali orientaţi spre viitor, iar altundeva bisericile, fundaţiile sau organizaţiile voluntare ar putea fi acelea care să lanseze chemarea. De

asemenea, aceste adunări ar putea lua naştere nu ca răspuns la o chemare oficială, ci ca o reacţie spontană faţă de criză.

Ar fi la fel de greşit să credem că obiectivele elaborate de aceste adunări ar constitui nişte idealuri permanente, platonice, care plutesc undeva, într-o ţară metafizică Inexistentă. Ele trebuie privite mai degrabă ca nişte indicatoare de direcţie cu caracter temporar, nişte obiective largi valabile numai pentru o perioadă de timp limitată şi menite să joace un rol consultativ pe lângă reprezentanţii politici aleşi ai comunităţii sau naţiunii.

Cu toate acestea, asemenea evenimente orientate spre viitor şi care formează viitorul ar putea avea un impact politic uriaş. Într-adevăr, ele s-ar putea dovedi a fi salvarea întregului sistem al reprezentării politice, sistem aflat în prezent într-o criză acută.

Masa alegătorilor actuali este atât de departe de contactul cu reprezentanţii săi aleşi, chestiunile abordate sunt atât de tehnice încât chiar şi cetăţenii instruiţi din rândul burgheziei se simt excluşi fără speranţă din procesul de stabilire a obiectivelor. Din cauza accelerării generalizate a vieţii, în intervalul dintre două alegeri se întâmplă atât de multe lucruri şi cu o viteză atât de mare încât omului politic îi este din ce în ce mai greu să dea socoteală „oamenilor de casă”. Şi, mai mult decât atât, aceşti oameni de casă se schimbă şi ei fără încetare. În teorie, alegătorul nemulţumit de comportarea reprezentantului său poate vota contra lui la alegerile viitoare. În practică însă, pentru milioane de oameni chiar şi acest lucru este imposibil. Mobilitatea face ca mase întregi de oameni să părăsească regiunea, lipsindu-se uneori chiar de drepturi civile. Numărul noilor veniţi în regiune este de-a dreptul impresionant. Omul politic constată din ce în ce mai des că se adresează unor figuri noi. S-ar putea să nu trebuiască niciodată să dea socoteală de faptele sale sau de promisiunile făcute unei serii anterioare de alegători.

Şi mai dăunătoare pentru democraţie sunt limitele temporale ale jocului politic. Orizontul politic al politicianului nu depăşeşte de obicei alegerile următoare. Congresele, dietele, parlamentele, consiliile municipale – organismele legislative în general – nu dispun de timpul, resursele sau formele organizatorice necesare pentru a gândi cu toată seriozitatea la viitorul pe termen lung. Cât despre cetăţean, ultimele lucruri În legătură cu care este vreodată consultat sunt obiectivele mal largi şi mal îndepărtate ale comunităţii, ale statului sau naţiunii sale.

Se poate ca alegătorul să fie solicitat să-şi spună părerea despre diferite chestiuni concrete, dar niciodată despre forma preferabilă de viitor. Într-adevăr, nicăieri în viaţa politică nu există o instituţie prin care omul de pe

stradă să-şi poată exprima ideile sale despre modul cum ar trebui să arate viitorul îndepărtat. Niciodată nu i se cere să se gândească la aceasta, iar în rarele ocazii când o face nu există o cale organizată pentru ca el să-şi poată face cunoscute ideile sale în arena politică. Rupt de viitor, el devine un eunuc politic.

Din aceste cuvinte, precum şi din altele, ne îndreptăm în goană spre o prăbuşire fatală a întregului sistem al reprezentării politice. Pentru ca legislaturile să supravieţuiască cât de cât, ele vor trebui să stabilească noi legături cu alegătorii lor, noi legături cu viitorul. Adunările pentru viitorul societăţii vor putea furniza mijlocul de stabilire a unei legături între legislator şi baza lui de masă, între prezent şi viitor.

Convocate la intervale frecvente şi regulate, asemenea adunări s-ar putea dovedi în măsurarea voinţei poporului un instrument mai sensibil decât oricare altul existent în prezent. Însăşi convocarea unor asemenea adunări ar atrage în circuitul vieţii politice milioane de cetăţeni care în prezent o ignoră. Confruntându-i pe oameni cu viitorul, cerându-le să se gândească cu cea mai mare seriozitate atât la propriile lor destine cât şi la traiectoriile noastre publice în curs de accelerare, vom ridica o serie de aspecte etice esenţiale.

Însuşi faptul de a pune asemenea probleme oamenilor se va dovedi salvator. Procesul de evaluare socială va întări şi va purifica o populaţie plictisită de moarte de discuţiile tehnice despre modul de a ajunge într-un loc în care nu este sigur că ea vrea să ajungă. Adunările pentru viitorul societăţii ne vor ajuta să clarificăm deosebirile care ne despart cu o forţă tot mai mare în societăţile noastre puternic fragmentate; de asemenea vor identifica nevoile Sociale obişnuite – o bază potenţială pentru unităţi temporare. În felul acesta vor strânge laolaltă diverse forme de organizare într-un cadru inedit, din care, fără îndoială, vor rezulta noi mecanisme politice.

Dar cel mai important lucru este că adunările pentru viitorul societăţii vor contribui la deplasarea culturii spre o viziune temporală cu un caracter supraindustrial mai accentuat. Concentrând măcar o dată atenţia oamenilor asupra obiectivelor pe termen lung, şi nu numai asupra programelor imediate, cerându-le să aleagă viitorul preferabil dintr-un şir de variante posibile, aceste adunări ar putea dramatiza posibilităţile de umanizare a viitorului, posibilităţi la care mult prea mulţi au şi renunţat, considerându-le pierdute. Procedând astfel, adunările pentru viitorul societăţii vor putea descătuşa forţe constructive puternice, forţele evoluţiei conştiente.

Tendinţa de accelerare declanşată de om a devenit în prezent cheia întregului proces evoluţionist de pe glob. Ritmul şi direcţia evoluţiei altor specii,

supravieţuirea lor depind de hotărârile luate de om. Şi totuşi nimic nu este inerent în procesul evoluţionist care să garanteze supravieţuirea omului.

În trecut, în succesiunea diverselor etape ale evoluţiei sociale, omul devenea conştient de diversele evenimente de obicei după ce ele se produceau, şi nu înainte. Schimbarea fiind lentă, el se putea adapta în mod inconştient, „organic”. În prezent adaptarea inconştientă nu mai corespunde. Dispunând de puterea de a modifica genele, de a crea noi specii, de a popula planetele sau de a depopula Pământul, omul trebuie acum să controleze evoluţia în mod conştient. Evitând şocul viitorului pe parcursul schimbărilor, el trebuie să domine evoluţia şi să modeleze viitorul pentru a satisface nevoile umane. În loc să se revolte contra lui, el trebuie chiar din acest moment să-l anticipeze şi să-l proiecteze.

Iată, aşadar, care este scopul final al prospectivei sociale, nu simpla depăşire a tehnocraţiei şi înlocuirea ei cu o planificare mai umanizată, mai clarvăzătoareşi mai democrată, ci supunerea procesului de evoluţie conducerii conştiente a omenirii. Căci acesta este momentul suprem, hotărâtor din istorie, în care omul fie că învinge procesul schimbării, fie că dispare, momentul în care dintr-o unealtă inconştientă a evoluţiei el devine fie victima, fie stăpânul ei.

O provocare de asemenea proporţii ne cere o atitudine cu totul nouă şi mult mai raţională faţă de schimbare. Cartea de faţă are drept protagonist schimbarea, mai întâi în calitate de ticălos potenţial şi apoi de erou potenţial. Cerând moderarea şi regularizarea schimbării, ea a cerut de fapt noi schimbări revoluţionare. Acest lucru este mai puţin paradoxal decât pare. Schimbarea este esenţială pentru om, la fel de esenţială acum, în cea de-a 800-a generaţie, ca şi în prima. Schimbarea înseamnă viaţă. Dar schimbarea exagerată, nedirijată şi nestăpânită, schimbarea accelerată care nimiceşte nu numai mijloacele de apărare fizică ale omului, dar şi procesele sale decizionale, o asemenea schimbare este duşmana vieţii.

De aceea, primul lucru şi cel mai presant pe care trebuie să-l facem noi înainte de a începe să dirijăm destinul nostru evoluţionist, înainte de a construi un viitor umanizat este acela de a stăvili acceleraţia frenetică care supune mulţimile primejdiei şocului viitorului şi care totodată intensifică toate problemele cărora trebuie să le facă faţă.

Nu există o cale uşoară de a trata această creştere năvalnică, acest cancer al istoriei. Nu există un leac magic pentru a vindeca boala fără precedent pe care o poartă pe urmele sale: şocul viitorului. Eu am sugerat diverse paliative pentru individul supus presiunii schimbării, precum şi

procedee tămăduitoare mai radicale pentru societate – servicii sociale noi, un sistem educativ îndreptat spre viitor, noi căi de reglementare a tehnologiei şi o strategie pentru a dobândi controlul asupra schimbării. Mai trebuie găsite şi alte căi. Dar principala caracteristică a acestei cărţi este diagnosticul, căci diagnosticul precede remediul, şi nu putem începe să întreprindem ceva până nu cunoaştem în amănunt problema.

Aceste pagini îşi vor fi atins scopul în măsura în care vor ajuta omul să ajungă la conştiinţa necesară pentru a controla schimbarea, pentru a-şi îndruma propria sa evoluţie. Căci folosind în mod imaginativ schimbarea pentru a o canaliza putem nu numai să ne scutim pe noi înşine de traumatismele şocului viitorului, dar putem chiar încerca să umanizăm un viitor îndepărtat.

Mulţumiri

Unul din clişeele cele mai sacre ale epocii noastre este acela că scriitorul duce o viaţă retrasă, că ideile sale provin dintr-o sursă interioară mistică şi că el scrie sub impulsul inspiraţiei. Majoritatea scriitorilor sunt de altă părere. Dar, oricât de bine s-ar aplica aceste idei la alţi autori şi la alte cărţi, ele nu se aplică şi la cea de faţă. *Şocul viitorului* este rodul unor contacte sociale şi de la om la om pe care le-am avut cu mii de persoane, de fapt atât de multe şi din atâtea universităţi, institute de cercetări şi birouri încât mi-ar fi imposibil să le menţionez pe toate.

În afară de mine, singura persoană care a lăsat o amprentă mai puternică asupra cărţii este soţia mea, Heidi, care nu a fost proverbiala „soţie răbdătoare care-l apără pe scriitor de zarva copiilor”, ci un partener intelectual activ, discutând fiecare punct pe bază de argumente, obligându-mă să clarific şi să integrez noţiunile pe care se întemeiază cartea. Ca şi în trecut, a lucrat în calitate de redactor permanent, citind sau ascultând fiecare capitol, sugerând tăieturi, adăugiri sau sensuri noi. Cartea este într-o mare măsură şi a ei, aşa cum este a mea.

Câţiva prieteni au citit, de asemenea, în prealabil întregul manuscris sau o parte din el, făcând observaţii valoroase. Doctorul Donald F. Klein, director de cercetări psihiatrice la Spitalul Hillside din New York, doctorul Herbert Gerjuoy, psiholog, doctorul Benjamin Singer, sociolog, şi Harold Lee Strudler au avut fiecare amabilitatea să mă ajute în felul acesta.

Trebuie, de asemenea, să-i mulţumesc domnişoarei Bonnie Brower, care a lucrat în calitate de cercetător în primele etape ale proiectului şi rn-a ajutat să selecţionez masa de material de pe biroul meu, care uneori atingea înălţimi

deprimante.

O menţiune specială de recunoştinţă o datorez profesorului Ellis L. Phillips de la Facultatea de drept a Universităţii Columbia şi Fundaţiei „Ellis L. Phillips” pentru răbdarea supraomenească de care au dat dovadă permiţându-mi în repetate rânduri să amân angajamente importante pentru fundaţie în timpul pregătirii cărţii.

Bibliografie

ADAPTARE/INDIVID

(1) Ashby, W. Ross, *Design for a Brain.* (Proiect de creier.) (Londra: Chapman =md Hali, 1952.)

(2) Beer, Stafford, *Cybernetics and Management.* (Cibernetică şi management.) (New York: John Wiley, 1964.)

(3) Berlyne, D. E., *Conflict, Arousal and Curiosity.* (Conflicte, răzvrătiri şi curiozitate.) (New York: McGraw-Hill, 1960.)

(4) Bettelheim, Bruno, *The informed Heart.* (Inima informată.) (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1960.)

(5) Bossard, James H. S., şi Boli, Eleanor S. *Ritual in Family Living.* (Rituale în viaţa de familie.) (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1950.)

(6) Bowen, Hugh M., *Raţional Design.* (Proiect raţional.) Reeditarea a şapte articole din *Industrial Design* (Proiect industrial), februarie-august 1964.

(Editat de Dunlap and Associates, Darien, Conn.)

(7) Dance, Frank E. X., (ed.), *Human Communication Theory.* (Teoria comunicaţiilor umane.) (New York: Hoit, Rinehart and Winston, 1967.)

(8) Dubos, Rene, *Man Adapting.* (Adaptarea omului) (New Haven: Yale University Press, 1965.)

(9) Dunlop, John T., *Automation and Technological Change.* (Automatizare şi schimbări tehnologice.) (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1962.)

(10) Ganong, William F., *Review of Medical Physiology.* (Revista de fiziologie medicală.) (Los Altos, California: Lange Medical Publications, 1967.)

(11) Glass, David C, (ed.), *Environmental Influences.* (Influenţa mediului înconjurător.) (New York: Rockefeller University Press and Russell Sage Foundation, 1968).

(12) Goreman, Aubrey, şi Bern, Howard A., *A Textbook of Comparative Endocrinology.* (Manual de endocrinologie comparată.) (New York: John Wiley, 1962.)

(13) Grinker, Roy R., şi Spiegel, John P., *Men under Stress.* (Oameni sub stress.) (New York: McGraw-Hill, 1945.)

(14) Grosser, George M., Wechsler, Henry, şi Greenblatt, Milton, (ed.), *The Threat of Impending Disaster.* (Ameninţarea dezastrului iminent.) (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1964.)

(15) Gurin, Gerald, Veroff, Joseph şi Feld, Sheila, *Americans View Their Mental Healih.* (Concepţia americanilor despre sănătatea lor mentală.) (New York: Basie Books, 1960.)

(16) Hamilton, R. V., Taylor, R. M., şi Rice, G. E. Jr. „ *A Social Psychological Interpretation of the Udall, Kansas, Tornado.* (O interpretare socialpsihologică a Udall-ului, Kansas, Tornado.) (Washington: National Academy of Sciences-NationalResearch Council, 1955.)

(17) Hollingshead, August B., şi Redlich, Frederick, C, *Social Class and Mental Illness.* (Clasele sociale şi maladiile mentale.) (New York: John Wiley, 1964.)

(18) James, William, *The Principles of Psychology.* (*P*rincipiile psihologiei.) (New York: Dover, 1958.) (2 vol.)

(19) Lee, Alfred McClung, *Multi-Valent Man.* (Omul polivalent.) (New York: George Braziller, 1966.)

(20) Levi, Lennart, *Stress,* (Stress.) (New York: Liveright, 1967.)

(21) Lynn, R., *Attention, Arousal and the Orientation Reaction.* (Atenţie, răzvrătire şi reacţia orientării.) (Oxford: Pergamon, 1966.)

(22) Miller, George A., *The Psychology of Communication.* (Psihologia comunicaţiei.) New York: Basic Books, 1967.)

(23) Moore, H. E., *Tornadoes Over Texas.* (Tornadele asupra Texas-ului.) (Austin, Texas: University of Texas Press, 1958.)

(24) Raab, Wilhelm, *Prevention oj Ischemic Heart Disease: Principles and Practice.* (Prevenirea cardiopatiilor ischemice: Principii şi practică.) (Springfield, Ill.: Chas. C. Thomas, 1966.)

(25) Sargant, William, *Battle for the Mind.* (Bătălia pentru minte). (Londra: Pan Books, 1963.)

(26) Selye, Hans, *Thes Stress of Life.* (Stress-ul vieţii.) (New York: McGraw-Hill, 1956.)

(27) Skinner, B. F., *Science and Human Behavior.*

(Ştiinţă şi comportament uman.) (New York: The Free Press, 1953.)

(28) Vernon, Jack, *Inside the Black Room.* (înăuntrul camerei negre.) (New York, Clarkson N. Potter, 1963.)

(29) Vickers, Sir Geoffrey, *The art of Judgement.* (Arta judecăţii.) (New

York: Basic Books, 1965.)

(30) Wooldridge, Dean E., *The Machinery of the Brain.* (*M*ecanismul creierului.) (New York: McGrawHill, 1963.)

(31) – *Proceedings of the Third World Congress of Psychiatry.* (Lucrările celui de-al Ill-lea Congres mondial de psihiatrie.) (Toronto: Toronto University Press, 1964.)

(32) – *Symposium on Medical Aspects of Stress in the Military Climate.* (Simpozion cu privire la aspectele medicale ale Stress-ului în mediul militar.) (Washington: Walter Reed Army Institute of Research, Walter Reed Army Medical Center, 1964.)

(33) – *Symposium on Preventive and Social Psychiatry.* (Simpozion asupra psihiatriei preventive şi sociale.) (Washington: Walter Reed Army Institute of Research, Walter Reed Medical Center, 1957.)

(34) Bloch, Herbert A, *Disorganization* (Dezorganizare.) (New York: Alfred A. Knopf, 1952.)

(35) Demerath, N. J., şi Peterson Richard, A. (ed.), *System, Change and Conflict.* (Sisteme, schimbări şi conflicte.) (New York: The Free Press, 1967.)

(36) De Vries, Egbert, *Man in Rapid Social Change.* (Omul şi schimbarea socială rapidă.) (New York: Doubleday, 1961.)

(37) Etzioni, Amitai şi Eva (ed.), *Social Change* (Schimbarea socială) (New York: Basic Books 1964.)

(38) Frank, Lawrence K., *Society as the Patient.* (Societatea ca pacient.) (New Brunswick. N. J. Rutgers University Press, 1948.)

(39) Gardner, John, *SelJ-Renewal.* (Autoreînnoire) (Evanston, Ill.: Harper, 1963.)

(40) Lerner, Daniel, *The Passing o} Tradiţional Society.* (Dispariţia societăţii tradiţionale). (New York: The Free Press, 1958.)

(41) Massarik, Fred, şi Ratoosh, Philburn (ed.), *Mathematical Explorations in Behavioral Science.* (Explorări matematice în ştiinţa comportamentala.) (Homewood, Ill.: Richard D. Irwin and Dorsey Press, 1965.)

(42) Mead, Margaret, *Continuities in Cultural Evolution.* (Continuitatea evoluţiei culturale.) (New Haven: Yale University Press, 1964.)

(43) Mead, Margaret (ed.), *Cultural Pattems and Technical Change.* (Modele culturale şi schimbări tehnice.) (New York: New American Library, 1955.)

(44) Mead, Margaret, *New Lives for Old.* (Vieţi noi pentru cele vechi.) (New York: New American Library, 1956.)

(45) Meier, Richard L., *Developmental Planning.* (Planificare

developmentală.) (New York: McGraw-Hill, 1965.)

(46) Moore, Wilbert E., *Social Change.* (Schimbarea socială.) (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1964.)

(47) Ogburn, William F., *On Culture and Social Change: Selected Papers.* (Despre cultură şi schimbarea socială: articole selecţionate.) (Chicago: University of Chicago Press, 1964.)

(48) Smith, Alfred G. (ed.), *Communications and Culture.* (Comunicaţii şi cultură.) (New York: Hoit, Rinehart and Winston, 1966.)

(49) Touraine Alain, Durând, Claude, Pecaut, Daniel and Willener, Alfred, *Worker's Attitudes to Technical Change.* (Atitudinea muncitorilor faţă de schimbarea socială.) (Paris: Organizaţia pentru cooperare şi dezvoltare economică, 1965.) (Versiune sumară intitulată „Acceptare şi rezistenţă".)

(50) Van Gennep, Arnoid, *The Rites of Passage.* (Riturile tranziţiei.) (Chicago: University of Chicago Press, 1960.)

(51) Wingo, Lowdon, Jr. (ed.), *Cities and Space.* (Oraşe şi spaţii.) (Baltimore: John Hopkins Press, 1963.)

(52) *** *Africa: Social Change and Mental Health.* (Africa: schimbare socială şi sănătate mentală.) (Londra: Federaţia mondială pentru sănătate mentală, 1959.)

(53) *** *Mental Health Aspects of Urbanization.* (Aspecte ale sănătăţii mentale în condiţiile urbanizării.) (Londra: Federaţia mondială pentru sănătate mondială, 1957.)

(54) – *Training Requirements for Postattack Adaptive Behavior.* (Necesităţi de antrenare pentru comportament adaptiv după atac.) (Raport prezentat de Dunlap and Associates Serviciului S.U.A. de apărare civilă, Darien, Conn., decembrie, 1965.)

(55) – *Urban America and the Planning of Mental Health Services.* (America urbană şi planificarea serviciului pentru sănătate mentală.) (Philadelphia: Grupul pentru progresul psihiatriei, vol. V, Simpozion nr. 10, noiembrie, 1964.)

AUTOMATIZARE

(56) Bagrit, Leon. *The Age of Automation.* (Era automatizării.) (New York: New American Library, 1965.)

(57) Diebold, John, *Beyond Automation.* (Dincolo de automatizare.) (New York: McGraw-Hill, 1964.)

(58) Friedmann, Georges, *Industrial Society.* (Societatea industrială.) (Glencoe, Ill. The Free Press, 1955.)

(59) Greenberger, Martin (ed.), *Computers and the World of the Future.* (Computerele şi lumea viitorului.) (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1962.)

(60) Henderson, Mary Stephens-Caldwell, *Managerial Innovations of John Diebold.* (Inovaţiile manageriale ale lui John Diebold.) (Washington: The Le Baron Foundation, 1965.)

(61) Michael, Donald N., *Cybernetics: The Silent Conquest.* (Cibernetica: Cucerirea în tăcere.) (Santa Barbara, Calif., Centrul pentru studiul instituţiilor democratice, 1962.)

(62) Simon, Herbert, A., *The Shape of Automation for Men and Management.* (Forma automatizării pentru oameni şi management.) (New York: Harper & Row, 1965.)

(63) Theobald, Robert, *The Challenge of Abundance.* (Sfidarea abundenţei.) (New York: New American Library, *1961.*)

(64) – *Technology and the American Economy.* (Tehnologie şi economia americană.) (Raportul comisiei de tehnologie, automatizare şi progres economic, vol. I, februarie, 1966.)

COMERŢ / ECONOMIE / MODELE DE CONSUM

(65) Adams, Charles F., *Common Sense in Adverttsing.* (Bunul simţ în publicitate.) (New York: McGraw-Hill, 1965.)

(66) Anshen, Melvin, şi Bach, George Leland (ed.), *Management and Corporations, 1985.* (Management şi corporaţii, 1985.) (New York: McGrawHill, 1960.)

(67) Backman, Julius, *Adverttsing and Competition.* (Publicitate şi concurenţă.) (New York: New York University Press, 1967.)

(68) Baird, Mary *K., International Consumer Expedinture Patterns.* (Modele internaţionale de cheltuieli de consum.) (Raportul nr. 196.) (Menlo Park, Calif.: Stanford Research Institute, decembrie, 1963.)

(69) Barish, Norman, şi Verhulst, Michel, *Management Sciences in the Emerging Countries.* (Ştiinţele conducerii în ţările în curs de dezvoltare) (Oxford: England-Alden Press, 1965.)

(70) Berle, Adolf A., Jr., *Power without Property.* (Putere fără proprietate) New York: Harcourt, Brace & World, 1959.)

(71) Best, Katherine, şi Hillyer, Katherine, Las Ve*gas: Playtown,* USA, (Las Vegas: Oraşul jocurilor, S.U.A.) (New York: David McKay, 1955.)

(72) Bogart, Ernest L., şi Kammerer, Donald L., *Economic History of the American People.* (Istoria economică a poporului american.) (New York: Longmans, Green, 1946.)

(73) Borges, Jorge Luis, *Labyvinths.* (Labirinturi.) (New York: New Directions, (1964.)

(74) Boyd, Bobert D. (ed.), *Changing Concepts of Productive Living.* (Concepte în curs de schimbare ale existenţei productive.) Madison, Wis.: University Extension, University of Wisconsin, 1957.)

(75) Brightbill, Charles K., *The Challenge of Leisure.* (Provocarea timpului liber.) (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hal], 1960.)

(76) Dichter, Ernest, *Handbook of Consumer Motivations.* (Manualul motivaţiilor consumatorului.) (New York: McGraw-Hill, 1964.)

(77) Fabricant, Solomon, *Basic Facts on Productivity Change.* (Date elementare privind modificarea productivităţii.) (New York: Biroul naţional de cercetări economice [Studiu ocazional 63], 1959.)

(78) Fourastie, Jean, *Les 40.000 Heuers.* (*Cele* 40.000 de ore.) (Paris: Editions Laffont, 1965.)

(79) Fuchs, Victor R., *The Growing Importance of the Service Industries.* (Importanţa crescândă a industriilor de servicii.) (New York: Biroul naţional de cercetări economice [studiu ocazional 96], 1965.)

(80) Galbraith, John Kenneth, *The Affluent Society.* (Societatea prosperă.) (Boston: Houghton-Mifflin, 1958.)

(81) Galbraith, John Kenneth, *The Liberal Hour.* (Ora liberalismului.) (New York: New American Library, *1960.*)

(82) Galbraith, John Kenneth, *The New Industrial State.* (Noul stat industrial.) (Boston: HoughtonMifflin, 1967.)

(83) Gordon, Theodore J., *A Study of Potenţial Changes in Employee Benefits.* (Studiu asupra schimbărilor potenţiale ale veniturilor angajaţilor.) (Middletown, Conn.: Institutul pentru studiul viitorului, aprilie, 1969.) (3 vol.)

(84) Guzzardi, Walter, Jr., *The Young Executives.* (Tinerii directori.) (New York: New American Library, 1966.)

(85) Johnson, Arno H., Jones, Gilbert, E., şi Lucas, Darrell, B., *The American Market of the Future.* (Piaţa americană a viitorului.) (New York: New York University Press, 1966.)

(86) Katona, George, *The Mass Consumption Society.* (Societatea consumului de masă.) (New York: McGraw-Hill, 1964.)

(87) Larrabee, Eric, şi Meyersohn, Rolf (ed.), *Mass Leisure.* (Timpul liber al maselor.) (Glencoe, Ill. The Free Press, 1958.)

(88) Miller, Herman P., *Rich Man Poor Man.* (Omul bogat, omul sărac.) (New York: Thomas Y. Crowell, 1964.)

(89) Packard, Vance, *The Hidden Persuaders.* (Elemente disimulate de

convingere.) (New York: David McKay, 1965.)

(90) Packard, Vance. *The Pyramid Climbers.* (Alpiniştii piramidelor.) New York: McGraw-Hill, 1962.)

(91) Packard, Vance, *The Waste, Makers,* (Făcătorii de gunoaie.) (New York: Pocket Books, 1964.)

(92) Scarff, Harold, *Multifamily Housing.* (Locuinţa multifamilială.) (Report nr. 151) (Menlo Park, Calif.: Institutul de cercetări Stanford, noiembrie, 1962.)

(93) Servan-Schreiber, J. -J. *The American Challenge.* (Sfidarea americană.) (New York: Avon. 1967.)

(94) Tawney, R. H., *Religion and the Rise of Capitalism-* (Religia şi dezvoltarea capitalismului.) (New York: New American Library, 1948.)

(95) Uris, Auren, *The Executive Job Market.* (Piaţa posturilor de director.) (New York: McGrawHill, 1965.)

(96) Warner, W. Lloyd, şi Abegglen, James, *Big Business Leaders in America.* (Mari conducători de întreprinderi din America) (New York, Atheneum, 1963.)

(97) – *How American Buying Habits Change.* (Cum se schimbă obiceiurile cumpărătorilor americani.) (Washington: Departamentul muncii S.U.A., 1959.)

(98) – *Markets of the Sixties,* by the Editors of Fortune. (Pieţele anilor '60) (New York: Harper & Row, 1960.) EDUCAŢIE / TINERET (99) Asbell, Bernard, *The New Improved American.* (Noul american perfecţionat.) (New York, McGraw-Hill, 1965.)

(100) Ashby, Eric, *Technology and the Academics.* (Tehnologia şi universitarii.) (New York: St. Martin's Press, 1963.)

(101) Barzun, Jacques, *The American University.* (Universitatea americană.) (New York: Harper & Eow, 1968.)

(102) Brim, Orville G. Jr., *Education for Child Rearing.* (Pregătirea pentru educaţia copiilor.) (New York: The Free Press, 1965.)

(103) De Grazia, Alfred, şi Sohn, David (ed.), *Revolution in Teaching.* (Revoluţie în învăţământ.) (New York: Bantam Books, 1964.)

(104) Dewey, John, *Democracy and Education.* (Democraţie şi educaţie.) (New York: The Free Press, 1966.)

(105) Erikson, Erik H. (ed.), *The Challenge of Youth.* (Provocarea tineretului.) (Garden City, New York: Anchor Books, 1963.)

(106) Erikson, Erik H., *Childhood and Society.* (Copilărie şi societate.) New York, W. W. Norton, 1963.)

(107) Evans, Luther H., şi Arnstein, George (ed.), *Automation and the Challenge to Education.* (Automatizare şi solicitarea învăţământului.)

(Washington: Asociaţia pentru educaţia naţională, 1962.)

(108) Friedenberg, Edgar Z., *The Vanishing Adolescent.* (Adolescentul în dispariţie.) (New York: Dell Publishing, 1959.)

(109) Ginzberg, Eli (ed.), *The Nation's Children.* (Copiii naţiunii.) (New York: Columbia University Press, 1960.) (3 vol.)

(110) Hamblett, Charles, şi Deverson, Jane, *Generation X.* (Generaţia X.) (Greenwich, Conn.: Fawcett Publications, 1964.)

(111) Hirsch, Werner Z. (ed.), *Inventing Education for the Future.* (Inventarea educaţiei pentru viitor.) (San Francisco: Chandler, 1967.)

(112) Hook, Sidney, *Education for Modern Man.* (Educaţia omului modern.) (New York: Dial Press, 1946.)

(113) Newson, John şi Elizabeth, *Patterns of Infant Care in an Urban Community.* (Modele de îngrijire a copiilor mici într-o comunitate urbană.) (Baltimore: Penguin Books, 1965.)

(114) Salisbury, Harrison E., *The Shook-Up Generation.* (Generaţia zdruncinată.) (Greenwich, Conn.: Fawcett World Library, 1958.)

(115) Toffler, Alvin. (ed.), *The Schoolhouse in the City.* (Localul şcolii în oraş.) (New York: Praeger, 1968.)

(116) Weerlee, Duco van, *Wat De Provo's Willen.* (Ce vor răzvrătiţii.) (Amsterdam: Unitgeverij De Bezige Bij, 1966.) FAMILIE/SEX (117) Bell, Norman W., şi Vogel, Ezra F., (ed.), *A. Modern Introduction to the Family.* (O introducere modernă la familie.) (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1960.)

(118) Farber, Seymour, Mustacchi, Piero, şi Wilson, Roger H. L. (ed.), *Man and Civilization.* (Omul şi civilizaţia.) (New York: McGraw-Hill, 1965.)

(119) Friedan, Betty, *The Feminine Mystique.* (Mistica feminină.) (New York: W. W. Norton, 1963.)

(120) Galdston, Iago (ed.), *The Family in Contemporary Society.* (Familia în societatea contemporană.) (New York: International University Press, 1958.)

(121) Goode, William J. (ed.), *The Family.* (Familia.) (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1964.)

(122) Goode, William *J., Readings on the Family and Society.* (Prelegeri despre familie şi societate.) (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1964.)

(123) Hunt, Morton M., *Her Infinite Variely.* (Varietatea ei infinită.) (New York: Harper & Row, 1962.)

(124) Ogburn, W. F., şi Nimkoff, M. F., *Technology and the Changing Family.* (Tehnologie şi schimbarea familiei.) (Cambridge, Mass.: Houghton Mifflin Co., 1955.)

(125) Rimmer, Robert, *The Harrad Experiment.* (Experimentul Harrad.)

(New York: Bantam Books, 1967. 1 (126) Rimmer, Robert, *Proposition 31.* (Propunerea 31.) (New York: New American Library, 1968.)

(127) Schur, Edwin M., *The Family and the Sexual Revolution.* (Familia şi revoluţia sexuală.) (Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1964)

STUDII DESPRE VIITOR

(128) Adelson, Marvin, *The Technology of Forecasting and the Forecasting of Technology.* (Tehnologia previziunii şi previziunea tehnologiei.) (Raport SP 3151-000-01.) (Santa Monica, Calif. Corporaţia pentru sistem developmental, aprilie, 1968.)

(129) Adelson, Marwin, *Toward a Future for Planning.* (Către un viitor al planificării.) (Raport SP-2022). (Santa Monica, Calif.: Corporaţia pentru sistem developmental, iunie, 1966.)

(130) Baade, Fritz, *The Race to the Year 2000.* (Cursa spre anul 2000.) (New York: Doubleday, 1962.)

(131) Baier, Kurt, şi Rescher, Nicholas, *Values and the Future.* (Valori şi viitorul.) (New York: The Free Press, 1969.)

(132) Bell, Daniel (ed.), *Toward the Year 2000.* (Spre anul 2000.) (Boston: Houghton Mifflin, 1968.) (Versiune de carte a ediţiei speciale *Daedalus,* vară, 1967, bazată pe lucrările Comisiei cu privire la anul 2000.)

(133) Bohler, Eugene, *El Futuro, Problema del Hombre Moderno.* (Viitorul, problema omului modern.) (Madrid: Alianza Editorial, 1967.)

(134) Boulding, Kenneth, *The Meaning of the 20th Century.* (Sensul secolului 20.) (New York: Harper & Row, 1964.)

(135) Brown, Harrison, *The Challenge of Man's Future.* (Provocarea viitorului omului.) (New York: Viking, 1954.)

(136) Calder, Nigel (ed.), *The World in 1984.* (Lumea în 1984.) (Baltimore: Penguin Books, 1965.) (2 vol.)

(137) Clarke, Arthur, C, *Profiles of the Future.* (Profiluri ale viitorului.) (New York: Bantam Books, 1958.)

(138) De Jouvenel, Bertrand, *Futuribles.* (Perspective) (Santa Monica, Calif.: Corporaţia RAND, ianuarie, 1965.)

(139) De Jouvenel, Bertrand, *The Art of Conjecture.* (Arta conjecturii.) (New York: Basic Books, 1967.)

(140) Drucker, Peter F., *America's Next Twenty Years.* (Următorii douăzeci de ani ai Americii.) (New York: Harper & Row, 1955.)

(141) Drucker, Peter F., *The Age of Discontinuity.* (Era discontinuităţii). (New York: Harper & Row, 1968.)

(142) Duffus, R. L., *Tomorrow's News.* (Noutăţile de mâine.) (New York: W. W. Norton, 1967.)

(143) Ernst, Morris L., *Utopia 1976.* (Utopia 1976.) (New York: Rinehart, 1955.)

(144) Ewald, William R., Jr. (ed.), *Environment for Man.* (Mediul înconjurător al omului.) (Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1967.)

(145) Franklin, H. Bruce, *Future Perfect.* (Viitorul perfect.) (New York: Oxford University Press, 1966.)

(146) Fuller, R. Buckminster, şi McHale, John, *World Design Science Decade, 1965 – 1975; Phase I Documents 1 – 4.* (Deceniul ştiinţei proiectării lumii, 1965 – 1975; Faza I Documente 1 – 4) (Carbondale, Ill.: World Resources Inventory, Southern Illinois University, 1963.)

(147) Gabor, Dennis, *Inventing the Future.* (Inventarea viitorului.) (New York: Alfred A. Knopf, 1969.)

(148) Gibson, Tony, *Breaking in the Future.* (Irupţie în viitor.) (Londra: Hodder and Stoughton, 1965.)

(149) Gordon, Theodore J., *The Future.* (Viitorul.) (New York: St. Martin's Press, 1965.)

(150) Gordon, Theodore J., şi Helmer, Olaf, *Report on a Long-Range Forecasting Study.* (Raport asupra unui studiu previzional pe termen lung.) (Santa Monica, Calif.: Corporaţia RÂND, septembrie,. 1964.)

(151) Gross, Bertram M., *Space-Time and Post-Industrial Society.* (Societatea post-industrială şi a epocii spaţiale.) (Syracuse, N. Y., Maxwell Graduate School, Syracuse University. Comparative Administration Group Occasional Paper, mai, 1966.)

(152) Gumucio, Mariano B., *Los Dias Que Vendran.* (Zilele ce vor veni.) (Caracas: Monte Avila Editores, 1968.)

(153) Heilbroner, Robert, *The Future as History.* (Viitorul ca trecut.) (New York: Grove Press, 1959.)

(154) Helmer, Olaf, Gordon, Theodore J,. Enzer, Selwyn, De Brigard, Râul, şi Rochbert, Richard, *Development of Long-Range Forecasting Methods for Connecticut.* (Dezvoltarea metodelor de previziune pe termen lung în Connecticut.) (Middletown, Conn.: Institutul pentru ştiinţele viitorului, septembrie, 1969.)

(155) Helmer, Olaf, *Social Technology.* (Tehnologie socială.) (New York: Basic Books, 1966.)

(156) Helton, Roy, *Sold Out to the Future.* (Vândut viitorului.) (New York: Harper & Row, 1935.)

(157) Jantsch, Erich, *Technological Forecasting in Perspective.* (Previziune tehnologică în perspectivă.) (Paris OECD, octombrie, 1966.)

(158) Jungk, Robert, *Tomorrow is Already Here.* (Ziua de mâine a şi sosit) (New York: Simon and Srhuster, 1954.)

(159) Kahn, Herman, şi Wiener, Anthony J., *The Year 2000.* (Anul 2000.) (New York: Macmillan, 1967.)

(160) Kostelanetz, Richard (ed.), *Beyond Left and Right.* (Dincolo de stânga şi dreapta.) (New York: William Morrow 1968.)

(161) Lewinsohn, Richard, *Science, Prophecy and Prediction.* (Ştiinţă, profeţie şi previziune.) (Greenwich, Conn. Fawcett, 1962.)

(162) Low. A. M., *What's the World Corning To?* (Spre ce se îndreaptă lumea?) (New York: J. B. Lippincott, 1951.)

(163) Lundberg, Ferdinand, *The Corning World Transformation.* (Transformarea viitoare a lumii.) (Garden City. N. Y.: Doubleday, 1963.)

(164) McHale, John *The Future of the Future,* (Viitorul viitorului.) (New York: George Braziller, 1969.)

(165) Marek, Kurt W., *Yestermorrow.* (Ieri-mâine.) (New York: Alfred A. Knopf, 1961.)

(166) Medawar, P. B., *The Future of Man.* (Viitorul omului.) (New York: New American Library, 1959.)

(167) Michael, Donald N., *The Unprepared Society.* (Societatea nepregătită.) (New York: Basic Books, 3 968.)

(168) Pauwels, Louis, şi Bergier, Jacques, *The Morning of the Magicians.* (Dimineaţa magicienilor.) (New York: Stein & Day, 1963.)

(169) Peccei, Aurelio, *The Chasm Ahead* (Abisul viitorului.) (London: Macmillan, 1969.) 0 70) Platt, John Rader, *The Step to Man.* (Calea către om.) (New York: John Wiley, 1966.)

(171) Polak, Fred L., *The Image of the Future.* (Imaginea viitorului.) (New York: Oceana Publications, 1961.) (2 vol.)

(*172*) Ritner, Peter, *The Society of Space.* (Societatea spaţială.) (New York: Macmillan, 1961.)

(173) Rodwin, Lloyd (ed.), *The Future Metropolis.* (Viitoarea metropolă.) (New York: George Braziller, 1961.)

(174) Shinn, Roger L., *Tangled World.* (Lumea zdruncinată.) (New York: Charles Scribner's Sons, 1965.)

(175) Thomson, George, *The Foreseeable Future.* (Viitorul previzibil.) (New York: Viking, 1960.)

(176) Vickers, Geoffrey, *Value Systems and Social Process.* (Sisteme de

valori şi procese sociale.) (New York: Basic Books, 1968.)

(177) Wolstenholme, Gordon (ed.), *Man and his Future.* (Omul şi viitorul său.) (London: J. şi A. Churchill, 1963.)

(178) Zwicky, Fritz, *Discovery, Invention, Research* (Descoperire, invenţie, cercetare.) (Toronto: Macmillan, 1969.)

(179) – *Commission on the Year 2000.* (Comisia cu privire la anul 2000.) Working Papers (Lucrări) (Cambridge, Mass.: American Academy of Arts and Sciences, 1965 – 1967) (Academia Americană de arte şi ştiinţe) (5 vol.)

(180) – *El Futuro Immediato* (Viitorul imediat.) (Barcelona: Piaza and Janes, 1969.)

(181) – Prospect for America: *The Rockefeller Panel Reports.* (Perspectivele Americii: – Rapoartele Rockefeller Panel) (Garden City N. Y.: Doubleday, 1961.)

(182) – *Prospective Changes in Society by 1980.* (Schimbări în perspectivă ale societăţii în 1980.) (Denver: Designing Edueation for the Future, iulie, 1966.)

(183) – *The World of 1975.* (Lumea anului 1975.) (Menlo Park, Calif.: Stanford Research Institute 1964.)

Am consultat de asemenea următoarele publicaţii: (184) Analyse et Prevision (Paris)

Lunar - Analysen und Prognosen (Berlin)

Bilunar - Futures (Surrey, Anglia)

Trimestrial - Futuribili (Roma)

Trimestrial - Prospeccion Siglo XXI (Caracas)

Neregulat - Prospective (Paris)

Neregulat - The Futurist (Washington)

INDIVIDUALISM

(185) Brooks, John, *The One and The Many.* (Unul şi cei mulţi.) (New York: Harper & Row, 1962.)

(186) Ellul, Jacques, *The Technological Society.* (Societatea tehnologică.) (New York: Vintage Books, 1967.)

(187) Kardiner, Abram, *The Individual and His Society.* (Individul şi societatea sa.) (New York: Columbia University Press, 1939.)

(188) Kluckhohn, Clyde, *Mirror for Man.* (Oglindă pentru om.) (Greenwich, Conn.: Fawcett, 1965.)

(189) Mannheim, Karl, *Systematic Sociology.* (Sociologie sistematică.)

(New York: Grove Press, 1957.)
(190) Menaker, Esther şi William, *Ego in Evolution.* (Evoluţia ego-ului.) (New York, Grove Press, 1965.)
(191) Odajnyk, Walter, *Marxism and Existenţialism* (Marxism şi existenţialism.)
(Garden City, N. Y.: Anchor Books, 1965.)
(192) Riesman, David, *Abundance for What? and Other Essays.* (Abundenţă pentru ce? şi alte eseuri.) (Garden City, N. Y.: Doubleday, 1964.)
(193) Riesman, David, with Glazer, Nathan and Denney, Reuel, *The Lonely Growd.* (Mulţimea singuratecă) (Garden City, N. Y.: Anchor Books, 1950.)
(194) Riesman, David, *Selected Essays from Individualism Reconsidered.* (Eseuri selecţionate din individualismul reconsiderat.) (New York: Doubleday, 1954.)
(195) Sayles, Leonard R., *Individualism and Big Business.* (Individualism şi lumea marilor afaceri.) (New York: Mc-Graw-Hill, 1963.)
(196) Tenn, William, *The Human Angle.* (*Unghiul* uman.) (New York: BallanXe, 1968)
(197) Whyte, William H., The Organization Man(Omul organizaţional) (New York: Simon & Schuster, 1956.)

INFORMAŢIE / CUNOAŞTERE

(198) Barraclough, Geoffrey, *An Introduction to Contemporary History.* (Introducere la istoria contemporană.) (New York: Basic Books, 1964.)
(199) Barrett, William, *Irrational Man.* (Omul iraţional.) (Garden City. N. Y.: Doubleday Anchor, 1962.)
(200) Bell, Daniel *The Reforming of General Education.* (Reforma educaţiei generale). (New York: Columbia University Press, 1966.)
(201) Boulding, Kenneth, *The Image.* (Imaginea.) (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1956.)
(202) Bram, Joseph, *Language and Scciety.* (Limbaj şi societate.) (Garden City, N. Y.: Doubleday. 1955.)
(203) Childe, V. Gordon, *Society and Knowledge.* (Societatea şi cunoaşterea.) (New York; Harper & Row, 1956.)
(204) De Chardin, Teilhard, *The Phenomenon of Man.* (Fenomenul *om.*) (*New York*: Harper & Row, 1959.)
(205) De Fleur, Melvin L., şi Larsen, Otto, *The Flow of Information.* (Fluxul informaţiilor.) (New York: Harper & Row, 1958.)
(206) Escarpit, Robert, *The Book Revolution.* (Revoluţia cărţii.) (Londra:

UNESCO and George G. Harrap, 1966.)

(207) Glaister G. A., *Encyclopedia of the Book.* (Enciclopedia cărţii.) (Cleveland: World Publishing, 1960.)

(208) Hauser, Arnold, *The Social History of Art.* (Istoria socială a artei.) (New York: Vintage Books, 1958.) 4 vol.

(209) Knight, Arthur, *The Liveliest Art.* (Arta cea mai vie.) (New York: New American Library, 1959.)

(210) Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Re volutions* (Structura revoluţiilor ştiinţifice.) (Chicaco: University of Chicago Press, 1962.)

(211) Machlup, Fritz, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States.* (Producţia şi distribuirea cunoştinţelor în Statele Unite.) (Princeton; N. J.: Princeton University Press, 1962.)

(212) Robinson, John A. T., *Honest to God.* (Cinstit faţă de Dumnezeu.) (Londra: SCM Press Ltd., 1963.) Stiluri de viaţă/subculturi/relaţii interpersonale.

(213) Amory, Cleveland, *Who Killed Society?* (Cine a ucis societatea?) (New York: Harper & Row, 1960.)

(214) Baltzell, E. Digby, *The Protestant Establishment.* (Societatea protestantă.) (New York: Random House, 1964.)

(215) Barber, Bernard, *Social Stratification.* (Stratificare socială.) (New York: Harcourt, Brace & World, 1957.)

(216) Barth, John, *The Floating Opera.* (Opera plutitoare.) (New York: Avon Books, 1956.)

(217) Cox, Harvey, *The Secular Ciiy.* (Oraşul secular.) (New York: Macmillan, 1965.)

(218) Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society.* (Clase şi conflicte de clasă în societatea industrială.) (Standford, Calif.: Stanford University Press, 1966.)

(219) Fishwick, Marshall, *The Hero, American Style.* (Eroul în stil american.) (New York: David McKey, 1969.)

(220) Glazer, Nathan, şi Moynihan, Daniel. *Beyond The Melting Pot.* (Dincolo do creuzet. Camnbridge, Mass.: The MIT Press, 1963.)

(221) Goffman, Erving, *Behavior in Public Places.* (Comportament în locuri publice.) (New York: The Free Press, 1963.)

(222) Goffman, Erving, *Interaction Ritual.* (Ritualul interacţiunii.) (Garden City, N. Y.: Doubleday, 1967.)

(223) Goodman, Paul, *Growing Up Absurd.* (A deveni absurd.) (New York: Vintage Books, 1960.)

(224) Greer Scot, *The Emerging City.* (Oraşul ce se naşte.) (New York: The

Free Press, 1965.)

(225) Haushnecht, Murray, *The Joiners.* (Companionii.) (New York: Bedminster Press, 1962.)

(226) Hyman, Herbert H., şi Singer, Eleanor (ed.), *Readings in Reference Group Theory and Research.* (Prelegeri asupra teoriei şi cercetării privind grupul de referinţă.) (New York: The Free Press, 1968.)

(227) Josephson, Eric şi Mary (ed.), *Man Alone.* (Omul singur.) (New York: Dell Publishing, 1962.)

(228) Klapp, Orrin E., *Symbolic Leadders.* (Conducători simbolici.) (Chicago: Aldine, 1964.)

(229) McClelland, David C, *The Achieving Society,* (Societatea care realizează.) (New York: The Free Press, 1961.)

(230) McKuen, Rod, *Stanyan Street and Other Sorrows.* (Strada Stanyan şi alte necazuri.) (New York: Random House, 1963.)

(231) Nadeau, Remi, *California: The New Society.* (California: Noua societate.) (New York: David McKay Co., 1963.)

(232) Newcomb, Theodore M., şi Wilson, Everett K. (ed.), *College Peer Groups.* (Grupuri-perechi în colegii.) (Chicago: Aldine, 1966.)

(233) Packard, Vance, *The Status Seekers.* (Căutătorii de situaţii sociale.) (New York: David McKay, 1959.)

(234) Podhoretz, Norman, *Making It.* (A reuşi.) (New York: Random House, 1967.)

(235) Pynchon, Thomas, *The Crying of Lot 49.* (Plânsul lui Lot 49.) (Philadelphia: J. B. Lippincott, 1966.)

(236) Seeley, John R., Sim, R. Alexander, şi Loosley, Elizabeth W., *Crestwood Heights.* (Dealurile Crestwood.) (New York: John Willey, 1963.)

(237) Sheckley, Robert, *Untouched by Human Hands.* (Neatins de mâini omeneşti.) (New York: Ballantine Books, 1954.)

(238) Sherif, Muzafer, and Carolyn W., *Reference Groups.* (Grupuri de referinţă.) (New York: Harper & Row, 1964.)

(239) Wirth, Louis, *On Cities and Social Life.* (Despre oraşe şi viaţa socială.) (Chicago: The University of Chicago Press, 1964.)

(240) Yablonsky, Lewis, *The Violent Gang.* (Banda violentă.) (Baltimore: Penguin Books, 1966.)MOBILITATE (241) Duhl, Leonard J. (ed.), *The Urban Condition* (Condiţia urbană.) (New York: Basic Books, 1963.)

(242) Lipset, Seymour M., şi Bendix, Reinhard, *Social Mobility in Industrial Society.* (Mobilitate socială în societatea industrială.) (Berkeley: Calif.: University of California Press, 1964.)

(243) Morton, Herbert C. (ed.), *Brookings Papers on Public Policy.* (Studiile Brookings cu privire la politica socială.) (Washington: Brookings Institution, 1965.)

(244) Neymark, Ejnar, *Selectiv Rorlighet.* (Mobilitate selectivă.) (Stockholm: Personaladministrativa Radet, 1961.)

(245) Osterberg, Gunnar R., *An Empirical Study of Labour Reallocation Gains in Sweden Between 1950 and 1960.* (Studiu empiric privind veniturile muncitorilor din realocaţii în Suedia între 1950 şi 1960.) (Stockholm: Industriens Utredningsinstitut, 1965.)

(246) Rundblad, Bengt G., *Arbetskraftens Rorlighet* (Stockholm: Almqvist and Wiksells, 1964.)

(247) Weil, Simone, *The Need for Roots.* (Nevoia de rădăcini.) (Boston: Beacon Press, 1952.)

(248) Woodward, Eliot, G., şi Kaufman, Joan, *International Travel* (Călătorie internaţională.) (Raport nr. 193.) (Menlo Park, Calif.: Stanford Research Institute, decembrie, 1963.)

(249) – *International Joint Seminar on Geographical and Occupational Mobility of Manpower* (*Final Report*). (Seminarul combinat internaţional privind mobilitatea geografică şi ocupaţională a forţei de muncă.) (Raportul final.) (Paris: Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică, OECD, 1964.)

(250) – *Joint International Seminar on Geographical and Occupational Mobility of Manpower: Supplement to the Final Report.* (Seminarul combinat internaţional privind mobilitatea geografică şi ocupaţională a forţei de muncă; supliment la raportul final.) Castelfusano, noiembrie 19 – 22, 1963. (Paris: OECD, 1964.)

(251) – *L'Evolution de l'emploi dans les Etats membres* (*1954 – 1958*). (Evoluţia folosirii mâinii de lucru în statele membre) (1954 – 1958.) (Bruxelles: Comisia pentru C. E. E., martie 1961.)

TEORIA ORGANIZĂRII

(252) Bennis, Warren G., *Changing Organizations.* (Organizaţii în schimbare.) (New York: McGrawHill, 1966.)

(253) Blau, Peter M., *Bureaucracy in Modern Society* (Birocraţia în societatea modernă.) (New York: Random House, 1956.)

(254) Blau, Peter M., şi Scott, W. Richard *Formal Organizations.* (Organizaţii convenţionale.) (San Francisco: Chandler, 1962.)

(255) Boulding, Kenneth, *The Organizational Revolution.* (Revoluţia organizaţională.) (New York: Harper & Row, 1963.)

(256) Gerth, H. H., şi Mills, C. Wright (ed.), *From Max Weber: Essays in Sociology.* (Max Weber: Eseuri de sociologie.) (New York: Oxford University Press, 1958.)

(257) Gross, Bertram M., *The Managing of Organizations.* (Conducerea organizaţiilor.) (New York: The Free Press, 1964.) (2 vol.)

(258) Kafka, Franz, *The Trial.* (Procesul.) (New York: Alfred A. K. A. Knopf, 1945.)

(259) Likert, Rensis, *The Human Organization.* (Organizaţia umană.) (New York: McGraw-Hill, 1967.)

(260) Rice, A. K., *The Enterprise and Its Environment* (întreprinderea şi environmentul ei.) (Londra: Tavistock Publications, 1963.)

PERMANENŢĂ/ SCHIMBARE

(261) Donham, W. B., *Business Adrift.* (Afacerile în derivă.) (New York: Whittlesey House/McGrawHill, 1931.) (Introducere de Alfred North Whitehead.)

(262) Dunham, Barrows, *Giant in Chains.* (Uriaşul în lanţuri.) (Boston: Little, Brown, 1953.)

(263) Gellner, Ernest, *Thought and Change* (Gândire şi schimbare.) (Chicago: University of Chicago Press, 1965.)

(264) Huxley, Julian, *Essays of a Humanist.* (Eseurile unui umanist.) (New York: Harper & Row, 1964.)

(265) Huxley, Julian, *Man in the Modern World* (Omul în lumea modernă.) (New York: New American Library, 1959.)

(266) Huxley, Julian, *New Bottles for New Wine* (Sticle noi pentru vin nou.) (New York: Harper & Row, 1957.)

(267) Huxley, Julian, *On Living in a Revolution,* (A trăi într-o revoluţie.) (New York: Harper & Row 1942.)

(268) Schon, Donald A., *Technology and Change.* (Tehnologie şi schimbare.) (New York: Dell, 1967.)

(269) Van Gennep, Arnold, *The Rites of Passage.* (Riturile tranziţiei.) (Chicago: The University of Chicago Press, 1960.)

ŞTIINŢĂ / TEHNOLOGIE

(270) Burlingame, Roger, *Machines that Built America.* (Maşinile care au construit America.) (New York: New American Library, 1955.)

(271) Capek, Karel, *War with the Newts.* (Războiul salamandrelor.) (New York: Bantam Books, 1964.)

(272) Cipolla, Carlo M., *The Economic History of World Population.* (Istoria economică a populaţiei lumii.) (Baltimore: Penguin Books, 1962.)

(273) Clarke, Arthur C, *The Challenge of the Spaceship.* (Provocarea navei spaţiale.) (New York: Ballantine, 1961.)

(274) Clarke, Arthur C. (ed.), *Time Probe.* (Proba timpului.) (New York: Dell, 1967.)

(275) Delgado, Jose M. R., *Physical Control of the Mind.* (Controlul fizic al creierului.) (New York: Harper & Row, 1969.)

(276) De Solia Price, Derek J., *Little Science, Big Science.* (Ştiinţă mică, ştiinţă mare.) (New York: Columbia University Press, 1963.)

(277) De Solia Price, Derek J., *Science Since Babylon.* (Ştiinţa de la Babilon încoace.) (New Haven: Yale University Press, 1961.)

(278) Dole, Stephen, *Habitable Planets for Man.* (Planete locuibile pentru oameni.) (Santa Monica, Calif.: RAND Corp., martie 1964.)

(279) Ettinger, Robert C. W., *The Prospect of Immortality.* (Perspectiva imortalităţii.) (New York: Doubleday, 1964.)

(280) Farrington, Benjamin, *Head and Hand in Ancient Greece.* (Capul şi mâna în Grecia Antică.) (Londra: Watts & Co., 1947.)

(281) Fideli, Oscar (ed.), *Ideas in Science.* (Idei în ştiinţă.) (New York: Washington, Square Press, 1966.)

(282) Forbes, R. J., şi Dijksterhuis, E. J., *A History of Science and Technology.* (O istorie a ştiinţei şi tehnologiei.) (Baltimore: Penguin Books, 1963) (2 vol.)

(283) Fourastie, Jean, *Idees Majeures.* (Idei majore.) (Paris: Editions Gonthier, 1966.)

(284) Fourastie, Jean, *Les Conditions de l'Esprit Scientifique.* (Condiţiile spiritului ştiinţific.) (Paris: Editions Gallimard, 1966.)

(285) Gilman, William, *Science: U. S. A.* (Ştiinţă: S.U.A.) (New York: Viking, 1965.)

(286) Gordon, Theodore J., şi Shef, Arthur L., *National Programs and the Progress of Technological Societies.* (Programe naţionale şi progresul societăţilor tehnologice.) (Huntington Beach, Calif.: McDonnell Douglas Corporation, martie, 1968.)

(287) Hanrahan, James S., şi Bushnell, David, *Space Biology.* (Biologie spaţială) (New York: Science Editions, 1961.)

(288) Hulten, K. G. Pontus, *The Machine.* (Maşina.) (New York: Museum of Modern Art, 1968.)

(289) Jewkes, John, Sawers, David, şi Stillerman Richard, *The Sources of*

Invention. (Izvoarele invenţiei.) (New York: St. Martin's Press, 1958.)

(290) Lapp, Ralph E., *The New Priesthood* (Noua preoţie.) (New York: Harper & Row, 1961.)

(291) Lesher, Richard şi Howick, George, *Background, Guidelines and Recommendations for Use in Assessing Effective Means of Channeling New Technologies in Promising Directions.* (Aspecte de fond, linii directoare şi recomandări, în vederea stabilirii mijloacelor eficiente de orientare a noilor tehnologii în direcţii promiţătoare.) (Washington: National Commission on Technology, Automation and Economic Progress, noiembrie, 1965.)

(292) Levy, Lillian (ed.), *Space: Its Impact on Man and Society.* (Spaţiul: impactul asupra omului şi societăţii.) (New York: W. W. Norton, 1965.)

(293) Lewis, Arthur O., Jr. (ed.), *Of Men and Machines.* (Despre oameni şi maşini.) (New York: E. P. Dutton, 1963.)

(294) Lilly, John C, *Man and Dolphin.* (Omul şi delfinul.) (New York: Pyramid, 1962.)

(295) London, Perry, *Behavior Control.* (Controlul comportării.) (New York: Harper & Row, 1969.)

(296) McLuhan, Marshall, *Understanding Media.* (înţelegerea mediilor.) (New York: McGraw-Hill, 1965.)

(297) Newman, James R. (ed.), *What is Science?* (Ce este ştiinţa?) (New York: Washington Square Press, 1961.)

(298) Plumb, J. H. (ed.), *Crisis in the Humanities.* (Criza ştiinţelor umaniste.) (Baltimore: Penguin Books, 1964.)

(299) Rapport, Samuel, şi Wright, Helen, *Science: Method and Meaning.* (Ştiinţă: metodă şi semnificaţie.) (New York: Washington Square Press, 1964.)

(300) Reichenbach, Hans, *The Rise of Scientific Philosophy.* (Apariţia filozofiei ştiinţfice.) (Los Angeles: University of California Press, 1951.)

(301) Schmeck, Harold, Jr., *The Semi-Artificial Man.* (Omul semi-artificial.) (New York: Walker, 1965.)

(302) Schnapper, M. B. (ed.), *New Frontiers of Knowledge.* (Noile frontiere ale cunoaşterii.) (Washington: Public Affairs Press, 1957.) ' (303) Schramm, Wilbur (ed.), *Mass Communications.* (Comunicaţii de masă.) (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1960.)

(304) Shannon, C. E., şi McCarthy, J. (ed.), *Automata Studies.* (Studii asupra automatelor.) (Princeton, N. J.: Princeton University Press, (1956.)

(305) Snow, C. P., *Science and Government.* (Ştiinţă şi guvernare.) (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961.)

(306) Snow, C. P., *The Two Cultures and The Scientific Revolution.* (Cele

două culturi şi revoluţia ştiinţifică.) (New York: Cambridge University Press, 1959.)

(307) Stover, Carl, F., *The Government of Science* (Guvernarea ştiinţei.) (Santa Barbara, Calif.: The Center for the Study of Democratic Institutions, 1962.)

(308) Strachey, John, *The Strangled Cry.* (Strigătul înăbuşit.) (New York: William Sloane Associates, 1962.)

(309) Sullivan, Walter, *We Are Not Alone.* (Nu suntem singuri.) (New York: McGraw-Hill, 1964.)

(310) Vercors, *You Shall Knoiv Them.* (îi veţi cunoaşte.) (New York: Popular Library, 1953.)

(311) Wiener, Norbert, *The Human Use of Human Beings.* (Folosirea umană a fiinţelor umane.) (Garden City, N. Y.: Anchor Books, 1954.)

(312) – *Implications of Biomedical Technology.* (Implicaţii ale tehnologiei biomedicale.) (Cambridge, Mass.: Harvard University Program on Technology and Society, Reasearch Review No. 1.) *Indicatori sociali/planificare/evaluări tehnologice*

(*313*) Bauer, Raymond A. (ed.), *Social Indicators.* (Indicatori sociali.) (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1966.)

(314) Daddario, Emilio Q., *Technology Assessment.* (*E*valuarea tehnologiei.) Dare de seamă prezentată de preşedintele Subcomitetului pentru ştiinţă, cercetare şi dezvoltare din Comitetul pentru ştiinţă şi astronautică, Camera Reprezentanţilor S.U.A., Congresul nouăzeci. Sesiunea întâi. (Washington: Government Printing Office, 1968.)

(315) Elsner Henry, Jr., *The Technocrats.* (Tehnocraţii.) (Syracuse N. Y.: Syracuse University Press, 1967.)

(316) Gross, Bertram M., *A Great Society?* (O societate mare?) (New York: Basic Books, 1968.)

(317) Gross, Bertram M. (ed.), *Social Intelligence for America's Future.* (Inteligenţă socială pentru viitorul Americii.) (Boston: Allyn and Bacon, 1969.)

(318) Harrington, Michael, *The Accidental Century.* (*S*ecolul accidental.) (New York: Macmillan, 1965.)

(319) Huxley, Aldous, *Brave New World.* (Admirabilă Lume Nouă.) (New York: Bantam Books, 1958.)

(320) Kahn, Alfred J., *Theory and Practice of Social Planning.* (Teoria şi practica planificării sociale.) New York: Russell Sage Foundation, 1969.)

(321) Kahn, Alfred J., *Studies in Social Policy and Planning.* (Studii de politică socială şi planificare.) (New York: Russell Sage Foundation, 1969.)

(322) Lyons, Gene M., *The Vneasy Partnership.* (Asociaţia incomodă.) (New York: Russell Sage Foundation, 1969.)

(323) Mayo, Louis H., *Comments on Senate Resolution 78.* (Comentarii cu privire la Rezoluţia Senatului 78.) (Washington: George Washington University, 4 martie, 1969.)

(324) Mayo, Louis H., *The Technology Assessment Function.* (Funcţiunea de evaluare a tehnologiei). Partea I. Document intern de referinţă 25. (Washington: George Washington University, iulie, 1968.)

(325) Mayo, Louis H., şi Rao, P. L., *The Tehnologtcal Assessment Function.* (Funcţiunea de evaluare tehnologică.) Partea a II-a. Document intern de referinţă 25. (Washington: George Washington University, iulie, 1968.)

(326) Orwell, George, *1984.* (New York: New American Library, 1949.)

(327) Sheldon, Eleanor şi Moore, Wilbert, *Indicators of Social Change.* (Indicatori ai schimbării sociale.) (New York: Russell Sage Foundation, 1968.)

(328) Skinner, B. F., *Walden II.* (New York: Macmillan, 1962.)

(329) *Establish a Select Senate Committee on Technology and the Human Environment.* (Stabilirea unui Comitet superior al Senatului cu privire la tehnologie şi environmentul uman.) Dare de seamă cu privire la Rezoluţia Senatului 68, în faţa Subcomitetului pentru relaţii interguvernamentale al Comitetului pentru operaţiuni guvernamentale, Senatul S.U.A. (Washington: Government Printing Office, martie şi aprilie, 1967.)

(330) *Full Opportunity and Social Accounting Act* (*Seminar*)*.* Depline posibilităţi, dare de seamă asupra problemelor sociale (Seminar). Dare de seamă în faţa Subcomitetului pentru cercetare guvernamentală, Comitetul pentru operaţiuni guvernamentale, Senatul S.U.A., Congresul nouăzeci. Sesiunea întâi. S. 483, părţile 1 – 3. (Washington: Government Printing Office, 1967.)

(331) – *Goals for Americans.* (Ţeluri pentru americani.) Raportul Comisiei Preşedintelui cu privire la ţelurile naţionale. (Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, 1964.)

(332) – *Inquiries, Legislation, Policy Studies Re: Science and Technology.* (Anchete, legislaţie, studii politice ref.: ştiinţă şi tehnologie.) (Washington Government Printing Office, 1966.)

(333) – *Policy Issues in Science and Technology.* (Probleme politice în ştiinţa şi tehnologie.) (Washington: Government Printing Office, 1968.)

(334) – *Preparation du Ve Plan: Rapport sur les Principales Options.* (Pregătirea celui de-al cincilea plan; Raport asupra principalelor opţiuni.) (Paris: Journal Officiel de la Republique Francaise, 1964.)

(335) – *Review of National Science Policy – United States.* (Cu privire la politica naţională în domeniul ştiinţei – Statele Unite.) (Paris: O. E. C. D., 1968.)

(336) – *Technology Assessment Seminar.* (Seminar privind evaluarea tehnologiei.) Dezbaterile în faţa Subcomitetului pentru probleme de ştiinţă, cercetare şi dezvoltare »i *n*”. - şi dezvoltare al Comitetului pentru ştiinţă şi astronautică, Camera Reprezentanţilor S.U.A. (Washington: Government Printing Office, (337) septembrie, 1967.) – *Toward a Social,* ... un raport social.) (Washington: US Department of Health, Education and Welfare, ianuarie, Port 1969.)

TIMP

(338) Abe, Kobo, *The Woman in the Dunes.* (Femeia nisipurilor.) (New York: Berkeley, 1964.)

(339) Beardslee, David, C, and Wertheimer, Michael, (ed.), *Readings in Perception.* (Prelegeri asupra percepţiei.) (Princeton, N. J.: Van Nostrand, 1958.)

(340) Cohen, John (ed.), *Readings in Psychology.* (*P*relegeri despre psihologie.) (Londra: Allen and Unwin, 1964.)

(341) De Grazia, Sebastian, *Of. Time, Work and Leisure.* (Despre timp, muncă şi timp liber.) (New York: Twentieth Century Fund, 1962.)

(342) Fraser, J. T. (ed.), *The Voices of Time.* (Glasurile timpului.) (New York: George Braziller, 1966.)

(343) Hali, Edward T., *The Hidden Dimension.* (Dimensiunea ascunsă.) (New York, Doubleday, 1966.)

(344) Hali, Edward T., *The Silent Language.* (Limbajul tăcut.) (New York: Doubleday, 1959.)

(345) Israeli, Nathan, *Abnormal Personality and Time.* (*P*ersonalitatea anormală şi timpul.) (New York: Science Press Printing Company, 1936.)

(346) Mac Iver, R. M., *The Challenge of the Passing Years.* (Provocarea anilor ce trec.) (New York: Pocket Books, 1962.)

(347) Poulet, Georges, *Studies in Human Time.* (Studii asupra timpului uman.) (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1956.)

(348) Priestley, J. B., *Man and Time.* (Omul şi timpul.) (New York: Dell, 1964.)

(349) Wallis, Robert, *Time: Fourth Dimension of the Mind.* (Timpul: a patra dimensiune a minţii.) (New York: Harcourt, Brace & World, 1966.)

(350) Warner, W. Lloyd, *The Corporation in the Emergent American Society.* (Corporaţia în societatea americană emergentă.) (New York: Harper & Row, 1962.)

DIVERSE

(351) Berelson, Bernard, şi Steiner, Gray A., *Human Behavior.* (Comportamentul uman.) (New York: Harcourt, Brace & World, 1964.)

(352) Chapple, Eliot Dismore, şi Coon, Carleton Stevens, *Principles of Antropology.* (Principii de antropologie.) (New York: Henry Hoit, 1942.)

(353) Deutsch, Morton şt Krauss, Robert M., *Theories in Social Psychology.* (Teorii de psihologie socială.) (New York: Basic Books, 1965.)

(354) Hartley, Eugene, Maccoby, Eleanor, şi Newcomb Theodore (ed.), *Readings in Social Psychology.* (*P*relegeri de psihologie sociala.) (New York: Hoit, Rinehart and Winston, 1947.)

(355) Lindzey, Gardiner (ed.), *Handbook of Social Psychology.* (Manual de psihologie socială.) (Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1954.)

(356) Natanson, Maurice (ed.), *Philosophy of the Social Sciences.* (Filosofia ştiinţelor sociale). (New York: Random House, 1963.)

(357) Newcomb, Theodore, Turner, Ralph, S., şi Converse, Philip E., *Social Psychology.* (Psihologie socială.) (New York: Hoit, Rinehart, and Winston, 1965.)

(358) Wattenberg, Ben J., şi Scammon, Richard M., *This U.S.A.* (Această ţară S.U.A.) (New York: Doubleday, 1965.)

(359) – *The American Worker's Fact Book.* (Culegere de date pentru uzul lucrătorului american.) (Washington: United States Department of Labor, 1956.)

***

Coli editură 25,75.

Coli tipar 21,50

Bun de tipar 12 decembrie 1973

Apărut – decembrie 1973

Bucureşti

Republica Socialistă România